

Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі

Министерство образования и науки
Республики Казахстан

Ministry of Education and Science
of the Republic of Kazakhstan

**М. Әуезов атындағы ОҚМУ
ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ**

**НАУЧНЫЕ ТРУДЫ
ЮКГУ им. М. Ауэзова**

**TRANSACTIONS
of M. Auezov SKSU**

№2(29)

2014

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

М.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК
УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ М.АУЭЗОВА

М.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҚМУ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ

НАУЧНЫЕ ТРУДЫ ЮКГУ ИМ. М.АУЭЗОВА

№2 (29)

ШЫМКЕНТ 2014

***М.Әуезов атындағы
ОҚМУ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ***

***НАУЧНЫЕ ТРУДЫ ЮКГУ
им. М.Ауэзова***

№2 (29) 2014

Меншік иесі: М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

Собственник: Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова

РЕДАКЦИЈАЛЫҚ АЛҚА:

Бас редактор: Мырхалықов Ж.Ү. - М.Әуезов атындағы ОҚМУ ректоры, т.ғ.д., профессор, ҰҒА корреспондент мүшесі.

Редакциялық алқа мүшелері: Сатаев М.И. – төрағаның орынбасары, ҒЖ және ХБ жөніндегі проректор, т.ғ.д., профессор, ҰҒА корреспондент мүшесі; Горяинов К.К. – з.ғ.д., профессор, Ресей Федералды қызметінің жазасын орындау ҒЗИ, Ресей; Дырка Стефан – э.ғ.д., профессор, экономика ғылымдарының докторы, Верхнесилез экономикалық университеті, Польша; Меор Мохаммед Фаред – ассоциациялық профессор, Путра университеті, Малайзия; Олден А. - академик, Лондон Батыс университетінің есептеуші техника және технология мектебі, Ұлыбритания; Окуян М.Д. - профессор, Балыкесир университеті, Түркия; Линда Лоутон - PhD докторы, профессор, Робер Горден атындағы университеті, Ұлыбритания; Мохд Хасан Бен Селамат - PhD докторы, профессор, Малайзия университеті, Малайзия; Ивахненко А.П.- PhD докторы, директор, Мұнай зерттеу орталығы, Heriot-Watt университеті, Шотландия; Елизавета Ф. - PhD докторы, профессор, Басел университеті, Австрия; Мишо Ж. - т.ғ.д., профессор, Лорейн университеті, Франция; Петров В. - доктор, профессор, Левон Католик университеті, Бельгия; Радюк С.Н. - PhD докторы, ассоциациялық профессор, Оңтүстік әдістемелік университеті, АҚШ; Славинская Н.А. - бас ғылыми қызметкері, неміс аэрокосмостық агенттігі, Германия; Жонго Ок - PhD докторы, профессор, Сеул ұлттық техникалық университеті, Корея; Беккерман М. - профессор, Ньюорски университеті, АҚШ; Крючкова О.Ю. - ф.ғ.д., профессор, Н.Г.Чернышевский атындағы Саратов мемлекеттік университеті, Ресей; Марфенин Н.Н. - б.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ресей; Бишімбаев У.Қ. - т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Жұрынов М.Ж - х.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Айменов Ж.Т. – т.ғ.д., профессор; ҚР ҰЖҒА академигі, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан Байтанаев Б.А - т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; Калменов Т.Ш. – ф-м.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Молдабеков Ш.М. – т.ғ.д., профессор, ҚР ҰИА, Қазақстан; Надиров Н.К. – х.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Есимов Б.О. – г-м.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; Шакиров Б.С. - т.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; Қалыбекова А.А. - п.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; Мұсаева Н.Р. - филос.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; Мырзахметов М. - ф.ғ.д., профессор, Қазақстан; Назарбекова С.П. – х.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; Ташимов Л.Т. – т.ғ.д. профессор, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; А.Құлымбетова - ф.ғ.д. М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Ниязбекова Р.К. - э.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; Волненко А.А. - т.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; Тлеулов Э.М. – п.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚМУ.

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 621.31

Абдыхалық Б.А., Манатбаев М. Ж., Гавриков В.В.

ПЕРЕХОДНЫЕ ПРОЦЕССЫ В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ПРИВОДАХ

Аннотация:

В своей работе мы хотим рассказать о переходных процессах, так как на них основаны многие электротехнические устройства. Переходные процессы позволяют установить, как деформируется по форме и амплитуде сигнал, выявить превышения напряжения на отдельных участках цепи, а также определять продолжительность переходного процесса. Аналитические расчёты переходных процессов были выполнены с использованием пакета Matlab, программы для выполнения и документирования инженерных и научных расчётов.

Ключевые слова:

Переходные процессы, специализированные приводы, электротехнические устройства, элементы цепи, участки цепи, периодический процесс, амплитуда тока, динамика переходных процессов, пакет Matlab, сложные математические расчёты, математическое моделирование, инженерное приложение.

Работа многих электротехнических устройств, устройств промышленной электроники основана на переходных процессах. Переходные процессы в специализированных приводах можно ускорять или замедлять путем подбора соответствующих параметров элементов цепей и за счет применения специализированных устройств. Изучение переходных процессов весьма важно, т.к. позволяет установить, как деформируется по форме и амплитуде сигнал, выявить превышения напряжения на отдельных участках цепи, которые могут оказаться опасными для изоляции установки, увеличения амплитуд токов, которые могут в десятки раз превышать амплитуду тока установившегося периодического процесса, а также определять продолжительность переходного процесса. Для расчетов динамики переходных процессов применяются простейшие уравнения для мгновенных значений, предложенные Р. Парком, А. Горевым[1,3].

При всяком нарушении равновесия между моментами двигателя и статического сопротивления наступает переходный процесс, сопровождающийся изменением: частоты вращения, момента и силы тока двигателя и запаса кинетической энергии электропривода и механизма.

Аналитические расчёты переходных процессов были выполнены с использованием пакета Matlab, программы для выполнения и документирования инженерных и научных расчётов. На сегодняшний день Matlab включает некоторые возможности алгебраических систем для ЭВМ, но при этом сохраняет ориентацию на инженерные приложения. Matlab находит применение в достаточно сложных проектах для визуализации результатов математического моделирования с использованием распределённых вычислений и традиционных языков программирования. Также Matlab часто используется в крупных инженерных проектах, где большое значение имеет трассируемость и соответствие стандартам.

Расчёты переходных процессов с помощью Matlab[4]

Задача №1[2].

Постановка задачи:

Последовательно соединенные резистор R и катушка индуктивности L в момент $t = 0$ подключаются к источнику постоянного напряжения (рисунок 1). В начальный момент $t = 0$ ток через катушку индуктивности $i = i_0$. Определите значения тока, и напряжения на катушке индуктивности в последующие моменты времени.

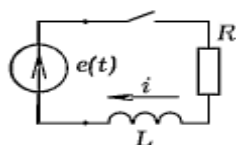
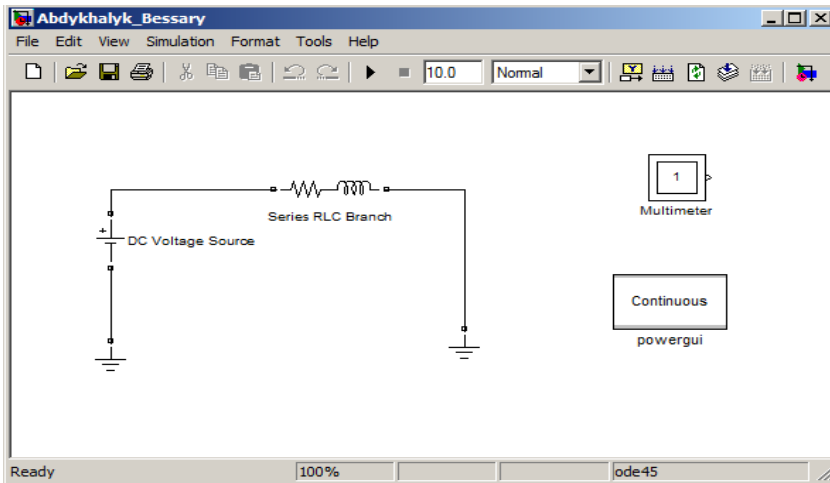

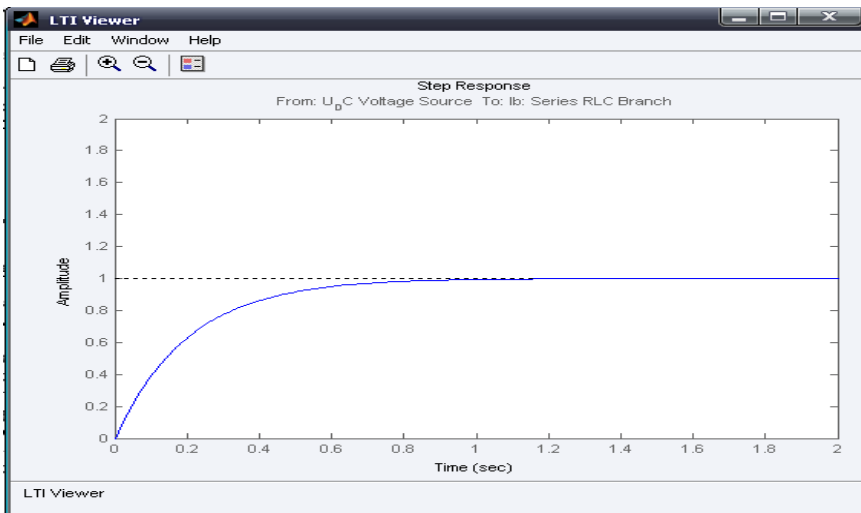
Рисунок 1

Решение задачи с использованием пакета Matlab:

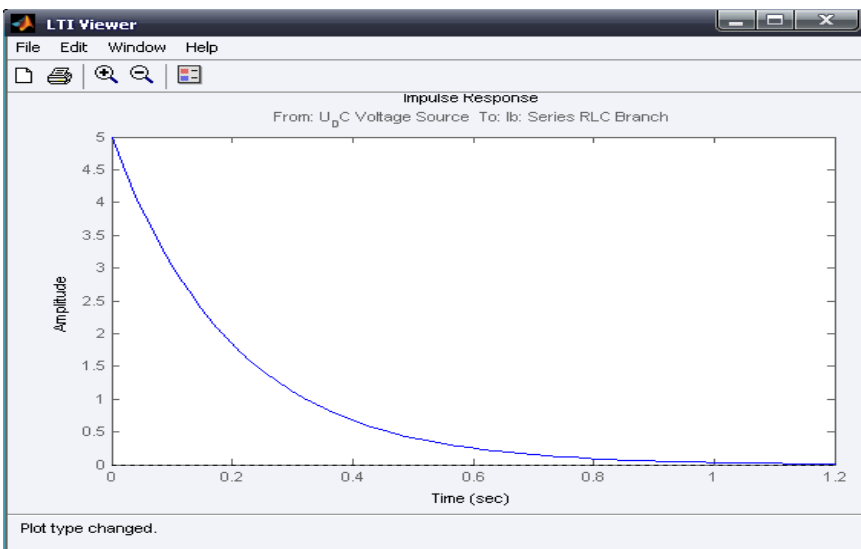
Исходные данные: $R:=1$ $L:=0.2$ $E:=2$

1. Модель для задачи №1

2. Изменение тока на катушке индуктивности

3. Изменение напряжения на катушке индуктивности

Из полученных графиков $i(t)$ и $u_L(t)$ используя устойчивость по Ляпунову при $t \rightarrow \infty$ ток плавно стремится к предельному значению $I = U/R$, а напряжение на катушке индуктивности — к нулю.

Задача №2[2].

Постановка задачи:

Колебательный контур содержит резистор R , конденсатор C , катушку индуктивности L , соединенные последовательно (рисунок 2). Конденсатор зарядили и в момент $t = 0$ замкнули ключ. Исследуйте получающиеся затухающие колебания.

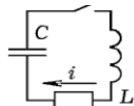
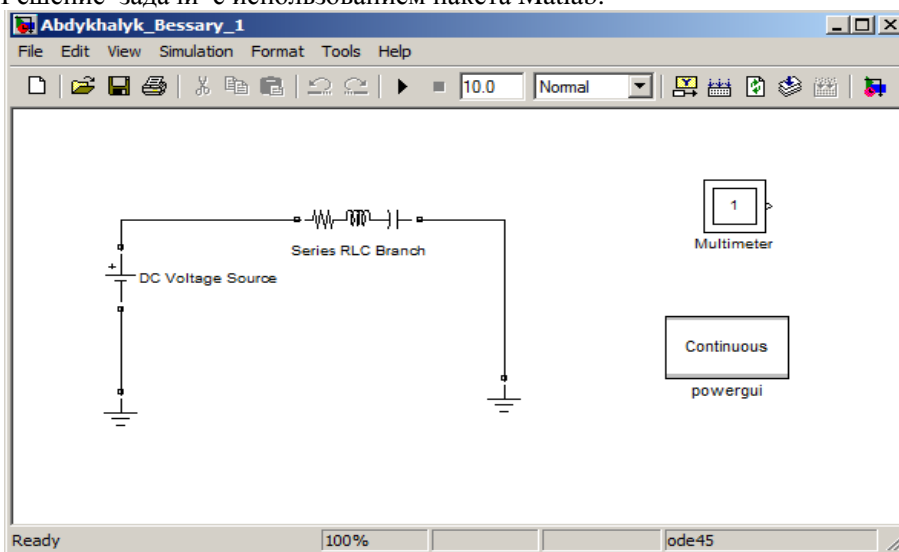
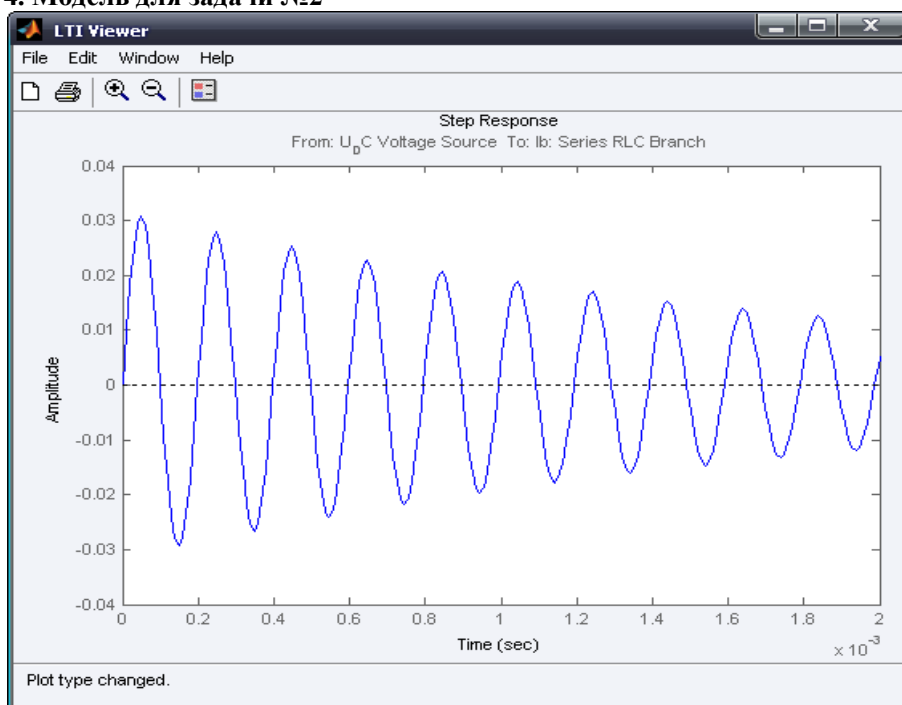

Рисунок 2

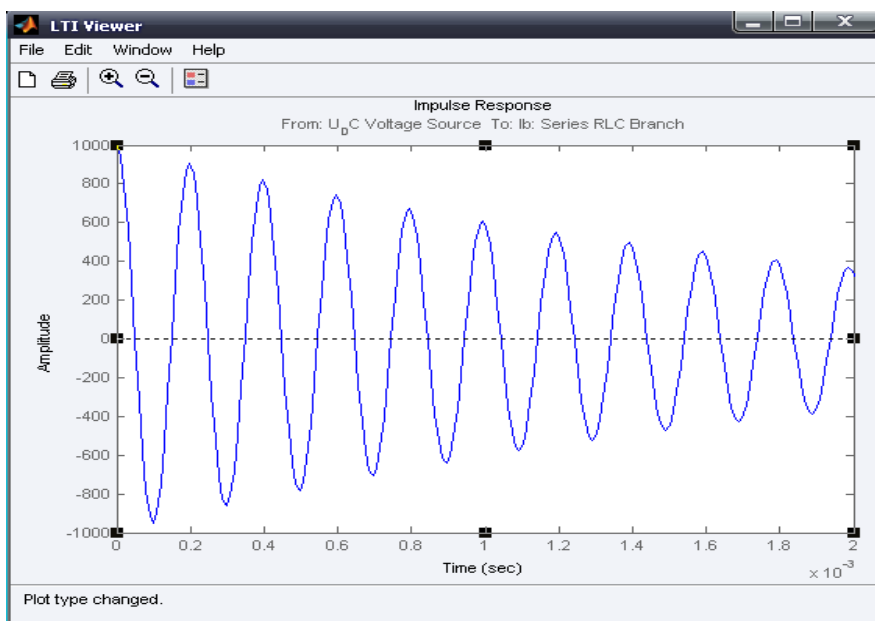
Решение задачи с использованием пакета Matlab:

4. Модель для задачи №2

5. Изменение тока в цепи

6. Изменение заряда конденсатора

Используя определение устойчивости по Ляпунову ток в цепи и заряд конденсатора, который пропорционален напряжению на его обкладках, совершают затухающие колебания, стремясь к нулю.

Проведённые аналитические расчёты переходных процессов с помощью пакета Matlab можно использовать в дальнейшем в учебном процессе, т.к. расчёты с помощью Matlab очень наглядны, ускоряют вычисления, имеют более высокую точность вычислений и позволяют решать ряд однотипных задач.

Подобные процессы были рассмотрены ранее, где использовался программный пакет Mathcad[5].

Литература

1. Л.А.Бессонов «Теоретические основы электротехники». Москва, «Высшая школа», 1996.
2. Р.В. Майер «Расчёт электрических цепей в MathCAD» - Глазов: ГГПИ, 2007.
3. В.П. Попов «Основы теории цепей». Москва, «Высшая школа», 1985.
4. С.Г. Герман-Галкин «Линейные электрические цепи», Санкт-Петербург, 2002.
5. Р. Хасанова, В. В. Гавриков «Переходные процессы в специальных приводах»\|студенческая научно практическая конференция. Шымкент 2011.

Түйін

Біз өзіміздің жұмысымызда ауспалы процесстер туралы айтқымыз келді, өйткені оның негізінде көптеген электротехникалық құрылымдар құралған. Ауыспалы процесстер дабылдың пішіні мен амплитудасына қарай қалай өзгеретінін білуге, бөлек тізбектердегі кернеудің жоғарылауын айқындауға, және де ауыспалы процесстің ұзақтығын белгілеуге мүмкіндік береді. Ауыспалы процесстің аналитикалық есептері Matlab пакетінде орындалған, инженерлік және ғылыми есептерді орындауға және құжаттауға арналған бағдарламасы.

Summary

In our work we want to tell about transition processes, because many electrical devices are based on transition processes. Transient processes allow to set how deforms shape and amplitude of the signal, detect overvoltage on separate sections of the chain, determine the its duration. Analytical calculations of transition processes were performed using the package Matlab, program for performance and documenting engineering and scientific calculations.

**Адилбекова М.У., Еркебаева Г.Ш., Калдығозов Е.К.,
Пиртаева М., Альжанова Г.**

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан Халықтар достығы инженерлі-педагогикалық университет,
Шымкент, Қазақстан

МОТОР ОТЫНДАРЫНЫҢ БАЛАМА ТҮРЛЕРІН ӨНДІРУ

Аңдатпа

Альтернативті отын түрлері, олардың қолданысы, артықшылықтары және кемшіліктері қарастырылған. Этанол негізіндегі октанжоғарылатушы композициялық қоспалардың құрамдары жайлы мәлімет келтірілген.

Түйінді сөздер: отын, газ, альтернативті отындар, биоэтанол, «Еуро» стандарт

Қоршаған ортаны қорғауға қойылған жоғары талаптар отындардың жану эффективтілігі мен автокөліктерден шығатын зиянды заттарды «Еуро-3» және «Еуро-4» стандарт нормаларына дейін төмендету қажеттілігін туындатып отыр. Бұл стандарттар мотор отындарындағы улы заттардың мөлшерін реттеп отырады [1].

Тұрғындардың денсаулығына келесі қалдықтар зиян келтіреді (70%-ға дейін): азот оксидтері (44,5%), көміртек оксидтері (6%), күкірт оксидтері (3,4%), акролеин (7,5%) және формальдегид (2,8%), сонымен қатар күлдік бөлшектер, бензол, бензпирен (1,3%) және т.б.

Қоршаған орта жағдайына автокөліктің негативті әсер етуінің негізгі себептерінің бірі – отандық мотор отындарының төмен экологиялық сипаттамалары.

Қазіргі уақытта экологиялық таза мотор отындарын алудың сан алуан жолдары бар: мотор отындарының альтернативті түрлерін қолдану, мотор отындарына әр түрлі қоспалар қосу немесе оларды алудың жаңа технологияларын құрастыру.

Альтернативті отындардың негізгі түрлері: табиғи және араласқан мұнай газдары, метанол, этанол және қарапайым эфирлер.

Табиғи газды автокөлікте қолданудың келешегі зор. Табиғи газдың артықшылықтары: шикізат қоры бай; бағасының төмендігі; табиғи газды қолданғанда ішкі жану двигателдерінен (ІЖД) шыққан газдардың құрамындағы зиянды заттардың мөлшері бензинді қолданғанға қарағанда 5 есе аз. Каталитикалық бейтараптандырғышты қолданғанда Еуро-3 нормалары қамтамасыз етіледі. Кемшіліктері: баллондағы жоғары қысым (20 МПа-ға дейін); автокөлікті бір рет отынмен толтырғанда отын мөлшері тек 300 км-ге дейін ғана жетеді.

Табиғи газда жұмыс жасайтын автокөліктер саны АҚШ, Германия, Жапонияда жылдан-жылға артып келеді.

Қысылған көмірсутектік газдар немесе прапан-бутанды қоспа (ПБҚ). Бұл қоспа мұнай және мұнайдың ілеспе газдарын өңдеудің жоғары сапалы өнімі. Оның артықшылықтары: баллондағы төмен қысым (1,7 МПа қысымда сұйықтық); бағасының төмендігі; ПБҚ-ны қолданғанда ІЖД-нен шыққан газдардың құрамындағы зиянды заттардың мөлшері бензинді қолданғанға қарағанда 2 есе аз. Каталитикалық бейтараптандырғышты қолданғанда Еуро-3 нормалары қамтамасыз етіледі. Кемшіліктері: ресурстардың шектеулілігі; жуық жылдары ПБҚ-ны альтернативті отын ретінде қолдану перспективті болмайды.

Синтетикалық бензин өндірісінің шикізаты ретінде көмір, табиғи газ және басқа заттар қолданыла алады. Бензин синтездеудің ең перспективті жолы - табиғи газдан алу, табиғи газ катализатор қатысында құрамында көміртек (I) оксиді мен сутегі бар синтез газға айналады. Синтез-газdan мотор отындарын өндіру Фишер-Тропш процесі көмегімен немесе аралық метанол алу арқылы Мобил-процесс бойынша жүзеге асады. 1 м³ синтез-газдан 180 г синтетикалық бензин алуға болады. Бірақ, қазіргі уақытта табиғи газдан синтетикалық бензин алу мұнайдан синтездеуге қарағанда 2-3 есе қымбат (алу технологиясына байланысты).

Метанол. Мотор отыны ретінде метанолды бензинмен қоспасында қолданады. Сонымен қатар, ол метил-трет-бутилді эфир (МТБЭ) алу үшін шикізат ретінде де қызмет етеді. АҚШ-та 2000 ж. Шамамен 13 млн. м³ МТБЭ өндірілген. Ресейде құрамында МТБЭ бар бензиндер барлық сатылатын бензиндердің 30%-ын құрайды. Қазіргі уақытта АҚШ және Еуропа елдерінде МТБЭ барлық бірге алынған альтернативті отындарға қарағанда бензин мен шикі мұнайдың көп мөлшерінің орнын басады.

Диметилді эфир (ДМЭ). Дизельді отынды ДМЭ-ге алмастыру – үлкен қалалардағы экологияны жақсартудың алдыңғы қатарлы бағыттарының бірі. ДМЭ-ді табиғи газдан өндіру және оны дизельді

ИЖД-де қолдану технологиясы құрастырылған. ДМЭ-ні автобустарда мотор отындары ретінде тәжірибелік қолдану қарастырылуда.

ДМЭ артықшылықтары: өндіру және қолданудың эффективті технологиясы; бағасы төмен; ДМЭ-де жұмыс істегенде ИЖД-нен шыққан газдардың құрамындағы зиянды заттардың мөлшері дизельді отындарды қолданғанға қарағанда 4 есе аз; каталитикалық бейтараптандырғышты қолданғанда Еуро-5 нормалары қамтамасыз етіледі. Кемшіліктері: дизельді отынмен салыстырғанда тұтқырлығы төмен; жақпалық қасиеттері мен жуғыш әсері жоқ [2].

Этанол. АҚШ-та алдыңғы қатарлы автокөлік компаниялары – «Ford», «General Motors» және «Daimler-Chrysler» оттеққұрамды отындарды, мысалы этанолды қолдануды ұсынып отыр. Ол атмосфераны ластамайды, жақсы тұтынушылық қасиеттерге ие, мықты тазалағыш зат болып табылады. Жаңа автокөліктерде этанол двигатель тазалығын қамтамасыз етеді, ал ескі автокөліктерде – отынды беру жүйесіндегі тұнатын ластаушы заттарды бөледі. Бөлінген заттар кейде отындық фильтрде жинақталады, оларды фильтрді ауыстыру арқылы жояды.

Барлық спирттер суды абсорциялайды. Отынды беру жүйесінде түзілетін сулы конденсат жинақталу және қату мүмкіндігіне ие бола алмай этанолмен жұтылады. Сондықтан қыс мезгілінде бензпроводқа антифриз қосудың қажеті болмай қалады.

Отын ретінде құрамында 99,5% негізгі зат бар абсолютталған этанол кең қолданысқа ие болды. Спиртті отындардың жақсы қасиеттері оларды таза күйінде қолдану кезінде көрінеді.

Спирттердің артықшылықтары: жұмыс процесінің жоғары п.э.к.-і, жоғары детонациялық беріктілік. Спиртті қалдықтардың п.э.к.-і бензиндікіне қарағанда жоғары. Сондықтан бірлік қуатқа кететін энергияның меншікті шығымы төмендейді. Бірауақытта зиянды қалдықтар мөлшері де азаяды [3].

1990-жылдары Бразилияда таза этанолда 7 млн.астам автокөліктер жұмыс жасады, ал оның бензинмен қоспаларында 9 млн. астам. АҚШ-та этанол және этанолқұрамды отындардың үлесіне отындық сатылымның 10% тиеді. Бұл отындарда шамамен 100 млн. автокөліктер жұмыс жасайды [2].

Этанолды отындарды қолданудың тәжірибесі олардың кейбір кемшіліктерін айқындады:

- Конструкциялық материалдар қатарына қатысты жоғары коррозиялық агрессивтілік;
- Жақпалық және тұтынуға қарсы қасиеттерінің нашарлығы;
- Жану жылуының төмендігі;
- Резина және пластмассаға теріс әсері (шланга және герметикалық тығыздау материалдарына енеді, бұл булану кезіндегі отын шығымын жоғарылатады);
- Су қатысында қабаттануы;
- Қаныққан булардың жоғары қысымы [3].

Соңғы уақыттарда төмен спирттердің мотор отындары ретіндегі қолданысы төмендеуде. Бұл олардың жоғарыда аталған кемшіліктерімен, сонымен қатар олардың суда жақсы еріп, көмірсутектерде шектеулі еруімен байланысты секілді. Аталған жағдай мұндай отындарды тасымалдау және олардың компаундирленген бензиндерде қолданылуын қиындатады [2].

Мотор отындарының экологиялық және эксплуатациялық қасиеттерін жақсартудың келесі жолы мотор отындарына әр түрлі қоспаларды енгізу.

C₅-C₆ қарапайым эфирлер жоғарыоктанды қоспалар ретінде. Этилденген бензин өндірістерінің көлемі қысқартылуына (дамыған елдерде мұндай бензиндердің өндірісі 1990 жылдары тоқтатылған) және двигатель қуаты артуына байланысты бензинге қойылатын талаптар үздіксіз артуда. Бензин сапасының негізгі көрсеткіштері октан санымен бағаланатын детонациялық беріктік, оттеқ пен бензол мөлшері, сонымен қатар қаныққан булардың қысымы [4].

Жолдық ОС орташа мәні, яғни МОС және ЗОС жартысы, дамыған елдерде таза бензин үшін шамамен 90-ды құрайды. Мұндай бензинді әр түрлі компоненттерді компаундирлеумен алады, бұлардың негізгілері: каталитикалық крекинг бензині, риформинг бензині, алкилат, C₄-C₇ көмірсутектерін изомерлеу өнімі, тура айдалған бензин, оттеққұрамды қосылыстар және бутандар [4].

Бензиндердегі октан санын жоғарылату үшін үздіксіз тура айдалған бензин үлесі қысқартылып, мұнай фракцияларының екіншілік өңдеу өнімдерінің үлесі, яғни негізінен риформинг және каталитикалық крекинг өнімдерінің, сонымен қатар көмірсутектерді изомерлеу және алкилдеу өнімдерінің үлесі арттырылуда.

Ауадағы ұшқыш органикалық заттардың мөлшерін төмендету және автокөліктердің пайдаланылған газдарының формуласын жақсарту сұрақтарының принципіалды шешімі «реформуленген» бензиндер өндірісін жасау жолымен табылды. Мұндай бензиндердің құрамына, көмірсутектерден басқа, оттеққұрамды заттар (оксигенаттар) енеді: метил-*трет*-бутил эфиірі (МТБЭ), метил-*трет*-амил эфиірі (МТАЭ), этил-*трет*-бутил эфиірі (ЭТБЭ) немесе диизопропил эфиірі (ДИПЭ), төмен спирт (этанол, метанол) және т.б.

Улы ароматты көмірсутектер мен ұшқыш компоненттердің орнын баса отырып, оксигенаттар олардың концентрациясын төмендетеді және дәстүрлі отынмен салыстырғанда отынға жоғары октан санын қамтамасыз етеді, жанудың толықтығын (пайдаланылған газдардағы көміртек оксиді және CH_x мөлшерінің төмендеуі), сақтау мен тасымалдау кезіндегі буланғышты төмендетеді. Осылайша, бензин құрамындағы 2% масс. байланысқан оттегі мөлшері пайдаланылған газдардағы көміртек оксиді мөлшерін 16%-ға, ал CH_x – 10%-ға дейін төмендетеді. Дамыған елдерде байланысқан оттегі мөлшері 2,7 % масс.-дан төмен емес деңгейде регламенттелген.

Қарапайым эфирлерді қосу ароматты көмірсутектердің мөлшерінің шектеулілігінен бензиндердің октан саны шығымының орнын басуға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе мұнай өңдеу инфрақұрылымы оншалықты дамымаған елдерде өте өзекті мәселе.

1970 жылдардан бастап МТБЭ бензинге жоғарыоктанды оттегіқұрамды қоспа ретінде кең қолданысқа ие. Оның әлемдік өндірісі жылына 35 мың т. құрайды. МТБЭ жоғары детонациялық беріктілікпен сипатталады және 108-110 жолдық ОС- на ие. Бензиндерде оның болуы пайдаланылған газдардағы көміртек оксидтері, көмірсутектер және циклды ароматты қосылыстар мөлшерінің төмендеуіне әкеледі.

Бірақ МТБЭ және оның аналогтары ЭТБЭ және МТАЭ өндірістері бойынша қуаттар каталитикалық крекинг қондырғыларында C_4 - C_5 изолефиндері өндірістерін арттырудың мүмкін болмауынан шектеулі [2].

Этанол негізіндегі октанжоғарылатушы композициялық қоспалар. [5] жұмыста этанол негізіндегі октанжоғарылатушы қоспа ұсынылған. Бензин ретінде октан саны МӨ бойынша 56,7-ге тең тура айдалған бензин фракциясы мен Ферғандық МӨЗ-ның ЛЧ-35/11-600 типіндегі каталитикалық риформинг қондырғысының тауарлы бензинінің жоғарыоктанды (МӨ бойынша 85) компоненті – катализаттан тұратын қоспа қолданылды.

Бензин композициялық қоспаларының оттегіқұрамды компоненттері ретінде келесі заттар қолданылды: Ферғандық фуран қосылыстарының химиялық зауытындағы мақта шитін гидролизі процесінде алынған техникалық ректификациялық этанол (ГОСТ 18300-87); сивушты май (ГОСТ 17071-91) – этанолды ректификациялаудың қосымша өнімі, оның құрамында негізінен амил, изобутил, *n*-пропил, этил спирттері және басқа бар; және күкірт қышқылы қатысында этанол мен сірке қышқылын этерефикациялау реакциясынан алынған этилацетат (негізгі зат мөлшері – 93,4%).

Зерттелініп жатқан октанжоғарылатушы композицияларды октан саны МӨ бойынша 71,5-ке тең бензинге 3-15% (масс.) мөлшерде қосу ұсынылған.

Ресейде этанолқұрамды отындық композицияларды зерттеу 20 жылдан астам уақыт жүргізілуде. Олардың нәтижесі – этанол негізіндегі қоспа рецептураларын құрастыру.

Әдебиеттер

1. Гаврилов Н.В., Дуров О.В. Получение экологически чистых бензинов, соответствующих евростандартам. – Химия и технология топлив и масел, 2008⁶, 9-13б.
2. Стыценко В.Д., Лавриненко А.А., Надра Л.Е., Винокуров В.А. Перспективы улучшения экологических и эксплуатационных свойств моторных топлив. – Химия и технология топлив и масел, 2008⁵, 52-56б.
3. Гуреев А.А., Азев В.С. Автомобильные бензины. Свойства и применение. – М.: Нефть и газ, 1996.-444 б.
4. Сайдахмедов С.И., Капустин В.М., Сайдахмедов А.И. Октаноповышающая композиционная добавка на основе этанола. – М.:Химия и технология топлив и масел, 2006², 33-34б.

Резюме

В данной статье рассмотрены альтернативные виды топлива, их применение, особенности и недостатки. При ведены данные о составе октано повыщающих композиционных добавок на основе этанола.

Summary

This article discusses alternative fuels, their use, characteristic and disadvantages. The data on the composite octane additives based ethanol

Zh.E.Aimenova, A.A.Ospanova, S.T. Tastanbekova,
M.Auezov SKSU,

INVESTIGATION OF USING CATTLE BLOOD IN THE TECHNOLOGY OF HYDROLYSATES

Annotation

It is known that blood is short-lived food. At its storage biochemical transformations of components under the influence of microbes proceed much faster than autolytic. Because in conditions of production sterile gathering of all volume of the blood received at slaughter of cattle is impossible, in order to avoid damage is required its fast processing. In this article as objects of research served samples of freshly-chosen blood.

Key words: Cattle blood, hydrolysates, *Bacillus subtilis*, technical blood, nutrient medium,

Today, the global deficit of protein is 15 million tons especially acute shortage of animal protein, characterized by high biological value. The priority national project "Development of agriculture" was aimed to address this issue. The project in the direction of "Accelerating the development of animal husbandry" means comprehensive development of the processing industry, since without corresponding level of recycling production this manufacturing becomes meaningless.

One of the most effective approaches to solving the protein deficit - the maximum and efficient use of secondary resources of the meat industry, as one of the components of the processing industry. Production processes used in the meat industry in most waste a lot. Volume of waste meat processing plants - potential secondary raw materials - annually in Russia as a whole composes 3.1 million tons. Analysis of secondary resources meat processing enterprises shows that their average level of industrial processing is about 20% [1].

One type of secondary raw materials in the meat industry - technical blood (TB) obtained during the processing (slaughter) of cattle. Being a waste product, technical blood often discharged into the sewer, which is not a positive effect on the environmental situation that has arisen around meat processing manufactures. Collection and use of non-food waste from slaughter remains one of the most important tasks of modern meat production irrespective of capacity and specialization of a particular company and are social and environmental principles [2].

Efforts of many researchers, which ranks the construction of microbiological nutrient media (NM), aimed at finding non-food non-deficient protein substrates, often non-waste production of industrial enterprises. Preparations based on cattle blood is used as a component of a number of nutrient media (NM). However, the potential blood implemented enough, and in this direction will require further study.

Blood contains a complete amino acid composition protein, which is rich in biologically active substances and microelements [3-5]. The cost of 1kg TB significantly lower in comparison to traditionally used in food technology nutrient media (cattle meat) and non-food (technical casein first or premium, fish feed flour) raw materials. In light of the above the feasibility of using quite justified.

One of the most common and promising methods of processing raw protein-enzymatic hydrolysis. This method involves the use of "sparing" mode cleavage of the protein molecule under weakly acidic, neutral or weakly alkaline medium in the range of 35 ... 50 ° C. Enzymatic hydrolysis is no destruction of amino acids, carbohydrates, vitamins, and other heat-sensitive substances, and eliminates the need for neutralize acids and remove more formed with salts. Therefore, estimating techniques and processing conditions TB, priority should be given to enzymatic hydrolyzate [6].

Purpose of the work assessment of the possibility of using recycled materials as technical blood in the technology of protein enzymatic hydrolysates, based on NM.

It is known that blood is a perishable product. During storage components biochemical transformations microbial action proceed much faster autolytic. Cause in sterile production conditions can not collect the total volume of blood obtained at slaughter cattle, to avoid damaging it requires fast processing. In our work, the object of the study were freshly drawn samples were stored for one year at 2 ... 6 ° C blood with the addition of chloroform as a preservative in the rate of 1 - 3 cm to 1 dm³, as well as frozen TB.

In the hydrolysis of TB we diluted by double amount of drinking water. As the enzyme preparation used minced pancreases of cattle at a mass ratio of enzyme / TB equal to 0.1.

Hydrolysis TB conducted for 3 days in the fermenter reactor at a temperature of 37 ... 39°C. pH 7.2-7.8 with occasional stirring. We sampled for determining amino nitrogen content, and the pH of the reaction mixture. Hydrolysis was stopped by boiling, then filtered through cotton-beltting.

The resulting enzymatic hydrolyzate technical blood (EHTB)

Used as a basis for growing PS one of the most demanding component composition PS tularemia and anthrax germs [7].

We used a strain of *F. Tularensis* # 15 NIEG. Test culture was obtained by lyophilized form from the National Authority control of medical immunobiological preparations. To check the quality of the NM used a 48 - hour agar cultures tularemia microbe grown on yolk medium McCoy at 37 ° C. Suspensions prepared from cultures of microbes in a concentration of 10 units. by standard optical diluted 5 times. The resulting dilution of microbial culture was equivalent to $1 \cdot 10^9$ m to cm^{-3} . Suspensions were prepared from the original tenfold dilution. 0.1 cm^3 of bacterial suspension and dilutions of 10⁻⁵, 10⁻⁶, 10⁻⁷. *F. Tularensis* # 15 seeded into experimental and control NM. The culture was grown at a temperature of 36 ... 38 C for 32-39 hours [8].

For growing *F. Tularensis* strain # 15 used experimental density of NM with following composition: magnesium sulfate-0.5, glucose 10.0, thiamine chloride-0,005; nicotinic acid - 0.008; brewer's yeast extract-3,5; agar -10; EHTB diluted with distilled water to a content of amino nitrogen 0,16-0,18% - the other components, pH -7,2-7,4.

As a control on the NM used the FF-agar. Assessment of the possibility use cattle blood hydrolyzate and NM for the anthrax microbe cultivation was carried out using a new strain had the typical culture - morphological, biochemical and phagocytic properties and was suitable to create on its basis the work culture. To obtain a working culture *B. Anthracis* the vial containing the lyophilized culture of the test strain STI-1 have 2 cm^3 distilled water. Then 0.2 cm^3 of the resulting mixture was placed into vials with 50 cm^3 Hottinger broth containing 0.10-0,11% of amine nitrogen. The culture was grown at 36 ... 38C for 20-24h [9].

Technical blood	Defined indicator, %			
		Protein	Dry sediment	Ash
freshly drawn	15,5 ± 0,4	17,1 ± 0,7	0,79 ± 0,02	
frozen	15,3 ± 0,3	16,9 ± 0,6	0,76 ± 0,09	
storage with conserves	16,1 ± 0,6	17,4 ± 0,7	0,81 ± 0,07	

Table 2

Technology used blood	Defined indicator, %			
	pH	theaminonitrogen, 10 ⁻²	totalnitrogen, 10 ⁻²	The degree of proteolysis
freshly drawn	7,4 ± 0,1	56,6 ± 1,5	88,5 ± 2,0	60,7 ± 3,0
frozen	7,4 ± 0,1	51,2 ± 1,5	86,7 ± 2,0	59,8 ± 2,4
storage with conserves	7,4 ± 0,1	55,3 ± 2,0	90,9 ± 3,0	61,0 ± 4,2

Experimental Substation for growing *B. anthracis* strain STI-1 had the following composition (g • dm^{-3}): manganese sulphate - 3.25; magnesium sulphate - 0.52, calcium chloride - 3.25; glucose - 4.0, corn extract (treated) with the total nitrogen content of 0.85% - 41.2 FGKr diluted with distilled water to a total nitrogen content of 0.10-0.11% - Others; pH - 8.0-8.2 [10].

Served as a test liquid PS based on 1% aqueous hydrochloric acid hydrolyzate of fish meal used in the anthrax vaccine technology live in accordance with the rules of production. Cultivation *B. anthracis* strain STI-1 was carried out in flasks shuttel-machine. The first 32 hours at a temperature of 31 ... 33 ° C with shaking frequency of 300 oscillations • min^{-1} , then 8 hours at a temperature of 36 ... 37 under static conditions [11].

In samples of freshly drawn and stored under various conditions of TC was determined protein, ash and the dry residue by conventional standard methods (Table 3, n = 3). Listed in

Table 1 data show that storage conditions of TC no significant effect on its initial characteristics [12].

Table 3
Nutrientmedium

Character growth

The number of colonies

On the basis of the blood enzymatic hydrolyzate

On the petri dish 27-30 h after incubation at 36 ... 38 ° C was observed growth of the test strain in an amount of 60-70% of one dose cultivated microbial cells • • 10³ cm⁻³ in the form of shiny gray colonies, at least 1.1, 5 mm in diameter, a typical form.

On the FT-agar (control)

On the petri dish 36-39 h after incubation at 36 ... 38 ° C was observed growth of the test strain in an amount of 45-50% of one dose cultivated microbial cells • • 10³ cm⁻³ in the form of shiny gray colonies, at least 1.1, 5 mm in diameter, a typical form.

From the samples of TC with different storage conditions were prepared of experimental series of FGKr, in which the content of total and amino nitrogen, the degree of proteolysis (settlement), the rate of hydrogen ion concentration (pH) (Table 2 n = 3).

Table 2 data show that the enzymatic hydrolysis process of TC arranged on the proposed scheme in the reproduction and sufficiently produces software with stable characteristics . In addition , the possibility of using raw materials are stored in different conditions.

At the end of incubation F.tularensis strain number 15 on the control (FT- agar) and Experimental Substation (based FGKr) records of the results was performed . The growth rate was determined by the minimum time of incubation cultures in which a medium formed by typical colony morphology tularemia microbe. Sensitivity was estimated by the number of microbial cells tularemia microbe grown on nutrient media. Indicator morphological stability properties tularemia microbe determined relative number of colonies , atypical morphology to the total number of colonies on the plates (Table 3.4) .

Table 4.

Nutrientmedium

Selectedcomponent

Sensitivity'Breeding

Efficiency, billion microbial cells • cm⁻³

Stabilitymorphologic alproperties,%

Growth rate (formation macrocolonies) on the medium surface, h

On the basis of the blood enzymatic hydrolyzate

10-6

260-285

98-99

27-30

On the FT-agar (control)

10-6

195-200

95-97

36-39

Table 5.

Nutrientmedium

Selectedcomponent

Total concentration billion microbial cells • cm⁻³

Spores normally stained by Ziehl-Neelsen

Numberofviablespores, %

On the basis of the blood enzymatic hydrolyzate

1,3±0,3

94±3

92±2

On the basis of the hydrochloric acid hydrolyzate of fish meal

1,3±0,2

92±2

93±2

Presented in Table 3 of the data shows that the experimental growth of PS provides sufficient typical colonies F.tularensis strain number 15.

The results are summarized in Table 4 show that in the experimental medium in comparison with the control in a shorter incubation time crops grow more biomass test microbe strain tularemia, stable morphological properties.

At the end of cultivation B.anthraxis strain STI- 1 in the experimental and control samples were collected SS, which was determined by the total concentration of spores (the bill in the chamber Goryaeva), spores, normally stained by Ziehl -Neelsen, and the number of viable spores (microculture method) (Table 5).

Provided in Table 5 data indicate that culture B.anthraxis strain STI- 1 grown in experimental medium based FGKr have no significant difference on the studied indices of the cultures obtained in the control substation.

Thus, in the course of the experiments showed that the blood is a full technical and technological protein raw materials suitable for making PS satisfying the nutritional needs of tularemia and anthrax germs.

Bibliography

1. Secondary raw materials and food processing industry and the Russian agribusiness environment . / Rev. Ed. Acad. RAAS EI Sizenko - M. Pischepromillat , 1999
2. National projects on a straight line // RossiyskayaGazeta .2006 , June 13. Spec. Issue.
3. Processing and use of raw materials side of the meat industry and the environment / Ed. AB Lisitsyna - M. VNIIMP , 2000
4. Fayvishevsky ML Processing of non-food waste meat processing plants . - St. Petersburg. : Giord , 20005 . Ravilov AZ, GiltmudinovRJ , MS Khoussainov Microbiological medium. - Kazan : Feng , 1999
5. Telishevskaya LY Protein hydrolysates - M. : 2000
6. Artyuhin VI, Shepelin AP Kisileva NV Protein hydrolysates and application of products microbiological production : in the overview . Inform. MY .10 . - M. , 1990
7. SA Maslov , VE Romanov , AL Kovtun , etc. Development of non-waste technology for preparation of microbiological nutrient bases of unconventional non-food materials . / Biomedical problems and preventive adaptation to modern environmental conditions of life : Proc. Dokl. Conf. Young. Scientists - Arkhangelsk , 1994
8. Leshenko AA, Kuznetsov SM, SS anchor etc. Improvement of nutrient medium for growing F.tularensis / Actual problems of protection against dangerous infectious diseases.Mater.Scientific . Conf. - SergievPosad . , 2004

Түйін

Бұл мақалада, азықтық ортаның негізі – ақуыздық ферментативтік гидролизат технологиясындағы техникалық қан сияқты екіншілік шикізатты пайдаланудың мүмкіндігі қарастырылған. техникалық қанды гидролиздеу кезінде екі есе мөлшерде ауыз судан қосқан.

Ферменттік препарат негізінде ірі қара малдың ұйқы безінің турамасын 0,1 фермент массасы/техникалық қан қатынасында қолданған. рН және азотты аминнің реакциялық қоспадағы құрамын анықтау үшін күніне бір рет сынама алып отырған. Гидролизді қайнату арқылы, ары қарай фильтр қағазы – бельтинг арқылы филтрлеп тоқтатқан.

Резюме

В данной статье оценена возможность использования такого вторичного сырья, как техническая кровь, в технологии белковых ферментативных гидролизатов – основ питательных сред.

При гидролизе техническую кровь разбавляли двойным объемом питьевой воды. В качестве ферментного препарата использовали фарш поджелудочных желез крупного рогатого скота при соотношении масс фермент/техническая кровь равном 0,1. Раз в сутки отбирали пробу для определения содержания аминного азота и рН реакционной смеси. Гидролиз прекращали путем кипячения с последующей фильтрацией через хлопчатобумажную ткань – бельтинг.

UDC 664: 532. 135(076. 8)

Zh.E.Aimenova, Zh.Zh.Prinkulova, L.Zh. Pernebaeva,
M.Auezov SKSU

**INVESTIGATION OF DEPENDENCE OF THE BREAD "POTATO DISEASE" FROM THE
PROTEOLYTIC ACTIVITY OF BACTERIA *BACILLUS SUBTILIS***

Annotation

Performed researches taken as a principle developed express method of diagnostics of "potato illness" of bread on proteolytic activity of flour. In article is used the method of registration of speed of proteins hydrolysis differing by high sensitivity by photometric definition of chain-terminal amino groups.

Key words: Potato disease, bread, *Bacillus subtilis*, amino nitrogen, proteolytic activity

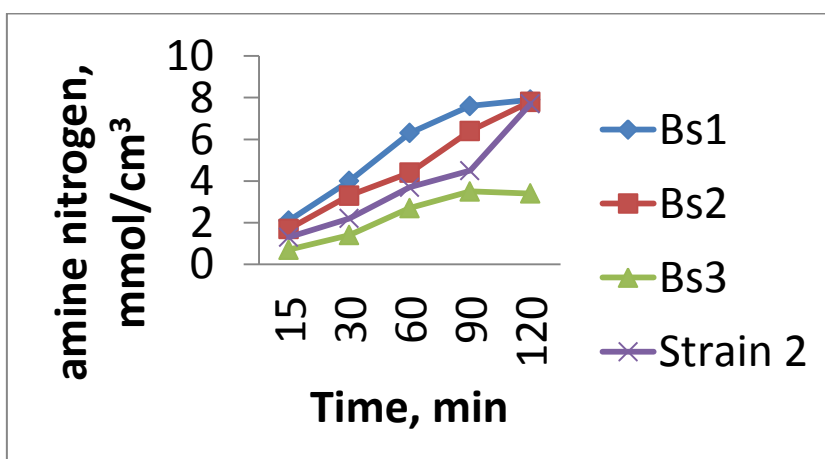
Addressing the microbiological safety of bakery products is associated with the development of methods, techniques and means of preventing "potato disease" bread.

Bread, sick "potato disease" has sticky crumb with specific sweet smell, with strong defeat marked discoloration (darkening or yellowing) , the formation of voids in the crumb and the appearance of mucous stretching during the breaking of bread threads.

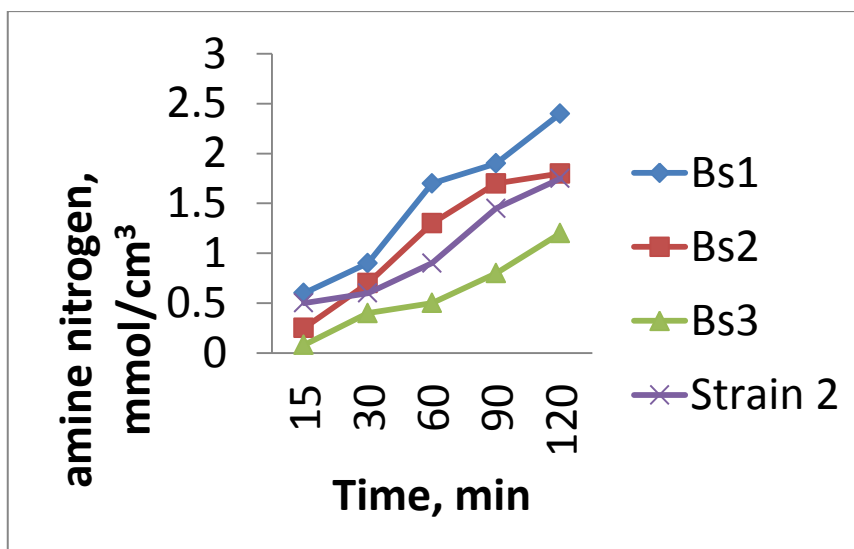
Activators "potato disease" bread are several species of bacteria *Bacillus*, often *B. subtilis* [1,2]. *Bacillus* bacteria spores remain viable in the crumb during baking and subsequently able to germinate and multiply bread. Possibility and the degree of damage of finished products "potato disease" defined by the number of spores and vegetative cells of enzymatic activity of bacteria.

The main source of infection is bacterial spores bakery - flour, sometimes yeast, additional raw materials and semi-finished products [2, 3]. In connection with the change in the quality of raw materials and climatic conditions in recent years, the development of "potato disease " is marked in the northern regions of European Russia, the Urals, Siberia, whereas before the disease was observed only in regions with hot climates. In addition, the development of "potato disease" bread celebrated not only in summer but also in spring and autumn, and sometimes winter.

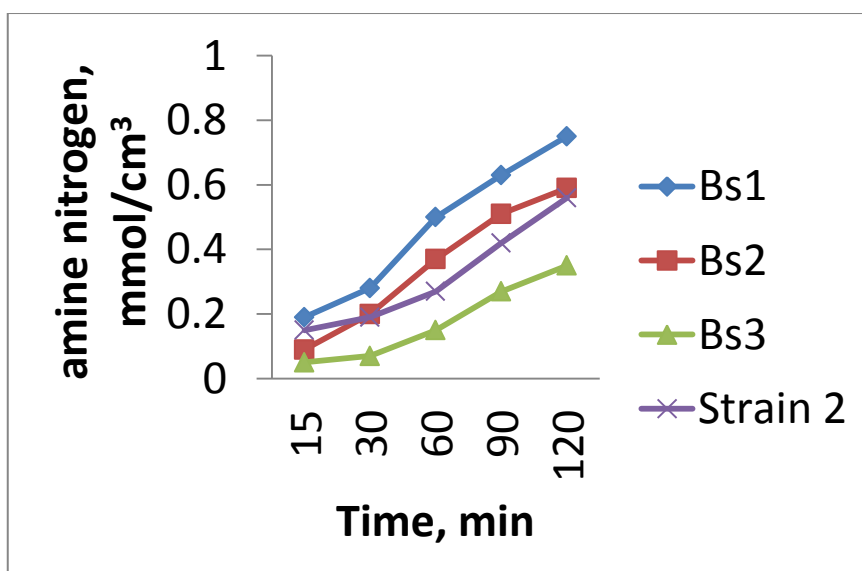
In GosNIIHP constantly researching to improve the well-known and the search for new ways, methods and means of preventing this disease bread [4, 5]. Relevant is the development of fast methods of diagnosis "potato disease."

a

b

c

Amino nitrogen content dependence on the time of hydrolysis of sodium suspensions of different strains of Bacillus subtilis spores with a content of 1 cm³ and 5 · 10³-5 · 10² c-5 · 10¹;

To determine the degree of contamination of flour agents "potato disease" as the method of arbitration trial baking laboratory [4], according to which the bread made from the analysis sample is kept in provocative conditions (high humidity, temperature 37 ... 40 ° C). After 24 and 36 h samples from the bread organoleptic note the presence or absence of a "potato disease" bread. Because of the duration of the analysis (up to 45 hours) developed out express methods for determining the degree of contamination of flour agents "potato disease", of which 90 years was used in the biochemical industry rapid method developed in GosNIIHP TG Bogatryyova [4]. The method is based on the determination of the proteolytic activity of bacteria, which is detected by the application of the test material on the surface of the gelatin layer film, determining the time of his subsequent dilution. However, this rapid method is not currently used for production of the termination used therein the film type. Moreover, the method does not reflect the quantitative enzymatic activity spore-forming bacteria.

In this regard, conducted studies underlying the developed rapid diagnostic method "potato disease" bread flour for proteolytic activity.

The paper used is highly sensitive method for detecting the rate of hydrolysis of proteins by photometric determination of nitrogen terminal amino groups on the color reaction with 2,4,6- trinitrobenzenesulfonic acid - TNBS [6].

In order to determine the relationship between the rate of hydrolysis of the substrate and the number of bacterial spores, causing "potato disease" has studied the dynamics of the accumulation of free amino nitrogen in the hydrolysis of sodium caseinate suspensions dispute *B.subtilis*.

For spore bacteria were cultured at 36 C ° on meat-peptone broth for 2 days, allowed to stand 18 hours at 4 ° C. ° For workers bacteria spore suspensions prepared a series of successive dilutions so that the number of spores in them was 5 · 10 January, 5 · February 10, March 10 · 5 spores/cm 3.

Bacterial spores germinated on a medium containing glucose and mashed potatoes, and activated methods using biochemical diagnostic method. Express "potato disease" bread on the film. [4] Germinated spores were added to a universal buffer solution (pH 5.5) at a concentration of 2% sodium caseinate. Hydrolysis was performed at 37 C ° measuring every 15-30 minutes the resulting concentration of free amino nitrogen. Fig. 1, a, b, c shows the dependence of the concentration of amino nitrogen on the duration of the hydrolysis of sodium caseinate to use a strain *Bacillus subtilis* spores with different content in the slurry.

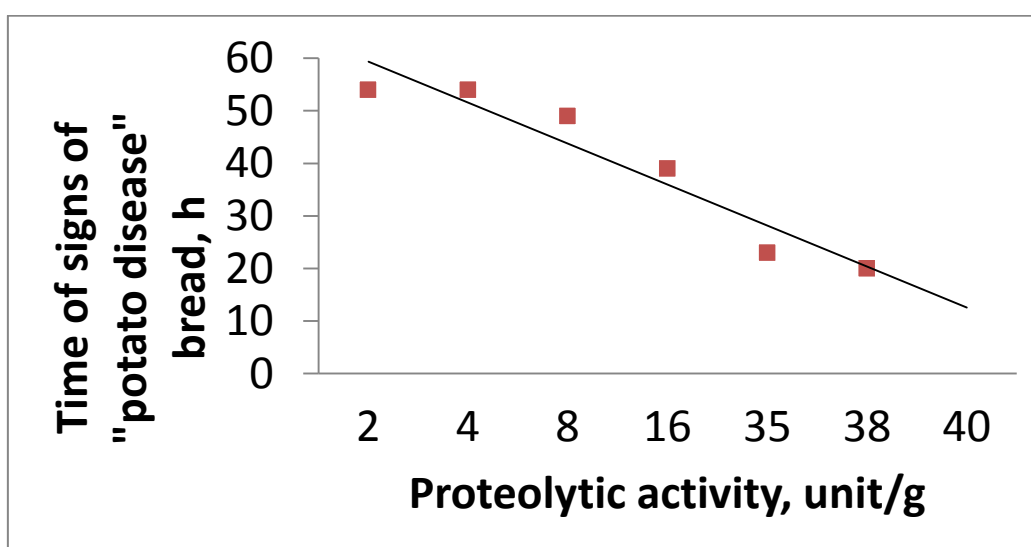

Figure 3. dependence of the signs of "potato disease" bread from the proteolytic activity of a suspension of flour KMKZ

It is shown that a suspension with a high content of spore-forming bacteria (see Fig. 1a) was hydrolyzed substrate prepared based on sodium caseinate, to a greater degree than formulations with fewer bacteria (see Fig. 1b and c). This indicates an increase in the concentration of proteolytic enzymes by increasing the amount of bacteria in the spore suspension. It should be noted that after 60-90 minutes in the embodiment with the highest initial content of bacteria spores (see Fig. 1a) amine nitrogen accumulation slows down and after 120 minutes from three strains (Bs1, Bs2 and Bs3) practically stops that probably due to inhibition of the process reaction products. In embodiments where the initial content of bacteria spores was below 10 (see Fig. 1b) and 100 times (see Fig. 1c), the concentration of amine oxide formed at 120 minutes was significantly lower, which proves insufficient for inhibiting proteolytic enzymes.

The aim of the next phase of the work was to find a quantitative criterion that would assess the degree of contamination of flour agents "potato disease" analysis of its proteolytic activity. In the experiment, the relationship between the activity of proteolytic enzymes spore-forming bacteria in the flour and the time of appearance of organoleptic attributes "potato disease" bread.

Proteolytic activity regulated under kneading dough making concentrated lactic ferment (KMKZ) at a dosage of from 0 to 12% by weight of flour (Fig. 2).

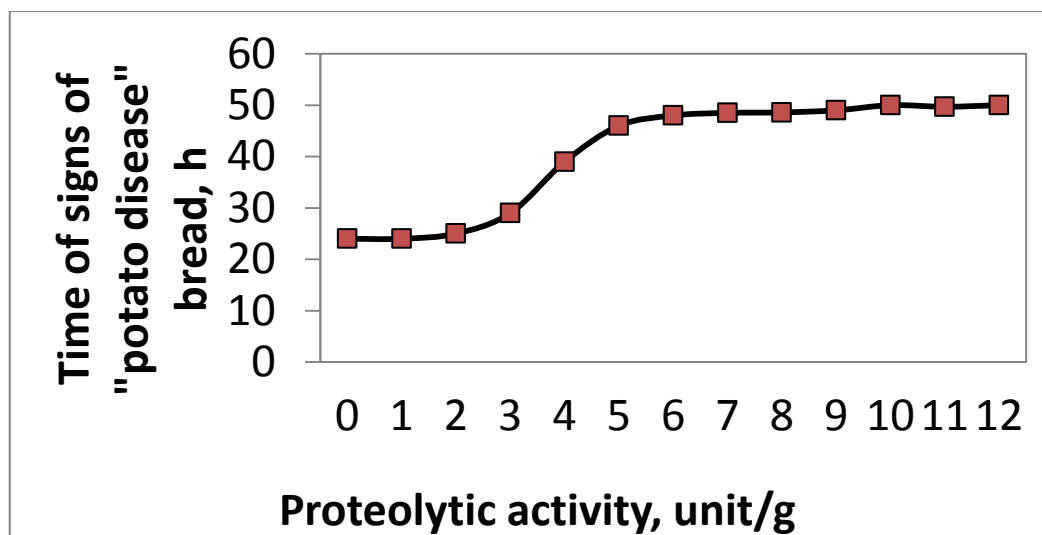

Fig.2. Dependence of the signs of "potato disease" bread on the dosage of concentrated lactic ferment (KMKZ) in samples of flour infected *Bacillus subtilis* spores

It is shown that the introduction of KMKZ in doses up to 2% by weight of flour virtually no effect on the time of appearance of the first signs of "potato disease" bread. With increasing dosage KMKZ from 2% to 8% of the time the signs of "potato disease" bread increases nonlinearly. Further increase of KMKZ not materially change the signs of the time "potato disease" bread.

In parallel, the same samples of flour with spores of *B.subtilis* and KMKZ proteolytic activity was determined. Flour suspensions were incubated with a solution of sodium caseinate in universal buffer at pH 5.5 and a temperature of 37 ° C for 17 hours. At the beginning and end of incubation, the amine nitrogen content was determined spectrophotometrically by reaction with TNBS. Proteolytic activity of the samples was evaluated by the change in the flour content of the amine nitrogen in the hydrolysis of sodium caseinate.

Dependence of the signs of "potato disease" from the proteolytic activity of the flour samples (Fig. 3) are almost a straight line (correlation coefficient 0.997). Based on these results a formula for calculating the time signs of "potato disease" bread (t, h), based on the value of the proteolytic activity of flour slurry (A, U / g): $t = -0,874 A + 54,596$.

The results shown in this paper as the basis for a new rapid diagnostic method "potato disease" bread.

Bibliography

1. Sizenko E.I.: Secondary raw materials and food processing industry of Russian agribusiness and environmental protection. Academic Press. Пищепромиллат, 1999
2. National projects on a straight line. Russian Newspaper, 2006 13 июня. Special Edition.
3. Processing and use of raw materials side of the meat industry and environmental protection. Ed. by Lysicina A.B., 2000
4. Phaivishevskiy P.N.: Processing of non-food waste meat processing plants. Academic Press: Hiord, 2000
5. Ravilov A.Z., Giltmudinov R.Y., Husainov M.Sh.. Microbiological nutrient media. Academic Press. ФЭН, 1999
6. Teliwevskaya T.Y.: Protein hydrolysates. 2000
7. Artyuhin V.I., Shepelin A.P., Kisileva N.V.: Protein hydrolysates and application microbiological production of products. 1990
8. Maslov S.A., Romanov V.E., Kovtun A.L., and others. Development of non-waste technology for preparation of microbiological nutrient bases of unconventional non-food materials. / Biomedical problems and preventive adaptation of population to the modern environmental conditions of life. Archangel, 1994
9. Lewenko A.A., Kuznetsov S.M., Anker S.S. and others. Improvement composition of nutrient medium for growing *F.tularensis* / Actual problems of protection from dangerous infectious diseases. 2004
10. Directory of microbiological culture media, their components and other products. Academic Press. NPO: Nutrient Media. 2001
11. Live Anthrax dry vaccine for percutaneous use and scarification. RP № 1503-04. 2004.
12. Guidelines for control of nutrient media for biological indicators. 1980.

Түйін

Ғылыми еңбекте жоғары сезімталдықпен ерекшеленген ақуыздардың гидролизін жылдамдығын тіркеу әдісі қолданған. Соңғы аминотоптарының азоты фотометриялық әдісімен анықталады, тринитробензолсульфат қышқылымен түсті реакция арқылы. Гидролиз субстратының жылдамдығымен «картоп ауруын» тудыратын бактерия ұрықтарының мөлшері арасындағы өзара байланысты анықтау мақсатында натрий казеинатының *Bacillus subtilis* ұрығының суспензиясымен гидролиздену процесіндегі бос аминді азоттың топталу серпіні зерттелген. Тәжірибеде, ұндағы протеолитикалық ферменттермен ұрықтық бактериялардың арасындағы байланысын және нандағы «картоп ауруының» алғашқы органолептикалық белгілерінің пайда болу уақытын анықтаған. Қамыр илеу барысында көлемі ұн массасына 0 ден 12% шамасында концентрлі сүт қышқылды ашытпа қосу арқылы протеолитикалық белсенділігін қалыптастырған.

Резюме

В работе использован отличающийся высокой чувствительностью метод регистрации скорости гидролиза белков путем фотометрического определения азота концевых аминогрупп по цветной реакции с тринитробензолсульфокислотой. С целью определения взаимосвязи между скоростью гидролиза субстрата и количеством спор бактерий, вызывающих "картофельную болезнь", была изучена динамика накопления свободного аминного азота в процессе гидролиза казеината натрия суспензиями спор *Bacillus subtilis*. В эксперименте определяли взаимосвязь между активностью протеолитических ферментов споровых бактерий в муке и временем появления органолептических признаков "картофельной болезни" хлеба. Протеолитическую активность регулировали внесением при замесе теста концентрированной молочнокислой закваски в дозировке от 0 до 12% к массе муки.

УДК 628.315.1

Асланов М.Т., Тапалов Т.Т.
ЮКГУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

**АВТОМАТИЗИРОВАННАЯ СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССА ОЧИСТКИ
ПРОМЫШЛЕННЫХ СТОКОВ**

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы создания системы диспетчеризации и автоматизированного управления очистными сооружениями химических заводов по выпуску желтого фосфора и фосфорсодержащей продукции.

Ключевые слова: биологическая очистка, сточные воды, автоматизация, контроль, управление.

Введение

Проблема сохранения водоисточников и водообеспечения стала одной из самых насущных экологических задач. Система хозяйствования в нашей стране не способствовала развитию работ в области очистки промышленных стоков, поэтому водоемы страны постепенно насыщались всеми видами загрязнений. Более того, мелкомасштабные объекты вообще не имели очистных сооружений. В результате отходы отравляют не только поверхностные, но и подземные воды, и поэтому проблема обеспечения населения водой, пригодной для потребления, встала во всех регионах страны.

Фосфорный завод - это химический завод по выпуску желтого фосфора и фосфорсодержащей продукции: термической ортофосфорной кислоты, триполифосфата натрия, гексаметафосфата натрия, феррофосфора, шлака гранулированного. Производство желтого фосфора и фосфорсодержащей продукции требует значительного количества воды, которая забирается из естественных водоемов. Отработанная вода содержит большое количество химических веществ (взвешенных частиц, ионов хрома, марганца, железа) и имеет повышенную кислотность. Такая вода не пригодна для использования человеком и требует очистки.

Актуальность задачи

Одной из самых важных проблем, требующих безотлагательного решения, является защита водных ресурсов от истощения и загрязнения, а также их рациональное использование для нужд народного хозяйства. Вопрос качества воды актуален не только для мегаполисов и крупных городов, но и для сельской местности. Основными источниками загрязнения и засорения водоёмов являются недостаточно очищенные сточные воды промышленных и коммунальных предприятий, крупных животноводческих комплексов и различные отходы

производства.

Чтобы решить задачи очистки промышленных стоков, промышленные предприятия имеют на своей территории специальные станции биологической очистки (СБО), где ведётся постоянный контроль со стороны экологических организаций. Зачастую состояние оборудования и технических средств промышленных предприятий оставляет желать лучшего. Устаревшее оборудование, низкий уровень автоматизации, высокая аварийность, отсутствие оперативного управления создают серьёзные проблемы для качественной очистки промышленных стоков предприятия.

Описание технологического процесса

Для отвода сточных вод на предприятия имеют полную раздельную систему канализации: хозяйственно-бытовые стоки и близкие к ним по составу сточные воды от санитарных узлов, душевых, прачечных, столовых, гаража с территории завода отводятся самотечным коллектором на станцию полной биологической очистки (СБО). СБО относится к сооружениям, в которых механическая и биологическая очистка происходит в искусственно созданных условиях. На СБО сооружения биологической очистки сблокированы для более удобной эксплуатации. В состав СБО входят следующие сооружения: приемная камера; ручная решетка; две вертикальные песколовки с круговым движением воды; блок аэробных стабилизаторов (3 шт.); блок первичных вертикальных отстойников (3 шт.); блок аэротенков - смесителей (3 шт.); блок вторичных вертикальных отстойников (3 шт.); блок дополнительной аэрации (3 шт.); иловые площадки в количестве (8 шт.); песковые площадки в количестве - 4 шт.

Аэротенки - смесители, в которых подвод и отвод сточной воды и ила осуществляется равномерно вдоль коридора аэротенка (происходит полное смешение), то эффективность СБО принято считать - 90%. Так как эффективность процесса очистки, качественное состояние и окислительная способность активного ила (использование веществ для процессов жизнедеятельности) напрямую зависит от состава сточных вод, подаваемых на СБО, которые изначально не имеют достаточно «питательной среды», то фактическая эффективность очистки сточных вод составляет (60-70%). Данный факт обусловлен тем, что качественный состав хозяйственно-бытовых сточных вод предприятия не обеспечивает нормальных условий жизнедеятельности активного ила, а метаболизм в клетках микроорганизмов не обеспечивает их энергетические потребности, прирост биомассы и восстановление распавшихся веществ клетки микроорганизма, но по остальным ингредиентам на выходе со станции биологической очистки нормы выдерживаются согласно технологического регламента.

Далее после очистки сточные воды поступают в экранированный пруд - накопитель сточных вод, где в течение года вода аккумулируется и в вегетационный период используются на полив сельскохозяйственных полей орошения.

Поставлены следующие основные задачи:

- заменить устаревшие контрольно-измерительные приборы на современные и более точные устройства (датчики, преобразователи, устройства связи с объектом), а также установить дополнительные устройства в местах, требующих дополнительного контроля общей системы диспетчеризации и автоматизированного управления технологическим оборудованием;

- поменять устаревшее оборудование сбора данных с контрольно-измерительных приборов на новую микропроцессорную технику;

- модернизировать верхний уровень системы сбора данных на базе современной SCADA, обеспечивающей удобный человеко-машинный интерфейс и возможность совместной работы нового и старого оборудования;

- создать удобные формы отчётности по соблюдению норм технологии очистки при работе станции, совместимые с современными средствами документооборота;

- создать удобные и понятные формы графического представления сигналов, полученных с контрольно-измерительных приборов (архивирование и отслеживание трендов измеренных значений параметров);

- организовать ведение архива событий и действий персонала по обеспечению работы оборудования станции очистки.

Выбор аппаратно-программных средств

Выбор аппаратно-программных средств основывался на возможности интеграции оборудования в существующие информационные сети предприятия стандарта Ethernet и на соответствии его требованиям современных сетевых технологий (поддержка протокола TCP/IP) для удалённой работы и через Интернет. Требовалось, чтобы используемое оборудование позволяло создать многоуровневую систему мониторинга и управления с возможностью постоянного расширения.

В качестве основного оборудования нижнего уровня были выбраны контроллеры сбора данных серии

ADAM- 5000 фирмы Advantech. Использoваны контроллеры ADAM-5000/TCP в качестве устройств сбора данных и контроллеры с возможностью локального управления ADAM-5511 и ADAM-5000/ EKW. Для интеграции контроллеров ADAM-5511 с интерфейсом RS-485 в единую информационную среду решено было применить преобразователи интерфейса ADAM-4572. Указанное оборудование позволяет создавать гибкую модульную структуру с возможностью оперативного изменения конфигурации любой точки сбора данных и быстрого реагирования на изменение пожеланий заказчика относительно количества сигналов ввода-вывода.

Контроллеры, установленные на различных объектах СБО, связаны в единую информационную сеть, при этом получить данные с каждого из них можно на любом компьютере локальной сети предприятия. Удалённые объекты станции включены в сеть с помощью оборудования Wi-Fi (антенны и модемы Wi-Fi фирмы D-Link).

Описание работы системы

Система будет реализована по классической трёхуровневой схеме.

Нижний уровень осуществляет сбор первичной информации и преобразование её в унифицированные значения для дальнейшей передачи в систему диспетчеризации, а также реализует местное управление агрегатами, осуществляемое приборами автоматики в локальных насосных станциях в непосредственной близости от исполнительных механизмов.

Средний уровень осуществляет централизованное управление несколькими агрегатами на удалённых объектах, входящими в один или несколько технологических участков либо имеющими одно функциональное назначение. Выполнение технологических операций на разных участках проводится после согласования действий между собой и проверки состояния технологической линии. Отдельные независимые алгоритмы управления и контроля связаны в единую информационную систему и сохраняют работоспособность даже при пропадании связи с операторским уровнем. Этот уровень — наиболее важное звено в системе централизованного сбора и обработки данных, поскольку отвечает за локальное автоматическое управление узлами системы и служит источником информации для её верхнего уровня.

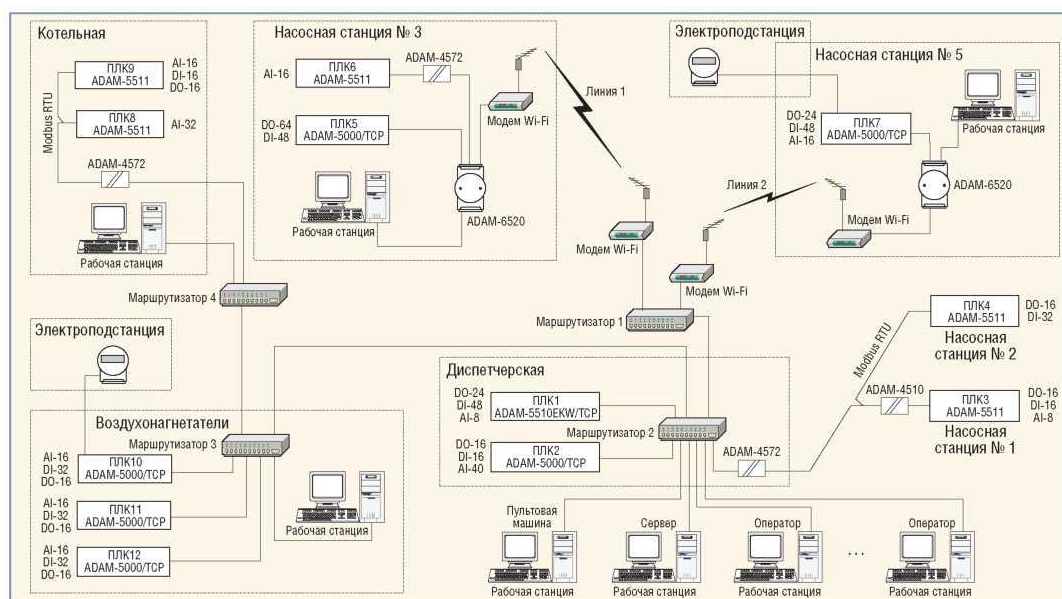

Рисунок 1. Общая структурная схема автоматизированной системы диспетчеризации и управления СБО

Верхний уровень отвечает за визуализацию всей технологической информации для оператора и даёт возможность управления с диспетчерского пункта всеми технологическими линиями очистительного производства.

Функциональная привязка контроллеров к производственному процессу очистки сточных вод и технологическим линиям носит территориально-распределённый характер с учётом относительной удалённости большинства объектов.

Реализация проекта должен проходить в несколько взаимосвязанных этапов. Первым этапом необходимо обновит старое оборудование в помещении главной диспетчерской. Работы надо начинать с установки в диспетчерской панели с современными сетевыми программируемыми логическими контроллерами (ПЛК) фирмы Advantech для сбора, обработки, передачи информации и выдачи

сигналов управления (ADAM-5000/EKW), а также с размещения сетевого оборудования фирм Moxa D-Link и Advantech (ADAM-6520) для создания единого информационного пространства. Как видно из общей схемы системы, ПЛК и персональные компьютеры технических специалистов образовали единую TCP/IP-сеть. После настройки и отладки средств коммуникации между устройствами сети начнутся работы по постепенному переключению технологических входных сигналов от старых устройств ввода-вывода на современные приборы. Постепенное переключение цифровых и аналоговых сигналов (DI и AI) позволит избежать ошибки переключения и даст возможность не слишком вмешиваться в работу персонала станции. Одновременно с переключением сигналов надо проводит юстировку и настройку приборов, проверить точность первичных преобразователей и датчиков.

Обмен информацией между контроллерами (устройствами ввода-вывода) и персональными компьютерами будет осуществляется по технологии OPC. На ПК будут установлены OPC-серверы фирмы Kerware, которые собирали данные с требуемых регистров контроллеров. В качестве программы отображения информации выступила SCADA-система Trace MODE фирмы AdAstra. Применённые программные средства в данной конфигурации показали стабильную работу без загрузки сети большим объёмом данных.

Второй этап работ заключается в замене на объекте большей части первичных преобразователей, не отвечающих требованиям точности и надёжности создаваемой системы, а именно — уровнемеров и расходомеров. Практически на каждом объекте необходимо дополнительно установит датчики измерения температуры воздуха и температуры стоков, а в контрольных точках технологического процесса разместит измерители pH (уровень щёлочности стоков).

На этом же этапе будет проведена работа по подключению удалённых объектов СБО в единую АСУ ТП. На каждой насосной станции будет установлены шкафы автоматики, выполняющие функции сбора данных с датчиков и передачи информации на центральный диспетчерский пост. Основу оборудования шкафов, установленных на удалённых объектах и подключённых по полевой шине RS-485, составили контроллеры ADAM-5511. Для защиты линий интерфейса RS-485 и обеспечения надёжности связи был применён повторитель интерфейса ADAM-4510. Преобразование сигнала последовательного интерфейса RS-485 в Ethernet осуществляется шлюзами ADAM-4572. На объектах, которые удалось подключить в сеть Ethernet путём установки дополнительного оборудования Wi-Fi, основу оборудования шкафов автоматики составили коммуникационные контроллеры ADAM-5000/TCP.

В результате работ на этом этапе информационно-измерительной сетью будут охвачены все объекты СБО. Будет проведена большая работа по программному подключению этих объектов в общую систему диспетчеризации и управления.

Таким образом, второй этап позволит создать единую систему АСУ ТП СБО. Все информационные данные станут выводиться на диспетчерский компьютер в помещении пульта управления, обеспечив оперативный контроль и управление процессом очистки. Кроме того, будут добавлены операторские ПК в кабинетах заинтересованных лиц: начальника службы КИПиА, главного технолога, начальника станции и т.п. На двух насосных станциях также будут добавлены операторские ПК для локальной диспетчеризации состояния объекта персоналом станции. При этом на каждом рабочем месте SCADA была настроена таким образом, что конкретный оператор мог получить только соответствующую его сфере ответственности информацию с ограничением прав доступа к другим экранам.

На третьем этапе необходимо реализовать программные алгоритмы управления в контроллерах для управления технологическим процессом очистки сточных вод без участия человека. Благодаря оперативной обратной связи (датчик - контроллер - исполнительный механизм) удастся добиться хороших характеристик саморегулирования системы и достичь требуемых нормативными документами показателей очистки стоков.

Преимущества, полученные от реализации системы

В результате реализации проекта получим следующие «плюсы»:

- получим экономический эффект вследствие уменьшения штрафов от экологической инспекции (улучшились показатели качества очистки промышленных стоков) и отсутствия перерасхода химических реагентов;

- повысим точность в дозировании химических реагентов, что благотворно сказывается на жизненных условиях бактерий и повышает качественные показатели их деятельности;

- уменьшим аварийность оборудования из-за отсутствия случайных и ошибочных включений персоналом станции;

- уменьшим энергопотребление станции вследствие замены части оборудования управления и контроля на современное и более энергоэффективное, а также более рационального использования технологического оборудования в рамках автоматических режимов;

- повысим точность в определении важных показателей протекания технологического процесса благодаря замене части контрольно-измерительной техники станции, тем самым созданы условия для улучшения технологии очистки и внедрения инноваций;

- увеличим оперативность работы персонала вследствие внедрения системы диспетчеризации и мониторинга оборудования и технологических параметров очистки промышленных стоков.

Заключение

После модернизации станция биологической очистки получит современную автоматизированную систему диспетчеризации и управления технологическим процессом очистки промышленных стоков. В результате автоматизации технологического процесса удастся увеличить эффективность процесса очистки, снизить загрязнённость сбрасываемых в окружающую среду вод и усовершенствовать процесс расхода применяемых для этого химических реагентов и кислот.

Достоинством предлагаемой АСУ ТП является информационная открытость и доступность системы благодаря использованию механизмов сетевого протокола Ethernet TCP/IP для диспетчеризации. Несмотря на наложенные ограничения в правах доступа к графическим экранам и схемам для отдельных групп сотрудников, реализованная система посредством простого и удобного пользовательского интерфейса позволяет контролировать рабочий процесс ответственному персоналу. Предложенные решения позволяют производить непрерывные измерения, регулирование и управление большим количеством параметров. При этом обеспечиваются визуализация результатов измерения и управления, комплексная обработка и хранение информации.

Литература

1. Попкович Г. С., Гордеев М. А. Автоматизация систем водоснабжения и водоотведения. - М.: Высшая школа. 1986, 392 с.
2. Рутьнов А. А. Автоматизация инженерно-экологических систем жизнеобеспечения - М.: МГСУ. 1996. 65 с.

Түйін

Бұл мақалада фосфор өндірісіндегі химия заводтарын шайынды суларын тазарту қондырғыларын автоматтандыру және диспетчерлік қызметін құру сұрақтары қарастырылған.

Summary

The following white paper discusses the creation of the dispatch system and automated control of wastewater treatment plants in chemical plants producing yellow phosphorus and phosphorus-containing products.

УДК 628.315.1

Асланов М.Т., Исмаилов С.У., Мусабеков А.А.
ЮКГУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ АВТОМАТИЗАЦИИ ДЛЯ ПОДДЕРЖКИ ПРОЕКТОВ ПО ОЧИСТКЕ СТОЧНЫХ ВОД

Аннотация:

В данной статье рассматривается использование современных технологий автоматизации для поддержки проектов по очистке сточных вод на промышленных и коммунальных объектах по всему Казахстану. Он описывает новейшие инновационные стратегии для автоматизации подразделений очистки сточных вод и другие ресурсы средств автоматизации для новых и существующих объектов.

Ключевые слова: автоматизация, контроль, управление, сточные воды.

В неуверенной экономической обстановке производственные объекты стремятся быть эффективными, рентабельными и надежными. Каждое оборудование должно максимизировать свою работу и доступность. Для экономической деятельности производства все различные подразделения должны функционировать вместе через оптимально скоординированные интерфейсы и системы автоматизации.

Запущенные или малоэффективные системы очистки воды могут значительно снизить эффективность и надежность производства, увеличить химические и энергетические затраты, и спровоцировать отклонения от технологических регламентов. Однако часто эти системы страдают от отсутствия адекватных возможностей мониторинга и управления.

Очистка сточных вод представляет собой важную функцию, которая затрагивает всех нас: очень важно, чтобы сохранить нашу среду обитания гигиеничным и здоровым, наши водоемы чистым, и наши производственные мощности должны соответствовать регулятивным нормам.

За кадром, процесс очистки сточных вод сочетает микробиологию и химию с машиностроением, приборостроение и средства автоматизации, которые предлагают высокую производительность в прогрессивном пути.

Очистные сооружения сточных вод сталкиваются с рядом тенденций, которые имеют широкое влияние на деятельность, обслуживание и капитальные затраты, включающие увеличение труда, энергии и химических расходов. Автоматизация очистки сточных вод, где объекты работают без присмотра в течение некоторого периода времени, является важнейшим элементом стратегии по снижению затрат. Однако, многие заводы не оборудованы полной автоматизацией по ряду причин.

Для ответственных за очистку сточных вод, больше не применяются старые правила, регулирующие инвестиции в технологии автоматизации. Просто внедрение вчерашних решений (часто, менее дорогое оборудование) не является ответом на прогресс. На сегодняшний день появились новые подходы к управлению процессами. Современные системы автоматизации позволяют измерить, вычислить, оценить и контролировать эффективность процесса, прямые затраты, затраты на обслуживание, эмиссию — и все взаимозависимости между ними. Соответственно они позволяют производству оптимизировать и контролировать свою деятельность.

Растущая важность автоматизации требует, чтобы руководители проектов принимали много решений. Как можно используя современные решения автоматизации улучшить использование людских ресурсов и структурировать рабочие процессы? Каковы появляющиеся технологии, и как Вы закладываете основу, чтобы поддержать эксплуатации установки в будущем, оптимизируя процессы сегодня?

Очистка сточных вод имеет первостепенное значение для здоровья и благополучия населения. В то время как наука и механика очистки сточных вод продолжают развиваться, возможно, самой большой проблемой является то, что установка и обслуживание очистных сооружений должны всегда быть “локальными”. Нельзя создать мега очистную сооружению. Очистка стоков является локальной проблемой и требует локального решения.

Из-за различных локальных условий решения используемые от одного места к другому будут отличаться. Нет решения по переработке и очистки сточных вод завода, которая отвечает потребностям каждого. Кроме того, есть много различных типов водоочистных единиц оборудования. Большинство из них имеют отношение к аэрации, перемешиванию, отстаиванию, биологическому разложению, поставке воздушного потока, внутреннему потоку рециркуляции, и другим параметрам управления соответственно.

Сегодня, крайне важно для подразделений очистки сточных вод достигнуть цели автоматизации и вовремя и в рамках бюджета, сосредотачиваясь на уменьшении эксплуатационных затрат. Надежность также важна по отношению к эффективности любого средства для очистки стоков. Если системы автоматизации и процессы, которые они контролируют не надежны, завод сталкивается с риском несоблюдения местных, государственных экологических требований. Эти требования служат стимулом для создания новых приложений для программных продуктов, интеллектуальных систем управления, компонентов с низким уровнем энергопотребления и техническую поддержку.

Когда владельцы очистных сооружений думают об улучшении возможностей системы автоматизации, часто их мысли обращаются к огромной нагрузке, риска и стоимости, обычно связанных с такими проектами. Модернизацию систем автоматизации нельзя рассматривать только с краткосрочной точки зрения. Когда должным образом проанализированы, повышенная надежность, повышенная мощность и другие долгосрочные преимущества часто перевешивают затраты времени и средств, вложенных сегодня.

Экономика и надежность имеют первостепенное значение для очистки сточных вод. Эти средства должны быть эффективными в их строительстве и работать день за днем без большого обслуживающего персонала. Потребление энергии является вторым по величине статьей расходов при любом типе сайта водоподготовки, часто отнимает 15-30% операционного бюджета. Другой стоящий немалых денег пункт является химикатами. Миссия системы автоматизации заключается в сокращении этих расходов при одновременном повышении соответствия нормативным требованиям с помощью автоматизированной отчетности.

В типичном коммунальном объекте водоочистки, процесс очистки начинается с первичной обработки. Удаляются крупные отходы и увеличивается уровень кислорода в воде для облегчения биоочистки. Во время этой фазы биологической очистки, микробы в сточных водах приведены подходящие условия роста с точки зрения температуры, уровня кислорода и питания.

Следующий этап включает в себя вторичную химическую очистку, где химикаты добавляются в воду с биологической очистки для флокуляции, медленно разлагаются органические и другие материалы. В последней фазе, остающийся шлам обрабатывают путем удаления воды из него. Вода отделяется от шлама возвращается в начало процесса обработки, а твердый осадок, как правило, выводится для получения биотоплива.

При разработке новых очистных сооружений или модернизации существующих, руководители предприятий должны найти способы для автоматизации всех этапов процесса очистки воды а не только основные узлы обработки. Опыт показал, что если системы очистки воды автоматизированы то у них более высокие результаты качества очистки. С другой стороны разработчики систем автоматизации также нуждаются в подробной информации о том, как оборудование работает в целях планирования эффективных стратегий обслуживания.

Усовершенствованные системы управления могут помочь подразделениям очистки сточных вод следующими:

- Централизация диспетчерских операций.
- Расписание необходимости обслуживания на основе своевременных отчетов и журналов критических параметров.
- Повышение эффективности процесса через координированное управление насосов, двигателей и смесителей.

После того, как процессы сточных вод эффективно автоматизированы, центральная станция мониторинга может быть использован для просмотра состояния оборудования, для внесения изменения в параметры настройки, для сбора информации, связанную с параметрами обслуживания и выполнить работу более экономически эффективным способом без простоя.

Стратегия компании Honeywell позволяет владельцам производств, сделать меньшие, поэтапные инвестиции в автоматизации новых объектов так и при модернизации существующих. Через политику "непрерывной технологической эволюции" компания обеспечивает гибкость для разветвления обновленных продуктов и возможностей с минимальным риском для существующих инвестиций системы. В 2009 году Honeywell представил линию высокоскоростных компактных программируемых логических контроллеров (ПЛК) следующего поколения MasterLogic, чтобы удовлетворить потребности клиентов с широким спектром проектов по автоматизации процессов. MasterLogic предлагает все варианты избыточности архитектуры, необходимых для большинства операций - и по более низкой цене, чем другие мировые бренды. Передовая технология приносит более высокую скорость обработки и лучшего контроля.

Продукт экономит пространство и имеет компактные элементы; мощный процессор способен обрабатывать сложные наборы команд на высокой скорости, что обеспечивает большую гибкость системы управления

ПЛК MasterLogic - мощное и надежное решение для высокоскоростных логических, блокировочных и последовательных приложений. MasterLogic может обслуживаться без применения устройств человеко-машинного интерфейса. Также прибор может использоваться как дополнительный контроллер в решении Experion® Process Knowledge System компании Honeywell и совместим с линейкой систем управления технологическими процессами Honeywell, включая недавно выпущенную систему Experion LS. Как дополнительный контроллер, полностью интегрированный в систему, MasterLogic может помочь увеличить операционную производительность, так как позволяет управлять всеми сложными процессами завода при помощи одного операторского пульта. Кроме того, полная интеграция устройства позволяет на 25-35% сократить время конфигурации контроллера по сравнению с неинтегрированными аналогами.

Рисунок 1. ПЛК MasterLogic - современное, компактное, мощное, эксплуатационно гибкое и экономичное решение.

Многие рассматривают ПЛК как экономичное решение для любых логических высокоскоростных процессов, и внедрение этих процессов в общую систему управления позволяет заводам достигать большей эффективности и производительности. MasterLogic обеспечивает гибкость ПЛК в сочетании глобальной сетью технической поддержки и возможностью интеграции с новейшими системами управления.

Благодаря характеристикам ЦПУ, блока питания, габаритам стойки и широкому выбору режимов ввода-вывода MasterLogic подходит для большого количества приложений. Этот контроллер также обеспечивает максимальную надежность при работе с резервными ЦПУ, блоками питания и сетями. Кроме того, модуль занимает мало места благодаря небольшому размеру.

Контроллеры MasterLogic легко настраиваются за счет гибкости языка программирования IEC-61131-3, традиционно используемого в промышленности.

Технология MasterLogic, принадлежащая новому поколению программируемых логических контроллеров Honeywell (ПЛК), позволяет повысить производительность и надежность средств логического управления технологическими последовательностями сети Experion.

Это - современное, компактное, мощное, эксплуатационно гибкое и экономичное решение, идеальное для приложений с быстрой логикой и групповым управлением последовательностями технологических операций.

Основные характеристики ПЛК MasterLogic PLC:

- Высокая мощность и универсальность ЦПУ (высокое быстродействие, программирование на языках стандарта IEC и др.)
- Компактность (монтаж в аппаратной стойке, экономия внутри шкафного пространства, снижение затрат на перевозку)
- Модульные варианты (источники питания, широкий выбор модулей в/в в соответствии с конфигурацией)
- Гибкость распределения модулей - любой модуль может быть установлен в любой слот любого шасси без ограничений.
- Открытые сети (Fast Ethernet, витая пара (UTP)/волокну, RS232C /422/485)
- Открытые протоколы (Profibus-DP, MODBUS ASCII/RTU/TCP)
- Одноранговые сети (выделенная Fast Ethernet - витая пара (UTP)/волокну)
- Среда имитационного моделирования для тестирования стратегий управления без подключения к оборудованию или технологической линии.
- Удобное для разработчика программное обеспечение (различные варианты подключений, удобные средства настройки и диагностики неисправностей)
- Диагностика (системные журналы и журналы регистрации ошибок, системный мониторинг, сетевой мониторинг, пинг-тест, покадровый монитор)
- Интеграция с Experion PKS & Experion HS (сигнализация/события ПЛК, синхронизация времени и проч.)
- Резервирование (ЦПУ, источник питания, в/в, сеть)

Кроме того, Honeywell выпустил систему HS Experion. Experion HS - это построенная по модульному принципу, масштабируемая, гибкая, эффективная с точки зрения капиталовложений платформа на базе Windows для решения задач комбинированного управления, таких как: аналоговое управление, быстрая логика, управление последовательными и периодическими процессами, управление зданиями и решение вопросов, связанных с охраной окружающей среды, а также задачи безопасности технологических процессов. Она включает в себя полный набор пользовательских интерфейсов и средств обработки аларменных сигналов, а также обширные возможности для создания

архива, трендов, подготовки и выдачи отчетов. Систему отличает высокая степень интеграции, что гарантирует ее быстрое внедрение, простоту эксплуатации и целостность данных.

При очистке сточных вод контроллеры MasterLogic PLC могут быть установлены и объединены в сеть с HS Experion в контрольный компьютер. Программное обеспечение интерфейса сервера ML Honeywell позволяет контрольному программному обеспечению HS Experion, иметь прямой доступ ко всем ячейкам памяти в MasterLogic PLC для мониторинга оператором трендов, и при отчетах, и т.д. (См. Рис. 2).

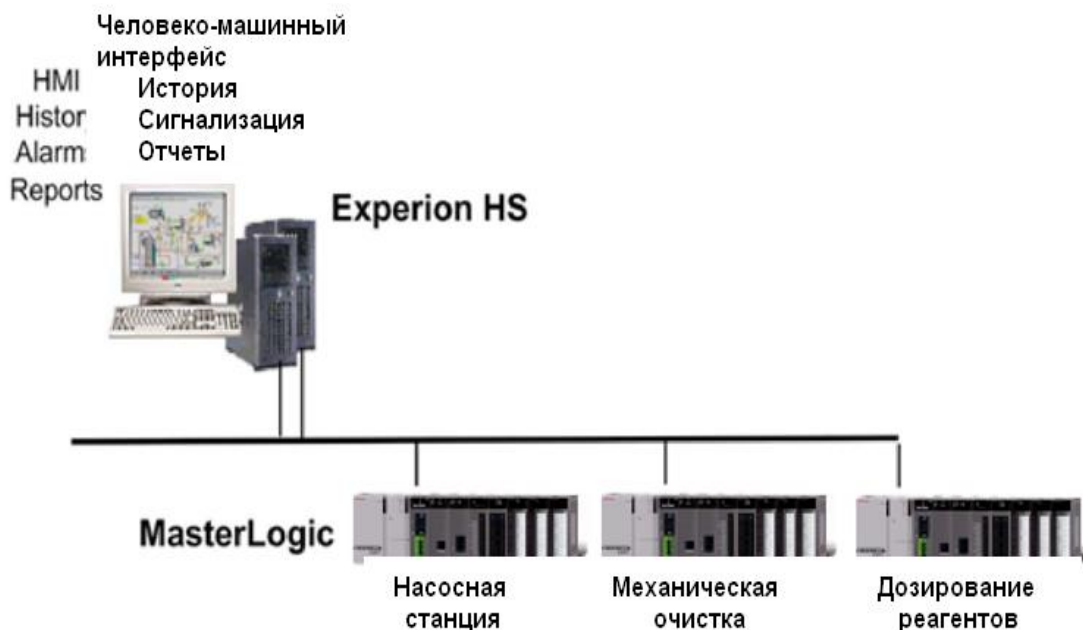

Рисунок 2. При очистке сточных вод контроллеры MasterLogic PLC могут быть установлены и объединены в сеть с HS Experion в контрольный компьютер.

Системный подход компании Honeywell в области автоматизации технологических процессов позволяет решать множество проблем промышленным и коммунальным хозяйствам при очистке сточных вод. Применение контроллеров MasterLogic PLC на всех этапах очистки сточных вод позволит уменьшить энергетические и химические затраты. Надежные средства автоматизации дают возможность более эффективно управлять процессом и увеличить точность поддержания технологических параметров процесса. Повышается надежность работы комплекса очистных сооружений за счет централизации контроля и оперативности управления. Таким образом применение современных технологий автоматизации в очистных сооружениях способствует интенсификации производства и дают существенный экономический эффект.

Литература

1. Смирнов Д. Н. Автоматическое регулирование процессов очистки природных и сточных вод. - М.: Стройиздат, 1985, 310 с.
2. Berthouex P. M., Rudd D. F. Strategy of Pollution Control. - New York - London. 1977. 604 p.

Түйін

Бұл мақалада өндірістік және тұрмыстық шайынды суларды тазарту жобаларында автоматтандырудың жаңа технологияларын қолданылуы қарастырылады. Ол шайынды суларды тазарту бөлімшелерін автоматтандырудағы жаңа инновациялық стратегияларды сүреттейді.

Summary

The following white paper discusses the use of modern automation technology to support wastewater projects at industrial and municipal sites worldwide. It describes the latest innovative strategies for automating water treatment units and other equipment assets in both new and existing facilities.

Бейсенбаев О.К., Балыкбаева Ж.Н., Кыдыралиева А.Ш.
ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

**ПОЛУЧЕНИЕ ПОЛИМЕРСОДЕРЖАЩИХ ОРГАНОМИНЕРАЛЬНОГО УДОБРЕНИЯ –
АММОФОСА НА ОСНОВЕ ФОСФОРНОГО ШЛАМА.**

Аннотация:

Разработаны технологии получения комплексных полимерсодержащих органоминеральных удобрений аммофоса на основе фосфорного шлама в присутствии карбоксиметилцеллюлозы.

Ключевые слова: комплексных минеральных удобрений, аммофос, комплексного полимерсодержащего органоминерального удобрения, карбоксиметилцеллюлоза, аммиак, моноаммонийфосфат.

Ведущее место среди комплексных минеральных удобрений занимает аммофос, являющийся универсальным удобрением, которое используют как для внесения в почву, так и для изготовления минеральных удобрений смешанного типа.

Разработка прогрессивных технологических процессов, отвечающих современным требованиям охраны окружающей среды и использование техногенных ресурсов в производстве фосфора, минеральных солей и удобрений на сегодняшний день остается актуальным вопросом современной химической технологии. В связи с этим рассмотрены варианты производства органоминеральных удобрений из фосфорсодержащего шлама, посредством подбора растворов и соединений заменяющих неорганические кислоты необходимые для разложения фосфорсодержащих шламов. Для этих целей использовался раствор, полученный путем электрохимической активации. Таким способом получают растворы, обладающие различными физико-химическими свойствами, путем обработки воды или растворов солей в камерах электрохимического реактора [1-2].

Разработан способ получения комплексного полимерсодержащего органоминерального удобрения – аммофос, в лабораторных условиях получают смешением 100 мл фосфорного шлам, 100 мл вода активированной путем электролиза, 10 мл 50 %-ной серной кислоты. Термостатируем в течение 1 часа при температуре 60°C. Затем раствор отфильтровываем для отделения маточного раствора от кека. После фильтрации образовывалась экстракционная фосфорная кислота с пониженной концентрацией (плотность 1,09 г/см³). Затем раствор упаривали до плотности 1,37 г/см³ [3-5].

Затем полученную фосфорную кислоту аммонизируют: от рН = 2,33 до рН = 6,0. При аммонизации фосфорной кислоты образуются кислые суспензии, содержащие кристаллы фосфатов аммония, свободную фосфорную кислоту, воду и осаждающиеся примеси. Количество и состав компонентов суспензии по мере поглощения аммиака и повышения температуры непрерывно меняются, как и ее свойства — значение рН, растворимость твердых фаз, вязкость (текучесть) и др [6].

Полученный раствор сушат в сушильном шкафу при 100-105°C до влажных солей в течение 8 часов, затем к полученной смеси добавляют раствор карбоксиметилцеллюлоза 0,5мл. Затем раствор сушат в сушильном шкафу при температуре 100°C в течение 2-3 часов. В результате получают кристаллы в виде гранул бежевого цвета хорошо растворимые в воде [5-6].

Полученный 100г аммофоса добавляем карбоксиметилцеллюлоза 0,05; 0,1; 0,25; 0,5; 1%, добавляем и раствору хорошо смешиваем. Затем гранулируем и сушим в сушильном шкафу при температуре 100°C в течение 2-2,5 часов.

Таблица 12 – Содержание фосфорного ангидрида в готовом удобрении

Масса готового продукта, гр	36,8
Усвояемое P ₂ O ₅ , %	41,9
Водорастворимое P ₂ O ₅ , %	32,98
NH ₃ , %	7,09
Азот, %	6,03

При 1% карбоксиметилцеллюлоза получили хорошую прочность гранул аммофоса. 0,05; 0,1; 0,25; 0,5 % прочность гранулы среднее.

Таблица 13 – Получение аммофоса

Наименование	Термост-е, °С	H ₂ SO ₄ 50%,мл	Электр. вода, мл	Раствор H ₃ PO ₄ ,мл	ВыпареннаяH ₃ PO ₄ , мл	КМЦ, мл	NH ₄ OH, мл	pH	Сушка, t °С	P ₂ O ₅ усвояемое	P ₂ O ₅ водорастворимое	N	Вес готового продукта, гр
100гр шлама термют 1 час (2 опыта) 150 мл H ₃ PO ₄ d=1,24, c=38,17, аммонют. В конце добавлют КМЦ 0,5 мл	60	10	100	150 d=1,1 c=19,4 6	150 d=1,2 4 c=38, 17	0,5	20	2,7 до 6,0	100-120	40, 0	33,62	6, 33	6

Из фосфатов аммония моноаммонийфосфат термически наиболее устойчив и при нагревании до 100-110°C практически не разлагается [6-7].

В настоящее время вопросы практического применения казахстанских аммофоса с добавлением карбоксиметилцеллюлоза недостаточно изучены. Поэтому, вопросы исследования физико-механических и технологических свойств аммофоса с добавлением карбоксиметилцеллюлоза месторождений Южно-Казахстанской области с целью определения эффективных областей применения является актуальной задачей [7].

Литература

1. Лотош В.Е. Переработка отходов природопользования. – Екатеринбург: Полиграфист, 2007. – 503 с.
2. Бейсенбаев О.К., Батъкаев Р.И., Дыгай Л.В. Производство органоминеральных удобрений // Труды международной научно-практической конференции «Ауэзовские чтения – 11:Казахстан на пути к обществу знаний: инновационные направления развития науки, образования и культуры», МОН РК, ЮКГУ им. М.Ауэзова. – Шымкент. –2012. – С. 123-127.
3. Хмельницкий А.Г. Использование вторичных материальных ресурсов в качестве сырья для промышленности // Муниципальные и промышленные отходы: способы обезвреживания и вторичной переработки – аналитические обзоры. - Новосибирск, 1995. – С. 12-64.
4. Исследование разложения фосфорсодержащего шлама различными добавками / В. К. Бишимбаев, Р. И. Батъкаев // Қазақстан Республикасы ұлттық ғылым академиясының баяндамалары – Доклады Национальной академии наук. – 2010. – № 2. – С. 25-28.
5. Dunaytsev I.A., Zhigletsova S.K., Aitov R.S., Klykova M.V., Kondrashenko T.N., Starshov A.A., Boyko A.S. Utilization of phosphate containing wastes by directmicrobial phosphates mobilization. // Proceedings of ISTC workshop at the Int. Conf. on Soil Contamination “ConSoil-2008”. – Milano. – ISTC/ConSoil. – 2008. – P. 84-88.
6. Позин М.Е. Технология минеральных солей (удобрений, пестицидов, промышленных солей, окислов и кислот), в 2-х ч. –Л.: Химия, 1974. – 792 с.

Түйін

Мәтінде өндірістік фосфор қалдығы – фосфорлы шламды өңдеудің ірі тонналы заманауи тенденциясы қарастырылған. Әртүрлі физико-химиялық факторлардың фосфорлы шламның құрамының өзгеруіне әсері қарастырылған.

Resume

In article considers the current trends of processing large-scale industrial production waste phosphorus - phosphorus sludge, for the purpose further develop it based on a number of new high-quality granular fertilizers. Consider the influence various physical and chemical factors on the decomposition of phosphorus sludge.

Бесбаев Г. А., Жайлаубаев Н.Н.
ЮКГУ им. М. Аэзова, Шымкент, Казахстан

ПРИМЕНЕНИЕ МОДЕЛИ АДАПТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ПРИ ОБЕСПЕЧЕНИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СЕТИ

Управление безопасностью сети требует постоянной бдительности, которая должна объяснять каждое изменение в корпоративной сети организации. Чтобы эффективно управлять безопасностью, необходимо иметь некий подход, позволяющий использовать все имеющиеся ресурсы для построения надежной системы обеспечения информационной безопасности.

В различных источниках упоминалось, что прежде чем выбирать программно-технические средства защиты информации, необходимо разработать политику безопасности, учитывающую особенности принятой в каждой организации технологии обработки информации. Разработка такой политики может вестись в минимальном объеме, не учитывающем вероятность реализации тех или иных угроз, ценность информационных ресурсов организации и т.д., или в полном объеме, учитывающем все эти параметры [1]. В настоящий момент в различных странах ведутся работы по стандартизации аспектов построения комплексной политики информационной безопасности. Наиболее удачной на сегодня попыткой проведения такой работы является британский стандарт BS7799 (Code of practice for information security management. British Standard BS7799, 1995) [1, 2]. Именно в соответствии с данным стандартом, а также на основании накопленных знаний и опыта компания Internet Security Systems (ISS) предложила своим заказчикам методику ADDME. Данная методика названа по первым буквам составляющих ее этапов — Assess, Design, Deploy, Manage and support, Education.

Первый этап — оценка (assess). На этом этапе осуществляется идентификация и инвентаризация всех ресурсов организации (рабочие станции и серверы, пользователи, данные и т.д.). Эта информация затем используется на всех последующих этапах построения комплексной системы обеспечения информационной безопасности. На данном этапе осуществляются анализ риска (risk assessment) в соответствии с BS 7799, а также поиск уязвимостей (vulnerability assessment), тестирование на проникновение (penetration assessment) и оценка угроз (threat assessment).

Второй этап — проектирование (design). На этом этапе разрабатывается политика безопасности организации и вырабатываются принципы оценки эффективности, предлагаемых в ней мер. При этом учитываются собранные на первом этапе данные о пользователях, имеющихся сетевых устройствах, расположении критических информационных ресурсов и т.п.

Третий этап — развертывание (deploy). В отличие от первых двух этапов, результатом которых являются соответствующие документы, на третьем этапе реализуются планы, разработанные на этапе проектирования. В рамках данного этапа осуществляются работы по установке средств защиты, их интеграции и тестированию в принятой технологии обработки информации, по обучению пользователей требованиям политики безопасности и правилам эксплуатации установленных защитных средств.

Четвертый этап — эксплуатация (manage and support). На этом этапе оценивается эффективность принятых мер и их соответствие положениям разработанной политики безопасности.

Последний, пятый этап — обучение (education). Этот этап не является следствием предыдущего. Обучение — это постоянный процесс, осуществляемый на всех этапах построения комплексной системы информационной безопасности. В нем участвуют все сотрудники организации: операторы, администраторы, руководители и т.д.

Основные положения методики ADDME были реализованы в программно-технических решениях, которые составили основу семейства SAFEsuite.

Рассмотрим недостатки традиционных средств защиты.

Первый, подготовительный, этап осуществления атаки (рис.1) заключается в поиске предпосылок для осуществления той или иной атаки. На этом этапе ищутся уязвимости, использование которых приводит к реализации атаки, то есть ко второму этапу. На третьем этапе завершается атака, «замечаются» следы и т.д. При этом первый и третий этапы сами по себе могут являться атаками. Например, поиск нарушителем уязвимостей при помощи сканеров безопасности, например nmap или SATAN, сам по себе считается атакой.

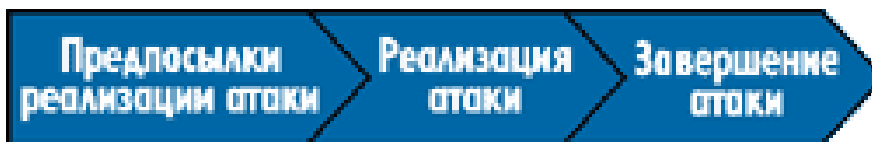

Рисунок 1. Этапы осуществления атаки

Существующие механизмы защиты, реализованные в межсетевых экранах (firewall), серверах аутентификации, системах разграничения доступа и т.д., работают только на втором этапе. Иначе говоря, они по существу являются средствами, блокирующими, а не упреждающими атаки. В большинстве случаев они защищают от атак, которые уже находятся в процессе осуществления.

Комплексная система обеспечения информационной безопасности должна работать на всех трех этапах осуществления атаки. И обеспечение адекватной защиты на третьем, завершающем, этапе не менее важно, чем на первых двух. Ведь только в этом случае можно реально оценить ущерб от «успешной» атаки, а также разработать меры по устранению дальнейших попыток реализовать аналогичную атаку.

Большинство компьютерных защитных систем построено на классических моделях разграничения доступа, разработанных в 70-х, 80-х годах в военных ведомствах. Согласно этим моделям субъекту (пользователю, программе, процессу или сетевому пакету) запрещается или разрешается доступ к какому-либо объекту (например, файлу или узлу сети) при предъявлении некоего уникального, присущего только этому субъекту элемента. В 80% случаев этим элементом является пароль. В других случаях таким уникальным элементом являются таблетки Touch Memory, Smart или Proximity Card, биометрические характеристики пользователя и т.д. Для сетевого пакета таким элементом являются адреса или флаги, находящиеся в заголовке пакета, а также некоторые другие параметры.

Можно заметить, что самым слабым звеном этой схемы является уникальный элемент. Если нарушитель каким-либо образом получил этот самый элемент и предъявил системе защиты, то она воспринимает его как «своего» и разрешает действовать в рамках того субъекта, секретным элементом которого несанкционированно воспользовались. При современных темпах развития технологий получить доступ к такому секретному элементу не составляет большого труда. Кроме того, даже самый мощный и надежный межсетевой экран не защитит от проникновения нарушителя в корпоративную сеть.

Другой, не менее распространенный пример. В каждой организации есть пользователи, обладающие практически не ограниченными правами в сети. Это сетевые администраторы. Как правило, они используют свои неограниченные права для выполнения функциональных обязанностей. Но, они никому не подконтрольны и могут делать в сети практически все, что угодно.

Эти проблемы были известны и раньше, но они не выходили на первый план. Происходило это по нескольким причинам. Во-первых, сети получили широкое распространение совсем недавно, десять-пятнадцать лет назад. Во-вторых, модели разграничения доступа, на основе которых строятся современные системы защиты, были разработаны в военных ведомствах, которые имеют свою специфику. И, наконец, количество уязвимостей сетевых операционных систем и прикладных программ и возможных атак на них растет с угрожающей быстротой. Ситуация усугубляется еще и тем, что многие администраторы безопасности, не осознают всей серьезности проблемы сетевой безопасности.

Текущее состояние дел

Постоянно приходится видеть, что организации используют частичные подходы для решения возникающих у них проблем с защитой. Эти подходы основаны на их восприятии рисков безопасности и текущем уровне доступных ресурсов. Администраторы безопасности обычно реагируют только на те риски, которые им понятны. На самом же деле таких рисков может быть намного больше. Эти администраторы понимают, что в их сети могут быть зафиксированы неправильное использование ресурсов системы и внешние атаки, но они зачастую мало знают об истинных уязвимостях в сетях, операционных системах и приложениях, которые они применяют в своей повседневной деятельности. Они прекрасно понимают, что уровень защиты можно повысить с помощью таких технических средств, как межсетевые экраны, криптографические системы, системы аутентификации или средства разграничения доступа [3].

Без всестороннего комплексного подхода, который устанавливает единую политику безопасности и строгий текущий контроль, существенно снизить сетевые риски практически невозможно. Постоянное развитие информационных технологий вызывает целый ряд новых проблем.

Непрерывное развитие сетевых технологий при отсутствии постоянно проводимого анализа их безопасности приводит к тому, что с течением времени защищенность сети падает, так как появляются новые неучтенные угрозы и уязвимости системы, противопоставить которым нечего.

Адаптивная безопасность сети

Как уже упоминалось в [4], работы по устранению вышеназванных недостатков велись различными государственными организациями. Эти работы подхватили и другие компании, которые давно известны на рынке средств информационной безопасности. К таким компаниям можно отнести Internet Security Systems (ISS), Network Associates (NAI), CheckPoint Technologies, Axent Technologies и т.д. Каждая компания-разработчик дала свое название новой технологии управления безопасностью. Например, ISS назвала свой подход «моделью адаптивной сетевой безопасности» (Adaptive Network Security Model, ANSM), компания NAI — «активной безопасностью» (Active Security). Но суть у всех этих подходов одна — они позволяют обеспечивать защиту в реальном режиме времени, адаптируясь к постоянным изменениям в информационной инфраструктуре.

Адаптивная безопасность сети состоит из трех основных элементов [5]:

- технологии анализа защищенности (security assessment);
- технологии обнаружения атак (intrusion detection);
- технологии управления рисками (risk management).

Можно провести следующую аналогию с анализом защищенности — охранник, периодически обходящий все этажи здания в поисках открытых дверей, незакрытых окон и других проблем. Также действует и система анализа защищенности, только в качестве здания здесь выступает корпоративная сеть, а в качестве незакрытых окон и дверей — уязвимости.

Если обратиться к рис.3, то средства анализа защищенности работают на первом этапе осуществления атаки. Обнаруживая и вовремя устраняя уязвимости, они тем самым устраняют саму возможность реализации атаки, что позволяет снизить затраты на эксплуатацию средств защиты. Технологии анализа защищенности являются действенным методом, позволяющим проанализировать и реализовать политику сетевой безопасности прежде, чем осуществится попытка ее нарушения снаружи или изнутри организации.

Системы анализа защищенности проводят поиск уязвимостей, постепенно наращивая число проверок и «углубляясь» в информационную систему, исследуя все ее уровни. Процесс использования этих систем можно представить в виде схемы, показанной на рис.2.

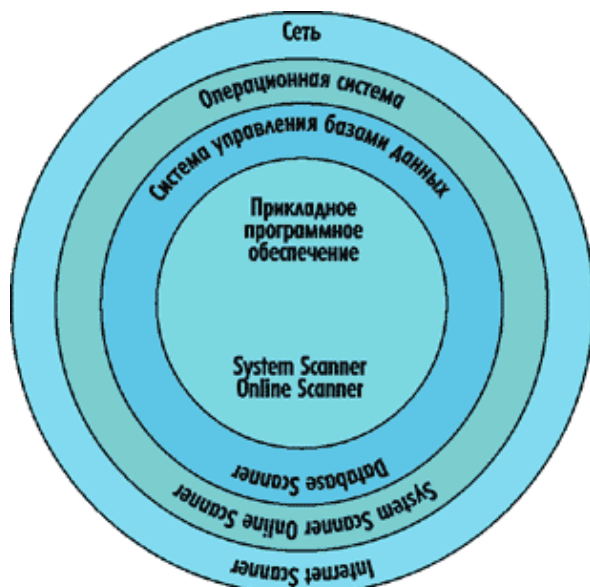

Рисунок 2.Последовательное применение систем анализа защищенности

На первом этапе используется система Internet Scanner, которая моделирует действия внешних злоумышленников, пытающихся обнаружить уязвимости корпоративной сети и использовать их для проникновения в нее. Система Internet Scanner, как и другие сканеры, функционирующие на уровне сети, позволяет взглянуть на безопасность «со стороны», то есть увидеть вашу сеть такой, какой она видна внешнему наблюдателю.

На втором этапе (на уровне ОС) системы анализа защищенности позволят взглянуть на безопасность «изнутри», то есть на том этапе, когда злоумышленник уже смог проникнуть через

средства сетевой периметровой защиты и пытается получить доступ к тому или иному компьютеру корпоративной сети.

На третьем и четвертом этапах применяются средства анализа защищенности СУБД и конкретных приложений, в том числе и пользовательских.

Обнаружение атак является процессом оценки подозрительных действий, которые происходят в корпоративной сети. Обнаружение атак реализуется посредством анализа или журналов регистрации операционной системы и прикладного ПО, или сетевого трафика в реальном времени. Компоненты обнаружения атак, размещенные на узлах или сегментах сети, оценивают различные действия, в том числе и использующие известные уязвимости. И вновь, если проводить аналогию с миром физической защиты, то системы обнаружения атак — это охранные видеокамеры и различные датчики (движения, давления и т.д.). На входе в здание (корпоративную сеть) обязательно должен стоять охранник (межсетевой экран). Но квалифицированный и опытный злоумышленник может его обмануть, маскируясь под сотрудника фирмы (украив идентификатор и пароль пользователя) или проникая через «черный ход» (через модем). В этом случае датчики (агенты системы обнаружения атак) своевременно обнаружат такие несанкционированные действия.

Можно заметить, что средства обнаружения атак функционируют сразу на двух этапах — втором и третьем. На втором этапе эти средства дополняют традиционные механизмы новыми функциями, повышающими защищенность корпоративной сети. Так же эффективно системы обнаружения атак будут блокировать и враждебные действия привилегированных пользователей (администраторов). И, наконец, эти системы одинаково эффективно функционируют и для защиты периметра корпоративной сети, дополняя возможности межсетевых экранов, и для защиты внутренних сегментов сети.

Приведем примеры реализаций адаптивной безопасности сети. Очевидно, что одна система не может эффективно реализовать все описанные технологии. Поэтому для реализации концепции адаптивной безопасности необходимо использовать совокупность систем, объединенных единым замыслом. Сегодня по этому пути идут многие, но более или менее законченные решения предлагают только две компании: Internet Security Systems и Axent Technologies.

Компания Internet Security Systems, Inc разработала семейство SAFEsuite, которое в настоящий момент является первым и пока единственным комплексом систем, включающим в себя все компоненты модели адаптивного управления безопасностью сети:

- систему анализа защищенности на уровне сети Internet Scanner;
- системы анализа защищенности на уровне операционной системы и прикладного ПО System Scanner и Online Scanner;
- систему анализа защищенности на уровне СУБД Database Scanner;
- системы обнаружения атак RealSecure (Network Sensor, Appliance, OS Sensor, Server Sensor);
- систему поддержки принятия решения и прогнозирования в области безопасности SAFEsuite Decisions.

Главная задача систем анализа защищенности компании ISS — собрать как можно больше информации о компьютерах клиента. Иногда это лучше всего сделать дистанционно через всю сеть с помощью Internet Scanner, но в некоторых случаях удобно реализовать с локального компьютера. Например, проверки «слабых» паролей пользователей для увеличения скорости работы рекомендуется проводить именно с локального компьютера.

Система Internet Scanner является превосходным инструментом для анализа сетевых уязвимостей ОС Windows и UNIX. Но дополнительный взгляд на анализируемые системы, осуществляемый системой System Scanner, делает уровень проведения анализа защищенности с помощью продуктов ISS гораздо более высоким, чем, возможно, могут предоставить другие продукты анализа защищенности. Производители, как правило, реализуют только анализ защищенности на уровне сети, пренебрегая локальным сканированием на уровне операционной системы и совсем забывая об анализе защищенности приложений. Система System Scanner обнаруживает большое количество уязвимостей, которые не видны при дистанционном сканировании через сеть, но представляют большую опасность для UNIX- и Windows-систем. На сегодняшний день общее число осуществляемых проверок в системе System Scanner превышает 450 для платформы Windows (NT и 2000) и 575 для платформы UNIX (более 20 различных UNIX).

Система Database Scanner, входящая в семейство SAFEsuite, завершает линию продуктов компании ISS, предназначенных для анализа защищенности. Система Database Scanner обнаруживает различные проблемы, связанные с безопасностью баз данных в трех основных областях: аутентификация, авторизация и целостность. Встроенная база знаний (Knowledge Base), доступная непосредственно из создаваемых отчетов, рекомендует корректирующие действия, которые позволяют устранить обнаруженные уязвимости. Система Database Scanner может быть использована для СУБД

Microsoft SQL Server, Oracle и Sybase Adaptive Server. Общее число уязвимостей, обнаруживаемых всеми четырьмя названными системами анализа защищенности, превышает 2400.

В семейство SAFESuite входит система RealSecure, которая позволяет в реальном режиме времени обнаруживать враждебную деятельность на отдельных узлах (на уровне операционной системы), распознавать более 700 атак на корпоративную сеть (на уровне сети) и реагировать на них соответствующим образом. При этом данная система может использоваться как для защиты внешнего доступа, так и во внутренней сети.

Система RealSecure состоит из нескольких компонентов. Первый — Network Sensor отвечает за обнаружение и реагирование на атаки на уровне сети. Компонент System Sensor устанавливается на контролируемый узел и обнаруживает несанкционированную деятельность, осуществляемую на данном узле, на уровне операционной системы. Компонент Server Sensor объединяет в себе возможности предыдущих двух компонентов и обнаруживает все (и системные, и сетевые) атаки на конкретный узел сети. И, наконец, RealSecure Appliance — это программно-аппаратное решение, которое предназначено для обнаружения сетевых атак в высокоскоростных сетях.

Возможность реагирования на атаки является определяющей для любой системы обнаружения атак. В системе RealSecure такие варианты можно разделить на три типа: уведомление, запоминание и активное реагирование.

Уведомления можно посылать на одну или несколько консолей управления, по электронной почте или по факсу, телефону. Предусмотрена генерация управляющих SNMP-последовательностей для показа информации о контролируемых событиях в системах сетевого управления (например, HP OpenView, CA Unicenter, Tivoli TME10).

В случае осуществления атаки, которая может привести к выведению из строя узлов корпоративной сети, возможны автоматическое завершение соединения с атакующим узлом, блокировка учетной записи нарушителя или реконфигурация межсетевых экранов и маршрутизаторов таким образом, чтобы в дальнейшем соединения с атакующим узлом были запрещены. Если названных вариантов реагирования недостаточно, то администратор может создать свои собственные сценарии обработки контролируемых событий.

Достаточно новым направлением в области информационной безопасности является создание средств, интегрирующих в себе возможности управления разнородными средствами защиты информации, используемыми в организации. Система SAFESuite Decisions позволяет собирать, анализировать и обобщать сведения, получаемые от различных средств защиты информации, установленных в разных точках организации. Кроме того, при помощи этого мощного и уникального средства можно прогнозировать изменение уровня защищенности сети с течением времени. К поддерживаемым в текущей версии средствам можно отнести: все продукты компании ISS и межсетевые экраны CheckPoint Firewall-1 и Gauntlet. Существует также программный интерфейс (SDK), который позволяет подключать к SAFESuite Decisions и другие средства защиты.

Использование модели адаптивной безопасности сети (рис.3) дает возможность контролировать практически все угрозы и своевременно реагировать на них высокоэффективным способом, позволяющим не только устранить уязвимости, которые могут привести к реализации угрозы, но и проанализировать условия, приводящие к их появлению. С помощью этой модели также можно уменьшить злоупотребления в сети, повысить осведомленность пользователей, администраторов и руководство компании о событиях в сети.

Рисунок 3. Модель адаптивной безопасности

Необходимо заметить, что данная модель не отбрасывает уже используемые механизмы защиты (разграничение доступа, аутентификация и т.д.). Она расширяет их функциональность за счет новых технологий. Таким образом, все, что надо сделать организациям, чтобы привести свою систему обеспечения информационной безопасности в соответствие современным требованиям, — это дополнить имеющиеся решения тремя новыми компонентами, отвечающими за анализ защищенности, обнаружение атак и управление рисками.

Литература

1. Симонов С. Анализ рисков, управление рисками//JetInfo, 1999, № 1.
2. Симонов С. Аудит безопасности информационных систем//JetInfo, 1999, № 9.
3. Лукацкий А.В. Отмычки к «поясу невинности»//Business Online, 2000, № 5
4. Лукацкий А. Адаптивная безопасность сети//КомпьютерПресс, 1999, № 8.
5. Лукацкий А.В. Адаптивное управление защитой Сети//Глобальные сети и телекоммуникации, 1999, № 10.

УДК 678.046.2.046

В.П. Бондаренко, А.У. Джусенов, Ч.М. Туганова
ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ПРИМЕНЕНИЕ ИНГИБИРУЮЩИХ БУРОВЫХ РАСТВОРОВ ДЛЯ БУРЕНИЯ СКВАЖИН НА ШЕЛЬФЕ

Аннотация.

Приводится анализ методов оценки устойчивости глин по деформационным характеристикам при взаимодействии с буровыми растворами, который показывает, что моделирование горного давления при приготовлении искусственных образцов недостаточно полно характеризует поведение неустойчивых пород в реальных условиях. Доказано, что в основе методов оценки характера физико-химического взаимодействия буровых растворов с глинистой породой лежит процесс поглощения промывочной жидкости образцом глинистой породы, сопровождаемый увеличением его объема.

Ключевые слова: буровой раствор, ингибирующая добавка, осыпь, обвал, глиносодержание

При бурении скважин на шельфе одной из главных проблем является обеспечение устойчивости ствола в мощных отложениях глинистых пород. Несмотря на достигнутый прогресс в разработке новых типов буровых растворов с ингибирующими добавками, многие предложенные решения применяются в различных горно-геологических условиях без достаточного научного обоснования.

Специфика технологии строительства скважин на шельфе предъявляет повышенные требования к гидравлической программе бурения: эффективности транспортировки шлама в сильноискривленных

участках скважины, оперативности управления технологическими параметрами промывочной жидкости в условиях аномально высоких пластовых давлений (АВПД) и низких градиентов гидроразрыва, экологической безопасности компонентов бурового раствора.

подавляющее большинство исследователей связывают возникновение осыпей и обвалов в скважине с процессом физико-химического взаимодействия бурового раствора с глиносодержащими горными породами.

Практика применения различных видов ингибирующих промывочных жидкостей показала, что эффективность их использования в одних горно-геологических условиях не может гарантировать успешной проводки скважины в других условиях.

Причиной недостаточной эффективности большинства разработанных ингибирующих систем является тот факт, что зачастую исследования по подбору их компонентного состава проводились на модельной глине без учета физико-химических свойств разбуриваемых пластовых глин.

Нерешенными проблемами бурения скважин являются следующие:

1) повышенная обвалоопасность при прохождении заглинизированных песчаников; пластическое течение высококоллоидальных глин при их гидратации;

2) насыщение бурового раствора легконабухающим шламом монтмориллонитовых глин при их деформировании и диспергировании с образованием избыточного количества коллоидных частиц;

3) использование ингибирующих утяжеленных буровых растворов зачастую осложняет промывку и транспорт шлама в наклонно направленных скважинах с зенитными углами 35-65° из-за неудовлетворительных реологических свойств раствора, а также эффекта Бойкотта, вызывающего лавинообразное выпадение утяжелителя;

4) ввиду наличия аномально низких значений градиентов давления гидроразрыва и зон АВПД при бурении скважин на шельфе (особенно глубоководных) часто возникает необходимость жесткого контроля плотности бурового раствора. Вместе с этим при требуемых высоких скоростях бурения (порядка 4000 м·ст/мес) следует поддерживать заданные технологические параметры промывочной жидкости, обеспечивающие максимальную проходку и эффективный транспорт шлама, сохраняя коллекторские свойства продуктивного пласта.

Выделим три основных подхода к определению степени взаимодействия промывочной жидкости и глиносодержащих горных пород:

1. по деформационным характеристикам;
2. по показателям набухания;
3. по диспергирующим свойствам по отношению к выбуренному шламу.

Анализ методов оценки устойчивости глин по деформационным характеристикам при взаимодействии с буровыми растворами показывает, что моделирование горного давления при приготовлении искусственных образцов недостаточно полно характеризует поведение неустойчивых пород в реальных условиях.

В основе методов оценки характера физико-химического взаимодействия буровых растворов с глинистой породой лежит процесс поглощения промывочной жидкости образцом глинистой породы, сопровождаемый увеличением его объема.

Экспериментальные данные исследований кинетики набухания глин в различных средах, полученные на приборе OFITE Linear Swellmeter (рисунок 1), показывают различную скорость поглощения жидкости (образец 2) на разных стадиях набухания. В начальный период (первая стадия) поглощается до 70-90 % всей влаги набухания. В дальнейшем (вторая стадия) процесс замедляется.

Условно граница раздела стадий определяется по графику кинетики набухания при переходе от интенсивного набухания к замедленному по точке пересечения касательных (K_2' , t'), проведенных к обеим ветвям кривой набухания (рисунок 1).

Для характеристики темпа изменения скорости гидратации относительно водной среды используется параметр «ингибирующая способность»:

$$C_u = C_u' + C_u'' = \frac{\omega_{\phi}'}{\omega_{\phi}'} + \frac{\omega_{\phi}''}{\omega_{\phi}''} - 2, \quad (1)$$

где C_u' , C_u'' – ингибирующая способность раствора на первой и второй стадиях набухания соответственно;

ω_{ϕ}' , ω_{ϕ}'' , ω_{ϕ}' , ω_{ϕ}'' – средняя скорость набухания на первой и второй стадиях при взаимодействии образцов породы с фильтратом исследуемой промывочной жидкости и дистиллированной водой соответственно.

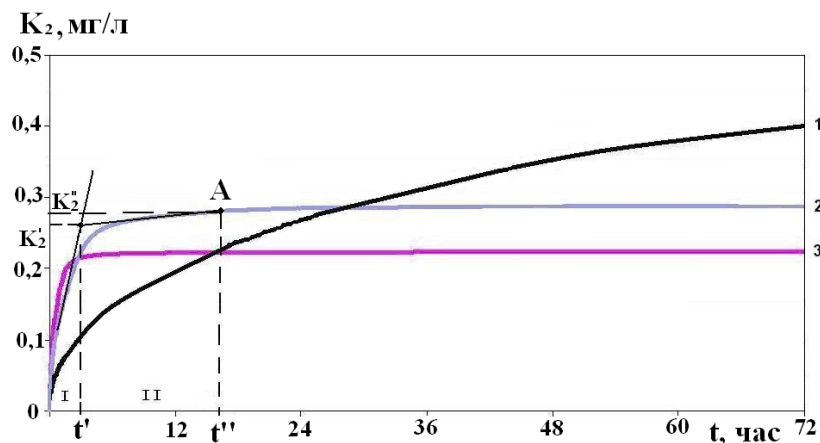

Рисунок 1 – Кинетика набухания бентонитовой глины в различных средах:
1 – вода; 2 –раствор KCl 5%-ный;3 –раствор K₂CO₃ 4,63%-ный.

Исходя из определения типа адсорбции, можно утверждать, что положительное значение C_u соответствует положительной адсорбции, сопровождающейся преимущественно поглощением растворенного вещества, а ингибирующая способность в этом случае обусловлена подавлением гидратации за счет изменения физико-химической активности поверхности глинистого минерала. При отрицательном значении C_u имеет место поглощение растворителя – воды. Ингибирующая способность в этом случае обусловлена замедлением гидратации без изменения физико-химической природы поверхности глинистого минерала.

Рассмотрен способ определения диспергирующей способности буровых растворов, основанный на снижении интенсивности перехода тонкодисперсных частиц глинистых пород в ингибирующем буровом растворе до коллоидного состояния. Это выражается в различии технологических параметров промывочной жидкости до и после химической обработки.

Эксперименты проводились в лаборатории буровых растворов с использованием методик и инструкций, изложенных в [1].

В процессе эксперимента нами исследовался процесс взаимодействия глинистых минералов с буровыми растворами на водной основе и подбору ингибирующих добавок.

В условиях скважины промывочная жидкость непосредственно контактирует с поверхностью стенки, сложенной глинистой породой. Приствольную зону скважины при этом рассматривали как тело с тремя слоями, дифференцирующихся по форме связанной влаги.

В первом слое преобладает рыхлосвязанная вода, удерживаемая осмотическими и капиллярными силами. Данный слой поглощает вещества, растворенные в промывочной жидкости, и сам растворитель (воду), разуплотняется под действием расклинивающего давления.

Второй слой характеризуется наличием слабосвязанной воды, представленной полислоидно адсорбированной влагой вблизи активных центров поверхности глинистых частиц. Влажность глинистой породы в этом слое не превышает максимальной гигроскопической влажности образца при относительном давлении паров $P/P_s = 0,95...1$. В таком состоянии молекулы данной категории воды полностью экранированы влиянием полей поверхности глины и не могут взаимодействовать с другими веществами.

Третий слой – глинистая порода, не попавшая под влияние бурового раствора и сохраняющая естественную влажность (прочносвязанной и слабосвязанной влаги), значение которой зависит от условий формирования и залегания.

По мере развития процессов гидратации первый слой обваливается в скважину, обнажая поверхность второго слоя, который вступает в прямой контакт с буровым раствором, и повторяется тот же процесс, что и с первым слоем. Следовательно, граничный слой на стенке скважины, непосредственно контактирующий с водным буровым раствором, обладает свойствами мембраны, но недостаточно совершенной. Чтобы предупредить гидратационное разупрочнение первого слоя и увлажнение последующих, необходимо на стенке скважины, между раствором и глинистой породой, создать искусственную полупроницаемую мембрану.

Гидратацию и развитие гидратационных напряжений на стенках скважин, сложенных глинистыми породами, можно предупредить, если в качестве жидкой фазы бурового раствора применять неполярную жидкость, для больших молекул которой "внутренняя" поверхность минералов с раздвижной решеткой оказывается недоступной. Адсорбция таких молекул (обычно мономолекулярная) идет лишь на внешней поверхности.

Этим условиям отвечают растворы на углеводородной основе (РУО), составляющие которых образуют полупроницаемую мембрану на контакте с глинистой породой. Через такую мембрану проходят только молекулы воды, что и приводит к изменению только влажности глин. Это позволяет исключить влияние других физико-химических процессов, связанных с ионно-обменными и адсорбционными реакциями.

Однако буровые РУО из соображений охраны окружающей среды и безопасности ведения горных работ ограничены в применении. Одним из путей получения полупроницаемой мембраны на контакте с глинистой породой является применение органических неэлектролитов с невысокой молекулярной массой. Подобными неэлектролитами являются гликоли, диоксановые спирты, моно-, ди-, триэтаноламин и т.п. В нормальных условиях они существуют в жидком виде и хорошо взаимодействуют с водой.

Среди подобных реагентов наибольшую популярность в нефтяной и газовой промышленности получили различные модификации полигликолей (ПГ), в частности полиэтилен-, полипропилен-, полиалкиленгликоли и их технические смеси.

За счет отрицательного индукционного эффекта атома кислорода молекулы ПГ характеризуются сильной полярностью, в результате чего обладают сродством к отрицательно заряженной поверхности. Таким образом, химическая структура молекул модифицированных гликолей позволяет им адсорбироваться на активных участках поверхности глин. В результате особого экранирования этих участков происходит подавление процессов гидратации и набухания глинистых минералов.

В естественных условиях глинистая порода находится в равновесном состоянии, которое устанавливалось в результате длительных геологических процессов. Активность глинистых пород в

этом случае соответствует величине $a_n = \frac{P}{P_s}$, определяемой по относительной влажности паров

поровой влаги. При вскрытии глинистых пород скважиной, в результате взаимодействия с водной фазой бурового раствора, равновесие нарушается и при этом давление адсорбции в так называемом «втором слое» определяется:

$$P_{adc} = -\frac{RT}{V_M} \cdot \ln\left(\frac{a_n}{a_i}\right), \quad (2)$$

где V_M – мольный объем воды;

T – температура пара;

a – мера активности глинистой породы (a_n) и среды (a_i), с которой она контактирует;

P – давление пара, P_s – давление насыщенного пара при температуре T .

Согласно исследованиям, при выравнивании активности водной фазы бурового раствора (таблица 1) и активности воды в глинистой породе со слабосвязанной водой увлажнения и набухания происходить не будет.

Таблица 1 – результаты экспериментов по регулированию активности полигликолевых растворов и РУО

Исследуемый раствор	P/P_s	Количество воды (мг), сорбированной 1 г глины за период времени		
		24 ч	48 ч	72 ч
РУО, содержащий 10% пресной воды	0,91	101	114	122
--/-- 30% пресной воды	0,95	117	134	141
--/-- 50% пресной воды	0,97	123	138	150
Дистиллированная вода	1,00	108	142	159
Раствор полиэтиленгликоля 10%-ный минерализованной воды (10% NaCl)	0,90	96	112	120
--/-- 20% NaCl	0,85	85	94	102
--/-- 10% CaCl ₂	0,84	83	94	99
--/-- 20% CaCl ₂	0,75	62	72	78
--/-- 10% MgCl ₂	0,83	85	89	96
--/-- 20% MgCl ₂	0,71	56	66	72
--/-- 30% MgCl ₂	0,46	38	46	51

Приведенные данные показывают различие фильтратов буровых растворов по способу ингибирования: активное ингибирование (положительное значение C_u) и пассивное ингибирование

(отрицательное значение C_u). Активное ингибирование характерно для фильтратов, содержащих катионы калия, кальция, аммония. Значение C_u для хлористого калия показывает высокую степень ускорения процесса гидратации.

Список литературы

1. СТО 7.07-2010 «Методика определения технологических параметров буровых растворов».

2. Ахматдинов Ф.Н. Современные технологии в управлении свойствами буровых растворов для строительства скважин в сложных горно-геологических условиях // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Новые технологии и безопасность при бурении нефтяных и газовых скважин». – Уфа, 2009. – С. 46-51

Tүйін

Коллоидты күге дейінгі ингибирлеуі бұрғылау ертіндісіндегі сазды тау жыныстарының ұсақдисперсті бөлшектерге өту қарқындылығын төмендетуге негізделген бұрғылау ертінділерінің диспергілейтін қасиетін анықтау әдісі қарастырылған.

Бұл жуу сұйықтығының технологиялық сипаттамаларының химиялық өңдеуге дейінгі және химиялық өңдеуден кейінгі өзгерістермен көрсетіледі.

Summary

The way of determination of dispersing ability of the boring solutions, based on decrease in intensity of transition of fine particles of clay breeds in inhibiting boring solution to a colloidal state is considered. It is expressed in distinction of technological parameters of flushing liquid before chemical processing.

УДК 541.18

Бровко И.С., Байболов К.С., Асубаева Г.А.

ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

КРАТКИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР ТЕОРИЙ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ЛЕССОВЫХ ОСНОВАНИЙ

Аннотация

Лёссовые породы встречаются на всех континентах, но наиболее широко они распространены в Европе, Азии и Америке. Лёссовые грунты, с точки зрения строителей, обладают коварным свойством - менять свое состояние при их замачивании.

Ключевые слова: Лёссовые породы, эоловым отложениям, межледниковья.

На юге Казахстана проблема устройства надежных фундаментов стоит очень остро. Это обусловлено сложными геологическими условиями, а именно – распространением лёссовых просадочных грунтов. Лёссовые породы встречаются на всех континентах, но наиболее широко они распространены в Европе, Азии и Америке. По подсчетам специалистов, при средней мощности лёсса 10м общая площадь, занятая лёссовыми породами на земном шаре, составляет 19 млн. км². Лёссовые грунты, с точки зрения строителей, обладают коварным свойством - менять свое состояние при их замачивании. Поэтому обзор происхождения лёссовых оснований может внести ясность в сущность физических явлений, происходящих в его толще при возведении и эксплуатации зданий и сооружений.

В научную литературу термин "лёсс" впервые был введен в 1823 году К.Леонардом, и с этого времени началась дискуссия о его происхождении и свойствах. За всю историю изучения лёссов было предложено не менее двадцати различных гипотез их происхождения. Одной из основных теорий считается «Эоловая гипотеза». Ее основателем является Ф. Рихтгоффен (1877). Относя лёссы к эоловым отложениям, он не считал ветер единственным фактором образования лёссовых пород. После детального изучения лёссов Китая Ф. Рихтгоффен пришел к выводу, что лёссовый (пылеватый) материал переносился и откладывался в бессточных впадинах ветром и дождевой водой и удерживался там степной растительностью. Эоловая гипотеза нашла много последователей среди ученых России и других стран, которые развили и дополнили ее. После капитальных исследований Ф.Рихтгоффена и В.А.Обручева утвердилось представление об эоловом генезисе лёссов. Так, В.А. Обручев (1904) объяснял формирование сплошного лёссового покрова на высоких элементах рельефа за счет пыли, принесенной из отдаленных районов (экзотическая пыль). По мнению П.А.Тутковского (1899), ветры развеивали ледниковые отложения и уносили пыль далеко от ледникового покрова, где она и

образовывала лёсс. Американские ученые Ф.Левверетт (1899), Т.Чемберлин и др. (1909) основное значение придавали образованию пылеватых толщ за счет развивания речных и водно-ледниковых отложений близлежащих долин. Многие известные отечественные и зарубежные ученые, например, А.И.Москвитин, И.И.Трофимов, Н.И.Кригер были и до настоящего времени остаются сторонниками эоловой гипотезы. Это связано с тем, что данная гипотеза хорошо объясняет покровное залегание лёссов на больших площадях и подкрепляется фактами быстрого накопления в засушливых областях довольно мощных слоев пылеватых осадков после прохождения сильных пыльных бурь.

Другой теорией является «Гипотеза водного происхождения». Большинство исследователей считает, что толщи типичных лессов, распространенных в полосе с умеренным климатом, возникли в ледниковые эпохи в перигляциальной зоне. Процессы лессообразования неоднократно прерывались в межледниковья, о чем свидетельствует чередование в разрезах горизонтов лессов и погребенных почв. Среди сторонников, рассматривающих лёсс как породу, сформировавшуюся в водной среде, следует отметить выдающихся ученых П.А.Кропоткина (1876), В.В.Докучаева (1892), А.П.Павлова (1898), Ю.А.Скворцова (1948), Н.И.Толстихина (1928). По мнению этих исследователей, образование толщи пылеватых осадков происходило в результате смыва и последующего переотложения склоновых пород, переноса и накопления минерального материала в речных долинах и озерах, а также переноса и накопления лёссовых отложений водно-ледниковыми потоками. Существовала также точка зрения, что лёсс - это принесенная пыль, но переотложенная водными потоками. Все эти гипотезы рассматривают лишь процесс накопления пылеватых отложений, но не отвечают на главный вопрос: как пылеватый осадок превращается в лёсс с характерным набором признаков и свойств.

Имеет место и «Почвенно-элювиальная гипотеза». В соответствии с ней пылеватые отложения могут накапливаться любым путем, а их превращение в лёсс со всеми специфическими признаками этой породы происходит в результате почвообразования и выветривания. К сторонникам этой гипотезы следует отнести Л.С.Берга (1916), Н.М.Симбирцева (1900), Б.Б.Полынова (1934), И.П.Герасимова (1939).

При рассмотрении данных гипотез, к сожалению, приходится констатировать, что они могут объяснить происхождения лишь отдельных лёссовых толщ. Среди исследователей лессов имеются разногласия по объяснению повышенной карбонатности этих пород, характерной для всех лессовых провинций. За последние десятилетия в свете накопленного обильного фактического материала стало очевидным, что в составе лессов и лессовидных пород необходимо выделять различные генетические типы в зависимости от основного процесса их образования. Термин «лёсс» перестал быть синонимом эолового генезиса; он понимается в настоящее время как тип породы, природа которой является полигенетической. Судя по трубчатой форме макропор, их субвертикальности, происхождение большинства из них связано с ростом и отмиранием корней растений. Корни пронизывают всю почву густой сетью. Количество корней велико: по данным М.А. Глазовской, у одного из типичных луговых растений - мятлика, длина корней сосредоточенных в 1 дм³ верхнего горизонта почвы составляет 553м, а длина корней-волосков в этом же объеме - 73км. Количество корней в единице объема на глубине 1,2м лишь в 3 раза меньше, чем на глубине 0,1-0,2м. В лессе до глубины 1-3м постоянно и активно продолжается процесс формирования макропор. Помимо растений большое участие в формировании макропор принимают многочисленные представители животного мира: черви, личинки жуков, кроты и другие землерои. Полости животного происхождения составляют заметную часть порового пространства и в основном являются сингенетичными. По сведениям В.В. Докучаева, на одной десятине отмечалось до 1,836 млн. личинок хлебных жуков. Просадочность является главной особенностью лессовых массивов. Первые описания просадок лессов сделаны в начале XX века Штукенбергом. В конце 20-х и начале 30-х годов в связи с развертыванием широкого гидромелиоративного строительства обнаружили просадочные деформации магистральных каналов на Северном Кавказе и в Средней Азии. Примерно в это же время обнаружили просадки сооружений, вызванных увлажнением лессовых оснований. Просадочные лессовые породы в естественном сложении характеризуются высоким содержанием больших межчастичных и межагрегатных пор размером 20-100мкм. Пористость просадочных лессовых пород колеблется в пределах 40-64%.

Литература

1. Геологический словарь. Т. 1, М., «Недра», 1978.
2. Горшков Г.П., Якушова А.Ф. Общая геология. Изд-во Московского университета, 1973.
3. Криволицкий А.Е. Рельеф и недра земли. М., «Мысль», 1977.
4. Лессовые породы СССР. В двух томах. Под ред. Е.М.Сергеева, А.К.Ларионова, Н.Н.Комиссаровой. М., «Недра», 1986.
5. Плотников Н.И. Техногенные изменения гидрогеологических условий. М., «Недра», 1989.

6. Гидрогеология СССР. Вып.4. Влияние производственной деятельности человека на гидрогеологические и инженерно-геологические условия. М., «Недра», 1973.
7. Четырехязычный энциклопедический словарь терминов по физической географии. Ред. проф. А.И.Спиридонова, Изд-во «Советская энциклопедия», Москва, 1980.

Tүйін

Лесс жыныстар бәрі континенттерде кездеседі, бірақ көбінесе олар Еуропада, Азия және Америкада кездеседі. Құрылысшылардың көз қарасымен - лесс грунттарында көбінесе арам қасиеттері бар деп санайды, ол су мен араласқанда өзіндік қасиеттерін өзгертеді.

Summary

Loess material found on all continents, but they are the most widely distributed in Europe, Asia and America. Loess soils, from the standpoint of the builders have insidious property - change state when soaking.

УДК 661.2

Дусметова Г.И., Джакипбекова Н.О., Сакибаева С.А., Толегенов С.Д.
ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ПРИГОТОВЛЕНИЯ ОГНЕЗАЩИТНОЙ ПРОПИТКИ ТКАНЕВЫХ МАТЕРИАЛОВ

Аннотация

Приведены способы огнезащиты тканей. Для огнезащиты использовался пропиточный раствор «ВС» и «ВС1». Мягкие ткани, огнезащитные составом «ВС1», «ВС2» рекомендуются эксплуатировать и содержать в сухих помещениях и исключать смачивание их водой.

Ключевые слова: огнезащитная пропитка, пропиточный раствор, тканевые материалы, способы пропитки, огнезащитные составы.

Тканевые материалы, применяемые во всех сферах жизнедеятельности человека, наряду с многочисленными достоинствами обладают повышенной пожарной опасностью. Тканевые материалы, в основе которых лежат природные или химические органические полимерные волокна, - легковоспламеняемы, быстро распространяют пламя по поверхности и являются реальными источниками возгорания. Особенно возрастает риск возгорания с трагическими последствиями в местах массового пребывания людей - гостиницах, больницах, школах, детских учреждениях, железнодорожном транспорте, самолетах, автомобилях и др.

Принципиально повышать огнезащитные свойства можно двумя путями - создавать материалы из термостойких волокон или использовать специальные огнезащитные составы, снижающие пожарную опасность тканевых материалов. Огнезащитная обработка тканевых материалов ставит перед производителями очень серьезные задачи, в силу того, что химизм процесса взаимодействия ткани и состава в каждом случае может быть различен. Он зависит от большого количества факторов: состав ткани, красители, технологические особенности производства [1].

Учитывая сложность и многогранность проблемы обеспечения огнезащиты ТМ без потери ими функциональных свойств и ценовой доступности для широкого применения, задача обеспечения огнезащиты ТМ является весьма актуальной.

В данной работе нами были исследуются способы огнезащиты тканей различными составами. Приготовленные составы для огнезащиты обладают следующими свойствами:

- 1) безвредны для здоровья;
- 2) обеспечивают полную невозгораемость тканей при местном воздействии источника зажигания;
- 3) предлагаемые составы «ВС» (вспучивающий состав) поверхностной пропитки вымываются водой, в отличие от аналогов.

Обработка тканей производилась тремя составами: МС (эталон); ВС1 (опытная); ВС2 (опытная).

В эталонный пропиточный состав «МС» входили следующие ингредиенты: диаммоний фосфат (технический), сульфат аммония, вода.

В виду того, что технические соли, применяемые для пропитки тканей, содержат нерастворимые в воде вещества, приготовленный раствор некоторое время отстаивался. Строго контролировалась среда пропиточного раствора, так как нарушение нейтральности среды могло привести к резкому

снижению механической прочности пропитываемой ткани. Пропитка ткани проводилась следующим образом: ткань в развернутом виде помещали в емкость с пропиточным раствором, имеющим температуру 20-50°. Теплый раствор обеспечивает лучшую пропитку, однако нагрев его выше 60° может вызвать снижение механической прочности ткани. По истечении 20 минут ткань вынимали из раствора и отжимали. Затем сушили при температуре выше 50°. После сушки проверяли степень огнезащищенности ткани - образец ткани (полоска размером 15×5 см) вносили одним концом на несколько секунд в пламя спиртовки. Далее была проведена огнезащитная пропитка тканевых материалов методом пульверизации[2].

В рецепт опытных огнезащитных пропиточных составов входили: диаммоний фосфат, сульфат аммония, льняной отвар и ПАВ, синтезированные на кафедре.

Нанесение огнезащитных составов на текстильный материал осуществляли погружением и опрыскиванием (рис.1, 2)

Рис1. Подготовка и пропитка тканевых методом образцов

Рис. 2 Обработка пульверизационным

Огнезащитная эффективность составов, используемых для обработки тканей, должна быть подтверждена испытаниями, проведенными по методикам оценки пожароопасных характеристик для тканей в соответствии с их функциональным назначением и областью применения. Для оценки качества огнезащиты текстильных материалов, обработанных пропиточными составами, мы использовали экспресс-метод [3], сущность которого заключается в оценке огнезащитных свойств (по признакам воспламенения) образцов материалов в результате воздействия пламени спиртовой горелки (рисунок 3,4)

Рис.3 Ткань, не обработанная составом МС

Рис.4 Ткань, обработанная составом ВС 2

В таблицах 1,2 приведены результаты испытаний устойчивости тканевых материалов к воспламенению и горению, обработанных различными методами.

Таблица 1. Зависимость устойчивости тканевых материалов к воспламенению.

Виды тканей	Время воспламенения, с			
	Ткань, не обработанная составом	Ткань, обработанная составом		
		МС	BC 1	BC 2
Образец ткани №1(белый)	3	17	45	50
Образец ткани №2(зеленый)	2	17	30	32
Образец ткани №3(красный)	5	8	10	10

Таблица 2. Зависимость устойчивости тканевых материалов к воспламенению (пультверизационный метод).

Виды тканей	Время воспламенения, с			
	Ткань, не обработанная составом	Ткань, обработанная составом		
		МС	BC 1	BC 2
Образец ткани №1(белый)	3	17	10	50
Образец ткани №2(зеленый)	2	17	22	32
Образец ткани №3(красный)	5	5	6	10

Из таблиц 1,2 видно, что обработка погущением более эффективна, так как проникающая способность пропиточного состава выше.

Авторами[4] установлено, что причиной повышения огнестойкости синтетических волокон является образование тонкой огнезащитной пленки на поверхности волокон, которая ингибирует процесс горения за счет образования вспененного слоя с лучшей теплопроводностью, что ограничивает поступление кислорода к источнику горения.

Литература

1. Пожароопасность веществ и материалов и средства их тушения: Справочник/ под редакцией Баретова А.Н., Корольченко А.Я.- М.: Химия,1990.-879с
2. Баратов А.Н., Челенцев В.А. Пожарная безопасность.-М.: АСВ,1998.
3. Пожароопасность веществ и материалов и средства их тушения: Справочник //Под ред.Баратова А.Н., Корольченко А.Я. – М.: «Химия», 1990 г., 879 с.
4. ГОСТ 12.1.044-89 Пожаровзрывоопасность веществ и материалов. Номенклатура показателей и методы их определения.
5. Абдураимов И.М., Говоров В.Ю., Макаров В.Е. Физико-химические основы развития и тушения пожаров.- М.:ВИПТШ,1980

Түйін

Маталарды оттан қорғау тәсілдері көрсетілген. Оттан қорғау үшін «BC» және «BC 2» сіңдірілген ерітінділері қолданылған. «BC» ерітіндісі төмендегіше дайындалған: жылы суды сульфат аммоний және диаммоний фосфатын мұқият әрі үнемі араластырады. «BC 2» ерітіндісі келесі жолмен дайындалады: диаммоний фосфат, сульфа аммоний және бөз қайнатындысы. Сіңдірудің бірінші тәсілі: 20-50 ° тағы сіңдіру ерітіндісіне матаны жайған күйде ыдысқа салу керек. Сіңдірудің екінші тәсілі: пультверизатор арқылы сіңдіру ерітіндісімен матаның ішкі жағынан өңделеді. «BC» оттан қорғау құрамды жұмсақ маталар әдетте құрғақ жерде қолданады және сақталады. «BC 2» ерітіндісі сіңірілген маталар әдетте су тиюден қорғалған жағдайда сақталады. «BC» және «BC 2» ерітінділері маталарды тасымалдауда қармен жаңбырдан сақтау керек.

Summary

There are ways of fire protection fabrics. Suppressants used for impregnating solution " IC " and " IC 2". A solution of " IC " was prepared as follows: dissolved in warm water with thorough and continuous stirring, ammonium sulfate and diammonium phosphate. Fire-retardant impregnation solution " IC 2 " prepared as follows - diammonium phosphate , ammonium sulfate and linen broth . The first impregnation method : Fabric unfolded container is placed in an impregnation solution having a temperature of 20-50 °. Second impregnation method : textile materials treated with the reverse side of the spray impregnation solution . Soft tissue composition fire protected " IC ", and are usually operated in dry rooms. Fabrics impregnated composition " IC 2 " and surface impregnation, usually stored in conditions that preclude wetting them with water . When transporting tissues impregnated compositions " IC " and " IC 2 " is necessary to protect them from the action of rain and snow.

УДК 621.

Ергешов А., Аскербек А.
студенты группы ИП-12-4р, ЮКГУ им. М. Ауезова, Шымкент

ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЕ БПЛА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ

Аннотация

В статье рассмотрены основные особенности и принципы функционирования БПЛА, использующих солнечную энергию для полета. Освещены проблемы осуществления длительных полетов. Проведен анализ перспектив развития самолетов, использующих солнечную энергию для полета

Ключевые слова: фотоэлектрический преобразователь, летательный аппарат, солнечная энергия, солнечная радиация, бортовые аккумуляторы, коэффициент подъемной силы, композиционные материалы.

В 70-х годах XX столетия, благодаря повышению коэффициента полезного действия (КПД) фотоэлектрических преобразователей (ФЭП), в авиации наметилось новое направление – самолеты, использующие солнечную энергию для поддержания и обеспечения полета. Это своеобразный тип летательных аппаратов (ЛА), большинство горизонтальных поверхностей которых, покрыто фотоэлементами, преобразующими энергию солнечного излучения в электрический ток. Преобразованная электрическая энергия используется для обеспечения поступательного движения ЛА, работы бортовой аппаратуры и аккумуляирования с последующим использованием ее для ночного полета.

Использование солнечной энергии на ЛА открывает невозможные ранее перспективы осуществления длительных (в течение нескольких месяцев и даже лет) полетов. Солнце является неисчерпаемым источником энергии. Величина его излучения на высотах свыше 15-18км стабильна и прогнозируема. Осуществление полетов в тропопаузе дает практически полную независимость от таких атмосферных явлений как облачность, осадки, порывы ветра.

В настоящее время по рассматриваемой тематике ведутся работы в ряде ведущих авиастроительных компаний и авиационных институтах. К их числу относятся: Boeing с программой Vulture, IAI с разработкой Sun Sailor, Туринский политехнический университет с проектом Heliplat и другие.

Анализируя сферы применения самолетов, использующие солнечную энергию, можно вывести следующие положения, обуславливающие области их применения:

1. Учитывая физиологические особенности человека, преимущество осуществления длительных полетов, более применимо для беспилотных летательных аппаратов (БПЛА).
2. Выгоду от применения рассматриваемых ЛА можно получить только для задач, связанных с длительным пребыванием в воздухе.
3. При нахождении ЛА выше уровня облачности, применение оптических средств разведки будет носить нестабильный характер, привязанный к погодным условиям. Вероятнее всего на самолетах будут использоваться одновременно несколько средств разведки.
4. Выгода от применения рассматриваемых ЛА (в отношении размеров и, соответственно, стоимости ЛА) будет возрастать по мере приближения района предполагаемой эксплуатации ЛА к экватору.

Наиболее близко к реализации проекта самолета на солнечной энергии приблизилась английская компания «Кинетик», работающая в области оборонных технологий. Последняя версия разработанного ими самолета «Зефир» в 2010г. установила мировой рекорд продолжительности беспосадочного полета, который составил 14 суток. Самолет спроектирован для полета на высоте 18км – выше уровня плотной облачности и трасс авиалиний. Длительный полет может осуществляться в широтах менее 40о
Масса БЛА 50кг. Размах крыла 22м. Масса полезной нагрузки 2,5кг. Конструкция планера способна выдерживать перегрузку

$u_n = 5$.

Падающее на поверхность ФЭП солнечное излучение преобразуется в электрическую энергию и расходуется на работу электродвигателя, зарядку бортовых аккумуляторов, электрооборудование самолета и другое необходимое оборудование. На рис. 1 показана принципиальная схема силовой установки самолета с использованием солнечной энергии.

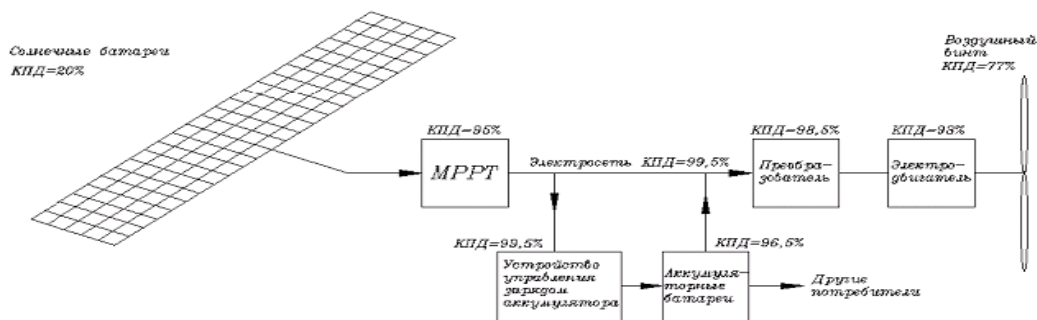

Рисунок 1 - Принципиальная схема силовой установки самолета, использующего солнечную энергию

Наибольшие потери в цепочке преобразования происходят в ФЭП. В зависимости от КПД, потери составляют 75-80% у хороших коммерчески доступных ФЭП. Отношение полезной работы силы тяги к работе, затрачиваемой солнечным излучением составляет в лучшем случае 13%. (т. е. КПД всей системы составляет 13%).

Таким образом, при существующем уровне развития техники длительный полет может быть реализован на ЛА с малой потребляемой мощностью (малыми скоростями полета, малой нагрузкой на крыло и высоким аэродинамическим качеством). Данное утверждение может быть подтверждено формулой, выведенной из известных формул подъемной силы, силы сопротивления и потребной мощности для горизонтального полета. Потребная мощность отнесена к площади крыла для удобства соотнесения ее с величиной солнечной радиации, что по сути является располагаемой мощностью, которая имеет ту же размерность.

$$\frac{N_{\text{потр}}}{S} = P_0^{3/2} \sqrt{\frac{2}{\rho}} \cdot \frac{1}{K \cdot \sqrt{C_y}}$$

Статистика показывает, относительная масса целевой нагрузки для ЛА, с возможностью обеспечения продолжительного полета в средних широтах, не превышает 5%. При этом, нагрузка на крыло лежит в диапазоне 4 – 6 даН/м².

Следствием больших размеров и малой массы ЛА рассматриваемого типа является подверженность влиянию ветра на этапах набора высоты и снижения. Имея большое значение удлинения и малую нагрузку на крыло, в соответствии с формулой:

$$n_{\text{уб.от}} = 1 \pm 0.5 \frac{c_y^\alpha W \rho V}{P_0}$$

даже при небольших значениях вертикального порыва W достигаются большие значения вертикальной перегрузки n_y . Этот факт ограничивает эксплуатационные возможности самолетов с использованием солнечной энергии.

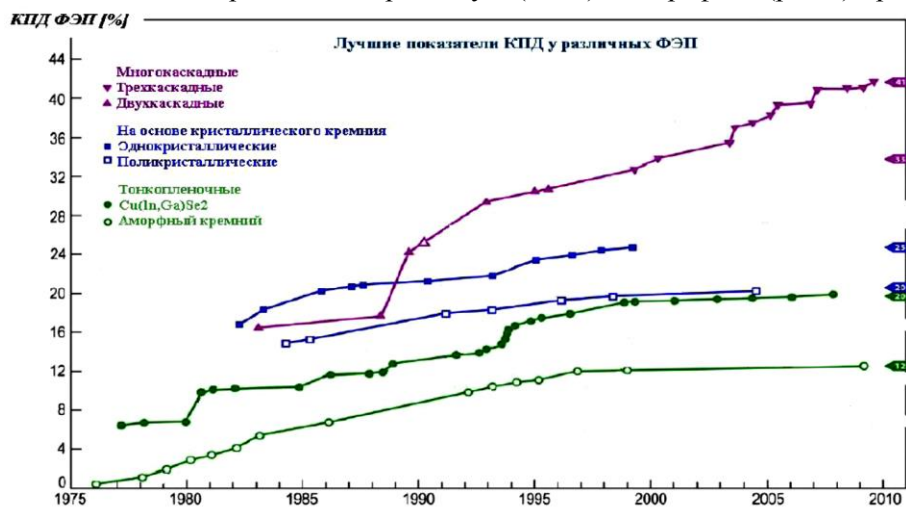
Перспективы развития самолетов с использованием солнечной энергии

Благодаря техническому прогрессу во всех отраслях промышленности, появилась возможность осуществления продолжительных (многодневных) пилотируемых и беспилотных полетов. Важно, что те научно-технические направления, состояние которых будет определять эффективность «солнечных» самолетов (в том виде, в котором они существуют сегодня), продолжают стремительно развиваться. К этим направлениям относятся:

1. Фотоэлектрические преобразователи.
2. Аккумуляторные батареи.
3. Композиционные материалы и конструкции на их основе.
4. Аэродинамика малых чисел Re .

Для понимания перспектив развития самолетов с использованием солнечной энергии рассмотрим статистику развития приведенных выше направлений.

Определяющим направлением здесь является развитие ФЭП, поскольку наибольшие потери в цепи преобразования солнечной энергии в силу тяги происходят на этапе преобразования солнечной энергии в электрическую (.78%). На графике (рис.2) представлены тенденции развития

ФЭП на основе различных структур и полупроводников.

Рисунок 2- Хронология развития некоторых видов ФЭП

В 2010г.

компанией Boeing-

Spectrolab были получены

ФЭП с КПД

преобразования

солнечного света в

электричество – 41,6 %.

По прогнозам компании

КПД ФЭП не достиг

своего теоретического

предела и будет продолжать расти. Получение большей мощности с той же площади, благодаря росту КПД ФЭП определит положительные тенденции в решении вышеприведенных проблем.

Проведем анализ влияния КПД ФЭП на размерность БЛА «Зефир» в существующей аэродинамической компоновке. Введем ряд допущений:

1. При масштабировании ЛА пренебрегаем изменением $(Re)fCx$.

2. Расчет проводится для среднесуточной солнечной радиации, что соответствует примерно маю месяцу на широте 40о ; 2/150мчВтЕср.

3. Аэродинамическое качество и коэффициент подъемной силы не изменялись в процессе варьирования параметра КПД ФЭП. 30.К 65,0.Су

Полученный прирост энергии может быть использован на уменьшение весовой и геометрической размерности ЛА, увеличение массы целевой нагрузки или ее энергопотребления, расширение области возможных полетов, смещение областей эксплуатации ЛА в более северные районы.

Рассмотрим влияние увеличения КПД ФЭП на изменение геометрической размерности. Что при увеличении КПД ФЭП с 20% до 41,6%, есть возможность увеличить нагрузку на крыло с 2 до 3,5 даН/м². Это, в свою очередь, скажется на уменьшении площади крыла (рис. 4) с 22 до 15 м², при этом ЛА будет решать те же задачи, что и исходный самолет.

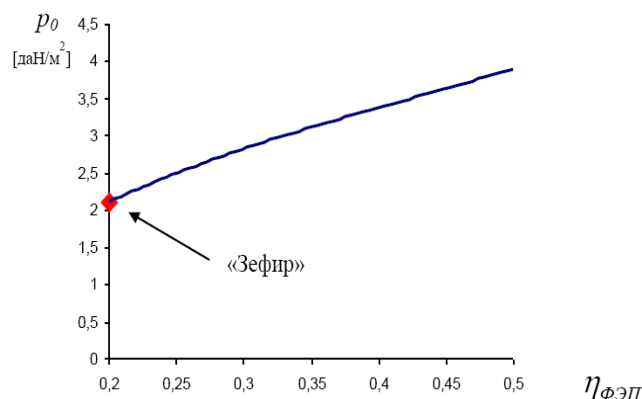

Рисунок 3 - График зависимости потребной нагрузки на крыло при различных КПД ФЭП

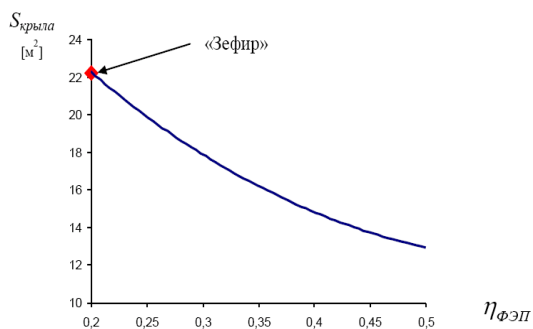

Рис. 4 График зависимости потребной площади крыла при различных КПД ФЭП

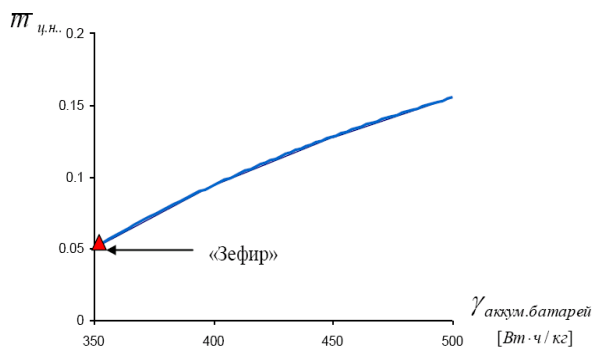

Рис. 5 График зависимости высоты крейсерского полета при различных КПД ФЭП

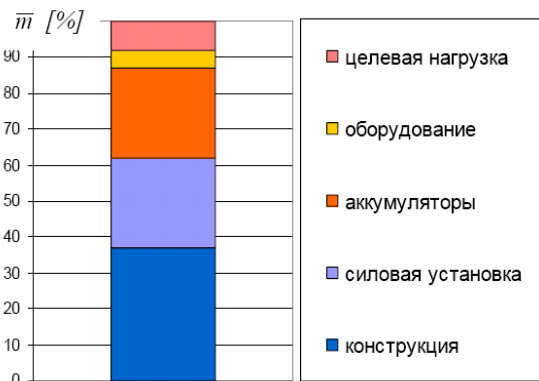
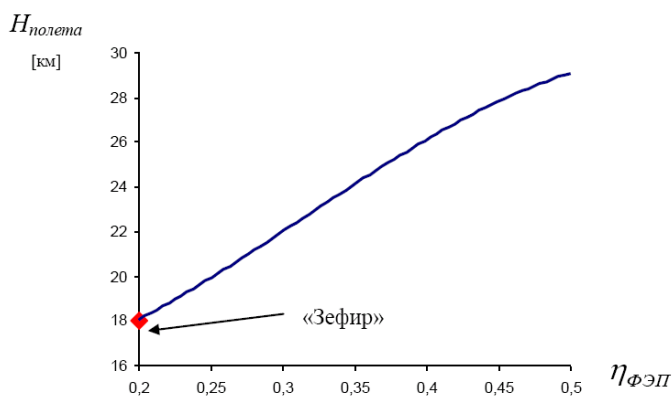

Рис. 6 Статистика относительных масс

Основной показатель эффективности аккумулятора (в контексте ЛА) - удельная емкость. Удельная емкость есть отношение запасенной мощности в аккумуляторе к его массе.

Избыточная энергия может быть направлена на расширение области возможных полетов, в частности, на увеличение высоты или скорости крейсерского полета самолета «Зефир» при сохранении размерности.

На графике рис. 4 изображено увеличение высоты крейсерского полета в зависимости от увеличивающегося КПД ФЭП.

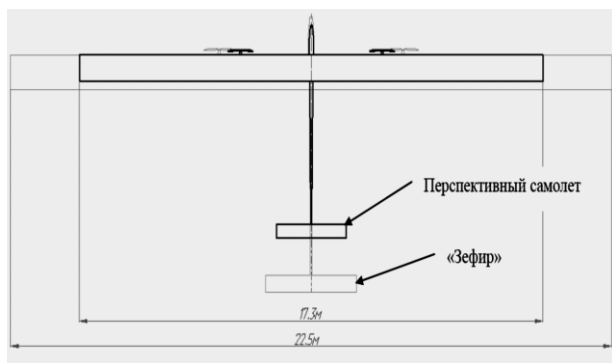
Параметры самолета будут существенно меняться от широты, в которой предполагается его эксплуатация. Это связано с располагаемой солнечной энергией в рассматриваемом районе.

Статистика относительных масс самолетов с использованием солнечной энергии показывает, что 25% составляет масса аккумуляторных батарей, запасенная энергия которых используется для ночного полета (рис.6).

На сегодняшний день лучшие показатели достигнуты в литий-серных батареях (LiS), у которых эта величина составляет 350Вт•ч/кг. Для сравнения, у автомобильных свинцовых аккумуляторов удельная емкость составляет 30Вт•ч/кг. Теоретическая удельная емкость для литий-серных аккумуляторов достигает 2600Вт•ч/кг, что открывает перспективы для ЛА с использованием солнечной энергии.

На графике (рис. 7) изображено увеличение относительной массы целевой нагрузки в зависимости от удельной емкости аккумуляторных батарей.

Рис. 7 Влияние удельной емкости аккумуляторов на относительную массы целевой нагрузки

Таким образом, в ближайшее время размерность самолета может быть уменьшена благодаря появлению ФЭП с более высоким КПД. При этом относительная масса целевой нагрузки может быть увеличена за счет внедрения аккумуляторных батарей с увеличенной удельной емкостью. Изменение геометрической размерности самолета при увеличении КПД ФЭП с 22% до 46% представлено на рис. 8.

Рис. 8 Изменение размерности самолета

Если темпы развития рассматриваемых технологий сохранятся, то, возможно, через несколько лет самолеты, использующие солнечную энергию, будут осуществлять полеты, решая актуальные задачи.

Литература

1. John Perlin «From Space to Earth - The Story of Solar Electricity» 2009г.
2. Keidel, B., "Auslegung und Simulation von hochfliegenden, dauerhaft stationierbaren Solardrohnen," PhD Dissertation, Technischen Universität München, 2000. (Кейдел, Б., "Проектирование и моделирование высотных солнечных БЛА, с неограниченной продолжительностью полета, кандидатская диссертация, Мюнхенский технический университет, 2000.
3. J. W. Youngblood and T. A. Talay. «Solar-powered airplane design for long-endurance, high-altitude flight» AIAA-82-0811, Washington, DC, May 2002.
4. A. Noth, «Design of solar powered airplanes for continuous flight», Ph.D. dissertation, ETH, Switzerland, 2008.
5. <http://www.qinetiq.com>
6. <http://www.spectrolab.com>

ӘОЖ 636.39.081

С.Ж. Лесбекова, А.А.Оспанова, Р.Н. Сексенбаева
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ТҰҚЫМ ҚУАЛАУДЫҢ ГЕНЕТИКАЛЫҚ ФИЗИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІН АНЫҚТАУ

Аннотация. Қазақстан республикасындағы жастардың әлеуметтік қауіпсіздік бағытын қуаттай отырып, еліміздің президенті Н. Ә. Назарбаев өзінің 2006 жылғы 1 наурыздағы Қазақстан халқына жолдауында әлемдік рейтинг кестесінің жоғары бөлігіне кіретін елдер тобындағы орынға үміткер болудың маңыздылығын атап өткен. Атап айтқанда, біз аға ұрпақты, ана мен баланы, жастарды қамқорлыққа алатын, еліміздегі халықтың барлық тобының өмірінде озық әлеуметтік стандартты және жоғары сапаны қамтамасыз ететін әлеуметтік бағдарланған қоғам құратындығымыз туралы айтылған.

Қазіргі таңда салауатты жастар тәрбиелеп, сапалы жас нәрестенің туылуын қамтамасыз ету мақсатында және де қазіргі таңдағы жастардың физиологиялық жетілулерімен генетикалық дамулары, сонымен қатар жастардың жеңіл көз-қарасқа бой алдырмай келешегіне сеніммен қарауы, яғни қоғам мен қоршаған ортаның тосын жағдайларына төтеп бере алатын ұрпақ тәрбиесі бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Еліміздің ертеңі жастар, сондықтан да салауатты ұрпақ – жарқын болашақ!

Зерттеу мақсаты: Тұқым қуалаудың генетикалық физикалық мәселелерін анықтау

Кілттік сөздер: тұқым қуалаушылық, генетика, қасиеттер, будандастыру, әдістер, заңдылықтар, ұрпақ

Тұқым қуалаушылықтың заңдылықтарын зерттеудің ғылыми негізін Грегор Мендель қалады. Ол өз тәжірибелеріне қолайлы объект ретінде асбұршақты (*Pisum sativum*) алды. Себебі, басқа өсімдіктермен салыстырғанда асбұршақтың мынадай айрықша қасиеттері бар: 1) бірнеше белгілері бойынша бір-бірінен айқын ажыратылатын көптеген сорттары бар; 2) өсіруге қолайлы; 3) гүліндегі жыныс мүшелері күлтежапырақшаларымен толық қалқаланып тұратындықтан, өсімдік өздігінен тозаңданады. Сондықтан, әр сорт өзінше таза дамып жетілетіндіктен, белгілері ұрпақтан-ұрпаққа өзгеріссіз беріледі; 4) бұл өсімдіктің сорттарын қолдан тозаңдандыру арқылы өсімтал будандар алуға болады.

Гибридологиялық әдіс. Мендель өзінің тәжірибелерін 8 жыл бойы (1856—1864) Брно қаласындағы Августин монастырының бағында жүргізді. Ол өз зерттеулерінің нәтижесі туралы 1865 жылы 8 ақпанда сол Брно қаласындағы табиғат зерттеушілер қоғамының кеңесінде баяндады. Соның негізінде “Өсімдік будандарымен жүргізілген тәжірибелер” атты еңбегін жариялады.

Қандай да болсын белгі- қасиеттерінде тұқым қуалайтын өзгешеліктері бар организмдерді будандастырғанда гибридті формалар алынады. Бір ғана жұп белгілерінде айырмашылығы бар ата-аналық формалар будандастырылса моногибридті, екі жұп белгісі болса дигибридті, ал белгілердің саны көп болса полигибридті будандастыру деп атайды.

Моногибридті будандастыру. Тұқым қуалаушылықты зерттегенде Мендель ең қарапайым моногибридті будандастырудан бастап, әрі қарай біртіндеп күрделендіре түскен. Мендельдің ұсынысы бойынша гендер латын әріптерімен белгіленеді. Бір аллельді жұптың гендерін бірдей әріппен, яғни доминантты (басым) генді үлкен әріппен, рецессивті (басылыңқы) генді кіші әріппен белгілеу ұсынылған. Олай болса доминантты қасиет көрсететін асбұршақтың гүлінің қызыл түсі мен тұқымының сары түсін — А, рецессивті — гүлдің ақ түсі мен тұқымының жасыл түсін — а деп, тұқымының доминантты тегіс пішінін — В, рецессивті кедір- бұдырлы пішінін — b деп белгілейді. Ата-аналық формалар Р әріпімен белгіленеді (латынша “parents” — ата-ана). Аналықты белгісімен, аталықты белгісімен, будандастыруды Х, ұрпақтарын F әріпімен (латынша “Filius” — ұрпақ), гаметаларды G, ал бірінші, екінші және үшінші ұрпақтарын F₁, F₂, F₃ және т.б. деп белгілейді.

Бірінші ұрпақтың біркелкі болуы. Мендельдің бірінші заңы. Ата-аналары бір-бірінен бір жұп белгі бойынша ажыратылатын дарақтарды будандастыруды моногибридті деп атайды. Мендель өз тәжірибелерінің бірінде асбұршақтың тұқымдары сары және жасыл түсті екі сортты алып будандастырған. Сонда бірінші ұрпақтан алынған будандардың барлығы сары тұқымды болып, жасыл түс көрінбеген 7Дәл осындай нәтиже, асбұршақтың қызыл гүлді және ақ гүлді формаларын алып будандастырғанда да көрініс берді. Яғни, қызыл гүлді және ақ гүлді асбұршақты будандастырғанда бірінші будандық ұрпақтың барлығы қызыл гүлді болып, ақ түс байқалмады. Осы зерттеулердің нәтижесінде Мендельдің бірінші заңы — бірінші будандық ұрпақтың белгілерінің біркелкі болу заңы қалыптасты. Мұны бірінші ұрпақ будандарының біркелкілік заңы немесе толық доминанттылық заңы деп те атайды.

Бір-бірінен айқын бір жұп белгі арқылы ажыратылатын гомозиготалы дарақтарды будандастырса, бірінші ұрпақта генотипі де, фенотипі де біркелкі будандар алынады. Мұны бірінші ұрпақ будандарының біркелкілік заңы деп атайды.

Белгілердің ажырау заңы. Мендель бұл тәжірибені одан әрі жалғастырып, бірінші ұрпақтағы будандарды өздігінен тозаңдандырғанда, екінші ұрпақта сары тұқымды да, жасыл тұқымды да дарақтар алынған. Екінші ұрпақта — ата-аналарының екеуіне де тән белгілердің көрініс беру заңдылығын — ажырау заңы деп атайды. Белгілердің ажырауы кездейсоқ болмай, белгілі бір сандық ара қатынаста жүреді. Атап айтқанда, екінші ұрпақта алынған барлық өсімдіктердің -і сары тұқымды, -і жасыл тұқымды болып шығады. Олай болса, фенотипі жағынан доминантты және рецессивті белгілердің сандық ара қатынасы 3:1-ге тең болып өзгереді.

Бұл сызбанұсқадан екінші ұрпақтағы дарақтардың бір бөлігі, яғни 25 генотипі жағынан доминантты белгі бойынша гомозиготалы (AA), екі бөлігі 50 гетерозиготалы (Aa) және бір бөлігі 25 рецессивті белгі бойынша гомозиготалы (aa) екенін оңай түсінуге болады. Осылайтылғандарды қорыта келе, ажырау заңын былай тұжырымдайды:

Бірінші ұрпақтағы алынған гибридтерді өзара будандастырған жағдайда, екінші ұрпақта (F₂) белгілердің ажырауы жүреді. Ажырау ара қатынасы фенотипі бойынша — 3 : 1, ал генотипі бойынша — 1:2:1-ге тең болады, бұл ара қатынастар жоғарыдағы сызбанұсқада бейнеленген.

Адам генетикасының тарихы: екі тұжырым күресі 1900 жылдан осы уақытқа дейін екі тұжырымдама – ген туралы Мендельдік тұжырымдама мен Гальтонның биометриялық бағыты – қатар дамыды. Мінез-құлық генетикасына қатысты, сондай-ақ тұқымқуалау механизмдеріне қатысты көптеген қазіргі проблемаларды екі тұжырымдаманың күресі ретінде қарауға болады. Бұл Мендельдік және биометриялық бағыттар бір-бірін жоққа шығарады дегенді білдірмейді.

Мысалы, математикалық анализ көмегімен анықталатын туысқандар арасындағы корреляция гендердің белсендігі механизмі тұрғысынан 1918 ж. Фиер мен түсіндірілді. Адам генетикасы бойынша кейбір мамандар бір кезең бойы бір концепция шебіндегі зерттеулермен айналысып, кейіннен екінші концепция шебінде еңбектенеді.

Жалпы айтқанда, бұл екі бағыттың жақындығы аз және екі мектеп өкілдерінің мамандықтарының дайындық ауқымының тар болуына байланысты неғұрлым алшақтай түседі.

Адам генетикасының дамуына 40-50 ж.ж. пайда болған, жаңа ғылым молекулярлық биология қатты әсер етті. Полигон мен оның әріптестерінің 1949 жылы орақ тәрізді жасушаның яғни анемия себептерін анықтау негізгі оқиға болды. Бұл ауру – гемоглабин молекуласы құрылысындағы аномалия салдары.

Қазіргі уақытта адам генетикасы бойынша еңбектердің көпшілігі генетикалық теория шебінде жүргізілетін зерттелулердің ағзасында жүр. Экспериментшілер алғашында генетикалық зерттеуге онша сай келмейтін объект деп есептеген адамның, негізгі проблемаларды шешу үшін белгілі бір артықшылықтарға ие болатындағын анықтаған. Мұндай артықшылықтарды зерттеуге қажетті популяцияның көптігі - белгілі мутациялар мен хромосомалардың, аномалиялардың біршама санымен сан алуандығы, сондай-ақ адам физиологиясын және биохимиясын қалыпты жағдайда және түрлі аурулар кезінде егжей-тегжейлі біліп отыруымен ерекшеленеді. Қол жеткізген жетістіктер Мендель ілімін адам генетикасындағы негізгі теорияның бірі болады деп күтуге болатын еді. Шындығында да, қазіргі генетикалық теория бұрын мүмкін емес деп есептелінген салаларға енуде. Алайда Гальтон бағыты биометриялық анализ соңғы уақытта тұжырымдаудың жоғары деңгейіне жетті. Компьютерлердің дамуы биометриялық әдістердің дамуы мен енуіне қатты әсер етті. Мұнан басқа, кейбір салаларда, мінез-құлық генетикасында Мендель заңдары біршама кедергілерге ұшырауда және мұнда қазір биометриялық әдістер басым болуда. Алайда осы салада олар ең қатал сынға алынуда.

«Аурулардың тұқымқуалаушылық қасиеттері туралы трактат» ерекше назар аударуды қажет етеді. Оның авторы – ағылшын дәрігері және тамаша зерттеуші Адамс (1756-1818). Кітапта бірқатар керемет қорытындылар бар.

1. Туа біткен «жанұялық» (рецессивтік) және «тұқым қуалайтын (доминантты) факторлар болады.

2. Жанұялық ауру пайда болған жағдайды ата-анасы көбіне туыстық қатынаста болады.

3. Тұқым қуалайтын аурулар тек туылған кезде ғана байқалмайды, олар әртүрлі жаста пайда бола береді.

4. Сыртқы факторлардың қосымша әсері болғанда ғана аурудың дамуына әкелетін, ауруларға бейімділік болады. Алайда аурудың пайда болуына бейім тұлғалардың өздері ауырмағанмен де, олардың ұрпақтары ауыруы қаупіне ұшырайды.

5. Өзінің клиникалық көрінісі бойынша бірдей аурулар түрлі генетикалық негізге ие боуы мүмкін.

Тұқым қуалайтын ауруы бар көптеген науқастардың салауатты қабілеті төмен.

Адамс «негативтік» (теріс) евгениялық шараларға сын мен қарайды. Ол тұқым қуалайтын ауруы бар отбасыларды тіркеуді енгізуді ұсынды.

1820 ж. Неміс профессоры Нассе гемофилияның тұқым қуалауының маңызды нысандық белгілерін анықтады және науқастардың типтік кең шежіресін жасады. Ол былай деп жазады:

«Қан кетуге тұқым қуалайтын бейімділік байқалған отбасылар туралы хабарлардың барлығы, қан кетуге ер жынысты тұлғалар көп ұшырайтындығы сәйкес келеді. Барлығы осы көзқарасты ұстанады. Мұндай отбасыларда бұл бейімділікті әйелдер әкелерінен қабылдайды. Қыздар гемофилия ауруымен ауырмаған отбасының еркектеріне тұрмысқа шыққан күнде де береді. Сол сияқты әйелдерде қан кетуге бейімділік еш уақытта да байқалмайды, яғни бұл тұқым қуалайды». Нассе сондай-ақ, бұл әйелдердің кейбір ұлдарына қан кетуге бейімділік болмайтындығында атап өтеді[5].

Адамның генетикалық объект ретіндегі ерекшелігі — оның генетикасын зерттеуді қиындататын көптеген қайшылықтар бар. Олар: жыныстық жағынан кеш-пісіп жетілетіндігі; әр отбасынан тарайтын ұрпақ санының аздығы; барлық ұрпақтың тіршілік ортасын теңестірудің мүмкін еместігі, хромосома санының көп болатындығы, адамға тәжірибе жасауға болмайтындығы және басты бір қайшылық — адамның кейбір тұқым қуалайтын қасиеттерінің мысалы, қабілеті мен мінез-құлқының дамып қалыптасуына кедергі келтіретін ұлтшылдық, нәсілшілдік сияқты әлеуметтік теңсіздіктің болатындығы. Осы аталған қиыншылықтарға қарамастан, кейінгі кездерде адам генетикасы жедел қарқынмен дамуда. Ең соңғы жаңалықтардың бірі — ХХІ ғасырдың басында адамның генетикалық кодының шешілуі. Адамның тұқым қуалаушылығын зерттеу әдістері. Адамның генетикасын зерттеудегі кездесетін қиыншылықтар туралы жоғарыда айтылды. Соған қарамастан, оның тұқым қуалаушылығын зерттеуге мүмкіндік беретін әдістер бар. Олар: генеологиялық, цитогенетикалық, егіздік, онтогенетикалық, популяциялық және биохимиялық әдістер.

Тәжірибе жүргізу әдістемесі: Адамның тұқым қуалаушылығын зерттеуде бірнеше әдістер қолданылады: генеалогиялық, цитогенетикалық, егіздік, популяциялық, онтогенетикалық және биохимиялық әдістер.

Генеалогиялық әдіс. Бұл әдістің негізінде адамда болатын түрлі белгілер мен қасиеттердің немесе аурулардың тұқым қуалауын оның шыққан тегіне қарай зерттеу жатады. Ол үшін зерттелетін мәселе бойынша әкесі және шешесі жағынан бірнеше буын бойы мәліметтер жинақталып, соның негізінде шежірелік сызбанұсқа жасалады. Кейбір белгілер мен қасиеттер кез келген ұрпаққа беріле алады, яғни доминанттылық жолмен тұқым қуалап, Мендель заңдарына бағынады. Мұндай жолмен тұқым қуалайтын белгілерге полидактилия (саусақтардың артық болуы), беттің секпілі, катаракта, шаштың қаралығы және т.б. жатады. Генеалогиялық әдіспен адамның кейбір қабілеттерінің мысалы, музыкаға, шешен сөйлеуге, математикаға бейімділігі және т.б. тұқым қуалайтындығы анықталған. Ондай қасиеттер ұрпақтан-ұрпаққа беріледі. Айталық музыкаға қабілеттілік әйгілі Бахтардың әулетінде болған. Мұндай мысалдарды өзіміздің қазақ дарындыларынан келтіруге болады. Ұлы Абайдың әкесі Құнанбай әулетінен тараған ұрпақтардың ішінде ақындар, сазгерлер, шешен сөйлейтіндер көп болған. Олар: баласы, қазақтың жазба әдебиетінің негізін салушы — Абай (Ибраһим); немерелері — Шәкерім, Әбдірахман, Мағауия, Ақылбай және т.б.

Генеалогиялық әдіспен көптеген аурулардың тұқым қуалайтындығы анықталған. Соның бірі — гемофилия. Осы ауру бойынша ағылшын королевасы Виктория әулетінің шежірелік сызбанұсқасы жасалған. Сонда Виктория мен оның зайыбы мұндай аурумен ауырмаған. Олардың арғы тегінде де ешкім гемофилиядан зардап шекпеген. Бірақ Викторияның ата-анасының біреуінің жыныс клеткасында мутация пайда болған болуы керек. Соған байланысты королева Виктория гемофилияның генін тасымалдаушы болып, өзінің көптеген ұрпақтарына таратқан. Сөйтіп, Викториядан мутантты гені бар Х хромосоманы алған барлық ер жынысты ұрпақ гемофилиямен ауырған.

Цитогенетикалық әдіс. Бұл әдіспен сау немесе ауру адамның кариотипіне (хромосома жиынтығына) цитогенетикалық талдау жасалады. Цитогенетикалық әдісті пайдаланып тұңғыш рет 1956 жылы Дж.Тийо мен А.Леван қалыпты жағдайда адамның дене клеткаларында 22 жұп аутосомалар және бір жұп — жыныстық хромосомалар болатындығын анықтады. Бұрынғы жыныс генетикасы тақырыбында айтылғандай ер адамда жыныстық хромосома гетероморфты (ХУ), ал әйел адамда гомоморфты (ХХ) болып келетіндігі дәлелденді. Бұл әдісті қолдану адамның дене және жыныс клеткаларында пайда болатын хромосомалық өзгерістерді байқауға мүмкіндік туғызады. Мұндай өзгерістер түрлі аурулардың тууына себепкер болады. Сондықтан цитогенетикалық әдісті медицинада диагностикалық мақсатта қолданады.

Егіздік әдіс. Егіз болып туу адам баласында жиі кездесетін құбылыс. Олардың екі түрі болады: бір жұмыртқалық және әр жұмыртқалық. Бір жұмыртқалық егіздер дегеніміз — бір жұмыртқа клеткасының бір спермато-зоидпен ұрықтануынан екі зиготаның дамуы. Мұндай егіздер бір-біріне айнамастай ұқсас болады, себебі, олардың генотипі бір. Ал әр жұмыртқа клеткаларының әр түрлі сперматозоидтармен бір мезгілде ұрықтануынан дамыған егіздер бір-біріне онша ұқсамауы мүмкін. Себебі әр түрлі жұмыртқа клеткалары мен сперматозоидтардағы гендердің үйлесімі түрліше болып келеді. Осының ішінде бір жұмыртқалық егіздер аса маңызды жалпы биологиялық проблеманы, атап айтқанда, белгі-қасиеттердің дамып қалыптасуы үшін тұқым қуалаушылық пен сыртқы ортаның әсерін зерттеуде ыңғайлы материал болып табылады. Мысалы, адамның бойындағы туа біткен қабілетті дамытып, қалыптастыру үшін оқу мен тәрбиенің қандай маңызы бар екендігі анықталады. Сонымен қатар, егіздік әдіс адамның кейбір тұқым қуалайтын ауруларға (шизофрения, эпилепсия, гемофилия және т.б.) бейімділігін алдын ала анықтауға көмектеседі.

Онтогенетикалық әдіс. Бұл әдіспен адамның онтогенезі (жеке дамуы) барысында тұқым қуалайтын өзгерістердің бар-жоғы анықталады. Кейбір тұқым қуалайтын ауруларды соған жауапты рецессивті гендерден тұратын гомозиготалы организмнен ғана емес, аз да болса гетерозиготалылардан да байқауға болады. Мысалы, шизофрения ауруын рецессивті ген анықтайды, және ол ауру адам ата-анасының екеуінен де сондай генді алса, яғни рецессивті гомозигота (aa) болса ғана білінеді. Ал, гетерозиготалы (Aa) болса, ол адам ауру болмауға тиіс. Бірақ, кейде онтогенез барысында ондай адам бір қайғылы жағдайға ұшырап, стресс болса ол аурудың шығуы мүмкін.

Сонымен, онтогенетикалық әдістің маңызы — онтогенез барысында белгілі бір ауруды тасымалдайтын рецессивті гендерді анықтау арқылы болашақ ұрпақты ауыр зардаптардан алдын ала сақтандыру.

Популяциялық әдіс. Бұл әдіспен түрлі тұқым қуалайтын өзгерістердің адам популяциясына таралу жиілігі зерттеледі. Адамның әр түрлі популяцияларында тұқым қуалайтын генотиптік өзгерістердің таралуы түрлі мөлшерде болады. Мысалы, Мариан және Гуам аралдарындағы жергілікті тұрғындардың жұлын клеткасының склерозы ауруынан қаза болуы басқа елдермен салыстырғанда 100 есе көп. Сол сияқты Швейцарияда Роне өзенінің жағалауында орналасқан бір ауылдың 2000

тұрғынының ішінде 50 адам саңырау-мылқау, 200 адам саңырау болып шыққан. Себебі, көші-қонның болмауынан жекелеген отбасылар мен туыстар көп таралып көбейе алмайды. Сондықтан кейбір тұқым қуалайтын ауруларды тасымалдайтын ген мөлшері артып кетеді.

Биохимиялық әдіс. Бұл әдіс адам генетикасын зерттеуде соңғы кездері кеңінен қолданылып жүр. Жалпы адамда болатын түрлі тұқым қуалайтын өзгерістер клеткадағы зат алмасудың бұзылуына тікелей байланысты. Олар сол клетканың құрамына кіретін белоктар, нуклеин қышқылдары, көмірсулар, майлар, липидтер және т.б. екенін бұрынғы өткен сабақтардан білесіңдер. Айталық, ДНҚ молекуласында өзгеріс болса, онда ген өзгерді деген сөз. Себебі, геннің өзі сол ДНҚ-дан тұрады. Ал ондай өзгеріс тұқым қуалайды. Биохимиялық әдістің үлкен практикалық та маңызы бар. Мысалы, ДНҚ-ға талдау жасау арқылы баланың ата-анасын дәл анықтап табуға болады. Бұл әдіс қазір археологиялық зерттеулерде де қолданылып жүр.

Соңғы кезде Шығыс Қазақстандағы Алтай тауынан табылған “Алтын Адамның” кейбір ұлпалары мәңгі мұздың астында жатқандықтан сақталған. Солардың құрамындағы ДНҚ-ны алып біздің (қазақтың) ДНҚ-мызбен салыстырып зерттегенде олар ұқсас болып шыққан. Бұл біздің арғы тегіміз сақтар, ғұндар екендігін дәлелдеп отыр.

Қорыта айтқанда, қазір адам генетикасын зерттеуде жоғарыда көрсетілгендей әр түрлі әдістер қолданылуда. Соған байланысты адамның генетикалық тұрғыдан толық зерттелген объектілер қатарына қосылатыны сөзсіз.

Әдебиеттер

1. Әбилаев С.А. Молекулалық биология және генетика: Оқулық.- Шымкент: «Асаралы» баспасы, 2008.- 424б.:ил. –ISBN 9786017065225:2500т.
2. Әбилаев С.А. Молекулалық биология және генетика: Оқулық.- 2-ші, түзет.ж.. толық.-2010.- 388 б.
3. Бегімқұл Б. Медициналық генетика негіздері: оқулық.- Астана: Фолиант, 2008.- 336 с.
4. Мухамеджанов А, Абдакаликов М. Общая и военная радиобиология: Учебное пособие.- 2008.- 142 с.
5. Құлтанов Б.Ж. Радиобиологияның таңдамалы сұрақтары: оқу-әдістемелік құрал, КГМУ.- Қарағанды, 2009.- 163 б.
6. Тұңғышбаева З.Б. Радиобиология: Жоғары медициналық оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы.-2007.- 145 б.
7. Стамбеков С.Ж, В.Л. Петухов. Молекулалық биология. СемейМУ, 2003.-216 б. -ISBN 9965623236:600.00б.
8. Әбилаев С. Молекулалық биология және генетика. Асаралы баспасы. Шымкент. 2008 ж.424 б.

Резюме

В данной статье исследовано Генетические цели двоякого рода: познание закономерностей наследственности и изменчивости и изыскание путей практического использования этих закономерностей. То и другое тесно связано: решение практических задач основывается на заключениях, полученных при изучении фундаментальных генетических проблем и в то же время доставляет фактические данные, важные для расширения и углубления теоретических представлений. Генетических исследований определяется не только знанием общих законов наследственности и изменчивости, но и знанием частной генетики организмов, с которыми ведется работа.

Summary

This article investigated the genetic targets of two kinds: knowledge of the laws of heredity and variation and finding ways to practical use of these laws. Both are closely linked : the solution of practical problems is based on the findings obtained in the study of basic genetic problems and at the same time gives evidence important to broaden and deepen the theoretical concepts . Genetic research is determined not only knowledge of the general laws of heredity and variation , but also knowledge of private genetics of organisms with which you are working

В.П. Морозов, Н. Баиров
ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент

ПРИМЕНЕНИЕ АППАРАТА МНОГОАГЕНТНЫХ СИСТЕМ ДЛЯ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ЛОКАЛЬНОЙ SMARTGRID С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВЭУ МАЛОЙ МОЩНОСТИ

Аннотация

Применение аппарата многоагентных систем при проектировании локальных сетей электроснабжения с применением ВЭУ малой мощности позволяет формально описывать коллективное функционирование всех компонентов Smart Grid при динамическом изменении внешних условий и заранее определенных целей по электроснабжению.

Ключевые слова: электроснабжение, Smart Grid, ветровые энергоустановки, многоагентные системы, локальные сети, деонтические логические программы.

В статье рассматриваются вопросы применения аппарата многоагентных систем при создании локальной сети электроснабжения Smart Grid с использованием ветроэнергетических установок (ВЭУ) малой мощности.

Все типы промышленных энергосетей состоят из энергостанций, потребителей и систем распределения электроэнергии. Сама концепция Smart Grid предполагает и наличие в ней SmartPowerStation. Такие станции должны обладать встроенным «интеллектом» и иметь механизм адаптации к изменениям внешних факторов окружающей среды для решения поставленных задач. ВЭУ малой мощности обладают относительно небольшими массо-габаритными параметрами, могут генерировать электроэнергию в широком диапазоне параметров ветра, однако малая электрическая мощность вынуждает использовать такие установки в массовом количестве и использовать дополнительное электротехническое оборудование для суммирования полученной энергии и преобразования ее к промышленному стандарту для применения в локальных сетях энергоснабжения.

Применение таких ВЭУ в массовом количестве целесообразно в городских условиях или на сильно пересеченной местности, где воздушные потоки в приземном слое носят в основном турбулентный, стохастический характер. Для повышения эффективности работы ВЭУ малой мощности необходимо оснастить их дополнительными цифровыми системами управления до уровня SmartPowerStation. В таком случае распределенная локальная сеть реализует концепцию Smart Grid и становится энергосистемой четвертого поколения.

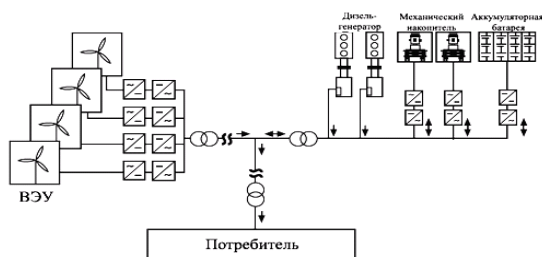

Рисунок 1. Функциональная схема локальной сети электроснабжения.

Smart Grid (интеллектуальная электроэнергетическая система) – это концепция полностью интегрированной, саморегулирующейся и самовосстанавливающейся электроэнергетической системы, имеющей сетевую топологию и включающей в себя все генерирующие источники, местные распределительные сети и все виды потребителей электрической энергии, управляемые единой сетью информационно-управляющих устройств и систем в режиме реального времени.

Рассмотрим вопросы построения локальной сети энергоснабжения (Smart Grid), где узлы генерации электроэнергии представляют SmartPowerStations, реализованные на базе ВЭУ малой мощности. Данная сеть должна быть самоорганизующейся, что бы выравнять нагрузку на узлах потребления, а также поддерживать протоколы взаимодействия всех узлов генерации данной сети между собой. Для решения данной задачи интерес представляет применение аппарата многоагентных систем.

Многоагентная система (МАС, англ. Multi-agent system) – это система, образованная несколькими взаимодействующими интеллектуальными агентами.

Интеллектуальный агент – в искусственном интеллекте, под данным термином понимаются разумные сущности, наблюдающие за окружающей средой и действующие в ней, при этом их поведение рационально в том смысле, что они способны к пониманию и их действия всегда направлены на достижение какой-либо цели. На рисунке 1 приведена схема такого агента.

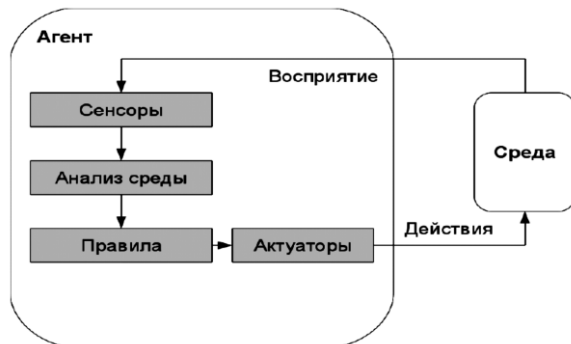

Рисунок .1 Структурная схема агента

В многоагентной системе (МАС) агенты имеют несколько важных характеристик [1]:

- Автономность: агенты, хотя бы частично, независимы.
- Ограниченность представления: ни у одного из агентов нет представления о всей системе, или система слишком сложна, чтобы знание о ней имело практическое применение для агента.
- Децентрализация: нет агентов, управляющих всей системой [2].

В многоагентных системах может проявляться самоорганизация и сложное (коллективное) поведение даже если стратегия поведения каждого агента достаточно проста. Это лежит в основе муравьиных алгоритмов.

Самоорганизация – процесс упорядочения в системе за счёт внутренних факторов, без внешнего специфического воздействия.

Главное достоинство МАС – это гибкость. Многоагентная система может быть дополнена и модифицирована без переписывания значительной части программы. Также эти системы обладают способностью к самовосстановлению и обладают устойчивостью к сбоям, благодаря достаточному запасу компонентов и самоорганизации. Агенты могут быть сконструированы по-разному. Различия могут заключаться в оборудовании и программном обеспечении. Часто таких агентов называют гетерогенными в противоположность гомогенным, которые сконструированы идентичным образом и имеют изначально одинаковые возможности. Окружение (среда) агентов может быть статическим (не зависящим от времени) или динамическим. Из-за простоты обработки и более строгого математического описания большинство методов искусственного интеллекта в одноагентном случае были разработаны для статического окружения. В многоагентных системах само присутствие нескольких агентов делает окружение динамическим. Информация, которой обладает система агентов, является обычно распределённой: агенты могут следить за окружающей средой из разных положений, получать информацию в различные моменты времени или интерпретировать эту информацию по-разному. Таким образом, состояние окружающей среды является частично обзримым для каждого агента. Так как рассматриваемые агенты гомогенные, то и восприятие информации у них одинаковое.

В рассматриваемой модели каждый участник игры воспринимает результат поведения остальных участников только как реакцию на его поведение некоторой более или менее сложно организованной внешней среды [5].

Никакой информацией не только о поведении, но даже о наличии других участников (агентов) не располагает. Данный пример показывает, что в ряде ситуаций в дополнительной информации нет никакой необходимости, так как и без неё автоматы способны добиваться целесообразного и даже оптимального поведения. Вместе с тем возникает ряд не очень приятных характеристик поведения – рост сложности процедуры принятия решений (глубина памяти автоматов), весьма быстрый рост времени достижения оптимального поведения и т.п. И вообще термин «коллективное поведение» мало подходит к описываемой ситуации – можно сказать, что речь идёт о некоторой модели совокупного поведения. Когда речь идёт о «коллективе», обычно подразумевается некоторая структура отношений, наличие обмена информацией, организация взаимодействия между членами коллектива.

При попытках построить модели поведения со взаимодействием следует постоянно помнить, что только достаточно простые модели, зависящие от небольшого числа параметров, позволяют разобраться в эффектах, возникающих в этих моделях и моделируемых ими ситуациях [5].

Простейшим типом взаимодействия двух автоматов можно считать: однородное взаимодействие с ограниченным числом соседей [3]. При взаимодействии с ограниченным числом соседей для каждого члена коллектива указывается его окрестность – список автоматов, называемых соседями данного автомата, с которыми он может осуществлять взаимодействие. В дальнейшем будем рассматривать одностороннее взаимодействие – автомат воспринимает информацию от своих соседей. Однородность ограниченного взаимодействия заключается в том, что размеры окрестности для всех автоматов одинаковы.

Таким образом, однородное взаимодействие задаётся ориентированным графом отношений. Далее в данной работе в качестве агентов будем рассматривать конечные автоматы, которые взаимодействуют по состоянию, а синхронизация осуществляется тактовым генератором.

Многоагентная система $MAC = (A, ACT, \varphi, L)$. Здесь $A = \{X_1, \dots, X_m\}$ – множество агентов, $ACT = \{p_1, \dots, p_n\}$ – множество действий агентов в MAC , $\varphi: A \rightarrow 2^{ACT}$, $ACT_{X_i} = \varphi_i$ – множество действий агента $X_i \in A$, L – подмножество расширенного множества ACT^* , которое описывает действие всей MAC . Предположим, что отношение агента к действию может быть положительным (агент выполняет его) – (+1), отрицательным – (-1), противоречивым (агент может как выполнить, так и не выполнить действие) – (0), и неопределённым (неизвестно, выполняет ли агент действие) – τ .

Допустим, что когнитивный рассуждающий агент действует на основании некоторых аргументов. Тогда A – множество аргументов относительно принятия или непринятия некоторых утверждений, например, составляющих действия $ACT = \{p_1, \dots, p_n\}$ многоагентной системы MAC . Тогда для данного множества ACT определяются функции $g^+: ACT \rightarrow 2^A$ и $g^-: ACT \rightarrow 2^A$.

Каждый агент X_j имеет свой набор аргументационных функций $g_{X_j}^+, g_{X_j}^-, g_{X_j}^\sigma = \{g_{X_j}^\sigma(p_1), \dots, g_{X_j}^\sigma(p_n)\}$, $\sigma \in \{+, -\}$. При этом считаем, что агент действует рационально, т.е. $\forall X_i \forall p_j (g_{X_i}^+(p_j) \cap g_{X_i}^-(p_j) = \emptyset)$.

Аргументационная база A рассматривается как общая для всех агентов – это может быть объединение аргументационных баз всех агентов. Анализ средствами ДСМ-метода предполагает определение сходства рассматриваемых объектов и их свойств. В данном случае объектами анализа являются агенты, их свойствами – определенные выше мнения $[\varphi_j]$, $[\varphi] \in 2^{U^{(2)}}$. Исходным предикатом используемого в модели ДСМ-метода является $X \Rightarrow_1 Y$, интерпретируемый как «объект X обладает множеством свойств Y ». В ДСМ-языке это высказывание имеет вид $J_{\langle v, n \rangle}(C \Rightarrow_1 A)$, где $J_{\langle v, n \rangle}$ – оператор Россера-Тюркетта. $J_{\langle v, n \rangle} \varphi = t$, если $v[\varphi] = \langle v, n \rangle$; $J_{\langle v, n \rangle} \varphi = f$, если $v[\varphi] \neq \langle v, n \rangle$, $v[\varphi]$ есть функция оценки, $\langle v, n \rangle$ – “внутренние” истинностные значения для представления фактов, t, f – “внешние” истинностные значения двужанной логики. В результате применения ДСМ-рассуждений порождаются высказывания вида $J_{\langle v, n \rangle}(C' \Rightarrow_2 A)$ ($n > 0$) – “высказывание «подобъект C' есть причина множества свойств A » имеет истинностную оценку $\langle v, n \rangle$ ”, а также высказывания вида $J_{\langle v, n \rangle}(C' \Leftarrow_3 Q')$ ($n > 0$) – “высказывание «мнение Q' есть следствие характеристик субъекта C' » имеет истинностную оценку $\langle v, n \rangle$ ”. Порождаемые предикаты представляют собой предикаты причинности, формализующие причинно-следственные зависимости типа «сходство субъектов поведения влечет сходство действий этих субъектов» (\Rightarrow_2 , прямой ДСМ-метод) и «сходство мнений субъектов есть следствие сходства самих субъектов» (\Leftarrow_3 , обратный ДСМ-метод). Высказывания $J_{\langle v, 0 \rangle}(C \Rightarrow_1 A)$ суть факты, $J_{\langle v, n \rangle}(C \Rightarrow_j A)$ ($j = 1, 2, n > 0$) и $J_{\langle v, n \rangle}(C \Leftarrow_3 A)$ ($n > 0$) – гипотезы.

Тогда интенциональный агент может быть описан тройкой (B, D, I) где $B \subseteq Bel$ – убеждения агента, $D \subseteq Des$ – его желания, $I \subseteq Int$ – его намерения. Сходство агентов определяется как $Ag_i \Pi Ag_j = \langle C_i \cap C_j, \bar{G}_i \cap \bar{G}_j \rangle$, где $C_i \cap C_j$ – сходство выбранных характеристик i -го и j -го агентов, $\bar{G}_i \cap \bar{G}_j$ – пересечение кортежей $\bar{G}_i = \langle g_{X_i}^+(p_1), \dots, g_{X_i}^+(p_n), g_{X_i}^-(p_1), \dots, g_{X_i}^-(p_n) \rangle$ и $\bar{G}_j = \langle g_{X_j}^+(p_1), \dots, g_{X_j}^+(p_n), g_{X_j}^-(p_1), \dots, g_{X_j}^-(p_n) \rangle$, определяемое покомпонентным пересечением $g_{X_i}^\sigma(p_l) \cap g_{X_j}^\sigma(p_l)$, где $\sigma \in \{+, -\}$, $l = 1, \dots, n$ (n – число утверждений множества $ACT = \{p_1, \dots, p_n\}$), $g_{X_i}^\sigma(p_l) \subseteq A$, $g_{X_j}^\sigma(p_l) \subseteq A$, (A – множество аргументов (аргументационная база) относительно принятия или непринятия действий из ACT).

Пусть задана операция сходства агентов $Ag_i \Pi Ag_j$ и определено включение $Ag' \subseteq Ag_j$. Тогда в результате анализа исходных фактов (агентов и их действий) средствами ДСМ-метода порождаются детерминанты Det , определяющие то или иное мнение агента, $J_1(Det \Rightarrow_2 [\varphi])$ ($J_{(1,n)}(Det \Rightarrow_2 [\varphi])$).

Пусть $\Pi_n^+(X, Y)$ – предикат, представляющий посылку правила вывод тогда для агента X , имеющего мнение φ , выполняется условие $\forall X(\Pi_n^+(X, [\varphi]) \rightarrow J_{(1, n+1)}(X \Rightarrow_1 [\varphi]))$, где $n \geq 0$. Следствием этого утверждения является $\forall X \forall V (J_{(1, n)}(X \Rightarrow_1 [\varphi]) \rightarrow (J_{(-1, n)}(V \Rightarrow_2 [\varphi]) \rightarrow \neg(V \subset X)))$. Аналогично формулируется условие для $\Pi_n^-(X, Y)$.

Пусть $B = \{X \mid J_{(1,0)}(X \Rightarrow_1 [\varphi])\}$ – множество агентов, имеющих мнение $[\varphi]$. Тогда возможны следующие случаи.

$$B = \emptyset.$$

$$|B| = 1 \text{ для всех } X.$$

$$|B| \geq 2 \text{ для всех } X.$$

Пусть, $\Gamma = \{X_1, \dots, X_m\}$ – множество всех агентов. Тогда задача о каузальном покрытии мнения φ посредством применения обратного ДСМ-метода автоматического порождения гипотез формулируется так: найти каузальное покрытие φ , удовлетворяющее некоторым условиям.

$$(a) J_{(1, n)}([\psi_i] \supseteq D_i), i = 2, \dots, l; l \leq m; \text{ где } J_{(1, n)} = \bigvee_{i=0}^n J_{(1, i)};$$

$$(b) \Gamma = \{X_1, \dots, X_m\};$$

(c) $J_{(v,0)}(C_j \Rightarrow_1 [\varphi_j])$, $j = 1, \dots, m$, где C_j – информативное описание агента X_j (индивидуальная константа) и существуют $J_{(1,0)}(C_i \Rightarrow_1 [\varphi_i])$, $1 \leq i \leq m$;

$$(d) D_j \subset C_j, j = 1, \dots, l; l \leq m;$$

$$(e) [\psi_1] \cup \dots \cup [\psi_l] = [\varphi], 2 \leq l \leq m;$$

Расширение языка ДСМ-метода посредством введения термина $\{X_1, \dots, X_m\}$ и формул $\{X_1, \dots, X_m\} \Rightarrow_1 Y$, где Y – переменная для мнений агентов и, соответственно, формул $J_{\bar{v}}(\{C_1, \dots, C_m\} \Rightarrow_1 [\varphi])$ ($\bar{v} = \langle v, n \rangle$, $v \in \{1, -1, 0, \tau\}$) создает возможность представления фактов в базе фактов (БФ) для коллективного мнения агентов. Рассмотрим модель функционирования МАС, которая **состоит из конечного множества** $\{A_1, \dots, A_n\}$ интеллектуальных агентов с общей предикатной сигнатурой и специального коммуникационного агента CMN, организующего сеть связей между агентами A_i $A = \{A_1, \dots, A_n; P\}$. У интеллектуального агента A имеется внутренняя база данных (БД) I_A , содержащая конечное множество базисных атомов, и почтовый ящик $MsgBox_A$.

Агенты общаются между собой посредством передачи сообщений вида $msg(Send, Recv, Msg)$, где $Send$ и $Recv$ – имена агентов (источника и адресата), а Msg – (передаваемый) базисный атом. Агент A посылает сообщения другим агентам системы, передавая их агенту CMN, и получает сообщения от агента CMN в свой почтовый ящик. При этом существуют два способа работы: 1) синхронный и 2) асинхронный. Синхронные МА-системы больше подходят для описания систем, работающих в рамках локальной сети, в асинхронных МАС лучше отражаются свойства сильно распределенных систем.

Состояние агента CMN содержит все сообщения, полученные им и не отосланные до текущего момента. Текущие данные внутренней БД и почтового ящика агента A составляют его текущее локальное состояние $IM_A = \langle I_A, MsgBox_A \rangle$. Глобальное состояние МАС A состоит из локальных состояний агентов A_i и состояния коммуникационного агента [1]. С каждым агентом A связана его база AB_A параметризованных действий вида $\langle a(X_1, \dots, X_m), ADD_a(X_1, \dots, X_m), DEL_a(X_1, \dots, X_m), SEND_a(X_1, \dots, X_m) \rangle$, где $a(X_1, \dots, X_m)$ определяет параметризованное имя действия. $ADD_a(X_1, \dots, X_m)$ и $DEL_a(X_1, \dots, X_m)$ – списки атомов вида $p(t_1, \dots, t_k)$, где p – k -местный предикат из сигнатуры внутренней БД, t_1, \dots, t_k – либо константы, либо параметры X_1, \dots, X_m . Эти множества определяют изменения внутренней БД при выполнении соответствующего действия. $SEND_a(X_1, \dots, X_m)$ определяет аналогичным образом список сообщений вида $msg(A, B, CMN(t_1, \dots, t_k))$, отправляемых другим агентам. Пусть c_1, \dots, c_m – константы. Обозначим через $ADD_a(c_1, \dots, c_m)$ множество фактов, получаемых

подстановкой c_1, \dots, c_m вместо X_1, \dots, X_m в атомы из $ADD_a(X_1, \dots, X_m)$. Аналогично определяются $DEL_a(c_1, \dots, c_m)$ и $SEND_a(c_1, \dots, c_m)$. Базисные атомы вида $a(c_1, \dots, c_m)$ называется базисными именами действий.

Конкретный выбор этих действий для выполнения в зависимости от локального состояния агента определяется парой $\langle Pr_A, Sem_A \rangle$. Здесь Pr_A – интеллектуальная компонента, определяющая совместно с фактами из локального состояния агента в текущий момент t набор фактов о потенциально возможных в данный момент действиях. В качестве таких компонент могут выступать логические программы роботизированных комплексов ВЭУ, в сигнатуру которых включены атомы действий. Правила таких программ имеют вид $H :- L_1, \dots, L_n$, где H – атом действия; литералы L_i – либо литералы действия, либо (экстенциональные) литералы с предикатами из сигнатуры внутренней БД, либо литералы сообщений вида $msg(Send, A, Msg)$ или $not\ msg(Send, A, Msg)$, либо некоторые вычисляемые в полиномиальное время встроенные предикаты.

Деонтические логические программы отличаются от обычных логических программ тем, что они вместо обычных атомов действий используют атомы статусов действий вида $Da(t_1, \dots, t_m)$ (содержательно, статусы действий – это “действие разрешено”, “действие обязательно” и т.д.). Где D – некоторая деонтическая модальность одного из видов Do, P (“permitted”), F (“forbidden”), O (“obliged”), W (“waived”), a – имя действия, t_1, \dots, t_m – либо константы, либо переменные.

Любая деонтическая программа определяет однозначно множество $Facts$, состоящее из фактов о действиях, которые выводятся по ее правилам из фактов локального состояния агента. Для обычных программ факты из $Facts$ – это базисные имена действий, и Sem_A выбирает (детерминированно или недетерминированно) из $Facts$ подмножество $ActDo$ фактически выполняемых на данном шаге действий.

Для деонтической программы Pr_A семантическая функция Sem_A носит более сложный характер и допускает различные формальные уточнения. Множество S базисных атомов статуса действий называется деонтически непротиворечивым, если выполнены условия: 1) если Oa содержится в S , то Wa не содержится в S , 2) если Pa содержится в S , то Fa не содержится в S

Множество S базисных атомов статуса действий называется деонтически замкнутым, если выполнены условия: 1) если Oa содержится в S , то $Do\ a$ содержится в S , 2) если $Do\ a$ содержится в S , то Pa содержится в S .

Множество S базисных атомов статуса действий называется допустимым относительно программы Pr_A и состояния $state$, если

- 1) S замкнуто относительно оператора, задаваемого однократным применением правил из Pr_A^{state} ;
- 2) S деонтически замкнуто и непротиворечиво.

Для данной программы Pr_A и состояния $state$ может быть как одно, так и несколько множеств S , допустимых относительно них. Не все из них осмысленны. Разные определения семантики Sem_A соответствуют разным осмысленным вариантам выбора допустимых множеств S и множества $ActDo$ как множества действий a таких, что $Do\ a$ принадлежит S . Если выбирается несколько допустимых множеств, то семантика недетерминированная [6].

Пусть $ActDo (= ActDo_t)$ – множество фактически выполняемых на данном шаге t действий, выбранное в соответствии с Sem_A . Тогда все действия из $ActDo$ выполняются параллельно следующим образом. Пусть ADD_{ActDo} равно объединению всех множеств $ADD_a(c_1, \dots, c_m)$ таких, что базисное имя $a(c_1, \dots, c_m)$ из $ActDo$ унифицируется с параметризованным именем $a(X_1, \dots, X_m)$. Аналогично определяются множества DEL_{ActDo} и $SEND_{ActDo}$. Тогда следующее состояние внутренней БД агента A получается из текущего состояния удалением элементов из DEL_{ActDo} и добавлением элементов из ADD_{ActDo} . Кроме того, к базе коммуникационного агента добавляются все элементы из $SEND_{ActDo}$, а почтовый ящик агента A опустошается.

На каждом шаге работы системы все агенты изменяют свои внутренние состояния в соответствии со своей одношаговой семантикой и передают свои сообщения коммуникационному агенту. Кроме того, из состояния коммуникационного агента удаляются некоторые сообщения вида $msg(send, recv, msg)$, которые добавляются к почтовым ящикам соответствующих агентов-адресатов.

Такой агент состоит из программы (набора планов) и 3 функций выбора (статическая часть). Состояние агента на каждом шаге задается множеством событий, набором стеков намерений, набором убеждений (фактов внутренней БД) и набором выполняемых действий.

Функционирование работы агента, выглядит так: возникают и накапливаются некоторые события (факты). Затем из множества событий выбирается одно для последующей обработки. Для этого события подбираются планы, которые можно применить для реакции на него. Затем из множества таких планов выбирается один, и на его основе производится обновление набора стеков намерений. Если событие было внешним, то создается новый стек, если оно внутреннее, то на вершину стека, соответствующего этому событию, помещается тело выбранного плана. Затем функция выбора

намерения выбирает один стек для последующей обработки. Обработка состоит в исполнении части тела плана, находящейся на вершине стека. При этом может происходить возникновение нового события, обновление БД убеждений, изменение выбранного стека и выполнение некоторого воздействия на среду[8,9].

Выводы

Применение аппарата многоагентных систем при проектировании локальных сетей электроснабжения с применением ВЭУ малой мощности позволяет формально описывать коллективное функционирование всех компонентов Smart Grid при динамическом изменении внешних условий и заранее определенных целей по электроснабжению.

Литература

1. Гасанов Э. Э., Ерохин А. Н. О быстром в среднем решении n-мерной задачи интервального поиска // Методы и системы технической диагностики: Тезисы X международной конференции по проблемам теоретической кибернетики. - Саратов, Изд-во Саратовского университета, 1993. С. 48-49.
2. Гасанов Э. Э. Мгновенно решаемые задачи поиска // Дискретная математика. 1996. - Т. 8, Вып. 3. - С. 119-134.
3. Ким Д. П. Методы поиска и преследования подвижных объектов. М.: Наука, 1989.
4. Решетников В. Н. Алгебраическая теория информационного поиска // Программирование. - 1979. - № 3. - С. 68-74.
5. Утепбергенов И.Т., Бердалиева А.А. Применение метода правдоподобных рассуждений на основе прецедентов в интеллектуальной автоматизированной системе управления сортировочной станцией // Вестник КазАТК. -2007. -№5. С 171-176.
6. Варшавский П.Р. Поиск решения на основе структурной аналогии для интеллектуальных систем поддержки принятия решений // Известия РАН. Теория систем управления. -М.,-2005.- С.97-109.
7. Галахер С. Программирование современных информационных систем. - М.: Изд-во «АСМ», 2007. 437 с.

Түйін

Аз қуатты ЖЭҚ қо лдануымен электржабдықтаудың жергілікті тораптарды жобалаған кезде көп агентті жүйенің қолдануы ұжымдық қызмет ету сыртқы шарттар және берілген белгілі мақсаттар динамикалық өзгерістерде Smart Grid барлық компоненттерін бейнелеп түсіндіру мүмкіндіктері.

Summary

Application of multi-agent systems in designing of local networks of electricity using wind turbines of small capacity allows you to formally describe the collective functioning of all components of the Smart Grid for dynamic changes in the external environment and predefined objectives for electricity.

ӨОЖ. 539.18

Ж.М. Мұсаев, Б.Л. Турымбетова, А.Д. Сапарбай
М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақста

КВАНТТЫҚ ФИЗИКАДАН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ВИРТУАЛЬДЫ ДЕМАНОСТРАЦИЯЛАР **Атомдардың электрондарының құрылысы** (бірінші бөлім)

Андатпа

Бұл жұмыста атомдардың электрондық құрылыстарын виртуальді инновациялық тәжірибелерді Macromedia, Microsoft Power Point, Auto CAD, Microsoft Word бағдарламаларын пайдаланып, қарастырылады. Ал атомдардың электрондық құрылысының демонстрациялық тәжірибелері анимациялық режимде көрсетілген.

Кілтті сөздер: виртуальды тәжірибе электрондық бұлт, орбитальдар, энергетикалық деңгей, Паули принципі, спин, электрондық құрылыс, квант сандары, пішін, бағытталған, деңгейшелер.

Жас буынды тәрбиелеуде кітаптың маңызы қандай болса, қазіргі уақытта компьютер адамдар үшін қоршаған әлемді танудың табиғи құралы болып отыр. Олай болса, барлық сабақтарды соның

ішінде лекцияларда виртуалды демонстрацияларды қолдану компьютердің көмегімен жүргізуді бүгінгі күннің кезек күттірмейтін өзекті мәселелерінің бірі.

Қазіргі білім беру саласында оқытудың инновациялық педагогикалық технологияларын меңгермейінше сауатты, білікті, жан-жақты білгір маман дайындау мүмкін емес. Барлық жаңа технологиялардың алдын қоятын мақсаты-келешек маманның жеке басының дара ерекшеліктерін ескеріп, олардың өз бетінше ізденуін арттырып, оны қалыптастыру.

Соңғы жылдары білім беру жүйесінде инновациялық әдістерді пайдалану белсенді түрде жүзеге асып келеді.

Жаңа ақпараттық технологиямен орындалатын қызмет өзінің кез келген нақты формасында тиімді орындалады да, адам өркениетті дәрежеге жоғарлай бастайды [1].

Атом құрылысының бірінші кванттық теориясын Нильс Бор 1913 ж. ұсынған, кейіннен ХХ ғасырдың 20 – жылдарында Л.де Бройль, В.Гейзенберг, Э.Шредингер, В.Паули және басақалары кванттық механиканың негізінде осы теорияны әрі қарай дамытты. Олар периодтық жүйенің құпиясы – яғни атомның күрделі құрылымын, оның сыртқы электрондық қауызының құрылысын, ядро айналасында электрондардың қозғалыс заңдарын ашты [2]. Осы теория бойынша:

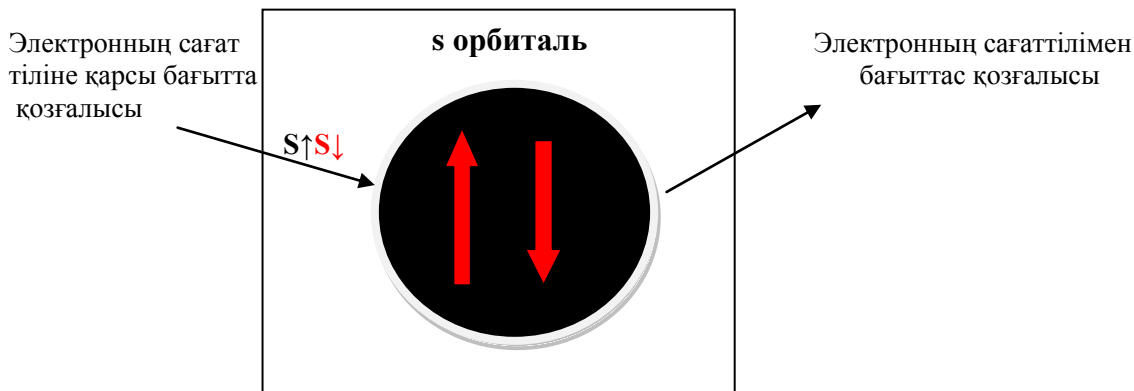
1. Атомның химиялық қасиеті – электрондық қабатының құрылысына тәуелді.
2. Электрондар, протондар, нейтрондар т.б - микробөлшектер, олардың атомдағы қозғалысын кванттық механика зерттейді. Бұл теория элементар бөлшектердің әрекеттесуі мен қозғалыс заңдарын қарастырады.
3. Кванттық механика бойынша электрон өзін бөлшек және толқын түрінде байқатады, яғни корпускулалы - толқындық екіжақты қасиеті бар:
4. Электрондар, бөлшектер сияқты қысым тудырады және жарық дифракциясына ұқсас электрондар дифракциясын береді (Дэвиссон және Джартер тәжірибесі)
5. Электрондарды элементар бөлшек деп қарап, оның кеңістіктегі қозғалысын 4(төрт) квант сандары n, l, m және s арқылы өрнектеуге болады.
6. Ал электронды толқын деп қарасақ оның қозғалысын 3 параметрмен сипаттайды, олар:
 - - толқын ұзындығы
 - - бағыты
 - - амплитудасы
 - - электрондық бұлт

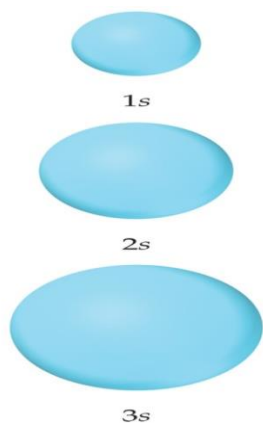
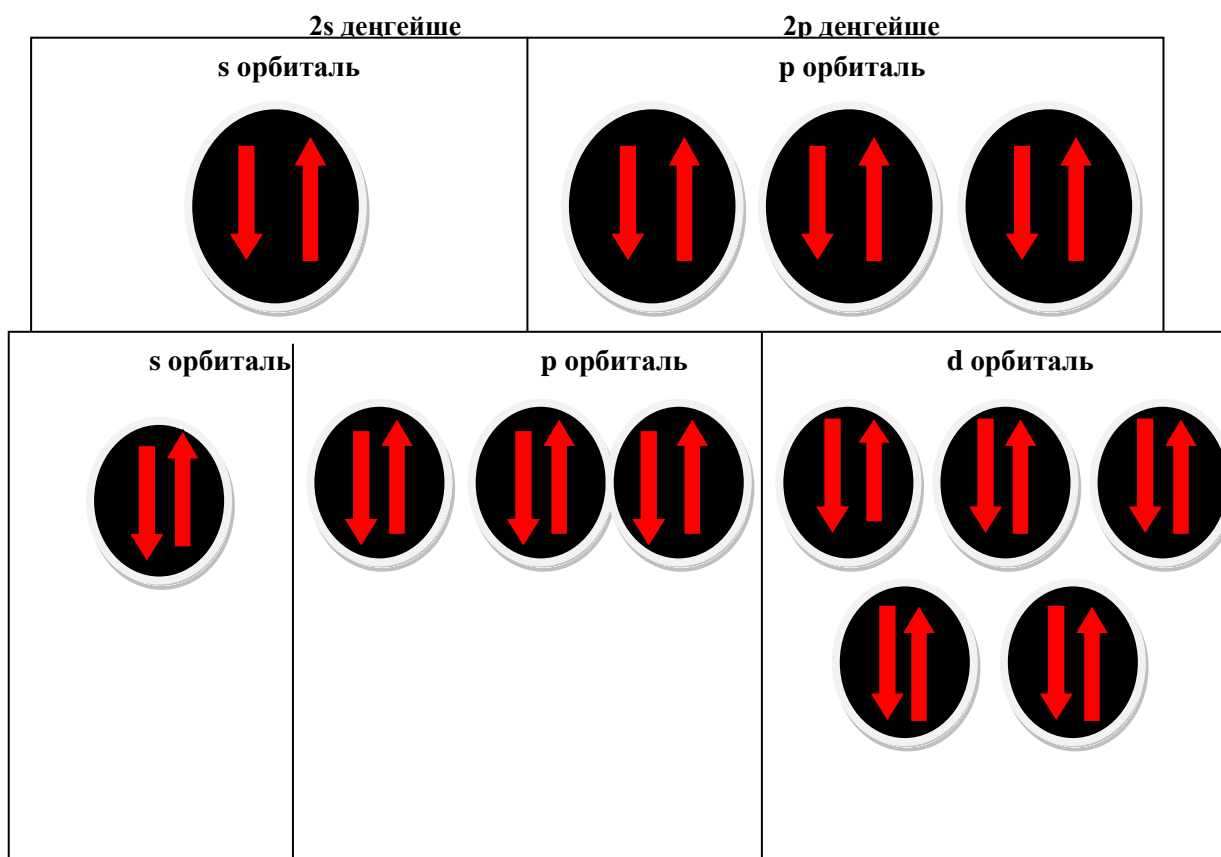
Атомдағы электрондар қозғалысының “траекториясы” белгісіз, сондықтан кванттық механикада ядро маңындағы кеңістікте электрондар болу ықтималдығын – электрондық бұлт, ядро маңындағы электронның болу ықтималдығы 90 % жоғары кеңістікті орбиталь деп атайды.

Электрон бұлты болатын кеңістікті орбиталь деп атаймыз. Мөлшерлері жуық (шамалас) орбитальдардан электрондық қабаттар немесе энергетикалық деңгейлер қалыптастырады. Электрондық қабат деп – бір энергетикалық деңгейдегі электрондардың жиынтығын айтады. Орбитальдар бір - бірінен өздерінің энергиялары, пішіндері және кеңістіктегі орналасу бағыттары арқылы ажыратылады және бұл жағдайлар электрон қасиеттерінің кванттық сипатын көрсетеді [2].

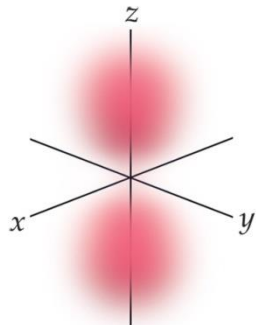
Энергетикалық деңгейде орналасқан электрон саны Паули принципі арқылы анықталады, яғни $N = 2 n^2$ [3]

- Егер $n = 1$ болса $N = 2 n = 2$ болса $N = 2 * 2^2 = 8$ $n = 3$ болса $N = 2 * 3^2 = 18$
- Енді нақты мысалдар қарастырайық:[5]

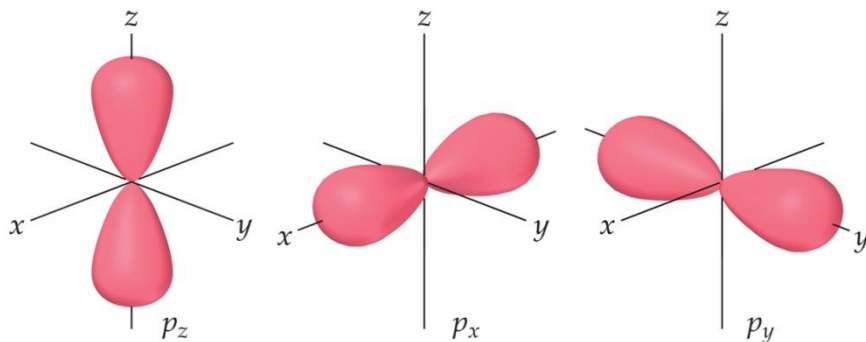

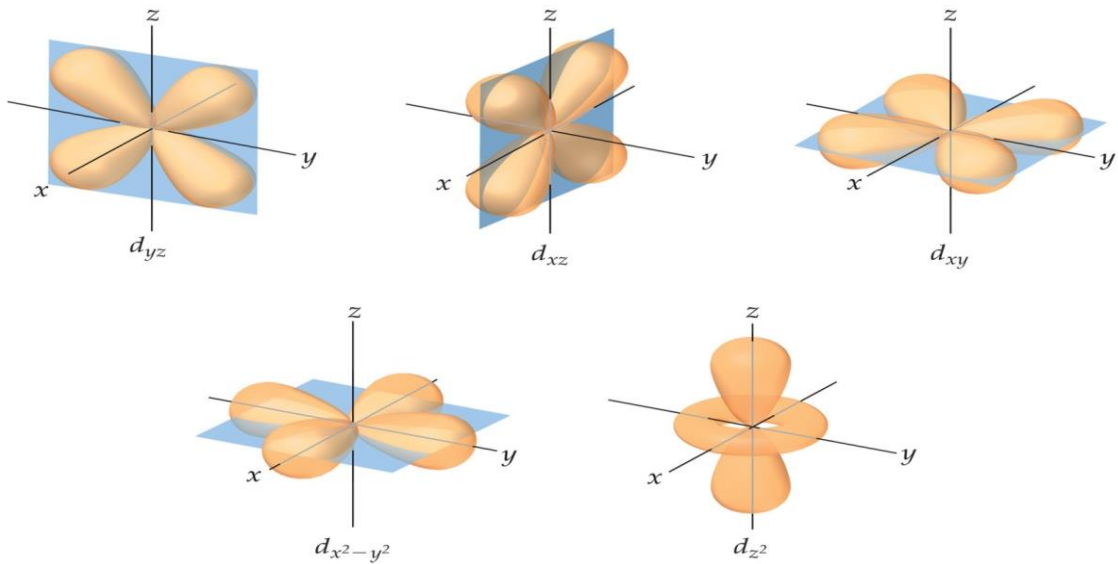

p орбиталь

d орбиталь

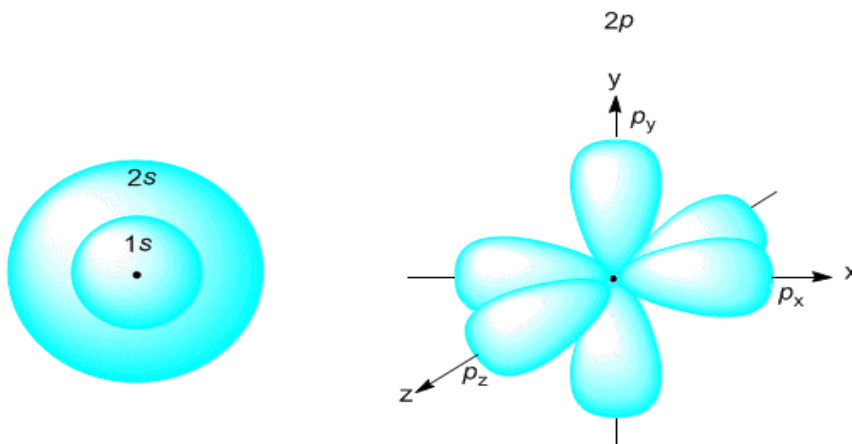
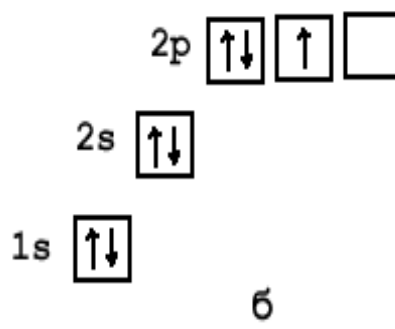
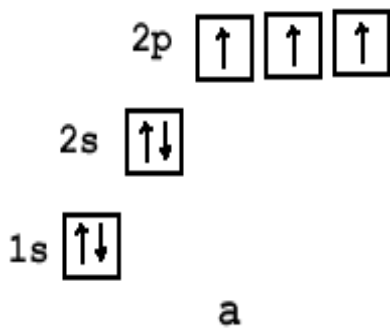

Атомдағы электрондарды орбитальдарда орналастыру тәртібі [4].

s және p электрондарының кеңістікте орналасуы

а) дұрыс салынған

б) дұрыс емес салынған

Осылай атомдардағы электрондардың энергетикалық деңгейлерде орналасуы және олардың орбиталдары көрсетілді.

Әдебиеттер

1. Садықбеков Б.Д., Омаров С.А., Түлепбердинова Г.А., т.б «Заманауи мамандық иесі-ақпараттық жүйелер бойынша техника және технология бакалавры» Ж. Ізденіс-Поиск №1 (1), 2012, б. 303-306.
2. В.Акоста, К.Кован, Б.Грэм. Основы современной физики. Перевод с англ. М.: Просвещение, 1981.с.207-212, 231-234.

3. Э.В.Шпольский. Атомная физика, т. II М.: 1974, изд “Наука”, С. 356-363.
4. П.Полатбеков. Оптика, Алматы, 1967ж Мектеп баспасы Б.257-263
5. Интернет:
 - 1) kk.wikipedia.org.
 - 2) hyperphysics.phyastr.gsu.edu.
 - 3) mcatreview.erd.

Резюме

В данной работе рассматривается инновационный виртуальный опыт об электронном строении атомов с помощью программы Macromedia, Microsoft Power Point, Auto CAD, Microsoft Word. Демонстрация электронного строения атома выполнена в анимационном режиме.

Summary

In this work an innovative virtual experience about electronic composition of atoms using the programs Macromedia, Microsoft Power Point, Auto CAD, Microsoft Word. The demonstration of the electronic composition of atoms is animated.

ӘОЖ. 539.18

Ж. М. Мұсаев, Р. Ж. Бегалиева, Л. Е. Калдықараева,
М. Әуезов атындағы ОҚМУ,
№7 мектеп-лицей, Шымкент, Қазақстан

КВАНТТЫҚ ФИЗИКАДАН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ВИРТУАЛЬДЫ ДЕМАНОСТРАЦИЯЛАР
Атомдардың электрондарының құрылысы
(екінші бөлім)

Андатпа

Бұл жұмыста атомдардың электрондық құрылыстарын виртуальді инновациялық тәжірибелерді Macromedia, Microsoft Power Point, Auto CAD, Microsoft Word бағдарламаларын пайдаланып, қарастырылады. Ал атомдардың электрондық құрылысының демонстрациялық тәжірибелері анимациялық режимде көрсетілген.

Кілтгі сөздер: виртуальды тәжірибе электрондық бұлт, орбитальдар, энергетикалық деңгей, Паули принципі, спин, электрондық құрылыс, квант сандары, пішін, бағытталған, деңгейшелер.

Паули ұстанымы (принципі)

1925ж Швейцария ғалымы В.Паули атомдардың спектрлерін зерттей келіп мынадай *ереже* немесе *принцип* ұсынды: атомда төрт квант сандарының мәні бірдей болатын екі электрон болмайды.

Хунд ережесі

Бір деңгейшелерде орналасқан электрондардың спин квант сандарының қосындысы максимум болуы шарт; ол үшін электрондар деңгейшелерде алдымен бір- бірден, соңынан жұптаса орналасады.

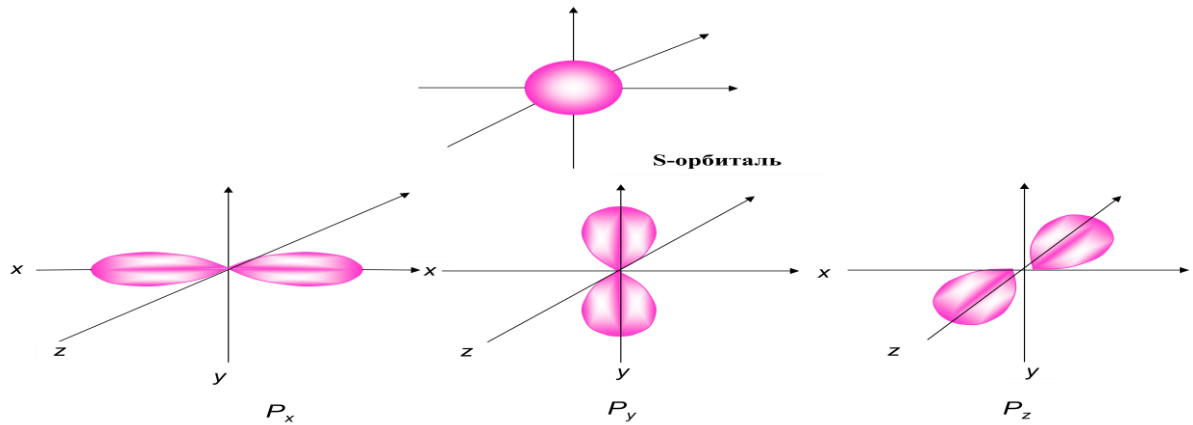
Бір орбитальда спиндері қарама –қарсы бағытталған екі электрон ғана орналасады. Мысалы: К ($n=1$) болғанда s ($l=0$) магнит квант саны 0, орбитальдар саны - 1, максимум электрондар саны -2. Атомдағы электрондардың энергетикалық деңгейлері мен деңгейшелерде орналасуы Клечковскийдің ережесі арқылы анықталады, яғни атомның электрондары оның деңгейлері мен деңгейшелерінде бас және орбиталь квант сандарының қосындысының ($n + l$) өсу ретімен орналасады, ал егер екі деңгейше үшін ($n + l$) –дің мәні бідей болса, онда электрон алдымен l -дің мәні үлкен деңгейшеде орналасады.

Мысалы: 3d мен 4s орбитальдарындағы электрондар үшін 4s ($4+0=4$) және 3d ($3+2=5$) біле отырып, алғашқысының энергиясы соңғысынан кішірек екенін, егер n мен l қосындысы бірдей мәнге ие болса, энергия бас квант санының мәніне тәуелді болады.

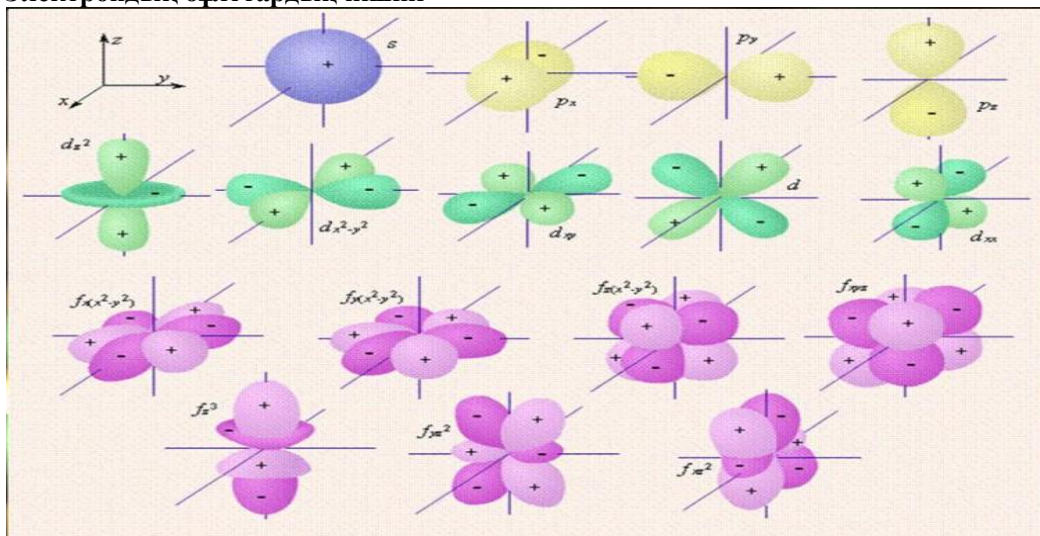
Мысалы: 3d мен 4p үшін қосынды ($3+2=5$, $4+1=5$) бірдей 5 –ке тең. Бірақ 3d орбиталінің энергиясы 4p мен салыстырғанда аздау, өйткені біріншісінде $n=3$ те екіншісінде $n=4$

Электрондық деңгей (n)	Осы деңгейдегі электрондардың саны
1	2
2	8
3	18

Қозғалыстағы электрон бұлтының пішіні

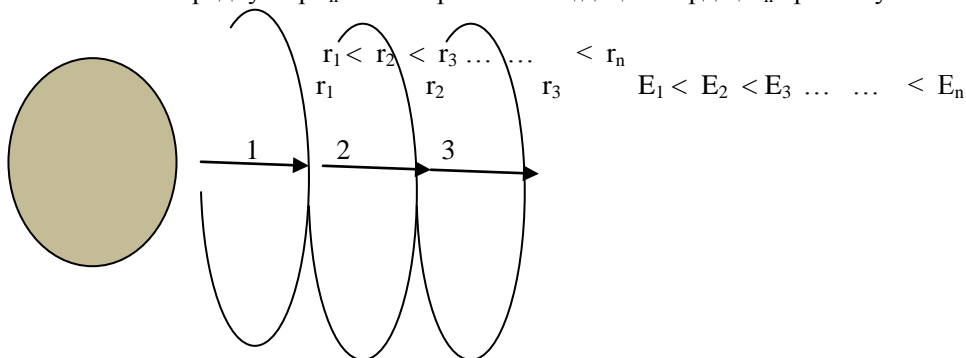
Электрондық бұлтардың пішіні

Электрон бұлтының пішіні

	s	p	D	f
Пішіні	Сфералы (шар тәрізді)	Сегіздік (гантель)	Күрделі пішінді	Күрделі пішінді
Бір деңгейде бола алатын электрон саны	2	6	10	14

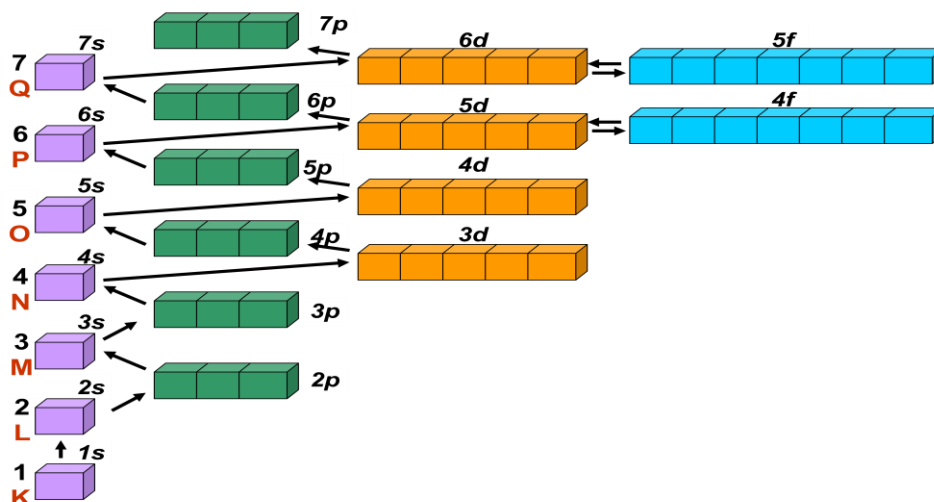
Периодтық кестеде элемент орналасқан период нөмірі Z электрон орналасатын энергетикалық деңгей нөмірін және валенттілік электрондар орналасқан - деңгейшелер санын көрсетеді. Бас квант саны n байланысты радиустар r_n мен энергетикалық деңгейлердің E_n орналасуы.

Атомдағы электрондардың деңгейлері мен деңгейшелерде орналасуының заңдылығы:[2]
 $1s 2s 2p 3s 3p 4s 3d 4p 5s 4d 5p 6s 4f 5d 6p 7s 5f 6d$

Оған мысал келтірейік:

Атомда электрондардың деңгейлерге толтырылу тәртібі

Электронның күйін 4 квант саны сипаттайды. Бас квант саны – n электрондардың жалпы энергия қорын және электронның ядродан қандай қашықтықта орналасқан көрсетеді. $n - 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7$ бүтін сандармен ал оған сәйкес келетін энергетикалық деңгейлерді латынша бас әріптермен белгілейді К, L, M, N, O, P, Q

Мысалы: Бас квант сандары: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; осы сандарға сәйкес энергетикалық деңгейлер: К, L, M, N, O, P, Q. Энергетикалық деңгей деп - бас квант сандарының мәндері бірдей орбитальдардың жиынтығын айтады. Орбиталь квант саны – l , электронның энергетикалық күйін және орбитальдардың пішінін көрсетеді. Квант санының l қабылдайтын мәндері: 0-ден $(n-1)$ – ге дейінгі бүтін сандар болып келеді және оларға сәйкес $l = 0, 1, 2, 3 \dots (n-1)$ s, p, d, f деңгейшелерге сәйкес келіп отырады. Бас квант саны (n) мен (l) қосындысы деңгейшенің энергиясын анықтайды. Қосынды неғұрлым көп болса энергетикалық деңгейшенің энергиясы да соғұрлым жоғары болады.

Орбиталь квант сандарының мәндері мен деңгейшелері

Энергетикалық деңгейлер	Бас квант саны, n	l -дің мәндері	сәйкес келетін деңгейшелер
К	1	0	S
L	2	0 1	S p
M	3	0 1 2	S p d
N	4	0 1 2 3	S p d f

Магнит квант саны - m_l пішіндері бірдей орбитальдардың кеңістікте орналасу бағытын көрсетеді. Магниттік квант саны орбиталь квант санына тәуелді болады және орбиталь квант санының мәніне сәйкес $-l, 0, +l$ шегінде болатын бүтін сандар қабылдайды. Мысалы

Магнит квант сандарының мәндері

(l) –дің мәндері	Сәйкес деңгейшелер	Магнит квант санының (m_l) мәндері	Орбитальдардың сандары
0	S	0	1
1	P	1, 0, +1	3
2	d	-2, -1, 0, +1, +2	5
3	f	-3, -2, -1, 0, +1, +2, +3	7

Спин квант саны

Спин квант саны – m_s электронның өз осінен қай бағытта қозғалатынын көрсетеді. Электрон өз осінен сағат тілінің бағыты бойынша немесе оған қарсы бағытта қозғалуы мүмкін. Осыған сәйкес спин квант саны:

$-\frac{1}{2}$ және $+\frac{1}{2}$ мөндерін қабылдайды.
 $n = 2, l = 1, m_l = 0, m_s = +1/2$ қай элементтің соңғы электронын сипаттайтын квант сандарының жиынтығы а) $4s^2 3d^5$ б) $3s^2 3p^5$ в) $2s^2 2p^2$ д) $4s^2 3d^7$

Мысалы, фтордың соңғы электронын сипаттайтын квант сандары

а) $n=2$	$l=2$	$m_l=+1$	$m_s=+1/2$
б) $n=2$	$l=1$	$m_l=0$	$m_s=-1/2$
в) $n=2$	$l=1$	$m_l=+1$	$m_s=+1/2$
д) $n=2$	$l=2$	$m_l=0$	$m_s=+1/2$

Осы анимацияларды алу үшін жоғарыда көрсетілген бағдарламалар компьютерде жасадық [5]. Сонымен лекцияларға арналған виртуальді демонстрациялық тәжірибелер арқылы кванттық физиканың бөлімдерінің бірі атомдардың электрондарының құрылысы туралы теориялар мен ұғымдар және түсініктер осылай қарапайым түрде студенттерге түсіндіріледі.

Әдебиеттер

1. Садықбеков Б.Д., Омаров С.А., Тюлепбердинова Г.А., т.б «Заманауи мамандық иесі-ақпараттық жүйелер бойынша техника және технология бакалавры» Ж. Ізденіс-Поиск №1 (1), 2012, б. 303-306.
2. В.Акоста, К.Кован, Б.Грэм. Основы современной физики. Перевод с англ. М.: Просвещение, 1981. с.207-212, 231-234.
3. Э.В.Шпольский. Атомная физика, т.ІІ М.: 1974, изд “Наука”, С. 356-363.
4. П.Полатбеков. Оптика, Алматы, 1967ж Мектеп баспасы Б.257-263
5. Интернет:
1) kk.wikipedia.org.
2) hyperphysics.phyastr.gsu.edu.
3) mcatreview.erd.

Резюме

В данной работе рассматривается инновационный виртуальный опыт об электронном строении атомов с помощью программы Macromedia, Microsoft Power Point, Auto CAD, Microsoft Word. Демонстрация строения атома выполнена в анимационном режиме.

Summary

In this work an innovative virtual experience about electronic composition of atoms using the programs Macromedia, Microsoft Power Point, Auto CAD, Microsoft Word. The demonstration of the electronic composition of atoms is animated.

ӘОЖ 004.7(07.5)

Нысанов Е.А.

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

Искакова А.И., Мамиков С.А.,

Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті, Шымкент, Қазақстан

КӨП АЙНЫМАЛЫ ФУНКЦИЯЛАРДЫҢ ШАРТТЫ ЭКСТРЕМУМДАРЫН МАТНСАД КОМПЬЮТЕРЛІК МАТЕМАТИКА ЖҮЙЕСІН ПАЙДАЛАНЫП ТАБУ

Аңдатпа.Мақалада көп айнымалы функциялардың шартты экстремумдарын табудың теориялық негіздеріне екі және үш айнымалы функциялар мысалдарында жан-жақты талдау жасалынған, оларды Mathcad ортасында шешу ерекшеліктері көрсетілген.

Кілттік сөздер: байланыс теңдеуі, шартты экстремум, Лагранж көбейткіштері, деңгейлік сызық, компьютерлік математика жүйесі.

Функцияның экстремум нүктелерін бүкіл облыстан емес, тек белгілі бір шарт орындалатын бөлігінен іздеу көптеген есептерде кездеседі [1-3].

Аргументтері $\varphi(x, y) = C$ теңдеуін қанағаттандыратын $z = f(x, y)$ екі айнымалы функциясын қарастырамыз. $\varphi(x, y) = C$ теңдеуі **байланыс теңдеуі** деп аталады.

АНЫҚТАМА. Егер нүктелері $\varphi(x, y) = C$ байланыс теңдеуін және

$$f(x_0, y_0) \geq f(x, y) \quad f(x_0, y_0) \leq f(x, y)$$

теңсіздігін қанағаттандыратындай (x_0, y_0) нүктесінің бір маңайы табылса, онда (x_0, y_0) нүктесі $z = f(x, y)$ функциясының шартты төңіректік **максимум (минимум)** нүктесі деп аталады.

Шартты төңіректік максимум және минимум нүктелері функцияның шартты төңіректік **экстремум нүктелері** деп аталады.

Екі айнымалы функцияның шартты төңіректік экстремум нүктесін табудың ең оңай жолы бұл есепті бір айнымалы функцияның төңіректік экстремумын табуға келтіру.

Егер де $\varphi(x, y) = C$ байланыс теңдеуінен мысалға, y – ті x арқылы $y = g(x)$ формуласымен өрнектей алсақ, онда осы формуланы $z = f(x, y)$ екі айнымалы функцияға қойып бір айнымалы функция аламыз: $z = f(x, g(x))$. Осы функцияның төңіректік экстремумы $z = f(x, y)$ функциясының шартты төңіректік экстремумы болады.

1-мысал. $z = x^2 + y^2$ функциясының $y - 2x = 1$ теңдеуін қанағаттандыратын шартты төңіректік экстремумдарын табу керек.

Шешуі. Байланыс теңдеуінен y -ті тауып, оны функцияға қоямыз. $y = 2x + 1$, $z = x^2 + (2x + 1)^2$ немесе $z = 5x^2 + 4x + 1$. Енді осы функцияның төңіректік экстремумын табамыз.

$z' = 10x + 4$, $10x + 4 = 0$, $x_0 = -2/5$. Сондықтан $z = 5x^2 + 4x + 1$ функциясының тек бір ғана төңіректік экстремумы бар, ол $x_0 = -2/5$, y -тің сәйкес мәнін байланыс теңдеуі $y = 2x + 1$ теңдігінен табамыз: $y_0 = 2(-2/5) + 1 = 1/5$. Сонымен $(-2/5; 1/5)$ нүктесі берілген функцияның шартты төңіректік экстремумы болады. $z''_{xx} = 10 > 0$ болғандықтан бұл нүкте – функцияның шартты төңіректік минимум нүктесі.

Қарастырылған мысалда байланыс теңдеуі сызықтық теңдеу болады, сондықтан одан y айнымалысын x арқылы оңай таптық. Жалпы жағдайда бұлай істей алмаймыз.

Жалпы жағдайда төңіректік шартты экстремумды табу үшін Лагранж көбейткіштері әдісі қолданылады.

$L(x, y, \lambda) = f(x, y) + \lambda[\varphi(x, y) - c]$ функциясы Лагранж функциясы деп аталады. Мұндағы λ параметрін Лагранж көбейткіші дейді. Лагранж көбейткіштері әдісі төмендегі теоремаға негізделген.

Теорема. Егер (x_0, y_0) нүктесі $z = f(x, y)$ функциясының $\varphi(x, y) = C$ шартын орындайтын шартты төңіректік экстремум нүктесі болса, онда (x_0, y_0, λ_0) нүктесі $L(x, y, \lambda)$ функциясының төңіректік экстремум болатындай λ_0 мәні табылады.

Сондықтан $z = f(x, y)$ функциясының $\varphi(x, y) = C$ шартын қанағаттандыратын төңіректік экстремум нүктелерін табу үшін

$$\begin{cases} L'_x = f'_x(x, y) + \lambda \varphi'_x(x, y) = 0 \\ L'_y = f'_y(x, y) + \lambda \varphi'_y(x, y) = 0 \\ L'_\lambda = \varphi(x, y) - c = 0 \end{cases} \text{ жүйесінің шешімдерін табу керек.}$$

Осы жүйенің соңғы теңдеуі байланыс теңдеуін береді. Алдыңғы екі теңдеуді $grad f = -\lambda grad \varphi$ түрінде жазуға болады. Сондықтан шартты төңіректік экстремум нүктелерінде $f(x, y)$ пен $\varphi(x, y)$ функцияларының градиенттері өзара сызықты (коллинеар) векторлар болады. Басқа сөзбен айтқанда, төңіректік экстремум нүктелерінде $z = f(x, y)$ функциясының деңгейлік сызығы мен $\varphi(x, y) = C$ сызығы жанасады.

2-мысал. $z = x^2 + 2y^2$ функциясының $y - x = 1$ теңдеуін қанағаттандыратын шартты төңіректік экстремумдарын Лагранж көбейткіштері әдісімен табу керек.

Шешуі. $L = x^2 + 2y^2 + \lambda(y - x - 1)$ Лагранж функциясының дербес туындыларын тауып, оларды нольге теңестіреміз. $2x - \lambda = 0$, $4y + \lambda = 0$, $y - x - 1 = 0$. Бұл жүйенің тек бір ғана шешімі бар, ол $x = -2/3$, $y = 1/3$, $\lambda = 4/3$. Сондықтан $(-2/3; 1/3)$ нүктесі берілген функция үшін төңіректік экстремум нүктесі болады. $z''_{xx} = 2 > 0$ болғандықтан ол төңіректік минимум нүктесі болады.

3-мысал. Үш өсті

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} + \frac{z^2}{c^2} = 1 \quad (a > b > c)$$

эллипсоидының бетінен центрге ең жақын және ең алыс жатқан нүктелерді табу керек.

Шешуі. $(x; y; z)$ нүктесі эллипсоидтың бетінде жататын болсын. Онда оның центрден қашықтығы $d = \sqrt{x^2 + y^2 + z^2}$ формуласымен анықталады. Түбірдің астындағы өрнектің максимал мәні d арақашықтығының центрден ең алыс, ал өрнектің минимал мәні d центрден ең жақын арақашықтығын беретіні белгілі. Есеп үш айнымалы функцияны экстремумге зерттеуге келтіріледі:

$$f(x, y, z) = x^2 + y^2 + z^2$$

байланыс теңдеуі

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} + \frac{z^2}{c^2} = 1$$

Көмекші функцияны (Лагранж функциясын) құрамыз:

$$\Phi(x, y, z) = x^2 + y^2 + z^2 + \lambda \left(\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} + \frac{z^2}{c^2} - 1 \right)$$

және

$$\begin{cases} \Phi'_x(x, y, z) = 0, \\ \Phi'_y(x, y, z) = 0, \\ \Phi'_z(x, y, z) = 0, \\ \varphi(x, y, z) = 0 \end{cases}$$

теңдеулер жүйесін шешеміз. Мұндағы $\varphi(x, y, z) = 0$ - байланыс теңдеуі. Біздің жағдайда:

$$\begin{cases} 2x + 2\frac{\lambda}{a^2}x = 0, \\ 2y + 2\frac{\lambda}{b^2}y = 0, \\ 2z + 2\frac{\lambda}{c^2}z = 0, \\ \frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} + \frac{z^2}{c^2} = 1 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x\left(1 + \frac{\lambda}{a^2}\right) = 0, \\ y\left(1 + \frac{\lambda}{b^2}\right) = 0, \\ z\left(1 + \frac{\lambda}{c^2}\right) = 0, \\ \frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} + \frac{z^2}{c^2} - 1 = 0. \end{cases}$$

Соңғы теңдеулер жүйесінен x , y және z бір мезгілде нольге тең болуы мүмкін еместігі шығады. Сондықтан, $1 + \frac{\lambda}{a^2}$, $1 + \frac{\lambda}{b^2}$, $1 + \frac{\lambda}{c^2}$ көбейткіштерінің бірі нольге тең болуы тиіс. Айталық

$1 + \frac{\lambda}{a^2} = 0 \Rightarrow \lambda = -a^2$ болсын. Онда $1 + \frac{\lambda}{b^2} \neq 0$ және $1 + \frac{\lambda}{c^2} \neq 0$ ($a > b > c$ болғандықтан), демек, $y=0$, $z=0$. Жүйенің үшінші теңдеуінен $x = \pm a$ аламыз. Осылайша, $1 + \frac{\lambda}{a^2} = 0$ қойып, $(a; 0; 0)$ және $(-a; 0; 0)$ екі нүктесін аламыз. Дәл осылай тұжырымдап отырып, $(0; b; 0)$ және

$(0;-b;0)$ екінші нүктелер жұбын және $1 + \frac{\lambda}{c^2} = 0$ болғанда $(0;0;c)$ мен $(0;0;-c)$ үшінші жұп

нүктені аламыз.

Алынған нүктелер эллипсоидтың үш негізгі осьтері болып табылады. $a > b > c$ болғандықтан, максимум $(a;0;0)$ және $(-a;0;0)$ нүктелерінде, ал минимум $(0;0;c)$ мен $(0;0;-c)$ нүктелерінде болады деп айта аламыз. $(0;b;0)$ және $(0;-b;0)$ екінші нүктелер жұбында экстремум жоқ.

Төменде келтірілген мысалдарда екі айнымалы функциялардың шартты экстремумдарын Mathcad компьютерлік математика жүйесін [4-6] пайдаланып табамыз ($x=x_1, y=x_2$ деп белгіленген).

1-мысал:

$$\begin{cases} 0.5x_1 + 0.25x_2 \leq 40 \\ 0.4x_1 + 0.3x_2 \leq 36 \\ 0.2x_1 + 0.4x_2 \leq 36 \\ x_1 \geq 0 \quad x_2 \geq 0 \end{cases}$$

$$z = 5x_1 + 3x_2 \Rightarrow \max \quad x_1, x_2 = ?$$

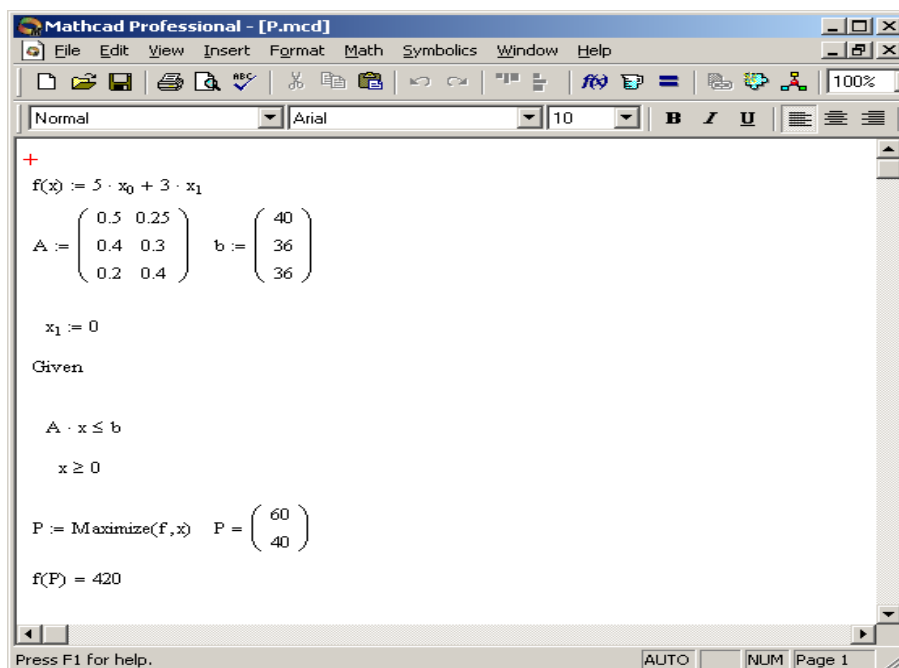
2-мысал.

$$x_1 \geq 0, x_2 \geq 0;$$

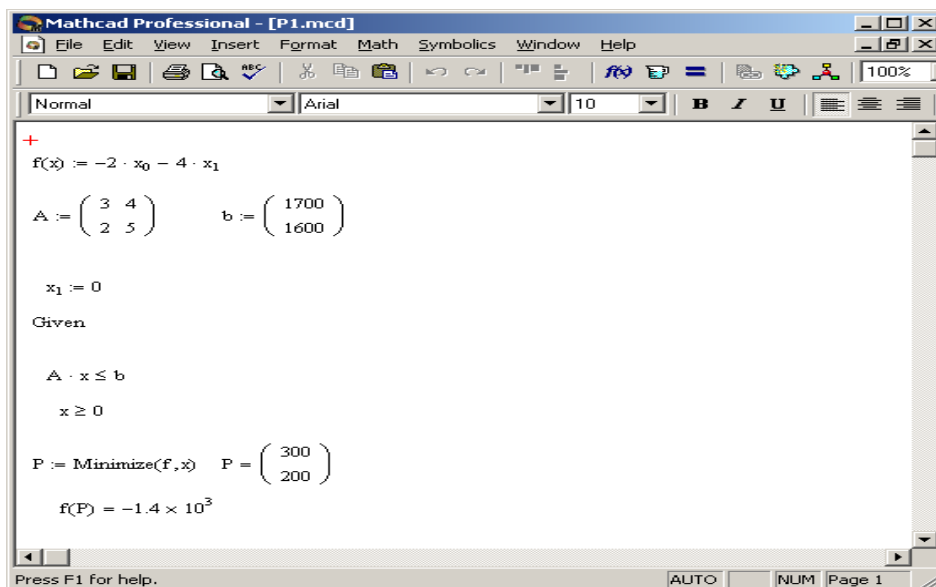
$$3x_1 + 4x_2 \leq 1700;$$

$$2x_1 + 5x_2 \leq 1600,$$

шектеулерде $z = -2x_1 - 4x_2$ функциясының минимумын табу.

Сурет 1- 1-мысалдың Mathcad-та шешілуі

Сурет 2 - 2-мысалдың Mathcad-та шешілуі

Әдебиеттер

1. Қ. Хасеинов. Математика канондары. Алматы -2004.- 684 б.
2. Пискунов И.С. Дифференциальное и интегральное исчисление: В 2 т. – М.:Наука, 1985. – Т.1,2. – 432 с.
3. Берман Г. Н. Сборник задач по курсу математического анализа. – М.: Наука, 1985. 415с.
4. Дьяконов В. П. Энциклопедия MathCAD 2001i и MathCAD 11. – М.: Солон Пресс, 2004. -831с.
5. Кириянов Д. MathCAD 12. – Санк Петербург: БХВ – Петербург, 2005. – 557 с.
6. Дьяконов В. Компьютерная математика. Теория и практика. М: Горячая линия - Телеком, 2001.- 115с.

Резюме

В статье проделан разносторонний анализ теоретических основ нахождения условных экстремумов функций многих переменных на примере функций двух и трех переменных, показаны их решения в среде Mathcad.

Summary

The paper has done a comprehensive analysis of the theoretical foundations of finding conditional extrema of functions of several variables on the example of functions of two and three variables, showing their solutions in medium Mathcad.

Отызбаева З., Юсупов А.

ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

«ПРОЕКТИРОВАНИЕ ДОСТУПНЫХ ЖИЛЫХ ДОМОВ СРЕДНЕЙ ЭТАЖНОСТИ ДЛЯ МАЛЫХ ГОРОДОВ»

Изменившиеся социально-экономические условия нашей страны привели к коренному изменению проблемы жилищного строительства, которая в настоящее время потеряла большую часть государственного контроля. Совершенно изменилась и типология городского жилья. Ушли в прошлое как типовое проектирование, так и типовое строительство силикатных многоэтажных домов. Прошел бум коттеджных жилых домов, которые на заре перестройки представляли самый распространенный тип жилищного строительства.

Наступило время средней этажного жилого дома, который является ведущим типом жилого дома в крупной современной урбанизированной системе. Для того, чтобы детально разбираться в вопросах проектирования данного жилого дома, требуется хорошо ориентироваться в трех группах факторов, влияющих на процесс проектирования. Это социальные, градостроительные и объемно – пространственные факторы. На новом этапе проектирования важным является определение

специфики типологии жилищного строительства. В связи с удорожанием стоимости коммуникаций стало менее рентабельным возведение индивидуальных жилых домов (коттеджей) на периферии, акцент строительства сместился в сторону секционного типа жилых домов с новым набором и повышенными требованиями к качеству жилья, которые размещаются в центральных районах, уплотняя застройку и используя существующую инфраструктуру.

-По планировочной структуре жилые дома подразделяются на несколько видов:

-**секционные** /иногда их называют блок-секционные (не путать с блокированными)/, где 2-3 квартиры объединены на одной поэтажной лестничной площадке. Секция представляет собой объемно-планировочную ячейку, состоящую из квартир, объединенных одним узлом вертикальных коммуникаций

-**коридорные**, где квартиры располагаются вдоль коридора, связывающего между собой вертикальные коммуникации, в данном случае лестницы;

-**галерейные дома** предусматривают размещение квартир вдоль галереи (открытой или закрытой), которая расположена между вертикальными коммуникациями. Из этих трех видов возможны различные компоновочные варианты: **коридорно-секционные, галерейно-секционные** и другие.

Секционные дома - наиболее часто употребляемый тип жилого дома, удобен для размещения квартир различной вместимости и создания высокой степени комфорта. Наиболее комфортными получаются секции с двумя квартирами на поэтажной площадке. Квартиры в такой секции имеют сквозное проветривание, а секция не ограничена по ориентации, называется **широтной**.

Если на площадке расположено 3 и более квартир, секция называется **меридиональной** и будет иметь ограничения по ориентации. Нижнее Поволжье расположено в климатической зоне 3-ВУ, где предусмотрена обязательная инсоляция каждого жилого помещения в течение 2,5 часов ежедневно. Это условие диктует ограничение ориентации меридиональной секции. Однокомнатные квартиры в доме должны быть ориентированы на благоприятную сторону горизонта: В, Ю-В, С-В. Ориентация на Ю, Ю-З и З в нашей зоне считается неблагоприятной. Наличие однокомнатной квартиры в секции делает ее меридиональной ориентации. По месту расположения в плане здания секции могут быть подразделены на **рядовые, поворотные и торцовые**

Секция, которая повторяется многократно в плане дома и является его главным составным звеном, называется рядовой. Она может иметь различную в плане конфигурацию, не обязательно являясь прямоугольной.

Секция, при помощи которой осуществляется поворот здания в плане, обеспечивающий градостроительную мобильности, называется поворотной. Она также может быть различной в плане: Г-образной, Т-образной, У-образной и т.д. Она обеспечивает дому криволинейную форму.

Секция, которой заканчивается дом в торце, называется торцевой. Ее особенностью являются три наружные стены, следовательно, она обладает более высокой, чем рядовая секция, возможностью инсоляции и ориентации квартир. Определенная компоновка секций создает блок-секцию, которая, повторяясь, создает абрис в плане жилого дома нужной конфигурации, протяженности. Блок-секции объединены общим объемно-планировочным, конструктивным, образным решением. Секционные дома вследствие широких возможностей обеспечения простых конструктивных схем высокой мобильности, возможности применения унификации элементов остаются наиболее распространенными в условиях городского строительства. При соблюдении определенной специфики среднеэтажные жилые дома могут успешно применяться и для сельской местности. В этих случаях односекционный дом-акцент может иметь право на существование. Современные экономические требования, система продажи жилья приближаются к европейской, в проектировании среднеэтажных жилых домов внесли определенные изменения. Предназначение дома становится адресным, конкретным, под определенного заказчика, который формулирует свои требования. До конца XX века в проектировании жилья учитывался демографический состав населения, в техническое задание закладывались усредненные показатели численности семей. Из текущих условий приведенные данные могут быть пригодны для проектирования как называемых муниципальных домов, определение которых будет дано ниже. Итак, средний демографический состав населения:

-одинокие 3%;

-семьи из двух человек 12%;

-семьи из трех человек 22%;

-семьи из четырех человек 29%;

-семьи из пяти человек 18%;

-семьи из шести человек и более 16%.

-**Коридорные** дома чаще используются для ограниченного демографического состава населения, где используются одно-, двухкомнатные квартиры, расположенные по обе стороны продольного

коридора, соединяющего вертикальные коммуникации. Этот тип дома отличается экономичностью, которая обусловлена большим количеством квартир, приходящихся на одну вертикальную коммуникацию - лестницу. То же качество, которое делает коридорный дом более экономичным, чем секционный, обуславливает ограниченность его ориентации, уменьшение возможностей планировки квартир за счет их односторонней ориентации. Сам объемно-пространственный тип данного дома предполагает его широкое применение как экономичного временного жилища — общежития, гостиницы, дома престарелых. Экономичность дома значительно возрастает при увеличении ширины корпуса за счет использования кухонь без естественного света, что допустимо во временном жилище. Длина коридора нормируется противопожарными условиями и не должна превышать 40 метров при его достаточной ширине и освещении с двух торцов. При освещении с одного торца длина коридора не превышает 20 метров. Для улучшения санитарно-гигиенических и эстетических условий в коридорном доме целесообразно использовать световые холлы в разрывах между квартирами. Коридор длиной 10 метров может быть не освещенным естественным светом. Кухни и санитарные узлы коридорного дома блокируются по межквартирным стенкам.

- **Галерейные** дома предполагают размещение квартир вдоль поэтажных галерей. При использовании открытых галерей дом пригоден для южных районов. При открытых галереях лестница остается также открытой. Смысл галерейного типа в южном варианте проявляется в двусторонней ориентации квартир, обеспечивающее сквозное проветривание. При остекленной галерее дом приобретает качества шумозащитного или ветрозащитного дома с ориентацией галереи на наветренную сторону (или в сторону источника шума). Лестницы в таких домах могут располагаться как в габаритах дома, так и за его пределами. Экономичность данного типа дома, как и прочих возрастает с увеличением ширины корпуса. Длина галереи определяется противопожарными требованиями. Как и в коридорном доме, расстояние от дальней квартиры до лестницы не должно превышать 20 метров.

В жилых домах коридорного типа, как и прочих, возрастает с увеличением ширины корпуса. Длина галереи определяется соображениями удобства и ограничивается противопожарными требованиями. Как и в коридорном доме, расстояние от дальней квартиры до лестницы не должно превышать 20 метров. В жилых домах коридорного и галерейного типов значительно увеличивается число квартир, приходящихся на одну лестничную клетку, что имеет большое значение для снижения стоимости строительства и эксплуатационных расходов. Коридор (или галерея), соединяющая несколько секций, может обслуживать два или три этажа, в этом случае квартиры решаются по двух уровнях, и дом становится коридорно-секционным или галерейно-секционным. Возможно применение «перекрестной» планировки, при которой помещения дневного пребывания ориентируются по одну сторону, а спальни, расположенные в другом уровне (выше или ниже коридора), ориентируются в две противоположные стороны горизонта. Особенно интересно применение комбинированного типа домов при использовании рельефа. С организацией входа в середине вертикального разреза дома можно обеспечить восьмиэтажный безлифтовый дом с подъемом и спуском на 4 этажа.

Литература

1. Объемно - пространственная композиция. -М.: Архитектура-С, 2004. (под редакцией проф. А.В.Степанова).
2. Беляева Е.Л. Архитектурно-пространственная среда города как объект зрительного восприятия. — М.: Стройиздат, 1977.
3. Нойферт Э. Строительное проектирование. /Пер. с нем. - М.: Стройиздат. 1991.-392 с: ил..
4. Лакшми Бхаскаран. Дизайн и время. - М.:«АРТ-РОДНИК»,2006., 256 с
5. Г.Темин «Современные методы изучения 3D Studio MAX» 2003г

Резюме

В этой статье рассматриваются структура городов доступных жилых домов для молодежи малых городов

Summary

In it to clause are considered(examined) structure of cities of accessible apartment houses for youth of small cities

ӘОЖ 517.518.232

Сабырханова П.Ш., Аширбаев Н.Қ.

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

**ҚҰРАМЫНДА ПАРАМЕТРІ БАР ЕСЕПТЕРДІ ТРИГОНОМЕТРИЯЛЫҚ
АЛМАСТЫРУЛАРДЫ ҚОЛДАНЫП ШЕШУ**

Кілігтік сөздер: тригонометрия, параметр, теңдеу, теңсіздік, өрнек.

Алгебралық есептерді шешуде әртүрлі тектегі алмастырудың есептерді шешуді жеңілдетудің өте тиімді құралы болып табылатындығы белгілі. Сондай алмастырулардың бірі - тригонометриялық алмастырулар. Мектептің математика курсына тригонометриялық алмастырулар ұғымының арнайы түрде қарастырылмайтындығы және бұл алмастыруларды қолданып шешуге болатын арнайы есептер топтамасының мектеп оқулықтарында кездеспейтіндігінде. Мектеп курсынағы математика үшін құрамында параметрі бар есептер ең күрделі бөлім болып табылады. Мұнда, теңдеулер мен теңсіздіктерді белгілі алгоритмдерді қолданып шешу ұтымды алмастыруларды қажет етеді. Құрамында параметрі бар теңдеулер мен теңсіздіктер тақырыбын оқыту арқылы оқушылардың ынтасын арттыруға болады. Мысалы, жоғары оқу орындарына (ЖОО) түсу емтихандарында математика пәні бойынша жазбаша жұмыс нұсқаларына жоғары талаптар қойылған құрамында параметрі бар теңдеулер мен теңсіздіктер енуе.

Мысал 1. $x + \sqrt{1 - x^2} = a, a \in R$ теңдеуді зерттеу жүргізу арқылы шешу.

Тригонометриялық алмастыру көмегімен шешу

$1 - x^2 \geq 0$ болғандықтан, $|x| \leq 1, x = \sin \alpha, \alpha \in \left[-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right]$ алмастыруын енгізуге болады. Сонда теңдеу $x + \sqrt{1 - x^2} = a \Leftrightarrow \sin \alpha + \cos \alpha = a \Leftrightarrow \frac{1}{\sqrt{2}} \sin \alpha + \frac{1}{\sqrt{2}} \cos \alpha = \frac{a}{\sqrt{2}} \Leftrightarrow \sin \left(\alpha + \frac{\pi}{4}\right) = \frac{a}{\sqrt{2}}$ түріне келеді.

$|a| > \sqrt{2}$ болса, онда берілген теңдеудің түбірі жоқ. $a \in [-\sqrt{2}; \sqrt{2}]$ болсын, $\alpha \in \left(-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right)$ болғандықтан, $\alpha + \frac{\pi}{4} \in \left[-\frac{\pi}{4}; \frac{3\pi}{4}\right]$. Осыдан шығатыны $-\frac{1}{\sqrt{2}} \leq \sin \left(\alpha + \frac{\pi}{4}\right) \leq 1$. Теңдеудің түбірі болу үшін $-\frac{1}{\sqrt{2}} \leq \frac{a}{\sqrt{2}} \leq 1 \Leftrightarrow -1 \leq a \leq \sqrt{2}$ қажетті және жеткілікті. Демек, $-\sqrt{2} \leq a < -1$ болса, онда теңдеудің түбірі болмайды.

$\frac{\pi}{4} \leq \alpha + \frac{\pi}{4} \leq \frac{\pi}{4}$ болсын, $-\frac{1}{\sqrt{2}} \leq \sin \left(\alpha + \frac{\pi}{4}\right) < \frac{1}{\sqrt{2}}$. Осыдан $-1 \leq a < 1$. Онда осы теңдеудің бір түбірі бар болады $\alpha = \arcsin \frac{a}{\sqrt{2}} - \frac{\pi}{4}$,

$x = \sin \left(\arcsin \frac{a}{\sqrt{2}} - \frac{\pi}{4}\right) = \frac{a}{\sqrt{2}} \cdot \frac{1}{2} - \sqrt{1 - \frac{a^2}{2}} \cdot \frac{1}{\sqrt{2}} = \frac{a - \sqrt{2 - a^2}}{2}$. Егер $\frac{\pi}{4} \leq \alpha + \frac{\pi}{4} \leq \frac{3\pi}{4}, \frac{1}{\sqrt{2}} \leq \sin \left(\alpha + \frac{\pi}{4}\right) \leq 1,$

$1 \leq a \leq \sqrt{2}$ болса, онда теңдеудің екі түбірі бар болады $\alpha + \frac{\pi}{4} = \arcsin \frac{a}{\sqrt{2}}, x = \frac{a - \sqrt{2 - a^2}}{2}; \alpha + \frac{\pi}{4} = \pi - \arcsin \frac{a}{\sqrt{2}}, \alpha = \frac{3\pi}{4} - \arcsin \frac{a}{\sqrt{2}},$

$$x = \frac{1}{\sqrt{2}}\sqrt{1 - \frac{a^2}{2}} + \frac{1}{\sqrt{2}} \cdot \frac{a}{\sqrt{2}} = \frac{a + \sqrt{2 - a^2}}{2}.$$

Жауабы: Егер $-\infty < a < -1$ немесе $\sqrt{2} < a < +\infty$ болса, онда теңдеудің түбірі болмайды.

Егер $-1 \leq a < 1$ болса, онда теңдеудің түбірі жалғыз $x = \frac{a - \sqrt{2 - a^2}}{2}$.

Егер $1 \leq a \leq \sqrt{2}$ болса, онда теңдеудің екі түбірі бар $x = \frac{a \pm \sqrt{2 - a^2}}{2}$.

Алгебралық жолмен шешу

$$\sqrt{1 - x^2} = a - x \Leftrightarrow \begin{cases} 1 - x^2 = a^2 - 2ax + x^2 \\ a \geq x \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} a^2 - 2ax + 2x^2 - 1 = 0 \\ a \geq x \end{cases} \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow \begin{cases} x = \frac{a \pm \sqrt{2 - a^2}}{2} \\ a \geq x \end{cases}.$$

$x = \frac{a + \sqrt{2 - a^2}}{2}$ болсын, $a \geq x$ теңсіздігі орындалғанда шешімі бар болады

$$a \geq \frac{a + \sqrt{2 - a^2}}{2} \Leftrightarrow 2a \geq a + \sqrt{2 - a^2} \Leftrightarrow a \geq \sqrt{2 - a^2} \Leftrightarrow \begin{cases} 2 - a^2 \leq a^2 \\ a \geq 0 \\ 2 - a^2 \geq 0 \end{cases} \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow \begin{cases} a^2 \geq 1 \\ a \geq 0 \\ a^2 \geq 2 \end{cases} \Leftrightarrow 1 \leq a \leq \sqrt{2}$$

$x = \frac{a - \sqrt{2 - a^2}}{2}$ болса, онда төмендегі теңсіздікті қарастырамыз

$$a \geq \frac{a - \sqrt{2 - a^2}}{2} \Leftrightarrow 2a \geq a - \sqrt{2 - a^2} \Leftrightarrow a \geq -\sqrt{2 - a^2} \Leftrightarrow$$

$$-a \leq \sqrt{2 - a^2} \Leftrightarrow \begin{cases} -a < 0 \\ 2 - a^2 \geq 0 \\ -a \geq 0 \\ 2 - a^2 \geq a^2 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} a > 0 \\ -\sqrt{2} \leq a \leq \sqrt{2} \\ a \leq 0 \\ -1 \leq a \leq 1 \end{cases} \Leftrightarrow$$

$$\begin{cases} 0 < a \leq \sqrt{2} \\ -1 \leq a \leq 0 \end{cases} \Leftrightarrow -1 \leq a \leq \sqrt{2}$$

Жауабы: Егер $-\infty < a < -1$ немесе $\sqrt{2} < a < +\infty$ болса, онда теңдеудің түбірі болмайды.

Егер $-1 \leq a < 1$ болса, онда теңдеудің түбірі жалғыз $x = \frac{a - \sqrt{2 - a^2}}{2}$.

Егер $1 \leq a \leq \sqrt{2}$ болса, онда теңдеудің екі түбірі бар $x = \frac{a \pm \sqrt{2 - a^2}}{2}$.

Бұл мысалда есепті екі тәсілдің кез келген бір тәсілі арқылы шешуге болады, өйткені екі тәсілмен теңдеуді шешу оңай жүзеге асады. Ал, келесі мысалда шешімін тригонометриялық алмастыруды қолданып шешу тиімді болып табылады.

Мысал 2. a параметрінің қандай мәнінде $3xy - 4x^2 < a(x^2 + y^2)$ теңсіздігінің шешімі болады

$3xy - 4x^2 < a(x^2 + y^2)$ теңсіздігінің a - ның $\frac{3xy - 4x^2}{x^2 + y^2}$ өрнегінің ең кіші мәнінен үлкен болған

жағдайда шешімі болады

Тригонометриялық алмастыру көмегімен шешу

$x = r \cos \alpha$, $y = r \sin \alpha$, $r \in R$, $r \neq 0$, $\alpha \in (0; 2\pi]$ алмастыруын енгіземіз, сонда

$$A = \frac{3r^2 \sin \alpha \cos \alpha - 4r^2 \cos^2 \alpha}{r^2(\sin^2 \alpha + \cos^2 \alpha)} = \frac{3}{2} \sin 2\alpha - 4 \cos^2 \alpha = \frac{3}{2} \sin 2\alpha - 2 \cos^2 \alpha - 2 = \frac{5}{2} \left(\frac{3}{5} \sin 2\alpha - \right.$$

$$\left. \frac{4}{5} \cos 2\alpha \right) - 2 = \frac{5}{2} \sin(2\alpha - \varphi) - 2, \text{ мұндағы } \cos \varphi = \frac{3}{5}, \sin \varphi = \frac{4}{5}.$$

$\frac{5}{2} \sin(2\alpha - \varphi) - 2$ өрнегін бағалаймыз

$$-1 \leq \sin(2\alpha - \varphi) \leq 1 \Leftrightarrow -\frac{5}{2} \leq \frac{5}{2} \sin(2\alpha - \varphi) \leq \frac{5}{2} \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow -\frac{9}{2} \leq \frac{5}{2} \sin(2\alpha - \varphi) - 2 \leq \frac{1}{2} \Leftrightarrow -\frac{9}{2} \leq A \leq \frac{1}{2}.$$

$\frac{3xy - 4x^2}{x^2 + y^2}$ өрнегінің ең кіші мәні $-\frac{9}{2}$ тең. Яғни, $a > -\frac{9}{2}$ болғанда теңсіздіктің шешімі болады.

Жауабы: $a > -\frac{9}{2}$.

Алгебралық жолмен шешу

Егер $y^2 = 0$ болса, онда теңсіздік $4x^2 < ax^2$ түріне келеді. Демек, $a > -4$

Бөлімі мен алымын $y^2 \neq 0$ деп бөлеміз, одан $\frac{3\frac{x}{y} - 4\left(\frac{x}{y}\right)^2}{\left(\frac{x}{y}\right)^2 + 1}$.

$\frac{x}{y} = t$ айнымалысын енгіземіз, сонда $\frac{3t-4t^2}{t^2+1} = \frac{-4t^2-4+3t+4}{t^2+1} = -4 + \frac{3t+4}{t^2+1}$.
 $\frac{3t+4}{t^2+1}$ өрнегінің ең кіші мәнін табамыз,
 $\frac{3t+4}{t^2+1} = b \Leftrightarrow 4 + 3t = bt^2 + b \Leftrightarrow bt^2 - 3t + b - 4 = 0 \Leftrightarrow D \geq 0 \Leftrightarrow$
 $\Leftrightarrow 9-4b(b-4) \geq 0 \Leftrightarrow -4b^2 + 16b + 9 \geq 0 \Leftrightarrow b \in \left[-\frac{1}{2}; \frac{9}{2}\right]$.
Яғни, $\frac{3t+4}{t^2+1}$ өрнегінің ең кіші мәні $-\frac{1}{2}$ тең. Онда $\frac{3t-4t^2}{t^2+1}$ өрнегінің ең кіші мәні болса, демек
 $\frac{3\frac{x}{y}-4\left(\frac{x}{y}\right)^2}{\left(\frac{x}{y}\right)^2+1}$ өрнегінің мәні $-\frac{9}{2}$ тең.

Жауабы: $a > -\frac{9}{2}$

Берілген есептер үшін теңдеуді шешудің ең тиімді тәсілі - бұл тригонометриялық алмастыруларды қолдану арқылы шешу. Екінші жағдайда өрнегінің ең кіші мәнін табуда қиындық туындайды $\frac{3t+4}{t^2+1}$. Егер оқушылар туындының көмегімен функцияның ең кіші мәнін таба алса, онда барлық есептеулерді орындап, зерттеулер жүргізіп есепті шеше алады. Егер мұндай есепті шешу туындыны үйренгенге дейін берілсе, онда ең кіші мәнді табу қиындық тудырады.

Әдебиеттер

1. Горнштейн П. И. Задачи с параметрами / П. И. Горнштейн, В. Б. Полонский, М. С. Якир. – М.: Илекса, Харьков: Гимназия, 2002. – С. 336.
2. Горнштейн П. И. Тригонометрия помогает алгебре / П. И. Горнштейн. – М.: Бюро Квантум, 1995. – С. 100-103.
3. Фирстова Н. И. Метод замены переменной при решении алгебраических уравнений / Н. И. Фирстова / Математика в школе, 2002. – С. 68-71.
4. Нараленков М. И. Вступительный экзамен по математике. Алгебра: как решать задачи: Учебно-практическое пособие / М. И. Нараленков. – М.: Изд-во Экзамен, 2003. – С. 448.
5. Махров В. Г. Новый репетитор по математике для старшекласников и абитуриентов / В. Г. Махров, В. Н. Махрова. – Ростов-на-Дону: Изд-во Феникс, 2004. – С. 544.
6. Алексеев А. Тригонометрические подстановки / А. Алексеев, Л. Курляндчик // Квант. – №2. – 1995. – С. 40–42.
7. Смоляков А. Н. Тригонометрические подстановки в уравнения и неравенства / А. Н. Смоляков // Математика в школе, 1996. – С.4.

Резюме

С точки зрения стандартных школьных методов решения алгебраических задач метод тригонометрической подстановки является нестандартным приемом. С другой стороны, тригонометрическая подстановка позволяет решать сложные многоходовые задачи. В статье тригонометрическая подстановка применяется при решении уравнений и неравенства с параметрами, которые своими средствами не решаются или решаются очень сложно.

Summary

From the point of view of standard schoolboy of methods of decision of algebraic tasks a method of trigonometric substitution is a non-standard reception. On the other hand, a trigonometric substitution allows to decide intricate multicode problems. In the article a trigonometric substitution is used at the decision the equations and inequalities with parameters that does not decide facilities very difficult.

Sarzhanova D. Zh.

Master student of IKTU named after Kh.A. Yasawi, Turkestan

Khasanova U.A.

Senior teacher of Foreign languages department of the SKSPA, Shymkent

A HISTORICAL PERSPECTIVE OF TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN/SECOND LANGUAGE

Abstract

The main purpose of this article is to provide a critical assessment of the role played by methods in the educational process, though there is also an account of the main different methods of FLT that are in use today. In the long history of English teaching, people have tried various approaches to facilitate language learning. The parts of language teaching can not be isolated. Language should not be separated into pronunciation, grammar, and vocabulary. This article introduces popular methods of learning English eclectically.

Key words: teaching methods, foreign language teachers, knowledge, pedagogical, language teaching.

The main purpose of this article is to provide a critical assessment of the role played by methods in the educational process, though there is also an account of the main different methods of foreign language teaching (FLT) that are in use today. A knowledge of the different methods gives foreign language teachers a good background reference to their own stand on pedagogical matters and classroom practice, and in addition helps them understand the process that FLT has undergone, particularly through this century. To consider FLT as a process means that teaching is not static but changing to respond to new needs and demands as teachers, applied linguists and educationists can prove.

Language learning is qualitatively different from other types of learning, because special qualifications and training are required for the English language teacher. Each of the well-known methods (e.g. grammar – translation, reading, audio – lingual and communicative) has its own features concerning language learning. Some of these approaches and methods are better or more effective than others, yet they all have some weaknesses and some strengths. Methods may supplement one another especially when there is no one method which can fulfil all language goals and programme objectives. Since the early 20th century, experts in FLT have been seeking the best method for FLT. Different methods have been introduced, tried out and found unsatisfactory. They have realized no single method seems good enough to be universally accepted as best. Here some FL teaching methods which teachers used in the early of the 20th century.

Historical overview of methods and approaches to teaching English as a foreign/second language:

- The grammar-translation method
- The direct method
- The audio-lingual method
- Suggestopedia
- The silent way
- Total physical response
- The natural approach
- The communicative approach

The Grammar-Translation Method

The grammar-translation method (also known as the classical method) was based on the belief that different kinds of knowledge were located in separate sections of the brain. Mathematic knowledge, for example, was thought to be located in one area, art in another, language in another, and so on. It was believed that studying different subjects was a good way of exercising the brain. Thus, learning another language provided the necessary mental exercise to develop the part of the brain believed to be earmarked for languages. The main goal for learning a language was not for speaking and/or communication. The driving force was to exercise the mind and at the same time to be able to read in that language. The languages taught in those early days were Latin and Greek, so another reason for studying foreign languages was to appreciate the classics in their original language. It must be pointed out that education was the privilege of an elite class, thus it was a “mark of an educated person” to be able to read the classics. The name of the method, grammar-translation, captures the main emphases of this method (i.e., the study of grammatical aspects of language and the use of translation as a means of ascertaining comprehension). Communicating in the language was not a

goal, so classes were taught primarily in the students' native language, and the teacher made no effort to emphasize correct pronunciation of the language. Grammar study was the focus of the lessons, with much rote memorization of grammatical aspects such as verb conjugations and recitation of rules that described language functions. It was not surprising, then, that even students who spent several years studying a foreign language were not able to speak that language. Much time was spent in learning about the language, not the language itself. Fortunately, this method is not widely used today in teaching English to English language learners. Yet, unfortunately, some aspects of this method are still employed to teach modern languages in the United States, primarily at the high school and university levels. Emphasis on reading and translating passages, conjugation of verbs, and explanation and memorization of grammatical rules still are observed in foreign language classrooms today.

The Direct Method

The direct method was a complete departure from the grammar-translation method. This method dates back to 1884 when the German scholar and psychologist F. Fränke provided a theoretical justification for the method by writing about the direct association between forms and meaning in the target language. It is also based on the work of Gouin, who in the 1880s observed children learning language in natural settings. The emphasis is on the direct associations the student makes between objects and concepts and the corresponding words in the target language. The use of the native language, as in the grammar translation method, is avoided; the use of the target language is emphasized at all times. In this method, the primary goals are for students to think and speak the language; thus, no use of the native language is allowed. Teachers employ objects, visuals, and realia to make the input comprehensible. Instruction revolves around specific topics. Aspects of grammar are taught inductively through the handling of the topic. For example, when studying different types of sports that people practice, students are also introduced to verbs. The focus is not verbs and verb conjugations, but the context is a logical way to expose students to aspects of grammar. By much exposure and handling of the content, students inductively learn the appropriate use of different verbs that relate to sports. In addition, cultural aspects of the countries where the target language is spoken are also included in the lessons. For example, when studying Spanish, students would discuss the sports that are widely practiced in Spain or Mexico. This also brings in aspects of geography—where are these countries located? What aspects of language are related to directionality in describing the location, such as the names of the cardinal points (norte/north, sur/south, este/east, oeste/west)? How should these be used appropriately when referring to location (al norte de . . . ; al sur de . . . ; al este de . . . ; al oeste de . . .)? In this process, vocabulary is emphasized, and interaction among students and with the teacher is fostered, although it is limited to mostly asking and responding to questions. Reading and writing are also taught from the beginning. The most widely known application of the direct method is practiced at the Berlitz language schools located throughout the world. Although the founder, Maximilian Berlitz, referred to the method as the Berlitz method, the principles applied have been and continue to be those of the direct method. Berlitz classes are generally for highly motivated adults who need to speak a foreign language for business purposes. Although many of the techniques developed for the direct method have also been used in other methods, applying the direct method in noncommercial schools fell out of favor as early as 1920 (Richards and Rodgers, 1986). The grammar-translation method dominated public school and university language teaching in the United States until World War II.

Audio-Lingual Method (ALM)

The United States involvement in World War II brought a significant change in the teaching of languages in U.S. schools. It quickly became apparent that the grammar-translation method had not produced people who were able to speak the foreign languages they had studied. The U.S. government asked the universities to develop foreign language programs that produced students who could communicate effectively in those languages. Changes in the beliefs about how people learn impacted the teaching methodologies being developed. Based on the behavioristic psychology (refer to Chapter 1), the audio-lingual method was developed. In the audio-lingual method, the emphasis was on the memorization of a series of dialogues and the rote practice of language structures. The basic premises on which the method was based were that language is speech, not writing, and language is a set of habits. It was believed that much practice of the dialogues would develop oral language proficiency. The use of the native language was avoided. The method became very popular in the 1960s. Language laboratories began to surge, and students were required to listen to audiotapes and repeat dialogues that captured aspects of daily living. In addition, specific structural patterns of the language studied were embedded in those dialogues. Students were required to participate in a number of practice drills designed to help them memorize the structures and be able to plug other words into the structure. For example, in a substitution drill, the structure might have been: I am going to the *post office*.

Students were then required to substitute the word *post office* for other words, such as *supermarket*, *park*, *beach*, or *drugstore*. The belief was that students, through much practice, would form a “habit” and be able to speak the language when needed. Although the intent was to develop fluent and

proficient speakers by providing much oral practice of the dialogues and the use of numerous drills to help in this endeavor, the reality was that language proficiency was not the outcome. Years later, students who studied with the audio-lingual method still remembered the dialogues but could not speak the foreign language they had studied.

Thus, the method was not successful at accomplishing the main goal. It was too prescriptive; there was no opportunity provided for “true” communication to take place in the ALM classroom. Students had been taught a “script,” and people do not speak following a particular script.

Suggestopedia

Suggestopedia was developed by Bulgarian psychiatrist–educator Georgi Lozanov (1982), who wanted to eliminate the psychological barriers that people have to learning. It uses drama, art, physical exercise, and desuggestive–suggestive communicative psychotherapy as well as the traditional modes of listening, speaking, reading, and writing to teach a second language. The influence of the science of suggestology is clear in this method that calls class meetings “sessions” (Freeman and Freeman, 1998). In this method, the classroom atmosphere is crucial. Creating a relaxed, nonthreatening learning environment is essential for its success. The goal is that students will assimilate the content of the lessons without feeling any type of stress or fatigue. Classrooms are equipped with comfortable seating arrangements and dim lighting in an effort to provide an inviting and appealing environment. Soothing music is employed to invite relaxation and allow students to feel comfortable in the language classroom. The use of the native language is also allowed, especially to give directions and to create that welcoming atmosphere. Based on the belief that how students feel about learning will make a difference in the learning process, Suggestopedia takes into consideration the affective domain. It could be said that the philosophy of the little engine that could—“I think I can, I think I can, I know I can” (Piper, 1976)—is one of the basic underlying principles of Suggestopedia. If the students feel they can learn, they will. The use of drama, songs, and games provides for much practice, yet in a less-threatening and more enjoyable fashion. As in the ALM, dialogues are employed, but they are presented in an enhanced fashion through creative dramatics. The rehearsing of roles provides the necessary practice, yet there is a purpose for practicing. When people are preparing for dramatic roles, they most likely spend much time rehearsing. Despite the advancements over the audio-lingual method, Suggestopedia has not been widely adopted in the United States. It is impractical for large classes. In addition, current textbooks do not embrace this methodology, thus making it difficult for teachers to apply the principles in regular classrooms.

The Silent Way

Developed by Caleb Gattegno, the Silent Way requires that the teachers remain silent much of the time, thus its name. In this method, students are responsible for their own learning. Based on the belief that students are initiators of learning and capable of independently acquiring language, the Silent Way provides a classroom environment in which this can take place. The teacher models once, and the students are then given the opportunity to work together to try to reproduce what has been modeled. Beginners are initially taught the sounds of the new language from color-coded sound charts. Next, teachers focus on language structures, sometimes using colored, plastic rods to visually represent parts of words or sentences. As students begin to understand more of the language, they are taught stories using the rods as props. At all stages of the method, the teacher models as little as possible, and students try to repeat after careful listening with help from each other. The teacher leads them toward correct responses by nods or negative head shakes (Ibid). The Silent Way is a fairly complex method that requires the teacher to receive extensive training in the use of the methodology. Students also need to be well versed in the use of the charts and the rods to participate effectively in the lessons. Because, according to research, teachers speak from 65 percent to 95 percent of the time in traditional classrooms, it is difficult to find teachers who are comfortable with the required “silence” of the Silent Way, thus limiting the number of teachers available to teach employing this method.

Total Physical Response (TPR)

Total Physical Response was also developed in the 1970’s. TPR is ‘natural’ method developed by psychologist James Asher based on the observation that children learn in stress-free environments by responding physically to commands before they start speaking. Asher made clear that TPR should be used in association with other methods and teaching techniques.

The method was built around the coordination of speech and action – TPR tries to teach language through physical activity. Asher believed also that if a method is undemanding and involves game like functions, this creates a positive mood in the learners, facilitating learning. While the first role of the students is to listen and perform, they are encouraged to speak when they feel ready. Gesture, use of voice, and mime are very important. An example of a lesson might start with a fast paced review activity in which students respond to commands like, ‘Pablo, drive your car around Miako and honk your horn. Jeffrey, throw the red flower to Maria...’ New commands would be introduced with lots of demonstration, e.g. ‘Wash your hands! Wash your face!, Look for a towel! Look for a comb!’

TPR techniques are used within a variety of current approaches and methods and are effective and fun, e.g., for Kids' language instruction. Stephen Krashen's hypotheses on language acquisition reinforced TPR and Asher's claim that what you understand you will later produce automatically.

The Natural Approach

Tracy Terrell (1977, 1981) developed the natural approach based on Krashen's monitor model (discussed in detail in Chapter 10). The main goal of this method is to develop immediate communicative competency. For this reason, most, if not all, classroom activities are designed to encourage communication. Terrell (1977) suggested that the entire class period be devoted to communication activities rather than to explanation of grammatical aspects of language. This method is based on Krashen's monitor model, so it should be easy to understand why the emphasis would be on providing the students with the opportunity to acquire language rather than forcing them to learn it, by emphasizing language form. In this method, the key to comprehension and oral production is the acquisition of vocabulary. Thus, much opportunity for listening/speaking (when ready) is afforded to students. Class time is not devoted to grammatical lectures or mechanical exercises. Any explanation and practice of linguistic forms should be done outside of class for the most part. Outside work is planned carefully and structured to provide the necessary practice with language forms. Although this was Terrell's position in his earlier writings, he seemed to amend his position in his last writings (1991). He suggests that there might be some benefit to providing form-focused instruction as a means of establishing form-meaning relationships in communicative activities. Teaching grammar for the sake of grammar instruction is not effective. However, clarifying it in context, using advanced organizers to tie it in with communicative activities, does have some value. According to Terrell (1977), error correction is negative in terms of motivation and attitude; thus, he does not advocate the correction of speech errors in the process of oral language development. This position reflects Krashen's affective filter hypothesis, which purports that when students experience an embarrassing situation, the affective filter goes up, interrupting the language acquisition process. Thus, error correction would have a negative effect on the process. The natural approach bases language acquisition on the natural order of native language development. Because native language development follows a progression (as discussed in Chapter 10), during the silent period, students would be allowed to respond in their native language. The emphasis is on listening comprehension, so if students respond in their native language, they are demonstrating comprehension. At the same time, students can be exposed to a wide variety of topics and still be comfortable in the communication process. It is imperative, in this method, that teachers provide comprehensible input at all times. The use of visuals (graphs, charts, pictures, objects, realia), gestures, demonstrations, and motherese/parentese (slower speech, simpler language repetition, rephrasing, clear enunciation) is required.

The Communicative Approach

The communicative approach to language teaching is based on several theoretical premises:

1. The communication principle: Activities that involve communication promote the acquisition of language.
2. The task-principle: Activities that engage students in the completion of real-world tasks promote language acquisition.
3. The meaningfulness principle: Learners are engaged in activities that promote authentic and meaningful use of language.

The main goal in this approach is for the learner to become communicatively competent. The learner develops competency in using the language appropriately in given social contexts. Much emphasis is given to activities that allow the second language learner to negotiate meaning in activities that require oral communication in the second language. In the communicative approach, it is important to create an "information gap" between speakers. Thus, the need to communicate is authentic because communication must take place to narrow the gap and accomplish the task (i.e., "I/we have what you need, and you have what I/we need to complete our task"). The task cannot be completed individually; partners must work together to successfully complete the assigned task. Classroom activities must be varied and must include interactive language games, information sharing activities, social interactions, need for impromptu responses, and the use of authentic materials, such as the newspaper for oral discussions on current events. Sauvignon (1983, 1997, 2002) suggests designing the curriculum to include language arts (or language analysis activities), language-for-a-purpose (content-based and immersion) activities, personalized language use, theatre arts (including simulations, role-plays, and social interaction games), and language use "beyond the classroom" (including planning activities that take the learners outside the classroom to engage in real-world encounters). Thus, language acquisition takes place as a result of using the second language in meaningful communication from the onset in the process. Kagan (1995), one of the greatest proponents of cooperative learning in the classroom, has described how this strategy is very effective in ESL classrooms, particularly when employing the communicative approach. According to Kagan, language acquisition is fostered by input that is comprehensible, developmentally appropriate, redundant, and accurate. In cooperative groups, students

need to make themselves understood, so they naturally adjust their input to make it comprehensible. This is a must in communicative settings. When analyzing the communicative approach, it could be said that peer output is less accurate than teacher output. However, Kagan stated that in cooperative groups, frequent communicative output produces language acquisition far more readily than does formal accurate input. The same could be said of the communicative approach. Thus, the use of cooperative groups in a communicative approach environment should be strongly encouraged.

In conclusion I want to say that all the previous approaches have something we can make use of. However, the specific procedures and activities should depend on the specific learners. Different groups of learners at different times call for different treatment. Continuing of research is needed as the course progresses.

Bibliography

1. Larsen and Freeman (2011). *Techniques and Principles in Language Teaching*.
2. Larsen-Freeman, Diane. (2000). *Techniques and principles in language teaching*: Oxford:Oxford University Press.
3. Celce-Murcia, Marianne. (1991). *Language teaching approaches: an overview*. In Celce-,Murcia, M. (ed.), *Teaching english as a second or foreign language*. (2nd edn.).Boston, MA: Heinle&Heinle.
4. Asher, J. W. (1976). *Educational research and evaluation methods*. Boston, MA: Little, Brown.

Резюме

Эта статья о методиках преподавания иностранного языка в хронологическом порядке. Основатели той или иной методики выдвигают и предлагают основные направления в изучении иностранного языка, и подробно излагается краткая история и цель методики.

УДК 620.193. 16

Сейтказенова К.К., Аринова Д.Б.
ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ИЗНОС РЕЖУЩЕГО ИНСТРУМЕНТА НА РАЗЛИЧНЫХ МАСШТАБНЫХ УРОВНЯХ НАГРУЖЕНИЯ

Ключевые слова: масштабные уровни нагружения, упрочнение, система обмена энергий, обрабатываемый материал.

В последнее время большое внимание уделяется вопросам самоорганизации открытых подсистем, далеких от термодинамического равновесия [1,2]. К таким системам относятся системы, испытывающие энергетическое воздействие, к которым можно отнести и процесс резания материалов [2]. Сложное упругонапряженное состояние металла при резании приводит к пластической деформации, а рост ее - к сдвиговым деформациям, которые происходят в зоне стружкообразования АВС. Причем деформации начинаются по плоскости АВ и заканчиваются по плоскости АС, в которой образуется стружка. Далее процесс повторяется и образуется следующий элемент стружки. Принято считать, что сдвиговые деформации происходят по плоскости ОО, которую называют условной плоскостью сдвига или скальвания. Она располагается под углом $\theta=30^{\circ}$.

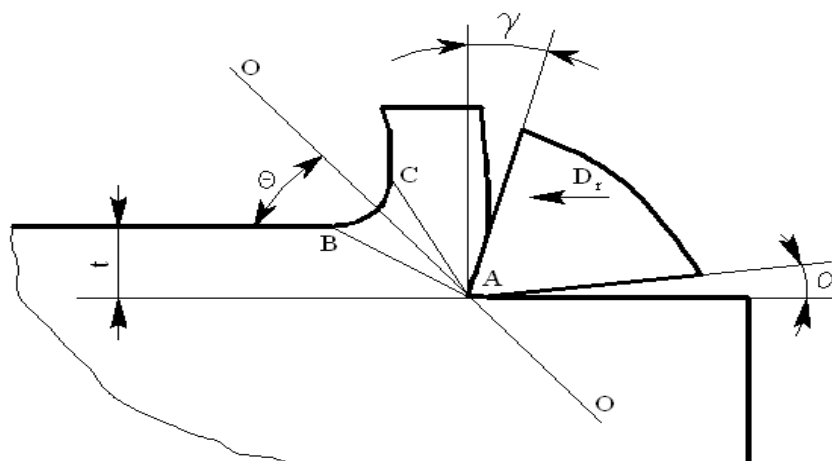

Рис.1 Зона деформации при превращении срезаемого слоя в стружку:
 t – глубина срезаемого слоя; θ – угол сдвига; γ – передний угол; α – задний угол

Экспериментально установленное существование конкретных температурных, скоростных условий резания металлических материалов характеризует взаимодействие двух взаимосвязанных открытых подсистем общего процесса резания. Процесс образования стружки и срезаемый материал можно назвать внешней подсистемой. Самоорганизация этой подсистемы происходит под влиянием следующих факторов: скорости и температуры резания; геометрических параметров режущей части инструментов; условий трения в зонах контакта инструментов со стружкой и заготовкой (рис.1); сил резания и соответствующих давлений, действующих на передней и задней поверхностях инструментов. Факторами самоорганизации этой подсистемы

являются: угол сдвига θ ; напряженно – деформированное состояние; температура и свойства отдельных объемов обрабатываемого материала в зоне резания; степень и скорость относительных сдвигов в плоскости АВ и в стружке на участке трибоконтакта (рис.1); степень усадки и тип стружки; морфология линии скольжения в характерных областях срезаемого слоя; мощность тепловых потоков из зоны резания в инструмент, стружку и в деталь, а также соответствующие потоки энтропии.

Вторая подсистема рассматривает изнашиваемый слой инструмента и особенности реакции рабочих поверхностей режущей части инструментов на воздействие перечисленных активных параметров общего процесса резания. При деформации (внешнем воздействии подведенной энергией) возникают соответствующие структурные изменения в приповерхностных слоях инструментальных материалов. Отсутствуют принципиальные различия между процессами снятия стружки с поверхности заготовки режущими инструментами и процессами изнашивания поверхности инструментов за счет передоформирования и микрорезания выступами рельефа на внешней поверхности стружки.

Одной из важных проблем при резании материалов остаётся износостойкость инструментов. Зная внешние условия энергетического воздействия, физико-механические свойства инструментального материала в конкретных условиях изнашивания, энергоёмкость открытых подсистем, можно оптимизировать режим резания, повысить стойкость инструментов. Известно, что при изменении условий внешнего нагружения, инструменты изнашиваются на различных масштабных уровнях: микро-, мезо- и макроуровни [3]. Считается, что износ инструментов на макроуровне приводит к его разрушению. Изменяя условия внешнего нагружения, можно изменить масштаб деформирования.

В работе исследовали влияние точения по задней поверхности на износ резцов из стали Р6М5 и твердого сплава Т5К10. Точение заготовок из сталей 40Х, 12ХН3А, Х18Н10Т производили при скоростях резания 50, 100 и 200м/мин. Чем выше скорость резания, тем меньше масштаб деформирования, а износостойкость инструмента выше. Структурные изменения в тонком слое материала инструмента в пределах толщиной 10мкм при вышеперечисленных скоростях незначительные для инструмента из стали Р6М5 при обработке материала Х18Н10Т.

Наибольшая микротвердость наблюдается в объеме металла, непосредственно прилегающем к лезвию резца, и по мере удаления от лезвия убывает. При обработке стали 45 проходным резцом из быстрорежущей стали Р6М5 микротвердость в зоне резания в 1,7 раз больше, чем исходная твердость.

Литература

1. Владимиров В.И. Проблемы физики и изнашивания // Физико-химическая обработка материалов, 1974, №2, с.23-30
2. Погодаев Л.И., Кузьмин В.Н. Структурно-энергетические модели надежности материалов и деталей машин. – СПб.: Академия транспорта РФ, 2006, - 608с.
3. Панин В.Е., Лихачев В.А., Гриняев Ю.В. Структурные уровни деформации твердых тел. Новосибирск: Наука, 1985, 229с.

ӘОЖ 639.5

Ж.А.Үсенқұлов, И.О. Байділлә
М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ТҰТАС ҚҰЙМАЛЫ ҮЙ ҚҰРЫЛЫСТАРЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазіргі заманғы құрылыс жағдайына байланысты бетон және темір-бетон жұмыстарының күннен күнге көлемі ұлғаюына, электр энергиясының ресурстық жетіспеушілігі және олардың құнының жоғары болуына, сонымен қатар, тұтас құймалы құрылыс конструкцияларын бетондау сапасына қойылған талаптардың артуы, бетондау әдісін таңдауға, қайта қарау мүмкіндіктері және таңдалған әдіс параметрінің есептік негіздеуі қажеттілігі туып, дағдылы көзқарастары қайта қарауды талап етеді. Бұл өз кезегінде, өндіріс жұмысында және жобалау кезеңінде нормативті температуралық шектеулерді бақылаудың техникалық құралдарын жасаумен байланысты өзекті ғылыми - техникалық мәселелерді шешу қажеттілігін тудырады. Сонымен қатар бұл мәселе сұрақтарын талдау нәтижесі көрсеткендей нормативті шектеулердің орындалу маңыздылығына қарамастан (бетонды қыздыру немесе суытудың болмауы, соның ішінде бетонның қыздырғыштармен жылулық байланыс орындарында, сонымен қатар, бетонмен алдын бетондалған конструкциялармен бірге жаңадан төселген бетонның жылулық кедергілі орындарында, жылытқыштық температуралық өрісінің қосылуы мен сөнуі барысындағы шектік жылдамдық қазіргі кезге дейін бір жағынан тұтас құймалы құрылыс қаңқаларының орташа массалық конструктивті элементтерін бетондау кезінде осы шектеулерді орындауды сенімді бақылайтын, екінші жағынан, бетонның жылулық инерциясын тиімді пайдалану есебінен электр энергиясын сақтауды қамтамасыз ететін техникалық құралдар әлі құрылмаған. Біздің елде көптеген жылдар бойы ғимараттарды тұрғызуда тұтас құймалы тәсілдер құрама конструкциялық құрылыспен бақталаса ала-алмады. Себебі оның екі маңызды көрсеткіштері төмен болды – еңбек шығыны мен тұрғызу мерзімі. Тағы аса маңызды проблемалардың бірі, қыс мезгілі уақытысында бетон жұмыстарын жүргізу болып табылады.

Қазіргі кезде тұтас құймалы құрылысқа деген қызығушылық құрылыс кешенінің нарықтық қатынасқа өтуіне байланысты айтарлықтай өсті.

Ал тұтас құймалы әдіс, пәтердің көлемдік-жоспарлық шешімін жақсартуға тұтынушыларға әртүрлі және жайлы пәтер ұсынуға мүмкіндік берді.

Қазіргі кезде тұтас құймалы құрылысқа қажетті бетонды дайындауға әлемдік цемент өндірісінің жартысына дерлік жұмсалып отыр. Тұтас құймалы әдістерді қолдана отырып, өндірістік және тұрғын үй құрылыстары, әртүрлі объектілер, бөгеттер, энергетикалық кешендер мен теле мұнаралар тұрғызылатын болады.

Бүкіл континенттегі ең биік ғимараттар тұтас құймалы темір бетонды қаңқадан жасалынууда. АҚШ-та тұтас құймалы қаңқа арқылы шамамен 100 ден аса көп қабатты ғимараттар тұрғызылған.

Астана қаласында тұтас құймалы темір бетонды қаңқалар қазіргі таңда тұрғызылу кеңінен қолға алынып отыр. Астана қаласында биік ғимараттар тұрғызатын арнайы бағдарлама жасалған, соның ішінде биік ғимараттар негізінен тұтас құймалы темір бетоннан құралады. Қазақстанда тұтас құймалы құрылыс технологиясы үлкен жетістікке ие.

Сырғымалы қалыпты қолдана отырып бір уақытта әртүрлі гидравликалық домкраттар көмегімен жылжытуға болатын. Қазіргі заманға сай өз бетінше көтерілетін қалыптар қабырға еңісінің бұрышын өзгертуге мүмкіндік береді. Тағы бір жаналық, тұтас құймалы бетонды кеңінен қолдану аз қабатты құрылыстарда да кездеседі. Мысалы, “Утинорд” франциялық компаниясының қалыптық жүйесі 7 адамнан құралған бригадаға күніне бір блок – секцияны құйяды, яғни төрт-үш қабатты типтегі үйлер үшін кеңінен қолдануға мүмкіндік береді. Қалыптың ең жақсы түрлерін пенополистиролдан жасайды. Оны құрғаған күйінде және қалыңдығы 7 – 10 см болатын бірнеше өлшемдерден құралған жеке блоктардан тұратын ішкі және сыртқы қабаттар арасындағы байланысты қолдана отырып жинайды. Осы әдіс біздің елде де қолданыс тауып отыр.

Жаппай құрылыс аудандарда толық құрамалы үй құрылысының базасы болмағанда немесе ол жеткіліксіз болғанда аудандарда тұтас құймалы құрылысты жүргізуге мүмкіндік береді. Елдегі және шетелдегі тұтас құймалы құрылыс тәжірибесі көрсеткендей материалды – техникалық база құруға жұмсалатын бастапқы капитал және жалпы еңбек шығыны толық құрама құрылыстар көрсеткіштеріне қарағанда төмен болып келеді (құрама темір бетон зауыттарды құру, құрылыс алаңдарына өнімдерді тасымалдау және дайындауды ескеретін болсақ). Тұрғын үйлерге жайлылығына қойылатын қазіргі заманға сай талаптарды және жеке жобалар бойынша ғимараттарды тұрғызу мүмкіндіктерін қамтамасыз ететін, тұтас құймалы құрылыс жақын арада және келешекте ары қарай дами түседі.

Астана қаласындағы тұтас құймалы құрылыс тәжірибесі, тұтас құймалы құрылыс объектілерін уақытылы комиссиялық зерттеулері көрсеткендей, тұтас құймалы бетондауды жыл бойына жүргізуге, яғни ол тұтас құймалы ғимараттарды тұрғызу жұмыстарын жылдамдатуға, бетон және одан шыққан құрылымдардың қасиеттерін арттыруға мүмкіншілік беретін негізгі проблемаларды анықтайды.

Осы проблемаларға келесілерді жатқызуға болады:

- Бетон қоспаларының объектіге жеткізу туралы бақылаудың жоқтығы және осы қоспалардың температурасы және оның жылжуы туралы деректердің болмауы;
- Бетонның толық тығыздалмауы оның тұтастық қабілетін төмендетуіне, арматураның ашық қалуына, оның құрылым жазықтығын бұзылуына және жүк көтеру қабілетін азайтуына алып келуі;
- Бетонның қатаю температурасына бақылау болмауы себебінен, бақыланатын уақытында бетонның жобалық беріктігіне жете алмауға әкеп соқтырады;
- Тұтас құймалы құрылымдарда бетонды қыздыру технологиясының сақталмауы, бұл аралық және жобалық беріктігіне жете алмауын тудырады;
- Қалыптарды нашар даярлау, соның ішінде сапасыз майларды пайдалану, қалыптың жұмыс бетінің сапасын төмендетуіне және құрылымының майысуына әкеп соқтырады;
- Жоғары беті тотығуға ұшыраған арматуралық болатты қолдану;
- Бетонның қорғаныс қабатының қалыңдығын сақтамауы.

Тұтас құймалы құрылыстың ерекше жауапты кезеңі қыс уақытысында бетондау болып табылады. Тәжірибе көрсеткендей, суық температура кезінде бетондардың жылдамдығы бірден төмендейді немесе ол мүлдем жұмысын тоқтатады.

Барлық жыл мезгілінде және төтенше жағдайларда тұтас құймалы бетондауға және бетонның қатаюына жағдай жасау қажет.

Қазіргі таңда тұтас құймалы конструкциялардағы бетонды қыздыру, құрылымның түрлеріне, қалып түрлеріне және бетон сипаттамаларына тікелей байланысты бола тұра, әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылады.

Бетонды қыздыру режимі оның құрылымындағы теріс өзгерістерді азайту үшін таңдалуы тиіс.

Осыған қыс уақытысындағы бетондау кезінде кеңінен қолданылатын іс – шаралар тікелей әсер етеді:

- Өте қиын жағдайға тең болатын, бастапқы беріктікке критикалық шамаға қол жеткізу үшін алдын ала ұстап тұру, яғни қатаю процесінде судың бір бөлігі цементтің клинкер минералдарымен байланысады, жаңа түрлену бойынша субмикроструктураларының жоғары бетінде адсорбцияланады және ішінара буланады (бетондағы «артық» су мөлшерін төмендетуге мүмкіндік береді);
- Ішкі қысымның өсуін салыстыра отырып, бетонның беріктігін одан ары жоғылауын қамтамасыз етуге, осыған байланысты берілген қысымға қажетті кедергіні алу үшін температураның көтерілу жылдамдығын азайту керек.

Бетонды қыздырумен ғана күткен нәтижеге әрдайым жете бермейді. Сондықтан да, суыққа төзімді қоспаларды қолданудың маңызы өте зор. Оларды қолдану бетон қоспасындағы судың қатаю температурасын төмендетуге қабілетті болып келеді, бұл бетон жұмыстарын және тіпті суық температура барысында бетонның қатаюын қамтамасыз етеді, ал өзгермелі беріктікке қол жеткізу өте аз уақыт мерзімінде жүзеге асады.

Бетон сапасын құрылымында қамтамасыз ету үшін, тұтас құймалы құрылыс барысында, бетон жұмыстарының өндірісі есебінен бақылауды ұйымдастыру қажет болады, бұл әсіресе қыс уақытысында міндетті түрде өткізілуі керек.

Бақылаудың мұндай түрі әртүрлі мезгілдегі, әртүрлі құрылымдағы бетон беріктігін анықтау оңай болмайды. Ал керісінше барлық жұмыстарды, яғни кіріс бетон қоспаларын қосуын, оны дайындауын және қалыптарды жинақтауда, арматуралау және арматуралық бұйымдардың сапасын анықтау, бетондау процесі, қыздыру құрылығысы және бетонның қыс мезгіліндегі температурасы, оның дұрыстығы, жоғары температура кезінде бетонды күту дұрыстығын және т.б. бақылау өте қажет.

Мұндай ұйымдық бақылау тұтас құймалы құрылыстың кез-келген кезеңінде оның кемшіліктері мен артықшылықтарын жөндеуге мүмкіндік береді, сонымен қатар, жұмысты өндірушілерге жоба құжаттарын нормативті - техникалық түрлерін орындауға міндеттейді.

Бетон жұмыстары құрылыс қауіпсіздігі барысында ең жауапкершілігі мол жұмыстардың бірі болып табылады, себебі бұл құрылыстың ұзақ уақыт тұруына септігін тигізеді.

Сондықтан да, жұмыстардың осы сапасы құрылыс процестеріндегі барлық қатысушылардың қажетті міндеттерінің бірі болып табылады.

Осы мәселелер толығымен шешілген кезде тұтас құймалы құрылыс сапалы да сәнді, сенімділігі жоғары ғимараттар соғуға мүмкіншілік туады.

Әдебиеттер

1. Байков В.Н, Сигалов Э.Е. Железобетонные конструкции. Общий курс. –М: Стройиздат1991.-767с
2. В.С. Кузнецов, А.Н. Малахова, Е.А. Прокуронова. Сборные железобетонные конструкции многоэтажных зданий. Учебное пособие. -М: Изд-во АСВ, 2004-192с.
3. Молодин В.В: Бетонирование одиночных колонн и плит перекрытий монолитных каркасов жилых и гражданских зданий / В.В. Молодин, С.Н. Андриевский, Ю.А. Пинаева// Известия вузов. Строительство. — 2008. - №7. - С.35-44.

Резюме

В данной работе рассматриваются вопросы и проблемы монолитного бетонирования при строительстве жилых зданий.

Summary

In this work questions and problems of monolithic concreting are considered at construction of residential buildings.

**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ**

Алимбетова Г.А.

ЮКГУ имени М.Әуезов, Шымкент, Казахстан

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАШАҒЫ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ

Елімізде ұлттық болмысын сақтап, жедел дамып келе жатқан адамзат қоғамының көшінен қалып қоймауы мемлекеттің тіл саясатымен тығыз байланысты. Тәуелсіздіктің алғашқы жылынан бастап, тіл мәселесі қазақ қоғамының жітті назарында болып келеді.

Тілдің, әдебиеттің болашақ тағдыры ең алдымен, сол мемлекет басшылыққа алып, жүргізіп отырған идеологияға байланысты. Мемлекетте ұлттық идеология үстемдік құрса, сол ұлттың тілі арқылы рухы қанат жаяды. Көптеген тілші ғалымдардың айтуынша бізде ұлттық идеологияның жоқтығынан батыстың мәдени басқыншылығы күшейіп келеді. «Бүгінгі күндердегі бастан кешіп жатқан қиындықтарымыздың көпшілігі өткенімізден сабақ алмай, жетістікке қарағанда кемшілікке бейімделіп, сол батысқа көзсіз еліктеген бұрынғы құлдық психологиядан арыла алмау. Сол үшін өзімізді сақтап, алғы ғасырларға ұлттық дәстүрімізбен кірмесек, кінә мен күнәнің көкесі сонда болады» .[1]

Философия ғылымдарының докторы Ә. Нысанбаев жаһандану туралы арнайы мақала жазып, «Егер ғаламдастыру баршамызды «біркелкілікке» ұрындырса, онда мұндай ғаламдастырудың кімге керегі бар? –деп, өз ойларын ортаға салған. Ғалым «Қазақстанның дәстүрлі мәдениеті сырттан келетін мәдени ағымдарға төтеп бере алатындай дәрежеде болуы керек. Яғни, батыстық мәдениетпен бәсекелес бола алатындай, өз мәдениетімізді дамытуымыз керек» [2] деген түйін жасайды.

Тіл саясатының концептуалды мәні ҚР Парламенті, ҚР Президенті мен Үкіметі қабылдаған «ҚР Тілдері туралы заңында» (1997 жылы 15 шілде), «ҚР Тіл саясатының тұжырымдамасы жөніндегі» жарлығында нақты белгіленген.

Тіл саласындағы негізгі көзқарастарды үшке бөлуге болады:

1. Бірінші көзқарас бойынша, қазақ-орыс қостілділігі өтпелі кезеңнің лажсыз амалы ғана, соңғы мақсат-қазақ тіліне толықтай ауысу.
2. Екіншісі, қазақ тілі мен орыс тілі бір-бірін ығыстырмай-ақ толық көлемде бүкіл қоғамдық функцияларды атқаруы керек.
3. Үшінші көзқарас, қазақ тілінің мемлекеттік тіл болып қабылдануы қателік болған, жалпыға ортақ орыс тілі қолданыста болуы керек. (Бұл сирек те болса европаланған қала қазақтарының көзқарасы).

Қазақстанның унитарлы мемлекет болуы себепті жоғарыда айтылған көзқарастардың ішіндегі бірінші нұсқа ғана бізге жарамды. Оның үстіне, әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, бірде-бір унитарлы мемлекетте қостілділік (немесе көптілділік) тең құқылы өмір сүрмейді. Мысал ретінде, Финляндияны алсақ болады, онда швед тілі – екінші мемлекеттік тіл, кейбір аймақтарда жұмысқа орналасу үшін белгілі бір деңгейде швед тілін білу талап етілсе де, мемлекетте фин тілі үстемдік етеді.

Тіл ұлттың рухани тарихы, әлеуметтік, танымдық, дәстүрлік, әрі жан дүниесінің энциклопедиясы. Қоғамда қай тіл үстемдік етсе, сол тілді дүниеге келтірген ұлттың дүниетанымы белгілі мөлшерде үстемдік етеді. Сондықтан да әрбір мемлекет өз тілінің аясының кеңіп, өркендей түсуіне айрықша мән беріп, мемлекеттік саясатының аса маңызды бөлігі, бірегей ретінде ерекше еңбек етеді.

Қазақ тілі – көркемдігі және көлемі жағынан дүние жүзінде теңдесі жоқ, өзге ешбір халық жасай алмаған, аса бай фольклорлық шығармалар жасалған тіл. Қазақ тілі бүкіл дүние жүзін тітіреткен империялардың мемлекеттік тіл болған көне түркі тілдерінің мұрагері. Қазақ тілі – әйгілі ғұламалар М.Қашқари, Ж.Баласағұни, А. Құнанбайұлы, М.Әуезов, А.Байтұрсынов т.б. тамаша шығармаларын жазған тіл. Қазақ тілі –тәуелсіз Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі. Сонымен қатар ғасырлар тоғысындағы қазақ тілі – заңды түрде мемлекеттік мәртебесі бола тұра, іс жүзінде мемлекеттік істер жүргізілмейтін, экономикалық айналыста, өндірісті басқаруда қолданылмайтын, ғылымда, білім беруде ішінара қолданылатын, ережелері толық бірізділікке түсірілмеген, стильдер ажыратылмаған мемлекеттің атауын алып отырған ұлттың өзінің белгілі бір бөлігі білмейтін тіл жағдайында қалып отыр.

Қазақ тілінің қазақ елінде мүшкіл хал кешуі, оған мемлекеттік тіл мәртебесін берген тіл туралы заңның орындалмауы ұлт зиялыларын, әсіресе қазақ ғалымдары мен қаламгерлерін ойландырмай

қоймады. Жазушы А.Мекебай «Қазақ әдебиеті» газетіне берген сұхбатында әдебиеттің дұрыс жолда дамуында ұлттық идеологияның аса маңызды роль атқаратындығын айтып, бізде әлі оның жоқ екендігін дәлелдеуге тырысады. Тәуелсіздігімізді заң жүзінде алғанымызбен де іс жүзінде «ұлттық тәуелсіздігіміздің» жоқтығы, рухани өмірімізде орын алып жатқан көптеген кемшіліктердің соның салдары екендігі тілге тиек болған. Тіл жанашырлары тілдің мәртебесі үшін күресуіміз керек дейді. Олар ақпарат құралдарының тілге мұқият болуын, қазақтардың таза қазақ тілінде сөйлескенін қалайды.

Қазақ ұлтының ұлт болып сақталып қалуы үшін бір-ақ сүйеніш, бір-ақ тірек бар. Ол – тіл. Егер тіл әлсіресе, немесе жоғалса, онда ұлтқа да, сонан кейін мемлекетке де қатер. Өйткені, патриотизм де, рух та тек тілмен қоректенеді, содан қуаттанады. Тілді сақтау – ұлтты сақтау, мемлекетті сақтау.

Атақты орыс философы П.Флоренский: «Белгілі бір ұлттың мыңдаған, миллиондаған жылдар бойы тірнектеп жетілдіріп, тырнақтап қалыптастырған ұшан-теңіз ұлттық құндылықтары сол ұлт өкілінің бойына қалай сіңеді және не арқылы сіңеді? Тек тіл арқылы» депті. Яғни ортақ мұраттастықты, ортақ кеңістікті, ортақ мүдделестікті қалыптастыратын не? Тек тіл ғана!

Қазақстанда қазақ тілі мәселесінің түпкілікті шешілмеуінің саяси-әлеуметтік қатпарлары басым. Сонымен бірге мұның басты бір себебі ұлттық, мемлекеттік идеологияның жоқтығынан. Ал Қазақстанның мемлекеттік идеологиясының негізіне Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Біздің, бүкіл қазақстандықтардың басын біріктіретін басты фактор – мемлекеттік тіл. Қазақ халқының туған тілін дамыту үшін барлық күш-жігерімізді жұмсауымыз керек.

Қазақ тілі үш тілдің біреуі болып қалмайды. Үш тілдің біріншісі, негізгісі, бастысы, маңыздысы бола береді» [3] деген сөздері алынуға тиіс.

2010 жылдың көктемінде қабылданған «Қазақстанның ұлт бірлігі доктринасы» елімізде орын алған ұлттық мәселелердің шешімін табуға бағытталған үлкен адым болды. Мұнда Қазақстандағы барлық халықтардың тату-тәтті өмір сүруінің басты шарты ретінде «республиканың барша азаматын қазақ халқының төңірегіне ұйымдастыру» көзделген. Ал тіл туралы, «Бұл ең алдымен, қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде қолданыс аясын кеңейтуге қатысты. Оны меңгеру әркімнің парызы мен міндетті... Бұл – шешуші басымдық, рухани фактор және ұлттық бірліктің негізгі факторы» - деп атап көрсетілді.

Доктринада бұрынғыдай «орыс тілі – ресми тіл», «үш тұғырлы тіл» деген сияқты тіркестер жоқ. Оның орнына «Сонымен қатар мемлекет тарапынан Қазақстанда тұрып жатқан барлық этностың мәдени, рухани және тілдік қажеттіліктерін қанағаттандыруға қамқорлық көрсетілуі тиіс» [4] – делінген.

Тіл мықты болса, ұлт та, сол ұлт бақытты өмір сүруі үшін құрып отырған мемлекет те қуатты болады. Сондықтан да Қазақстанның болашағы қазақ тілінің дамуына тікелей байланысты. Елінің ертеңіне елеңдеулі ұлт зиялылары ешуақытта да бұл мәселені естен шығарған емес. Ғасырларға созылған тіл үшін күрес қай заманда болмасын толастаған емес.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, мына нәрсені баса айтқымыз келеді: бірінші кезекте стратегиялық мақсат пен оған жетудің тактикалық әдіс-тәсілдерін межеллеуіміз қажет.

Қазақстандағы ахуалға ұқсас мәселелерді шешуде әлемде халықаралық тәжірибелер молынан кездесетіндіктен, біз болашаққа зор үмітпен қараймыз.

Әдебиеттер

1. «Қазақ әдебиеті» наурыз, 2001 ж.
2. «Жалын» журналы №11 2010. 6 бет
3. «Қазақстан» 06.05. 2010ж.
4. Ғабитов, Мүтәліпов, Құлсариева. Қазақ мәдениетінің бастаулары. А., 2005ж.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы расширения употребления казахского языка и развитие направления в мире глобализации.

Summary

In article considered questions expansion of the using of Kazakh language and direction development in the globalization world.

Алметов Н.Ш., Бейсен Р.
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ГЕОГРАФИЯ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРҒА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҮЙЕСІ

Андатпа

Мектепте география сабақтарында оқушыларға экологиялық тәрбие берудің әдістемелік жүйесі география пәнінің экологиялық мазмұнын меңгерудің барлық құрамдастарының біртұтас жүйесі ретінде көрініс табады. Экологиялық тәрбие міндеттерін шешуге бағытталған география сабақтары әлеуметтік-мақсаттық, мазмұндық, жобалау-ұйымдастыру, үрдістік - іс-әрекеттік, реттеу-бағалау және нәтижелік құрамдастардан тұратын әдістемелік жүйе ретінде мінезделеді.

Кілттік сөздер: география сабақтары; оқушылар; экологиялық тәрбие; әдістемелік жүйе.

Қазіргі мектептің экологиялық тәрбие беру жүйесінде география пәнінің орны оқушыларды жаһандық, өңірлік және жергілікті экологиялық мәселелер туралы білімдермен қаруландыру, оларды өмірде пайдалануға қажетті іскерліктерді қалыптастыру үшін тәжірибелік-бағдарланған іс-әрекет түрлеріне кірістірумен ерекшеленеді [1].

География сабақтарында оқушыларға экологиялық тәрбие берудің құрылымдық моделі тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында оқушылардың экологиялық тәрбиеленгендігін хал-күйін және оның эксперименттік әсерлер нәтижесіндегі динамикасын зерделеуге негіз болады; мінез-құлықпен іс-әрекетте туған өлке табиғатына сүйіспеншілік, оны қорғауға ұмтылыс көрінбейді.

Мектепте география сабақтарында оқушыларға экологиялық тәрбие берудің озық тәжірибелерін талдау оқушыларда географиялық мазмұнындағы экологиялық білімдерді қалыптастыру, олардың табиғатқа деген сүйіспеншілігін, қамқорлығын тәрбиелеу тек қана мақсатты, жүйелі, ғылыми негізделген педагогикалық іс-қимылдар негізінде тиімді болуы мүмкіндігін көрсетеді [2]. География пәні мұғалімдерінің басым көпшілігі сабақтарда экологиялық мазмұнындағы материалдарды анықтау және оларды тәрбиелік мақсаттарда пайдалануға ерекше көңіл аударады. Дегенмен, география сабақтарында экологиялық тәрбие беру біржолғы педагогикалық іс-қимылдар емес.

Сондықтан мектепте география сабақтарында оқушыларға экологиялық тәрбие берудің нобайы оқыту үрдісінде экологиялық білім мен тәрбие берудің барлық құрамдастарын толық қамтытын педагогикалық іс-әрекеттің бейнесі болуы керектігін ескереміз. Бұл нобайды мектепте география сабақтарында оқушыларға экологиялық тәрбие берудің әдістемелік жүйесі ретінде ұсынамыз. Зерттеу мәселесі бойынша әдебиеттерді талдау арқылы экологияға оқытудың әдістемелік жүйесі мынадай құрамдастарын (блоктарын) ажыратуға болады: әлеуметтік-мақсаттық, мазмұндық, жобалау-ұйымдастыру, процессуалдық іс-әрекеттік, реттеу-бағалау, бақылау-нәтижелік блоктар. Бұл оқыту үрдісінің құрамдасары туралы педагогика ғылымында қалыптасқан тұжырымдарға да толық сәйкес келеді (Г.А.Ягодин, Д.Чилдибаев, А.М.Испандиярова т.б. [2;3;4]).

1. Әлеуметтік-мақсатты блок

Мектепте география сабақтарында оқушыларға экологиялық тәрбие берудің әдістемелік жүйесі

Әлеуметтік тапсырыс – мектеп бітірушілерінің экологиялық құзыреттіліктерін қалыптастыру; экологиялық мәдениетін қалыптастыру.

Географияны оқытуда оқушыларға экологиялық тәрбие берудің мақсаты және міндеттері

Мақсаты: айналадағы қоршаған ортаға жауапкершілік қатынасты (экологиялық сананы) қалыптастыру; экологиялық сауатты тұлғаны қалыптастыру.

Міндеттері:

а) **білімдік** – қазіргі заманғы экологиялық мәселелер және оларды шешудің жолдары туралы білімдерді қалыптастыру;

ә) **тәрбиелік** – экологиялық мақсатқа сай мінез-құлық пен іс-әрекет мотивтері, қажеттіліктері мен әдеттерін қалыптастыру;

б) **дамытушылық** - өзі тұратын өңірдегі айналадағы қоршаған ортаны зерделеу, хал-күйін бағалау және жақсарту бойынша ақыл-ой және тәжірибелік іскерліктер жүйесін дамыту; айналадағы қоршаған ортаны сақтау бойынша белсенді іс-әрекетке ұмтылыстарын дамыту: интеллектуалдық – экологиялық жағдаяттарды талдауға қабілеттілік, эмоционалдық – табиғатқа жалпы адамзаттық құндылық ретінде қатынас, адамгершілік – еріктік, өжеттік, жауапкершілік.

2. Мазмұндық блок

Географияны оқытуда оқушыларға экологиялық тәрбие берудің мазмұны

- «Қазақстанның физикалық географиясы» пәнінің экологиялық білім мен тәрбие беру мазмұны;
- «Қазақстанның экономикалық географиясы» пәнінің экологиялық білім мен тәрбие беру мазмұны;

- география пәні мазмұнының мазмұндік желілері: табиғатты қорғау; мәдениеттанымдық; валеологиялық; экологиялық-экономикалық.

Оқушыларда экологиялық ұғымдарды қалыптастыру («экология», «экологиялық проблемалар», «экологиялық апат» категориялары); біртұтас экологиялық түсініктерді қалыптастыру; адамның әсерімен табиғаттағы өзгерістерді білу; адамның табиғаттағы орны туралы түсінік; табиғат заттары және құбылыстары туралы білімдер; өсімдіктер және жануарлар әлемі туралы білімдер; табиғат пен қоғам арасындағы қарама-қайшылықтар және оларды шешудің жолдары; глобалдық, ұлттық және өңірлік экологиялық мәселелер.

Принциптері:

- педагогика ғылымының негізгі принциптерін сүйену: жалпылық; үздіксіздік; жүйелілік; сабақтастық; тұтастық; кешенділік; пәнаралық байланыс; тұлғаның рухани және физикалық сауығуына ұмтылу;

- экологиялық тәрбиенің жетекші принциптері: өлкенанушылық; қоршаған ортаның тұтастығы принципі; пәнаралық байланыстар; үздіксіздік; өңірлік және глобалдық көзқарастардың бірлігі, айналадағы қоршаған ортамен үйлесімділікті дамыту (бағытталғандық) принциптері.

3 Жобалау-ұйымдастыру блогы

Географияны оқытуда оқушыларға экологиялық тәрбие беруді ұйымдастыру:

Оқыту түрлері: түсіндіруші-иллюстративті; проблемалық; ізденіс.

Оқытудың формалары: ұжымдық; топтық; жеке дербес формалары; географиядан дәстүрлі сабақтардың түрлері; географиядан дәстүрлі емес сабақтардың түрлері (сабақ -табиғат мейрамдары; тематикалық сабақтар (Дала мейрамы, Орман карнавалы, Табиғатты аяла); геоэкологиялық байқаулар, турнирлер; саяхаттар; туризм слёттары; жорықтар; экологиялық үйірмелер; геоэкологиялық тақырыптардағы акциялар өткізу – «Гүлдер мектебі», «Құстар біздің досымыз», «Біз мектепке таза көшеде барамыз», «Ағаш отырғыз», «Екінші өмір» т.б.

Оқыту әдістері:

а) оқушыларда қалыптасқан экологиялық құндылық бағдарларды, мүдделер мен қажеттіліктерді талдау және реттеудің әдістері. Балалардың тәжірибелерін белсендіру; байқау; табиғатты қорғау іс-әрекетіне кірістіру әдістерін пайдаланып мұғалім нақтылы геоэкологиялық материалдар, дәлелдер, цифрлер, дәйектер, байымдаулар көмегімен оқушыларда қалыптасқан экологиялық құндылық бағдарларға түзетулер енгізеді.

ә) экологиялық мәселені қалыптастыру кезеңінде оқушылардың өзіндік іс-әрекетін ынталандыру әдістері пайдаланылады; проблемалық әдістер; пікірталастар; мыға шабуыл;

б) табиғат пен қоғамның үйлесімді өзара әрекеттесуі мәселелерін теориялық негіздеу кезеңінде мұғалімнің сөйлеуі, әңгімелесу, сұхбат әдістері пайдаланылады. Оқушылар табиғаты қорғаудың ғылыми негіздері туралы оның глобалдық, аймақтық және жергілікті деңгейдегі факторларымен байланыста мәліметтер алады. Шығармашылық құралдармен табиғатқа эстетикалық сезімдер мен күйзелістерді білдіруге деген қажеттіліктер белсендіріледі. Экологиялық жағдаяттарды модельдеу әдісі оқушыларды әртүрлі экологиялық жағдаяттарда дұрыс шешімдер қабылдауға әдеттендіреді, геоэкологиялық мәселелерге қызығушылықтары мен қажеттіліктерін дамытады. Жобалау әдісі оқушыларға экологиялық-экономикалық мазмұндағы тапсырмаларды өздігінен шешуге мүмкіндік береді.

Оқыту құралдары:

- экологиялық мәселелер туралы деректі, фото-, видеоматериалдар;

- шығармашылық құралдармен табиғатқа эстетикалық сезімдер мен күйзелістерді білдіруге деген қажеттіліктер белсендіріледі;

- рөлдік ойындар (география пәні тақырыптары мақсаттарының ерекшеліктеріне сай пайдаланылады; геоэкологиялық мазмұндағы ойындар оқушылардың қиялын, және ақыл-ойын дамытады, пәнге қызығушылықтар арттырады; оқушыларды шынайы экологиялық жағдаяттарға психологиялық даярлайды);

- мультимедиялық презентациялар геоэкологиялық мазмұндағы білімдер берудегі мұғалімнің түсіндіруі, оқушылардың баяндауларын сүйемелдейді.

4. Үрдістік - іс-әрекеттік блок:

Оқушыларды әртүрлі іс-әрекет формаларына кірістіру. Оқу үрдісін ұйымдастырудың әр бір түрі оқушылардың түрлі танымдық іс-әрекетін ынталандырады: геоэкологиялық ақпарат көздерімен жұмыс; ойындар, жобалау.

5. Реттеу-бағалау блогы

- география пәнінің экологиялық мазмұнын меңгерудегі оқушылардың оқу-танымдық, ойын, шығармашылық, жобалау т.б. іс-әрекеттерін реттеу, түзету мақсатында оларды *педагогикалық байқау, қажетті кеңестер, бағыт-бағдарлар беру, іс-әрекеттің дұрыс тәсілдерін көрсету*. Бағалау әдістері: геоэкологиялық тақырыптардағы бақылау жұмыстарын орындау; жеке, топтық жобаларды қорғау; геоэкологиялық мәселелер бойынша сұрақ-жауап; презентациялау; бақылау тәжірибелік жұмыстар; геоэкопортфолио.

6. Нәтижелік блогы

География сабақтарында оқушыларға экологиялық тәрбие берудің күтілетін нәтижелері:

- геоэкологиялық құзыреттілік (геоэкологиялық білім мен іскерліктер, табиғатты аялау, экологиялық мәселелерді шешуге қабілеттілік; геоэкологиялық білімдер алуға даярлық);
- экологиялық сенімдер;
- геоэкологиялық мәселелерге, оларды шешуге ұмтылыс, эмоционалдық-құндылық қатынас.

Әдебиеттер

1. Душина И.В. "Методика преподавания географии", М., 2007.
2. Арнаутов Г.Ю. Интегрированный курс - экология, география, профориентация // География в школе, 2007.- №5.
3. Ягодин Г.А. Модель устойчивого развития. Экологическое образование: эколого-культурные традиции и инновации // Сборник материалов научно-практической конференции. – М., 2006.
4. Чилдибаев Д. Теоретические и педагогические основы экологического образования и воспитания. Деп-т ВИНТИ.- Алматы, 1997.- 27 с. (в соавт. с Бейсеновой А.С.).
5. Испандиярова А.М. Формирование экологической культуры у учащихся общеобразовательных школ в процессе обучения (аксиологический аспект) // Автореф. дисс... канд.пед.наук.- Шымкент, 2005.

Резюме

Методическая система экологического воспитания учащихся на уроках географии представляется как целостная система реализации геоэкологического содержания программного материала школьного курса географии. Уроки географии, ориентированные на решение задач экологического воспитания характеризуются как методическая система, состоящая из социально-целевого, содержательного, проектировочно-организационного, процессуально-деятельностного, регулировочно-оценочного и результативного компонентов.

Summary

Methodical system of ecological education of students at geography classes represented as holistic system of implementation geo-environmental program material content of school geography course. Geography lessons aimed at solving the problems of environmental education and are characterized as a methodical system consisting of socially-oriented, meaningful, design, organizational, procedural-activity, adjustment and evaluation and efficient components.

ӘОЖ 37.013:27-535

Асембекова У.К.

Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан

**БОЛАШАҚ МУЗЫКА МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН
ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ**

Аңдатпа

Бұл мақалада болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби даярлығы мәселесінің өзектілігі мен аталған мәселе бойынша зерттеу жұмыстарын жүргізген сазгер, педагог-ғалымдардың музыкалық мәдениетті дамыту, музыкалық білім беру туралы бағалы ой-тұжырымдары мен пайымдаулары, тәжірибелері қарастырылады. Музыка мұғалімінің кәсіби құзыреттілігінің түрлері талданып, болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың компоненттері мен мүмкіндіктері анықталады.

Кілттік сөздер: Музыкалық білім беру, эстетикалық тәрбие, болашақ музыка мұғалімдері, кәсіби даярлық, кәсіби құзыреттілік.

Кейінгі жылдары ЖОО-да музыка мұғалімдерін даярлайтын 5В010600 – «Музыкалық білім» мамандығы бойынша мемлекеттік білім беру стандарты жетілдіріліп, оқу бағдарламалары мен жоспарлары нақтыланып, бірқатар өзгерістер еңгізілгенімен, музыка мұғалімдерін кәсіби даярлау мәселесі қайтадан қарастыруды қажет етуде, себебі музыка мұғалімдерін дайындаудың өз ерекшеліктері бар. Ол музыка мұғалімдері жан-жақты жетілген, оқушылардың психологиялық, педагогикалық ерекшеліктерін меңгерген, өз ісінің шебері, өз пәнінің әдістемесін меңгерген, кәсіби құзыретті болуы қажеттілігінен туындайды.

Болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі болашақ музыка мұғалімдерін кәсіби даярлаудың құрамдас бір бөлігі ретінде көптеген ғалымдардың зерттеу жұмыстарына негіз болды. Аталған мәселені зерттеумен антика дәуірінің өзінде-ақ көптеген ғұламалар айналыса бастаған. Тарих деректеріне қарағанда, XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында музыкалық білім беру саласы дербес ғылым ретінде дами бастады. Осы кезеңде өмір сүрген орыстың классик сазгер, педагогтары М.Глинка, А.Доргомыжский, П.Чайковский және т.б. музыкалық білім беру ой-тұжырымдарын дәріптеп, музыкалық мәдениетті дамыту туралы бағалы пайымдаулар жасап, оларды тәжірибе жүзінде жүзеге асыруға атсалысқан [1,2,3].

XX ғасырдың 80-ші жылдары сазгер-педагогтардың назары болашақ музыка мұғалімдерін кәсіби даярлау мәселесіне ауа бастады. Аталған мәселенің аспектілері Э.Б.Абдуллин, Р.Р.Джердималиева, А.А.Қалыбекова және т.б. ғалым-педагогтардың арнайы ғылыми-зерттеу жұмыстарында көрініс тапты [4,5,6].

Солардың қатарында болашақ музыка мұғалімдерін кәсіби даярлау мәселесіне біршама үлес қосқан қазақстандық ғалым Р.Р.Джердемалиеваның «Основы методологической подготовки учителя музыки» бағдарламасы мен «Организация самостоятельной работы студентов по педагогике музвоспитания» оқулығының болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудағы маңызы зор [5]. Бағдарламаның «Музыкалық педагогикалық білім беру жүйесіндегі әдістемелік даярлықтың рөлі мен ерекшеліктері», «Музыка пәні мұғалімінің әдістемелік даярлығының мәні мен мазмұны», «Музыка пәні мұғалімінің әдістемелік даярлығының негізгі дидактикалық және әдіснамалық принциптері» тақырыптары болашақ музыка мұғалімдерінің музыкалық білім беру педагогикасының теориясы мен практикасында әдістемелік мәселелерді шығармашылықпен мақсат етіп қоя білуге төселдіруге бағытталған.

Болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруда психологиялық-педагогикалық курстардың да рөлі маңызды болып табылады. Аталған пәндерді оқытуда болашақ музыка мұғалімдерінің оқушыларға эстетикалық тәрбие беруге кәсіби даярлығы мәселелері А.А.Қалыбекованың еңбегінде көрініс тапқан [6].

Зерттеуші өз зерттеу жұмыстарында оқушыларға эстетикалық тәрбие беруге даярлық ұғымының мазмұнын ашып көрсетіп, болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби даярлығының дамуындағы психологиялық-педагогикалық курстардың рөлін және студенттердің кәсіби қызығушылығын анықтау әдістемесін, оқушылардың эстетикалық тәрбиесін жүзеге асыруға кәсіби даярлықты қалыптастырудың басты факторларының бірі ретінде тұтастық тұрғыдағы ғылыми негізделген ЖОО-да психологиялық-педагогикалық пәндерді оқытудың негіздемесін, аталған даярлықты қамтамасыз етуге арналған педагогикалық тапсырмаларды талдаған.

Дегенмен, осының барлығына қарамастан, музыкалық педагогика саласы бойынша негізінен тек жалпы білім беретін орта мектептерде музыка мұғалімінің жаңа заман талабына сай сабақты қалай ұйымдастыруы керектігі жөнінде бағыт-бағдар беретін әдістемелік оқулықтар ғана жарық көреді де, бұл жұмыстардың өзі саны жағынан болашақ музыка мұғалімдері үшін аздық етіп жатады.

Жалпы, музыка мұғалімдерінің құзыреттілігі тұлғалық және кәсіби болып екіге бөлінеді. Музыка мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігі – бұл олардың педагогикалық әрекеті мен педагогикалық қарым-қатынасының қалыптасуы, мұғалім тұлғасын анықтайтын білім, білік, дағдылар жиынтығын игеруі.

Музыка мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігіне төмендегі құзыреттіліктер жатады:

- Жеке ән салу құзыреттілігі. Музыка мұғалімінің сабақ барысындағы әрекетінің бірі – оқушылар үйренетін шығарманы тандап, оны жатқа айта алулары үшін сол әнді өзі жеке әндетіп беруі, яғни, оның жеке әншілік әрекеті. Үйренетін ән сүйемелдеумен немесе сүйемелдеусіз жеке орындалатын классикалық, халықтық ән болуы мүмкін. Осы сәтте мұғалім жеке орындаудағы өз білімін, біліктілігі мен шеберлігін көрсете білуі тиіс. Сонымен қатар, ол әнді айтып қана қоймай, оқушыларға үйреніп жатқан шығарманың авторының өмір жолы мен шығармашылығы, шығарманың стилі, жанры, шығу тарихы, мазмұны, құрылымы, орындалу ерекшелігі т.б. туралы қысқаша түсіндіріп, музыканың әсер ету

күшінің мүмкіндігін жеткізе түсуге жағдай жасауы тиіс.

- Музыкалық аспапта ойнау құзыреттілігі. Музыка мұғалімі өз сабағында түрлі аспаптарда ойнай отырып, сыныпта сезімталдық атмосфераға жағдай жасап, кез келген жерде тоқтап, кей үзінділерді қайталап, өзін шебер орындаушы ретінде көрсете алады және де ол оқушылардың аспапта ойнап үйренуге деген қызығушылықтарын туындатуға мүмкіндік алады. Аспаптық орындаушылықтың шығарманы жеке орындау, оқушыларды сүйемелдеу, ансамбльде ойнау сынды түрлері бар.

- Дирижерлік ету құзыреттілігі. Бұл құзыреттілікке музыка мұғалімінің хормен, оркестрмен жұмыс жасау барысындағы дирижерлік ету әрекеті жатады. Дирижерлік ету арқылы мұғалім оқушыларға шығарманың мазмұнын, қарқыны мен ырғағын, көркемдік жағын, үнінің таза болып шығуын көрсете алады. Сонымен қатар, оқушылардың шығарманы бірлесе отырып, біркелкі, гармониялық тұрғыдан дұрыс орындауларына өз септігін тигізеді.

- Әртістік шеберлік құзыреттілігі. Әртістік шеберлік музыка мұғалімінің қоршаған орта құбылыстарына қарым-қатынасын бейнелейтін, мұғалімге сабақта қажетті ақпаратты жарқын, эмоционалды-бейнелі, сезімдік негізде сипаттап жеткізуге мүмкіндік беретін кәсіби маңызды сапа болып табылады. Музыка мұғалімінің әртістік шеберлігін психофизиологиялық, эмоционалды-эстетикалық, көркемдік-логикалық компоненттер құрайды. Психофизиологиялық компонентке әртүрлі психикалық процестер, дауыс, дикция, мимика, пантомима жатады. Ал, эмоционалды-эстетикалық компонентке мұғалімнің сенсорлық тәжірибесі кіреді. Көркемдік-логикалық компонентке музыка маманының сабақта көркемдік-коммуникативтік әрекет жүйелерін логикалық түрде құра білу қабілеті жатады. Бұл арқылы мұғалім балалармен тең дәрежеде рухани сенімді, өнегелі қарым-қатынасын одан әрі жалғастыру үшін жоғары-эмоционалды сипатта жұмыс істейді және де оқушылардың өнерді өздігінен тануларына жол ашады. Сондай-ақ, оқушылардың сенімдік әрекетіне әсер етіп, жаңа мінез-құлық қалыптастырады.

Болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру - оларды кәсіби даярлаудың бастамасы болып табылады. Болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудағы негізгі мақсат - ғылыми-педагогикалық тапсырмаларды, өз кәсіби қызметінің қажетті функцияларын орындауға бейім маман қалыптастыру, оларға бағыт-бағдар бере отырып, жаңа идеялар мен жаңалықтар, болжамдар мен нәтижелер жасайтын тұлғаны даярлау және де ең бастысы музыка өнеріне баулу.

Болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың инварианттық және вариативтік компоненттері бар. Инварианттық компоненттеріне мыналар жатады:

- әдістемелік даярлық;
- оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын қалыптастыруға дайындық;
- оқытудың әр алуан әдіс-тәсілдерін, инновациялық технологияларды пайдалана білуге дайындық;
- оқушылармен қарым-қатынас мәдениетіне дайындық;
- оқушылардың білімін тексеруге және бағалауға дайындық;
- сабақтың тәрбиелік мақсатын жүзеге асыруға дайындық.

Ал, вариативтік компоненттеріне төмендегілер жатады:

- болашақ музыка мұғалімдерінің музыка пәнінің теориялық мазмұнын меңгергендігі;
- тәжірибелі музыка мұғалімдерінің тәжірибесінен үйреніп, оны өз тәжірибесінде пайдалана білуге дайындық;
- музыканы оқытудың ерекшеліктеріне сәйкес оқытудың әдіс-тәсілдері мен құралдарын, инновациялық технологияларын қолдана білуге дайындық;
- оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай зерттеу жұмыстарын ұйымдастыра білуге дайындық;
- музыка пәнінен әрбір оқушының өтілген материалдарды меңгеруіне мүмкіндік жасауға дайындық.

Болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру үшін педагогикалық-психологиялық және тәжірибелік дайындық жүйесі керек. Аталған жүйе студенттерді педагогикалық әртістік шеберлікке оқыту арқылы, ал кәсіби даярлау жүйесі жүйені жобалау, жүйені құрастыру, жүйені іске асыру, іске асыруды талдау, кәсіби даярлау жүйесін жетілдіру арқылы жүзеге асады.

Болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру жүйесін жасауда оның мақсаты, мазмұны, әдістері, формалары, құралдары, бақылау тәсілдері, коррекция тәсілдері, күтілетін нәтижесі сынды элементтері ерекшеленеді.

Кәсіби құзыретті музыка мұғалімдерін даярлауда оларға өтілетін «негізгі аспап», «сүйемелдеу», «дауыс қою», «дирижерлау», «қосымша аспап», «музыкалық білім берудің тарихы мен теориясы», «сольфеджио», «музыка әдебиеті», «музыкалық білім беру әдістемесі», «музыкалық білім беру әдіснамасы» пәндеріне ерекше көңіл бөлу қажет. Өйткені, жүйелі түрде білім алу болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби тұрғыдан өсуінің алғышарты болып табылады.

Хормен жұмыс жасау 5B010600 – «Музыкалық білім» мамандығы бойынша дайындалған Мемлекеттік стандарт мазмұнында қарастырылатын дирижерлік–хор цикліндегі пәндерді меңгеру

арқылы қалыптасады. Болашақ музыка мұғалімдерінің хормен жұмыс жасауға кәсіби тұрғыдан дайындығы, хормен жұмыс жасаудағы кәсіби құзыреттілігі, хорды басқару іскерлігі мен музыкалық шығарманы өңдеудегі және оны үйретудегі іскерлігінен көрініс табады.

Хормен жұмыс жасаудағы дайындық үрдісінде музыкалық шығармамен жұмыс үстінде студенттер шығарма авторының ойын түсінеді, оны орындаудың тұжырымдамасын құрады, музыкалық бейнені тыңдармандарға жеткізу жолдарын ойластырып, шығарманың мазмұнын аңғарады. Дегенмен, хормен жұмыс жасау барысында студенттердің кәсіби құзыреттілігі тұлғалық және когнитивтік көрініс таппаса, хорды қалыптастыруда және жеке тұлғаны шығармашылық тұрғыдан дамытуда ешқандай да жаңалық болмайды. Сол себептен де оқу үрдісін студенттердің шығармашыл тұлғасы қалыптасып, дамитындай етіп ұйымдастыру хормен жұмыс жасаудың негізгі мәселесі болып табылады.

Студенттерді кәсібилікке ынталандыруда оқу үрдісін жүзеге асырудағы жұмыс формаларының мүмкіндіктері айрықша. Хормен жұмыс жасау шеберлігін қалыптастыру студенттерден айрықша көзқарасты, оқыту, тәрбие, дамыту тәсілдері мен формаларын, ырғақ пен қатынастық тілді, қарым-қатынастағы ыңғайлы психологиялық кәсібилік жағдайды қажет етеді.

Дирижерлау сабағы студенттердің музыкалық және кәсіби тұрғыдан даму деңгейін болжауға, жеке-дара қабілеттерін ескеруге, хормен жұмыс жасауға дайындауда ұтымды кәсіби-тұлғалық амалдарды таңдауға, студенттердің оқу әрекетіне қажетті өңдеулер еңгізуге мүмкіндік туғызады.

Топтық сабақтар студенттердің оқуға деген қызығушылығын арттырып, оқу әрекетінің себептеріне жағымды ықпал жасайды, шығармашылық әлеуетін белсендендіреді және де олардың маңызы топтағы студенттер санымен емес, олардың бірлескен іс-әрекетімен анықталады. Оқытудың бұл формасының хор ұжымын ұйымдастырудағы тиімділігі - мұнда студенттер мен оқытушының белсенді әрекеттестігі мен шығармашылығы кезінде хор шығармасының дауыстары меңгертіліп, студенттер бір-бірінің дауысын тыңдап, үйлесімділік табуға, дыбыстарды таза әрі дұрыс айтуға, яғни, шығарманы кәсіби деңгейде орындауға талпынады.

«Музыкалық білім берудің әдістемесі» пәні болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби даярлықтарына бағытталған негізгі, әрі интегралданған пән болып саналады. Себебі, оқытушы осы пәнді оқыта отырып, студенттерді білікті мұғалімдердің сабақтарына еңгізіп, оларға өтілген сабаққа талдау жасату; экскурсияларға, көрмелерге, театрларға апару арқылы өнерге баулу, сабақта студенттердің өзін-өзі бақылауы, өзгеге жалтақтамай, тыңнан жол сала білу, тәуекелге бел байлау, іздену жолында жігерлік таныту, қалыптасқан дәстүрге сын көзбен қарау және т.б. әдіс-тәсілдерді қолданып, болашақ музыка мұғалімдерін ізденімпаздыққа тәрбиелеу мүмкіндігіне қол жеткізе алады.

Осының негізінде студенттер музыка мұғалімінің оқушылардың музыкалық өнерге деген қызығушылықтарын ояту, музыканы қабылдау қабілетін дамыту, орындаушылықты насихаттау, оқушының музыкаға деген эмоционалдық көзқарасын тәрбиелеу, эстетикалық қажеттілікті дамытуды бағыттау, музыкалық өнер арқылы оқушыларды елжандылыққа тәрбиелеу, сабақта эмоционалдық қалыпты сақтау, эстетикалық толғанысын байыту үшін жұмыстану сынды міндеттерін жүзеге асыруға кәсіби тұрғыдан дайындалады. Сондай-ақ, олар өздерінің болашақ кәсіби қызметтерінің ұйымдастырушылық, танымдық, эмоционалдық т.б. бағыттарын меңгере алады.

Болашақ музыка мұғалімдерінің жеке ән салу құзыреттілігін қалыптастыру үшін, оларға ән айту шеберлігін меңгерту, олардың музыкалық аспапта ойнай алу дағдысын жетілдіру қажет. Аталған дағдыларды студенттер «дауыс қою», «негізгі аспап», «қосымша аспап» пәндерін игеру кезінде қалыптастыра алады. Ал, «сүйемелдеу» пәнінде осы пәндерден жинақтаған білімдерін жетілдіруге мүмкіндіктері туындайды. Бұл пәнде оқытушы студенттердің физиологиялық және психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, оларға бағдарлама таңдау барысында аталған ерекшеліктерге көңіл бөлуі керек.

«Сүйемелдеу» пәні кезінде студенттер нақты бағдарламамен жұмыс жасайды. Оларға байқау сабақтары ІІІ курстан, ал «Сүйемелдеу» пәні ІІ курстан бастап жүргізілетіндіктен, студенттер бұл процеске біршама дайындықпен барады. «Сүйемелдеу» пәнінде студенттер көбінесе балабақша, мектеп бағдарламасындағы әндермен, билермен кеңінен танысады. Осылайша олардың балабақша мен мектептегі байқау сабақтарына деген қызығушылықтары арта түсіп, студенттер өздерінің болашақ мамандықтарына жауапкершілікпен қарай бастайды.

Шығарманы талдауда оның авторы жөнінде толық ақпарат алып отыруға, шығарма жанрымен танысуға, көркемдік-бейнелік жағын ашуға басты назар аудару керек. Шығарманың көркемдік-бейнелік құрылымын талдауда шығарма авторының ойын түсіне отырып, оны мәнерлі, сезіммен орындауға үйрету мұғалім назарынан тыс қалмауы тиіс. Орындаушылық-техникалық процесте студенттердің музыкалық аспапта дұрыс отыруынан бастап, қол қойылымы, ойнау мәнері мен шығарманы аспаппен бірге қосылып орындаудағы сапалылық ең негізгі қажеттілік болып табылады.

Шығарма құрылысымен танысуда, оны дұрыс орындау дағдысын қалыптастыруда «дауыс қою»

пәні үлкен маңызға ие. Бұл пәнді игеруде студенттер өздерінің әншілік шеберліктерін шындап, өздері орындаған әннің авторлары, жанры жөнінде қосымша ақпараттар жинақтап, өз білімдерін толықтыра түседі.

Болашақ музыка мұғалімдері ғылыми зерттеу жұмыстарының теориялық негізі мен әдістемесін білулері тиіс. Сонымен қатар, олар педагогикалық кәсіби шеберлікті (оқу процесін бақылау және талдау, педагогикалық фактілерді жүйелеу, кез-келген педагогикалық жағдайда өз музыкалық білімін, педагогикалық біліктілігін қолдана білу, музыка сабағының құрылысына жаңа әдіс-тәсілдер қолдану үшін іздену және т.б.) меңгерулері қажет.

Музыка мұғалімі ретінде қалыптасу кезінде студенттердің логикалық ізденістері бірізділік ізденістің тәртібі түрінде беріледі және де ол ғылыми мәселенің шешімін табуда орындалады. Дегенмен, ол студенттердің логикалық ерекшеліктерін, оның қалыптасуы мен дамуын бейнелей алмайды.

ЖОО-да ғылыми ізденіс әдісі педагогикалық процесті нақты диагностикалық өлшеуден, оның нәтижесінен көрініс табады және де ол жаңа жағдайға, педагогикалық тәжірибеге, ал болашақ музыка мұғалімдерінің іздену жұмыстарының мазмұны өздерінің келешек кәсіби қызметіне тікелей байланысты болады. Ғылыми ізденіске қажетті студенттердің білімі мен тәжірибесі педагогикалық тәжірибе барысында біртіндеп жинақталады.

Сондықтан да, оқытушы студенттердің қабілеті мен шығармашылық шабыты дамуының екпіні жоғарылау үшін оларды мынадай іс-әрекеттерді орындауға үйретуі тиіс:

1. санды ізденіс ақпараттарын сұрыптау;
2. компьютерлік технологияны пайдалану;
3. өзге ғылым салаларымен байланыстыру, оны қолдана білу;
4. ізденіс жұмысында тұлға дамуының ізденісін ескеру;
5. жеке компоненттері мен сапалылығы және әдіснамалық білімі болу.

Жоғарыда айтылғандардың барлығын негізге ала отырып, музыка мұғалімінің кәсіби құзыреттілігін оның «жеке тұлға ретіндегі қасиеттерінің және ішкі психикалық жағдайларының күрделі жүйесі, кәсіби қызметі мен қабілетін іске асыруға дайындығы, яғни, іскерлігі мен мүмкіндігіне сәйкес жұмыс істеу қажеттілігі» деп түсіндіруге болады. Және де болашақ музыка мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру үшін ЖОО-дағы педагогикалық процесте олармен мынадай іс-әрекеттер жүргізілуі тиіс:

- студенттерге инновациялық әдіс-тәсілдерді, технологияларды пайдалана отырып, сапалы білім беру;
- студенттерді кәсіби қызметке, іс-әрекетке ынталандыру;
- студенттерді тұлғалық және кәсіби дамыту, өзін-өзі жетілдіруге дағдыландыру;
- студенттерге кәсіби және тұлғалық даму мен жаңа технологияларды меңгеруді байланыстыруды, педагогикалық, психологиялық диагностика әдістерін меңгеруді үйрету;
- студенттердің педагогикалық процесті жобалай білу және ұйымдастыру біліктілігін қалыптастыру;
- студенттерге кәсіби тәжірибе жинау үшін оқу-тәрбие процесінде оқудың жаңа технологияларын пайдалана отырып сабақ жүргіздіру;
- студенттерді оқушылардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруды музыка пәнінің әдістемелері арқылы жүйелі түрде жүргізуге даярлау.

Әдебиеттер

1. Васина-Гроссман В.А. Михаил Иванович Глинка. (1804—1857). — Москва, Музыка, 1979; 1982. (Русские и советские композиторы). — 94 с.
2. Медведева И.А. Александр Сергеевич Даргомыжский. (1813—1869). — Москва, Музыка, 1989. — 155 с.
3. Познанский А. Пётр Чайковский. Биография. (В 2-х томах) — СПб.: Вита Нова, 2009. — 81 с.
4. Абдуллин Э.Б. Цели и принципы методологической подготовки учителя музыки // Абдуллин Э.Б. Методологическая подготовка учителя музыки. - Москва, 1991. — 46 с.
5. Джердемалиева Р.Р. Научно-педагогическое основы методической подготовка учителя музыки в системе высшего образование. - Алматы, 1997. — 54 с.
6. Қалыбекова А.А. Теоретические и прикладные основы народной педагогики казахов. — Алматы: БАҰР, 2005. - 198 с.

Резюме

В этой статье рассматривается актуальность проблемы профессиональной подготовки будущих учителей музыки и ценные мысли, выводы, рассуждение, опыт композиторов, педагогов-ученых про музыкальную культуру и про музыкальное образование которые проводили исследовательскую работу

согласно названной проблеме. Обсуждается виды профессиональной компетентности учителя музыки, выясняются компоненты и возможности формирования профессиональной компетентности будущих учителей музыки.

Summary

Actuality of problem of professional preparation of future music masters and valuable ideas, conclusions, reasoning are examined in this article, experience of composers, teachers-scientists about a musical culture and about musical education that conducted research work according to the adopted problem. Comes into question types of professional competence of music master, turns out components and possibilities of forming of professional competence of future music masters.

Баиезитова А.С., Байжанова А. Ә.

ОРТА АЗИЯ ХАНДЫҚТАРЫ ҮШІН РЕСЕЙ-АҒЫЛШЫН ТЕКЕТИРЕСІ

XIX ғасырдың ортасында Орта Азияда үш ірі мемлекет: Қоқан, Бұхар және Хиуа хандықтары болды. Бұл үш хандық орыс патшалығының жаулап алуға ұмтылуының басты нысанасы болды.

Ресей ертеден-ақ Орта Азиямен байланыста болды. IV Иван кезінде-ақ саудагерлер оның рұқсатымен Орта Азия базарларына келіп, олар туралы алғашқы мәліметті жіберген еді. Ал XVIII ғасырда орыс саудагерлері Астрахань, Қазан және Орынбор арқылы Орта Азиямен сауда жүргізді. Осы уақытта хандықтың кең сауда мүмкіншілігімен, экономикасымен және мемлекеттік өмірімен жете танысу мақсатында хандыққа бірнеше экспедиция жабдықталды. I Петр Орта Азия арқылы Үндістанға өтуге тырысты. Сондықтан да Орта Азия хандығындағы жағдаймен айналысты. Ал Орта Азияға бірнеше экспедиция, оның ішінде 1714-1716 жылдары Бухгольц және 1719 жылы Лихачев Ертіс арқылы бағыт алды. Бұл экспедициялар өз жолдарында (Ертісте) бірнеше қорғандар негізін салды. Ол салынған қорғандар Омск, Семей, Өскемен болды. Кейіннен олар солтүстік-шығыстан Орта Азияға жылжуда тірек пунктеріне айналды. I Петр 1717 ж. бірінші экспедицияны (Черкасск-Бекович) Каспий теңізінен Әмударияға жіберді. Оған Хиуаға жетуге мүмкіндік туды, бірақ мұнда экспедицияның барлық мүшелерін жойып жіберді. Бұл экспедицияны жібере отырып, I Петр қызықты нұсқау берді: Хиуа мен Бұхараға хандықты құттықтау үшін бара отырып, қазіргі сауда ісіне тыншылық жасауды. Әмударияның жанына баруды, оның ағысына, сондай-ақ плотинаға көңіл аударуды, егер мүмкіндік болса, әзірше ескі ағысына назар аударуды және қалған сағаларын білуге жіберді. (Әмударияның ескі ағысы Каспий теңізіне қарай ақты). Одан гөрі I Петр Әмудария арқылы Үндістанға көтерілу қажеттігін ескертті[1].

XIX ғасырда экспедициялар тағы да жіберілді. Орта Азия үшін Ресейдің басты қарсыласы Англияға бұл экспедиция ғылыми түрде жіберілгендігін сылтаурата отырып, патшалы Ресей Орта Азияның осы аудандарына жанталаса ұмтылды. Каспий мен Арал теңізі арасын өндіріске барометрлік нивелирлеу (жер беті нүктелері биіктіктерінің айырмасын өлшеу) үшін 1824 жылы жіберілген Берг экспедициясының құрамында 1600 Орал, Орынбор казактары, 6 зеңбірек құрал-сайман, 900-ден астам қос атты жеткізушілері болды. Перовскийдің 1839 жылы Хиуаға жасаған экспедициясы нағыз әскери жорық болды. Оның құрамында 5325 солдат, 22 пушка және 10 мың түйе болды. Перовскийдің жорығы сәтсіздікке ұшырады, оның керуендерінің бәрі даладағы суық аяздан үсіп өлді. Тағы да сауда және ғылыми мақсатпен жіберілген бірнеше экспедицияны атап өтуге болады. 1841 жылы инженер Никифоров экспедициясы жіберілді. Никифоровтың Хиуа ханымен келіссөзі қызықты болды. Хан оны жылышыраймен қарсы алды. Никифоровтың орыс патшалығы атынан айтқан барлық ұсыныс-тілектерін қабылдады. Бірақ келесі күні хан Никифоровты қайта қабылдағанда, ол өзінің есте сақтау қабілетінің нашарлығын, кешегі айтқаның ұмып калғаның айтты. Осы келіссөзде ешнәрсеге қолы жетпеген Никифоров Ресейдің қол астындағы қазақ жерлеріне шапқыншылықтарын тоқтату жөнінде ханға ультиматум қойды. Ал келіспесе, онда хан әскерлерін құртатының айтты, қорқытты. Бұл ханға әсер етті. Ол Ресеймен сауда келіссөзін бекітуге келісті, бірақ та, шындығында бұл келісім ешқандай мәнге ие болмады. Дәл осы жылы Бұхараға Бутенов миссиясы жіберілді. Миссияның құрамында, Бұхар хандығын нақты және құнды суреттеген оқымысты ғалым Ханьков болды. Бутенов миссиясына Ағылшын өкіметінің Орта Азияға табандылықпен тереңдей енуі, яғни Ресейдің мұнда енуіне жол бермеуді көздеп отырғаның білудің сәті түсті [2].

Патша өкіметінің Орта Азияға экспедициясы хан елшілерінің Ресейге келуін тездетті. Бірақ ол көп жағдайларда нақты нәтижелерін бермеді. Осылайша көптеген экспедицияға қарамастан, патшалы Ресейге хандықтармен мықты байланыс орнатудың сәті түспеді. Соған қарамастан, олармен сауда дамыды. XIX ғасырдың 30 жылдарында бұл сауда мейлінше үлкен көлемге жетті. 10 жыл көлемінде (1827—1837 ж.ж.) Ресейге 6951 мың сом тауар әкелінсе. Орта Азияға 4375 мың сом шығарылды. Келесі 10

жылдықта (1837—1847 ж.ж.) шеттен әкелу 8944 мыңға, шетке шығару 5027 мың сомға жетті: Ресей мынандай заттарды шетке шығарды, атап айтқанда, өндірістік заттар, қолөнер тәсілімен шығарылатын кездеме, қант, мақта, жіп, жүн, жібектің кейбір түрлері әкелінді. Орта Азияда барлық уақытта мақтаны шетке шығару өсті. 1840-1850 жылдары шетке мақта шығару 100 мың пұт, ал 1850-1855 жылдары 270 мың пұт болды [3].

Ресейдегі капитализмнің дамуына күшті дүмпу берген XIX ғасырдың 60 жылдарындағы реформадан кейін Орта Азиямен қарым-қатынас біраз өзгерді. Ресейден өнеркәсіп тауарларын әкелу дамыды. Тауар өткізетін базары мен шикізат қоры үшін орыс өнеркәсіпшілері өте үлкен қызығушылық көрсететін болды. Ресейдегі капитализмнің тез дамуы патшалықты Орта Азия территорияларын жаулап алуға итермеледі.

Капитализмге ұмтылуға өз шекарасын кеңейту, ішкі шекара шегінде капитал салатын жаңа орта іздеу Орта Азиямен қарым-қатынаста ерекше күшін көрсетті. Орыс капитализмінің шетке ұмтылуы XIX ғасырдың екінші жартысында елдің ішкі рыногының таралуын туғызды. 60 жылдары реформадан кейін сақталып қалған көптеген крепостниктіктің қалдықтары тез дамуға кедергі болды. Сондықтан ол ішкі рыноктың шегінен шығуды іздеді. Бұл іздеу, отар жаулап алу патшалық капиталистік дамуды басқа аудандарға бұруға және ел ішіндегі қарама-қайшылықты әлсіретуге мүмкіндік берді. Реформадан кейін жерсіз қалған кіріптар тұрғындардың бір бөлігін жаулап алған жерлерге апару мүмкін еді. Сонымен, олардың ел ішіндегі помещиктерге қарсы күшін әлсірету мүмкін еді. Осылайша мұнда помещиктер мен капиталистердің ойы сәйкес келді.

Сонымен бірге, Покровский жорамалдағандай, Орта Азияны жаулау тек орыс капитализмінің ісі деген пікір қалыптаспас үшін, мәселенің бұл жағы ерекше көңіл аударуды қажет етеді. Жаулап алуға шенеуніктер өкілдері, әскери қызметкерлер де күштар болды. Олар жаңа аудандарда өзіне байлық жинауға, бөтен иелікке өз қолдарын емін-еркін салуға болады деп ойлады. Бұл шенеуніктер Салтыков Щедриннің "Ташкенттің кожалары" атты романында өте айқын көрініс алды. Атап айтқанда, Орта Азияны жаулап алудан кейін "ташкенттіктер" сөзі тұрақты мәнге ие болды. Түрлі рангідегі шенеуніктер және әр түрлі ру іскерлері Орта Азияға кең толқынмен лап берді. Бұл туралы орыс сыншысы әңгімелейді[4].

60 жылдары Орта Азияны жаулап алуға итермелеген тағы бір ерекше себеп болды. Бұл АҚШ-тағы мақта тапшылығы тудырған Азамат соғысы еді. Мақта, негізінен, АҚШ-тан әкелінді. Орта Азия мақта шығарғанмен, ол жеткіліксіз болды. Оның Ресейге шамалы бөлігі әкелінді. Америкадан мақта ала алмаған орыс тоқыма өнеркәсібі американдықтардың орнын басатын Орта Азияда мақта өндірісін дамыту үшін, Орта Азияға назарын аударуға ұмтылды. Мақта тапшылығы мақта бағасының тез өсуіне әкеп соқты. XIX ғасырдың 60 жылдарының басында Орта Азия мақтасының 1 пұлы 45 сом тұрса, 1861 жылы 7 сом 50 тиын, 1862 жылы 12-13 сом, ал 1864 жылы тіпті 24 сомға жетті. Мақтаға деген сұранымның өсуі оны өндіруді ұлғайтты. Орта Азияда мақта себілетін жер көлемі тез өсті [5].

Орта Азияға шабуыл кезінде орыс патшалығы Англиямен араздасты. Англия Ресейдің Орта Азия халықтарын жаулап алуына рұқсат бермеуге ғана ұмтылған жоқ, сондай-ақ оны өз иелігіне айналдыруды көздеді. Англия Ауғанстанға өзінің белсенділігін нығайтты. Бұхар, Қоқан хандықтарына тыншыларын жіберді. Бұл жердегі оның барлық саясаты Ресейге бағытталды. Ағылшындар, Ресей Орта Азияға шабуылдауда, ал Англия тек өзінің Индияға иеліктерін сақтап қалу мақсатымен ғана қорғануда деген "теория" таратты. Ал, шындығында, бұл ел де Орта Азияға шабуылдады және бір-біріне қарсы күресті. Ресейге мұнда Англияға қарағанда тиімді болды, себебі Ресейден басқа Орта Азияға жақын бірден-бір мемлекет болмады.

Патшалы Ресейдің Орта Азияға жақындауынан Англия Индиядағы өз иеліктеріне қауіп төнеді деп есептеді. Англия "Британ" империясы қазынасының інжу-маржаның орыс найзасының (штык) қол астында қалдырғысы келмеді. Ағылшын саясатшылары Ресей мұнда Англияға үлкен қауіп төндіруі мүмкін деп есептеді, сондай-ақ Ресейдің Индияға барар жолы құрлық арқылы өтеді, Англия теңізге қарағанда құрлықта неғұрлым әлсіз еді.

Орта Азия хандықтарын қалайда болса иемденуге ұмтыла отырып, Англия Ресейдің Орта Азияға жақындауын тоқтатуға үміттенді. Патшалы Ресейдің Орта Азия хандықтарын жаулап алуына және Британ Индиясымен көршілік қатынасты бекітуге ұмтылуы, әрине, Англияның қарсылығын тудырды. Англия мен Ресейдің Орта Азиядағы шиелініскен қарама-қарсылығының мақсаты: 1. Ұлы державалар арасындағы барлық қарама-қарсылықтар мен қақтығыстарды пайдалана отырып, тиісті саясатты жүйелі жүргізу. 2. Константинопольді және Азияның барлық үлкен бөліктерін жаулауға патшалы Ресей ғасыр бойы ұмтылды. Англия Ресейдің қарақшылық саясатының күшті жауы болды, сондықтан да Ресей Англияны жанындағы бөтен халықтарға билік жүргізуіне кедергі келтіретінімен қорқытты. Ресейдің Орта Азияны жаулауы және осылайша Индия іргесіне бекінуі Англияның Азиядағы билігіне нақты қауіп болды. Бұл дәлел бұғаз жөніндегі сұраққа да өз әсерін тигізді. Англия мен Ресейдің Орта Азиядағы қарама-қарсылығы уақыт өте келе күшті түрге жетті. Бір сөзбен айтқанда, Орта Азияны жаулауда Ресейдің Англиямен соғысуға жақын қалған кездері де болды.

Бұғаз жөніндегі қарама-қайшылықты сипаттай келіп, К.Маркс: "Қара теңіздегі Трапезунт порты Орталық Азия мен Персия үшін, Түркістан үшін де бағалы болып табылды" деп атап көрсетті. Ал бұдан Орта Азия жөніндегі мәселе Таяу Шығыспен тығыз байланысты екенін көруге болады. Патша дипломаттары Босфорда Ресейдің нақтылы бекітуімен Англия қарсылығын тоқтату ерекше маңызды екенін түсінді. Қырым соғысынан кейін, әсіресе 1857 жылы Индиядағы кетерілістен кейін Түркістанды жаулап алу патшаның агрессиялық саясатында кезек күттірмейтін іс болды.

Әдебиеттер

1. Қазақстан тарихы 5 томдық, 3томы. Алматы: Атамұры, 2000 ж.
2. Добросмыслов Г. Города Сыр-Дарьинской области. Казалинск, Перовск, Туркестан, Аулие-ата, Чимкент. Ташкент 1912. 113-114 б.
3. Бекмаханов Е. Қазақстан ХІХ ғасырдың 20-40 жж. Алматы: Санат. 1994; Шойынбаев Т. Прогрессивное значение присоединения Казахстана к России. Алма-Ата: Казахстан, 1973. 209 б.
4. Бекназаров Р. Оңтүстік Кдзақстан тарихының очеркі (ХУІІІ-ХІХ ғғ.). Алматы; Ғылым, 1976.
5. Жолдасов С. Шежірелі Оңтүстік: көне заманнан бүгінге д

УДК 821. 512. 122

Баймусаева Б., Демеуова К.

ЮКГУ им.М. Ауэзова, СШ № 50 им. А.Байтұрсынова, Шымкент, Қазақстан

ЯЗЫК И СТИЛЬ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Ч. ВАЛИХАНОВА

Научное наследие талантливого казахского ученого ХІХ века содержит материалы и исследования по результатам его научных путешествий по Восточному Туркестану (Кульджа, Кашгария), по этнографии, истории и литературе казахского и киргизского народов. Труды Ч.Валиханова традиционно рассматривались и рассматриваются лишь в научном аспекте, но никогда не были предметом исследования с точки зрения их языка, не были объектом литературоведческого анализа. Между тем, даже беглое чтение многих очерков молодого ученого, особенно дневников путешествий, оставляет впечатление «литературности», изящной обработки языка, продуманности композиции и конструкции текстов. Тексты научных трудов представляют собой сплав научного и художественного стиля, где, на наш взгляд, преобладает художественность.

Цель нашей работы – рассмотреть наиболее законченные и ценные не только в научном плане, но и в плане литературной обработки текста произведения Ч.Валиханова – «Очерки Джунгарии» [1], «Дневник поездки на Иссык-куль» [2], «Западный край китайской империи и г. Кульджа» [3] с позиций литературоведческой, рассмотреть стиль и язык произведений и по мере сил доказать «литературность» созданных автором-ученым текстов. Язык очерков свидетельствует об огромной эрудиции автора, владении им восточными и западными языками и умение живой, образной речью передать увиденное. Обращает на себя внимание и то, что если о флоре и фауне Ч.Валиханов пишет строгим и точным научным языком, то о людях, о населении исследуемых территорий рассказывает с тонким юмором и иронией.

«Очерки Джунгарии» – одно из первых произведений Ч.Валиханова, написанное в жанре очерка, по сути это – отчет научной экспедиции, в котором всесторонне описываются результаты путешествия: география Средней Азии, история, этнография, литературная жизнь населяющих ее народов. Уже начало очерка многообещающе. Первый абзац – пространное вступление – начинается интригующе: «Над Средней Азией висела до сих пор какая-то таинственная завеса» [1,С.83]. Это обязательное в структуре научного труда вступление, где обосновывается актуальность темы исследования. Но это также своеобразное вступление литературного произведения, которое создает широкое, эпическое начало, обещающее разносторонний анализ рассматриваемой проблемы.

«Очерки Джунгарии» – по своему слогу художественное произведение, где за текстом угадывается автор, который не только «по долгу службы» ведет наблюдение за жизнью обитателей изучаемой территории, но и с живым интресом, свойственным молодости, вглядывается в «новые лица» людей и природы незнакомой местности. Автор – молодой, европейски образованный и воспитанный человек, обладающий тонким резким аналитическим умом, острый на язык. Чувствуется в нем «поэтическая жилка», о которой свидетельствуют оригинальные эпитеты и метафоры, сравнения. Например: «дикая соседка (Средняя Азия)» [1,С.83], «звонкобегающая речка» [1,С.101], «серебролиственная джигда» [1,С.83], «озеро – чистейший кобальт» [2,С.276], «зноепалющее солнце» [2,С.276], «манап толст и жирен, как бургамский бык» [1,С.103], «китаец, начал, скребя горлом, как

ученый скворец, свои приветствия» [3,С.367]. Это далеко не полный перечень метких авторских художественных тропов. Не только богатым языком, но даже своей ритмикой и мелодикой некоторые отрывки напоминают художественное произведение. Описывая нынешнее жалкое состояние Средней Азии, когда-то могущественной и высокоразвитой, автор пишет: «Вся страна, нисколько не преувеличивая, есть не более не менее, как одна громадная пустыня с заброшенными водопроводами, каналами и колодцами, усеянная развалинами; пустыня, занесенная песком, заросшая уродливыми кустами колючего саксаула и обитаемая только стадами диких ослов и пугливых сайгаков» [1,С.83].

Описания в очерках Ч.Валиханова можно разделить на три группы:

- 1) описания природы,
- 2) описания человека как представителя какого-то определенного сообщества,
- 3) «композиционные картины», пользуясь термином живописи, когда дается панорамная картина природы, в которой человек, животные и растительный мир представлены вместе как части единого целого – Природы.

Художественные картины сопровождаются размышлениями автора, анализом и выводами. Это не безучастные и бесстрастные описания увиденного, тут главное – впечатления, мысли и чувства автора, о чем свидетельствуют обилие художественных тропов, юмор и ирония в стиле, что несвойственно научному языку.

Особенно интересны в очерках Ч.Валиханова описания людей. Автор как ученый-этнограф показывает человека как представителя определенного сообщества глазами чужеземца (европейца), при этом заботясь о реалистичности портрета. В психологическом портрете сквозит ирония, автор видит человека насквозь, за внешним – внутреннего человека, а иногда и вовсе пустоту, как, например, в следующем отрывке: «В числе глазевших был один бохшо, урядник из солонов, человек, по-видимому, зажиточный, судя по платью, и неглупый, принимая в соображение замечательную толстоту желудка. В Китае вместительнее разума принимается желудок: если у вас замечательной величины брюхо, то очевидно, что у вас и замечательный ум. Этот бохшо, по-видимому, сильно тщеславился своим «умом» (как же не гордиться явным выражением своего превосходства!) Он пристально всматривался в наши желудки, чтобы узнать степень нашей мыслительной силы и, увидевши поджатые наши субъекты, он презрительно отвернулся и особенно гордо заковылял, из чего было ясно, что о нас, русских, составил мнение самое невыгодное относительно умственной силы» [3,С.383]. Столь длинная цитата оправдана тем, что в ней ярко отражены все стороны манеры письма Ч.Валиханова: точность деталей реалистического портрета, создание психологического портрета, юмор, иногда доходящая до убийственной иронии. У читателя появляется ощущение дежавю: «Я где-то читал подобное». И оно неспроста, стиль, слог Ч.Валиханова-писателя напоминает стиль М.Ю. Лермонтова. Такая же отточенность пера, немногословность, когда «словам тесно, а мыслям просторно», такой же немного усталый и иронический взгляд молодого человека, с преждевременно «состарившимся» умом. Если кого-нибудь из знатоков великого русского писателя такое «соседство» коробит, то предлагаем следующий отрывок из очерка «Западный край китайской империи и г. Кульджа» и вспомнить прозу М.Ю.Лермонтова: «Комары были здесь так же неугомонны, как на Хоргосе, так что, вставши утром, мы чувствовали страшный зуд и изъян по всему лицу. Весь вечер я ходил с ружьем, но был ужасно несчастлив: слышал под ногами крик перепела, а найти не мог» [3,С.381]. Второе предложение по своей конструкции и, следовательно, интонации не напоминает вам страницы из дневника Печорина? В одном месте есть даже прямая цитата из «Демона» М.Ю.Лермонтова, что еще раз убеждает не только в знании Валихановым произведений Лермонтова, но и наталкивает на мысль о влиянии русского поэта на манеру письма казахского ученого. Вот этот отрывок: «Все нам надоедает: живем на широкой и гладкой Руси – рвемся на Кавказ, где стоит белоснежный Казбек, хочется видеть Альпы, нужны горы, «столпообразные руины» и «звонкобегущие ключи» [3,С.364]. А вот отрывок из поэмы «Демон»:

Роскошной Грузии долины
Ковром раскинулись вдали;
Счастливый, пышный край земли!
Столпообразные руины,
Звонко-бегущие ручьи

По дну из камней разноцветных [4,С.556-557].

В стиле Ч.Валиханова – подводить итоги научных наблюдений в форме художественной речи, строя обоснования на разностороннем материале. Например, он сравнивает психологию горцев и жителей равнинной местности, и разящую разницу в их нравах рассматривает как результат влияния ландшафта на нравы, характер народа. Ч.Валиханов также замечает о влиянии национального характера даже на особенности архитектурных сооружений, традиционных для данного народа: «Дух империи – необщительность и замкнутость – выражался в первом городе: каждый дом стоял отдельно

и был окружен стеной, – казалось, что хозяин заперся и был в четырех стенах, чтобы не видеть соседей, не говорить» [3, С.376]. А также ученый-этнограф замечает зависимость национального характера и даже внешности (выражения лица) от общественного строя и места страны, занимаемом в сообществе государств. Рассказывая о кашгарцах, потерявших свою независимость еще в древние времена и теперь являющихся подданными Китая, Ч.Валиханов пишет: «Народ этот никогда не пользовался совершенной свободой; влияние этого рабства и зависимости положило на их лица печать какой-то угрюмой и печальной безнадежности» [3, С.382].

Еще более убеждает в художественности очерков Ч.Валиханова красочные и реалистические описания природы, напоминающие пейзажи в художественных произведениях и по качеству ничем им не уступающие. Особенно удались автору описания степи – родной стихии потомка кочевников. В них чувствуется авторская любовь к природе и неподдельное восхищение ее красотой. Метафоры, эпитеты, сравнения способствуют созданию живой картины степи – бурлящей жизни, где обилие света, цвета, звука и движения. Отмечая контраст между горами и степью во всем: в ландшафте, в животном и растительном мире, даже во влиянии на характер и нравы жителей, автор с удовольствием переходит на описание легкой степи, которое по своей вдохновенности напоминает текст художественного произведения, в первую очередь приходит на ум стихотворение Абая «Лето»: «Там свобода, счастье и между зверями и птицами божьими. Широкая река или необъятное озеро тихо струят свои гладкие и светлые воды; утки, гуси, лебеди гордо плавают на водах, поднимают гомон, шум, но все это дружно... Никто никому не мешает. Легкая чайка роскошно купается в лазури небес. Степной жаворонок поет свою песню на высоте и сладко трепещет крылами. Во всем беззаботность и лень. Беспредельная, как море, степь покрыта тысячами разных трав, бедные цветочки, тонкие и нежные, расстилаются зеленой скатертью. Ветер ли пробежит – ровно зарябят и тихо зашумят травы. Всюду жизнь: пчелы, бабочки парят с цветка на цветок. Я сам степняк и увлекся степью: пора обратиться к предмету» [3, С.365-366]. Завершается роскошная картина степи неожиданной остановкой, вынужденной, в чем признается сам автор, что придает тексту задушевный тон. Читая эти страницы, невольно ловишь себя на мысли, что если бы не ушел из жизни так рано Чокан, многогранный талант его умножился бы и литературным даром, зачатки которого мы видим в путевых записях, где он местами, как бы пробуя свою силу, дает волю художественному перу. Жанр научного очерка не дает свободы полету воображения, и автор вынужден вернуться к теме исследования.

Так называемые композиционные картины подтверждают авторскую мысль о том, что «всюду жизнь». Автор – ученый и путешественник – видит проявление Жизни природной во всех деталях мира: людях, животных, растениях, ветре и шуме. Привал во время исык-кульской экспедиции, по признанию автора, запечатлелся в его памяти «по своей чрезвычайной приятности» [3, С.373]. Автор каким-то инстинктом, внутренним прозрением схватывает единство мироздания, гармонию в мире, если взять его в отрыве от человеческих вмешательств. Картина привала – идиллия, и, как всегда, она кратковременна, пока человек своим вмешательством (здесь – китаец, предлагающий подарки «большому человеку») не нарушит ее. «Что-то особенно приятное, успокаивающее было в самой природе», – так начинается свое длинное описание автор. И завершается картина описанием света и цвета, которые проникли в этот земной мир из небес, как бы наблюдавших за жизнью на земле: «Вся эта картина освещена ярким, чудно розовым светом заходящего солнца; вода, листья на деревьях, летающие жуки, мухи, комары – все это блестит, светится тем же колером» [3, С.374]. Чем не поэзия эта картина, и чем не поэт ее автор?!

Картины природы, россыпью разбросанные на страницах очерков, говорят не только о поэтической одаренности автора, но и о пантеистическом взгляде автора на природу, мир в целом.

О литературности рассматриваемых нами произведений Ч.Валиханова говорит и их композиция. По своей композиционной структуре это одновременно и научные произведения с вступлением, обоснованием темы, описанием предмета исследования – основной частью, выводами, и литературные произведения с описаниями природы, людей и группы людей, размышлениями «по поводу», историческими экскурсами. Структурные элементы, свойственные художественному произведению, уводят нить повествования в сторону, и автор вынужден каждый раз после увлекательного отступления от темы исследования возвращаться к ней фразами: «Обратимся к нашему рассказу», «Возвратимся к прерванному рассказу» [3, С.408], «Начнем рассказ последовательно» [3, С.401], «Я заговорился слишком. Обратимся к тому, что именно хотел сказать» [3, С.417].

Все рассматриваемые в данной работе очерки Ч.Валиханова написаны в стиле спокойной, доверительной беседы с читателем. Описания природы, людей эмоциональны, всюду чувствуется личность автора – пытливого, умеющего видеть красоту природы, изящны в человеческой натуре и во взаимоотношениях людей в обществе. Читать очерки Ч.Валиханова интересно и увлекательно, как будто читаешь не научный отчет о путешествии, а художественное произведение. Язык сочный, выразительный. Нужно отметить, что если о людях автор пишет с тонким юмором, иногда с иронией,

а об общественных структурах – критически, то о природе – спокойно и с каким-то неподдельным восхищением ее красотой. Чувствуется глубокое знание человеческих характеров, отношений, что позволяет ему иронизировать, но в то же время чувствуется доброжелательное отношение к миру, к людям.

Отмечая выдающиеся достижения казахского ученого в области наук, почитатель таланта Ч.Валиханова академик А.Маргулан не оставил без внимания и художественный талант ученого: «Ч.Валиханов был не только ученым-мыслителем, но и казахским писателем-прозаиком, оставившим памятники художественной прозы в виде дневника о поездке на Иссык-куль и Кульджу – талантливые художественные произведения» [5,С.77]. надеемся, что наша работа хоть в какой-то мере смогла подтвердить высказывание А.Маргулана примерами из произведений Ч.Валиханова.

Литература

1. Валиханов Ч. Очерки Джунгарии. // Валиханов Ч. Избранные произведения.(под ред.академика АН Казахской ССР А.Х.Маргулана) – Алма-Ата: Казахское государственное издательство художественной литературы,1958, С.83-116.
2. Валиханов Ч. Дневник поездки на Иссык-куль// Валиханов Ч. Избранные произведения.(под ред.академика АН Казахской ССР А.Х.Маргулана) – Алма-Ата: Казахское государственное издательство художественной литературы,1958, С.236-286.
3. Валиханов Ч. Западный край китайской империи и г. Кульджа.// Валиханов Ч. Избранные произведения.(под ред.академика АН Казахской ССР А.Х.Маргулана) – Алма-Ата: Казахское государственное издательство художественной литературы,1958, С.363-443.
4. Лермонтов М.Ю. Сочинения в 2 томах. Т.1 – М.: Художественная литература,1988.
5. Маргулан А. Жизнь и деятельность Чокана Валиханова // Валиханов Ч. Избранные произведения.(под ред.академика АН Казахской ССР А.Х.Маргулана) – Алма-Ата: Казахское государственное издательство художественной литературы,1958, С.15-79.

Түйін

Мақалада Ш.Уәлихановтың очерктерінің тіл және стиль ерекшеліктері қарастырылады.

Summary

In this article description peculiarities of the language and style of the Ch. Valikhanov's essays.

ӘОЖ 541.23

Джайлыбаева М.Т.

№ 1 облыстық Дарын-интернаты, Шымкент, Қазақстан

ҚАЗАҚТЫҢ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН САЛБУРЫННЫҢ МАҢЫЗЫ

Аңдатпа

Салбурын (салт). Мұндай аң аулағанды қазақтар “салбурын” деп атайды. Бұл — аңшылық сауық. Аңшы, саятшы жігіттердің топ болып, бірнеше күн бойы аңға шығуын “салбурын” деп айтады. Мұны аңшылық мерекесі десе де болады. Мұнда алған аң бөріне бірдей бөлінеді. Ауылдағы ақсақалдардың жолы бөлек есептеледі. Салбурын аңшылардың ерлігі мен ептілігін, азаматтығын сынайтын жол. Аңшылардың қысты күні күтетін сәті — сонар.

Кілттік сөздер: Дәуір, этнограф, ғалым, ұлтжандылық, отансүйгіштік, салбурын, тәуекел, зерде, ойшыл, сабырлы, төзімді.

Қазақ – көне дәуірден бастау алатын күрделі де бай тарихы, сан қырлы мәдениеті, өзіндік игі ғұрып – дәстүрі бар, этнографиялық ахуалы әр қилы, пейілі өзінің байтақ даласындай кең де қонақжай халық. Халқымыздың бітім болмысын зерттеген этнограф ғалымдардың атап өткеніндей, қазақ – жайшылықта тәубешіл, жаугершілікте тәуекелшіл, зерделі де ойшыл, сабырлы да төзімді, шыдамды да жомарт, елгезек те еліктегіш, кеңпейіл де кішіпейіл, ерегескенмен ерегесетін, доспен дос бола алатын, әділдікті бағалай білетін халық. Қаз дауысты Қазыбек бидің сөзімен айтқанда:

«Біз қазақ деген мал баққан елміз,
бірақ ешкімге соқтықпай жай жатқан елміз.
Елімізден құт – береке қашпасын деп,

жеріміздің шетін жау баспасын деп,
найзаға үкі таққан елміз.
Ешбір дұшпан басынбаған елміз,
басымыздан сөз асырмаған елміз.
Досымызды сақтай білген елміз,
дәм – тұзды ақтай білген елміз» - деген.

Қазақстан – ұлан – байтақ территориясы бар әлемдегі ең үлкен тоғыз мемлекеттің бірі. Жоңғар шапқыншылығынан бұрын қазақтар ең көп санды түркі халқы болған секілді. «Қазақ көп пе, масақ көп пе» деген түрікмен мәтелі осыны меңзейді. Халықтың өз ата – қонысында азшылыққа айналуы – қазақтар секілді өз тарихында әлденеше рет жойқын қасіретке ұшырап, тағдырдан көп теперіш көрген елде ғана болатын жәйт. Кең – байтақ атамекеннің әрбір қарыс сүйемін сан ғасыр бойы ата – бабамыз сыртқы жаудан сом білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен қан төгісіп, жан берісіп қорғап, ұлтжандылық, отансүйгіштік рухын бойға сіңіруді келер ұрпаққа аманаттаған. Алайда тіршілік тезінен өткен, жастарды ұлттық үрдіске тәрбиелеуде маңызы бар көптеген дәстүрімізден де жазып қалғанымыз белгілі. Өмірдегі бар сүреңсіздік, адам бойына көлеңке түсіретін бүкіл жаманшылық атаулы ата салтына, елдік дәстүріне солқылдақтықтан екені белгілі болып отыр. Ұлттық тәрбиеден қағажу қалып бара жатқан жастардың отаншылдық сезіміне де кесірі тиетінін өмір дәлелдеп береді. «Ата салтың – халықтық қалпың» дегендей, өз жұртының қадір – қасиетінен мәлімет беретін ғұрып қасиетпен, оған мейлінше құрметпен қарау – ұлтымызға, елдігімізге сын. Тыңдар құлаққа, көрер көзге, сезінер жүрекке танымал, басқа елдерде жоқ дәстүр өрнектері, ортақ мұралары, тұрмыс – тіршілігіндегі керемет салт – ғұрпы мақтаныш сезімін тудырып, жұртшылықты жалпы отаншылық пен елжандылыққа тәрбиелеуде маңызды міндет атқармақ.

Салбурын (салт). Мұндай аң аулағанды қазақтар “салбурын” деп атайды. Бұл — аңшылық сауық. Аңшы, саятшы жігіттердің топ болып, бірнеше күн бойы аңға шығуын “салбурын” деп айтады. Мұны аңшылық мерекесі десе де болады. Мұнда алған аң бөріне бірдей бөлінеді. Ауылдағы ақсақалдардың жолы бөлек есептеледі. Салбурын аңшылардың ерлігі мен ептілігін, азаматтығын сынайтын жол. Аңшылардың қысты күні күтетін сәті — сонар.

Сонар “ұзақ сонар”, “келте сонар” және “қан сонар” деп үшке бөлінеді. Мұның ең қызығы соңғысы. “Қан сонарда бүркітші шығады аңға” (Абай).

Бұл — аңшылар үшін өте қызықты сәттердің бірі. Қыстың тынық күні ұлпа қар жерге түскенде жүрген аңның ізі тайға таңба басқандай анық көрініп жатады. Аңшылар бұл күнді асыға күтіп жүреді де ізіне түскен аңды құтқармай соғып алады.

Тағы бір қызығы қасқыр, түлкі сияқты аңдар сонардың өзіне қауіпті екенін сезеді. Ондай сәттерде олар апанынан, інінен немесе жатқан жерінен козғалмайды, сонымен қатар із салмайды. Мұны кәдімгі аңшылар жақсы біледі. Сонарда аңшылар ащы дабыл қағып, айғайлап, ит қосып үркітіп шығарады. Осындай іс – әрекеттерімен ерекшеленеді.

Әдебиеттер

1. Мұратхан Қани «Қазақтың көне тарихы». Жалын.: 2004ж
2. Халел Арғынбаев «Қазақтың отбасылық дәстүрлері». Алматы.: 2008ж
3. Сейдін Бизақов «Түбі бір түркілер». Алматы.:2005ж

Резюме

Салбурын — зимнее развлечение охотников. Жигиты с ловчими птицами (саятшы) выходили несколько дней подряд на охоту, где испытывались меткость, ловкость, смелость, а также сноровка их ловчих птиц. Зимой охотники с нетерпением ждут “сонар” — особенного состояния природы. Великий Абай слагал стихи об этом “Қан сонарда бүркітші шығады аңға”. Волки и лисы в такую погоду остаются в норах. Заядлые охотники, зная об этом, с шумом изгоняют их и начинается отличная охота. Добыча делится поровну. Для аксакалов часть дичи откладывается, а по прибытии торжественно вручается. Воспитательная роль этого обычая и в испытании жигитов, и в почитании старших, и в проявлении щедрости.

Summary

Salburyn is a winter hunting entertainment. Zhigits with their hunting birds • sayatshy) went for hunting for a few successive days, where the marksmanship, dexterity, and courage of zhigits were tested, and also their hunting birds' skills. In winter hunters impatiently wait for 'sonar' — particular kind of weather. The great Abai wrote his verses about this: “Kan sonarda burkitshi shygady anga”. Wolves and foxes in weather like this remain in their holes. The experienced hunters, aware about this, noisily force them out of their holes, and the excellent hunting begins. The catch is distributed equally. Part of it is put aside for aksakals, and at the arrival is solemnly given to them. The pedagogical role of this custom is in the testing of zhigits, the respect of elders, and the expression of generosity.

Әбдрахметова М.

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

МОДУЛЬМЕН БЕРІЛГЕН ТЕНДЕУЛЕРДІ ШЕШУ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа: Модуль ұғымы нақты сандар облысында да, комплекс сандар облысында қолданылады. Сонымен қатар архитектурада, техникада да кездеседі. Кейде модуль ұғымының орнына «абсолюттік шама» деп те қолданылады. Бұл мақалада мектеп математика курсына модуль белгісінің астында айнымалы шама болатын теңдеулердің түрлері мен шешу әдістері көрсетілген.

Кілттік сөздер: модуль, модульмен берілген теңдеулер, модульдің геометриялық мағынасы, аралықтарға бөлу, графиктік тәсіл.

Анықтама. a санының модулі немесе a санының абсолют шамасы деп, a -егер a нольден үлкен немесе тең болса, онда a -ға тең; егер a саны нольден кіші болса, онда $-a$ -ға тең, яғни

$$|a| = \begin{cases} a, & \text{егер } a \geq 0; \\ 0, & \text{егер } a = 0; \\ -a, & \text{егер } a < 0. \end{cases} \quad (1)$$

Анықтамадан кез келген нақты a саны үшін $|a| \geq 0$ екендігі шығады [1].

1-мысал. $|2 - \sqrt{3}| = 2 - \sqrt{3}$, себебі $2 - \sqrt{3} > 0$

$|\pi - 4| = -(\pi - 4) = 4 - \pi$, себебі $\pi - 4 < 0$

АНЫҚТАМА. Айнымалысы модуль таңбасымен берілген теңдеулерді *МОДУЛЬМЕН БЕРІЛГЕН ТЕНДЕУЛЕР* деп атайды. Мысалы, $|x - 2| = 3, |3x + 2| = 2x + 1$ т.б.

Мектеп математика курсына модуль белгісізі шама астында болатын мынадай теңдеулер кездеседі.

$$1 \quad f(|x|) = g(x) \Leftrightarrow \begin{cases} x \geq 0 \\ f(x) = g(x) \\ x < 0 \\ f(-x) = g(x) \end{cases}$$

$$2 \quad |f(x)| = g(x) \Leftrightarrow \begin{cases} f(x) \geq 0 \\ f(x) = g(x) \\ f(x) < 0 \\ -f(x) = g(x) \end{cases}$$

$$3 \quad |f(x)| = |g(x)| \Leftrightarrow (f(x))^2 = (g(x))^2$$

$$4 \quad |f(x)| = -f(x) \Leftrightarrow f(x) \leq 0$$

$$5 \quad |f(x)| = f(x) \Leftrightarrow f(x) \geq 0$$

$$6 \quad |f_1(x)| + |f_2(x)| + \dots + |f_n(x)| = g(x)$$

$f_1(x) = 0, f_2(x) = 0, \dots, f_n(x) = 0$ теңдеулерінің түбірлері $x_1 < x_2 < \dots < x_n$ болсын. Теңдеуді $x \leq x_1, x_1 < x \leq x_2, \dots, x \geq x_n$ аралықтарында жеке – жеке шешеді [2].

Мектеп математика курсына модуль белгісінің астында айнымалы шама болатын теңдеулерді шешу әдістері:

- 1) модульдің геометриялық мағынасын пайдалану;
- 2) анықтама бойынша модульді ашу;
- 3) теңдеудің екі жақ бөлігін дәрежелену;
- 4) аралықтарға бөлу;
- 5) графиктік тәсіл [3].

1-әдіс Модуль таңбасымен берілген теңдеуді шешуде модульдің геометриялық мағынасын пайдалану

Егер теңдеу $|x - a| = b$ деп берілген болса, мұндай теңдеу қарапайым модульдік теңдеулер деп аталады. Мұндағы a мен b нақты сандар. Мұндай қарапайым модульдік теңдеулер геометриялық тәсілмен шешіледі.

$|x - a|$ модулінің *геометриялық мағынасы* - координаталық сандар өсінде a – санынан b – бірлік қашықтықта тұрған x – санды табу керек екенін білдіреді.

2-мысал. $|2x - 3| = 5$

Шешуі. $|a - b|$ модулінің геометриялық мағынасы – түзудегі a мен b нүктелерінің арақашықтығы екені белгілі. Олай болса, жалпы жағдайда $|x - a| = r$ түріндегі теңдеуді шешу үшін түзудегі a мен қашықтықта орналасқан екі нүктені тапса болғаны.

Түзу бойында 3 нүктесінен 2 нүктесіне дейінгі қашықтық 5-ке тең болатын екі нүкте бар: 8;-2. Олай болса, $2x = 8$ және $2x = -2$ теңдеулерін аламыз.

Жауабы: 4;-1[1].

2-әдіс Анықтама бойынша модульді ашу

3-мысал. $|3x - 5| = 2$

Шешуі: 1)
$$\begin{cases} 3x - 5 \geq 0 \\ 3x - 5 = 2 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x \geq \frac{5}{3} \\ x = \frac{7}{3} \end{cases}$$

2)
$$\begin{cases} 3x - 5 < 0 \\ -3x + 5 = 2 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x < \frac{5}{3} \\ x = 1 \end{cases} \Rightarrow x_1 = \frac{7}{3}, x_2 = 1.$$

Жауабы: $\left\{ \frac{7}{3}; 1 \right\}$ [1].

3-ӘДІС А ЖӘНЕ В САНДАРЫНЫҢ МОДУЛЬДЕРІ МЕН КВАДРАТТАРЫНЫҢ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС АРҚЫЛЫ ШЕШУ.

Бұл әдіс берілген сандардың модульдері мен квадраттарының арасындағы мәндестікке негізделген.

$$\begin{aligned} |a|=|b| &\longrightarrow a=b \text{ немесе } a=-b \\ a^2=b^2 &\longrightarrow a=b \text{ немесе } a=-b \end{aligned} \quad (2)$$

Бұдан бірінші кезекте

$$|a|=|b| \longrightarrow a^2=b^2 \text{ болады деген қорытынды шығады.} \quad (2.1)$$

Ескерту: Дәрежелену кезінде бөгде түбірлер пайда болуы мүмкін, сондықтан таүбірлерді тексеруді орындау керек.

4-мысал. $|2x - 3| = |x + 1|$.

Шешуі: $(2x - 3)^2 = (x + 1)^2$;

$$4x^2 - 12x + 9 = x^2 + 2x + 1,$$

$$3x^2 - 14x + 8 = 0,$$

$$x_{1,2} = \frac{7 \pm 5}{3},$$

$$x_1 = 4, x_2 = \frac{2}{3}.$$

Жауабы: $x_1 = 4, x_2 = \frac{2}{3}$

4-ӘДІС МОДУЛІ БАР ТЕҢДЕУЛЕРДІ АРАЛЫҚТАРҒА БӨЛУ АРҚЫЛЫ ШЕШУ

Аралықтарға бөлу әдісі бойынша теңдеулерді шешу үшін мына алгоритмді қолданған тиімді.

1. Модуль таңбасының ішіндегі өрнектерді нольге теңестіріп, теңдеуді шешу;

2. Теңдеулердің түбірлерін қолданып, сан түзуін аралықтарға бөлу;
3. Модуль анықтамасын ескеріп, әрбір жеке интервалда берілген теңдеуді шешу;
4. Теңдеудің шешімдерінің қарастырылып отырған аралыққа тиісті болатынын тексеру;
5. Тиісті түбірлерді берілген теңдеудің түбірі ретінде алу;

5-мысал. $|\frac{2x+5}{x-7}|=3$ теңдеуін шешейік.

$$1) \frac{2x+5}{x-7}=0, \quad 2x+5=0, \quad 2x=-5, \quad x=-2.5, \quad x \neq 7.$$

Яғни $x \neq 7$ болғандағы теңдеудің түбірі 2,5. Бұл сан түзуін аралықтарға бөлетін нүктеге сәйкес сан, сол сияқты модуль таңбасының ішіндегі өрнектің мәні болмайтын нүктеге сәйкес санда аралықты бөлетін нүктеге сәйкес сан болады. Яғни берілген теңдеуге сан түзуін аралықтарға бөлетін $x=-2.5$ және $x=7$ сандарына сәйкес нүктелер. Бұл нүктелер арқылы сан түзуі

$(-\infty; -2.5)$, $[-2.5; 7)$, $(7; \infty)$ үш аралыққа бөлінеді. Берілген теңдеуді әрбір аралықта шешеміз.

1) Модульдің анықтамасы бойынша $(-\infty; -2.5)$ аралығында $\frac{2x+5}{x-7} > 0$

$$\frac{2x+5}{x-7} = 3;$$

$$2x+5=3x-21,$$

$x=26$, $26 \notin (-\infty; -2.5)$. Яғни қарастырылып отырған аралықта теңдеу түбірі жоқ.

2) $[-2.5; 7)$ аралығында модульдің анықтамасы бойынша $\frac{2x+5}{x-7} \leq 0$,

$$|\frac{2x+5}{x-7}| = -\frac{2x+5}{x-7};$$

$$-\frac{2x+5}{x-7} = 3,$$

$$-2x-5=3x-21,$$

$$5x=16,$$

$$x=3.2.$$

$3.2 \in [-2.5; 7)$. Яғни қарастырылған аралықта берілген теңдеудің 3,2-ге тең бір түбірі бар.

3) $(7; \infty)$ аралықта модульдің анықтамасы бойынша $\frac{2x+5}{x-7} > 0$;

$$|\frac{2x+5}{x-7}| = \frac{2x+5}{x-7};$$

$$2x+5x-7=3;$$

$$2x+5=3x-21;$$

$x=26$, $26 \in (7; \infty)$. Яғни қарастырылған аралықта берілген теңдеудің 26-ға тең түбірі бар.

Сонымен берілген теңдеудің $x=3,2$ және $x=26$ болатын екі түбірі бар.

Жауабы: 3,2 және 26 [3].

5-әдіс Графиктік әдіс

Модуль таңбасымен берілген теңдеулерді шешудің бір әдісі –графиктік әдіс. Бұл әдіс функция графигін тұрғызуға негізделген. Егер берілген функциялар графигтері қиылысса, онда қиылысу нүктелерінің абсциссалары берілген теңдеу шешімі болады. Егер графигтер қиылыспаса, онда берілген теңдеу шешімі болмайды деген қорытындыға келеміз. Бұл әдіс модуль таңбасымен берілген теңдеулерді шешудің басқа әдістеріне қарағанда онша тиімді емес, себебі біріншіден, ол уақытты көп алады және үнемі рационалды емес, екіншіден график тұрғызғандағы нәтиже үнемі дәл болмайды.

Мысал теңдеуді шеш $|4-x|+|(x-1)(x-3)|=1$

Шешуі: $y=|(x-1)(x-3)|$, $y=1-|x-4|$ функцияларының графигін сызамыз.

$y=|(x-1)(x-3)|$ функциясында $x_1=1$ және $x_2=3$ болғанда, сәйкес $y_1=0$,

$y_2=0$ болады, яғни ox осімен $(1;0)$, $(3;0)$ нүктелерінде қиылысады. Ал $x=0$ болғанда $y=3$, яғни oy осімен $(0;3)$ нүктесінде қиылысады.

$$x_0 = \frac{1+3}{2} = 2, \quad y_0 = |(2-1)(2-3)| = 1, \text{ яғни } (2;1) \text{ нүктесі берілген функцияға сәйкес парабола төбесі, } x=2$$

түзуі симметрия осі болады, яғни берілген функция графигі осы түзуге қарағанда симметриялы болады.

Графиктің ох осінен төмен жатқан бөлігінің ох осіне қарағанда айналық бейнесін салсақ

$y = |(x-1)(x-3)|$ функциясының графигін саламыз.

$y = 1 - |x-4|$ функциясының графигін салу үшін оның ох осімен қиылысу нүктесінің абсциссасын табамыз, ол үшін $1 - |x-4| = 0$ қарапайым теңдеуін шешеміз. $|x-4| = 1$, $x-4 = 1$ немесе $x-4 = -1$

Яғни бұл график ох осімен $(5;0)$, $(3;0)$ нүктелерінде қиылысады. $x=4$ болғанда $y=1$. Сонда берілген екі функцияның графигі $x=3$ нүктесінде ғана қиылысады.

Жауабы: 3 [2].

Әдебиеттер

1. И.Й.Гайдуков «Абсолютная величина» – Минск: Просвещение, 1968.- 94 с
2. Д.Рахымбек., Ж.Бейсеков., Т.Шарипов «Математиканы оқыту әдістемесі» Шымкент: М.Әуезов атындағы ОҚМУ, 2006.- ИБ № 524 75,76 бет.
3. Е.Ж.Айдос., Т.О.Балықбаев Математика-жоғары оқу орнына түсушілерге арналған – Алматы: ЖШС РПБК Дәуір, 2006.- 180,184,186 бет.

Резюме

Модуль – это целый мир геометрических образов, простых и понятных, часто очень красивых и запоминающихся. В статье определяется понятие модуля и уравнение с модулем. Перечисляются методы решения уравнения содержащую абсолютную величину.

Summary

Module - a whole world of geometric forms, simple and clear, often very beautiful and memorable. The concept of the module is determined in the article.

ӘОЖ 811.111 -26

Егембердиева А.К.

Ө.А.Жолдасбеков атындағы №9 лицей, Шымкент, Қазақстан

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ.

Аңдатпа

Бұл мақалада ағылшын тілі сабағында оқушыларға шет тілін меңгеру қаншалықты маңызды екендігін, сондай ақ оқу, жазуды ғана меңгеріп қоймай сабақта сөйлеу қабілетін дамыту туралы айтылған. Адамзаттың қарым-қатынас құралы -тіл сөйлеу әректінің арқауы болып табылады.

Кілттік сөздер: Тіл, сөз, сөйлем, сөйлеу, сөздік, сөз тіркесі, диалог, монолог, мәтін, ситуация.

Қазіргі таңда еліміздің болашақ ұрпақтарын тәрбиелеу бағытындағы білім беру мәселесі - мемлекетіміздің басты ұстанымдарының бірі. Осы ұстанымға жетудің бірден-бір жолы: әлемдік білім кеңістігінен орын алу, өркениетті, қуатты елдер қатарына қосылу болып табылады. Оқытудың білім сапасын арттыру, сондай -ақ рухани жан дүниесі бай, жан-жақты дамыған ұрпақ тәрбиелеу - осы ұстанымдардан туып тұрған өзекті мәселелердің бірі.

"Оқыту үдерісінің үш түрлі құралды бөлігі бар, ол - ғылым, шеберлік, өнер" дейді белгілі педагог В.А.Сухомлинский. Осы үш түрлі қасиет мұғалім бойынан табылса, сонда ғана ол сабақ үстінде білімділік, тәрбиелік мақсаттарды ұштастыра жүзеге асырады. Оқушылардың танымдық қабілетін арттыру, оларды білуге ынталандыру, шығармашылыққа ұмтылдыру, ойлана, іздене білім алуға, өз ойын дәлелдеп, тиянақты айтып беруге дағдылану сияқты сапаларды оқушы бойына дарыту білім саласындағы бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

Мектептегі оқыту үрдісінің негізгі мақсаты - баланың білім беру кезіндегі ойлау қабілетін қалыптастыру, сол арқылы таным әрекеттерін белсендіріп, шығармашылық қабілеттерін тәрбиелеп дамыту. Шығармашылық қабілет әр оқушының табиғатында болуы мүмкін. Мұғалімнің міндеті - оқушының бойындағы мүмкіндіктерін ашып көрсету, қабілетін ашып көрсету. Егеменді еліміздің ең басты мақсаты өркениетті елдер қатарына қосылу болса, ол өркениетке жетуде жан-жақты дамыған, рухани бай тұлғаның алатын орны ерекше. Қазіргі білім берудің басты мақсаты да сол жан-жақты дамыған, рухани бай жеке тұлға қалыптастыру болып отыр. Ал жеке тұлғаны қалыптастыруда, яғни баланы оқыту процесінің бір бөлігі тілді меңгерту болып табылады.

Тіл адамдардың қарым-қатынас құралы болғандықтан, ол сөйлеу әрекетінің арқауы болып табылады. Тіл ең алдымен адамзат баласының қарым-қатынас құралы. Адам тіл арқылы бір-бірін түсіне алады. Тіл- ұлтпен ұлтты жақындастырады. Тіл-ұлтаралық, халықаралық қарым-қатынас құралы болып табылғандықтан, халықаралық тіл- ағылшын тілін оқушыларға дұрыс меңгерту, оқушыларды еркін сөйлеуге үйрету мұғалімдерге жүктеліп отырған басты міндеттердің бірі болып табылады. Қоғам талабына сай шетел тілдерін үйрету және оны меңгеру жолдары үнемі жаңартуды талап етеді. Себебі, оқушыларды өз ойын еркін жеткізуге, өзара пікір-сайыс сабақтарында еркін пікір алмасуға, өмірлік тәжірибесінде шет елдіктермен қарым-қатынас жасауға дайын болу үшін балалардың сөйлеу қабілетін дамыту қажет екендігі айдан анық.

Соңғы жылдардағы ғалымдардың зерттеуіне жүгінетін болсақ, оқушылардың басым бөлігінің сөздік қоры кедей деген ұйғарымға келіп тірелеміз. Мәтін құрауда, шығарма жазуда, ойларын жүйелі түрде жеткізе алмауы туралы айтылады.

Тіл дамытуда үш түрлі тіл үлгісін қолдануға болады:

1. Бала тілі, яғни қарапайым тіл
2. Ресми тіл
3. Көркем әдебиет тілі

Тілді дамыту жұмыстарын үш сатыға бөлуге болады:

1. Сөздікпен жұмыс
2. Сөз тіркесі және сөйлеммен жұмыс
3. Сөзді байланыстырып сөйлеуге дағдыландыру жұмысы.

Сөйлеудің екі түрі бар. Олар монологтық және диалогтық. Ауызша сөйлеуде өз ойын жеткізе білу және ауызша хабарлама жасау "монолог" және ағылшын тілінде әңгіме жүргізуге "диалогқа" аса мән беріледі. Тілді тыңдап түсіну және сөйлей білу ауызша түрге, ал жазбаша түрге тілдің жазбаша түрін пайдалана білу немесе жазу және ағылшын тіліндегі мәтінді оқу жатады.

Германияның оқу бағдарламасын жасаған неміс ғалымдары Г. Нойнер, Г. Хунфельд былай түсіндіреді: коммуникация тіл және іс-қимыл әрекеттері арқылы болады. Ол жоспарланған немесе жоспарланбаған болуы мүмкін. Сабақ кезінде әдетте дайындалған, жоспарлы сөйлеу коммуникациясына көп көңіл бөлінеді.

Ағылшын тілінде үнемі сөйлеу, сөйлейтін орта қалыптастыру оқушылардың бойындағы қорқыныш сезімін және достарының алдында қате жасау қауіпін сейілтуге мүмкіндік туғызады. Оқушылар тілді жетік меңгеру үшін сөздік қорын үнемі молайтып отыруы қажет және ол сөздік қолданыста болуы қажет, себебі біздің бойымызға ана сүтімен өз туған тіліміз ғана берілгендіктен шет тілін қайталау, жаттау арқылы ғана есте сақтай аламыз. Ал сабақ барысында балалардың сөйлеу қабілетін дамыту үшін балаларды еріксіз сөйлеуге жетелейтін тапсырмалар орындалуы қажет. Мысалы, балалардың ойына сай, яғни жас ерекшелігін ескере отырып ситуативтілік сөйлеуге ынталандыру, рольдік ойындар тиімді.

Сөйлеуге үйрету үшін қажетті жағдайды бірнеше жолмен көрсетуге болады:

1. Көз алдына елестетіп көр, яғни оқушының қиялының ұшқырлығын іске қосу арқылы;
2. Суреттер тізбегі арқылы уақиғаны дамыту, яғни мәтін құрау, ссипаттап беру;
3. Өмірден мысал келтіру.

PISA зерттеуінде оқу сауаттылығы ұғымын оқушылардың жазбаша мәтіндерді ұғына оқу қабілеттілігі және оларға рефлексия, олардың мазмұнын өз мақсаттарына қол жеткізу үшін қолдануы, білімдері мен дағдыларын қоғамның белсенді өміріне араласуы үшін дамытуы делінген. Оқу сауаттылығын тексеру оқу техникасы немесе мәтіннің мазмұнын нақты түсінуін бағалауға емес, оқу барысында меңгерген білімі мен дағдыларын өмірлік жағдайларда қолдана білу ептіліктерін бағалауға бағытталған. Оқу сауаттылығын бағалау барысында үш аспекті есепке алынады: оқу материалдарының форматы, тапсырманың түрі, мәтіннің қолдану жағдайы немесе мақсаттары.

Зерттеу барысында мәтінді толық түсінгенін дәлелдейтін машықтары мен меңгере білу деңгейлері бағаланады: мәліметті табу, мәтінді түсіндіріп беру, мәтіннің мазмұнына немесе формасына рефлексия және олардың бағасы. Мәтіннен мәлімет таба білуді бағалау үшін, мәтінді қарап шығып, оның негізгі элементтерін анықтау және сұрақтан гөрі қажетті форманы бейнелеген мәліметті іздестіру үшін тапсырмалар қолданылады.

Қазіргі таңда дүние жүзінде халықаралық қатынас құралы болып отырған Ағылшын тілін балаларға өз деңгейінде үйрету ең өзекті мәселелердің бірі болып тұр. Ағылшын тілін оқытуда коммуникативтік мақсатқа жетуде ауызекі сөйлеудің ролі зор. Ауызша сөйлеу арқылы адамдар бір-бірін түсінеді, өз ойларын айтады, дәлелдейді. Оқушыларға сабақ барысында бастапқы ағылшын тілін үйрету сатылары орындалғаннан кейін, мәтінмен жасалатын жұмыстың да тіл дамытуға тигізер ықпалы зор. Балаларға тілді үйрету процесінің ең маңызды және күрделі бір бөлшегі - мәтінмен жұмыс жасау. Ал, тақырыбыма келетін болсақ Ағылшын тілі пәнінде мәтінмен жұмыс жасау жолдары, сабақта

мәтінмен жұмысты ұтымды ұйымдастыру. Мәтінмен жұмыс дегеніміз - сабақта өтілетін әр түрлі жұмыстардың жиынтығы. Олар: дыбыстармен жұмыс, сөздіктермен жұмыс, сөздік қорларын жетілдіру, тіл дамыту, ережемен жұмыс, ауызша сөйлей білуге дағдыландыру.

Ал, мәтін дегеніміз - жалпы бір тақырып төңірегіндегі ақпаратты жеткізетін мазмұнды сөйлемдердің тізбегі. Мәтіннің түрлері: ауызекі, ресми, публицистикалық, пайымдау, әңгімелеу, сипаттау, көркем, ғылыми болып бірнеше топқа бөлінеді.

Мәтінмен жасалатын жұмыс бірнеше кезеңге бөлінеді: мәтінді оқығанға дейінгі жұмыс; мәтінмен жұмыс кезеңі; мәтінді оқығаннан кейінгі кезең.

Мәтін алдындағы жаттығулар мен соған сәйкес жұмыс түрлері мынадай бағытта жүргізіледі: тілдік тұлға мен сөйлем үлгілерін мәтінде танып, айыра білу және әртүрлі құрылымдық материалдарды меңгерту. Мәтіндегі кездесетін қиындықтарды шешу жолдарына бағыттайды. Яғни, балалар мәтінді оқымас бұрын оларға дұрыс бағыт-бағдар беру үшін жасалатын жұмыс. Тікелей мәтінмен жұмыс кезеңі мәтінді оқуға және мәтіннен кейін берілген тапсырмаларды орындауға бағытталған. Мәтін ішінен қажет мәліметті бөліп алу, айыра білуге машықтандыру жаттығуларын әртүрлі тәсілмен орындау. Мәтінмен жасалатын жұмыс төмендегідей ұйымдастырылады: оқығанның мазмұнын айту, мәтін бойынша сұраққа жауап беру, жоспар жасату, бірнеше бөлімге бөліп оқыту, негізгі ойды таптыру, қорытынды жасату. Мұнда оқушылардың мәтін мазмұнын қалай түсінгені тексеріледі.

Мәтінді оқығаннан кейінгі кезеңнің мақсаты - оқушылардың мәтінді оқып, түсініп, негізгі ойды ана тілінде жеткізе білу. Сөйлеу кезеңінде оқушылардың монолог түрінде сөйлеу іскерлігін қалыптастырады. Мұнда оқушылар өз бетінше мәтінде қарастырылған мәселеге байланысты өз ойларын айтып жеткізуге тырысады. Бұл жерде үлгі - мәтін афоризмге, мақал-мәтелге, белгілі бір тақырыпқа ықшамдалады. Мәтінді оқығаннан кейінгі жасалатын жұмыстар: логикалық сұрақтар, сөздік жұмыстар, фонетикалық жаттығулар, сөйлем құрау, мәтінге жоспар құру, мәтінді аудару, мәтінге ат қою, диалог құру, ситуация құру, мәтін мазмұнын жоспар бойынша айту. Мәтін негізінде монолог түрінде сөйлеуді дамыту 7 жаттығудан тұрады: 1. Мәтінді оқу және сұрақтарға жауап беру; 2. Дұрыс және қате сөйлемдерді табу; 3. Мәтінді абзацтарға бөлу және оларға ат қою; 4. Берілген сұрақтардың ішінен 3-4 сөйлеммен айтып беру; 5. Мәтінді қысқаша мазмұндау; 6. Оқушылар мәтін мазмұнын өз сөздерімен жеткізеді; 7. Оқушы жазушы ретінде өз ойын қоса отырып мәтінді өзгерте алады.

Мәтінді оқытудың мынадай түрлерін сабақ үстінде қолданған тиімді: дауыстап оқыту арқылы оқушының сөйлеу элементтерін меңгергендігін байқауға болады, дауыстап оқытудың тағы бір тиімді жағы оқушылар бір-бірінің қатесін естиді және түзетіп отырады. Іштей оқытудың мақсаты-оқушылардың шапшаң оқу дәрежесін анықтау. Мысалы: оқушыларға бір мәтінді беріп, қай жерге дейін оқу керектігін белгілеп тапсырма берсеңіз, әркім белгілеген жерге келгенде кітап бетін жауып тапсырманы оқып болғандықтарын білдіреді. Осылай оқушылардың оқу шапшаңдықтарын өзімізге белгілеп алуымызға болады.

Мұғалімнің басты мақсаты тілдік тіректер арқылы ағылшын тілін оқытуда оқушылардың білім, білік дағдыларын дамыту. Фонетика және лексико-грамматикалық дағдыларын қалыптастыра отырып өздігінен сөйлем құрауға, еркін сөйлеуге, оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыта отырып, ағылшын тілін меңгеруге дұрыс бағыт-бағдар беру. Егер оқушыларды ағылшын тілінде тілдік тіректер арқылы монолог түрінде сөйлеуге үйретсе, онда олардың сөйлеу қабілеттері, танымдық қызығушылықтары, мәтінмен жұмыс жасау кезінде шығармашылық дағдылары қалыптасып қана қоймайды, олар ағылшын тілінде еркін сөйлеуге жаттығады.

Ал, диалог - екі жақтың үні мен дауысы. Диалогқа қатысушылардың сөйлеу ретін тактарге (такт - музыкада ырғақтың қысқа кезеңдері) бөлуге болады: бір такт - сөйлеу, екіншісі - үнемдеу. Бұл тактар бір-бірін тұрақты түрде алмастырып тұратындықтан, диалогты ырғақты процесс деп атауға болады, яғни ұстаздың сөзі үзікті болып, екінші жақтың да сөзге араласуын талап етуі қажет.

Бүгінде диалогтың екі түрі айқындалады: ақпараттық және түсіндірмелік

(интерпретациялық). Ақпараттық диалогтағы қарым-қатынасқа қатысушылардың арасында білім деңгейлері тұрғысынан алшақтық болады, ал интерпретациялық диалогта қатысушылардың білімдері бір келкі болып, тек түсініктері ғана әртүрлі болады.

Әдетте оқу/оқыту процесінде ақпараттық диалог жиі кездеседі, өйткені көп жағдайда оқытушы сабақты өзінің мол тәжірибесін студенттерге беру процесі деп түсінеді. Оқытушы мен студенттердің білімдері біркелкі болмағандықтан, аудиторияда диалогтың монологқа айналып кету қаупі бар: студенттің мұндай теңсіздік жағдайында диалогтың тең құқылы қатысушысы болып кетуі екіталай, ол мұндай қарым-қатынаста өзін төмен санап, одан бас тартуы да ықтимал.

Қазіргі талап - оқушыларды ойландыру, іздендіру, сол арқылы өз беттерінше еңбектеніп оқуға баулу. Осы міндет тұрғысынан ағылшын тілі сабағында ойларын кемелдендіру, тілдерін дамыту; сөз байлығы молайса, ой қабілеті шынықса, білім көлемдері де артады, тереңдейді және сапалы, тиянақты

болады. Бұл орайда төмендегідей жұмыстарды жүзеге асыруға болады. Мысалы, "Тыныс белгісін қой". Тыныс белгісі қойылмаған 40-50 сөзден құралған мәтінді даярлап, оқушыларға үлестіріп, мәтіндегі сөйлемдердің жігін айырып, тиісті тыныс белгілерін қойыңыз деген сияқты тапсырма беруге болады.

Адаққан сөздер. Орны ауыстырылып қойылған сөздер беріп, сол сөздерді орын-орнына қойып, сөйлем құраңыз және сол сөйлемдерден мәтін құраңыз.

Қосымшасын тап. Жеке атау сөздерден құралған сөздер беріп, оларға тиісті қосымшалар, предлогтарды қойып сөйлем құраңыз.

Қалып қойған сөзді тап. Оқушыларға ішінен кейбір сөздері қалып кеткен (алдын-ала даярлап) мәтін беріп, көп нүктенің орнына керекті сөзді қойып жазыңыз деген тапсырма орындатсаңыз да тиімді.

Мәтін құра. Белгілі бір тақырыпқа ыдыратылған сөйлемдер беріледі. Сол сөйлемдерді орын-орнымен қоя отырып, жүйелеп айтып беріңіз деген тапсырма беруге болады.

Сұраққа жауап бер. Тақырып белгіленіп, сол тақырып бойынша ыдыратылған сөйлемдер және сұрақтар беріледі. Оқушылар сол сұраққа жауап боларлық сөйлемдерді ретімен қоя отырып, әңгіме құрайды.

Тақырыбын тап. Бір тақырыпқа байланысты сұрақтар беріледі. Балалар сол сұрақтарға жауап береді және берілген жауаптың мазмұнына қарай тақырып белгілейді.

Әңгімені құра. Белгілі бір оқиғаға байланысты сурет үлестіріп беру арқылы, сол суретке мәтін құрастыруға тапсырма беру арқылы, балалардың ойының қаншалықты ұшқыр екендігіне көз жеткізе аласыз.

Әңгімені аяқта. Әңгіменің бастапқы 2-3 сөйлемін ғана беріп, оқушыларға әңгімені аяқтауға тапсырма беріңіз.

Мәтінмен жұмысты аяқтаған соң қорытынды сабақтарға тесттік жұмыс жасау тиімді. Тест оқушылардың өз бетінше жұмыс істеу әрекетін арттырады, оқытудың тиімділігіне қол жеткізеді, ойлау қабілетін, шығармашылық шабытын оятады. Оқушылардың алған білімдеріндегі олқылықтарды да анықтауға көмектеседі, уақытты ұтымды пайдалануға да көмектеседі. Тесттің төмендегідей түрлерін қолдануымызға болады: қосынды тест, сәйкестік тест, баламалы тест, толықтыруды қажет ететін тест, рет бірлігін анықтау тесті.

Оқушылардың мәтінді түсіндіріп беру қабілетін бағалау барысында мәтінде берілген әртүрлі мәліметтерді салыстыру, автордың сипаттаған ойларынан қорытынды жасау немесе мәтіннің мәнін түсіну ұсынылады.

Рефлексияны бағалау барысында мәтіннің мазмұны немесе формасына, оқушы тапсырманы орындау барысында мәтіндегі мәліметті өзге де ақпарат көздерінен алған білімдерімен байланыстыра білуі, мәтінде берілген бекітулерді өмір туралы өз көзқарастарымен байланыстырып, дәлелдеулеріне көңіл бөлінеді.

Мәтінмен жұмыс барысында оқушылардың жеке қасиеттері мен қабілеттері, пәнге деген қызығушылықтары артады. Мәтін арқылы оқушының шығармашылық үрдісті меңгеруіне, ойын, тілін дамытуына жағдай жасалады. Оқушылардың өз ойын еркін айта білу және жаза білу дағдысы қалыптастырылады.

Қорыта айтқанда ағылшын тілі сабағында балалардың сөйлеу қабілетін дамыту тек пәнді ғана меңгерту болып табылмайды, сондай ақ халықаралық тілді оқушыларға өз деңгейінде үйрете білсек, болашақ функционалды сауатты ұрпақты тәрбиелеуге қосқан зор үлесіміз болар еді.

Әдебиеттер

1. Ахмедиева А.Т "Шет тілі сабағында оқушыларды шығармашылыққа баулу" Ағылшын тілі мектепте 1.2011ж 32 бет
2. Жексенбаева Б. "Оқушылардың ғылыми - зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру"
3. Асхат Әлімов "Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері" Алматы 2013
4. PISA Халықаралық зерттеуі . Астана 2013
5. Мектептегі шет тілі 2.2004ж
6. Ж.Қараев " Оқытудың үш өлшемді әдістемелік жүйесінің педагогикалық технологиясы"
7. Тұрысбаева "Дамыта оқыту технологиясы"
8. Мектептегі шет тілі. Республикалық әдістемелік-педагогикалық журнал. № 3(45), 2010

Резюме

В данной статье идет речь о развитии устной речи учеников на уроке английского языка. Ученики учатся не только правильно читать и писать на уроке но и развивать мышление, устную речь, и т.д.

Summary

This article is about the ways of developing pupils' speech . It shows variety of approaches in developing their speech.. How it is useful for pupils to work with text, it develops not only their reading skills also it develops pupils' thinking, pupils' creative activity and their speech.

УДК 379.26

Ибраева А. Х., Хан Анжелика
лицей №9 им.О.А.Жолдасбекова, Шымкент, Казахстан

КАРТА МИРА НА СТОЛЕ

Когда я в очередной раз кушала в столовой, мне стало интересно, откуда родом растения, которые мы едим? Для того чтобы ответить на этот вопрос, мне пришлось изучить много литературы. И вот что я выяснила...

Мы не можем себе представить обеденный стол без белого и черного хлеба, в нашем дневном рационе есть крупы, макароны, картофель, овощи и фрукты. Все эти разнообразные продукты мы получаем от культурных растений. Между тем, в истории человечества, было время, когда не существовало ни культурных растений, ни домашних животных. Нашим далеким предкам приходилось довольствоваться лишь тем, что они находили в окружающей природе: собирали плоды, ягоды, клубни, луковицы, семена. Не брезговали мелкими животными – ящерицами, мышами, улитками.

Люди замечали, что случайно оброненные в рыхлую землю семена давали всходы. А на выросших растениях появлялось много семян или плодов. Со временем человек догадался, что может сам творить это чудо. До того, как люди открывали новые земли, и страны они окультуривали и выращивали только те растения, которые росли в их местности. Из своих далеких путешествий люди везли новые ранее не известные в Европе растения.

Основные растения, которые мы употребляем в пищу, это картофель, помидор, морковь, капуста, свекла и яблоко. Например, для приготовления рассольника необходимы картофель, огурцы, перловка, лавровый лист, перец. А для приготовления плова – обязательны рис и морковь. Хлеб готовят из пшеничной муки, а компот из сухофруктов (яблоко, груша, персик и т.д.)

Еще в каменном веке человек стал использовать съедобные плоды, семена, корневища, а с развитием земледелия, которое у разных народов насчитывает от 7 до 10 тысячелетий, появились и первые культурные растения. Вероятнее всего, ими были хлебные злаки, пшеницы и ячмень, возделываемые человеком уже более 6 тысячелетий. Именно поэтому профессия земледельца по праву считается древнейшей и почетнейшей.

Откуда родом те растения, которые мы едим?

Картофель. Из какого еще растения можно приготовить столько полезных и вкусных блюд, как из картофеля! Картофель всегда занимает одно из первых мест на нашем столе – вареный и жареный, с маслом и сметаной. Картошка – прекрасный гарнир к мясу и рыбе. Без него и суп не тот. Из картофеля вырабатывают спирт, а из спирта синтетический каучук и многое другое. Но таким универсальным продуктом картофель стал не так уж и давно. Впервые европейцы узнали вкус картофеля всего около четырехсот лет назад. Родина картофеля – Южная Америка (Чили, Перу), где он и сейчас произрастает в диком виде в горных районах. В Андах, на высоте от 500 до 4500 м, можно встретить почти все известные виды этого растения. [1] Испанские завоеватели в конце XV в. обнаружили на западном побережье Южной Америки совершенно не знакомый им продукт питания, который у местных жителей назывался “чуньо”. Это были высушенные клубни некоторых видов картофеля. Хранить сырой картофель еще не умели, поэтому индейцы рассыпали вымытые клубни на солнце, а затем оставляли их на ночь на морозе (надо сказать, что в горных районах Анд ночи обычно морозные). Промораживание способствовало удалению влаги, уменьшало горечь клубней. После высушивания получался белый крахмалистый продукт, который отлично хранился и спасал жителей Анд от голода зимой и в неурожайные годы. Первое печатное сообщение о картофеле было сделано испанским путешественником Педро Сьеза де Леоном в 1553 г, а ботаническое название этому растению дал швейцарский ботаник Каспар Бохен, он назвал его *Solanum tuberosum* – картофель обыкновенный. [3] Это название сохраняется и по сей день. Долгое время картофель высаживали в ботанических садах и на аптекарских огородах. Только через 200 лет он появился на крестьянских огородах и полях. Сначала картофель в пищу не употребляли: придворные дамы украшали прически его цветами. В Германии перед дворцами королей разбивали картофельные клумбы. И только значительно позднее картофель стал продуктом питания. “Земляные яблоки” (так в то время называли

картофель во Франции) были встречены весьма недружелюбно. Даже в знаменитой “Большой энциклопедии”, которую издали в 1765 г виднейшие ученые Франции, было написано: “Картофель – это грубая пища, годная только для нетребовательных желудков”. Подозрительное отношение к картофелю поддерживалось церковниками, которые называли его “чертовым яблоком”. Они утверждали, что это растение разносит проказу и вызывает одурь. Надо сказать, что известные в ту пору сорта картофеля содержали много соланина – вещества, которое придает клубням горький привкус и в больших дозах вызывает отравление. [1] Население не знало еще, как нужно выращивать эту культуру, сеяли густо, растения затеняли друг друга и давали еще более мелкие и менее вкусные клубни. Труден был путь картофеля по странам Европы, но, в конце концов, эта сельскохозяйственная культура завоевала всеобщее признание и сейчас стала “вторым хлебом”.

Томат. Родина томата – Мексика. Большинство исследователей считают, что родина этого растения горные районы Перу и Эквадора. Отсюда дикий предшественник томата, как сорняк, проник в другие тропические районы Ю. Америки. В Мексике томат стали впервые возделывать, как культурное растение. Диких родственников томата и по сей день находят в тропических лесах Ю. Америки. Появление томата в Европе произошло в эпоху Великих географических открытий. На кораблях завоевателей, тяжело груженных золотом, награбленном у индейцев, в Старый свет плыли и семена диковинных растений. В летописях говорится, что томаты были завезены на наш континент Эрнаном Кортесом в 1523г., вскоре после завоевания Мексики. Далее томаты завезли в Азию (на Филиппины). Потом в Китай, Японию и Индию. Появление томата в Великобритании зафиксировано в 1579г. В этой стране их называли “яблоко любви”. В России помидоры появились во второй половине XVIII в. Томат сначала разводили в окрестностях Бахчисарая. Из Крыма растение начало распространяться по югу нашей страны. Более известное в нашем быту название томата – помидор – происходит от итальянского “помодоро”, “золотое яблоко” и объясняется тем, что первые томаты были желтоплодными. [1]

Огурец. Во времена Крестовых походов рыцарский щит был самым удобным местом для размещения знака-символа. Так родилась традиция: изображение щита стало основой для гербов не только личных, но и многих государственных и городских. Постепенно в геральдике установилось пять основных форм гербового щита: варяжский (треугольный), итальянский (овальный), испанский (квадратный, слегка округлённый снизу), немецкий (сложной формы с выемками сверху и по бокам) и французский. Самым удобным для размещения на нем геральдических изображений оказался французский щит. Это прямоугольник, основание которого составляет 8/9 от его высоты. Нижние углы щита закруглены, а в середине основания – остроконечный выступ. [1]

Кукуруза. Кукуруза (маис) очень важная зерновая культура. Родина – Мексика. Более 5 тысяч лет возделывается кукуруза в Америке. Индейцы считали маис чудесным даром богов; они обожествляли его, верили, что от него зависит благополучие. Кукурузу возделывали разные индейские племена. Сколько мифов и легенд можно услышать о кукурузе! В одной из них рассказывается, что бог Маис был сыном бога Солнце и богини Луны. Но нашли божества, которые позавидовали красоте и силе юноши и убили его, разрубив тело на части. Индейцы верят, что куски тела Маиса превратились в зерна. Сколько праздников посвящено ему! Не перечеть! У северного племени майя был культ бога кукурузы Чинтеотля. А в столице инков Куско в храме Солнца проводились ритуалы, связанные с кукурузой. На другие континенты кукуруза попала в XV в. – после открытия Америки. В 1492 г. Колумб привозит кукурузу в Европу. Если раньше на родине кукурузу выращивали в основном для получения продуктов питания, то сейчас ее используют гораздо разнообразнее. Крахмал, спирт, глюкоза, сахар, масло, витамины и многое другое получают из зерна. А сухие листья, стебли, стержни и обертки початков перерабатывают в бумагу, вискозу, линолеум, пластмассу, активированный уголь и т.д. [3]

Подсолнечник. Подсолнечник тоже, когда-то считался священным растением. Разве это не чудо! Солнце на востоке – и соцветия смотрят туда же, солнце на западе и соцветия на запад. Золотое изображение “солнечного цветка” носили на торжественных церемониях. Когда завоеватели высадились на берегах юга Северной Америки, то на полях увидели необыкновенные желтые цветы. Колумб в своих дневниках записал: “Я видел злак, называемый маисом”. А один из его спутников описал маис подробнее: “На полях росли растения высотой больше метра. Казалось, что они из чистого золота, а их листья из серебра”. Испанцы стали разгребать землю: они думали, что растения растут на золотых россыпях. [2] Родина подсолнечника – Мексика. Первые семечки были привезены в Европу испанцами в 1510 г. и высеяны в Мадридском ботаническом саду. В Россию подсолнечник попал при Петре I из Голландии и долгое время оставался огородным декоративным растением. В 1829 г. Бокарев – крепостной крестьянин графа Шереметева открыл новое свойство “солнечного цветка”. При помощи примитивного ручного пресса он извлек из семян подсолнечника золотистое вкусное масло. В России подсолнечник превратился из декоративного растения в масличную культуру. Поэтому Россию по праву считают второй родиной подсолнечника. Отсюда он начал новое путешествие по миру.

Баклажан. У нас, да и во всей в Европе баклажан растет как небольшое травянистое растение, гибнущее с наступлением осенних заморозков. Но представь себе: в тропиках, откуда родом это растение - например, на острове Тайвань, баклажан - это настоящее многолетнее дерево выше человеческого роста!

Пряности. Пряности – разнообразные части растений, обладающие устойчивым специфическим ароматом и разной степенью жгучести. Это были первые вещества, которые человек стал добавлять к пище, возможно даже раньше соли. На Востоке пряности употребляли уже 5 тыс. лет назад. [3] В годы раннего средневековья, центр торговли пряностями был в Константинополе, а еще позже в X I V в. монополистом стала морская держава – Венеция. Цены на пряности в это время выросли неимоверно и поэтому использовались только очень богатыми людьми. В средние века пряности часто заменяли в платежах золото и даже служили мерой веса. Так 1000 зерен хорошего черного перца должны были весить ровно 460г. Из-за баснословной прибыли от торговли пряностями были попытки их подделки. Это потребовало серьезных мер по их пресечению. [2] Так, во Франции за первую попытку фальсификации молотого перца – гигантский штраф, за вторую – арест с полной конфискацией имущества и запрет на торговлю. В Германии за подделку самой дорогой пряности – шафрана – виновника сжигали или закапывали живьем в землю. Великие географические открытия конца XV – начала XVI вв, открыли морской путь в Индию вокруг Африки, Америки... Еще Васко да Гама привез из своего плавания перец, корицу, гвоздику и имбирь. Испанцы завезли из Америки не известные на Востоке ваниль и стручковый перец. [2] Центр мировой торговли пряностями переместился в Португалию и Испанию и поэтому, пряности стали широко вводиться в культуру и стали более доступными по цене.

Родина и центр происхождения растений. Выдающийся учёный Николай Иванович Вавилов выяснил, что все эти растения попали в нашу страну с других материков.

У каждого есть своя родина или центр происхождения. Таких центров Н.И. Вавилов насчитал 7:

1. Южноазиатский тропический (Тропическая Индия, Индокитай, Южный Китай, острова Юго-Восточной Азии). Отсюда родом рис, чайный куст, сахарный тростник, огурец.

2. Восточноазиатский (Центральный и Восточный Китай, Япония, остров Тайвань, Корея.) Это родина китайских яблок. 3. Юго-Западноазиатский (Малая Азия, Средняя Азия, Иран, Афганистан, Северо-Западная Индия). А здесь растут мягкая пшеница и черешня или как мы привыкли ее называть, вишня.

4. Средиземноморский (Это страны расположенные по берегам Средиземного моря). А это родина знакомых нам капусты, моркови и свеклы.

5. Эфиопский или Абиссинский (Небольшой район Африканского материка). Отсюда родом кофе и сладкий арбуз.

6. Центральноамериканский (Южная Мексика). Родина подсолнечника, перца

Южноамериканский (Андийский) (часть Андийского горного хребта вдоль западного побережья Южной Америки). Из этого центра произошли картофель, помидоры и какао. [3]

Исследование и его результаты.

Работая над своим проектом, я решила узнать, какие растения-путешественники есть в меню нашей столовой и как часто они употребляются.

- Для этого, я исследовала меню нашего лицея.
- Я провела исследование, опросив 30 человек. Я выяснила, какие овощи употребляют они ежедневно, и составила рейтинг.

Опрошенные должны были отметить те овощи, которые они употребляют ежедневно (в школе и дома).

Список овощей: томаты, перец, морковь, картошка, свёкла, баклажаны, огурцы капуста.

Литература

1. <http://www.grandars.ru/>
2. <http://worldofscience.ru/geografija-mira>
3. Википедия <http://ru.wikipedia.org/>

Түйін

Бұл мақалада мәдени өсімдіктердің шығу тегі, топтастырылуы және адамдардың қолданылуы жайлы сұрақтар қарастырылған.

Summary

This article describes questions about centers of origin cultural plants and its possible using by people.

УДК 379.26

Ибраева А.Х., Жандарова Т.У.
лицей №9 им.О.А. Жолдасбекова, Шымкент, Казахстан

НЕФТЬ И ЕЁ РОЛЬ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА

В жизни человечества нефть сыграла огромную роль. По общепринятой теории, сырая нефть – это отложение органических отходов, которые оседали на дне океанов, озер и прибрежных районов. Через миллионы лет это органическое вещество, богатое атомами углерода и водорода, накапливалось под слоями отложений. Под воздействием давления и подземной температуры растительное вещество превращалось в углеводород – нефть и природный газ. Крохотные капли нефти перемещались через мелкие поры в разломы в скальных породах до тех пор, пока не скапливались внутри водонепроницаемых пород, изолированных сверху – сланцами, а снизу более тяжелым пластом соленой воды. В том виде, в котором сырая нефть выходит из скважины, она имеет очень ограниченное применение. Фактически вся сырая нефть идет в переработку, с тем, чтобы получить из неё такие продукты, как бензин, авиационное топливо, мазут и промышленные виды топлива. [1]

Человечество давно было знакомо с нефтью. В разных районах Ближнего Востока тягучее полужидкое вещество, называемое битумом, просачивалось на поверхность сквозь трещины в разломе земли, причем первые свидетельства об этом явлении относятся к 3000 г. до н.э. в Месопотамии. Наиболее известен был источник битума у горы Хит на Евфрате недалеко от Вавилона., на месте современного Багдада. В 1 веке до нашей эры греческий историк Диодор так описал это явление: «Множество невероятных чудес можно увидеть в Вавилонии, однако ни одно из них не сравнимо с обнаруженным здесь источником огромного количества битума».

Уже тогда битум имел товарное хождение в странах Ближнего Востока и использовался в качестве цементирующего состава в строительстве. Битум применялся при возведении стен Вавилона. Он также использовался при строительстве дорог и для освещения. Применялся битум и в древней медицине. Римский ученый Плиний в 1 веке до н.э. утверждал, что это вещество останавливает кровотечения, заживляет раны, излечивает катаракты, подагру, облегчает зубную боль, снимает хронический кашель, устраняет одышку, приносит облегчение при ревматизме и лихорадке. Кроме этого, нефть применялась в горящем виде для ведения боевых действий. Начиная с 7 века нашей эры византийцы активно использовали смесь нефти с негашеной известью, которая воспламенялась при увлажнении. Состав смеси держался в секрете, как государственная тайна. Она применялась византийцами против вражеских кораблей, по которым выпускали стрелы со смазанными этой смесью наконечниками или забрасывали начиненными ею примитивными гранатами. В течение многих столетий эта смесь считалась более грозным оружием, чем порох.

Позже, к середине 19 века в Восточной Европе зародилась скромная нефтяная индустрия. Местные крестьяне вручную выкапывали в земле колодцы, где собиралась нефть из которой получали керосин. Вскоре некий львовский фармацевт с помощью местного лудильщика изобрел лампу, пригодную для использования керосина. К 1984 году он стал продаваться в Вене. [2]

Упоминания о высачивании нефти на дневную поверхность встречается также в книге ИОВА (440 год до н.э.). Первые документально зафиксированные свидетельства о поисках природных углеводородов в недрах Земли относятся к 1132 году н.э., когда в китайской провинции Сычуань бурились (точнее долбились) бамбуковыми трубами скважины до глубины нескольких сотен метров с целью получения соляных растворов и природного газа. Спустя 150 лет Марко Поло описывает многочисленные высачивания нефти в районе Баку и использование их местными жителями. В 1735 году начинается шахтная добыча нефти во Франции в районе Пешельбронна. Нефть добывали с неглубоких колодцев, там, где она близко находилась от поверхности земли. Бурное развитие нефтяной промышленности стало возможно только после того, как бурение скважин начали применять для добычи нефти. Многие страны считают рождение своей национальной нефтяной промышленности с момента бурения первой нефтяной скважины, давшей промышленную нефть. Например, в Румынии отсчет ведется с 1857г., в Канаде- с 1858г, в Венесуэле – с 1863г., а у нас, в России, с 1864г.

Датой рождения мировой нефтяной промышленности считается 1859 год, когда полковник Эдвин Дрейк пробурил первую нефтяную скважину в Пенсильвании (США) и на глубине 21 метра открыл залежь нефти. Уже через год керосин, полученный при переработке нефти, начинает использоваться для освещения улиц и отопления домов. Но по существу «нефтяная цивилизация» родилась в начале XX века с изобретением автомобиля на бензиновом двигателе и открытием в 1908 году первого гигантского месторождения нефти Месджеде- Сулейман на Ближнем Востоке в Иране.[3]

История казахстанской нефти

Казахстан на сегодняшний день является одним из крупнейших производителей нефти в мире. В 1899 году на первом разрабатываемом в Казахстане месторождении Карашунгул был получен первый нефтяной фонтан, с которого и началась история казахстанской нефти.

Проявления нефти и естественных производных на поверхности Земли были известны коренному населению из древних времен. Об этом свидетельствуют многочисленные казахские названия оро- и гидрографических объектов: урочищ, источников, колодцев и т.п., таких как Майтобе (масляный холм), Караарна (черное русло), Майкомген (место захоронения масла), Карашунгул (черная впадина), Жаксымай (хорошее масло), Карамай (черное масло), Каратон (черный затвердевший грунт), Мунайлы (нефтяное) и др.

В ноябре 1899 года в Карашунгул начал бить первый фонтан нефти с этого и началась история Казахстанской нефти. В апреле 1911 года стали появляться новые месторождения, месторождения открываются в Доссоре. Два года спустя, в регионе Гуриев была открыта месторождения Макат. К 1914 году Макат и Доссор объемы выработки более 200 тыс. тонн нефти.

Во время войны главная задача была заставить добычи нефти в Казахстан, чтобы компенсировать временную приостановку деятельности нефтяных районов в Майкопе и Грозном. В Уральском регионе работали 12-13 часов в сутки, семь дней в неделю, производя тысячи тонн мазута и снабжая советскую армию.[3]

Тяготы войны и растущая потребность в высококачественное топливо дало мощный импульс развитию нефтедобывающей и перерабатывающей промышленности. Казахстан нефтяники освоили метод вторичной добычи нефти впервые в СССР.

Вторая мировая война не только унесла миллионы жизней, но и оставил после себя полностью разрушенной экономики. 50-е годы, как известно активная геологоразведка, что привело к открытию новых месторождений.

60-е годы – вместо роторного бурения стало внедряться более скоростное турбинное бурение, увеличился парк буровых станков, значительно возросли их технические возможности, позволившие осваивать глубины до 3,0-4,0 тысяч метров. [1]

На мировую арену Казахстан вышел уже после обретения независимости.

1992 год – В целях построения и оборудования линию для транспортировки нефти из Тенгизского месторождения до черноморского порта в Новороссийске, Казахстан, Россия и Оман учредили Каспийский трубопроводный консорциум (КТК).

1993 год 4 февраля – создано первое совместное предприятие в нефтегазовой отрасли республики – казахстанско-турецкое предприятие "КазахТуркМунай".

Март – была создана Компания «КазахстанКаспийШельф» (ККШ), направленная на проведение разведки казахстанского сектора Каспийского моря.

6 апреля – казахстанским Правительством подписано соглашение с американской компанией «Шеврон» сроком на 40 лет, которое назвали «контрактом века».

Создано казахстанско-германское предприятие "КазГерМунай" - самое крупное предприятие в республике с участием германского капитала.

1995 год Март – подписан договор о разделении производства на месторождении "Карачаганак" между Республикой Казахстан в лице "Казахгаз" и компаниями "Аджип" (Италия), "Бритиш Газ" (Великобритания) и "Газпром" (Россия).

28 июля – принят Указ Президента Республики Казахстан «О нефти», имеющий силу закона. Одна из основных целей закона – содействие привлечению иностранных инвестиций в разработку нефтегазовых ресурсов республики.

1996 год Апрель – подписано соглашение между Казахстаном, Россией, Оманом и Консорциумом международных нефтяных компаний о строительстве нефтепровода с пропускной способностью 67 млн. тонн по маршруту "Тенгиз-Тихорецк-Новороссийск" (трубопровод КТК). По данному соглашению доля России составляла 24%, Казахстана - 19%, Омана - 7%, остальная часть распределялась между 8 нефтяными компаниями.

9 июля – подписано соглашение о принципах сотрудничества прибрежных государств Каспия.

Подписано соглашение о строительстве нефтепровода "Баку-Батуми-Супса", проходящего по территории Грузии. Этим путем часть каспийской нефти предполагалось экспортировать в Украину и далее в Европу.

1997 год 4 марта – упразднено Министерство нефтегазовой промышленности РК и создана Национальная нефтегазовая компания "Казахойл", которой были переданы все права на участие Казахстана в крупнейших нефтегазовых проектах и в предприятиях отрасли.

2 апреля – создана Национальная компания по транспортировке нефти "КазТрансОйл". В 1997 году началась приватизация предприятий нефтегазового сектора республики. Первыми были проданы в

июне 1997 года контрольные пакеты акций АО "Актобемунайгаз" (60 %) Китайской национальной нефтяной компании (КННК).

18 ноября – в Вашингтоне во время визита Президента Н.Назарбаева было подписано окончательное Соглашение о разделе продукции нефтегазоконденсатного месторождения "Карачаганак". Доля Республики Казахстан в делимом доходе составила 80%. В состав специально созданной "Карачаганакской интегрированной организации" (КИО, Karachaganak Petroleum Operating) вошли итальянская "Аджив" (32,5%), британская "Бритиш Газ" (32,5%), американская "Тексако" (20%) и российская "ЛУКойл" (15%).

1998 год Январь – начало действовать Соглашение о разделе продукции Карачаганакского месторождения.

14 июля – начато бурение первой нефтяной скважины на казахстанском участке каспийского шельфа. Скважина пробурена казахстанско-американским совместным предприятием "Арман" в местности "Мертвый Култук". Для бурения скважины специально на мелководье был построен искусственный остров - берма.

1999 год Май – началось строительство трубопровода Каспийского трубопроводного консорциума.

Июнь – в Астрахани предприятием «Астраханский корабел» на воду была спущена плавучая буровая баржа «Сункар».

12 августа – ОКИОК начала бурение первой поисковой скважины "Восточный Кашаган-1" на Казахстанском шельфе Каспийского моря.

Сентябрь – в Атырау отмечалось 100-летие со дня добычи первой нефти на территории Казахстана.

2000 год Февраль – Национальная компания по транспортировке нефти "КазТрансОйл" создала дочернюю структуру "КазТрансГаз". Летом 2000 года "КазТрансГаз" вступил в полное владение южной энергетической системой и газотранспортной системой республики.

Открыли крупное месторождение нефти на шельфе Северного Каспия (месторождение Кашаган). [4]

2001 год Февраль – итальянская группа компаний «ЭНИ» была выбрана единым оператором разработки прибрежных месторождений Казахстана на Северном Каспии.

26 марта – в Атырау началась закачка нефти в трубопроводную систему КТК «Тенгиз-Новороссийск». Для заполнения 1480-километрового трубопровода необходимо около 1 млн. тонн нефти.

2 мая – постановлением Правительства Казахстана была создана Национальная компания по управлению магистральными нефте- и газопроводами «Транспорт нефти и газа» (ТНГ). Новой компании переданы государственные пакеты акций ЗАО «КазТрансОйл» и «КазТрансГаз».

3 августа – в Москве утвержден Договор Каспийского трубопроводного консорциума (КТК) о транспортировке нефти.

2002 год 20 февраля – Указом Президента Республики Казахстан в целях повышения уровня обеспечения эффективного и транспарентного развития нефтегазового комплекса и защиты интересов Республики Казахстан в нефтегазовом секторе экономики страны было образовано Акционерное общество Национальная компания "КазМунайГаз" со 100% долей государства. НК "КазМунайГаз" является правопреемником ЗАО "ННК "Казахойл" и ЗАО "НК "Транспорт Нефти и Газа".

3 мая – Н. Назарбаев и В. Путин подписали исторический документ – Протокол Соглашения между Россией и Казахстаном по разграничению северной части Каспийского моря.

23 мая – началось строительство нефтепровода "Кенкияк – Атырау".

2003 год Август – Н.Назарбаев принял участие в церемонии пуска первой нефти с Карачаганакского месторождения в экспортный трубопровод КТК.

Декабрь – компаниями "КазМунайГаз" и "ЛУКойл" было подписано СРП по разработке участков "Аташ" и "Тюб-Караган" в Казахстанском секторе Каспийского моря.

2004 год 9 января – подписаны казахстанско-российские соглашения по перспективным морским проектам Тюб-Караган и Аташский на Каспии.

Октябрь – началось строительство нефтепровода "Атасу – Алашанькоу" (Казахстан-Китай).

2005 год Март – НК «КазМунайГаз» приобрел половину доли Бритиш Газ в Северо-Каспийском проекте в размере 8,33%.

Май – в Актау состоялась церемония принятия нефтяного танкера «Астана», ознаменовавшая начало создания Морского флота Казахстана. 6 июля – подписано СРП по структуре «Курмангазы» и Соглашение о совместной деятельности между АО МНК «КазМунайТениз» и ООО «РН-Казахстан». 2006 год 12 мая – в Атырау при участии Главы государства состоялась торжественная церемония завершения проекта реконструкции Атырауского НПЗ и пуска новых установок

завода. Июль – заключены сделки по приобретению АО НК «КазМунайГаз» 50-процентной доли участия в ТОО «СП «КазГерМунай» и 33% доли акций PetroKazakhstan. 20 июля – начата коммерческая эксплуатация нефтепровода "Атасу- Алашанькоу" (Казахстан-Китай). 2008 год Завершена сделка по приобретению 100% пакета акций компании Batumi Industrial Holdings Limited, владеющей Батумским нефтяным терминалом и портом. Подписан договор с Central Asia Petroleum Ltd. о приобретении 50% + 2 голосующие акции АО "Мангистаумунайгаз". Реализовано 100 процентов акционерного капитала компании KazMunaiGaz Finance B.V. в пользу Cooperative KazMunaiGaz PKI U.A.

2009 год Ноябрь – завершена сделка по приобретению 100-процентного пакета акций компании Мангистаумунайгаз.

24 июня - «КазМунайГаз» завершило приобретение 25% акций The Rompetrol Group NV (TRG), ранее принадлежавших компании Rompetrol Holding SA.

Введена в эксплуатацию 1-ая ветка газопровода Казахстан-Китай.

2010 год 25 мая – создана дочерняя организация АО НК «КазМунайГаз» - товарищество с ограниченной ответственностью «PSA». 2011 год Июль – отмечалось 50-летие мангистаумской нефти. [5]

На этом история казахстанской нефти не заканчивается. Наоборот, время показывает, что с каждым годом перед Казахстаном открываются новые перспективы, которые дает ему «черное золото».

Двадцатый век – век НЕФТИ. Энергия – это основа индустриального общества. Из всех источников энергии нефть оказалась самым важным и самым проблематичным из-за своей центральной роли, географического распределения, стратегического характера.

Литература

1. Зуева Е.К., Чернова В.Г. География. - Санкт-Петербург.: «Виктория» 2006.
2. Усиков В.В., Казановская Т.Л., Усикова А.А., Забенова Г.Б. Экономическая и социальная география Казахстана. – Алматы «Атамұра» 2013.
3. Ахметов Е.А., Карменова Н.Н., Карбаева Ш.Ш., Асубаев Б.К. Экономическая и социальная география Казахстана. – Алматы «Мектеп» 2013.
4. <http://edinros.spb.ru/articles/7713>
5. <http://zp.kz/25/28.html>

Түйін

Бұл мақалада мұнайдың қай жерде орналасқанын, тарихын, оның адам өміріндегі рөлі анық қаралған. Мұнайдың шығу тарихын автор түбегейлі зерттеген.

Summary

The history of finding oil and its role in human life is considered in the article. The history of the oil industry in Kazakhstan is researched by the author. The history of the oil industry in Kazakhstan has been researched by the author.

УДК.370.6: 780

Р.К.Касенова, Е.Ш.Козыбаев, С.Д.Елгонова
ЮКГУ им.М.Ауезова, Шымкент, Казахстан

КУЛЬТУРА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ У БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ

Современная социокультурная ситуация актуализирует проблему формирования культуры педагогического общения у будущего педагога- музыканта, выдвигает на первый план задачу переосмысления будущего учителя к творческой педагогической деятельности. Формирование будущего учителя нового типа, нравственного, творчески мыслящего с высокой мировоззренческой культурой - ведущая идея и главная цель Закона об образовании Республики Казахстан. В данном направлении культура педагогического общения личности становится злободневной не только сегодня, но и в будущем в свете стратегического Послания Президента Республики «Казахстан-2050».

Рост национального самосознания, приоритета общечеловеческих ценностей, расширение культурных и деловых связей Республики на мировом уровне создают оптимальные условия для диалога различных культур, в основе которого выступают взаимопонимание, взаимодействие,

взаимовлияние и взаимообогащение, способствуя духовному росту человека, его прогрессивному развитию. Именно поэтому существенным фактором является осмысление национальных особенностей народа, его традиций и обычаев, специфики музыкального искусства, обусловленных необходимостью:

- с одной стороны, углубленного анализа истоков зарождения и развития культуры общения, его сущности, роли и значения в условиях обновления общества, перестройки высшего образования, интенсификаций учебно- воспитательного процесса и т.д.
- с другой стороны, разрешения противоречий процесса формирования культуры общения в целях повышения педагогической подготовки выпускников в вузе, утверждения общенародных ценностей в межличностных отношениях, построенных на принципах гуманизма, демократии, социальной справедливости и т.д.

В исследованиях ученых последних лет проблема культуры, рассматриваемая в тех или иных ракурсах, является одной из центральных в различных областях научного знания и в том числе в теории и практике общего и музыкального образования. Так, по отношению к педагогической деятельности феномен «культура» приобретает особую значимость, учитывая его тесную взаимосвязь с другой, немаловажной проблемой - качественной подготовки будущих специалистов. Существенным принципом построения учебно-воспитательного процесса современной высшей школы должна быть диалектическая взаимосвязь национального и межнационального общения, которая способствует высокому уровню развития коммуникативных качеств личности, необходимых для решения педагогических задач с помощью оптимальных средств взаимодействия.

Совершенствование культуры педагогического общения - важный процесс, оказывающий существенное влияние на демократизацию нашего общества, перестройку сознания людей, требуя критического переосмысления с позиций современности, анализа социального опыта взаимоотношений разных наций и народностей.

Одним из главных проявлений культуры является профессиональная культура, неотъемлемой частью которой выступает нравственный компонент. Только нравственный человек не может позволить себе быть безответственным, некомпетентным. Нравственная культура специалиста - это качественная характеристика профессиональной деятельности и моральной личности, проявляемая, прежде всего, в культуре общения, в основе которой высокие нравственные качества, способность чувствовать, понимать, осмысливать действия.

Итак, культура - многомерное понятие. В зависимости от разнообразия человеческой жизни, она может определять национальную, духовную, эстетическую, художественную, а значит и музыкальную стороны. Ее целесообразно рассматривать как явление духовной, национальной, эстетической, музыкальной культуры и т.д.

В современной науке существует немало различных подходов к определению понятия «музыкальная культура». Так, например Ю.Б.Алиев под музыкальной культурой, личности подразумевает индивидуальный социально- художественный опыт, обуславливающий возникновение высоких музыкальных потребностей; интегративное свойство личности, главными показателями которого являются музыкальная развитость (любовь к музыкальному искусству, эмоциональное к нему отношение, потребность в различных образцах художественной музыки, музыкальная наблюдательность) и музыкальная образованность (владение способами музыкальной деятельности, искусствоведческими знаниями, эмоционально-ценностное отношение к искусству и жизни, радость музыкального вкуса, критическое избирательное отношение к разнообразным музыкальным явлениям).

Воспитательные функции общения играют важнейшую роль в формировании и развитии личности будущего педагога-музыканта, представляя собой развивающуюся систему отношений к миру и с миром, к себе и с самим собой. Не случайно В.Г.Соколов отмечает, что общение совместной хоровой деятельности выступает в роли коллективной по своей природе и организации, воспитывая такие чувства, как патриотизм, гражданственность, коллективизм; оно «имеет одно большое дело; содействуя развитию взаимопониманию молодежи...».

Основой педагогического общения должна стать гуманность, которая опирается на нравственность, взаимное уважение и доверие участников педагогического процесса. Только на гуманной, этико-нравственной основе становится возможным стимулирование самовоспитания обучающихся, понимание ими необходимости целенаправленных усилий по формированию своего характера, волевых качеств, преодолению недостатков.

С учетом особенностей учебно-воспитательного процесса, осуществляемого в производственной и социокультурной сферах жизнедеятельности студентов в рамках хорового коллектива мы сможем выделить три основные направления в культуре педагогического общения:

1. Развитие убежденности, потребности, стремление к овладению культуры общения, необходимости ценностного отношения к хоровому искусству, духовному совершенствованию личности (мотивационно -личностный критерий).
2. Обогащение знаниями специфики культуры педагогического общения в многонациональном , хоровом коллективе, развитие рефлексии и эмпатии в процессе освоения художественно-образной фактуры хоровых произведений (художественно-коммуникативный критерий).
3. Формирование сознательного, активного, практически-деятельного субъекта в межнациональных взаимоотношениях (нравственно-поведенческий критерий).

Одним из самых доступных, массовых форм общения студенчества с музыкальным искусством в условиях педагогического вуза, университета является хоровой коллектив, ибо, по словам А.В.Свешникова, «хоровое пение - это основа музыкальной культуры народа, самое действенное средство просвещения и воспитания», а, по мнению Г.Л.Арикайнена, «пение в хоре считается главным фактором вокального и музыкального развития». Возможности хорового коллектива в развитии культуры педагогического общения наиболее полно реализуются в следующих видах деятельности:

- посредством достигнутой сплоченности студентов в многонациональной среде;
- через художественно-ценностное отношение к хоровой музыке в ходе исполнения разнообразных и многонациональных произведений.

Проблема формирования культуры общения приобретает особую актуальность в многонациональном хоровом коллективе. Многонациональный **состав** преподавателей и студентов характерен для многих вузов Казахстана, где обучение ведется на двух и более языках. Данное обстоятельство требует тщательного изучения особенностей учебно-воспитательного процесса, поиска совершенных форм межнационального общения студентов разных этнических групп. При этом Р.А.Дюсупова отмечает, что «формирование культуры межнационального общения предполагает способность уважать национальное достоинство, национальную самобытность народа, понимать представителей других наций, проявлять тактичность во взаимоотношениях с ними». Многонациональная студенческая группа представляет собой уникальную модель формирования и развития коллектива будущих педагогов-музыкантов. Именно здесь происходит формирование и становление будущего учителя, которому после окончания вуза предстоит работать в большинстве своем^Р многонациональных школах. Опыт показывает, что лишь при умелом учете всех особенностей, свойственных многонациональному коллективу, можно добиться положительных результатов в формировании этики поведения студентов, повышения культуры их общения. Со своей стороны подчеркнем, что широкое и целенаправленное использование музыки разных народностей создает необходимую базу для выработки прочного иммунитета против национального эгоизма, высокомерия и тщеславия, в целом повышает культуру восприятия различных национальных ценностей как важнейшего фактора духовного обогащения личности.

Изучение хорового творчества, принадлежащего к величайшим завоеваниям отечественной (национальной) и мировой культуры, отражающего наиболее прогрессивные устремления общественно-художественной жизни, выступает могучим средством воспитания устойчивого интереса к музыке, развития художественного вкуса студентов. Эту мысль неоднократно подчеркивает ведущий композитор республики Еркегали Рахмадиев: «... Мы умеем готовить прекрасных инструменталистов, вокалистов, дирижеров, теоретиков, выпускаем образованных композиторов, но мало занимаемся будущими преподавателями. Музыкальная педагогика, как практическая дисциплина, поставлена в вузах очень слабо и совсем не ориентирована на преподавание национальной музыки в общеобразовательной школе..., а без знания культуры, музыки, обычаев, истории своего народа, привитой в самом раннем возрасте, трудно вырастить истинного гражданина и патриота».

Итак, первым педагогическим условием в оптимальной реализации данной идеи мы считаем характер взаимоотношений в хоровом коллективе. На наш взгляд, путь к повышению культуры общения в многонациональном коллективе лежит через осознание каждым человеком его национальной принадлежности, через утверждение в его национальной психологии тех черт, которые должны способствовать развитию сотрудничества между народами.

Второе педагогическое условие - знание специфических и художественных средств воздействия на хоровой коллектив (поведение, жесты, речь, исполнительские движения). В решении этих задач особое место принадлежит музыкально-исполнительской деятельности учителя и учащихся, которая протекает в различных видах (пение, игра на музыкальном инструменте, движение под музыку и т.д.) и по существу сама выступает в роли специфической формы общения. Согласно опыту выдающихся хормейстеров (В.Г.Соколов, А.С.Пономарев и др.), особенно важное значение при исполнении хорового произведения имеет литературный текст (слово). Так, В.Г.Соколов отмечает, что условием выразительного исполнения хоровой музыки является наряду с содержанием музыки и текст, который в своей совокупности и обуславливает определенный характер звучания сочинения.

Третье педагогическое условие - учет индивидуальных особенностей качеств личности в достижении творческого контакта между исполнителями. Единство музыкальной и педагогической сторон в деятельности учителя музыки предполагает наличие у него определенных личностных качеств, обеспечивающих эффективность этой деятельности. К таким качествам прежде всего необходимо отнести профессиональную эрудицию, компетентность, профессионализм, доброжелательность, общительность, доброту, внимание к внутреннему миру индивида, рефлексивность, эмпатию как способность к сопереживанию и состраданию, педагогический такт и педагогический оптимизм, обостренное чувство справедливости и др.

Таким образом, культура общения играет важнейшую роль в формировании и развитии личности будущего педагога-музыканта, представляя собой развивающуюся систему отношений к миру и с миром, к себе и с самим собой.

Литература

1. Воспитательные возможности хоровой самодеятельности в формировании культуры педагогического общения студентов. - Алматы, 1994, С.22-28.
2. Структура культуры педагогического общения в многонациональном студенческом хоровом коллективе. // «Поиск» - научный журнал Министерства образования РК, 1996, С. 106-109.
3. Совершенствование хормейстерских навыков студентов музыкальных отделений. // Проблемы совершенствования теории и методики подготовки музыки. Межвузовский сборник научно-методических статей КазГосЖенПИ, Алматы, 1998, С.19-21. 4- Культура профессионально-педагогического общения в системе музыкально-педагогического образования. «Образование» - научный педагогический журнал А.Н.Алтынсарина, Алматы, 2001, С.83-85.

Түйін

Бұл мақалада жоғары оқу орындарында хор пәнінен сабақтарды өткізу үрдісіндегі болашақ педагог-музыканттың педагогикалық қарым- қатынасының мәдениетін қалыптастырудың мәселелері қарастырылады.

Summary

This article devoted to the problems of culture formulation of pedagogical communication for future musician teachers in the process of making choir lessons in Higher School.

ӘОЖ 347

Ж.Д. Қырбас

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ СОТ АКТІЛЕРІНІҢ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ТҮРЛЕРІ

Андатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексінің нақтырақ айтқанда 21-бабының 1 бөлігіне назар аударылған. Онда қазіргі таңдағы азаматтық іс жүргізудегі сот актілерінің түрлері, мәні мен ерекшеліктері қарастырылып жан-жақты ашылып көрсетілген. Осының бәрі де тақырыптың өзектілігін көрсететін мәселелер болып табылады.

Кілтті сөздер: сот актісі, шешім, ұйғарым, сот бұйрығы, қаулы.

Қазақстан Республикасында сот төрелігін тек сот қана жүзеге асырады. Сот азаматтық істерді қарау барысында сот өндірісін қозғаумен, істі сот талқылауына әзірлеумен, істі мәні бойынша қараумен және шешумен, сот актілерін апелляциялық немесе қадағалау тәртібімен қайта қараумен, және сот шешімі мен өзге де актілердің орындалуымен байланысты әртүрлі іс жүргізушілік әрекеттерді жасайды. Бұл әрекеттердің барлығы өздерінің сипаты мен мазмұнына қарай процессуалдық әрекеттер болып табылады.

Соттың іс жүргізушілік әрекеттерінің көбісі хаттамалармен, өкімдермен, ұйғарымдармен, шешімдермен, сот бұйрықтарымен, қаулылармен және тағы басқа құжаттармен ресімделеді. Бұл іс жүргізушілік құжаттар азаматтық істің пайда болуы, қозғалуы, шешілуі мен атқарушылық өндірісті қамтамасыз етеді. Алайда заң барлық іс жүргізушілік құжаттарды сот актілері ретінде танымайды.

Сот актілері - сот билігінің жүзеге асырылу нысаны болып табылады, жазбаша түрде жасалады және 4 нысанда шығарылады: шешім, ұйғарым, бұйрық, қаулы (АДЖК-нің 21-бабының 1-бөлігі). Бірінші сатыдағы сот алдыңғы үшеуін, ал қаулыны апелляциялық, қадағалау саты соттары шығарады.

Сөйтіп, сот актісі - бұл азаматтық істер бойынша ортақ белгілерді иеленетін, іс жүргізушілік құжаттардың төрт түрін қамтитын тектес ұғым.

Сот актісі - құқық қолдану актісі. Онда құқық туралы дау немесе өзге де даулы құқықтық сұрақты шешу үшін сотпен материалдық және процессуалдық құқық нормаларын қолдану процесі көрініс табуы тиіс.

Сот актісі:

- 1) Сот әділдігі органының ерік білдіру актісі;
- 2) Тараптар мен үшінші тұлғалардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау өзіне мақсат етіп қояды;
- 3) Азаматтық істің дұрыс шешілуі мен оларды (акті-лерді) шығару талаптарының сақталуын қамтамасыз етуге бағытталған белгілі бір процессуалдық тәртіппен шығарылады;
- 4) Белгілі бір тәртіпте баяндалады, яғни белгілі бір құрылымға ие;
- 5) Тұрғылықты жері немесе орналасу орны Қазақстан Республикасы болып табылатын барлық жеке және заңды тұлғала үшін міндетті [1, 58 б.].

Сот актілерінің міндеттілігі ҚР АДЖК-нің 21-бабының мазмұнымен реттеледі: заңды күшіне енген сот шешімдері, ұйғарымдары, қаулылары мен бұйрықтары, сондай-ақ соттар мен судьялардың заңды өкімдері, талаптары, тапсырмалары, шақырулары мен басқа да жолданыстары барлық мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, қоғамдық бірлестіктер, басқа да заңды тұлғалар, лауазымды адамдар мен азаматтар үшін бірдей міндетті және Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында мүлтіксіз орындалуға тиіс. Дәл осы норма Конституцияда да көрініс тапқан: соттар шешімдері мен өзге де қаулыларының Республиканың бүкіл аумағында міндетті күші болады (Конституцияның 76-бабының 3-бөлігі).

Сот шешімі дегеніміз - істі мәні бойынша шешетін сот актісі (АДЖК-нің 217-бабының 1-бөлігі).

Шешімде сотқа берілген құқықты немесе заңды мүддені қорғау туралы арызға немесе өзге де талаптарға қорытынды жауап беріледі. Мәні бойынша шешілетін кез келген азаматтық іс сот шешімімен аяқталады.

Бірінші сатыдағы соты істі мәні бойынша шешпейтін, жекелеген процессуалдық мәселелер бойынша шығаратын актісі ұйғарым болып табылады.

Іс жүргізу барысында ұйғарыммен талап арызды қабылдаудан бастап, сот шешімінің атқарылуына дейін, сонымен қатар сот шешімінсіз істің аяқталуы (істі қараусыз қалдыру мен тоқтата тұру) жан-жақты мәселелер шешіледі.

Сот бұйрығы - өндіріп алушының ақшалай сомаларды өндіріп алу немесе борышкерден мүлікті талап ету туралы арыз бойынша сот отырысы өткізілмей шығарылатын судьяның актісі.

Сот бұйрығы да шешім сияқты істі мәні бойынша шешеді.

Сот шешімі мен ұйғарымның айырмашылығы:

Шешім істі мәні бойынша шешетін, ал ұйғарым істі мәні бойынша шешпейтін акт.

- 1) Бір іс бойынша бір шешім, ал ұйғарым бірнешеу шығарылады.
- 2) Ұйғарым шешім сияқты істі аяқтамайды.

Бірақ бұдан ауытқу ретінде іс жүргізуді қысқарту туралы және арызды қараусыз қалдыру туралы ұйғарымды атауға болады. Ұйғарым мақсаты - дұрыс шешім шығару. Сот шешімі - мемлекет атынан әділеттілікті жүзеге асыру актісі [2, 28 б.]. ҚР Азаматтық іс жүргізу кодексінің 221-бабының 1-бөлігіне сәйкес шешім Қазақстан Республикасы атынан шығарылады.

Сот шешімінің күші азаматтық істі шешу кезінде сот билігінің беделіне және сотпен пайдаланылатын материалдық құқық нормаларына негізделеді.

Бірінші сатыдағы соты сот билігін жүзеге асыру және азаматтық істерді қарау барысында материалдық және процессуалдық құқық нормаларын қолдану туралы көптеген іс жүргізушілік әрекеттерді жасайды. Соттың, судьяның бұл әрекеттері сот актілері нысанында жазбаша бекітіледі.

Сот шешімін тек қана сот шығарады, себебі ол сот билігіне ие және ҚР әділеттілікті жүзеге асырады.

ҚР Конституциясының 75-бабына сәйкес Қазақстан Республикасында сот төрелігін тек сот қана жүзеге асырады.

Сот шешімі көптеген процессуалдық қатынастардың пайда болуына, өзгеруіне, тоқтатылуына алғышарт болып табылатын заңи факт ретінде қарастырылуы мүмкін, сонымен қатар ҚР АҚ 7-бабының мазмұнына сәйкес азаматтық құқықтар мен міндеттердің пайда болуына, яғни материалдық құқықтық қатынастың алғышарты - заңи факт ретінде негіз болуы мүмкін.

Құқық нормасын қолдануға байланысты актінің өзіндік түрі ретінде сот шешімінің ерекшеліктері әрбір сот шешімінің пәнімен анықталады.

Логика ережелеріне сәйкес сот шешімінің пәні ретінде оның күші, әрекеті неге бағытталғандығымен түсіндіріледі.

Сот шешімі азаматтарды тәрбиелейді: бағынуға тиіс нормаларды декларациялау, жүріс-тұрыстың нақты ережелерін алдын-ала шығару, құқықтарды қорғау нысандарын анықтау, қорғанысты қамтамасыздандыру және заңға сәйкес алынған құқық күзіреттілікті жүзеге асыруға кепілдік беру.

Сотпен қолданылған құқық нормасы арқылы шешімнің мәні мен күшін анықтау құқықты қолдану бойынша сот билігі органы ретінде соттың рөлін атап көрсетеді, сот қызметі мен оның актілерінің соттылығы, және де сот қызметі арқылы қорғалатын қатынас тек құқықпен ғана реттеледі, шешім құқық нормасына қайшы келмейді, әсерісінше, оған бағынады.

Белгілі бір жағдайда шешімнің өзі заң күшін иеленеді, яғни өз қасиеттері бойынша қолданыстағы құқық нормасына теңестіріледі. Алайда, шешім нормативтік-қосалқы актіге айналмайды, ол нормамен сабақтасып немесе оның орнына әрекет етпейді. Қолданылған нормадан тыс, өзімен-өзі, шешім жүріс-тұрыстың жалпы немесе жеке ережелерін бекітпейді.

Шешім арқылы сот өкімдерінің іске асуы материалдық құқық нормаларында құқықтық қатынастың мазмұны нақты анықталмаған жағдайда, сотпен қолданылған нормалардың мазмұнына негізделеді, тараптардың құқықтары мен міндеттері, сотпен бекітілген жағдайларды есепке ала отырып, сот шешімімен нақтыланады.

Биліктік сипатқа ие болғандықтан, шешім, ол бағытталғандардың бәріне міндетті. Шешімді орындау іс жүзінде субъективтік құқықтарды қорғау тәсілі мен тәрбиелік ықпалының әдісі. Қоғамдық қатынастарға сот шешімінің ықпалы материалдық құқық субъектілерінің жекелеген қарым-қатынасын нормативтік реттеуімен шектелмейді. Сот шешімі азаматтарды заңды құрметтеу, құқықтық нигилизмді жеңу, құқықты насихаттау рухында тәрбиелейді.

Сот шешімі мәлімделген талаптардың мазмұнына сәйкес шығарылады.

Сот қызметінде жүзеге асатын әділеттік мақсаттары арқылы шешімнің құқықтық мазмұнын дұрыс түсінуге болады. Егер заңмен қорғалатын мүдденің немесе субъективтік құқықтың бұзылуы расталса, онда сот өз шешімімен заңда көрсетілген әдістердің бірімен талапкердің бұзылған құқығын қорғайды. Егер талапкер құқығының бұзылуы расталмаса, сот, талап арыздан бас тарта отырып, бұрыс іс-әрекетпен немесе талапкердің мәлімдемесімен бұзылуы мүмкін жауапкердің мүддесін қорғайды.

Осылайша, талаптың қанағаттандырылуы жағдайында құқық талапкерге тиісті күйінде қалпына келтіріледі. Талаптан бас тарту кезінде жауапкердің құқықтарының қорғалуы іске асады. Демек, сот шешімі кез келген жағдайда дауласушы тараптардың жеке құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерін қорғау актісі ретінде шығып тұрады.

Сот шешімінің биліктік және міндеттеуші сипаты оның елеулі белгісі болғанымен, ақырында ол бұл актінің мәнін анықтамайды. Бастысы, негізгісі - шешімнің әділ сот актісі ретіндегі маңыздылығы [3, 76 б.]. Азаматтық іс бойынша сот шешімі - бұл даулы құқықтың, даулы құқықтық қатынастың бар не жоғын растайтын, нәтижесінде оны даусызға өзгертін және қажет жағдайда міндетті орындауды талап ететін сот актісі. Сот шешімін шығару мен оның заңды күшіне енуі сәтінен бастап, сотпен расталған субъективтік құқықты мәжбүрлеп орындату мүмкіндігі іске асады.

Сот шешімі, азаматтық сот өндірісінің түріне қарамастан, барлық азаматтық істер бойынша бірінші сатыдағы сотпен шығарылады.

Бірінші сатыдағы соттар шешімнен тыс ұйғарымдарды шығарады.

Сот актілерінің арасында ерекше орынға ие - сот бұйрығы. Ол өндіріп алушының борышкерден ақша сомасын немесе мүлікті талабы бойынша шығарылатын сот актісі.

Тараптардың құқық нормасымен ұйғарылған белгілі бір құқықтық қатынастар мен міндеттерді мәжбүрлеп орындатуға бағытталған құқық қолдану күшінде сот бұйрығының мәні көрініс табады.

Сот шешіміне белгілі бір талаптар қойылады, олардың орындалмауы шешімнің күшін жою, жоғары сотпен өзгерту немесе оны шығарған сотпен қажетті өзгертулер мен толықтырулар енгізуге әкеп соғады.

Әдебиеттер

1. Баймолдина З.Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан. Том 2. особенная часть. Алматы: КазГЮА, 2001.- 290 с.
2. Шакарян М.С. Гражданское процессуальное право России. - М.: Былина, 1996.- 209 с.
3. Гражданский процесс: Учебник / Под ред. М.К.Треушниковой. -М.: ООО «Городец-издат», 2001.- 314 с.

Summary

This article discusses some of the challenges of the 21 articles namely 1-Part of the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. It shows the efficiency, especially civil proceedings. All this serves relevance of this article.

Резюме

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы 21-статьи а именно 1-части Гражданского процессуального кодекса РК. В ней показаны эффективность, особенности гражданского делопроизводства. Все это служит основанием актуальности данной статьи.

УДК: 001.1.519.49

Марасулов А.Ф.
КИПУДН, Шымкент, Казахстан,
Каримсаков К.Е., Сихынбаева Ж.С.
ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

МОДЕЛЬ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ И ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Уровень образования, квалификация специалистов являются одними из важнейших факторов социально-экономического и культурного развития общества.

Поиск путей совершенствования подготовки будущих специалистов показал, что одним из вариантов решения рассматриваемой проблемы является моделирование их подготовки и профессиональной деятельности.

Условием построения модели подготовки будущего специалиста является представление об ИСХОДНОМ И КОНЕЧНОМ РЕЗУЛЬТАТЕ.

Термины "модель", "моделирование" предполагают создание критериев качества подготовки, которыми должен обладать специалист, установление соотношения между ними и педагогическими условиями, направленными на их формирование. При этом не все авторы вкладывают в термин "модель специалиста" одинаковые понятия [3-7,9].

Наиболее приемлемым следует считать определение, данное в [6], где под моделью специалиста понимается "аналог его деятельности, выраженный в репрезентативных характеристиках, выделяемых в исследовании условий функционирования и существования интересующей нас совокупности специалистов".

В основе практического осуществления моделирования, как инструмента исследования определенных объектов или явлений, лежит разработка модели подготовки будущего специалиста предусматривающая вычленение всех составляющих элементов деятельности, определение значимости этих составляющих для образовательного и производственного процесса и установление взаимно-связей между ними.

С учетом сказанного, нами предлагается нижеследующая схема 1 - условия построения модели подготовки и деятельности будущего специалиста.

При этом следует учитывать, что модель специалиста - это не только возможность выявления и прогноза требований к специалисту, но и одно-временно важнейший элемент в системе общей подготовки специалистов к их будущей образовательной и производственной деятельности, методологическая основа планирования учебно-воспитательного и научного процессов.

К требованиям, предъявляемым к процессу разработки модели подготовки будущего специалиста в образовательной и производственной деятельности, следует отнести [4 -7,9]:

- полноту разработанной модели, т.е. содержание будущей профессиональной деятельности должно соответствовать уровню решения основных профессиональных задач;

Схема 1.

Условия построения модели подготовки и деятельности будущего специалиста

- связь с теоретическим учебным материалом, что информационно обеспечивает возможность решения педагогических проблем;

- время изучения теоретического материала определяет место рассмотрения конкретных решений;

- обобщенность задач, позволяющая отразить наиболее существенные стороны профессиональной деятельности и наиболее значимые параметры;

- типизацию задач и учет возможности переноса умений из одной сферы деятельности в другую (из образовательной в производственную и наоборот);

- учет типичных затруднений и ошибок специалиста в процессе профессиональной деятельности, позволяющий подготовить будущего специалиста к преодолению затруднений и ликвидации возможных проблем;

- выбор целесообразных форм, методов и приемов обучения для решения учебных и производственных задач, обеспечивающих активизацию познавательной деятельности будущего специалиста в процессе подготовки.

Рассмотрение модели подготовки и деятельности специалиста как открытой, нелинейной и динамической системы обуславливает необходимость поиска адекватного ее представления. В последние годы в социальных науках получило признание отражение многомерных процессов и явлений в форме логико-смысловых моделей, которые представляют собой новый класс моделей отображения информации в многомерных смысловых пространствах [10]. Проектирование таких моделей начинается с поиска ядра многомерного явления. В качестве центрального образования специалиста выступает деятельность или конкретные ее виды. Смыслообразующими координатами

модели подготовки и деятельности специалиста являются содержательные компоненты. Число координат зависит от эвристической сущности логико-смысловой модели. Выполняя инструментальную функцию, эта модель отражает многомерность и открытость модели подготовки и деятельности специалиста как сложного интегративного образования. На рис 1. приведен один из возможных вариантов логико-смысловой модели подготовки и деятельности специалиста – радиотехники, электроники и телекоммуникаций (РЭТ).

Педагогическая деятельность преподавателя общетехнических и специальных дисциплин сложна и многообразна. Она направлена на организацию подготовки специалистов в условиях постоянного совершенствования учебных программ и создания новых учебных планов, недостатка учебной литературы и средств обучения, лавинообразного роста информации. В этой связи, одно из главных качеств преподавателя технических дисциплин, как нам представляется, является его умение разрабатывать аппарат понятийно-теоретической деятельности и на этой основе создавать на уроке условия, которые обеспечили бы гарантированное качество усвоения учебного материала на заданном уровне. Разработать аппарат понятийно-теоретической деятельности – значит уметь отобрать содержание учебного материала, адекватного цели обучения, структурировать и моделировать его, создавать учебные алгоритмы и планировать дидактический процесс. Поэтому, должны быть раскрыты содержание и структура методических знаний преподавателя и примеры их востребованности при решении частных методических задач, связанных с проектированием познавательной деятельности обучаемых [8].

При разработке методического обеспечения преподаватель решает во взаимосвязи три дидактические задачи: для чего учить (определение круга профессиональных знаний и умений); чему учить (отбор содержания и его планирование); как учить (пути и средства формирования знаний и умений).

Основу методических знаний преподавателя технических дисциплин предполагает построение уроков в соответствии со следующей структурой [8]: «актуализация опорных знаний», «формирование новых понятий», «применение на практике». При этом обращается внимание на сущность понятий: «тематическое планирование учебного материала», «удельный вес урока», «структура урока», «учебный материал», «отбор и дидактическая обработка учебного материала».

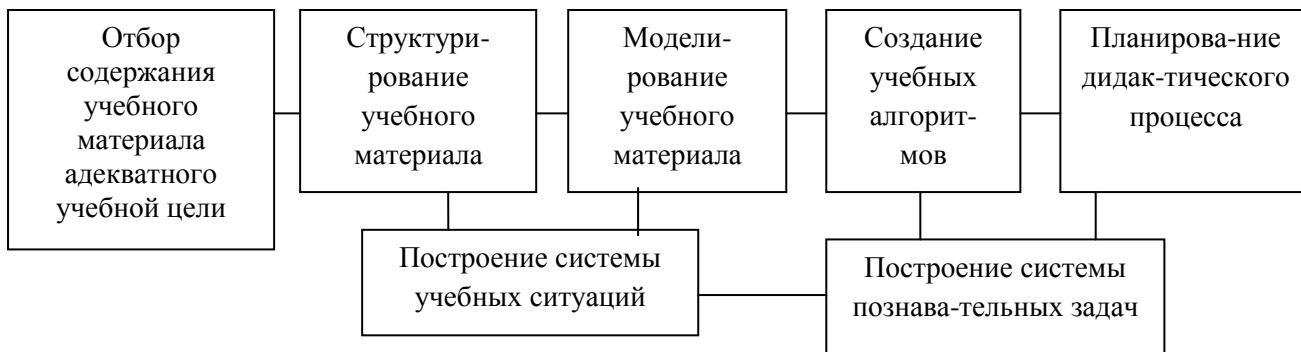
Логическая структура учебного материала определяется как система устойчивых и упорядоченных логико-дидактических связей [2]. Она основывается на определении учебного материала как структурного целого и нахождения связей между логическими элементами, входящими в этот материал.

Важными факторами интенсификации обучения техническим дисциплинам являются: структурирование понятийного содержания, выделение системы модулей учебного материала, свертывание действий (способность мыслить свернутыми структурами).

Несущей конструкцией проекта функционирования познавательной деятельности обучаемых служит система учебных ситуаций и соответствующая ей система познавательных задач.

С учетом выше приведенного, можно составить следующую структурно-функциональную схему формирования аппарата понятийно-теоретической деятельности преподавателя (см. Схему 2)

Схема 2.-Структурно- функциональная схема формирования аппарата понятийно-теоретической деятельности преподавателя

Например, рассмотрим нижеследующую систему учебных ситуаций (см. Схему 3).

Схема 3.- Система учебных ситуаций

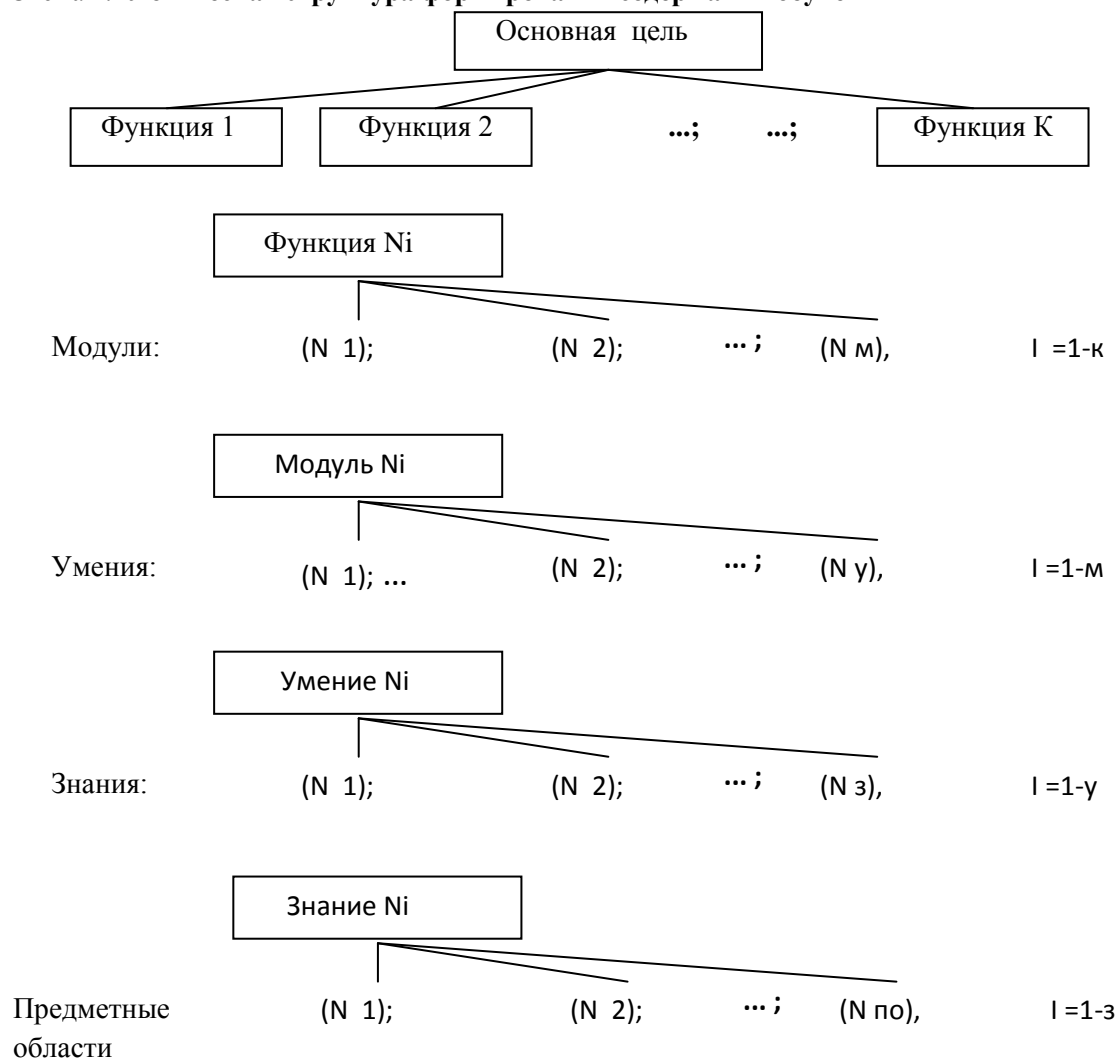
Следует отметить, что для успешной реализации данной системы учебных ситуаций важное значение имеет структура формирования содержания образования.

Отметим, что функциональная карта на профессию (специальность) определяется основной ключевой целью и перечнем основных функций [1]. В связи с этим, при формировании содержания обучения для подготовки специалиста должна выдерживаться следующая нормативная последовательность [2,3]:

- (1) - определение основной ключевой цели профессии (специальности) по государственному обязательному стандарту образования (ГОСО) [1];
- (2) - на основании (1) определение перечня основных функций по ГОСО [1];
- (3) - на основании (2) определение набора модулей (действий) для каждой из функций;
- (4) - на основании (3) определение набора умений по каждому из модулей;
- (5) - на основании (4) определение набора знаний для каждого из умений;
- (6) - на основании (5) определение набора предметных областей по каждому из знаний.

С учетом этого, можно формировать содержание обучения по подготовке специалиста. В схеме 4 приведена логическая структура формирования такого содержания обучения [2,3].

Схема 4. -Логическая структура формирования содержания обучения

С учетом всего вышеизложенного, нами предлагается нижеследующая система комплексной реализации типовых задач и функций профессиональной деятельности, формирования учебно-методической базы знаний и базы данных по подготовке специалиста РЭТ (см. Таблицу 1).

Далее в нашем исследовании, нами предполагается реализация нижеследующего:

- создание новой системы учебно-методической базы знаний и базы данных для подготовки специалиста - радиотехники, электроники и телекоммуникации;
- системы управления содержанием обучения посредством создания функционально-ориентированного обучения;
- системы управления учебно-познавательной деятельностью обучающихся посредством создания систем учебных задачных ситуаций;
- создание систем вертикальных и горизонтальных интеграций предметов (межпредметной интеграции и внутри предметной связи);
- построения систем управления собственной учебной деятельности обучающихся;
- разработка баннеров иллюстрирующих процесс подготовки и формирования специалиста по РЭТ.

Нам представляется, предлагаемая нами модель, может составить основу создания компьютерно-информационной технологии управления подготовки специалиста в ВУЗе.

Построение модели подготовки будущего специалиста в образовательной и производственной деятельности основанной на разработке и реализации: условий и требований к процессу разработки модели, составляющих элементов деятельности, операционально-практического компонента, формирования концептуально-коммутирующей модели, основных компонент требований, отображения в виде логико-смысловой модели, системы учебных ситуаций, логической структуры формирования содержания обучения, аппарата понятийно-теоретической деятельности преподавателя.

Литература

1. ГОСО РК 5.03.001-2004. «Образование высшее профессиональное. Бакалавриат. Основные положения». Требования к содержанию образования и уровню подготовки бакалавров по специальности 050719 – Радиотехника, электроника и телекоммуникации.
2. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии: Анализ зарубежного опыта. – Рига: Науч.- пед. Центр «Эксперимент», 1995. – 176 с.
3. Марасулов А.Ф. Таълим жараёни ва мутахассислар тайёрлаш модели //Ж. Касб-хунар таълими. Тошкент, 2008. – № 3. -14-15 б.
4. Марасулов А.Ф. Мутахассисни тайёрлаш ва унинг фаолиятини тузулмавий–мантикий умумлаштирилган модели. Техникавий ва ижтимоий–иқтисодий фанлар соҳаларининг муҳим масалалари. Республика олий уқув юр்தлараро илмий ишлар туплами. Тошкент. - 2010 й. – 125-126 б.
5. Маркова А.К. Психология профессионализма. М.: - 1996.
6. Матушанский Г.У., Фролова А.Г. Проектирование моделей подготовки и профессиональной деятельности преподавателей высшей школы. КГТУ, Казань, Россия, fpk@cnit.ksu.ras.ru.
7. Постникова П.Г. Профессиональное поведение учителя: психолого-педагогический анализ //Ж. Педагогика, М.: 2004, - №5. – 61-63 с.

Таблица 1.

Система комплексной реализации типовых задач и функций профессиональной деятельности, формирования учебно-методической базы знаний и базы данных по подготовке специалиста РЭТ

Типовые задачи профес-ой деят-ти	Предметы			Функции профес-ой деят-ти	Система учебных задачных ситуаций	Модули-действия	Уме-ния	Зна-ния	Предметные области								
	Разработка учебных и производных задач комплексно охватывающих всю образ-ю и произв-ю деят-ть	Опреде-ление места этих задач в содержании образования (№, темы лекц., практ., лабор. занят.)	Выбор оптималь-ных форм и методов обучения рассмат-риваемых задач														

Производственная сфера проф. деят.

Направление проф. деят.

Типовые задачи проф. деят.

Функции проф. деят.

Виды проф. деят.

Предметы проф. деят.

Объекты проф. деят.

Научная сфера проф. деят.

Экологич. аспекты

Открытия

Фундамент. исслед.

Технич. нововведен.

Обучающая сфера проф. деят.

Освоение проф. деят.
• с учетом знания проблем образ-х и произ-х процессов

Фундамент. общая и инж.-пед. и проф. подгот.

Объекты усвоения в процессе подготовки

Подгот. спец-та в его образ-й и произв. деят.

Производ. технол. деят.
Сервисно-эксплуат. деят.
Организ.-упр. деят.

Монтаж.-наладоч. деят.

Расчет.-проект. деят.

Эксперим.-исслед. деят.

Содержание профессиональной деятельности

Требования к личностным качествам

Представл. о последст. своей деят-ти

Представл. о организ. основах мер ликвидац. последст. аварий, катастроф, стих. бедств. и ЧС

Образ. по основн. циклам учебн. дисциплин.

Образ. по отд. дисциплин.

Требования предъявляемые к образованности специалиста

Представл. о духов. ценност и их значений

Представл. о последст. своей деят-ти

Представл. о организ. основах мер ликвидац. последст. аварий, катастроф, стих. бедств. и ЧС

Умениям, навыкам и способам деят-ти

Спец. компет.

Готовн. смены соц-х, экон-х проф-х ролей

Образ. по основн. циклам учебн. дисциплин.

Образ. по отд. дисциплин.

Требования предъявляемые к образованности специалиста

Общая образ-ть Соц.-личност. компетентность

Экон.-орг. упр. компет.

Умениям, навыкам и способам деят-ти

Спец. компет.

Готовн. смены соц-х, экон-х проф-х ролей

Образ. по основн. циклам учебн. дисциплин.

Образ. по отд. дисциплин.

Требования предъявляемые к образованности специалиста

Профес-я компетент. Коммуникац. готовность

Развитая способн. к творчес. подходам

Устойч. осозн. позит. отношен. к профес. Влад. метод.

ТЭА

Поним. тенденц. развития науки и техники

Требования формирующие профессионально-значимые параметры специалиста

Рис. 1. Логико-смысловая модель подготовки и деятельности специалиста – РЭТ.

Моминова С.М., Жапишева Г.К.
ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

Методы интерактивного обучения может быть одно из важнейших уроков, занятия, внеклассных мероприятий. В то же время в интерактивном режиме можно проводить серию или все уроки, семинары или занятия по какой-либо учебной дисциплине. Использование интерактивных методов в педагогическом процессе побуждает преподавателя к постоянному творчеству, совершенствованию, изменению, профессиональному и личностному росту, развитию. Ведь знакомясь с тем или иным интерактивным методом, преподаватель определяет его педагогические возможности, идентифицирует с особенностями учащихся, предлагаемого содержания, примеряет к своей индивидуальности.

Ключевые слова: «Четыре угла», «Выбор», «Дюжина вопросов», «Смена собеседника», «Аллитерация имени», «Заверши фразу», «Комплимент», «Подари цветок», «Прогноз погоды».

На сегодняшний день перед преподавателями иностранного языка в неязыковом вузе остро стоит проблема поиска путей повышения познавательного интереса студентов к изучению языка, укрепления их положительной мотивации в учении. Одной из возможностей решения данной проблемы является использование технологии интерактивного обучения. Технологию интерактивного обучения можно определить как совокупность способов целенаправленного усиленного межсубъектного взаимодействия педагога и учащихся, последовательная реализация которых создает оптимальные условия для их развития.

Ключевым понятием, определяющим смысл интерактивных методов, является «взаимодействие». Взаимодействие понимается как непосредственная межличностная коммуникация, важнейшей особенностью которой признается способность человека «принимать роль другого», представлять, как его воспринимает партнер по общению или группа, и соответственно интерпретировать ситуацию и конструировать собственные действия.

Педагогическое взаимодействие — это обмен деятельности между педагогом и учащимися, в котором деятельность одного обуславливает деятельность других.

Интерактивное педагогическое взаимодействие характеризуется высокой степенью интенсивности общения его участников, их коммуникации, обмена деятельностью, сменой и разнообразием их видов, форм и приемов, целенаправленной рефлексией участниками своей деятельности и состоявшегося взаимодействия. Интерактивное педагогическое взаимодействие, реализация интерактивных педагогических методов направлены на изменение, совершенствование моделей поведения и деятельности участников педагогического процесса.

Ведущими признаками и инструментами интерактивного педагогического взаимодействия являются: полилог, диалог, мыследеятельность, смысловое творчество, межсубъектные отношения, свобода выбора, создание ситуации успеха, позитивность и оптимистичность оценивания, рефлексия и др.

В педагогической интерпретации полилог — это возможность каждого участника педагогического процесса иметь свою индивидуальную точку зрения по любой рассматриваемой проблеме; готовность и возможность для участников высказать эту точку зрения; причем любая точка зрения, какой бы она ни была, имеет право на существование.

Диалог предполагает восприятие участниками педагогического процесса себя как равных партнеров, субъектов взаимодействия.

Мыследеятельность как сущностный признак интерактивных методов заключается в организации интенсивной мыслительной деятельности педагога и учащихся; не трансляция педагогом в сознание учащихся готовых знаний, а организация их самостоятельной познавательной деятельности; организация проблемного обучения; самостоятельное выполнение учащимися разнообразных мыслительных операций, таких, как анализ, синтез, сравнение, обобщение, классификация и др.; сочетание различных форм организации мыслительной деятельности учащихся (индивидуальной, парной, групповой); процесс обмена мыслями между участниками педагогического взаимодействия.

Смысловое творчество является процессом осознанного создания учащимися и педагогом новых для себя смыслов, содержания предметов и явлений окружающей действительности по обсуждаемой проблеме; это восприятие участниками педагогического процесса окружающей действительности через

призму своей индивидуальности, выражение своего индивидуального отношения к явлениям и предметам жизни.

Свобода выбора учащихся и педагога состоит в их сознательном регулировании и активизации своего поведения, педагогического взаимодействия, которые способствуют оптимальному развитию, саморазвитию.

Создание ситуации успеха заключается в целенаправленном создании педагогом комплекса внешних условий, способствующих получению учащимися удовлетворения, радости, проявления спектра положительных эмоций и чувств. Успех рассматривается как мотив к саморазвитию, самосовершенствованию. Для создания ситуации успеха используются разнообразные педагогические средства, условия. Ведущее из условий — позитивность, оптимистичность оценивания учащихся.

Позитивность и оптимистичность оценивания участниками педагогического взаимодействия друг друга проявляется в их стремлении к возвышению достижений личности, осуществлению оценки себя и другого как условия саморазвития. Это умение педагога при оценке деятельности учащихся подчеркнуть ценность, неповторимость, значимость достигнутого результата, индивидуальных достижений личности, стремление отметить и подчеркнуть позитивные изменения в состоянии развития учащегося.

Рефлексия есть самоанализ, самооценка участниками педагогического процесса своей деятельности, взаимодействия. Это актуализация педагогом и учащимися своих знаний, опыта деятельности в той или иной педагогической ситуации. Это их потребность и готовность зафиксировать изменения состояния развития, определить причины таких изменений, дать оценку эффективности состоявшегося педагогического взаимодействия, созданных педагогических условий для своего развития.

Классифицировать интерактивные методы можно по их ведущей функции в педагогическом взаимодействии на методы:

- создания благоприятной атмосферы, организации коммуникации;
- организации обмена деятельностями;
- организации мыследеятельности;
- организации смыслов творчества;
- организации рефлексивной деятельности.

Методы создания благоприятной атмосферы, организации коммуникации своей процессуальной основой имеют «коммуникативную атаку», осуществляемую педагогом в самом начале организуемого педагогического взаимодействия (в начале урока, занятия, внеклассного дела и т. п.) на этапе введения в атмосферу иноязычного общения для оперативного включения в совместную работу каждого учащегося. Методы этой группы способствуют самоактуализации всех учащихся, их конструктивной адаптации к складывающейся педагогической ситуации.

Примерами таких методов могут быть:

«Аллитерация имени» (особенно эффективен при организации знакомства класса или при изучении темы «Внешность и характер человека»), «Заверши фразу», «Комплимент», «Подари цветок», «Прогноз погоды».

Методы организации обмена деятельностями предполагают сочетание индивидуальной и групповой совместной работы участников педагогического взаимодействия, совместную активность, как преподавателя, так и студентов. Ведущим признаком этих методов является объединение учащихся в творческие группы для совместной деятельности как доминирующего условия их развития.

Например:

«Мастерская будущего», «Интервью», «1*2*4», «Круглый стол» (при обучении дискуссии)

Методы организации смыслов творчества ведущей функцией имеют создание учащимися и педагогом нового содержания педагогического процесса, создание учащимися своего индивидуального смысла изучаемых явлений и предметов, обмен этими смыслами, обогащение своего индивидуального смысла.

Например:

«Ассоциации», «Алфавит» (позволяет повторить практически всю лексику по теме), «Минута говорения», «Аллитерация понятия».

Методы организации мыследеятельности, с одной стороны, создают благоприятную атмосферу, способствуют мобилизации творческих потенций учащихся, развитию их положительной мотивации к учению, с другой — стимулируют активную мыслительную деятельность, выполнение учащимися различных мыслительных операций.

Например:

«Четыре угла», «Выбор», «Дюжина вопросов», «Смена собеседника» (тренировка вопросов – ответов).

Методы организации рефлексивной деятельности направлены на самоанализ и самооценку участниками педагогического взаимодействия, своей деятельности, ее результатов, обычно организуются

на завершающем этапе занятия. Методы этой группы позволяют учащимся и педагогу зафиксировать состояние своего развития и определить причины этого.

Например:

«Рефлексивный круг», «Мини-сочинение», «Зарядка», «Цепочка пожеланий», «Заверши фразу».

Технология интерактивного обучения может быть технологической характеристикой отдельного урока, занятия, внеклассного мероприятия. В то же время в интерактивном режиме можно проводить серию или все уроки, семинары или занятия по какой-либо учебной дисциплине.

Использование интерактивных методов в педагогическом процессе побуждает преподавателя к постоянному творчеству, совершенствованию, изменению, профессиональному и личностному росту, развитию. Ведь знакомясь с тем или иным интерактивным методом, преподаватель определяет его педагогические возможности, идентифицирует с особенностями учащихся, предлагаемого содержания, примеряет к своей индивидуальности. И эта инновационная деятельность не оставляет педагога, пока он осознает, что интерактивные методы обучения являются действенным педагогическим средством, а использование в педагогическом процессе технологии интерактивного обучения - необходимое условие оптимального развития и тех, кто учится, и тех, кто учит.

Литература

1. V.Voytenok "Conversation English"
2. Н.В.Языкова «Сборник задач и заданий по методике преподавания иностранных языков» М., 2004
3. Crooks, G., and C.Chaudron. 1991. Guidelines for classroom language teaching. In Teaching English as a second of foreign language (2nd ed.), ed. M.Celce-Murcia. Boston, Mass.: Heinle and Heinle
4. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования АКАДЕМ Москва 2002 г.

Түйін

Мақалада интерактивті әдістің анықтамасы, белгілері мен құралдары жазылған. Интерактивті оқытудың технологиясы жеке сабақтың немесе сабақтан тыс шаралардың технологиялық сипаттамасы бола алатындығы, интерактивті режимде қандай да бір пәнді оқытуға, семинарлар және барлық сабақтарды жүргізуге болатындығы қарастырылған.

Summary

There are the rule, characters and tools of interactive method in this article. The technology of interactive method can be technological characteristic of single lesson or out-of-school activities. At that time all lessons and seminars can be conducted in the interactive regime.

Мусирова Г.Ш.

№64 Ж.Аймауытов атындағы мектеп гимназиясы, Шымкент, Қазақстан

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ТУРАЛЫ РЕСЕЙ ОЙШЫЛДАРЫНЫҢ КӨЗҚАРАСТАРЫ (XIX-XX ғғ.)

Аңдатпа: Мақалады азаматтық қоғамның дамуына байланысты мемлекетте қалыпты құқық заңдарды қабылдайтын және мемлекет қазынасына түсетін салықтар мен алымдар мемлекет құрудың басты жолы екені қарастырылады.

Кілттік сөздер: мемлекет, құқық, салық, адам, билік.

Орыс заң әдебиеттерінде азаматтық қоғам аз көлемде орын алатын, себебі азаматтық қоғам ұғымын қажетті деңгейде аңғармастан оны капиталистік-буржуазиялық кезеңнің жемісі деп санайтын. Совет дәуірінің тарихы профессор М. Рейснердің пікірінше азаматтық азаматтық қоғамның қағидасымен байланыстырады.

М. Рейснердің "азамат" ұғымына берген бостандық және жеке құқықтық теңдік қалпы азаматтық қоғамға тән. Әрине М. Рейснердің ой-пікіріне сүйенетін болсақ, еркін мемлекетте "жеке табынушылық" жоқ, тек қана "заңға табынушылық" бар[1].

Строгое разграничение государства и общества было обусловлено политическими воззрениями буржуазии в эпоху первых революций, когда государство отождествлялось с властью абсолютного монарха, а общество - с «третьим сословием, выступающим от имени всего народа. Общество граждан воспринималось как общество, свободное от абсолютического произвола, где произойдет экономическая и

духовная эмансипация человека, а государство - как аппарат насилия, который стремится подчинить общество чуждой ему власти[2].

Мемлекет егеменді болады, яғни өз елінің аумағында жоғары билікке және көндіру монополиясына ие болып, басқа мемлекеттердің билігінен, шіркеудің, абыздардың, сословиялардың, әскери басшылардың, мемлекеттік емес ұйымдардың билігінен тәуелсіз болуы;

Мемлекет өзінің барлық тұрғындарының атынан қызмет жасайды, яғни, ол бүкіл елдің мүдделерін қорғайды. Мұнда мемлекет пен билік жүргізу монархтың, қоғамның белгілі бір бөлігінің игілігінің игілігі немесе жеке ісі ретінде қарастырылмауы;

Азаматтық қоғамның дамуына байланысты мемлекеттік органдар құрылымында қажетті қалыпты-құқықтық актілерді (заңдарды) қабылдайтын және мемлекеттің қазынасына түсетін салықтар мен алымдарды бекітетін парламенттік типті тұрақты өкілді мекемелер құра бастау жолы. Өкілді демократияның пайда болуы және дамуы азаматтық қоғамды қалыптастыру кезеңіне тән құбылыс;

Мемлекетте қызметкерлерден, лауазымды адамдардан және тұрақты әскерден құрылатын басқару аппаратының болуы. Қызметкерлер мен әскери адамдардың басым көпшілігі әртүрлі сословиалық топтардың өкілдерінен құралған және олар белгілі бір лауазым иесі ретінде мемлекеттің қарамағында болуы;

Мемлекет өз аппаратының және әскерінің қызметін қамтамасыз ету үшін халықтан салықтар жинайды. Әдетте, салықтарды және мемлекеттік бюджетті бекіту өкілді мекеменің келісуімен жүргізілуі қажет;

Осы заманғы өкілді мемлекет өз азаматтардың теңдігін, құқықтары мен бостандықтарын мойындайды және олардың заңдық теңдігін мойындау-азаматтық қоғамның басты белгісі және негізі болып табылады. Азаматтық қоғам заңға негізделмейді, бірақ оның өмір сүруі барлығына бірдей болатын заңмен байланысты. Азаматтық қоғам – бұл тең құқықты адамдардың қоғамы. Мұнда құқық жалпыға міндетті болады.

Міне осыған байланысты мемлекеттік жоғарғы органдарының құрылысын анықтайтын және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын белгілейтін елдің негізгі заңы – Конституция туралы ұғым пайда болған. Нәтижесінде Конституцияның өзі мемлекет пен қоғамның қызмет жасау салаларын бөлу жөніндегі келісімі болды.

Азаматтық қоғамда азаматтардың теңдігін, құқықтары мен бостандықтарын мойындайтын және олардың орындалуын қамтамасыз ететін, кепілдік беретін мемлекет болып табылады.

Азаматтық қоғамның негізі болып жеке меншік, кәсіпкерлік, топтар арасындағы және қоғамның әлеуметтік сатыларындағы еңбек пен қаражаттың тапшылығы, партиялардың, кәсіподақтардың, және де басқа қоғамдық ұйымдардың өкілдік берулері болып табылады.

Тоерия бойынша азаматтық қоғамның құрылымдық элементтері:

Біріншіден – меншік, еріктік еңбек, кәсіпкерлік;

Екіншіден – қоғамдық бірлестіктер;

Үшіншіден- дін және діни бірлестіктер;

Төртіншіден – тәрбие, білім, ғылым мен әдебиет;

Бесіншіден – отбасы;

Алтыншыдан – ақпарат құралдары.

Көрсетіліп кеткен азаматтық қоғамның құрылымдық элементтерінде азамат, адам, тұлға ең басты роль атқарады. Ал мемлекет азаматтық қоғамда анықтаушы, айқындаушы бағыт болып табылады.

Азаматтық қоғамның мүддесі екі түрлі болып келеді: материалдық және рухани. Материалдық мүдденің орны азаматтық қоғамда басты орын алады, себебі жартыдан көп қатынастар құқықпен айқындалады. Ал соңғысы рухани мүдде ой мен сезімнің алмасу барысында жүзеге асырылады. Азаматтық рухани аясында даму жолы құқықтарды қолдану қаншалықты дәрежеде болса да, өте аз көлемде қолданылады, ал материалдық алмасуда әр кезде заңдық жауапкершілік күші бар сипаттағы шарттар қолданысқа түседі. Осының нәтижесінде азаматтық қоғам мен экономикалық қоғам бір-бірімен араласқан сипатта байланысады.

Азаматтық қоғам – мемлекет тарапынан қамтамасыз етілетін, құқықтар мен бостандықтарға ие болған азаматтардың (адамдардың) арасында пайда болған қатынастардан туындайтын қоғамдық қатынастар жүйесі. Азаматтық қоғам мемлекеттік құрылымнан тыс тұратын әлеуметтік, экономикалық, рухани қоғамдық қатынастардың жиынтығы.

Азаматтық қоғам мемлекетке сіңіп үлгермеген, мемлекет оған өзін-өзі ұйымдастыру мен дамудың қажетті құралы ретінде қызмет ететін ашық қоғам. Азаматтық қоғам – бұл тең құқықты адамдардың қоғамы. Мұнда құқық жалпыға міндетті болады. Яғни, құқық “өкіметтің бұйрығы” емес, ол басқарушылар мен бағынушыларға бірдей міндетті және оның үстемдігі биліктің бөлінуімен, заң шығарушы биліктің жоғары жағдайымен, сонымен қатар азаматтардың барлығына тең және қол жетерлік соттармен қамтамасыз етіледі.

Міне, осыған орай, мемлекеттің жоғарғы органдарының құрылысын анықтайтын және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын белгілейтін елдің негізгі заңы – Конституция.

Конституция мемлекет пен қоғамның қызмет жасау салаларын бөлу жөніндегі келісімі болады. (Конституция – латын сөзінен аударғанда құрылғы, жарғы, заң).

Азаматтар қоғамдық және азаматтардың жеке өмірлерінің барлық салаларында әртүрлі мәліметтерді жасауға мүмкіндік беретін құқық қабілеттікті иелену алады. Азаматтарға қарағанда, мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар құзыреті шеңберінде ғана қызмет жасай алатын өкілеттікке ие болады.

Азаматтарды құқықтары дегеніміз белгілі бір игіліктермен пайдаланудың кепілденген мүмкіндігі. Құқықтардың пайдалану азаматтардың міндетті емес, ол өзін-өзі қорғап қоршау құқығы. Азаматтарға заңмен тыйым салынбағанның барлығы рұқсат етіледі. Ал лауазымды адамдарға олардың құдыреті немесе бұйрықтың шеңберінде ғана барлығына рұқсат етілген деген тұжырымдаманы қолдана алады.

Сайып келгенде, азаматтық қоғам дегеніміз мемлекеттен тәуелсіз, бірақ сол мемлекет атынан өзара іс-қимылға түсетін – адамдар және өзара адамдар арасында жетілген экономикалық, мәдени, саяси және құқықтық қарым-қатынастары бар қоғам, яғни мемлекетпен бірге жетілген құқықтық қарым-қатынастарды қалыптастыратын жоғары әлеуметтік, экономикалық, саяси, мәдени және моральдық статустарды пайдалана алатын, иелене алатын, басқара алатын азаматтардың қоғамы.

Азаматтық қоғам мемлекеттен тыс өмір сүрмейді, ол мемлекетпен байланысып өзара іс-қимыл жасайды. Азаматтық қоғамның субъектілері (азаматтар, көптеген экономикалық, мәдени, діни топтар және басқалар) өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру үшін ерік-жігерін ықтиярымен білдіру және мүдделер орталығы негізінде қоғамдық бірлестіктер құра алады. Мемлекет қоғамдық бірлестіктерді құруға жәрдемдесу қажет. Алайда қоғамдық бірлестіктерде мемлекетке ғылымды, мәдениетті, экономиканы, саясатты және тағы басқа салаларды дамыту жолында жәрдемдесуі мүмкін.

Мемлекет пен азаматтық қоғамның арақатынасы ерікті сипатқа ие болуы тиіс.

Әдебиеттер

1. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. –Т. 1.- С. 224.
2. Алексеев С. С. Государство и право. М.: “Юрист”, 1994.

ӘОЖ 159. 922. 7(045)

Мырзаева Н.С.

Оңтүстік Қазақстан облысы, Мақтарал ауданы, Қ.Дәрімбаев атындағы жалпы орта мектебі

ДЕВИАНТТЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҰМЫС

Аңдатпа

Бұл зерттеу жұмысында Девиантты мінез-құлықты оқушылармен психопрофилактикалық жұмыс жүргізу мәселесі қарастырылған. Балалардың мінез құлықтарына зерттеу жүргізіліп, талдау жасалған және мәселені шешу жолдары ұсынылған

Кілттік сөздер: Девиация, девиантты мінез құлық, әлеуметтік диагноз, тәрбиелеу.

Қазір әлемде болып жатқан экономикалық дағдарыс, жұмыссыздық, ертеңгі күнге деген сенімсіздік әсерінен, жаңа ұрпақты тәрбиелеу мен оқыту ісінде нақты мәдени-адамгершіліктік бағдарламалардың аз болуы девиантты мінез-құлықтардың қалыптасуы мен жеткіншектерді тәрбиелеудің қиындығына әсер ететін факторларды анықтау, зерттеудің қажеттілігін туғызды. Бұл мәселенің ерекше өзектілігі сол, девиантты мінез-құлықтардың таралуы салдарынан қазіргі кезде қоғамның әр түрлі салаларының тұрақсыздануына, экономикалық және мәдени дамуының тежелуіне әкеліп отыр. Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік күйреу процестері адамдар психикасына да теріс ықпал етуде. Ол адамдарда мазасыздық, ашу-ыза, қаталдық тәрізді сезімдердің туындауынан көрінеді. Елдегі жағымсыз жағдайлар біздің қоғамда қиындықтар мен ішкі қақтығыстардың, моральді мінез-құлықтардың, қылмыстың және т.б. ауытқыған мінез-құлық түрлерінің кең таралуына әкелуде. Статистикалық мәліметтерге сәйкес, ауытқыған мінез-құлық әр түрлі әлеуметтік және демографиялық топтардағы адамдар арасында өсіп отыр. Әсіресе бұл кезең жеткіншектерге ауыр тиді. Асоциальді әрекеттерден (маскүнемдік, нашақорлық, қоғамдық тәртіпті бұзу, бұзақылық, вандализм және т.б.) көрінетін девиантты мінез-құлықты кәмелеттік жасқа толмағандар саны күрт артты. Олардың үлкендерге деген қарым-қатынастары өзгеріп, жауыздық пен агрессивтілік көріне бастады. Сондықтан да девиантты мінез-құлықтардың пайда болуының әртүрлілігі және қоғам мен

адам өмірінің барлық саласына әсері білімнің әр саласындағы ғалымдардың – дәрігерлердің, психологтардың, социологтардың, экономистердің, заңгерлердің және т.б. назарын аударды

Кез келген мінез-құлықты бағалағанда оны қандай да бір нормамен салыстырады, ал проблемді мінез-құлықты көбіне девиантты, яғни ауытқыған әрекет деп айтады. «Девиация»-латын тілінен аударғанда «ауытқушылық» деген мағынаны білдіреді.

Қоғамдық ғылымдардың негізгі категорияларының бірі - әлеуметтік ауытқу. С.И.Ожеговтың түсіндірмелі сөздігінде ауытқу "қандай да бір дұрыс емес мінез-құлық" ретінде көрсетілсе, Оксфорд сөздігі ауытқуды "ерекшелік, шетке бұрылу" деп түсіндіреді. Отандық әдептанушылар (этикетер) ауытқу немесе девиантты мінез-құлықты саралай келе, оған "іс-әрекет, мінез-құлық үлгісінен және нормасынан жағымсыз ауытқудан көрінетін рухани жамандықтың ерекше бір түрі" деген анықтама береді.

Бұл жұмыстың мақсаты: Девиантты балалармен психопрофилактикалық жұмыс жүргізу. Психопрофилактикалық жұмыс - ата-аналармен оқушылар, ұстаздардың психологиялық білімінің қажет екендігін, әрі оны өз жұмыстарында пайдалану мен жеке басының дамуына септігін тигізетіндігін, әрбір баланың жас кезеңдеріне байланысты жан-жақты дамуына жағдай жасау, интеллектуалдық және жеке тұлғалық қалыптасуына кедергі болатын жайттарды анықтау, әрі олармен жұмыс жүргізу

Міндеттері:

1. Мектеп оқушыларын психологиялық-педагогикалық тексеруден өткізу;
2. Жасөспірімдердің жеке тұлға ретінде ерекшеліктерін, бейімділігін, ынтасын ашу мақсатында баланың тәртібіне дамуына психологиялық талдау жасау;
3. Баланың психикалық дамуында келеңсіз құбылыстарды болдырмау үшін жүйелі жұмыстар жүргізу;
4. Тілін дамыта отырып, психологиялық өзгерістерді дамыту.
5. Мектепке баруға дайындық кезеңінде кездесетін проблемаларды шешуге тырысу, әрі ата-аналарға кеңестер беру (болашақта мектептегі өзінің қатарынан қалып қоймас үшін).
6. Коррекциялық бағдарламалардың, әдістердің дамуына психикалық ауытқушылығы бар балалармен жұмыс істеу бағытында пайдалану, әрі көмек беру.
7. Көкейкесті кездейсоқ жағдайларда балаларға, жас жасөспірімдерге психологиялық көмек көрсету.

I. Мұғалім бойында болуға тиісті қасиеттер:

Мейірімділік, балаға деген махаббат, эмоционалды байсалдылық, әділдік, балаларға деген зейінділік, қайырымдылық, сергектік, өмірді сүйгіштік, тіл табыса алу

II. Кеңес беру жұмыстары:

1. Баланың мектепке келуі, бейімделуі, бір сыныптан екінші сыныпқа көшуі туралы ата-аналарға, ұстаздарға кеңестер беру.
2. Балалардың әлеуметтік-психологиялық реабилитациясы туралы сұрақтарды қамту (ата-анасынан айырылған жетім балалар), осы аталмыш жұмыс орнында істейтін адамдар үшін берілетін кеңестер.
3. Балаларды оқыту-тәрбиелеу, мамандық таңдауында өзін-өзі анықтауға жөн сілтеу, үлкендер мен қатарлас құрбыларының арасындағы қарым-қатынасы туралы топтық әрі жекеленген кеңестер беру.
4. Оқу-тәрбие жоспарын құруға мектеп әкімшілігіне баланың жеке басының ерекшеліктерін ескере отырып құруларына кеңестер беру.
5. Баланың оқу-тәрбие(сі) жөніндегі мұғалімдеріне, ата-анасына кеңес беру; т.б. сай оқу-тәрбие іс-шараларын жоспарлауға кеңес беруші ретінде қатысу.

III. Психодиагностикалық жұмыстар:

1. Кабинетке келген баланың психологиялық –педагогикалық картасын толтыру;
2. Келген баланың ата-аналарына психологияның теорияларымен таныстыру;
3. Баланың ересектер арасында кикілжің болса, оның себептерін анықтау;
4. Бала психикасының дамуындағы кемшіліктерге тиісті мамандармен бірігіп дифференциалдық диагностика жасау.

IV. Топ жұмыстары

- 1-ші топ. Дәрігерлік-биологиялық факторларды атаңыз?
- 2-ші топ. Әлеуметтік-экономикалық факторларды атаңыз?
- 3-ші топ. Психологиялық факторларды атаңыз?
- 4-ші топ. Педагогикалық факторларды атаңыз?

Топтық жұмыс

Тапсырма: Мамандығыңызға қарай девианттық мінез-құлықты оқушылармен жүргізілетін жұмыс бағыттарыңызды атай отырып, жағдаятты талдаңыз және осы бағытта қандай нақты жұмыс жасайсыз?

1-ші топ. Психологтар; 2-ші топ. Әлеуметтік педагогтар; 3-ші топ. Медицина қызметкерлері; 4-ші топ. Сынып жетекшілер.

Девианттық мінез-құлықтың пайда болуына әсер ететін факторлар:

Дәрігерлік-биологиялық факторлар, әлеуметтік-экономикалық факторлар, психологиялық факторлар, педагогикалық факторлар

Мектеп психологының девианттық мінез-құлықты оқушымен жұмыс бағыты

- Девианттық мінез-құлықты оқушымен және ол оқитын сынып ұжымымен тікелей жұмыс істеу;
- Мектептің педагогикалық ұжымымен жұмыс істеу, тек сол ғана әртүрлі мамандардың қарым-қатынасындағы ерекше міндеттерді шеше алады;
- Девианттық мінез-құлықты оқушының ата-анасымен жұмыс істеу;
- Мектеп әкімшілігімен жұмыс, бұл жағдайда мектеп директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасарымен

Психологтың дев. мінез-құлықты жасөспіріммен жұмысында шешетін міндеттер ауқымы өте кең:

- жасөспірімге кешенді (түзетушілік-дамытушылық және кеңес беру жұмыстары) психологиялық-педагогикалық көмек көрсету;
- Дев. мінез-құлықты баланың оқу-тәрбие процесінде жеке психологиялық мүмкіндіктерін іске асыру үшін жағдай жасау;
- Жасөспірімнің және ол оқитын сынып ұжымының психикалық дамуын және әлеуметтік-психологиялық дамуын қадағалау;
- Сынып ұжымының әлеуметтік-психологиялық дамуы үшін қиын баланы бірлескен іс-шараларға қатыстыра отырып жағдай жасау;

Психологтың мектептің педагогикалық ұжымымен жұмысы бірнеше бағыттан тұрады:

- **Пән мұғалімдерімен:** а) дев. мін. оқушының дамуы мен психологиялық-педагогикалық проблемаларын бірлесіп шешу; ә) мұғалімдерге қиын баланың даму процесі туралы психологиялық ақпараттар беру; б) қиын баланың жеке психологиялық ерекшеліктеріне байланысты жұмыс стратегиясын анықтау
- **Сынып жетекшілермен:** дев. мін. оқушының дамуы ортаға тиімді бейімделуіне ықпал ететін сыныптың әлеуметтік-психологиялық ортасын талдау және болжау
- Әлеуметтік-психологиялық-медициналық сүйемелдеу мамандарымен: дев. мін. оқушыға кешенді психологиялық-педагогикалық және медициналық-әлеуметтік көмек көрсету
- **Психологтың девианттық мінез-құлықты оқушының ата-анасымен жұмысы бірнеше бағыттан тұрады:**
- Ата-аналарға бала тәрбиесіндегі және дамуындағы проблемалар бойынша кеңес беру;
- Ата-аналарға жасөспірімнің жас ершелігі дамуындағы проблемалар жөнінде ата-аналарға кеңес беру;
- Олардың психологиялық құзырлығын көтеру;
- Ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынасты жақсарту;

Девиантты бала жағдаяты:

Ернар 6-шы сынып оқушысы. Бұл мектепте 1-ші сыныптан бастап оқиды. Бастауыш сынып мұғалімі Ернар сабырлы, жақсы отбасынан шыққан деген мінездеме берді. Ернардың проблемасы 7-ші сыныпта басталды. Сырттай қарағанда сабырлы және көп сөйлемейтін ол, сыныптастарын ренжітетін болды. Өзге балалардан оқшауланып, сыныптағы іс-шараларға қатыспай жүрді. Әсіресе Ернарды балалар жақсы көретін туылған күнде ішілетін шәйге да қатыспайтыны таңқалдырды. Сонымен қатар оның сыныпта досы болмады. 7-ші сыныптың соңында ол сабақтарға қатыспауды бастады, сабаққа келмеу себебін өзінің көңіл-күйінің, денсаулығының нашарлығымен байланыстырды.

8-шы сыныпта Ернардың тәртібінде күрделі проблемалар басталды. Ол сыныпта бұрынғыдай оқшауланып, жеке жүрді, бірақ өзінен төмен сыныптан дос тапты. Балалар көбіне сабаққа қатыспайтын болды, олар қаладағы қоқыс орнын аралайтын әдет тауып алды. (Мектеп психологы Ернардан не үшін қоқысқа барасың деген сұрағына ол жерден әртүрлі пайдалы заттарды, мысалы қазанның қақпағын табуға болатынын, ол анасына қажет болатындығын айтты). Ернардың таң қаларлық қызығушылығы оның сыныптастары тарапынан күлкі мазаққа әкеп соқты. Ернар оған қатты ренжіп, бірнеше күн мектепке келмей қойды. Сынып жетекшісі мектеп психологы мен әлеуметтік педагогтан көмек сұрады. Оған себеп болған жағдай Ернардың анасы сынып жетекшіге баласының әкесімен өткен әңгімесінен кейін үйде қонбағанын айтқан болатын.

Девиантты баламен жүргізілетін жұмыс түрі:

Сынып жетекшіге төмендегі сұрақтарға жауап іздеу керек болды: баланың таңқаларлық қызығушылығына қалай қарау керек? Сыныптағы кикілжіңді қалай шешуге болады? Жасөспірімді әлеуметтік нормадағы тәртіпке және қарым-қатынасқа қалай үйретуге болады? Сырттай қарағанда сәтті болып көрінетін отбасымен қарым-қатынасын қалай жақсартуға болады?

Психолог Ернардың сыныбындағы оқушылармен жұмысты барлық балалардың, соның ішінде Ернардың да әлеуметтік мәртебесін анықтау үшін социометрия әдісі бойынша зертеу жұмысынан бастады. Социометрия нәтижесі сынып жетекшісімен бірге талданып, қорытынды жасалды. Келесі кезеңде сынып жетекшіге сынып сағат ойын түрінде өткізу, негізгі ойынды жүргізуші рөлін Ернарға беру ұсынылды. Бұл іс-шарадан кейін сынып жетекшісі оны ұжымдық іс-шараға жиі қатыстырып тұратын болды.

Ол отбасымен жұмысында белгілі бір қиындыққа ұшырады. Сынып жетекшісімен сұхбаттан кейін ол ілтипатты отбасымен кездесемін деп ойлаған еді. Бірақ олай болмай шықты. Ернардың анасы баласының сабаққа қатысуын, т.б әдеттерін жұбайынан жасырып жүрген. Ернардың әкесі түрме қараушысы болып жұмыс істейтіндіктен оның мінезі өте қатал, ол баласына тіл тигізіп, кемсітетін. Сондықтан ол әкесіне де, анасына да мейірімділікпен қарамайтыны байқалды. Ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынасты зерттей келе олардың балаға деген негативті, авторитарлық қарым-қатынасы жеке тұлғалық қасиетіне сенбеушілігі көрінді. **Әлеуметтік педагогтың** дев мінез-құлықты оқушылармен жүргізілетін жұмысының негізгі бағыттары:

Әлеуметтік диагноз қою. Әлеуметтік-мәдени жағдайды, балалар мен ересектердің әлеуметтік және жеке проблемасын әртүрлі ақпарат көздерін пайдалана отырып (педагогикалық, ата-анасынан алынған, психологиялық, медициналық) анықтау. Балалардың мұқтаждығы мен қажеттілігін анықтап және нақты балаға тиісті мекемелер мен ұйымдардың мамандарын тарта отырып шешім қабылдау. Отбасына баласының білімі мен тәрбиесіндегі проблемаларымен байланысты көмек беру. Түрлі мамандар мен ұйымдар арасында байланыстырушы, дәнекерлік қызметті іске асыру (білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау, мәдениет және т.б мекемелер).

Әлеуметтік педагогтың көмегі

Девианттық мінез-құлықтың алдын-алу. Ернармен түсіндірме жұмыстары жүргізілді, әкесінің стилінен басқаша, яғни әдет-құқықбұзушылық-түрме тізбегімен емес. Әлеуметтік педагог баланың әлеуметтік-этикалық норма мен ережелерді білмейтіндігін анықтады. Өзінің іс-әрекетінің дұрыс емес екенін түсінбеді. (“Сабаққа келмесе не қылады екен, мен ешнәрсе ұрлаған жоқпын, ешкімді өлтірген жоқпын”). Ернармен түсіндірме жұмыстарын ұзақ жүргізуге тура келді.

Әлеуметтік педагогтың көмегі

Ернардың бос уақытын ұйымдастыру. Ернардың іскерлігі, шаруаға икемділігі оның қоқыстардан заттарды табуынан көрінді. Әлеуметтік педагог баланың осы қасиетін (іскерлігі, шаруаға икемділігі) дамыту жолдарын іздестірді. Ол Ернарды мектептің ағаш шеберханасына оның (Ернардың) келісімімен “Шебер қолдар” үйірмесіне жаздырды. Әлеуметтік педагог оның үйірмеге қатысуын бақылап жүрді.

Әлеуметтік педагогтың көмегі

• *Әлеуметтік педагог Ернар мен ата-анасының қарым-қатынасын жақсарту бағытында жұмыс жасады. Әлеуметтік педагог сынып жетекшісімен бірге оның ата-анасымен кездесіп, үйіне барып, өмір сүру жағдайын, оқуын және бос уақытын өткізуіне көңіл қойып жүрді. Әкесінің баласының проблемасын дұрыс түсінбеуінен туындайтын отбасындағы кикілжіңді жағдайды шешуге көмектесті.*

Медициналық қызметкердің көмегі

Девианттық мінез-құлықты жасөспірімнің соматикалық денсаулық жағдайын анықтау. Девианттық мінез-құлықты жасөспірімдердің көбінде адамның психологиялық ерекшеліктеріне әсер ететін созылмалы аурулары болады. Мұғалім баламен жұмысты жоспарлаған кезде оның денсаулық жағдайын ескеріп құруы керек.

Ағарту жұмыстарын жүргізу. Психолог мұғалімдерге мектепте қиындықтары бар балалардың жас және жеке ерекшеліктері туралы ақпарат береді. Ал олардың дамуында тек психологиялық ерекшеліктері ғана емес, олардың физиологиялық ерекшеліктері де маңызды рөл атқарады. Сондықтан мектеп медбикесі педагогикалық ұжымға баланың белгілі бір жас кезеңіндегі биологиялық ерекшелігі туралы ақпарат беруі тиіс.

Бірлескен жұмыс әр маман бала туралы өзінің ақпаратын ұсынатын консилиумнан басталуы керек. Сол консилиумда баланы психологиялық педагогикалық және әлеуметтік-медициналық сүйемелдеу бойынша нақты нұсқаулар, ұсыныстар қабылдануы қажет. Сонымен қатар консилиумда баламен жүргізілген түзетушілік-дамытушылық және алдын-алушылық-тәрбиелік жұмыстың нәтижесі қаралады.

Девиантты балаға берілетін көмек түрлері

- Баланың үлгеріміне, білім алуына, сабаққа қатысуына теріс әсер ететін себептерді жоюға көмектесу. Кикілжіндерді, проблемаларды, баланың мүддесіне орай өмірдегі қиын жағдайларды байқау, зерттеу және шешу.
- Балалар мен жасөспірімдер арасында құқықбұзушылықтың, девианттық мінез-құлықтың, соның ішінде ішімдікке салыну, нашақорлықтың, темекі шегудің, алдын-алу.

- Салауатты өмір салтын насихаттау.
- Балаларды, ата-аналарды, қауымдастықты әлеуметтік-педагогикалық іс-шараларға, акцияларға тарту. Социумда проблемасы бар балалар үшін әлеуметтік маңызы бар түрлі іс-шараларды ұйымдастыру. Оларды шығармашылық процеске тарту, әлеуметтік бастамаларды қолдау.
- Проблемалық жағдайларды, кикілжіндерді шешу сұрақтары бойынша мектеп әкімшілігіне және мұғалімдерге, ата-аналарға, балаларға жеке және топтық кеңес беру.
- Отбасында балалар және ересек ұжымдарында, топтарында жағымды қарым-қатынас орнату. Мұғалімдерге балалармен кикілжінді шешуге көмек беру.
- Балалардың, отбасының, мұғалімдердің құқықтарын түсіндіру мен насихаттау. Соның ішінде бала құқығы туралы Конвенция мен бала құқын қорғайтын басқа да құқықтық құжаттарды негізге ала отырып, оның негізгі функциясына бала құқын қорғауды жатқызуға болады. Әлеуметтік педагог бала құқын қорғауда білім беру мекемесінің атынан баланың тағдырын шешуде сотта, кикілжінді шешу комиссиясына қатысуда өкілетті маман болып табылады.

Девианттық мінез құлықтың алдын алу және түзету жұмыстары:

Ақпараттандыру- девианттық мінез құлықтың (құқық бұзу, темекі шегу, ішімдік пен нашақорлыққа салыну, жыныстық қатынасты ерте жастан бастау) медициналық, психологиялық, әлеуметтік және құқықтық салдары туралы ақпарат беру; **Өмірлік дағдыларды қалыптастыру және тұлғалық өсу бағдарламасын құру-** қарым-қатынас жасай алу, күйзеліске қарсы тұра алу, проблеманы шеше алу, өзіне сенімділікті дамыту тренингтері, кәсіпке бағдарлану, әлеуметтік-тұрмыстық дағдыларды қалыптастыру, болашақ отбасылық өмірге дайындалу тренингтері; **Әлеуметтік кері әсерге қарсы тұра алуға үйрету-** социумның кері әсеріне қарсы тұра алу тренингі, сын тұрғысынан ойлау дағдысын қалыптастыру; **Альтернативті (балама) іс әрекетті ұйымдастыру-** баланың бос уақытын тиімді ұйымдастыру, балалар мен жасөспірімдерді спорттық секцияларға, түрлі үйірмелерге тарту;

Оқушылардың денсаулығын нығайту- білім беру мекемелерінде денсаулық сақтау технологияларын ендіру; **Балалық-жасөспірімдік шақта кездесетін эмоционалдық жағдайларын психологиялық түзету бағдарламасын жасақтау-** қобалжушылық, қорқыныш, гипербелсендік, агрессия, т.б.; **Девианттық мінез құлықты оқушылардың отбасымен алдын-алу іс-шараларын өткізу-** ата-аналарды психологиялық-педагогикалық ағарту, ата-аналармен топтық жұмыс жасау жеке және отбасына арналған психологиялық кеңес беру; **Мектепке бейімделуінде проблемалары бар «тәуекел тобындағы» оқушылар үшін түзету-дамыту бағдарламаларын құру-** зейінін, ойлау, есте сақтау, қабілетін және т.б. психикалық функцияларын дамыту; психикалық дамуын түзету; **Оқушылар мен олардың ата-анасын әлеуметтік қолдау жүйесін құру-** әлеуметтік қолдау жүйесі деген адамға көмек бере алатын құрылым. Мектеп жағдайында оқушыға және олардың отбасы мүшесіне қолдау көрсете алатын және қажетті әлеуметтік, медициналық және психологиялық көмекті алуға ықпал ететін мамандары бар әлеуметтік-психологиялық қызмет.

Тәрбиесі қиын балаларды тудыратын себептер:

- Балаларды оқытуда, тәрбиелеуде ата-аналардың жауапкершілік сезімінің жоқтығы бала мінезінде мейірімсіздікті, яғни қатігездікті, дөрекілікті, өзімшілдікті туғызады.
- Отбасы сәтсіздігі, маскүнемділік, ұрыс-төбелес, ұрлық, ата-аналардың және басқа отбасы мүшелерінің жеңілтек мінез құлқы, ал бәрінен жаманы – ажырасу, неке бұзу.
- Балаға үнемі жеткіліксіз көңіл аударуы. Кейбір отбасы баланың ішкі дүниесін, тілектерін, ойларын, қайғысын, қоршаған ортаға қатынасын жете біле бермейді.

Сынып жетекшілерінің тәрбие жұмыстарындағы олқылықтары мен кемшіліктері.

Мінез-құлқы қиын оқушылар екі типке бөлінеді

1. Адамгершілік дамуында және мінез-құлқында, шамамен алғанда өте үлкен емес ауытқушылықтары бар оқушылар жатады, олар тәртіпсіз, жалқау, қыңыр, дөрекі, өтірікші балалар.
2. Жеке акцентуациясында және мінез-құлқында қиындығы бар балалар жатады.

Ата-аналарға кеңес

Біріншіден, мұның өзі негізгі нәрсе – “тыйым салу” деген ата-аналық правоны теріс пайдаланбаңыз. Ең алдымен сәбиді түсініп, оның қиырлығының көзін табыңыз, “жарайды” деуге болатын жерде “жарайды” деңіз.

Екіншіден, сіздің балаға деген нұсқауларыңызбен талаптарыңыз дәлелді, ақылға қонымды болуға тиіс.

Психологтың мұғаліммен, қиын балалардың ата-анасымен бірлескен жұмысы

1. Отбасы тәрбиесінің дұрыс ұйымдастырылмауы, тұрмыстағы ұрыс-керіс, маскүнемдік, ата-ананың біреуінің болмауы.
2. Мектептегі оқу-тәрбие жұмыстарын ұйымдастыруда жіберілген кемшіліктер, яғни, жеке оқушылардың мінез-құлық ерекшеліктерін, ынта-ықыласын, қызығуын, талап-тілегін ескермеу
3. Жұртшылықтың қоғамдық ортаның тәрбие үрдістеріне дұрыс көңіл бөлмеуі.

Мұғалімнің жұмыс істеудегі оқушыға қарым-қатынасы

Біріншіден, терең білімді, жауапкершілікті жете түсініп, сабағына жан-жақты даярлану арқылы саналы, тиімді, қызғылықты етіп өткізсе, оқушылар сабаққа ғана зейін аударады да, басқа нәрсеге көңіл бөлмейді.

Екіншіден, әрбір тәртіпсіздігі мен шәлкемшалыстығының себебін анықтап және соған көз жеткізіп барып, шара мен жазаны соған лайықтап қолдануы керек.

Үшіншіден, мұғалім шыншыл, әділетті болуы тиіс.

Төртіншіден, ұстаз кекшіл болмай, кең пейілді, кешірімді, мейірімді, сабырлы, ұстамды болғаны жөн.

Әдебиеттер

1. Құмаржанова К. «Бастауыш мектеп» 2003.-№6 23-25б
2. Өтеген К.О. «Бастауыш мектеп» 2007.-№1 5-8б
3. Әбуева И, Әбдірахманова Д «Мінез-құлқында қиындық бар оқушыларды анықтау»
4. Халитова І.Р. «Әлеуметтік педагогиканың өзекті мәселелері» Алматы 2006ж, Мектеп журналы, «Өрлеу» біліктілікті арттыру орталығы

Резюме

В статье рассмотрено методика профилактическая работа с учениками девиантного поведения

Summary

The article discusses preventive work with students of deviant behavior

Новикова А. Е.

Школа – гимназия № 40 им. Алпамыс батыра, Шымкент, Казахстан

ФОРМЫ И МЕТОДЫ РАБОТЫ СО СЛАБОУСПЕВАЮЩИМИ УЧАЩИМИСЯ.

Анатация

В этой статье поднимается вопрос о работе со слабоуспевающими учащимися и предлагается решение и эффективные методы для предупреждения неуспеваемости в классе.

Опыт работы с детьми у меня не большой. Начав свою педагогическую деятельность меня интересовала проблема неуспеваемости учащихся, так как в моём классе были дети, которые требовали особого внимания в процессе обучения. Учащиеся с которыми я сейчас работаю – это дети из неблагополучных и неполных семей, с ослабленным здоровьем и слабым уровнем подготовленности к школе.

У детей не сформирован речевой навык, навык письма, навык учебной деятельности, да к тому же ещё добавляется новое окружение, новый учитель и т. д. Дети от нахлынувшей на них тревожности теряются, не могут верно построить ответ, допускают множество ошибок, забывают буквы, цифры. Для преодоления этих трудностей обучения я использую упражнения на развитие психических процессов (память, внимание, речь).

Большую роль в развитии речи играют походы и экскурсии, которые я провожу в первые учебные недели. Вне школьной обстановки, когда учитель не ставит оценки и не является источником тревоги и опасений, дети пробуют себя в общении: рассказывают о своих домашних животных, о любимых играх, о телевизионных передачах – обо всем сразу и при этом не подозревают, что они уже самостоятельно высказываются на разные темы. Предмет разговора детям известен, понятен, поэтому и общение друг с другом обычно проходит свободно, без принуждений и напряжения.

Для реабилитации отстающих детей, для более успешного их самоутверждения необходимо применить приём внушения, направив его на утверждение, что в этом классе собраны дети с нераскрытыми талантами т. д. Для обоснованности этого утверждения надо провести “тестирование” и, к большому удивлению ребят, объявить по его результатам, что все они без исключения имеют хорошие учебные способности, хорошую память, которая лишь нуждается в ежедневной тренировке с помощью специальных упражнений и заучивания стихотворений.

Использование разнообразных *дидактических игр* связанных с активным движением – хлопками, ходьбой, бросанием мяча и т. д., вызывает у них неподдельный интерес, воспитывает положительное эмоциональное отношение к уроку. Игра с учётом дидактических требований к уроку должна носить обучающий характер, иметь дидактическую цель и быть связанной с материалом урока. Игры стараюсь

подбирать с такими приёмами и упражнениями, чтобы в них по возможности участвовали все учащиеся класса, в том числе и очень слабые. С помощью игр дети, сами того не замечая, приобретают умения считать, решать задачи, получают новые знания.

Для развития интеллекта можно использовать разного рода головоломки, шарадки, ребусы. Среди интеллектуально развивающих игр особой популярностью у детей пользуются игры и загадки. Вызывает интерес как сам процесс отгадывания загадок, так и результат этого своеобразного интеллектуального состязания. Загадки расширяют кругозор детей, знакомят их с окружающим миром, явлениями природы, через межпредметные связи, развивают и обогащают речь, способствуют развитию логического и эвристического мышления. Загадка, по словам К.Д. Ушинского “доставляет уму ребёнка полезные упражнения”. В свою работу на уроках русского языка я включаю разные типы загадок. Отгадывание их процесс творческий. Виды упражнений, включающих в себя разгадывание загадок, также могут быть разными. Из отгадок можно составить кроссворды, лото, провести игру в виде викторины, лотереи.

В свои уроки я включаю различные игры на превращение слов. Они помогают мне развить у учеников орфографическую зоркость, позволяют предупредить некоторые ошибки, повторить и закрепить правила грамматики, развивают речь.

В работе с неуспевающими детьми методика требует словесной установки или подчеркивающего акцентирования на сообщаемом материале.

Учителю в зависимости от здоровья детей и их психического состояния на данный момент необходимо использовать щадящий режим учебного процесса.

Когда я работала с первоклассниками я заметила, что детям очень трудно даётся навык чтения, поэтому на уроках чтения при изучении букв и звуков я использовала слоговую таблицу и действительно на практике убедилась, что этот метод действительно помогает детям овладеть навыками чтения.

Формирование речевой деятельности у неуспевающих детей идёт очень медленно, традиционная методика здесь не поможет. Поэтому задачу развития речи детей необходимо решать на всех уроках, в том числе и на уроках математики. А также необходимо придерживаться твёрдых принципов: дети как можно больше должны говорить, а так как оценки за это не ставятся, то и страха перед двойкой у них не будет.

Ничто так не окрыляет ребёнка, ничто так не укрепляет его веру в себя, как удача, и наоборот, ничто так не в состоянии заглушить в нём чувство самоуважения, сознание своей ценности, как часто повторяющиеся неудачи. Одним из слагаемых счастливого детства является ощущение пережитого успеха, достигнутого при преодолении трудностей, в том числе учебных.

Я согласна с мнением методиста И.С. Шохора – Троцкого, который ещё на рубеже двадцатого века написал, что для “... обогащения интеллекта учащихся необходимо, чтобы учащийся испытывал живые эмоции интереса и удовольствия как по поводу движения работы вперёд и преодоления её трудностей”.

Успех создаёт высокий эмоциональный настрой, положительно влияет на состояние нервной системы, тонизирует весь организм. Так например в первом классе мой ученик, который придя в школу не умел читать, а в конце 2 четверти он уже читал почти 50 слов в минуту, когда я его при всех учениках похвалила, а также его родителям, я заметила, что он стал ещё больше стараться хорошо читать и стал читать с выражением, к концу учебного года техника чтения этого ученика была 96 слов в минуту. Сейчас этот ученик во 2 классе и читает ещё лучше и очень рад, что посещает школьную библиотеку.

Вся эта работа должна идти рядом с главным трудом – учением.

Проблема развития математических способностей детей – одна из наименее разработанных на сегодня методических проблем обучения математике в начальных классах.

Педагогике известна давняя истина: чем меньше возраст ребёнка, тем большее влияние на него оказывает окружающая среда, условия его жизни, обращенные к нему педагогические воздействия.

При использовании на уроках математики дидактических игр, заданий, а также следуя рекомендациям и советам, предложенным в программе, я добиваюсь повышенного интереса к учебному процессу не только неуспевающих учеников, но и класса в целом.

В своей работе я использую опыт С. Н. Лысенковой. Она предлагает методику, которая является реальным средством для неуспевающих. Она предлагает, кроме прошлого и сегодняшнего материала, небольшими порциями давать труднейший материал, который будут проходить через пятьдесят или сто уроков. Лучшие ученики интуитивно схватывают сложные будущие темы, испытывая интеллектуальное наслаждение, а слабые, не спеша, в многократных повторениях, постигают трудный для них материал и в конце концов усваивают его к сроку, не отставая от класса.

Лысенкова предлагает использовать комментированное обучение. Она говорит, что если приучить детей думать вслух, всегда вслух, чтобы каждое действие сопровождалось словом, то это слово можно будет направлять, а через него и мысль. На своих уроках я также применяю комментированное письмо. Комментированное управление экономит время урока, а ещё развивает речь.

Работая по методике С. Н. Лысенковой можно предупредить и провести коррекцию неуспеваемости в классе.

Для повышения эффективности обучения, для предупреждения отставания в учёбе и неуспеваемости необходимо целенаправленно развивать познавательный интерес. Большое значение в формировании познавательного интереса у учащихся играет подбор образного, яркого, занимательного учебного материала и добавление его к общему роду учебных примеров и заданий.

Работу по устранению пробелов в знаниях учащихся я осуществляю на уроках, дополнительных занятиях.

Хороший результат на уроках дает: работа в группах, уроки юного педагога когда часть урока проводят сами ученики.

На дополнительных занятиях предоставляю учащимся право спрашивать своих товарищей, составлять самим тексты диктантов, диктовать их, проверять самостоятельные работы друг друга, объяснять задания.

Провожу индивидуальные беседы с учениками. Поддерживаю тесную связь со школьным психологом.

Комплексный подход к решению проблем неуспеваемости это совместная работа педагога, психолога, логопеда, социального педагога, и конечно же родителей. Работа с родителями имеет огромное значение при решении проблем успеваемости. Поэтому проводя родительские собрания, я стараюсь акцентировать внимание на каждом своем ученике.

Рекомендации для учителей по работе со слабоуспевающими учащимися

Для решения проблемы, связанной с неуспеваемостью, предлагаю десять правил работы с неуспевающими школьниками:

1. Верьте в способность любого ученика, старайтесь передать и ему эту веру.
2. Помните, что для ученика необходим период “вживания” в материал.
3. Не торопите его, научитесь ждать.
4. Каждый урок – продолжение предыдущего, каждый вносит нечто новое в изучаемую тему.
5. Вселяйте слабым веру в то, что они всё запомнят, поймут, чаще предлагайте им однотипные задания. Одно решили с учителем, другое – сообща с учителем, третье – каждый индивидуально.
6. Не воспринимайте работу с неуспевающими примитивно. Надо постоянно добиваться развития памяти, логики, мышления, эмоций, интереса к учению.
7. Не гонитесь за обилием новой информации. Умейте из изученного выбрать главное, изложить его, повторить, закрепить.
8. Обобщение – главная составляющая любой методики.
9. Научитесь управлять классом, сочетать фронтальную работу на уроке с индивидуальной.
10. Помните, что через некоторое время *группа слабоуспевающих*, в свою очередь, расколется на *способных, средних и слабоуспевающих*.

Литература

1. Ахутина Т. Дети с трудностями учения // Начальная школа : плюс-минус. – 2000, №12. – с. 20.
2. Выготский Л. С Педагогическая психология. – М., 1996.
3. Еропкина А. “Больше внимания слабоуспевающим ученикам.” // Начальная школа. 1985 г №9. – с. 22.
4. Зинченко С. Н. “Почему детям бывает трудно учиться”. – К., 1990. – с. 107.
5. Коростель И. “Работа со слабоуспевающими учащимися” // Завуч.-2000, № 3. – 101.
6. Кумарина Г. “Компенсирующее обучение” // Начальная школа. – 1995, №3.– с.72.
7. Немов Р.С. Психология 3 часть. – М.: Просвещение, Владос, 1995.
8. Подласый И. П. Педагогика начальной школы. – М.: Владос, 2000.
9. Реан С.А, Бордовская Н. Педагогика. – П., 2000.
10. Слостенин В., Баранов С. Педагогика. – М., 2000. Смирнов С.А. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии. – М.: Академия, 1998.

Түйін

Бұл мақалада үлгерімі төмен оқушылармен жұмыс және сыныптың оқу үлгерімінің төмендеп кетуіне байланысты тиімді әдіс- тәсілдерді қолдану туралы қорытынды жасалды.

Summary

This article raises the question of working with at-risk students and offers solutions and effective methods to prevent underachievement in the classroom.

Нысанов Е.А., Алдешов С.Е. Бегалиев Д.
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

МАТНСАД КОМПЬЮТЕРЛІК МАТЕМАТИКА ЖҮЙЕСІН ЕКІ АЙНЫМАЛЫ ФУНКЦИЯЛАРДЫҢ ГРАФИКТЕРІН САЛУДА ҚОЛДАНУ

Андатпа:

Бұл мақалада әртүрлі координаттық жүйеде *Mathcad* ортасында екі айнымалы функциялардың графиктерін салу қарастырылған. Компьютердің графикалық мүмкіндігін пайдалана отырып, кеңістікте осы графиктердің қиылысуы көрнекі түрде көрсетілген. Алынған графиктерді математикалық талдау пәнінде көп айнымалы функциялар бөлімінде қолдануға болады.

Кілттік сөздер: компьютерлік математика, Mathcad, график.

Ақпараттық технологиялардың белсенді қолданылуы қолданбалы бағдарламалардың көптеп пайда болуына алып келді. Қазіргі таңда математика саласында қолданбалы бағдарламаларды құру, қолдану және тарату негізгі мәселелердің бірі болып отыр. Қолданбалы бағдарламалар құруда бағдарламалау тілдері, нысанға бағытталған бағдарламалау орталары, ал кейінгі кезде *Mathcad* компьютерлік математика жүйесі [1-3] кеңінен қолданылуда. *Mathcad* жүйесі тек қана күрделі математикалық, ғылыми-техникалық есептеулерді ғана орындап қоймай, сонымен бір қатарда, математикалық модельдеу, компьютерлік графика салаларында да кеңінен пайдаланыла бастады. Математика саласында [4,5] бұл жүйенің басқа орталарға қарағанда артықшылығы байқалуда. Компьютерлік математика – ғылым мен техникадағы жаңа бағыт. Ол классикалық математика мен информатиканың түйісуімен туындайды. Компьютерлік математиканың маңыздылығы оның программалық жүйемен қамтамасыз етілуінде және кез-келген математикалық есептерді шешу қабілетінде. Компьютерлік математика жүйесі батыстың *Mathsost*, *Mathworks*, *Maple*, *Wolsrom* секілді фирмаларында жасалған. *Mathcad* ғылым мен білімнің және техниканың әр түрлі салаларын автоматтандыру үшін математикалық есептеулерге арналған. Жүйенің аталуы екі сөзден құралған, яғни *MAT*Нematica (математика) және *CAD* (*Computer Aided Desing* – автоматты жобалау жүйесі АЖЖ). Сондықтан *Mathcad*-ты математикалық автоматты жобалау жүйесі деп атайды.

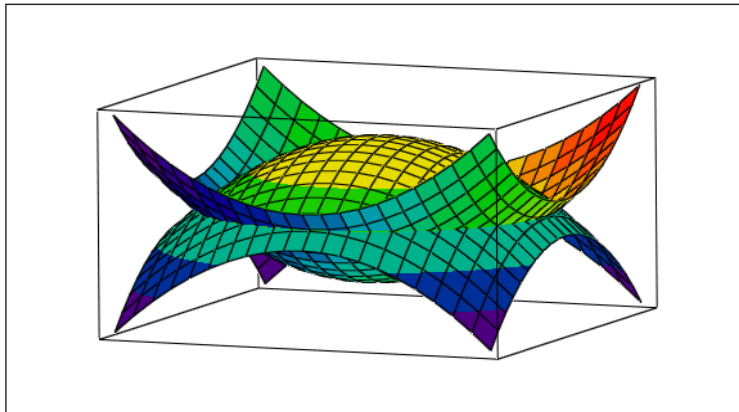
Mathcad-тың көмегімен кітап, диссертация, ғылыми есеп, дипломдық және курстық жобаларды тек әртүрлі үлгідегі сапалы мәтінмен ғана емес, ең күрделі математикалық формула жиынтығымен, есептеулермен, графиктік көріністермен дайындауға болады. *Mathcad* программасының мұндай мүмкіндіктері электрондық сабақтар, лекциялар курсы, электронды кітаптар жазуда маңызды жабдыққа айналып отыр. Сонымен бірге компьютерлік математика жүйесі көркем өнер, графика, лингвистика саласында кеңінен қолданыс тапты. *Mathcad*-тың жаңа нұсқасында құжаттардың көркем түсті эффектiлi сипатталуы және графиктi анимациялау, дыбысты қосып шығару мүмкінділігі қосылған. Осы артықшылықтарына байланысты мәтіндік, формулалық және графиктік редакторлар қуатты жүйемен беріледі. Өте күрделі тапсырмаларды шешу үшін математикалық және графикалық жүйелер және олардың бірігуі қарастырылған. Бұл жүйе әртүрлі математикалық, графикалық және офистік жүйелер қатарымен кеңейтуді қамтамасыз етеді. *Mathcad*-ты тек қана математикалық есептер үшін емес, басқа да қуатты инженерлік автоматтандырылатын жобалау жүйесін дайындауға пайдалану мүмкін. *Mathcad* жүйесінің файлдары *.mcd* кеңейтілуіне ие болады. Мұндай файлдар текстік форматқа ие, сондықтан оларды кез келген текстік редакторда оқуға болады. *Mathcad* файлдарының құжатында программаның толық тексті болады. Мақалада, осы артықшылықты көрсету мақсатында, кеңістікте екі айнымалы функциялардың графиктерін салу қарастырылған.

Екі айнымалы функцияның анықталу облысы бірнеше сызықтармен шектелген координаталық жазықтың белгілі бір бөлігі немесе координаталық жазықтықтың өзі болады. Ал үш айнымалы функцияның анықталу облысы кеңістіктің бір бөлігі немесе бүкіл кеңістіктің өзі болады. Экономикада жиі қолданылатын әр түрлі шығын, пайда және түсім функциялары көп айнымалы функциялар мысалдарына жатады. Екі айнымалы функциясы геометриялық тұрғыдан кеңістікте бетті кескіндейді. Осы кеңістік беттерінің өзара орналасуын көрнекті түрде бейнелеу маңызды роль атқарады.

Төменде *Mathcad* ортасында түрлі координаталық жүйелерде алынған екі айнымалы функциялардың графиктері келтірілген: кеңістікте төмен және жоғары бағытталған екі дөңес беттің орналасуы (Сурет 1); кеңістікте қиылысатын синусоидалық және дөңес екі беттің орналасуы (Сурет 2); кеңістікте қиылысатын екі тордың орналасуы (Сурет 3); кеңістікте беттің ішінде октаэдрдің орналасуы (Сурет 4); кеңістікте қиылысатын үш беттің орналасуы (Сурет 5).

$$z1(x, y) := x^2 + y^2 - 20$$

$$z2(x, y) := -(x^2 + y^2) + 20$$

z1, z2

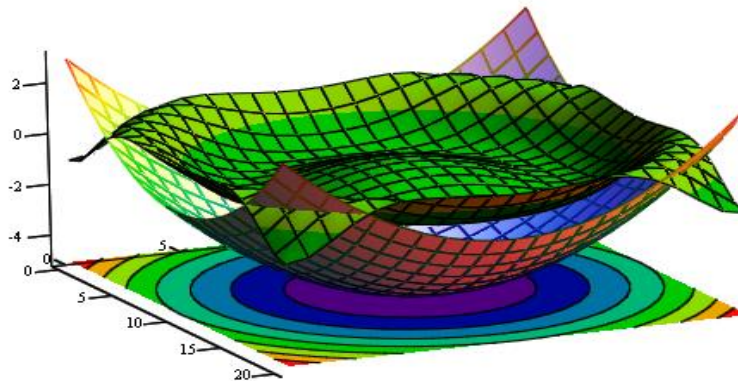
Сурет 1- Кеңістікте төмен және жоғары бағытталған екі дөңес беттің орналасуы

$$f1(x, y) := -\sin(x^2 + y^2)$$

$$f2(x, y) := x^2 + y^2 - 5$$

$$M1_{(x,y)} := f1 \left[\frac{x-10}{5}, \frac{y-10}{5} \right]$$

$$M2_{(x,y)} := f2 \left[\frac{x-10}{5}, \frac{y-10}{5} \right]$$

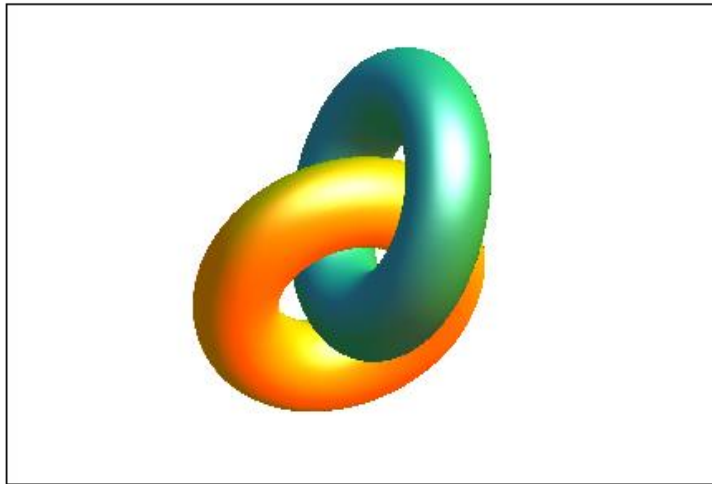
M1, M2, M2

Сурет 2- Кеңістікте қиылысатын синусоидалық және дөңес екі беттің орналасуы

$$N := 60 \quad i := 0..N \quad \varphi_i := i \cdot 2 \cdot \frac{\pi}{N} \quad j := 0..N \quad \theta_j := j \cdot 2 \cdot \frac{\pi}{N}$$

$$x_{i,j} := (5 + 2\cos(\varphi_i))\cos(\theta_j) \quad y_{i,j} := (5 + 2\cos(\varphi_i))\sin(\theta_j)$$

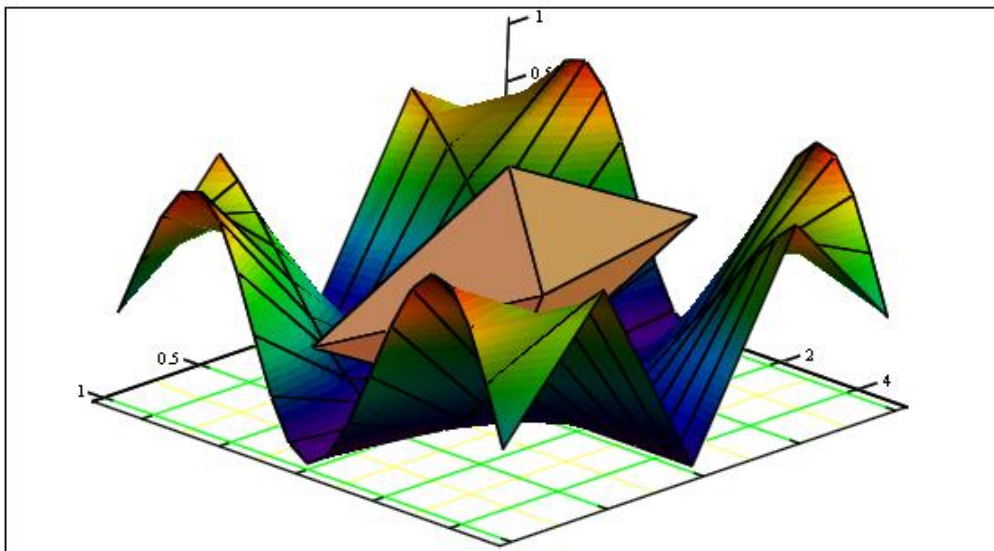
$$z_{i,j} := 2\sin(\varphi_i)$$

$$(x, y + 6, z), (z, y + 1, x)$$

Сурет 3- Кеңістікте қиылысатын екі тордың орналасуы

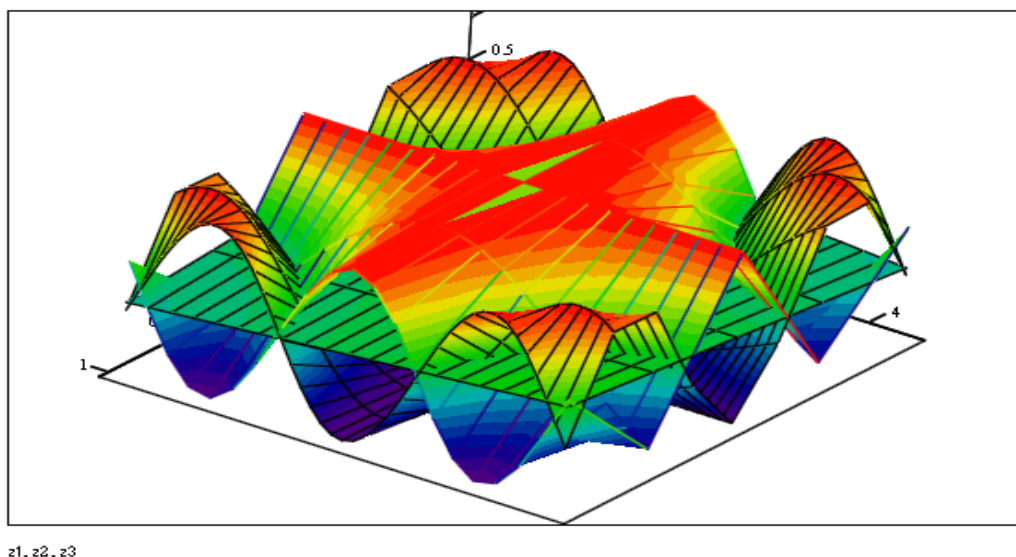
$$z(x, y) := -\cos(x \cdot y)$$

z, Polyhedron("Octahedron")

Сурет 4- Кеңістікте беттің ішінде октаэдрдің орналасуы

$$z1(x, y) := -\cos(x \cdot y) \quad z2(x, y) := \cos(x \cdot y) \quad z3(x, y) := x \cdot \frac{y}{25}$$

Сурет 5- Кеңістікте қиылысатын үш беттің орналасуы

Әдебиеттер

1. Херхагер М., Партолль Х. MathCad 2000. Полное руководство. -М.,2000.-415с.
2. Черняк А.А., Черняк Ж.А., Доманова Ю.А. Высшая математика на базе MathCad. Общий курс. - С-Петербург, 2004.-530с.
3. Дьяконов В.П. Энциклопедия MathCad 2001i и MathCad 11. – М.:Солон-Пресс, 2004.-831с.
4. Темірғалиев Н. Математикалық анализ. Т.1,2.–Алматы:Мектеп,1987.- 287б.
5. Қ. Хасеинов. Математика канондары. Алматы -2004.- 684б.

Резюме

В статье указаны пути построения графиков функции двух переменных в среде Mathcad для различных координатных систем. Используя графические возможности компьютера, наглядно показаны пересечения этих графиков в пространстве. Полученные графики можно использовать в разделе функции многих переменных дисциплины математического анализа.

Summary

In the article are ways of charting function of two variables in Mathcad for different coordinate systems. Using computer graphics capabilities, clearly shows the intersection these graphs in space. The resulting graph can be used in the section of function of many variables subject of mathematical analysis.

УДК-372.881.1

Рустемова Г., Чилингарова Г. Я.

Лицей №9 имени О. А. Жолдасбекова, Шымкент, Казахстан

ВНЕДРЕНИЕ КЕМБРИДЖСКОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНСКИХ ШКОЛАХ

Аннотация

Данная работа описывает этапы внедрения кембриджской системы образования в казахстанских школах. Подробно изложена информация о программе «Болашак», которая способствует и дает возможность одаренным Казахстанским студентам реализовать все свои способности и, вернувшись в свою страну внести свой вклад в развитие Республики Казахстан.

Вот уже несколько веков человечество уделяет огромное внимание образованию и развитию, что подтверждается существованием нескольких античных университетов мира, которые влияют на образование во всем мире. Одним из таких университетов является Кембридж – Cambridge University . Кембриджский университет - один из старейших университетов в мире и один из крупнейших в

Великобритании. Академические достижения Кембриджа известны во всем мире и являются свидетельством интеллектуального потенциала его студентов и преподавательского состава. Университет был основан в 1209 году, а первый колледж со своей независимой системой - в 1284 году. В настоящее время в состав университета входят 28 колледжей совместного обучения и 3 женских колледжа. Университет имеет всемирно признанную репутацию благодаря выдающимся академическим достижениям и высочайшему уровню научных исследований в различных областях знаний, ярким подтверждением чего является присуждение его ученым более 80 Нобелевских премий.

Кембриджский университет существует уже более 800 лет и славится своими музеями, колледжами и особенно библиотеками, которых насчитывается 114 и Университетская библиотека, являющаяся Национальной библиотекой страны.

Как молодое государство Казахстан, набирает обороты в развитии экономики и в развитии всецело, включая и образование. В настоящее время Президент РК Н.А. Назарбаев уделяет очень большое внимание образованию, так как качественное образование это ключ к успеху и достижению целей поставленных нашим президентом в Стратегиях «Казахстан -2030» и «Казахстан – 2050». Для того чтобы у Казахских одаренных студентов была возможность реализовать все свои способности и возможности, Н.А. Назарбаев создал программу «Болашак», что позволяет обучаться в самых лучших учебных заведениях мира бесплатно.

В настоящее время по программе «Болашак» могут выезжать и преподаватели казахстанских ВУЗов за границу для стажировки, также для исследования и защиты своих научных работ. Для этого преподавателю нужно предоставить цель и мотивацию своей работы для использования данной программы.

Уже несколько лет преподаватели, которые прошли стажировку в Кембриджском университете проводят тренинги для учителей Казахстана, внедряя кембриджскую систему образования.

В рамках реализации новой программы повышения квалификации в Казахстане с сентября 2011 года действует Центр педагогического мастерства. В настоящее время филиалы центра открыты во всех областных центрах, включая город Шымкент.

В 2011 году правительством одобрены концептуальные подходы по развитию системы подготовки и повышения квалификации педагогических кадров в стране. Специально созданный центр педагогического мастерства ЛОО "Назарбаев интеллектуальные школы" совместно с международным экзаменационным советом Кембриджского университета разработали многоуровневые программы курсов повышения квалификации казахстанских учителей с использованием лучшего мирового опыта.

2013 году в стране запланировано полномасштабное повышение квалификации педагогических работников. В течение пяти лет порядка 120 тысяч учителей пройдут обучение по новым программам повышения квалификации на базе этого центра и его филиалов, а также в центре повышения квалификации "Өрлеу".

На этих курсах тренеры знакомят учителей с основными идеями программы повышения квалификации третьего уровня и с семью модулями, которые составляют основу данной программы.

На фоне постоянной глобализации мировой экономики возникает потребность в специальных знаниях и умениях. Государству нужны работники, способные принимать эффективные, творческие и самостоятельные решения. Кембриджская система образования уделяет большое внимание в данном направлении для развития этих качеств в студентах. Благодаря разнообразным методам обучения и оценки учащиеся приобретают независимость мышления и способность глубоко и всесторонне овладевать предметом изучения.

Исследуя данную работу, мы посетили Назарбаев интеллектуальную школу химико-биологического направления, с целью ознакомиться на практике с методикой кембриджской системы образования.

Суть данной системы - развитие ученика или студента не только интеллектуально, но и как личности, который может расставлять все приоритеты и самостоятельно принимать решения. Образовательная система направлена на логическое развитие учащихся. Программы организованы по модульной системе, сопровождающейся постоянной оценкой знаний, и сочетают лекции и семинары с итоговой работой.

Методы обучения включают аудиторную работу, практическую работу, лабораторную работу выполнение домашних заданий в группе (подготовка презентаций, проектов и т. д.). В процессе обучения у учащихся есть доступ к использованию дополнительной литературы, интернет ресурсам и т. д. Тесный контакт студентов и преподавателей – та особенность, которая составляет сильную сторону кембриджской системы образования. Например, преподаватель в течение урока направляет учащихся по определенной теме и тем самым дети изучают новую тему методом поиска. В новых учебниках по английскому языку, уже изданные по новой программе, правило к новой теме дается не полностью и после одного или двух упражнений учащиеся самостоятельно должны закончить данное правило, затем

после разбора данного нового материала закрепляют следующими упражнениями возрастающие по сложности. Часто проводится работа в группах и в парах, что развивает критическое и логическое мышление, так ученики учатся организовывать свою презентацию перед классом и развивают мастерство выступления. Учащиеся, использующие регулярно данный вид работы на последующих уроках становятся организованнее и раскрепощеннее, смело представляя и защищая свою работу, что и является целью данной работы.

Исследуя данную работу, перед нами стояла другая задача – найти стипендиатов данной программы и выпускников Кембриджа и узнать, как сложилась их дальнейшая судьба.

Наглядным примером является для нас заведующая кафедрой английского языка Южно-Казахстанского Государственного Университета имени М. Ауэзова, кандидат филологических наук, доцент Карбозова Гульнара Кумисбековна.

- Здравствуйте Гульнара Кумисбековна. Скажите, пожалуйста, как Вы получили грант по программе «Болашак» и какой университет Вы выбрали?

- Я получила грант, предоставив определенную цель и мотив своей научной работы, прошла все восемь этапов, скажем так экзаменов для получения этого гранта. Это и языковые экзамены, и экзамены по истории, и психологические тесты, также собеседование в международном центре программ.

- В какой университет Вы подали заявку?

- В Кембридж. Я прошла стажировку в университете Кембридж, и успешно защитила свою научную работу.

- Столкнулись ли Вы с какими-либо трудностями, будучи в Кембридже?

- Нет, потому что все было продумано со стороны нашего государства. Нас сразу встретили и сопровождали все наше время пребывания. Большее время мы проводили в библиотеке, вообще система образования в Кембриджском университете нацелена на самообразование, т.е. студент или ученик работает методом поиска информации, он сам является добытчиком нового материала, это система развивает логическое мышление и познания в целом.

- Какие Вы испытывали трудности по прибытию в Казахстан?

- Трудностей у меня не было так как я уже имела свою работу и была направлена в Кембридж будучи уже заведующей кафедрой, но я знаю, что у некоторые стипендиаты сталкиваются с тем что не могут найти подходящую работу или очень низкая заработная плата, ну и вскоре уезжают обратно в ту страну где они обучались.

Как Вы думаете, есть ли перспективы у кембриджской системы образования в Казахстане?

- Думаю, что перспектива очень хорошая, но нам нужно много труда и времени для успешной адаптации этой системы.

Также мы поговорили с Кадырбековой Лолай и Туракуловым Эркином, которые рассказывали о процессе обучения в Кембридже, которое очень отличается от ВУЗов в Казахстане, о национальных сообществах казахстанских студентов в Кембриджском университете. Не секрет, что для многих абитуриентов, впервые надолго покидающих родину, настоящим испытанием является опыт жизни вне родного окружения. В этом кембриджским студентам помогают многочисленные национальные общества. Для выходцев из бывшего Советского Союза в Кембридже действуют Русское, Украинское, Казахское и Эстонское студенческие общества. На еженедельные мероприятия этих объединений приглашаются ведущие политики, люди науки и искусства, устраиваются вечеринки, языковые занятия и просмотр фильмов. Особенно активны Русское и Казахское сообщества. Также еженедельно проводятся тематические вечеринки и дискотеки. Большинство времени студенты проводят в библиотеках, где они самостоятельно изучают материал, пишут практические и исследовательские работы, конечно необходимо иметь очень много сил и усердия для того, чтобы обучаться в одном из самых выдающихся университетов мира. Исследуя эту работу, узнав подробно об университете Кембридж, о его студентах, традициях и учебном процессе, я понимаю чувства нашего Президента, который так старается поддержать нашу молодежь, открыть новый мир, истинные ценности в жизни каждого из нас, для развития культуры, образования и страны в целом и достижения самого высокого уровня развития

Следующий этап моей работы был опрос учащихся 11-х классов и студентов.

Цель данного опроса – узнать насколько информированы учащиеся школы и студенты ВУЗа о программе «Болашак», о кембриджской системе обучения.

Вопросы:

1. Что вы знаете о программе «Болашак»?

2. Хотели бы вы воспользоваться программой «Болашак» учиться в Кембридже? Почему?

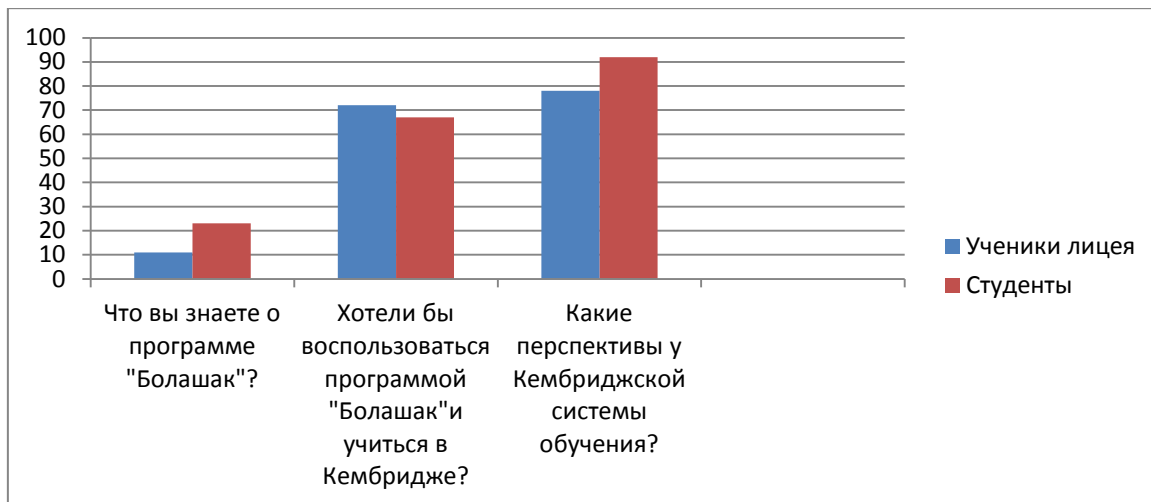
3. Какое будущее у кембриджской системы образования внедренной в Казахстане?

В опросе участвовали 62 учащихся 11-х классов и 23 студента ЮКГУ имени М. Ауэзова.

О программе «Болашак», знают всего 11% учащихся школы и 23% студентов. 72% студентов и 67% учащихся хотели бы воспользоваться программой «Болашак» и учиться в Кембридже и, вернувшись в

М.Әуезов атындағы ОҚМУ ғылыми еңбектері

Казахстан применять свои знания в развитии Казахстана, 7% учащихся хотели бы учиться в других ВУЗах за пределами Казахстана. В третьем вопросе о перспективах кембриджской системы образования большая часть опрошенных оптимистично верила в успех данного нововведения-78% учащихся и 92% студентов.

Проведя опрос, можно сделать следующие выводы: молодое поколение мало информировано о возможностях, которые предоставляет государство, о перспективах на будущее. Следовательно, необходимо больше информировать учащихся и студентов об учебных программах в Казахстане, которые внедряются и обновляются ежегодно.

Анализируя ответы студентов и учащихся 11 классов, можно сделать такие выводы, что программа «Болашак» была бы более успешной, если бы проводилась большая работа с информацией о данной программе и мотивацией молодежи в участии в данном проекте. Казахстан является единственной республикой, которая за свой счет обучает своих граждан в выдающихся университетах мира. Проблемой этой программы является то, что многие студенты не возвращаются в свою страну для продолжения работы здесь, в Казахстане. Для решения данной проблемы теперь составляются договора о возмещении материальных затрат родственниками стипендиатов. Но была бы эта программа более успешной, если бы студенты предварительно заключали контракты о трудоустройстве в определенные компании, и обучались в соответствии с требованиями этих компаний или государственных учреждений, где бы они могли применить свои знания и продвинуть вперед местную систему работы. Как выясняется причиной невозвращенцев в Казахстан, является низкий уровень трудоустройства и заработной платы, а также зачастую отсутствие социальных услуг, которые дают уверенность в будущем дне и возможности для комфортной и плодотворной деятельности.

Не смотря на число невозвращенцев, министерство образования, дает следующие данные о трудоустройстве стипендиатов «Болашак». - “В рамках программы с 1994 года присуждено 9250 стипендий, наши выпускники получают образование в 33 странах мира. Выпускники внесли весомую долю в развитие страны, работая на ответственных государственных позициях в различных отраслях экономики”, - сказал министр образования на заседании правительства.

По его словам, молодое звено квазигосударственного сектора во многом представлено болашаковцами. Среди них Габидолла Абдрахимов, Куандык Бишимбаев, Куаныш Тлеушин. В нацкомпаниях работает 21% выпускников, в частных - 55%. В качестве примеров успешно работающих болашаковцев министр привел специалиста по защите растений Казбека Толеубаева, врачей Дмитрия Горбунова, Айгуль Примову, дирижеров Абзала Бурибаева, Абзала Мухитдинова и др. Мария Мудряк вошла в книгу рекордов Гиннеса как самая молодая певица миланской оперы. По данным МОН РК, на сегодняшний день в 200 вузах 33 стран обучаются 2796 стипендиатов, в том числе в США - 27%, Канаде - 4%, Европе - 16%, России - 5%, Великобритании и Ирландии - 43%, странах Азии и Океании - 5%.

Целью данного опроса была проанализировать информированность студентов и учащихся о программе «Болашак» а также узнать мнение молодежи о перспективах кембриджской системы образования. Цель была достигнута. Большая часть опрошенных твердо верили в успех данной системы образования, те учащиеся, которые уже изучают некоторые предметы по программе Кембриджа, отзываются положительно и видят большие перспективы.

Несмотря на оптимистические взгляды молодого поколения нужно понимать, что пройдет не мало времени и нужно приложить много усилий, чтобы эта система могла ужиться в Казахстане. В первую

очередь нужно понять, что важно качественная работа этой системы и соблюдение всех ее аспектов преподавания и развития ученика, как уверенной в себе личности.

Что касается программы «Болашак», периодически Президент внедряет новые гранты, которые играют важную роль в развитии будущего Казахстана и мотивируют молодое поколение, призывая их к патриотизму, к участию в развитии своего государства во всех его начинаниях и достижениях всех поставленных задач и целей. Для этого Н. Назарбаев создал новый грант имени Аль-Фарабидля студентов, обучающихся в Кембриджском университете по специальностям «Философия» и «Математика».

Цели, которые были поставлены в самом начале моей работы, были достигнуты.

Исследуя данную работу, я старалась охватить все ее стороны, изучив историю возникновения университета Кембридж, я столкнулась с тем, что этот университет был основан преподавателями и студентами из Оксфордского университета, которые основали и другие самые лучшие ВУЗы мира, в том числе и Гарвардский университет. Из этого вытекает то, что они положили основу или ключевые правила в систему образования данных ВУЗов, которые актуальны уже несколько сотен лет. Кембриджская система образования несет в себе личностно-ориентированный характер, где ученик работает на уроке самостоятельно методом поиска, развивая логическое мышление и способности достижения своих целей. Что очень необходимо нам на данном этапе развития. Казахстан нуждается в высококвалифицированных кадрах, которые смогут научить многих других способных специалистов, работать на более развитом уровне.

Кембриджская система образования и программа «Болашак» тесно связаны между собой. Нам следует приложить усилие, усердие для того, чтобы достичь всех целей и задач, поставленных в стратегии «Казахстан-2050». Обучаться по данной системе, развивая ученика, как уверенной в себе личности, умеющего свободно мыслить и расставлять все приоритеты, способствовать тем самым развитию страны в целом.

Подводя итоги данной работы можно сказать, что в Казахстане есть все шансы для нововведений и что молодое поколение готова принять это и применить в своей практике. Нужна лишь поддержка. Хотелось бы отметить то, что благодаря нашему президенту и его программам, у нас, у молодежи есть все шансы получить достойное образование, нужно лишь желание, старание и усердие.

Литература

1. Кембриджский университет // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. И 4 доп.). Ч.А. Бристед, «Пять лет в английском университете», перевод Ю. Глек.
2. <http://www.educationindex.ru>
3. <http://webmandry.com>
4. <http://slovari.yandex.ru>
5. <http://geosfera.info>
6. <http://egov.kz>
7. <http://www.uchi.kz>
8. <http://ya-student.kz>

Түйін

“Қазақстан мен Кембридж” атты тақырыбында зерттеу жұмысының нәтижесінде әлемдегі ең үздік университеттерінің бірі және оның студенттері толық ақпарат берілген. Бұл жұмыс университеттің пайда болуы мен дамуын, сонымен қатар Кембриждегі және Тринити мен Кингс колледждері сияқты білім жүйесін суреттейді. Дарынды қазақстандық студенттерге өз қабілеттерін жүзеге асыруға және дымытуға, өз еліне оралып, Қазақстан Республиканың дамуына өз үлесін қосуға мүмкіндік беретін “Болашақ” бағдарламасы туралы ақпарат берілген. Қазақстан экономикалық пен білім дамуы мен Кембриджбілім жүйесін енгізу жолында, сондықтан-да өзекті болуына байланысты өткізілген жұмыс.

Summary.

This work is the result of researches on a theme: “Inculcating the cambridge system of education in Kazakh schools” involving detailed information about one of the best universities in the world, and its students from Kazakhstan. For full details on the program «Bolashak», which promotes and gives opportunities for Kazakhstani students to realize their abilities and back in their own country to contribute to the development of the Republic of Kazakhstan.

Суендыкова С.Б., Тажіман А.

№49 Ш. Уалиханов атындағы жалпы орта мектебі, ОҚО, Қазақстан

12 ЖЫЛДЫҚ БІЛІМ - ЕРТЕҢГІ БОЛАШАҚ

Қазақстан Республикасында 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасына сәйкес, 12 жылдық білім беру жүйесіне көшу жағдайында жас ұрпаққа білім беру ісінде оның жеке даралық ерекшеліктеріне мейлінше мән бере отырып, оқушылардың мектепте алған білімдері олардың бүкіл өмірлік азығы болатындай етіп білім беру, оны өмірге дайындау, мамандық таңдауға бағыттау мәселесі бүгінгі жаңа қоғамның білім саласындағы кезек күттірмейтін ауқымды мәселелер қатарында тұр.

Жас ұрпаққа сапалы білім мен ұлағатты тәрбие беру, өміріне жолдама алуына барлық жағдай жасау үшін білім беру ісін әлеуметтендірудің маңызы зор. Қазіргі уақытта мектеп реформасына көптеген бір жақты өзгерістер енгізіліп, мектеп ісінің ішкі-сыртқы жүйесі түгелімен өзгеріп келе жатқаны белгілі.

Білім беру саласы қашанда айрықша назар аударуды талап етеді. Бұл саладағы басты мәселе - білім беру сапасын арттыру және оның үздіксіздігін қамтамасыз ету. Мұнда сөз жоқ, мектепке дейінгі, мектептегі тәрбие мен оқыту үлкен рөл атқарады.

Қазіргі білім беру реформасына сай оқу-тәрбие жұмыстарын жетілдірудің өзекті мәселелерін шешуді мектептерден бастау өте орынды. Себебі қазіргі оқушылар-келешекте ел тізгін ұстайтын болашақтың барыстары. Қоғамда болып жатқан саяси-әлеуметтік және экономикалық өзгерістер орта мектеп жағдайында білім берудің қызметіне жаңаша қараудың бұл бағыттағы қол жеткен табыстарға сын көзбен саралай отырып бағалайды?. Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытып, осы бағыттағы оқу процесін ұйымдастырудың тәсілдері мен әдістерін, нысандарын іздестіруді талап етеді.

Қазіргі қоғамның өзекті мәселелерінің бірі - әлеуметтік, экономикалық өзгермелі жағдайларда өмір сүруге дайын болып қана қоймай, сонымен қатар оны жақсартуға игі ықпал ететін жеке тұлғаны қалыптастыру. Мұндай тұлғаға қойылатын бірінші кезектегі нақты талаптар - шығармашылық; белсенділік, әлеуметтік жауаптылық, жоғары интелектілік, терең білімділік, кәсіби сауаттылық.

Осыған байланысты мектеп баланың дамуында негізгі рөл атқарады. Баланың жеке тұлға ретінде жан-жақты дамуы, өзіндік көзқарасының қалыптасуы мен ой-өрісінің кезенді мектеп қабырғасында қаланады. Онда жан-жақты дамып, өз ой-пікірін еркін жеткізе алатын болады.

Сонымен қатар, қазақстандық білімде біршама өзгерістер болуда. Оның кейбір тұстары ғана емес, оқыту мен тәрбиелеу жүйесі түбірімен өзгеруде. Жоғарыда аталған мәселені шешу мен қайшылықтарды жоюдың тиімді жолдарының бірі-білім беруде оқушының жеке және кәсіби дамуын қамтамасыз ететін тұлғаға бағдарланған тәсілдің дүниеге келуі.

Осыған байланысты 12 жылдық білім беруге көшуде қазақстандық білім жүйесін реформалауды, шығармашылықпен дамыған жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталған жаңа ұлттық үлгіні жасауды, «жалпыға арналған білімнен» «білім әркімге өмір бойы» үлгісіне сапалы түрде көшуді және әлемдік білім кеңістігіне жедел енуі қамтамасыз етеді.

Бүгінгі күн талабының мектеп реформасына 12 жылдық білім беруге көшу мәселелерінің ерекшелігі сол - 12 жылдық білім беру орталығы ғалымдарының зерттеулері бойынша жаңа қоғамдық формациядағы мектеп пен мұғалімдер алдында тұрған негізгі мәселелер. «Баланы оқуға қалай үйретеміз?», «Ойлауға қалай үйрету керек?», «Қалай өз өмірінің менеджері болуға үйрету керек?» деген сұрақтарға жауап табатындай білім нәрін беруге бағытталып отыр.

Жаңа мазмұндағы білім жүйесін мектеп өміріне енгізуде мұғалім педагогикалық, психологиялық, философиялық, физиологиялық және т.б. ғылым салаларының тиімді зерттеу нәтижелері мен әлемдік озық тәжірибелердің алдыңғы қатарлы идеяларын басшылыққа алады. Жаңа кезеңдегі мұғалімнің шығармашылық іс-әрекетінің мазмұны зерттеушілік қызметтен, жеке ізденістерден, оқушымен, ата-анамен тығыз ынтымақтастықтан тұрады.

Жеке тұлға қабілеттеріне бағытталған оқыту процесі әр педагогтың өзіне, өз ісіне және өзге деген жауапкершілігі артып, оқушымен қарым-қатынасын берік сенімге негіз дегенде ғана игі нәтижесін байқатуы мүмкін.

А.К.Марковтың пікірі бойынша мұғалімнің кәсіптік зерттеушілік позициясы өз кәсібін шығармашылық деңгейде жетік меңгерген кезде ғана айқындала түседі.

12 жылдық білім беру жүйесіне көшу тұсында мұғалімнің кәсіптік жетілуі мен дамуы тұрғысында көп мәселелер қалыптастырылуы қалыпты жағдай. Өйткені, Ы.Алтынсариннің «Мұғалім - мектептің жүрегі», - деп айтқанындай, барлық күш мұғалімге түседі.

Ойы жүйрік, ақылы жетік, бәсекеге қабілетті, өзгерістерге бейім жеке тұлғаны тек қана жаңа тұрпатты педагог қалыптастыра алады. Ахмет Байтұрсынов «Жақсы мұғалім мектепке жан кіргізеді» деген ғой.

Сонымен, қорыта айтқанда, 12 жылдық білім беру жағдайында педагог - бұл қай кезде де, ең алдымен, кәсіби деңгейі жоғары, интеллектуалдық, шығармашылық әлеуеті мол тұлға. Ол - оқытудың жаңа технологияларын өмірге енгізуге дайын, оқу-тәрбие ісіне жанашырлық танытатын, қоғамның ең озық бөлігінің бірі. Оқу - тәрбие үрдісінің мазмұнына және ұйымдастырылуына комплексті тұрғыда қарайтын зерттеушілік ыңғайға бейім, теориямен практика іс - әрекетін біріктіре білетін, өмірлік құндылық қағидалары-адамгершілік, ізгілік, еңбекқорлық, парасатты мінез-құлық қасиеттерді бойына сіңірген ұстаз.

«Білекке сенген заманда-ешкімге есе бермедік,

Білімге сенер заманда,

Қапы қалып жүрмелік» - деген, ұлы көреген Абылайханның ой - тұжырымы қазіргі уақыттағы еліміздің білім беру кеңістігіндегі көтеріліп отырған мәселелерді шешуге батыл кірісу қажет екендігіне әкеліп салады.

Әдебиеттер

9. «12 жылдық білім» - № 8 2006 жыл.

10. Ахмет Байтұрсынов. Шығармалары.

ӘОЖ 004.438

Ысмайлова А. Б., Оразов И.

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

JAVASCRIPT ТІЛІНІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Андатпа

JavaScript — объектіге бағытталған скрипттік (немесе сценарийлер) бағдарламалау тілі. ECMAScript тілінің диалекті болып табылады. ECMA-262 спецификациясының *Conformance* бөліміне сәйкес ECMAScript спецификациясының жүзеге асқан өнімі.

Java ортасындағы программалау жүйесі компьютерлік платформаға арналған программаларды компилирлеуге мүмкіндік береді. Бұл жағдайда Java-программалардың басты ерекшелігі – қауіпсіздік және таратылған жүйелерді қамтамасыз ететін Java топтарын қолдану болып табылады.

Кілттік сөздер: Java, JavaScript, Netscape, Web-сервер

Java – бұл арнайы таратылған ортаға арналып құрылған қосымшаларды өңдеудің қазіргі кездегі тілі. Java – программистердің ұзақ оқуын қажет етпейтін қарапайым объектілі-бағытталған тілі болып табылады. Java программалаудың таныс тілі, мұндағы Java синтаксисі C++ тіліне өте ұқсас болып келеді.

Java-ға енгізілген қауіпсіздік құралдары – файлдық жүйеге вирустардың енуіне жол бермейді және қажетті қорғауды қамтамасыз етеді. Java-ның маңызды қасиеттері – бұл платформадан тәуелсіздігі, көп ағымдылығы және программаларды динамикалық түрде жинауы.

Java технологиясы келесі негізгі бөліктерден тұрады: Java объектілі-бағытталған тіліндегі программалау және мобильді Java байт кодтарын өңдеу, сонымен қатар JavaScript программалауы да кіреді.

Мобильді Java байт-кодтар концепциясы арнайы www-да қолданылуы үшін өңделді. HTML гипермәтіндік тіліндегі апплеттерді қолдану үшін апплеттердің атын анықтайтын APPLEТ теги енгізілген болатын. HTML құжаттардың өңделуі браузермен орындалады, яғни ең бірінші құжат сұралады, оның мазмұны талданады, кейін егер APPLEТ тегтері болса, апплеттер жүктеледі. Бұл сызбадан браузердің бір уақытта байт-кодтардың интерпретаторы ретінде де қолданылатыны анықталады.

Қазіргі кезде Java-ға программалардың визуальды өңдеу жүйелерінің бірнеше түрлері енген болатын:

- Sun фирмасының JavaWorkShop программасы;
- Symantec фирмасының Symantec Café for Windows95/ Windows NT программасы;
- Borland фирмасының Latte программасы;
- Microsoft фирмасының Visial J++ программасы.

JavaScript — объектіге бағытталған скрипттік (немесе сценарийлер) бағдарламалау тілі. ECMAScript тілінің диалекті болып табылады. ECMA-262 спецификациясының *Conformance* бөліміне сәйкес

ECMAScript спецификациясының жүзеге асқан өнімі. 1992 жылы Nombas компаниясы Cmm (Си-минус-минус) тілінің өңдеуінен басталады.

JavaScript тілі Netscape Navigator: терезе, форма, форма өрістері, Navigator-дың жұмыс аймағының элементтері сияқты объектілерге негізделген. Бұл маңызды программаларды жазуға мүмкіндік береді. JavaScript тілінің көмегімен локальды анықтамалық жүйесі және графикасы бар көп терезелі интерфейсін ұйымдастыруға мүмкіндік береді. JavaScript тілінде бірнеше функционалдық мүмкіндіктерді: жаңа терезенің ашылуы, калькуляторды программалауға және мәтінді жүзеге асыруға болады.

Intranet-ке байланысты басты хаттамалар мен интерфейстер:

- клиент пен Web-сервер арасындағы гипермәтінді беруге арналған HTTP хаттамасы;
- Web-сервердегі қосымшалармен байланысты CGI шлюзді интерфейс;
- тиімді қосымшаларды құруға арналған Web-серверлердің қолданбалы интерфейстері;
- мобилді Java-қосымшалардың мәліметтер базасына кіруіне арналған JDBC интерфейсі.

Осы аталған хаттамалар мен интерфейстерден басқа Intranet-те почталық протоколдар, FTP файлдарды беру хаттамасы, NNTP жаңалықтар хаттамасы, SMTP және POP хаттамалары қолданылады.

Web-ті гипермәтіндік жүйе ретінде екі көзқарас тұрғысынан қарауға болады. Біріншіден, гипермәтіндік өтулермен (сілтемелермен - контейнер anchor) байланысқан көрсетілетін беттер жиыны ретінде. Екіншіден, көрсетілетін беттерді құрайтын элементарлы ақпараттық объектілер жиыны ретінде (мәтін, графика, мобилды код мен т.б.). Соңғы жағдайда беттің гипермәтіндік өтулер жиыны – бұл мәтінге кірістірілген сурет сияқты ақпаратты фрагмент.

Екінші көзқараста гипермәтіндік желі элементарлы ақпараттық объектілер жиынында гипермәтіндік байланыстар рөліндегі HTML беттерінің өздерімен анықталады. Бұл шешім көрсетілетін беттерді дайын компоненттерден бірден құру тұрғысынан жемістірек.

Беттерді генерациялауда Web-те "клиент—сервер" архитектурасымен байланысты дилемма пайда болады. Беттерді клиент жағында да, сервер жағында да генерациялауға болады. Соңғысы сервер жағындағы орын ауыстыру механизмімен іске асады (Server Site Includes). Netscape компаниясы 1995 жылы JavaScript программалау тілін жасап, клиент жағында да беттерді басқару механизмін таратты.

Ерекшеліктері:

JavaScript объектіге бағытталған бағдарламалау тілінде мына әдістер болады:

Мұрагерлеу. Қосымша элементтерді (әдістерді) қосу арқылы жаңа объектілер классын жасау. Қазіргі таңда ОБ тілдері көптік мұрагерлеуді қолдануға рұқсат береді, яғни бір класста бірнеше класстың мүмкіндіктерін біріктіреді.

Инкапсуляция. Бағдарламаның бір бөлігін басқа бөліктерге әсер етпей өзгертуді қамтамасыз ететін реализацияларды құпиялайды. Ол өз кезегінде бағдарламаның модификациясын және қолдауын әжептәуір жеңілдетеді.

Полиморфизм. Полиформизм кезінде әкелік класстың кейбір бөліктері (әдістері) белгілі бір балалық класстың спецификалық әрекетін орындайтын жаңа әдіспен ауыстырылады. Бұл жағдайда класстың интерфейсін өзгеріссіз қалады, бірақ бір атаулы әдістердің орындалуы мен параметрлері өзгешеленеді. Полиформизммен соңғы қосылулар тығыз байланыста болады.

Типизация. Компиляция кезінде көптеген қателерді жоюға мүмкіндік береді. Операциялар белгілі бір типтегі объектілермен ғана орындалады.

Осылайша, JavaScript - бұл клиент жағында Web гипермәтіндік беттерді қарау сценарийлерін басқару тілі.

Дәлірек болсақ, JavaScript – бұл клиент жағындағы тек программалау тілі ғана емес. Liveware, JavaScript ата-анасы, Netscape сервер жағындағы ауыстыру құралы болып табылады. Бірақ, JavaScript атағын клиент жағында программалау шығарды.

JavaScript негізгі идеясы HTML атрибуттар мәндерін- HTML-беттерін көру кезіндегі контейнерлер мен көрсетілу ортасының қасиеттерін тұтынушының өзгерту мүмкіндігі. Осы шартта бет қайта іске қосылмайды.

Практикада бұл мысалға бет фонының түсін немесе құжатқа енгізілген суретті өзгерту, жаңа терезе ашу немесе ескерту беруде көрініс табады.

Әдебиеттер

1. Николенко Д.В. JavaScript тілінен практикалық сабақтар. СПб.:2002.
2. Гультяев А.К., Машин В.А. WEB-шебер, практикалық сабақтар. СПб.:2002.
3. Рик Дарнелл, JavaScript- анықтамалық. 2001.

Резюме

JavaScript — прототипно-ориентированный сценарный язык программирования. Является диалектом языка ECMAScript.

JavaScript обычно используется как встраиваемый язык для программного доступа к объектам приложений. Наиболее широкое применение находит в браузерах как язык сценариев для придания интерактивности веб-страницам. Основные архитектурные черты: динамическая типизация, слабая типизация, автоматическое управление памятью, прототипное программирование, функции как объекты первого класса. На JavaScript оказали влияние многие языки, при разработке была цель сделать язык похожим на Java, но при этом лёгким для использования непрограммистами.

Summary

JavaScript - Prototype -oriented scripting language programming. Is a dialect of ECMAScript. JavaScript is commonly used as an embedded language for software applications to access objects. Is the most widely used browsers like scripting language to make interactive Web pages. The main architectural features: dynamic typing, weak typing, automatic memory management, the prototype programming, functions as first-class objects. On JavaScript influenced many languages, the development objective was to make a language like Java, but at the same time easy to use nonprogrammer. JavaScript language does not own any company or organization that distinguishes it from a number of programming languages used in web development.

УДК 372.881.111.1

А.Е.Тарахтиева

Лицей №9 им. О.А.Жолдасбекова, Шымкент, Казахстан

КОММУНИКАТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Аннотация:

Внедрение коммуникативных технологий в образовательную среду урока позволяет повышать и стимулировать интерес учащихся, активизировать мыслительную деятельность и эффективность усвоения материала, индивидуализировать обучение, повышать скорость изложения и усвоения информации, а также вести экстренную коррекцию знаний.

Ключевые слова: чтение, говорение, письмо, аудирование.

Что такое технология обучения?

Способность понимать и способность запоминать информацию, необходимые для того, чтобы в самом деле чему-то научиться, имеют жизненно важное значение в современном мире почти для каждого человека, независимо от его возраста. Новые технологии, информация, которая течёт бесконечным потоком, и даже простую инструкцию по правилам пользования бытовыми электроприборами необходимо понимать.

Реальность современного мира состоит в том, что любой человек, независимо от того, работает ли он в заводском цехе или в офисе руководителя, должен иметь способность усваивать важную информацию, удерживать её в памяти и затем быть способным её применить. Этот процесс, независимо от того, осуществляется он в официальном учебном заведении или нет, и есть то, что подразумевается под «обучением».

Коммуникативная технология в образовании

В создавшихся условиях естественным стало появление разнообразных технологий, которые позволяют обеспечить необходимые условия для развития индивидуальных способностей обучаемого.

При этом перед учителем встают новые задачи:

- Создание атмосферы заинтересованности каждого ученика в работе класса.
- Стимулирование учащихся к высказываниям, использованию различных способов выполнения заданий без боязни ошибиться, получить неправильный ответ и т.п.
- Использование в ходе урока дидактического материала, позволяющего ученику выбирать наиболее значимые для него вид и форму учебного содержания.
- Оценка деятельности ученика не только по конечному результату (правильно-неправильно), но и по процессу его достижения.
- Поощрение стремления ученика находить свой способ работы (решения задачи), анализировать способы работы других учеников в ходе урока, выбирать и осваивать наиболее рациональные.

-Создание педагогических ситуаций общения на уроке, позволяющих каждому ученику проявлять инициативу, самостоятельность, избирательность в способах работы; создание обстановки для естественного самовыражения ученика.

Внедрение коммуникативных технологий в образовательную среду урока позволяет повышать и стимулировать интерес учащихся, активизировать мыслительную деятельность и эффективность усвоения материала, индивидуализировать обучение, повышать скорость изложения и усвоения информации, а также вести экстренную коррекцию знаний.

Таким образом, современно-коммуникативные технологии могут существенно повысить эффективность образовательного процесса, решить стоящие перед образовательным учреждением задачи воспитания всесторонне развитой, творчески свободной личности.

Для всех категорий детей характерна определенная специфика речевого развития и овладения языком:

- способность принять ограниченный объем информации, особенно вербальной
- своеобразии переработки принятой информации
- трудности использования информации, имеющейся в их опыте
- трудности словесного опосредствования

Такой интересной педагогической технологией является КОММУНИКАТИВНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ.

Коммуникативная технология опирается на взаимосвязанное комплексное обучение всем видам речевой деятельности:

- аудирование
- говорение
- чтение
- письмо.

Аудирование

Говорить легко, а слушать сложно

При овладении **устной речью** слушать - и слышать - иной раз бывает труднее, чем говорить самому. Вот почему я всячески рекомендую использовать все возможности не только говорить, но и слушать речь на **английском языке**.

Занимаясь прослушиванием речи систематически, прежде всего с помощью магнитофона, ученики почти всегда могут рассчитывать на успех. В некоторых случаях для этого придется приложить немало упорства, так как понять до последнего слова все, что записано на пленке, подчас оказывается совсем не простой задачей. Однако поверьте, что потраченные усилия не пропадут зря. Сама я стараюсь как можно чаще слушать радио, смотреть телевидение на **иностранном языке** и, конечно, общаться с иностранцами.

Понимание разговорной речи в ее нормальном темпе часто является решающим для овладения устной речью вообще. Слишком часто доводится слышать от начинающих высказывания типа: "Эта магнитофонная запись сделана слишком быстро", или: "Преподаватель говорит, не думая о том, что мы не все понимаем". Ну, а при беседе с иностранцем мы чаще всего приходим в уныние от того, что не успеваем расслышать то, что он говорит. Ведь то, что мы опознаем тысячи слов на письме или при их очень медленном произнесении не дает нам никакой гарантии, что мы будем понимать разговорную речь в нормальном темпе.

Ухо должно "созреть"

Приспособиться к своему словарному запасу, когда мы говорим сами, совсем нетрудно. Но когда нам надо слушать - картина меняется. Ведь тут нам приходится приспосабливаться к словарному запасу собеседника.

Говоря на иностранном языке, мы можем основываться на совсем скромном запасе слов. Зато, слушая собеседника, нам приходится выбирать из его речи ключевые для нас слова - и делать это очень оперативно.

Когда ученики слушают текст в первый раз на английском языке, они не понимают, а понимают только со второго или третьего прослушивания. Как правило, быстрого, осязаемого "прорыва" сразу не происходит. Тут важно уделять большое внимание на аудирование т.е. прослушивание текстов, новых слов и диалогов. Только тогда можно почувствовать, что у вас как будто вынули из ушей "беруши". Вы слушаете - и вдруг начинаете слышать и понимать. В таком случае остается признать: "Ухо "созрело" для языка".

УМЕНИЕ ГОВОРИТЬ

Учить слова - еще не значит учиться говорить

Учить слова и выражения - это большой шаг к тому, чтобы начать говорить. Однако не думайте, что, обогатившись словарным запасом, вы сразу же овладеете в придачу и устной речью.

В современном школьном образовании практически отсутствует полноценное обучение устному общению. В классах обычно слишком много учащихся, так что иной раз просто не хватает времени на

большее, чем выучить нужные слова и выражения. В лучшем случае это - подготовка к овладению устной речью. На такую подготовку чаще всего и рассчитаны наши школьные методики с такими знакомыми всем приемами, как периодические устные опросы, заучивание, проведение коротких диалогов, и так далее.

Под умением говорить мы, в сущности, понимаем сочетание двух разных умений - с одной стороны, говорить самому, с другой - понимать чужую устную речь. Разговаривая на **иностранном языке** в повседневной обстановке, мы используем оба этих навыка.

С чего начать?

Самым большим препятствием для того, чтобы начать говорить на **иностранном языке**, очень часто является даже не неумение говорить, а именно неумение слушать собеседника, то есть воспринимать и понимать то, что говорится.

Во всех случаях необходима определенная доля самоуверенности. Я много раз сталкивалась с ситуацией, когда у человека вроде бы есть все для того, чтобы заговорить - и все же чего-то не хватает.

С моей точки зрения, если определенный фундамент уже заложен, то речевого общения бояться не следует. Этот фундамент мы называем "активным минимумом". Напомним, что его составляют следующие компоненты:

1. Произношение удовлетворительное или, по меньшей мере, понятное.
2. Выучены наизусть примерно 200-300 самых важных слов.
3. Выучены 25-50 повседневных выражений.

4. Грамматика освоена на уровне, достаточном для простейшего диалога.

Для того чтобы заговорить, очень полезно иметь самые основные навыки составления словосочетаний, а также восприятия медленной речи. Однако не нужно думать, что это абсолютно необходимо для того, чтобы начать общаться на **иностранном языке**.

Путь к устной речи - устная речь

Многие учащиеся, а иногда и учителя, полагают, что сначала нужно освоить чтение на **иностранном языке** - тогда и устная речь в свой черед будет освоена. Но чтение - это пассивный навык. Чаще всего, научившись читать газеты, журналы и книги, люди на том останавливаются и не доходят до следующей цели - устной речи.

Для того чтобы освоить **разговорную речь**, нужно существенно усилить работу по всем направлениям, важным для усвоения языка. Необходимо хорошо овладеть активным словарным запасом, а также потренироваться в составлении словосочетаний и предложений.

"Сначала говорим - потом думаем!" - такой совет я теперь часто даю ученикам. Многие ученики боятся показаться смешными или неуклюжими при общении на английском языке. Чтобы избавиться от этого страха, нужно просто выражать свои мысли как придется, а уж потом вспоминать, что же именно вы сказали.

Чтение

Чтение представляет собой одно из важнейших средств получения информации и в жизни современного образованного человека занимает значительное место. В реальной жизни чтение выступает как отдельный, самостоятельный вид коммуникативной деятельности, мотивом которой является удовлетворение потребности в информации, заключенной в тексте.

Роль и место чтения в обучении иностранным языкам

Чтение является и целью, и средством обучения иностранному языку. В учебном процессе следует четко различать эти его две функции, так как они определяют методическую организацию всей работы.

Чтение как цель обучения. Овладение учащимися умением читать на иностранном языке является одной из практических целей изучения этого предмета в средней школе.

Ознакомительное чтение представляет собой познающее чтение, при котором предметом внимания читающего становится все речевое произведение (книга, статья, рассказ) без установки на получение определенной информации. Это чтение «для себя», без предварительной специальной установки на последующее внедрение либо воспроизведение полученной информации.

Изучающее чтение предугадывает очень полное и четкое понимание всей содержащейся в тексте информации и критическое её осмысление. Это вдумчивое и неспешное чтение, предполагающее целенаправленный анализ содержания читаемого с опорой на языковые и логические связи текста. Его задачей является также формирование у обучаемого умения без помощи других преодолевать затруднения в понимании иностранного языка. Объектом «изучения» при этом виде чтения является информация, содержащаяся в тексте, но никак не языковой материал. Конкретно изучающее чтение учит бережному отношению к тексту. Степень полноты понимания - 100% причем ожидается точное (адекватное) понимание всей информации.

Просмотровое чтение предполагает получения общего представления о читаемом материале. Его целью является получение самого общего представления о теме и круге вопросов, рассматриваемых в

тексте. Это беглое, выборочное чтение, чтения текста по блокам для более подробного ознакомления с его «фокусирующими» деталями и частями. В школе обучают лишь отдельным его приемам, обеспечивающим определение темы текста. Время, отводимое на просмотр, определяется из расчета 1 - 1,5 страницы за минуту.

Поисковое чтение нацелено на чтение газет и литературы по специальности. Его мишень - быстрое нахождение в тексте либо в массиве текстов вполне определенных данных (фактов, черт, цифровых характеристик, указаний). Оно не просит дискурсивных действий и происходит автоматизировано.

Упомянутые учебные функции чтения связаны с овладением учащимися языковым материалом и развитием их устной речи. Наряду с этим в учебном процессе используются построенные на чтении формы работы, целью которых является тренировка тех или иных комплексов операций, необходимых для протекания чтения как речевой деятельности.

Обучение письменной речи

Обучение письменной речи представляет трудности не только в связи со сложностью графики, орфографии и необходимостью перекодировки со звукового в графический код.

Все упражнения в письменной речи, как и в устной, можно разбить на две большие группы: **подготовительные и речевые**. Подготовительные упражнения предназначены для овладения языковым материалом в графическом оформлении и для научения определенным операциям, связанным с письменным выражением мыслей. К подготовительным упражнениям прежде всего следует отнести разнообразные упражнения с моделями (трансформация моделей, расширение их и т. п.). Второй тип **подготовительных** упражнений обеспечивает умение логично и последовательно, своими словами передать ту или иную информацию. Это перефразировка, сокращение текста. Последнее может означать выбор ключевых предложений сокращения внутри них. Для обучения логическому изложению мыслей используют составление различного рода планов: план в виде вопросов, план в виде номинативных предложений.

Наибольшую распространенность получил **слуховой диктант**. Основное его назначение — закрепить в сознании учащихся звукобуквенные отношения, становить прочную связь между зрительным и звуковым образом слов и словосочетаний. Слуховой диктант является в известной степени надежным средством контроля прочности усвоения звуко-буквенных отношений и орфографии. Поэтому он является средством как обучения, так и контроля. Слуховой диктант может включать только те слова, которые отрабатывались ранее.

Определить письмо как **способ** общения, а письменную речь как **процесс** общения. Письмо осуществляется на основе умения. **Умение писать** — довольно сложный феномен. В него входят:

- 1) навыки начертания (изображения) знаков письма (букв)— **навыки каллиграфии;**
- 2) навыки правильного перекодирования звуков речи в адекватные знаки письма — **навыки орфография;**
- 3) навыки построения письменного высказывания — **навыки композиции** (например, построение и оформление письма как одной из категорий письменного текста);
- 4) **лексические и грамматические навыки.**

Заключение:

Учащиеся, занимающиеся по этой программе, развивают не только свои личные умения и способности, они учатся ценить умения и способности других. Английский язык становится средством общения, ученики проявляют личную заинтересованность в выполнении заданий, понимают, строят высказывания в соответствии с конкретной ситуацией, речевой задачей и коммуникативным намерением. Обучающиеся знают фонетическую и грамматическую системы английского языка и правила пользования языковыми средствами и речевой деятельности. Обучающиеся интересуются национально-культурными особенностями страны изучаемого языка; понимают на слух иноязычную речь; логично и последовательно высказываются в связи с увиденным, услышанным и прочитанным с использованием элементов описания, рассуждения и оценивания; читают, понимают и осмысливают содержание текстов.

Мы определили степень важности связей между аудированием, говорением, чтением и письмом для активизации усиления коммуникативной направленности процесса обучения. В нашем случае обучение английскому языку будет служить как средство повышения образовательного уровня, так и средством совершенствования владением иностранным языком.

Литература

1. «Английский язык в школе». Республиканский научно-методический журнал.
2. Бим И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника.— М., Просвещение, 1977.- 278.с
3. Бухбиндер В.А. Устная речь как процесс и как предмет обучения //Очерки методики обучения устной речи на иностранных языках /Под ред. В. А. Бухбиндера. Киев: КГУ, 1980.- 568с.
4. Добиаш-Рождественская О. А., История письма в средние века, 2 изд., М.— Л., 1936;
5. Интернет ресурсы.

Түйін.

Бұл мақала ағылшын тілі сабағында коммуникативті технологияларды қолдана отырып, тыңдау, сөйлеу, оқу және жазуды меңгертуге бағытталған.

Summary.

This article is about the communicative technologies of teaching English through listening, speaking, reading, and writing skills.

УДК-372.881.1

Чилингарова Г.Я.

лица №9 имени О.А. Жолдасбекова, Шымкент, Казахстан

ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ТЕХНОЛОГИИ – НОВОМОДНОЕ ВЕЯНИЕ ИЛИ БЛАГО?

Аннотация

Данная статья о современных технологиях, которые способствуют развитию ученика, как уверенной в себе и самостоятельной личности. В центре внимания педагога - уникальная целостная личность ребенка, стремящаяся к максимальной реализации своих возможностей, открытая для восприятия нового опыта, способная на осознанный и ответственный выбор в разнообразных жизненных ситуациях

«Не уметь хорошо выражать своих мыслей — недостаток; но не иметь самостоятельных мыслей — еще гораздо больший; самостоятельные же мысли вытекают только из самостоятельно же приобретаемых знаний» К. Ушинский.

Я, также как и другие преподаватели часто сталкиваюсь с тем, что у каждого ребенка разный уровень успеваемости. Кто-то с легкостью справляется с заданием и получает пятерки, а другой весь день проводит за учебниками и тетрадками и еле вытягивает на тройку. Или даже один и тот же ребенок у различных учителей получает совершенно противоположные оценки. И родители ломают голову: их ребенок неспособен к обучению, либо же учителя излишне придирчивы к их ребенку? Однако чаще всего все эти факторы абсолютно не причем. В самой большей степени успеваемость ребенка зависит от эффективности методики обучения, которой пользуется тот или иной учитель. В современной педагогике существует достаточно много самых различных методик обучения детей. Однако все они основаны на нескольких видах подхода к обучению ребенка. Передо мной стояла задача подобрать для своих учащихся такую методику, которая дала бы лучшие результаты в обучении.

Выделяются следующие основные виды подходов к обучению:

• **Разноуровневый подход**

При использовании разноуровневого подхода к обучению педагог в первую очередь ориентируется на тот уровень сложности учебного материала, который доступен для каждого конкретного ученика. То есть, проще говоря, детям, которые не блещут особыми способностями, учитель дает только тот минимум нужного материала, с которым, по его мнению, они способны справиться.

Как правило, ребенок получает свою тройку, а более способные дети изучают материал более глубоко, и соответственно, получают более высокие оценки. Однако в последнее время данный метод обучения подвергается достаточно сильной критике, как со стороны педагогов, так и со стороны родителей – они полагают, что это не всегда справедливо, так как ставит более слабых учеников в заведомо невыгодное положение.

• **Дифференцированный подход**

Данный подход также очень широко используется во многих школах. Дети при данном подходе распределяются в своеобразные группы, на основании успеваемости, поведения и профессиональной

направленности. Самым ярким примером подобного подхода к обучению являются так называемые профильные классы. Как правило, такие классы типичны для старшеклассников, которые уже определились с выбором своей будущей профессии. Существуют классы биологического, химического, математического и прочих профилей. Соответствующие предметы изучаются более углубленно – на них отводится гораздо большее количество времени, а программа более расширенная.

Данный подход к обучению имеет большое количество как положительных, так и отрицательных сторон. Так, например, с одной стороны, углубленное изучение профильного предмета в значительной степени поможет ребенку должным образом подготовиться к сдаче ЕНТ и облегчит в последующем обучение в профильном ВУЗе. Однако, с другой стороны, в профильных классах нередко уделяется недостаточное количество прочим общеобразовательным предметам, что не очень хорошо.

• **Субъектно-личностный подход**

Суть данного подхода состоит в том, что каждый ребенок получает по отношению к себе свой индивидуальный подход, при котором учитель учитывает все личные особенности ребенка – его тип темперамента, способности, увлечения, стремления и желания. Данный подход к обучению самый кропотливый и трудоемкий, требующий от учителя огромного терпения и труда. Реализация подобного подхода требует системной работы, которая охватывает все ступени обучения. Кроме того, для успешной реализации данного подхода необходимо создать особую среду обучения, которая позволит учитывать особенности ребенка и даст в полной мере ему раскрыть свои способности. В противном случае применение данного подхода к учебному процессу становится практически невозможным. Да и далеко не последнюю роль в данном подходе к процессу обучения играет необходимая специализированная подготовка педагога, а также его искреннее желание использовать данный подход к обучению детей.

Именно данный подход к организации образовательного процесса лежит в основе принципа личностно – ориентированного обучения. Строго говоря, наиболее точная и емкая формулировка такого явления, как личностно-ориентированное обучение, немного иная, и звучит она следующим образом. «Личностно-ориентированное обучение – это такое обучение, в котором принимаются во внимание индивидуальные особенности ребенка. Именно личность ребенка является тем субъектом, на который и направлен процесс обучения». Многочисленные экспериментальные образовательные программы, в основу которых положено именно личностно – ориентированное обучение, имеют достаточно бурный успех. Да и сами педагоги, и родители детей отмечают, что подобное обучение приносит гораздо более продуктивные плоды, чем традиционное школьное.

Целью любого обучения является приобретение ребенком определенного «багажа» знаний. Однако то, насколько полными будут знания, и превратится процесс обучения для ребенка в пытку, либо же в удовольствие, практически во всем зависит от того, как именно ребенок получает эти самые знания.

Целью же личностно – ориентированного обучения в первую очередь является развитие полноценной личности ребенка, его индивидуальности и непохожести на других детей. Процесс обучения строится таким образом, чтобы в полном объеме учитывались особенности характера ребенка, его ценностные ориентации и личные убеждения. Ведь именно на этих факторах и базируется внутренняя модель мира ребенка. Обучение должно быть построено таким образом, чтобы механизмы обучения полностью совпадали с естественными для любого ребенка механизмами познания окружающего мира. Педагог должен учитывать как мыслительные, так и поведенческие особенности каждого конкретного своего ученика, а в основе личностно – ориентированного обучения должно лежать сотрудничество между учеником и учителем, а также полная свобода выбора ребенка.

На данный момент, к сожалению, чаще всего учитель в процессе обучения во главу ставит свои интересы, делая их приоритетными. Проще говоря, учитель выстраивает линию образовательного процесса таким образом, как это удобнее всего ему, а не ребенку. И ребенок волей неволей вынужден подстраиваться под учителя. В таких условиях личностно ориентированное обучение становится практически невозможным.

При личностно – ориентированном же обучении учитель строит процесс обучения таким образом, чтобы на первый план выдвигались именно интересы и потребности ученика. И только со строгим учетом всех их особенностей учитель может определить основополагающую направленность именно своей деятельности. Этот момент является крайне важным, и его необходимо учитывать в обязательном порядке. В противном же случае никакой речи о личностно – ориентированном обучении даже быть не может – оно невозможно.

Методологические основы организации личностно-ориентированного урока

Личностно ориентированный урок в отличие от традиционного в первую очередь изменяет тип взаимодействия «учитель-ученик». От командного стиля педагог переходит к сотрудничеству, ориентируясь на анализ не столько результатов, сколько процессуальной деятельности ученика. Изменяются позиции ученика – от прилежного исполнения к активному творчеству, иным становится его мышление: рефлексивным, то есть нацеленным на результат. Меняется и характер складывающихся на

уроке отношений. Главное же в том, что учитель должен не только давать знания, но и создавать оптимальные условия для развития личности учащихся. Одним из способов повышения эффективности урока является использование нестандартных форм обучения: уроки-сказки, уроки-путешествия, уроки в форме игр и т.д. Соединение учебной и игровой деятельности удерживает внимание и интерес во время всего урока.

Для того чтобы урок действительно стал личностно - ориентированным, учитель обращается к субъектному опыту школьника как опыту их собственной жизнедеятельности. Самое главное, чтобы ребенок овладел способом решения поставленной задачи. Учитель использует для этого следующие приемы: «Давай подумаем вместе...», «Расскажи, каким способом выполнял задание...», «Выбери по своему усмотрению путь решения задачи и постарайся дать ему объяснение...».

Также во время проведения урока эффективен следующий метод: учитель поручает часть своих функций ученикам. Например, сильные ученики проверяют работу одноклассников, вслед за учителем вторично объясняют какой-либо материал. Такие вопросы: «Как ты рассуждал, чтобы прийти к такому выводу?», «Что делал для того, чтобы найти ответ?», «С чего ты начинал, когда стал решать данный вопрос?», способствуют развитию у школьника рефлексии своих интеллектуальных действий, самостоятельности, умения аргументировать свое решение. Ребенок ощущает себя активным творцом на уроке, это укрепляет его собственное «я», заставляет задуматься над тем, что он делает и как он это делает.

Для развития личности хороши задания творческого характера: например на уроках дети готовят презентацию на заданную тему, готовят сообщение о ком-либо или о чём-либо, пишут отзывы или сочинения. Здесь очень важно, чтобы каждая работа была оценена учителем. Я оцениваю работу по двум критериям, первая оценка за оформление и защиту, а вторая оценка за содержание, насколько глубоко охвачена данная работа. Хотелось бы отметить, что работа с презентациями и проектами развивает в детях не только познавательные навыки, но и способности уверенно и красиво выступать перед классом, каждая новая работа развивает учащихся разносторонне, творчески и свободнее. С целью внедрения личностно-ориентированного подхода к занятию, я учитываю следующие особенности:

- оценка и необходимая коррекция психологических состояний в течение всего занятия (эмоциональных – радость, досада, весёлость и др.; интеллектуальных – сомнение, сосредоточенность и др.);
- поддержка высокого уровня мотивации в течение всего занятия с использованием приёма смещения мотива на цель;
- выявление субъектного опыта детей по предложенной теме; подача нового материала с учётом психолого-педагогической характеристики группы;
- построение деятельности каждого ребёнка с учётом данных психолого-педагогических обследований .
- отказ от фронтальной работы как основной формы проведения занятия и широкое использование различных вариантов индивидуальной, парной или групповой работы;
- гендерный аспект в организации различных форм работы на занятии; в подборе методов и приёмов учебно-воспитательного процесса;
- использование при работе над закреплением темы разнообразного дидактического материала, позволяющего ребёнку развивать различные сенсорные каналы, проявлять избирательность к типу, виду и форме задания, характеру его выполнения;
- обязательная оценка и коррекция процесса и результата учебной деятельности каждого ребёнка в ходе занятия; широкое применение самооценки и взаимооценки;
- создание условий для формирования у каждого ребёнка высокой самооценки, уверенности в своих силах;
- проведение с детьми рефлексии занятия (что узнали, что понравилось, что хотелось бы изменить или, наоборот, повторить).

Какие же существуют личностно-ориентированные технологии?

Исследовательская (проблемно-поисковая)

Характерной чертой этой технологии является реализация педагогом модели "обучение через открытие"

Коммуникативная (дискуссионная)

Особенностью этой технологии является наличие дискуссий, характеризующихся различными точками зрения по изучаемым вопросам, сопоставлением их, поиском за счет обсуждения истинной точки зрения

Имитационного моделирования (игровая)

Характерной чертой этой технологии является моделирование жизненно важных профессиональных затруднений в образовательном пространстве и поиск путей их решения.

Психологическая (самоопределенческая)

Характерной чертой этой технологии является самоопределение обучаемого по выполнению той или иной образовательной деятельности.

Деятельностная

Характерной чертой этой технологии является способность ребёнка проектировать предстоящую деятельность, быть ее субъектом

Рефлексивная

Особенностью этой технологии является осознание ребёнком деятельности: того как, каким способом получен результат, какие при этом встречались затруднения, как они были устранены, и что чувствовал он при этом.

Если особенности всех технологий объединить в одну, то получится **интегральная технология**. Ярким представителем интегральной технологии является **проектная деятельность**, в основе которой лежит **проект**.

Существует немало определений понятия “проект”.

ПРОЕКТ в педагогике – это специально организованный педагогом и самостоятельно выполняемый детьми комплекс действий, где они могут быть самостоятельными при принятии решения и ответственными за свой выбор, результат труда, создание творческого продукта. (Мацкевич Т.А., Лукоянова Л.Г.)

Сущность технологии - стимулировать интерес ребят к определенным проблемам, предполагающим владение определенной суммой знаний и через проектную деятельность предусматривающим решение проблем, показать практическое применение полученных знаний. Все, что я познаю, я знаю, для чего это мне надо и где и как я могу эти знания применить - основной тезис понимания метода проектов.

Виды проектов:

монопредметный;

межпредметный;

надпредметный (внепредметный).

Проект позволяет интегрировать сведения из разных областей знаний для решения 1 проблемы и применить их на практике. Дети учатся сначала думать, а потом делать, составлять план действий, соблюдать соглашения и придерживаться достигнутых договорённостей. Деятельность каждого ребёнка должна быть направлена на достижения намеченного результата и каждый проект проходит ряд последующих этапов.

Структура проекта:

1. Начальная фаза – 1 этап – подготовительный.

Разработка концепции. Ответ на следующие вопросы:

а) Почему выбран именно этот проект?

б) Какова текущая ситуация?

в) Какие проблемы решает данный проект?

г) В чём заключается результат данного проекта?

2. Ключевая фаза – 2 – 3 этап – составление плана проекта.

а) Разработка проекта? (Практический и обобщающий)

б) В ходе проекта могут проходить изменения. Главное – не точное выполнение плана, а эффективность работы (достижение цели проекта)

3. Фаза реализации – 4 этап – внедренческий.

Выполнение основных мероприятий, необходим для достижения цели.

4. Разработка конспектов занятий – структура мероприятий по каждой теме. Контроль и корректировка планов.

5. Фаза завершения – 5 этап – заключительный – подведение итогов, оценка результатов и их корректировка.

Признаки проекта:

- наличие цели (нет цели – нет проекта);
- изменение (перевод образовательного процесса в желаемое состояние);
- ограниченность во времени (любой проект имеет начало и конец);
- уникальность проекта;
- ограниченность требуемых ресурсов.

Основные требования к проекту:

- наличие проблемы, требующего поиска решения;
- проект – это игра “всерьёз”;
- детская самостоятельность;

- сотворчество ребят и взрослых;
- применение знаний на практике.

Тематические проекты, объединяющие все способы познания, дают возможность каждому ребёнку выбрать тот путь познания, который ему органичен. Вместе с тем, действуя каждый в своём направлении (кто-то лепит, рисует, читает, “пишет” книжки, делает опыты) все вместе получают максимум сведений, наглядно представленных результатов, раскрывающих эту тему с разных сторон. Таким образом, проектное обучение хорошо укладывается в парадигму личностно-ориентированной педагогики, так как при работе над проектом каждый ребёнок может найти дело, наиболее соответствующее его интересам и возможностям. Проектное обучение в настоящее время развивается дальше. В частности, ведутся активные работы по методологии “направляемого проекта”, относящейся уже к пятому поколению образовательных технологий. Но совершенно очевидно одно – это обучение, где целевой установкой являются способы деятельности, в которой ребёнок развивается как субъект с правом свободы выбора.

Истоки развития личностно-ориентированной педагогической технологии содержатся в положениях диалоговой концепции культуры Бахтина - Библера, где обоснована идея всеобщности диалога как основы человеческого сознания. В традиционных дидактических системах основой любой педагогической технологии является объяснение, а в личностно-ориентированном образовании - понимание и взаимопонимание. Отличие этих двух феноменов заключается в следующем: при объяснении - только одно сознание, один субъект, монолог; при понимании - два субъекта, два сознания, взаимопонимание, диалог. Объяснение - всегда взгляд «сверху вниз», всегда назидание. Понимание - это общение, сотрудничество, равенство во взаимопонимании. Фундаментальная идея состоит в переходе от объяснения к пониманию, от монолога к диалогу, от социального контроля - к развитию, от управления - к самоуправлению. Основная установка педагога - не на познание «предмета», а на общение, взаимопонимание с учениками, на их «освобождение» для творчества. Творчество, исследовательский поиск являются основным способом существования ребенка в пространстве личностно-ориентированного образования. Но духовные, физические, интеллектуальные возможности детей еще слишком малы, чтобы самостоятельно справиться с творческими задачами обучения и жизненными проблемами. Ребенку нужны педагогическая помощь и поддержка.

Литература

1. Личностно-ориентированное обучение (Якиманская И.С.)
2. Технология саморазвивающего обучения (Селевко Г.К.)
3. Гуманно-личностная технология Амонашвили Ш.А
4. Технология «Педагогические мастерские»
5. Интернет ресурсы.

Түйін

Бұл мақала – оқушының өзіне деген сенімділігін арттыратын және дербес тұлға ретінде дамуына ықпал ететін соңғы технологиялар туралы еңбек. Мұғалімнің көздегіні – өз мүмкіндігін толық жүзеге асыра алатынына сенімді, жаңа тәжірибені танып қолдай білетін, өмірдің түрлі бұлтарыстарында дұрыс таңдау жасай алатын бірегей тұлға қалыптастыру.

Summary

This article is about modern technologies that promote student as confident and self-identity. The focus of the teacher - a unique integrated personality of the child, tending to the maximum of their opportunities, open to new experiences of perception, capable of informed and responsible choices in various situations

**ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ, ТІРШІЛІК ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМ
ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ, НАУКИ О ЖИЗНИ**

УДК 619=112.2

S.E.Aitzhanova, A. Turganbayeva, M. Umarova
M. Auezov Süd-Kasachstanische Staatliche Universität, Schymkent

BEGRIFF DER VETERINÄRMEDIZIN

Inhaltsangabe:

Veterinärmedizin ist eine polyvalente Wissenschaft, die sich mit Tierkrankheiten, mit dem Tierschutz und begleitender Forschung, mit der Lebensmittelsicherheit von tierischen Produkten, mit dem Schutz der Tiere aber auch mit Forschung in pharmazeutischen und biologischen Bereichen befasst. Worum geht es in der Veterinärmedizin: Prävention, Heilung und öffentliche Gesundheit.

Stichworten: Polyvalente Wissenschaft, Berufsordnung für Tierärzte, Veterinärverwaltung, MRT, CT, Doppler-Sonografie.

Veterinärmedizin (vom französischen Wort vétérinaire) ist eine polyvalente Wissenschaft, die sich mit Tierkrankheiten, mit dem Tierschutz und begleitender Forschung, mit der Lebensmittelsicherheit von tierischen Produkten, mit dem Schutz der Tiere aber auch mit Forschung in pharmazeutischen und biologischen Bereichen befasst. Worum geht es in der Veterinärmedizin: Prävention, Heilung und öffentliche Gesundheit. Das Studium der Veterinärmedizin basiert auf naturwissenschaftlichen Grundlagen. Die ganzheitliche Betrachtung und Behandlung von Tieren verlangt auch nach Kenntnissen aus dem Bereich der Sozialwissenschaften. Je nach Ausrichtung des späteren Arbeitsfelds gehört auch der Erwerb von technischen, manuellen oder betriebswirtschaftlichen Fähigkeiten zum Ausbildungsprogramm.

Berufsfeld

Das Wesen des tierärztlichen Berufs ist in der Berufsordnung für Tierärzte festgelegt:

„Die/der Tierärztin/Tierarzt ist berufen, Leiden und Krankheiten der Tiere zu verhüten, zu lindern und zu heilen, zur Erhaltung und Entwicklung eines leistungsfähigen Tierbestandes beizutragen, den Menschen vor Gefahren und Schädigungen durch Tierkrankheiten sowie Lebensmittel und Erzeugnisse tierischer Herkunft zu schützen und auf eine Steigerung der Güte von Lebensmitteln tierischer Herkunft hinzuwirken. Der tierärztliche Beruf ist kein Gewerbe; er ist seiner Natur nach ein freier Beruf. Die/der Tierärztin/Tierarzt ist der berufene Schützer der Tiere.“

Veterinärpraxis

Neben dem freien unabhängigen Beruf als niedergelassene Tierärzte („Praxis“, → Tierarztpraxis) arbeiten sie auch in der Veterinärverwaltung (Landwirtschaft, Kontrolle von Lebensmitteln usw., siehe auch Amtstierarzt) sowie in der Forschung, Lehre und Industrie. Die tierärztliche Praxis wird hauptsächlich von der Art der behandelten Tiere bestimmt. Im Bereich der Landwirtschaft sind es vor allem Nutztiere. Kleintierpraxen im städtischen Bereich betreuen überwiegend Heim- und Haustiere sowie Vögel, Fische nehmen neben exotischen Kleintieren schon ausbildungsbedingt einen geringeren Stellenwert in der tierärztlichen Versorgung ein. Andere Praxen spezialisieren sich z. B. auf Chirurgie, Labordiagnostik, Pathologie oder Tiergärten. In den letzten Jahren zeichnet sich im Bereich der Kleintier- und Pferdemedizin eine weitere Spezialisierung ab. Der Anteil an Tierkliniken steigt stetig. Moderne diagnostische Verfahren wie MRT, CT und Doppler-Sonografie haben sich in den letzten 10 Jahren auch hier etabliert. Im Spannungsfeld Heilen/Verhüten tendieren viele Praxen zur Vorbeuge und haben ihr Arbeitsfeld in Richtung Beratung und Schulung ausgeweitet. Das Führen einer tierärztlichen Hausapotheke leitet sich aus dem Dispensierrecht für praktizierende Tierärzte ab. Von Ende 2013 hat die Gesamtzahl der Tierärzte in Gebiet Südkasachstan um 1500 zugenommen. An den veterinärmedizinischen Bildungsstätten waren im Wintersemester 2012/2013 600 Studenten immatrikuliert (Frauenanteil 86 %).

Informationsmaterial

1. Александр Ханников, Справочник ветеринарного специалиста- 2011.
2. Die Webseite -Wikipedia

Түйін

Бұл мақалада мал дәрігерлік медицинаның мәні туралы және салымы туралы және тиімді мал шаруашылығының дамуы, қорғаныс үшін қауіп-қатерден адамдарды және ауру жануарларға келтірілген зияны және азық-түлік өнімдерінің және жануардың ата-тегінің өнімдері туралы айтылады.

Резюме

В данной статье говорится о сути ветеринарной медицины, о ее вкладе в сохранение и развитие эффективного животноводства, для защиты людей от опасности и ущерба, причиненного болезнями животных и пищевых продуктов и продуктов животного происхождения.

УДК 681.03.245

Д.Б. Баумуратова, Ф.Ж. Аманова.

ЮКГУ им М.Ауэзова, Колледж новых технологий, Шымкент, Қазақстан

КРИПТОГРАФИЯ И ЗАЩИТА ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ

Аннотация.

Большинство средств защиты информации базируется на использовании криптографических шифров и процедур шифрования-расшифрования.

Введение

Проблема защиты информации путем ее преобразования, исключая ее прочтение посторонним лицом, волновала человеческий ум с давних времен. История криптографии - ровесница истории человеческого языка. Более того, первоначально письменность сама по себе была криптографической системой, так как в древних обществах ею владели только избранные. Священные книги Древнего Египта, Древней Индии тому примеры.

С широким распространением письменности криптография стала формироваться как самостоятельная наука. Первые криптосистемы встречаются уже в начале нашей эры.

Бурное развитие криптографические системы получили в годы первой и второй мировых войн. Начиная с послевоенного времени и по нынешний день, появление вычислительных средств ускорило разработку и совершенствование криптографических методов.

Сейчас, по мере образования информационного общества, криптография становится одним из основных инструментов, обеспечивающих конфиденциальность, доверие, авторизацию, электронные платежи, корпоративную безопасность и бесчисленное множество других важных вещей. Криптографические методы могут помочь обеспечить безопасность.

Криптология

Проблемой защиты информации путем ее преобразования занимается криптология. Криптология разделяется на два направления - криптографию и криптоанализ. Цели этих направлений прямо противоположны.

Криптография занимается поиском и исследованием математических методов преобразования информации.

Сфера интересов криптоанализа – исследование возможности расшифровывания информации без знания ключей.

В данной презентации основное внимание уделено криптографическим методам.

Базовых методов преобразования информации, которыми располагает криптография, среди них:

- шифрование (симметричное и асимметричное);
- вычисление хэш-функций;
- системы электронной подписи;
- управление ключами.

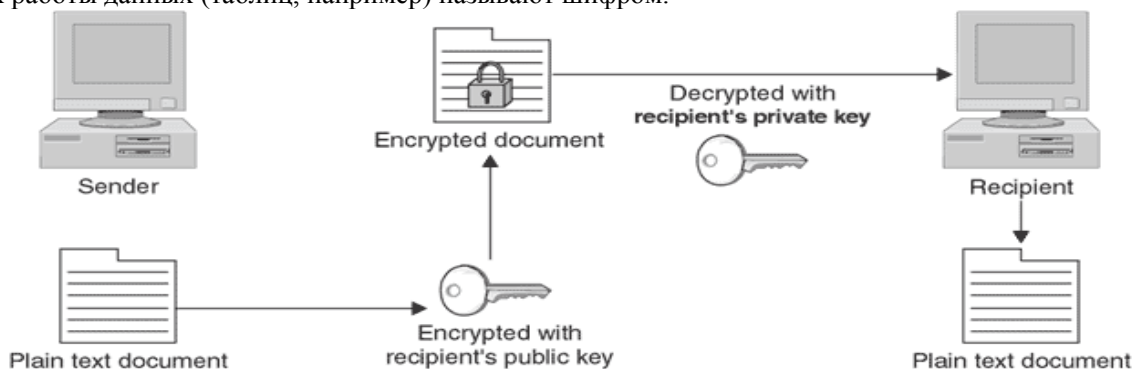
Шифрование

Шифрование - процесс преобразования данных, с целью затруднения получения доступа к исходным (не преобразованным) данным.

Шифрование часто выполняется с помощью ключа – т.е. некоторых данных, которые используются при шифровании и позволяют выполнить обратное действие. По понятным причинам как минимум часть этой информации не разглашается.

Без ключа получение исходных данных (или повторное шифрование) становится гораздо более трудоемким, и таким образом для заданного уровня рентабельности становится недостижимым.

Комплект из алгоритма шифрования, алгоритма расшифровки (если он существует) и необходимых для их работы данных (таблиц, например) называют шифром.

Классификация шифров

Классифицировать шифры можно по разным основаниям. Наиболее популярны такие:

По общему принципу обработки: поточные и блочные. Поточные методы выполняют шифрование побайтно (или побитно), используя только уже полученные данные. Эти методы позволяют шифровать данные при передаче.

По существованию дешифрующего преобразования: обратимое – преобразование, для которого существует обратное преобразование (дешифрующее), и необратимое – т.е. такое, для которого такого преобразования не существует.

По используемым ключам: симметричные и асимметричные. Симметричные методы шифрования используют один и тот же ключ и для шифрования, и для расшифровки сообщений (табл. 1).

Тип	Описание
DES (Data Encryption Standard)	Популярный алгоритм шифрования, используемый как стандарт шифрования данных правительством США. Шифруется блок из 64 бит, используется 64-битовый ключ (требуется только 56 бит), 16 проходов Может работать в 4 режимах: <ul style="list-style-type: none"> • Электронная кодовая книга (ECB Electronic Code Book) - обычный DES, использует два различных алгоритма. • Цепочечный режим (CBC Cipher Block Chaining), в котором шифрование блока данных зависит от результатов шифрования предыдущих блоков данных. • Обратная связь по выходу (OFB Output Feedback), используется как генератор случайных чисел. • Обратная связь по шифратору (CFB Cipher Feedback), используется для получения кодов аутентификации сообщений.
RC5	Имеет размер блока 32, 64 или 128 бит, ключ с длиной от 0 до 2048 бит, от 0 до 255 проходов. Быстрый блочный шифр Алгоритм, которым владеет RSA Data Security.
CAST	64-битный блочный шифратор, ключи длиной от 40 до 64 бит, 8 проходов. Неизвестно способов вскрыть его иначе как путем прямого перебора.
Blowfish	64-битный блочный шифратор, ключ переменного размера до 448 бит, 16 проходов, на каждом проходе выполняются перестановки, зависящие от ключа, и подстановки, зависящие от ключа и данных. Быстрее, чем DES разработан для 32-битных машин.

Хэш-функции. Криптографическими методами можно обеспечить не только конфиденциальность, но и проконтролировать целостность передаваемых или хранимых данных.

Контроль целостности производится с помощью хэш-функций. Хэш-функции являются одним из важных элементов криптосистем на основе ключей. Их относительно легко вычислить, но почти невозможно расшифровать. Хэш-функция имеет исходные данные переменной длины и возвращает строку фиксированного размера (иногда называемую дайджестом сообщения – MD), обычно 128 бит. Хэш-функции используются для обнаружения модификации сообщения (то есть для электронной подписи). (табл. 2).

Электронная подпись. Электронная подпись так же позволяет проверять целостность данных, но не обеспечивает их конфиденциальность. Электронная подпись добавляется к сообщению и может шифроваться вместе с ним при необходимости сохранения данных в тайне. Добавление временных меток к электронной подписи позволяет обеспечить ограниченную форму контроля участников взаимодействия. (табл. 3).

Тип	Описание
DSA (Digital Signature Authorization)	Алгоритм с использованием открытого ключа для создания электронной подписи, но не для шифрования. Секретное создание хэш-значения и публичная проверка ее - только один человек может создать хэш-значение сообщения, но любой может проверить ее корректность. Основан на вычислительной сложности взятия логарифмов в конечных полях.
RSA	Запатентованная RSA электронная подпись, которая позволяет проверить целостность сообщения и личность лица, создавшего электронную подпись. Отправитель создает хэш-функцию сообщения, а затем шифрует ее с использованием своего секретного ключа. Получатель использует открытый ключ отправителя для расшифровки хэша, сам рассчитывает хэш для сообщения, и сравнивает эти два хэша.
MAC (код аутентификации сообщения)	Электронная подпись, использующая схемы хэширования, аналогичные MD или SHA, но хэш-значение вычисляется с использованием как данных сообщения, так и секретного ключа.

Заключение

За пределами обзора остались такие области криптографических исследований как квантовая криптография, криптографические протоколы, хэш-суммы с ключом, распределенные системы аутентификации или методы генерации псевдослучайных последовательностей.

Повышение производительности вычислительной техники и появление новых видов атак на шифры

Тип	Описание
MD2	Самая медленная, оптимизирована для 8-битовых машин.
MD4	Самая быстрая, оптимизирована для 32-битных машин.
MD5	Наиболее распространенная из семейства MD-функций. Похожа на MD4, но средства повышения безопасности делают ее на 33% медленнее, чем MD4. Обеспечивает целостность данных, считается безопасной
SHA (Secure Hash Algorithm)	Создает 160-битное значение хэш-функции из исходных данных переменного размера. Предложена NIST и принята правительством США как стандарт. Предназначена для использования в стандарте DSS.

ведет к понижению стойкости известных криптографических алгоритмов. Таким образом, используемые криптографические средства должны постоянно обновляться. Поддержание и обеспечение надежного

функционирования механизмов системы защиты информации сопряжено с решением специфических задач и поэтому может осуществляться лишь специалистами – высококвалифицированными криптографами и криптоаналитиками, которые могут гарантировать надежность используемых алгоритмов и программных средств, реализующих функции защиты информации.

Литература

1. И. А. Калинин, Н. Н. Самылкина, Элективный курс «Основы Информационной безопасности при работе в телекоммуникационных сетях». - М.: Чистые пруды, 2007. - 32 с. - (Библиотечка «Первого сентября», серия «Информатика». Вып. 2(14)).
2. С. В. Глушаков, Т. С. Хачиров, Р. О. Соболев, «Секреты хакера. Защита и атака. - Харьков: Фолио, 2004. – 414 с.
3. Gordon L.A., Loeb M.P., Lucyshyn W., Richardson R. CSI/FBI Computer Crime and Security Survey 2005. Computer Security Institute Publications, 2005 – 26 p.
4. Иванов М.А. Криптографические методы защиты информации в компьютерных системах и сетях. М.: КУДИЦ-ОБРАЗ, 2001 – 368 с.
5. Курило А. Информационная безопасность в организации: взгляд практика. // Открытые системы, #07-08/2002.
6. Uniform Rating System for Information Technology. Federal financial institutions examination council.1999 – 11 p.
7. International Organization for Standardization. Code of Practice for Information Security Management / ISO 17799.
8. International Organization for Standartization. The Common Criteria for Information Technology Security Evaluation / ISO 15408.
9. Schneier B. Snake Oil, Crypto-Gram <<http://www.counterpane.com/Crypto-Gram.html>>, February, 1999.
10. Отставнов М. Краткий путеводитель по миру PGP // "Компьютерра" №48, 1997.

Резюме

Шифрлеу алгоритмдердің кең таралған түрлерімен қазіргі замандағы олардың дамуы туралы қарастырылған.

Summary

In this article, overview of popular crypto algorithms is provided, current cryptography development trends are considered as well.

Р.О.Жумабаева, Г.С.Сейітқазы

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ОҚО ЖҮЗІМ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ДАМУЫ

Аңдатпа

Республиканың жүзім шаруашылығы жергілікті халық пен өндірістік орталықтарды бағын жүзім мен шараптық шикізатпен қамтамасыз етуде өте маңызды сала. Оңтүстік Қазақстан облысының жүзім шаруашылығының дамуы соңғы жылдары айтарлықтай қарқынды жүруде. Бұл өңірдің жүзім шаруашылығында Сарыағаш және Сайрам аудандарының жүзімдік аландары мен дақыл өндірісі ең көп көлемді болып отыр.

Кілттік сөздер: жүзімдік, өнімділік, облыс, аудан, қожалық, санат, кәсіпорын, динамика

Жүзім шаруашылығының табыстылығы – өсірілетін дақылдың морфологиялық белгілерін жеткілікті білген маман ғана, оның өсу-даму барысында әр мүшесінің өсу ерекшеліктеріне байланысты, биологиялық талаптарын ескеріп, агробиотехникалық шараларды дұрыс қолданып, мол, тұрақты өнім алуды қамтамасыз ете алады.

А.А.Рыбаков және С.А.Остроухова өзінің еңбегінде ССРО жүзім өндірістік шаруашылығы он бір республикаларда дамыған. Бұл өндірістік аймақтарда жүзімдіктер көлемі, мамандануы, өсіру мәдениетіне, сортиментіне және басқа ерекшеліктеріне байланысты ажыратылып келген (кесте 1) [1].

М.Әуезов атындағы ОҚМУ ғылыми еңбектері

Кесте1 - Бұрынғы одактас республикадағы жүзімдіктер екпелерінің көлемі мен өнімділігі

Республика	Ауданы, мың.га	с.і. жеміс беретіндері, мың.га	Өнімділігі, ц/га
ССРО-барлығы	1220	839	73,9
Оның ішінде:			
Ресей Федерациясы	185	144	74,5
Украина ССР	208	145	63,4
Өзбек ССР	121	68	63,8
Қазақ ССР	25	20	59,4
Грузин ССР	90	76	57,6
Әзірбайжан ССР	271	198	96,4
Молдаван ССР	228	138	71,1
Қырғыз ССР	9	6	58,4
Тәжік ССР	28	20	58,4
Армян ССР	31	25	78,9
Түркмен ССР	24	925	77,7

Жүзім шаруашылығы бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарын Қазақ жеміс-жидек және жүзім шаруашылығы ғылыми-зерттеу институты жүргізеді. Институтта Р.Т. Технеряднованың жетекшілігімен Қазақстандағы жүзім генефондының негізін құратын жүзімнің 340 сортының үлгілері бар ампелографиялық коллекция жасалып, 30-ға жуық жүзімнің жаңа сорттары шығарылды (В.П. Понамарчук, Р.Т. Технеряднова, Л.И. Бекетаева, т.б.). Елімізде жүзімнің 28 сорты аудандастырылған (оның ішінде 12 сорты – асханалық, 2 сорты – әмбебап, 14 сорты – техникалық). Жалпы жүзімдіктер көлемінің 75%-ын тех. сорттар құрайды. Ең көп тараған сорттар: Ркацителі, Саперави, Рислинг т.б [1].

1985 жылға дейін Қазақ жеміс-жейдек және жүзім шаруашылығы ғылыми-зерттеу институтының (ҚазЖЖҒЗИ) қарауындағы екі мамандандырылған тұқымдық шаруашылық (қазір - "Мерке" РМҚК және "Сарыағаш" РМҚК) қоса алғанда жылына 3 млн. дейін жүзім көшетін өндірген. Өткен ғасырдың 90-шы жылдарында саладағы дағдарыстан және тиісінше сұраныстың болмауынан, олар іс жүзінде отырғызу материалдары өндірісін тоқтатқан[2].

Оңтүстік Қазақстан облысының жүзім шаруашылығындағы жаңа ғасырдың алғашқы онжылдығында жоғарыда көрсетілген тоқырау кезеңіндегі біршама кедергілері шешіліп, едәуір қарқынды дамуы байқалған. Осылайша, «2006-2010 жылдардағы Оңтүстік Қазақстан облысының ауыл, орман және балық шаруашылығы» атты ОҚО статистика департаментінің жинағының мәліметтерін сараптап көргенде, жүзім шаруашылығының келесі өзгеру динамикасын анықталды. Төмендегі кестеде облыстың жүзімдік екпелерінің ең көп көлемді екі – Сайрам және Сарыағаш аудандары алынған (кесте 2)[3].

Кесте2

ОҚО, Сайрам және Сарыағаш аудандары бойынша 2006-2010 жылдардағы даму барысы

1). Облыс бойынша жүзімдік екпелері көлемінің 2006-2010 жылдардағы өсу динамикасы										
Қатар	Аудандар	Шаруашылықтың барлық санаттары								
		2006	2007	%	2008	%	2009	%	2010	%
1	Шаруашылықтың барлық санаттары	4410	5183	17,5	6308	21,7	7064	12,0	7555	7,0
2	Ауылшаруашылық кәсіпорындары	1601	1271	20,6	1682	32,3	1821	8,2	2120	16,4
3	Шаруа (фермер) қожалықтары	1722	2627	52,5	3255	24,2	3866	18,7	4100	6,0
4	Жұртшылық шаруашылықтары	1087	1285	18,3	1371	6,7	1378	-	1335	-3,0
2). Сайрам ауданы бойынша жүзімдік екпелері көлемінің 2006-2010 жылдардағы өсу динамикасы										
Қатар	Аудандар	Шаруашылықтың барлық санаттары								
		2006	2007	%	2008	%	2009	%	2010	%
1	Шаруашылықтың барлық санаттары	739	1007	36,3	1291	28,2	1551	20,1	1523	-0,02
2	Ауылшаруашылық кәсіпорындары	287	355	23,7	459	29,3	497	0,08	436	-12,3
3	Шаруа (фермер) қожалықтары	415	612	47,5	793	29,6	994	25,3	1027	3,3

М.Әуезов атындағы ОҚМУ ғылыми еңбектері

4	Жұртшылық шаруашылықтары	37	41	10,8	39	-4,9	60	53,8	60	-
3). Сарыағаш ауданы бойынша жүзімдік екпелері көлемінің 2006-2010 жылдардағы өсу динамикасы										
Қатар	Аудандар	Шаруашылықтың барлық санаттары								
		2006	2007	%	2008	%	2009	%	2010	%
1	Шаруашылықтың барлық санаттары	1494	1308	-12,4	1451	10,9	1643	13,2	1534	-6,6
2	Ауылшаруашылық кәсіпорындары	731	182	-75,1	325	78,5	372	14,5	263	-29,3
3	Шаруа (фермер) қожалықтары	501	697	39,1	697	-	830	19,1	830	-
4	Жұртшылық шаруашылықтары	262	429	63,7	429	-	441	0,03	441	-

Облыс бойынша жүзімдік екпелерінің жалпы ұлғаю фонында 2007, 2008 жылдарғы көлемнің кейінгі 2009, 2010 жылдарға қарағанда әлдеқайда жоғары-2007-17,5дан 52,5% дейін көбеюі; 2008-21,7 және 32,3%; Ал 2009 көлемнің ұлғаюы бар болғаны 18,7 % , 2010-16,4 % аспады.

Осындай бағыт Сайрам ауданында да байқалған, 2007, 2008 жылдардағы жүзімдіктердің ұлғаюы 36,3; 47,5% дейін жетсе; 2009,2010 жылдарғы көбею-

20,1; 25,3% дейін болды. Мұндай тенденцияда меншікке қатысты санаттарға байланысты ауытқулар байқалады, мысалы Сарыағаш ауданындағы 2006,2007жж. 731 га-дан 182 га-ға дейін түсіп кетуі және 2009,2010 жж. жүзімдіктердің 372га-дан 263га-ға төмендеген. Бұл өзгерістердің себептері ауылшаруашылық кәсіпорындары санатындағы бірліктер-бұрынғы совхоз бен колхоздардың түрлі шаруашылық бірліктерге ауысып, жаңа құрылымдарға өтуіне байланысты болды.

Сонымен, ОҚО жүзім шаруашылығының дамын анықтайтын жүзімдік екпелерінің көлемінің бір күрт өсуі байқалған. Мұндай өзгерістер тұтас облыс бойынша және жүзім екпелерінің ең көп шоғырланған екі- Сайрам және Сарыағаш аудандарында белгіленді. Қарастырылған бес жылдың алғашқы кезеңінде жүзімдіктердің қатты ұлғайып, кейінгі жартысында біркелкілік жағдайға келген.

Әдебиеттер

1. Рыбаков А.А.,Остроухова С.А.Виноградарство.Уч.пособие для студентов селскохозяйственных инситутов.Изд-во «Мехнат»-Ташкент-1988г.-285с.
2. Фулга И.Г.Основы виноградарства и плодоводства.М.«Колос»,1978.-310с.
3. Ауыл (село) дамуының мониторингі. Тоқсан сайын шығатын статисти калық жинақ. Оңтүстік Қзақстан облысының статистика департа менті.Б.80,106. -Шымкент қ., 2009г.

Резюме

Значительное развитие виноградарства Южно-Казахстанской области шло в первом десятилетии нового века. Анализ динамики изменения общей площади виноградников ЮКО по всем категориям хозяйств, а также крестьянским (фермерским) хозяйств, частным хозяйствам населения показал резкое увеличение в 2007 и 2008годы и более равномерный сравнительно медленный подъем показателей в 2009 и 2010годы.

Summary

The rise of viticulture in the southern Kazakhstan region were observed in 2006-2010. The analysis of dynamics of change of the total area of vineyards of South-Kazakhstan region on all categories of farms and peasant (farmer) farms, private farms showed a sharp increase in 2007 and had and more even relatively slow rise of indicators in 2009 and had.

Лесбекова С.Ж, Мамырбаева С.С., Калдыбекова Г.М.
ЮКГУ имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

УТИЛИЗАЦИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОТХОДОВ БИОТЕХНОЛОГИЧЕСКИМ МЕТОДОМ

Аннотация. Современная биотехнология – это направление, призванное изыскивать пути промышленного применения биологических агентов и процессов. Это комплексная многопрофильная область, включающая микробиологический синтез, генетическую, белковую и клеточную инженерию, инженерную энзимологию.

Биотехнология в основном опирается на использование микроорганизмов. Поэтому знания, накопленные микробиологией о многообразии мира, о строении, генетике, физиологии, изменчивости, экологии микробов создают научную основу для развития многих биотехнологических производств. Традиционное сырьё для различных отраслей химической и перерабатывающей промышленности (нефть и газ) истощается, а это приведёт к тому, что всё более широко будут использоваться ресурсы биомассы [1].

Цель работы – утилизация производственных отходов, а именно отраслях химии, с помощью штамми *Acinetobacter calcoaceticus* и *Acinetobacter radioresistens*.

Ключевые слова: биотехнология, отходы, утилизация, микроорганизмы, производства, углеводороды, химия

Благодаря антропогенной деятельности человека (промышленной, сельскохозяйственной, бытовой и т.д.) постоянно происходит изменение физических, химических и биологических свойств окружающей среды, причём многие из этих изменений весьма неблагоприятны. Прогнозируется, что биотехнология будет оказывать многообразное и всё возрастающее влияние на способы контроля за окружающей средой и на её состояние

Прекрасным примером такого влияния служит внедрение новых, более совершенных методов биотехнологической переработки отходов, применение биотехнологии в борьбе против распространения ксенобиотиков и нефтяных загрязнений.

Сегодня быстро развиваются разнообразные отрасли промышленности, в которых процессы жизнедеятельности микроорганизмов используются для создания замкнутых систем, для контроля за загрязнением сточных вод, биотестирования, для использования альтернативных энергоресурсов и химического сырья, как в промышленности, так и в сельском хозяйстве [5].

Основные задачи, которые решает биотехнология в деле охраны окружающей среды, следующие:

1. Утилизация органических и неорганических токсичных отходов.
2. Возобновление ресурсов для возврата в круговорот веществ углерода, азота, фосфора и серы.
3. Получение ценных видов органического топлива.

Одно из наиболее важных направлений биотехнологии – обработка сточных вод, твёрдых выбросов, контроль за загрязнением окружающей среды и создание безотходных технологий.

В последнее время резко увеличилось количество и усложнился качественный состав веществ, загрязняющих среду. Бурное развитие химии и её внедрение в народное хозяйство наряду с огромным экономическим эффектом и многими блестящими достижениями несёт определённую опасность в смысле нарушения сложившихся в течение сотен тысяч лет биомов симбиотирующих и взаимодополняющих обитателей биосферы. Наиболее опасно загрязнение окружающей среды вредными для здоровья человека ядовитыми, канцерогенными и мутагенными веществами [2].

Промышленные отходы можно в первом приближении разделить на две категории: 1) отходы производств, основанных на использовании биологических процессов (производство пищевых продуктов, напитков, ферментация); 2) отходы химической промышленности. В первом случае отходы имеют различный состав и обычно перерабатываются путем биологического окисления, как это делалось традиционно в случае бытового мусора. Однако такой способ экономически невыгоден, и в настоящее время широко обсуждается вопрос о возможности уменьшения объема разбавленных сточных вод либо их непосредственного использования - трансформации (для получения биомассы или других ценных продуктов), или же путем извлечения из них ценных соединений.

В многочисленных и разнообразных отраслях химической промышленности образуется большое количество отходов, причем многие из них с трудом поддаются разрушению и длительное время присутствуют в среде. Поэтому часто перед обычной биологической переработкой отходов бывает необходимо провести их предварительную химическую или физическую обработку. Использование специфических микроорганизмов для расщепления ксенобиотиков при переработке отходов еще не нашло

широкого применения в промышленности, и тем не менее подобный подход представляется весьма перспективным. Это может быть:

- 1) деградация отдельных видов отходов *in situ* с помощью специализированных культур микроорганизмов или их сообществ;
- 2) введение специально подобранных культур в обычные системы переработки отходов;
- 3) ликвидация и обезвреживание разливов нефти;
- 4) извлечение металлов;
- 5) биологическая очистка газов от пахучих и вредных соединений (меркаптанов, сероводорода, цианида, хлорзамещенных углеводородов и т.д.);
- 6) получение биомассы из отходов;
- 7) превращение отходов в метан.

Именно химический и композиционный состав отдельных компонентов нефти определяют особенности утилизации их микроорганизмами. Решающее значение для использования алифатических углеводородов имеет длина цепи: по мере удлинения цепи парафинов растет число видов микроорганизмов, способных использовать эти соединения, а также активность их использования. После первичной атаки микроорганизмов в нефтезагрязненной среде остаются алканы с очень длинной цепью, полициклические нафтены, полиароматические углеводороды и смеси веществ, составляющие фракцию смол и асфальтенов. Все эти вещества не могут быть метаболизированы отдельными микроорганизмами, и их деструкция в природных условиях связывается с действием смешанных популяций микроорганизмов, — сообществ, для которых характерны отношения кооперации и взаимопомощи [3].

Кооперация — это уникальные взаимоотношения между метаболически разными типами бактерий, которые зависят друг от друга при разрушении субстратов.

Биологическая очистка представляет собой внесение в почву бактерий, способных разлагать нефтепродукт и вырабатывающих вещества, способствующих его быстрому смыванию (биогенных ПАВ); веществ, необходимых для их роста, а также другие мероприятия для создания для них наиболее благоприятных условий.

Штаммы *Acinetobacter calcoaceticus* и *Acinetobacter radioresistens* эффективно окисляют ароматические и нециклические компоненты. Особенно важной является способность к росту на ароматических углеводородах, таких как толуол, бензол и ксилол, которые в естественных условиях и при биоремедиации разлагаются сложнее всего.

При изучении активности в лаборатории степень деградации нефтепродуктов составила от 40.3 до 99.7% для разных штаммов (рис. 1). В микрополевым опыте в течение 60 дней деструкция нефтепродуктов на участке без добавления биопрепарата составила 8.83% за счет деятельности аборигенной микрофлоры, а на участке с внесением биопрепарата — уже 48.37% [4-5].

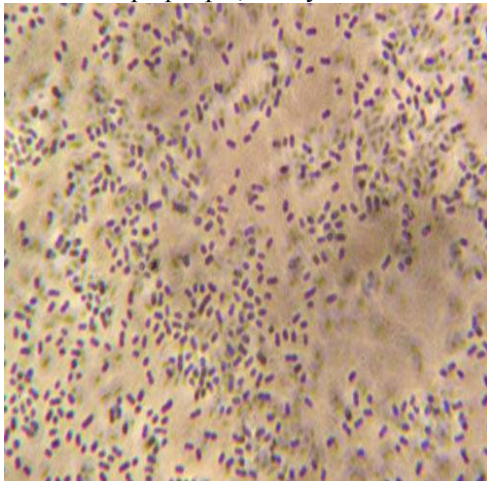

Рисунок 1. Морфология штаммов *Acinetobacter*.

После введения в нефтезагрязненную почву некоторых штаммов этих бактерий наблюдается улучшение плодородных свойств почвы.

Рисунок 2. Деятельность нефтедеструкторов. Слева — опытная колба со штаммами бактерий *Acinetobacter*. Справа — Контрольная колба без бактерий

Исследование показало, что использования консорциума данных штаммов в составе биопрепарата весьма целесообразно. Основная роль *Acinetobacter radioresistens* — ферментативное окисление нефтепродуктов (штамм В-5064 эффективно окисляет нефть, штамм В-2838 — бензин), а *A. calcoaceticus* В-3780 продуцирует эффективный биосурфактант. Преимуществом предлагаемого консорциума штаммов микроорганизмов является способность расти на обедненной питательной среде, а также высокая скорость окисления нефти и нефтепродуктов, что позволяет эффективно использовать его при биологической очистке почв, почвогрунтов и вод, загрязненных нефтепродуктами [6].

Литература

1. Технология восстановления почв, загрязненных нефтью и нефтепродуктами. Справочник. — М.: РЭФИА. НИА. — Природа. — 2003. — С. 258;
2. Вельков В.В. (1995). Биоремедиация: принципы, проблемы, подходы. Биотехнология **3–4**, 20–27;
3. Сайт нефтеперерабатывающей установки класса МНПУ: «Состав нефти и классификация»;
4. Иваненко Н.В. Экологическая токсикология. Часть 4: «Нефть и нефтепродукты»;
5. Карасева Э.В. и др. (2009). Биоремедиация черноземной почвы, загрязненной нефтью. Биотехнология **2**;
6. Кононова В.В., Самсонова А.С., Семочкина Н.Ф. (2007). Сурфактантообразующая микрофлора: свойства и практическое использование. Микробные биотехнологии: фундаментальные и прикладные аспекты. Сборник научных трудов ГНУ «Институт микробиологии НАН Беларуси».

Түйін

Бұл мақалада негізінен өндіріс қалдықтарын биотехнологиялық әдіспен, нақтырақ айтқанда *Acinetobacter calcoaceticus* и *Acinetobacter radioresistens* бактерия штамдарының көмегімен утилизациялау қарастырылған. Біз зертханада мұнай төгілген топырқты зерттеп, топырақты биологиялық әдіспен тазалау зиянсыз және экология жағынан тиімді екені байқалды.

Summary

In recent years, dramatically increased the number and become more complex qualitative composition of substances polluting. In many and various chemical industries produce large quantities of waste, many of which are difficult to destroy and long present in the medium. So often over conventional biological waste treatment may be necessary to carry out their preliminary chemical or physical treatment. Use of specific microorganisms to cleave xenobiotics in waste management has not yet found wide application in industry, and yet this approach is very promising. The main role of *Acinetobacter radioresistens* - enzymatic oxidation of petroleum products. The advantage of the proposed consortium of microorganisms is the ability to grow on nutrient-depleted environment, and a high rate of oxidation of oil and oil products that can effectively use it in biological treatment of soils, soil and water contaminated with petroleum products.

С.Ж. Лесбекова, А.Ж. Сарсенбаева, Д.Е.Құдасова
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ЗИЯНДЫ МИКРООРГАНИЗМДЕРМЕН БҮЛІНГЕН ТАҒАМ ӨНІМДЕРІНІҢ АДАМ ОРГАНИЗМІНЕ ӘСЕРІ

Аннотация.

Микроағзалар түскен тамақ өнімдері тағамдық улану тудыруы мүмкін. Токсиндер тамақ өнімдерінде микроағзалардың аса көп мөлшерде көбеюінің нәтижесінде оны тамаққа пайдаланғанша түзіледі.

Тамақ өнімдерінде жиірек кездесетін микроағзалар мен токсиндерді қарастырамыз: ботулизм – 10-400 С-та анаэробты дамиды. Бұл ауру қоздырғыштары көбіне шикі сан еттер мен балыққа жұғады. Олардың споралары жылудың әсеріне аса төзімділігімен ерекшеленеді. Уланудың екі клиникалық түрі бар: а) жедел түрі – инкубациялық кезеңі 12-36 сағат, симптомдары дауыстың қырылдауы, бас ауруы, жүректің айынуы, құсу, ауыздың құрғауы, көздің қосарландырып көруі; б) жеңіл түрі – инкубациялық кезеңі ұзақ мерзімге (бірнеше тәулік), жеңіл симптомдар байқалады.

Жұмыстың мақсаты- зиянды микроорганизмдермен бүлінген тағам өнімдерінің адам организміне әсерін зерттеу

Кілттік сөздер: микроағзалар, тағам өнімдері, аурулар, адам ағзасы, улану, қоректік орта, зерттеу әдістер

Бактерия тұқымдасы протейдің (*Proteus*) табылуы өндірістің санитариялық – гигиеналық талапқа сай болмауы мен тағам өнімдерінің шикізат немесе дайын өнім ретінде сақталу мерзімі мен жағдайының бұзылуын дәлелдейді.

Санитариялық көрсеткіштер, шамамен патогенді және патогенді микроағзалар барлық тағам түрлерінде анықталады. Коагулазалық оң стафилококктарды (*St. aureus*) көптеген тағам түрлерінің, соның ішінде ыстық көжелерде (борщ, щи, тұздық көжесі, харчо көжесі, ащы көже, көкөніс қосылған картоп көжесі, сорпалар) анықтайды. Мезофилді аэробты және факультативті анаэробты микроағзалар санын құрамында рецепт бойынша дайындалған тағам түрлерінде (маринатталған көкөніс салаттар, тұздалған қырыққабаттар, тұздалған қиярлар, квас және айрандағы көкөніс пен ет қосылған сорпа, қызылша көжесі, ірімшік, қаймақтарда және т.б.) анықталмайды. *E.coli* (ішек таяқшасы) тағамдар мен аспаздық тағам түрлерінде анықталады. Көбінесе эпидемиологиялық көзқараспен болатын немесе дайындау кезінде термиялық өңдеу жүргізілгеннен кейінгі қолмен жасалған технологиялық үрдістерде қарастырылады. (Шикі және маринатталған көкөніс пен жеміс-жидектерден жасалған салаттар, тұздалған қырыққабаттар, тұздалған қиярға қосылған алма, хрен, ірімшік және т.б.; ет, тауық еті, балық, шұжық өнімдері, қақталған және құйылған өнімдер, паштеттер, көжелер, гарнирлер - макарон, күріш өнімдері, қайнатып пісірілген картоп пюресі , нәр суы, мусс). Тағам өнімдерін зерттеу барысында зертханалық жаңа құрал - жабдықтар пайдаланылады: гигиеналық мониторинг аспабы - «НУ-ЛИТЕ-2».

Кез-келген тағамдық заттардың құрамында микроорганизмдерге қоректік орта болып саналатын органикалық заттар бар. Егерде оларды микробтар пайдаланатын болса, онда тағамның сапасы өзгереді, кейде олар бүлініп кетеді. Сонымен қатар, тағамдық заттар ұзақ сақталса, ондағы ферменттер бүлдіруге белсене қатысады. Бұл түрлі тағамдарда микроорганизмдердің әсерінен болатын биохимиялық процестерді реттеу қажет екенін аңғартады. Бірақ әр түрлі тағамдарды сақтағанда микробиологиялық процестерді реттеудің түрліше тәсілін қолдануды қажет етеді. Айталық, жаңадан жиналған көкөністер мен жемістерді сол күйінде белгілі бір температурада ұзақ уақыт сақтауға болады, бұл тағамдарда табиғи иммунитет бар, сондықтан микроорганизмдер ол тағамдарда бірден өсіп дами алмайды. Ал ет тағамдарын сақтағанда биохимиялық процестер айтарлықтай орың алады. Малды сойғаннан кейінгі еттегі түрлі физикалық, химиялық және биохимиялық өзгерістер бірсыпыра уақытқа созылады. Алғашында бұл өзгерістер негізінен ет құрамындағы ферменттердің әсерінен болады. Бұл кезде ортадағы ылғалды ет өзіне тартып алады, ал кейіннен оны сыртқа бөліп шығарып, ет жұмсарып, жіби бастайды. Әдетте еттегі протеолитикалық ферменттер активті әрекет етеді. Сөйтіп, етте амин қышқылдарының мөлшері бастапқы мөлшерінен едәуір артады. Бұл процесс сақтау температурасына байланысты белгілі бір жылдамдықпен жүреді. Ноль және одан сәл жоғары температурада бұл бірнеше күннің ішінде аяқталады. Микроорганизмдер дамуына қажетті қолайлы температурада әр түрлі микробиологиялық процестер басталады. Бұл процестің ішінде тұрмыста көп кездесетіні — шіру. Шіру кезінде еттің құрам бөлігі өзгереді иісі нашарлайды Ет тағамдарының бетінде микроорганизмдердік өсіп дамуынан түрлі бояулар пайда болады. Мысалы, етте қызыл дақтардың пайда болуы онда хромобактериум

продигиозумның, көк дақтардың түсуі — псевдомонас пиоциана, ал сары дақтың болуы — сарцина флава микробтарының өсіп дамуына байланысты. Әдетте бояу түс-кен ет зиянсыз, бірақ оны тұтынар алдында тазартқан жөн. Түрлі бояулардан басқа етте кейде жарық бактериялары мен зең саңырауқұлақтары да тіршілік етеді. Жарық бактерияларының әсерінен ет қараңғыда жарықтанып, сәуле шашады. Ал еттің бетін-де зең саңырауқұлақтары өсіп дамығанда, еттің түсі сұр және жасыл тартады. Әр түрлі микроорганизмдердің дамуын тоқтату үшін, алдымен етті —25°-ға қатырады да, кейіннен —10° салқында ұстайды.

Микроорганизмдер жұмыртқада да тіршілік ете алады. Қолайлы жағдай туғанда жұмыртқа сыртындағы микроорганизмдер дамып, оның ішіне енуі мүмкін, сөйтіп оны бүлдіреді. Әсіресе, оған тез қозғалатын протеус бульгарис, бациллус субтилистер енеді. Жұмыртқада белок заттары мол болғандықтан, ол шіріту бактерия-ларына аса қолайлы орта болып есептеледі. Олар белокты шіріткенде жұмыртқаның сұйық ағы — белогы мен сары затының арасындағы аралық қабықты бүлдіреді. Сөйтіп, бұл екі зат бір-бір-бірімен араласып кетеді. Шіріту бактерияларының тіршілік әрекетінәтижесінде, ұнамсыз иісті заттар, соның ішінде күкіртті сутеп пайда болады. Мұны болдырмау үшін жұмыртқаны +1,5—2° температурада ұстап, ауаның ылғалын біршама кеміту қажет. Ал егерде ауада түсті бояулар түзетін бактериялар болса, жұмыртқаның іші жасыл-сары түске боялады. Басқа азық-түліктер де микроорганизмдердің әсерінен бүлінеді. Өйткені азық-түліктер — бактериялардың дамуы үшін қолайлы орта. Әсіресе сүт тағамы өте төзімсіз келеді. Ол көбінесе малды сауғанда ластанады. Бұлардың ішінде сүтті ашытатын микроб — сүт қышқылы бактериялары төменгі температурада дұрыс дами алмайды. Сүтті төменгі температурада (+5, +6°) сақ-тау керек. Бірақ сүтті ұзақ сақтауға болмайды. Микробиологиялық процестерді, сол процеске қатысатын микро-организмдерді білгенде ғана азық-түлікті дұрыс сақтауға болады.

Тағаммен уланудың кейбір белгілері – іш ауруы, құсу, ішектің қызметінің бұзылуы – басқа аурулардың симптомдарына ұқсас (мысалы, гастриттің немесе холециститтің) немесе кейбір тамақ өнімдерін ұнатпаудан, аллергиядан және азық-түліктің уытты әсерімен тікелей байланысты емес басқа да себептерден туындауы мүмкін. Сондықтан кейде өздігінен ем жасау денсаулыққа аз зиян әкелмейді. Мысалы, тағаммен уланғанда жиі қолданылатын асқазанды жууды көп жағдайда құсумен де жүретін жүрек инфарктісінде (талмасында) қолдануға болмайды. Іштің ауыруы тән аппендицит кезінде де асқазан жуу мен грелканы пайдалануға болмайды. Міне, ішек қызметінің бұзылуының алғашқы белгілері білінісімен-ақ дәрігерге қаралу қажеттілігі сондықтан. Әрине, аурудың себептері айқын белгілі болған жағдайда (балықтың сәл иістеніп кеткендігін еске түсірдіңіз, бірақ оған мән бермедіңіз т.с.с.) дәрігер келгенше кейбір шараларды жасау қажет – бірінші кезекте асқазанды марганецтің әлсіз ерітіндісінің көмегімен тазалау керек. Бірақ, бар болса, ауруды тудырғанына күмәнданатын тағамның қалдықтарын, ол салынған ыдысты сақтап қойған жөн, сырқаттың шығындыларын жинау керек. Бұл дәрігердің диагноз қойып, қажетті емді тағайындауына пайдаланады.

Тәжірибе жүргізу әдістемесі. Тағам өнімдері – санитариялық микробиологияда ең күрделі нысана болып табылады. Бұл ондағы микрофлоралардың көптігімен және әртүрлілігімен ғана емес, сонымен қатар, микроағзаларды тағам өндірісінде пайдалануымен түсіндіріледі, өкінішке орай микробтарды анықтайтын толық әдістеме жоқ. Тағам өнімдері арқылы көптеген жұқпалы ауру қоздырғыштары – іш сүзегі, паратиф, сальмонеллез, қантышқақ (дизентерия), эшерихиоз, ботулизм, тырысқақ, сарып, туберулез, күйдіргі, кейбір рикетсиоздар (Ку-лихорадка) және вирустық жұқпа ауруларының (аусыл, полимиелит және т.б.) берілуі мүмкін. Стафилококпен көптеген шартты-патогенді шақырылған микроағзалар тағамның уытты жұқпаларында бұзылған тағам өнімдерін пайдаланғаннан кейін пайда болады. Олардың микробтармен залалдануы, дайындаудың барлық сатыларында дайындау мен сақтауда болуы мүмкін. Тағам өнімдерінің дәмдік сапасын өзгертпей, оларды толық микроағзалардан арылту мүмкін емес. Тағамдағы микроағзалардың өсуіне сондағы көптеген әртүрлі факторлар мен дәрумендердің өсуіне де жағдай жасайды. Басқа санитариялық-микробиологиялық зерттеулерге қарағанда, мәселен су немесе топырақта, әсіресе ауадағы микробтардың шектен тыс көбеюі болмайды, осы жағдай тағам өнімдерін зерттеуде негізгі айырмашылығы болып табылады. Осыдан адам үшін тағамдағы табиғи және зиянсыз микрофлоралары бөгде «қонақтардан» биологиялық қорғаныс қызметін атқаратынын білеміз.

Зертханалық жағдайларда инфекциялық ауру 3 бағытқа бөлінеді:

- 1) Аурудың қоздырғыштарын іздеу, яғни науқастан қан, зәр, нәжіс алу арқылы;
- 2) Серологиялық диагностика; 3) Аллергиялық диагностика;

Инфекциялық аурулардың қоздырғыштарын 3 әдісті қолдану арқылы зерттейді:

- 1) Микроскопиялық;
- 2) Микробиологиялық;
- 3) Биологиялық.

Микроскопиялық әдіс – науқастан алынған материалдардан қоздырғыштарды анықтау үшін қолданады. Бұл әдіс мынадай ауруларға диагностика жасау үшін пайдаланылады: соз, туберкулез, қарапайымдылар тудыратын аурулар, безгек, лейгимониоз, амебиоз, балантидиялар т.б. Микроскопиялық әдістің мүмкіндігі мол, әсіресе кейбір аурулардың қоздырғыштарын табу үшін, диагноз қоюда қоздырғыштар маңызды рөл атқарады. Алайда микроскопиялық әдіс мынадай ауруларға диагноз қою үшін тиімсіз: іш сүзегі және паратифтер, дизентерия себебі олардың қоздырғыштары морфологиялық қасиеттері жағынан микроағзаларды айыру үшін оларды таза себінді де және идентификациялау қажет, бұл тек микробиологиялық әдіс арқылы жүзеге асады.

Микробиологиялық әдіс – зерттелген материалдармен, сонымен қатар таза себінді де (культура) қоздырғышты және оның идентификациясын анықтаумен ерекшеленеді. Морфология, әртүрлі түске бояу, жасанды ортада өсуі, ақуыз және көмірсулар ферменттеріне қарай қоздырғыштардың түрі мен құрылымын осы белгілеріне қарай анықтайды. Қорытынды бөлінген себіндіні микроорғанизмдердің антигендік құрылымын және иммунологиялық әрекетіне қарай жасалады.

Биологиялық әдіс – аурудың қоздырғыштарын немесе оның токсиндерін зертханалық жануарларға жұқтыру арқылы аурудың сезімталдығын анықтайды. Диагноз қою жануарлар ауруының нағыз қоздырғыштарын және қоздырғыштардың таза себіндісін микробтар арасынан қоздырғыштарды табу. Қоздырғыштардың идентификациясын қоздырғыштарының түріне қарай бактериологиялық әдіс қолданады. Биологиялық әдісті қоздырғыштардың вируленттігін табу үшін де қолданылады.

Серологиялық әдіс – науқастың қанының сары суындағы ерекшелікті иммундық антигеллаларды табу үшін инфекциялық ауруларды диагностикалау үшін қолданылады. Бұл үшін иммунологиялық әрекеттер қолданылады. Іш сүзегіне агглютинация әрекеттері, бруцеллезге Райт әрекеттері, мерез ауруының комплементтік (Вассерман әрекеттері т.б.)

Аллергиялық әдіс – теріге және тері ішіне аллергиялық тәсіл арқылы инфекциялық ауруларға диагноз қою үшін қолданылады. Инфекциялық ауруларға қарсы ағзаның жоғары сезімталдығын анықтау әдісі теріге немесе тері ішіне аллергенді енгізу арқылы бруцеллез, туляремия, токсоплазмаларға т.б. ауруларға диагноз қою үшін пайдаланылады. Инфекциялық ауруларға дұрыс диагноз қою үшін комплексті лабораториялық әдіс қолданылады: қоздырғышты өлу, науқастың қанындағы антителаны анықтау және бояу сезімталдығын анықтау.

Зерттеу нәтижелері. Тағам инфекциялары (жүкпа) мен улануларды стафилококты энтеротоксиндер, Salmonellae бактериялары тудырады, жаппай ботулизм оқиғалары сирек кездеседі.

Қауіпсіздік шаралары – тазалық, жеке бас гигиенасы, азық-түлікті суықта сақтау, бір рет қана пайдалануға жарайтын ыдыс-аяқ.

Тамақтану қауіпсіздігі жөнінде бірқатар ұсыныстар:

-көгеріп кеткен азық-түлікті тамаққа пайдаланбаңыз! Есте сақтаңыз, зең азық-түліктің ішіне өтетін, көзге көрінбейтін токсиндерді (афлатоксиндерді, охратоксиндерді және т.б.) бөледі;

-афлатоксиндер температураға аса төзімді келеді, олар күн сәулесінің немесе УК-сәулелендірудің әсерінен ғана бұзылады;

-афлатоксиндер жеміс-жидектерді және т.б. өңдеу өнімдеріне өтеді. Сондықтан көгерген өнімдерді шарап, шырын, мармелад және т.б. дайындау үшін пайдаланбаңыз;

-жер жаңғақта, жасымықта, қабығы бар жаңғақта, өрік сүйектерінде афлатоксиндер көзге айқын көрінбейтін көгерулі және білінбейтін көгеру іісінсіз болуы мүмкін екенін ұмытпаңыз;

-токсикалық (уытты) заттар азық-түлікті дұрыс сақтамағанда пайда болуы мүмкін. Мәселен, сүйекті жемістерден жасалған спирт тұнбаларын ұзақ уақыт бойы сақтағанда ерітіндіге күшті у-көгерткіш қышқыл түседі;

-картопты жарық көзіне сақтағанда, әрі, ол өскенде соланин түзіледі. Ол картопты жасыл түске бояйды. Соланинмен улану өлім қаупін тудырмайды, бірақ оны болдырмаған жөн. Жасылданған картопты мұқият тазалай отырып, “көздерін” алып тастау керек;

-тамақ өнімдерін орау үшін газет, журнал, қаптама қағаздарын пайдаланбаңыз оның құрамында көп мөлшерде қорғасын мен кадмий болуы мүмкін;

-шойын табаны пайдаланғанда тамақ өнімдері темірді азырақ сіңіретінін ескеріңіз;

-мыс пен қорғасынның азық-түлікпен экстрациялану деңгейі ыдыстың қанша уақыт ұсталғанына байланысты. Ұзақ мерзім пайдаланылған соң мысты жауып тұрған қалайы қорғаныш қабатының тиімділігі кемиді;

-құрамында кадмийдің біршама мөлшері бар мырыш сұйытылған қышқылдармен тез ериді, сондықтан ыдысты құрамында қышқылы бар тамақ өнімдерін сақтау үшін пайдалануға болмайды;

-алюминидің ерігіштігі және оның тамаққа түсуі сілтілік немесе қышқылдық ортада артады.

-қалбыр банкасын ашып, оны бөлме температурасында сақтаған соң қалайыланған қаңылтырдан тағамға өткен қалайының мөлшері артады;

-қаңылтыр банкілердегі тағамға қалайының өтуі нитраттар болған кезде арта түседі; әрі мұнда нитриттар болғанда қалайының уыттылығы жоғарлайды;

-тамақтануда тағам талшықтарын көбірек пайдаланыңыз (яғни, жеміс-жидектер оның көзі болып табылады) олар ағзадан зиянды алмасу өнімдерінің, ауыр металл тұздарының шығуына ықпал етеді.

Тамақ өнімдерін сақтағанда өнім сапасының өгеруіне әсер ететін ең басты факторлар температура, ылғалдылық, ауаның газдық құрамы, жарық, микроағзалар және тауарлық заттардан тұрады жатады.

Өнімді сақтау температурасы микроағзалардың дамуына үлкен рөл атқарады. Температура 20 °С-ге дейін жоғарылағанда өнімде биохимиялық және химиялық процестер жүреді. Өнімді сақтау үшін міндетті түрде қолайлы температура қажет. Көптеген өнімдерде 0 °С шамасында, құрғақ өнімдерге 14-17 °С. Кенеттен температураның құлауын болдырмау керек. Ауаның ылғалдылығы тамақ өнімдерін сақтауда бірінші орын алады. Өнімдерді сақтағанда ауаның салыстырмалы ылғалдылығы алынады. Ауаның салыстырмалы ылғалдылығын арнайы психрометр және гигрограф аспаптарымен өлшейді. Сақтаудағы ауаның салыстырмалы ылғалдылығының өлшемі өнімнің құрамына байланысты. Ауаның жоғары салыстырмалы ылғалдылығында (85-95 %) жоғары ылғалдылықтағы өнімдер (жаңа піскен жемістер), ауаның төменгі салыстырмалы ылғалдылығында (65-75 %) құрғақ өнімдер (ұн, қант) сақталады. Ауаның салыстырмалы ылғалдылығының өзгерісі өнім сапасының нашарлауына әкеледі. Өте ылғалды ауа тауардың бұзылуына ұшырайды.

Ауаның газдық құрамы өнімнің сақталуына әсер етеді. Атмосфералық ауа 78 % азот, 21 % оттегі, 0,03 % көмірқышқыл газынан тұрады. Ауадағы оттегі майдың, эфирлі майдың ашуын төмендетеді.

Өнімді қораптау. Тамақ өнімдерін қораптап сақтайды. Қораптау оларды шаңданудан, механикалық бұзылулардан, жарықтың жағымсыз әсерінен, ылғалдылықтан сақтайды. Ыдысты әртүрлі материалдардан жасайды. Олар жұмсақ, жартылай қатты және қатты болады. Жұмсақ ыдыстар қаптарды, пакеттерді маталар мен қағаздардан, пергамент пен целлофаннан жасайды.

Қазіргі уақытта өнімді қораптауға тағамдық мақсатқа рұқсат етілген полимерлі заттар қолданылады. Шықырлауық картоп, ауалы жүгеріні қаптауға лакталған целлофон; сүт, қаймақ және кефирді қаптауға жұқа парафинирленген картон; ерітілген сырға, қоюландырылған сүтке және томат-пастаға пластмасс құбырлар; балықты сақтауға полиэтиленді банкалар; қаймақ пен ерітілген сырға полистиролдан жасалған стакандар қолданылады.

Инертті газы бар орта модификацияланған атмосфераны тағам өнеркәсібінде қолдану өнімнің сақталу мерзімін бірнеше есе ұлғайтуға, оның сыртқы түрін жақсы сақтауға және дәмдік қасиеттерін жоғарылатуға мүмкіндік береді. Инертті газ ретінде атмосфераның әлсіз реттелетін және аз ерітілетін құрамдас бөлігі азот өнімде және орауышта қолданылады.

• **Тотығу.** *Тотықтандырғыш, атап айтқанда оттегі, шектеусіз май қышқылдарына әсер етеді. Осыған қоса атап айтқанда май, маргарин, жаңғақтар, картоп қытырлықтары секілді өнімдерде жағымсыз иістер мен дәмдер пайда болады. Жылдам бұзылатын өнімдердің басым бөлігі үшін бұл үрдісті 2%-ға дейін-деңгейде орамадаға оттегі төмендету арқылы кідіртуге болады. ГРАСИС компаниясы қондырғылары 99,9%-ға дейін азот өндіруге мүмкіндік береді.*

• **Зеңдердің пайда болуы.** *Зең — өнім жарамсыздығына алып келетін негізгі, ағзалардың бірі. Жоғары таза азотпен (98–99,9% тазалық) ораманы толтыру зеңдердің өсуін тиімді алдын алады.*

• **Микроағзалардың көбеюі.** *Микроағзалардың атап айтқанда бактериялардың көбеюі асты уытты етеді. Бұл үрдісті ораманы азот қоспасымен және көміртек диоксидімен толтыр арқылы тоқтатуға немесе кідіртуге болады.*

• **Зиянды жәндіктер.** *Инертті атмосфера жәндіктерден қорғайды. Ол олардың көпшілігі үшін көзін жойғыш болып табылады. ГРАСИС компаниясы мембраналық газ өлу қондырғыларын жалғыз сериялық өндіруші болып табылады.*

Осылайша өнімді модификацияланған атмосферасы бар ортада өнімді орамалау және сақтау өнімнің сақтау мерзімін ұлғайтуға, оның дәмдік қасиеттерін сақтауға, өнімнің бәсекеге қабілеттілігін ұлғайтуға мүмкіндік береді. Батыс елдерде тағам өнеркәсібінде модификацияланған атмосфера май, сыр, шырындар, газ сусындары, йогурттар, кофе, жаңғақтар, картоп қытырлақтары және т.б. секілді тағам өнімдерін сақтау және орамалау үшін кең қолданылады.

Әдебиеттер

1. Скурихин И. А./, Нечаев А. П. Все о пище с точки зрения химика. — М.: Высшая школа. 1991.-286с.
2. Орещенко А. В. Берестень А. Ф. О пищевых добавках и продуктах питания // Пищевая промышленность. — 1996. — № 6. — С. 4.
3. Нечаев А. П., Смирнов Е. В. Пищевые ароматизаторы //Пищевые ингредиенты (сырье и добавки). — 2000. - № 2. - С.8.
4. Лукин Н.Д. Пищевые добавки на основе сахаристых крахмалопродуктов //Пищевая промышленность. — 1996. — №6. — С. 14.

5. Пятяковский В. М. Гигиенические основы питания и экспертизы продовольственных товаров. — Новосибирск: Издательство Новосибирского Университета, 1999. -431с.
6. Нечаев А. П., Болотов В. М. Пищевые красители. Пищевые ингредиенты (сырье и добавки).- М.:2001. -214с.
7. Яшин Я. Анализ пищевых продуктов и напитков, 2006. С: 63.

Резюме

В данной статье рассмотрено влияние на организм человека пищевых продуктов зараженные патогенными микроорганизмами. Проведено исследования на качество продуктов питания с применением методов определения. И провели сравнительный анализ на заражения пищевых продуктов микроорганизмами. Работе использовали микроскопические, серологические, биологические, аллергические методы исследования. В результате выявлено эффективные методы по уменьшению зараженности пищевых продуктов микроорганизмами.

Summary

In this article influence on a human body of foodstuff infected with pathogenic mikroorganism is considered. It is carried out researches on quality of food with application of methods of definition. Also carried out the comparative analysis on infections of foodstuff with microorganisms. To work used microscopic, serologichesky, boiologichesky, allergic methods of research. It is as a result revealed effective methods on reduction of contamination of foodstuff by microorganisms.

ӘОЖ 636.1.571.15.

Сейдинов Б., Исмаилова Ф.

Оңтүстік Қазақстан облысы, Мақтарал ауданы, Қ.Дәрімбаев атындағы жалпы орта мектебі

ҚЫМЫЗДЫҢ ПАЙДАСЫ

Аңдатпа

Бұл жұмыста оқушы зерттеуінде қазақтың ұлттық сусыны қымыз және оның пайдасы туралы мәселе қарастырылған.

Кілттік сөздер: қымыз, саумал, саба, торсық, уыз

«Мәдени мұра» бағдарламасын іске асыру бойынша Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің бағдарламасында: «Көп ғасырлы мәдениеттің тіршілігі топырақта тыныстап жатса, тарихи өйткені шырынмен қоректенсе, сонда ғана ұлттық жаңғырту орын алады»-дей келіп, «Әрбір мемлекеттің өркениеттілігін оның мәдени мұраға деген көзқарасына қарай танып, бағамдауға болады. Демек, Қазақстанның мәдениет саласындағы мемлекеттік саясатына екі түрлі міндет жүктелді: бірі-өзіндік этникалық мәдениетті дамыту мен қолдауға бағытталған шаралар кешенін нығайту, екінші жағы-төл мәдениетті оңтайлы өрістете отырып, жалпы адамзат мәдениетіне ену үшін тиімді жағдай жасау». Ендеше ұлтымыздың сан ғасырлар бойы сенімі мен ұстанымы болып келген қымыз сырының киелі ұғымдарына шолу жасап, олардың өмірдегі қолдану аясына, күнделікті тұрмыстағы роліне тоқтала отырып, тұжырым жасау әрбірімізді қызықтырары сөзсіз.

Сондықтан біз бүгін қымыздың пайдасы жайында зерттеу жасаймыз. Бұл зерттеуде біз көптеген қымыздың сырларын ашып, олардың қасиеттерінің пайда болу кезеңін білеміз.

Зерттеген жұмыстың мақсаты- шипалы жұғымды сусын қымыздың әртүрлі түрлерін ұғыну.

Жұмыстың маңыздылығы- адам денсаулығын оның ішінде қан құрамындағы қан айналымы жылдамдығын сонымен қатар қан тамыры жұмысы мен жүрек соғысы жақсаруын емдеу. Қымыз-жылқы сүтінен алынатын қышқыл, сүт өнімі.

Ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты Аманғос Дербісәлиннің айтуынша, еліміздің батысындағы төрт облыста басқа түліктермен бірге жылқы санын бірнеше есе көбейтудің мүмкіндігі бар көрінеді. Ғалым Қостанай, Қарағанды, Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстарында да осындай мүмкіндік бар екеніне шүбә келтірмейді. Оның дәлелдеуінше, 2030 жылға дейін жылқы санын ғасыр басындағы деңгейге жеткізуге әбден болады.

Қазақ үшін жылқының орны бөлек. Қазақ пен жылқы егіз ұғым десе де болғандай. Қаншама ғылым мен техника жетістіктерін игердік, өркениетке жеттік дегенмен төре түлік біздің ұлттық брендіміз болуы керек-ақ.

Еліміз дамыған елу елдің қатарына еруге, Бүкіләлемдік сауда ұйымына кіруге талпынып жатыр. Бұл біздің экономикамыздың тиімді жолдарын іздестіріп, нарықтық талаптарға сай дамытуды міндеттейді. Яғни, өзімізде өндірілген өнімдердің АҚШ өнімдерінен де еңсесі биік Еуропаны былай қойғанда, көш ілгері кеткен Азияның алпауыт елдерінің озық технологиямен өндірілген өнімдеріне

бәсекелестікке қабілетті болуына қол жеткізуіміз керек. Мұндайда өткізу рыногын таба алмай отырған шетел өнімдерінің баса-көктеп кіріп келу қаупі де қаперде болғаны жөн. Сондықтан Қазақстанның өзіне ежелден етене таныс, бұрыннан қалыптасқан ізі бар шаруаны ұмытпағанымыз ұтымды болар еді. Соның ішінде, мінсең көлік, қымызың ішсең емдік сусын, етін жесең дәрумен тамақ болатын төре түлік – жылқы шаруашылығын дамыту, оның өнімдерін өзіміз тұтыну, артылғанын шетелдерге шығарудың тиімділігін ғалымдар мен экономистер әлдеқашан шотқа қағып қойғаны рас.

Сары қымыз дертке шипа, денеге күш. Қымыз ерекше дәмді, құнарлы, жан сарайыңды ашып, адамның зауқын келтіретін хош иісті және өте сіңімді сусын. Оның бұлай болу себебі жылқы жануардың өзіне ғана тән асыл қасиетінен болса керек. Адымы кең, өрісі ұзақ сәйгүлік саңлақтары қазақ даласының кең байтақ жайлауын емін-еркіндеп, дәмдіден-дәмдіні, қоректі мен құнарлыны ғана тереді, өсімдіктің шұрайлысын ғана үзеді. Сөйтіп кең даланың сан алуан гүл – бәйшешектері мен мың түрлі дәрі-дәрмектік шөптерінен жылқы жарықтық адамға шипалы, жағымды тамақтық заттар әзірлейтін болса керек.

Қымыздың атам заманнан бергі өзіне тән ыдысының бірі – қазақтың қара сабасы тек қана жылқы терісінен тігіледі. Бұл бұдан бірнеше ғасыр бұрын, көшпелі дәуірде игерілген ыдыс болса керек. Сабаға ашытқан қымыз бір жағынан сүйкімді, дәмді болса, екінші жағынан көші – қон жағдайында алып жүруге қолайлы.

Қымыз саба, торсық, көнектер әзірлеуге көп мінілмеген, тер сіңбеген, ауырмаған, арқасы жауыр болмаған, семіз жылқының терісі таңдап алынады. Ол қыс бойы от жағылатын асхананың төбесіне кептіріліп, жаз шыға қайтадан жібітіледі де, құрымға салынады. Құрым дегеніміз – шошаланың төбесіне жиналған қара күйе, ыс. Саба, торсық жасайтын шеберлер қара күйені сыпырып алып қайнатады да, әрі ащы, әрі қышқылы мол, қою шай сияқты сұйық зат әзірлеп, теріні соған батырады. Ол құрымда 20-30 күн ұсталып, жүні, шелі, ет қалдықтары тазартылады. Осыдан кейін тері ширап, шымырланып және қоңыр-қошқыл түске енеді. Осындай әдіспен иленген тері шуда жіппен көктеліп, ішіне құм толтырып керіледі де, кептіріледі. Кебуі жеткен саба шерткенде сыңғырлап тұрады. Бұл саба жасау әдісінің бірінші сатысы. Ал, екінші сатысында әлгі кептірілген ыдыстар жылқының сүр етінің және қымыздың майымен сіңдіре майланады. Майлаудың нәтижесінде сабаның тігістері кірігіп, бекіне түседі.

Саба жасау әдісінің үшінші сатысы оны ыстау. Бұл жауапты істі маман, әдетте жұртқа танымал болған, осы іске қабілеті бар адам ғана жүргізген. Өйткені тәжірибесіз, шалағай адамдардың өрт шығарып алуы, сабаны күйдіріп алуы немесе шала-шарпы ыстауы мүмкін. Ысты көбінесе үй іргесінен аулақ, шөп-шаламы жоқ, суы жақын өзен жағасында, құдық басына салады. Мысалы, жарқабақтан отын салатын оттық ойып алады да, оның төріне жалғастыра ұзын өңеш 15-20 метр, кеңдігі 50-60 см ор қазып, ішін жалын жетпестей етіп, кірпіштен астарлайды. Осы өңештің екінші басында құдықша етіп қазған ыс-ошағы болады. Оның беті темір тормен жабылып, әр жерінен арнаулы тесік қалдырып сыланады. Осы «ошақтың» үстіне балшықтан шошала қалайды немесе киіз күрке тігеді. Сонда ыс түтіні өңештен ошаққа келіп күркенің ішінде булығып, үнемі бықсып жататын болады. Ысқа жағылатын отын бүрі түспеген жас тобылғы мен қараған. Кейбір ысшылар сабаға, торсыққа ерекше иіс беру үшін отынға аздап апша, кекпек, құрғақ көк пішен қосып ждағады. Қымыз ыдыстарының енді бір негізгі түрі – күбі ол отырықшылық жағдайға бейімделген. Күбі ауыз жағы тарлау, түп жағы кеңірек етіп еменнен жасалады. 60-70 және 100 литр қымыз сыятындай әр түрлі мөлшерде болады. Оны іші де апта сайын жуып кептіріліп, сүр еттің майымен, қойдың құйрығымен майланып, тобылғы, дүзгін, құлмұрын ағаштарының, қоғажай дейтін шөп түбінің түтінімен ысталып отырады. Күбіні баптай білген үйдің қымызы да дәмді болады. Қымыз еш уақытта темір ыдысқа құйылмайды. Саба, күбі піспегінің басы аршаның қызылынан ойылып, саба да жақсы ағаштан жасалған және сүйек, күміспен өрнектелген. Піспек, бие сауатын шелек, қымыз тегене шөміштер де жиі-жиі ысталып отырған.

Қымыздың бабы пісу мен сапыруға байланысты. Жиі-жиі піскен қымыздың дәмі кіре береді. Ал, пісуі жетпеген қымыз ірімтікпеніп, суы бір бөлек, тұнбасы бір бөлек болып, бұзылып, сапасын жояды. Көбірек пісілсе тіпті күшті деген қымыздың өзі жұмсап, ішуге сүйкімді бола береді. Бал татыған барқыт қымыз осындай баппен дәмді.

Бал қымыз-бал, қант, өрік-мейіз қосылып ашытылады. Ондай қымызды: сырқат адамға, балаларға, жас босанған әйелдерге беріледі.

Сірге жияр қымызы-күздігүні бие ағытарда бірнеше күн жиналған қымыз: салт бойынша сірге жияр қымызға ел шақырып, бөліп ішкен.

Уыз қымыз-бие сүтінің уыз дәмі тарамаған кезде ашытылған қою қымыз. Май қымызы деп те атайды.

Сары қымыз – жаздың ортасында, шөп әбден піскен, буыны қатқан кездегі қымыз. Көп пісілген қымыздың ірімшігі жақсы жазылып, ашуы білінбей, қымыздың күші өз бойына сіңген сарғылт болады. Сары қымыз өте жұғымды, шипалық қасиеті мол.

Әдебиеттер

- 1 Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Биология /Жалпы редакциясын басқарған профессор Е.Арын-Павлодар :2007-1028 б.ЫСБН 9965-08-286-3
- 2 О.Д.Дайырбеков,Б.Е.Алтынбеков,Б.К.Торғауытов,У. И .Кенесариев, Т.С.Хайдарова.Аурудың алдын-алу және сақтандыру бойынша орысша –қазақша терминологиялық сөздік.Шымкент. «Ғасыр-III»,2005 жыл.
- 3 .М.Г.Курамшина «Қымыз», Алматы, 1951

Резюме

В статье представлены сведения о диетических и лечебно-профилактических свойствах кумыса и технология приготовления

Summary

The article presents information on dietary and preventive properties kumys cooking technique

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ПРОБЛЕМ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

Якубова Н.Б.

Южно-Казахстанский государственный университет им. М.О. Ауезова, Шымкент, Казахстан

Түйін

Бұл мақалада жеке тұлғаның кәсіби өзара анықтау және кәсіби қажетті сапаларын өзара байланысу мәселесі қарастырылған.

Summary

In clause interconditionality of professionally important qualities and professional self-determination of the person is considered

В психологической литературе под профессионально важными качествами (ПВК) принято понимать любые качества субъекта, включенные в процесс деятельности и обеспечивающие эффективность ее выполнения по параметрам производительности, качества труда и надежности. С этой точки зрения профессионально важными качествами могут выступать свойства нервной системы, свойства психических процессов, личностные особенности, характеристики направленности, знания и убеждения.

В нашем исследовании мы придерживаемся, точки зрения деятельного подхода и определили содержание структурных компонентов примерной модели профессионала, отражающие профессионально важные качества личности студента. Изучение уровня профессионального самоопределения специалиста к выполнению учебно-производственной деятельности оценивается на основе пяти компонентов: мотивационный, когнитивный, эмоционально-волевой, коммуникативный, поведенческий. Например, мотивационный компонент отражает такие профессионально важные качества личности педагога как любовь к детям, позитивное отношение к учебе и практике в педагогическом колледже, склонность к обучению и воспитанию детей; когнитивный компонент указывает на преобладание конкретного или абстрактного мышления, мечтательности или практичности, ригидности или гибкости мышления; эмоционально-волевой компонент предполагает наличие у студента эмоциональной устойчивости или эмоциональной неустойчивости, слабости «Сверх-Я» или «Сверх-Я», самостоятельности или недостаточной самостоятельности, уверенности в себе или беспокойство с чувством вины, малого волевого контроля или силы воли, напряженности или нефрустрированности; коммуникативный компонент сообщает о доминировании сдержанности или общительности, робости или смелости, сдержанности или импульсивности, зависимости или доминантности, самодостаточности или социальности, сентиментальности или пронизательности, доверчивости или подозрительности; поведенческий компонент обозначает приспособленность или неприспособленность, интровертированность или экстравертированность, хрупкая эмоциональность или реактивная уравновешенность, подчиненность или независимость. Важно отметить, что профессионально важные качества студента педагогического вуза можно варьировать согласно специфики учебного заведения, поставленным целям учебно-производственного процесса или же заявленные «нормативные цели» самого субъекта профессиональной деятельности. Мы рекомендуем сохранить постоянство компонентов и уровней модели профессионала как «нормативного коридора» деятельности студента педагогического вуза.

Дадим характеристику наиболее важным профессиональным качествам деятельности педагога и укажем их многообразие с позиции современной психологической науки.

Учеными принято разграничивать такие понятия как профессионально важные качества (ПВК) и способности. Так, по А.К.Марковой, к профессионально важным качествам (ПВК) можно отнести эрудицию, целеполагание, мышление (практическое и диагностическое), интуицию, импровизацию, педагогическую наблюдательность, оптимизм, находчивость, предвидение и рефлексию [3, С. 24]. Эти качества ученый приравнивает к понятию «способности». Так же к ПВК педагога А.К.Маркова причисляет направленность, такт, где основополагающим будет стремление стать, быть и оставаться учителем.

Л.М. Митина соотносит ПВК учителя с двумя уровнями педагогических способностей: 1) перцептивно-рефлексивным, определяющим возможность проникновения учителя в индивидуальное своеобразие личности ученика и понимание самого себя; 2) проективным, который связан с выработкой стратегий (способов) воздействия на другого человека. В исследовании Л.М. Митиной было выделено более пятидесяти личностных свойств учителя (как профессионально значимых, так и собственно личностных характеристик). Этот общий перечень свойств составляет психологический портрет идеального учителя. Стрежнем его, сердцевиной являются собственно личностные качества - направленность, уровень притязаний, самооценка, образ «Я».

В настоящее время идет гуманитаризация психологического знания. В психологию приходят понятия из наук герменевтического круга, такие как эстетика, искусствознание и т.д. Одним из них стало понятие «эмпатия». Прямой перевод этого используемого немецкими психологами слова «*einführung*» дословно означает «чувствование внутрь». Оно происходит от греческого «*pathos*» (сильное и глубокое чувство, близкое к страданию) с префиксом «*em-*», означающим направление внутрь. Прослеживается аналогия со словом «симпатия», выражающим «со-чувствие» и имеющим оттенок сентиментальности. Эмпатия - чувство более глубокое, передающее такое духовное единение личностей, когда один человек настолько проникается чувствами другого, что временно отождествляет себя с собеседником, как бы растворяясь в нем. Именно в этом глубоком и несколько загадочном процессе эмпатии возникают взаимное понимание, воздействие и другие значительные отношения между людьми.

Исследуя способности, Ф.Н. Гоноболин выделил качества педагога, обуславливающие успешную работу учителя: понимание учителем ученика, его психологии, возможность «посмотреть на предмет глазами ученика», способность делать материал доступным для учащихся, способность организовать детский коллектив, творчество в работе, интерес к детям, содержательность и яркость речи, ее образность и убедительность, педагогический такт, наблюдательность, педагогическая требовательность. Также к ним можно отнести убежденность, целенаправленность, принципиальность.

Ю.Н. Кулюткин и Г.С. Сухобская в основе ПВК учителя выделяют три группы таких качеств:

личностные свойства, которые так или иначе связаны с развитием у педагога эмпатии, то есть способности понимать внутренний мир другого человека (когнитивная сторона эмпатии) и проникать в его чувства, откликаться на них и сопереживать с другим человеком (эмоциональная сторона эмпатии). Под эмпатией авторы понимают способность педагога идентифицировать (условно отождествлять) себя с учеником, способность встать на его позицию, разделить его интересы и заботы, радость и огорчения, увидеть глазами ребенка волнующие его проблемы, его взаимоотношения с другими учащимися;

способность к активному воздействию на ученика, динамизм личности проявляются в богатстве внутренней энергии, инициативе и гибкости педагога, в разнообразии его воздействий. Динамизм - способность к волевому воздействию и логическому убеждению, это требовательность и чувство юмора, это инициатива и самостоятельность принятия решений, это изобретательность и организаторские способности, это способность выбирать разнообразные методы и приемы обучения;

эмоциональная устойчивость, способность «владеть собой». Эмоциональная устойчивость проявляется в том, насколько терпелив и настойчив педагог при осуществлении своих замыслов, насколько характерны для него выдержка и самообладание даже в неблагоприятных ситуациях, насколько он умеет держать себя в руках в условиях отрицательных воздействий со стороны других людей.

А.А. Реан к ПВК личности педагога относит терпимость к различным мнениям, непредубежденность в оценке людей и событий. Терпимость, по мнению автора, связана со к рефлексии и высоким уровнем развития рефлексивных процессов.

К профессионально важным качествам учителя А.Б. Орлов относит пристальное и постоянное внимание к личности другого человека, глубокое ее понимание, уважение к ней, искренность в выражении своих чувств и переживаний в межличностном общении. По его мнению, именно эти

характеристики межличностного общения во многом обуславливают способность учителя осуществлять личностное педагогическое взаимодействие с учащимися и определяют его эффективность как воспитателя.

Особую роль в ПВК личности учителя играет профессиональное самосознание, в структуру которого, по А.К. Марковой, входят: осознание учителем норм, правил, модели педагогической профессии, формирование педагогического кредо, концепции учительского труда; соотнесение себя с некоторым профессиональным эталоном, идентификация; оценка себя другими профессионально референтными людьми; самооценка, в которой выделяются: а) когнитивный аспект, осознание себя, своей деятельности; б) эмоциональный аспект.

Проблему становления самосознания в жизни профессионала рассматривает Т.Л. Миронова, отмечая существенную роль Я-образа (или Я-концепции) как важнейшей характеристики личности. Автор пишет: «Профессиональное самосознание является важным новообразованием юношеского возраста, необходимым для формирования психологической и практической готовности учащегося к самостоятельному профессиональному труду. На допрофессиональном этапе развития профессионального самосознания не все старшеклассники адекватно осознают свои возможности в связи с выбираемой профессией, поэтому необходимо повышать роль школы в формировании профессионального самосознания. В последние годы появились исследования, направленные на изучение психолого- педагогических условий, способствующих формированию профессионального самосознания на допрофессиональном этапе развития субъекта». Оптимальной самооценкой учителя является тогда, когда охватывает минимальные различия между актуальной и рефлексивной самооценкой, максимальные различия между ретроспективной и актуальной, между актуальной и идеальной самооценкой; и последнее, создание Я-концепции. Позитивная Я-концепция личности влияет не только на его деятельность, но и на обычный климат взаимодействия с окружающими людьми.

По К.К. Платонову, личность интерпретируется как сложная структура с позиции соответствия педагогической деятельности, состоящая из четырех иерархически расположенных подструктур: «четвертая, низшая, в основном биологически обусловленная подструктура личности включает темперамент, возрастные, половые и другие свойства, третья подструктура, в которую входят социально сформированные путем упражнения на основе биологических задатков индивидуальные особенности психических процессов как форм отражения; вторая подструктура опыта, в которую входят знания, навыки, умения и привычки, приобретенные путем обучения; первая высшая, в основном социально обусловленная подструктура направленности, формируемая путем воспитания».

Второй план соответствия педагога своей профессии - его личностная готовность к педагогической деятельности. Готовность предполагает отрефлексированную направленность на профессию типа «Человек-Человек», мировоззренческую зрелость человека, широкую и системную профессионально-предметную компетентность, а также коммуникативную, дидактическую потребности и потребность в аффилиации. Готовность, основываясь на оптимальном функционировании подструктур третьей и четвертой, включает первую и вторую подструктуры личности.

К третьему плану соответствия человека деятельности педагога относится включаемость во взаимодействие с другими людьми, которая предполагает легкость в общении, адекватность установления контакта с собеседником, умение следить за реакцией собеседника, самому адекватно реагировать на нее, получать удовольствие от общения. Умение воспринимать и интерпретировать реакцию учеников в классе, анализируя поступающие зрительные и слуховые сигналы по каналу обратной связи, рассматривается как признак «хорошего коммуникатора».

Исследователи обращают особое внимание, учитывая важность правильной организации педагогического общения с учащимися, со студентами, на специальное формирование коммуникативных способностей. Все три стороны деятельности педагога - пригодность (предрасположенность), готовность и включаемость человека - при полном совпадении обеспечат наибольшую эффективность. Однако в реальности встречаются различные варианты сочетания при большей или меньшей выраженности каждого из них. Наиболее полно все планы соответствия педагога его профессии и требованиям педагогической деятельности проявляются в работе с детьми как самыми непосредственными, искренними и ничем неподкупными партнерами взаимодействия.

По мнению И.А. Зимней, к ПВК учителя, работающего с дошкольниками и младшими школьниками, могут быть отнесены:

- сила, уравновешенность, высокая мобильность нервной системы;
- умеренная экстравертированность;

стеничность эмоций и эмоциональная (преимущественно положительных эмоций - радости, удовольствия и др.) устойчивость (высокий уровень нейротизма учителя профессионально противопоказан в дошкольных учреждениях);

уровень интеллектуального развития по сенсорно-перцептивно-мнемологическим показателям (то есть по показателям восприятия, памяти, мышления) и характеристикам внимания не ниже нормального;

высокий уровень способности воображения, представления, фантазирования.

К необходимым педагогу ПВК для общения с аудиторией показателям Б.Б. Айсмонтас относит следующие: 1) интерес к людям и к работе с ними, наличие потребности и умения общаться, общительность, коммуникативные свойства; 2) способность эмоциональной эмпатии и понимание людей; 3) гибкость, оперативно-творческое мышление, обеспечивающее умение быстро и правильно ориентироваться в меняющихся условиях общения, быстро изменять речевое воздействие в зависимости от ситуации общения; 4) умение ощущать и поддерживать обратную связь в общении; 5) умение управлять собой, своим телом, голосом, мимикой, умение управлять настроением, мыслями, чувствами, умение снимать мышечные зажимы; 6) способность к спонтанности (неподготовленной коммуникации); 7) умение прогнозировать возможные педагогические ситуации, последствия своих воздействий; 8) хорошие вербальные способности: культура, развитость речи, богатый лексический запас, правильный отбор средств; 9) владение искусством педагогических переживаний; 10) способность к педагогической импровизации.

В связи с этим Е.А. Климов указывает основные специфические качества, кому противопоказан выбор профессии типа «Человек-Человек»: «дефекты речи, невыразительная речь, замкнутость, погруженность в себя, необщительность, выраженные физические недостатки (как это не печально), нерасторопность, излишняя медлительность, равнодушие к людям, отсутствие признаков бескорыстного интереса к человеку - интереса «просто так».

Общеизвестно, что педагог обязан обладать такими качествами, как «целеустремленность, настойчивость, трудолюбие, скромность, наблюдательность, остроумие, ораторские способности, артистичность натуры, готовность к эмпатии», также «общая культура и высокий профессионализм его деятельности».

Таким образом, эффективность деятельности педагога, его комфортное самочувствие как субъекта труда возможны, если формирование профессионально важных качеств будет осуществляться еще в период обучения студентов с учетом влияния детерминант профессионального самоопределения. Поэтому формирование наиболее важных профессиональных качеств педагога, на наш взгляд, зависит от того, какую цель преследует при ее выполнении, какие функции применяет, средства использует при этом и соответственно какие он имеет индивидуально-психологические свойства. Поэтому все многообразие профессионально важных качеств у студентов будет определяться особенностями протекания профессионального самоопределения в условиях педагогического вуза, и их реализация возможна в различных педагогических ситуациях и может задаваться ими самостоятельно.

Литература

1. Климов Е.А. Пути в профессионализм (Психологический анализ): Учебное пособие. – М.: Московский психолого-социальный институт.- 2003. – 320 с .
2. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: Учеб. пособие для вузов. – М.: ПЕР СЭ.- 2001. – 511 с.
3. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте. - М.- 1990. – 215 с.
4. Митина Л.М. Психологические аспекты труда учителя – Тула.- 1991. - 125с.
- Гоноболин Ф.Н. О некоторых психических качествах личности учителя // Вопросы психологии.- 1975.- № 1.- С. 100-111.
5. Кулюткин Ю.Н. Психологическая природа деятельности педагога // Творческая направленность деятельности педагога. -Л. - 1979. – 145 с.
6. Реан А.А. Психология изучения личности. - СПб.- 1999.- С. 10.
7. Орлов А.Б. Две ориентации в исследованиях мотивации за рубежом // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. - 1979.- № 2.- С. 65-78.

Вестник ЕНУ им. Л. Гумилева, Астана, 2009, №3 (70), С.26-32

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ**

УДК336.221(574)

Елубаева Д.М.
ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

**НАЛОГОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ
ПРОЦЕССОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Аннотация

Налогового регулирования предполагает стимулирование экономического роста и повышение благосостояния населения, вследствие которых увеличатся и налоговые доходы. Механизм обеспечения эффективности налогообложения формирует состояние экономики и качества жизни населения и поставленных обществом задач.

Ключевые слова: Налоги, налоговые ставки, налоговые льготы, регулирование, эффективность, субъект, предприятие.

Эффективные налоговые отношения должны проявляться в оптимальном исполнении налогами фискальной, регулирующей и информационной функции, при этом приоритеты регулирования определяются социально-экономическими условиями, а также стратегией развития государства, определяемой руководством Казахстана. Причем основы функционирования налогов следует рассматривать в зависимости от состояния экономического базиса и общественно - политической надстройки.

Налоговая политика государства – это система мер органов государственной власти и местного самоуправления, носящая императивно-диспозитивный характер, являющаяся частью общей экономической стратегии государства, подразумевающая комплексное решение вопросов налогообложения в соответствии с исторически сложившимися интересами и целями социально-экономического развития.

Реализация налоговой политики государства происходит через налоговый механизм. Исследование достоинств и недостатков, имеющихся подходов к определению понятия «налоговый механизм», а также изучение содержания этого понятия позволили сформулировать его дефиницию: налоговый механизм государства – это совокупность форм, методов, способов организации и регулирования налоговых отношений, соответствующая исторически сложившимся целям и задачам налоговой политики государства и закреплённая в налоговом законодательстве.

В этой связи, на наш взгляд, актуальными являются интерпретация следующих новых функций налогов, адекватных сложившимся экономическим отношениям, в том числе осуществляемых в условиях развития экономики РК:

- функция обеспечения финансового равновесия;
- функция горизонтального и вертикального выравнивания региональных, местных бюджетов;
- функция обеспечения сбалансированности;
- интервенционистская функция;
- протекционистская функция;
- учетно-статистическая функция;
- контрольно-защитная функция;
- коммуникативная функция;
- информационная.

Наличие и действие указанных элементов налоговой политики государства зависит от конкретной ситуации. Сущность функционирования этих элементов определяется, в основном, необходимостью их формализации для непосредственного включения в налоговый механизм. По нашему мнению, налоговое законодательство и система налогов – это понятия, которые не могут существовать отдельно. Законодательство является материальным носителем, субстратом системы налогов. При этом налоговое законодательство выражает юридическую, предметную сторону налоговых отношений, а система налогов – экономическую, функциональную (выполнение в общем виде функции по расчёту обязательных к

уплате платежей). В результате, соотношение ключевых понятий, относящихся к налоговой политике государства, отражено на рисунке 1.

Рисунок 1- Формирование научного аппарата налоговой политики

Подводя итоги, отметим, что основные цели современной налоговой политики государства должны быть адекватны сложившимся условиям развития рыночных отношений.

В период экономического кризиса особенного внимания заслуживает бюджетно - налоговое планирование на региональном уровне, в силу того, что в условиях явного дефицита информации эта процедура существенно усложняется. Во избежание негативных экономических тенденций, вызванных дальнейшим углублением кризисных явлений, мы предлагаем следующий организационный механизм регионального бюджетно - налогового планирования (рисунок 2).

Рисунок 22 - Организационный механизм регионального налогового планирования

Результаты проведенного анализа и классификации методологий исчисления налоговой нагрузки (по перечню включаемых в расчет налогов, по базе, с которой сравниваются налоговые суммы, а также по методу исчисления величин), показывают необходимость внедрения новой методики ее расчета. В качестве показателя налоговой нагрузки целесообразно использовать отношение суммы всех налогов за минусом налога на доходы физических лиц к вновь созданной стоимости. При этом новый метод обуславливает необходимость включения косвенного налогообложения в расчет налоговой нагрузки. Введен и обоснован корректирующий коэффициент, взвешивающий значения косвенных налогов при подсчете уровня налоговой нагрузки, который равен $K^1 = Ed / (Es + Ed)$, где Ed – эластичность спроса на товар по цене, Es – эластичность предложения на товар по цене.

Итак, в качестве показателя налоговой нагрузки необходимо использовать следующий коэффициент:

$$НН = (T_0 - T_{\phi} - T_k + T_k * Ed / (Es + Ed)) / (B - M - A) \quad (1)$$

где,

T_0 – сумма всех налогов,

T_{ϕ} – сумма налога на доходы физических лиц,

T_k – сумма косвенных налогов,

Ed – эластичность спроса на товар по цене,

Es – эластичность предложения на товар по цене,

B – выручка,

M – материальные затраты,

A – амортизация.

Одним из самых спорных моментов при выработке методики налоговой нагрузки является вопрос о включении косвенного налогообложения в ее расчет. Введен и обоснован корректирующий коэффициент, взвешивающий значения косвенных налогов при подсчете уровня налоговой нагрузки, который равен $K^1 = Ed / (Es + Ed)$, где Ed – эластичность спроса на товар по цене, Es – эластичность предложения на товар по цене.

Основные направления реформирования налоговой системы сформулированы в концепцию реформирования налоговой системы РК, основанной на совершенствовании способов практической реализации социальной (распределительной) функции налогов.

Концепция реформирования налоговой системы включает в себя следующие основные положения, объединенные в соответствующие блоки:

Блок 1. - Совершенствование подоходного налогообложения физических лиц за счет введения прогрессивного налогообложения и реформирования системы налоговых льгот.

Блок 2. - Реформирование системы социального обеспечения и механизма уплаты социальных взносов.

Блок 3. - Совершенствование системы имущественного и косвенного налогообложения физических лиц с учетом их взаимосвязанности и переложения налогов.

Блок 4. - Создание эффективной системы контроля над соответствием расходов физических лиц уровню их доходов и предоставление налоговым органам механизма выявления уклонения от уплаты налогов физическими лицами.

Расчеты позволяют сформулировать следующие рекомендации по построению прогрессивной шкалы налогообложения доходов:

- максимальная ставка шкалы налогообложения должна быть выше разницы в темпах роста доходов богатых и бедных слоев населения;

- применение прогрессии с меньшим значением максимальной ставки не снижает уровень дифференциации, а только несколько замедляет расслоение населения по уровню доходов;

- по мере снижения дифференциации доходов за счет применения прогрессивной шкалы и снижения неравномерности в темпах роста доходов максимальная ставка обложения может быть постепенно уменьшена (такая тенденция достаточно четко прослеживается в развитых странах);

- период применения повышенных ставок обложения для снижения дифференциации до уровня среднеевропейского при максимальной ставке 35 -45 % может составить 8 - 10 лет.

С учетом мирового опыта в качестве основы для более детальной проработки предложена шкала прогрессивного налогообложения. При определении облагаемого дохода представляется целесообразным рассчитывать доход, приходящийся на одного члена семьи. При этом в целях стимулирования рождаемости предлагается вводить дополнительные коэффициенты, снижающие облагаемый доход с учетом роста числа детей (например, как делается во Франции). Следует коренным образом пересмотреть методику определения прожиточного минимума и привести её в соответствии с рекомендациями

Международной организации труда. В этом случае по оценкам экспертов он должен быть в 3 - 4 раза выше существующего.

Исследуя налоговую политику РК за последние годы, нами выделен основной фактор ее воздействия на экономическое положение государства: соотношение величины налоговой нагрузки и экономического роста. Необходимо отметить, что в современных условиях экономического развития страны, когда ко всем внутренним экономическим проблемам добавились еще и общемировые финансовые проблемы, необходимо оптимизировать налоговую нагрузку на сектора экономики государства таким образом, чтобы минимизировать отрицательное воздействие кризисных процессов в экономике.

В этой связи следует принять комплекс мер по совершенствованию налоговой системы и налоговых механизмов для приведения налоговой нагрузки в РК к функционально - эффективному виду, отраженных в диссертации. Причем меры налогового регулирования должны обязательно рассматриваться как возможность создания основы для долгосрочного роста и модернизации экономики, для закладки фундамента новой, после кризисной, структуры экономики.

Литература

1. Родионова В.М., Шлейник В.И. Финансовый контроль :М.: ФБК-ПРЕСС, 2002 – С. 58
2. Бурцев В.В. Государственный финансовый контроль: методология и организация. – М.: Маркетинг, 2000.-С. 59
3. Емельянов А.М. Финансы, налоги и кредит.: Учебное пособие, М.: РАГС. 2002. – С. 59
4. Жуйриков К.К. Бюджет: составление, утверждение, исполнение. Алматы. 2003. – С. 45
5. Мельников В.Д. Финансы Алматы.: Институт развития Казахстана. 2005. – С. 58
6. Жуков В.А., Опенышев С.П. Государственный финансовый контроль. - М., 1999.- С. 55

Түйін

Салықтық реттеу - Қазақстан Республикасының экономикалық процестерін дамыту құралы

Summary

Tax regulations as an instrument of economic processes of the Republic of Kazakhstan

УДК 621(574)

Илашева С.А., Касымова З.К., Курманбеков М.
ЮКГУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО МАШИНОСТРОЕНИЯ В ЮКО

Аннотация

Развитие сельскохозяйственное машиностроение является индикатором развития АПК любой страны. Высокая механизация труда является залогом роста объемов и качества производимой сельхозпродукции. В то же время, необеспеченность отрасли необходимым количеством сельскохозяйственной техники является серьезным барьером для развития сельского хозяйства.

Ключевые слова: машиностроение, машиностроительный комплекс, машиностроительные предприятия, машиностроительная продукция

Агропромышленный сектор ЮКО формирует более 15% внутреннего регионального продукта и около 70 % фонда потребления населения и обеспечивает продовольственную безопасность области.

Сельское хозяйство оказывает содействие развитию других отраслей области, которые поставляют средства производства и потребляют продукцию сельского хозяйства в виде сырья, а также предоставляют транспортные, торговые и другие услуги.

Для Южно-Казахстанской области одного предприятия по производству сельскохозяйственной техники явно недостаточно. Необходимо создавать дополнительные производственные мощности по выпуску сельхозтехники.

Поэтому необходимо решение проблем на селе, которые тормозят развитие аграрной сферы экономики республики, в частности технический парк физически и морально устарел и темпы его обновления крайне низки. Около 40% сельхозтехники морально и физически устарело, 25% изношенной техники не подлежит восстановлению. У крупных агроформирований области есть возможность покупать

М.Әуезов атындағы ОҚМУ ғылыми еңбектері

новую технику последних моделей, грамотно эксплуатировать ее, покупать качественные запчасти, своевременно производить ремонт и т.д. Мелкие крестьянские хозяйства из-за нехватки денежных средств не могут обслуживать технику и поддерживать на соответствующем уровне. Многие сельхозпроизводители не могут погасить банковские и лизинговые кредиты, выдать зарплату работникам, произвести налоговые отчисления в бюджет.

На начало реформ в аграрной сфере в 1990 году количество тракторов всех марок составляло 243,3 тыс. единиц, к началу 2006 года их количество уменьшилось до 44,1 тыс. единиц, т.е. в 5,5 раза, количество парка кормоуборочных комбайнов в 2005 году сократилось в 15,6 раза, достигнув количества 1,0 тыс. единиц. Такое резкое сокращение наблюдается практически по всем видам сельскохозяйственных машин, что наглядно видно из таблицы 1.

Особенно резкое снижение сельскохозяйственной техники с 1990 по 2012 годы наблюдается по следующим видам: сеялки – с 177,0 тыс. ед. до 41,9 тыс. ед. (в 4,2 раза); плуги – с 48,8 тыс. ед. до 10,5 тыс. ед. (в 4,6 раза); культиваторы – с 56,5 тыс. ед. до 7,4 тыс. ед. (в 7,6 раза).

Таблица 1-Количество сельскохозяйственной техники в сельхозпредприятиях (тыс. штук)

Наименование	1990	2007	2008	2009	2010	2011	2012	К 1990г
Тракторы всех марок, включая смонтированные машины	243,3	52,1	50,8	50,2	46,7	45,8	44,1	-5,5
Плуги тракторные	48,8	10,3	11,5	12,5	11,0	10,5	10,5	-4,6
Культиваторы тракторные	56,9	9,3	8,6	8,5	8,0	7,8	7,4	-7,6
Жатки валковые	42,0	7,3	6,9	7,8	6,7	6,6	7,1	-5,9
Сеялки тракторные	177,0	41,6	42,0	44,6	42,5	42,7	41,9	-4,2
Комбайны в том числе	89,0	20,7	21,4	22,1	20,2	19,9	19,4	-4,6
Зерноуборочные								
Кукурузоуборочные	2,1	0,4	0,4	0,4	0,2	0,2	0,2	-10,5
Кормоуборочные	15,6	2,1	1,6	1,4	1,2	1,1	1,0	-15,6
Картофелеуборочные	0,7	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	-7

В связи с наличием большого количества мелких хозяйств обновление сельхозтехники осуществляется низкими темпами. За период 2003 по 2010 годы тракторов, кормо - и свеклоуборочных комбайнов списано больше, чем закуплено.

С 2012 года наблюдается увеличение количество приобретаемой сельскохозяйственной техники, в частности приобретено 585 тракторов, 38 комбайнов. Только колесных тракторов приобретено больше, чем выбыло, на 519 единиц, за счет закупки подержанных зарубежных. Тенденция снижения темпов списания технических средств за последние годы объясняется тем, что сельскохозяйственные товаропроизводители вынуждены ремонтировать даже ту технику, которая отработала по два и более амортизационных сроков. Уровень обновляемости основной сельскохозяйственной техники показано в таблице 2.

Таблица 2

Уровень обновляемости основной сельскохозяйственной техники единиц

	2009 г	2010 г	2011 г	2012 г
1.Наличие имеющихся колесных тракторов	16231	16478	16966	17472
Обновление техники	67	488	506	519
2.Наличие имеющихся гусеничных тракторов	2077	2081	2143	2207
Обновление техники	2	62	64	66
3.Наличие имеющихся зерноуборочных комбайнов	1201	1172	1209	1247
Обновление техники	10	37	37	38
4.Всего имеющейся в наличии техники	19509	19731	20318	20926
Обновление - всего	79	587	607	623

М.Әуезов атындағы ОҚМУ ғылыми еңбектері

Для своевременного проведения полевых работ в Мактааральском районе не хватает: тракторов - 35,7 %, плугов - 64,6 %, сеялок - 60,6 %, зерноуборочных комбайнов - 18 %.

Централизованная обеспеченность ГСМ на проведение весенне-посевных работ по области составила 15 %. Недостаток горюче-смазочных материалов сократил объем механизированных работ по возделыванию хлопка-сырца - расход их на 1 га посева составил 2,2 ц при норме 3,8 ц.

Для оказания технической помощи крестьянским (фермерским) хозяйствам и другим формированиям организовано 15 машинно-технологических станций. Наиболее эффективно из них работают "Жардем», "Джон - Дир» и "Юкос». Создание новых машинно-технологических станций в 2009-2011 годах показано в таблице 3.

Таблица 3-Создание новых машинно-технологических станций в 2010-2012 годах

Районы	2010 год			2011 год			2012 год		
	созданы новых МТС ед.	наличие техники ед.	площадь оказания механизированных услуг, га	созданы новых МТС ед.	наличие техники ед.	площадь оказания механизированных услуг, га	созданы новых МТС ед.	наличие техники ед.	площадь оказания механизированных услуг, га
г. Арыс	1	18	2160	1	18	2160	1	18	2160
Байдибекский	1	21	2590	1	22	2640	1	22	2640
Казыгуртский	1	42	5040	1	43	5110	1	44	5280
Мактаральский	2	156	18720	3	162	19440	3	166	19920
Ордабасинский	1	42	5040	1	43	5160	1	45	5400
Отырарский	1	31	3720	1	32	3600	1	33	3960
Сайрамский	2	67	8040	2	69	8280	2	71	8520
Сарыагашский	2	73	8760	2	75	9000	2	78	9360
Созакский	1	10	1200	1	10	1200	1	10	1200
Толембийский	1	28	3360	1	28	3360	1	29	3480
Тюлькубасский	1	23	2760	1	24	2880	1	24	2880
Шардаринский	1	36	4320	1	37	4440	1	38	4560
г.Туркестан	1	37	4440	1	39	4680	1	40	4800
г.Шымкент	0	2	240	0	3	360	0	3	360
г.Кентау	0	1	120	0	2	240	0	2	240
по области	16	587	70510	17	607	72550	17	623	74760

В технологиях производства растениеводческой продукции крупных предприятий механизированные работы составляют 90-95%, а в малых фермерских хозяйствах - 60-75%. Стоимость только горюче-смазочных материалов и запасных частей в материальных затратах сельскохозяйственного производства в целом в 2012 году составляла 26,6%, а в производстве растениеводческой продукции достигала 37,4%. В то же время аграрные предприятия обеспечены техническими средствами лишь на 45-65% технологической потребности. Большинство из них амортизированы и требуют замены.

Несоответствие между обеспеченностью техникой и уровнем механизации обуславливает вынужденное растягивание агротехнических сроков выполнения работ. Так, уборка зерновых на 100% осуществляется комбайнами, но на протяжении 20, 30 и более дней, вместо 5-7. Массово нарушаются агротехнические сроки основной обработки почвы, посевов и ухода за растениями из-за недостаточного уровня обеспеченности техническими средствами, состояние которых оценивается как критическое.

В области принимаются меры по обеспечению сельхозпроизводителей необходимой техникой. Разработан механизм организации производства сельскохозяйственной техники и запасных частей к ним на заводах области. Однако, сельхозформирования области все еще остро нуждаются в современной сельскохозяйственной технике.

Неразвитость рынка техники при низком уровне оснащенности ею аграрного производства области обусловлена комплексом причин, вытекающих из общей экономической ситуации. Наиболее устойчивы и разрушительны среди:

-сокращение количества техники, ее физическая и моральная изношенность выступают одним из сдерживающих факторов эффективного развития сельскохозяйственного производства;

-изношенность машинно-тракторного парка составляет 85% и требует полной замены;

-мелкие хозяйствующие субъекты, крестьянские и фермерские хозяйства из-за отсутствия техники не могут самостоятельно обрабатывать свои земли;

-низкая платежеспособность и отсутствие ликвидного залогового имущества не позволяют сельхозтоваропроизводителям приобретать необходимую технику и кредитные ресурсы банков второго уровня;

-низкий уровень услуг, оказываемых машинно-технологическими станциями по причине их не укомплектованности техникой и оборудованием;

-в области оказывают услуги сельским товаропроизводителям 50 МТС, но их техническая мощь остается крайне незначительной, так как сформированы они в основном из старой техники.

Для решения существующих проблем необходимо создание дополнительных производств по выпуску сельскохозяйственной техники и комплектующих к ним узлов. Строительство предприятий по производству сельскохозяйственной техникой позволит обеспечивать сельское хозяйство необходимой техникой по доступной цене. В этой связи, мы считаем, что в структуре машиностроительной отрасли области должно преобладать производство сельскохозяйственной техники.

Для Южно-Казахстанской области одного предприятия по производству сельскохозяйственной техники явно недостаточно. Необходимо создавать дополнительные производственные мощности по выпуску сельхозтехники.

В настоящее время на базе АО «ЮКМЗ» с участием ТОО «РИЦ «Максимум» создается совместное предприятия. Предприятие будет заниматься выпуском, закупом и реализацией запасных частей, сервисным обслуживанием, выпуском и реализацией сельскохозяйственной техники, в том числе под лизинг.

Совместно с управлением сельского хозяйства ТОО «РИЦ «Максимум» реализует пилотный проект по ремонту хлопкоуборочных машин и запасных частей к ним на базе существующих ТОО «Центр-сервис СХМ» в Махтааральском и СЗЦ «Шардара» в Шардаринском районе.

Таким образом, анализ показал, что машиностроительная отрасль Южно-Казахстанской области развивается слабо. Государственные и региональные программы по развитию отрасли нацелены на реализацию мероприятий по созданию условий для восстановления и диверсификации отрасли, преобразованию машиностроительного комплекса в целом. Однако, множество проблем существующих в отрасли ЮКО не позволяют пока эффективно их решать. В этой связи, мы считаем, что необходима более глубокая региональная специализация машиностроительной отрасли. Так, например, масштабы и направления развития аграрного производства, предопределяют специализацию области на производстве сельскохозяйственной техники. Потенциал для развития отрасли имеется – это наличие металлургической промышленности, избыток трудовых ресурсов, высокий спрос на продукцию отрасли.

Литература

1. Стратегия индустриально-инновационного развития Казахстана до 2015 года.
2. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее. г.Астана 17 января 2014
3. Перспективы развития отечественного сельхозмашиностроения // Проблемы агрорынка. – Алматы, 2007. – № 2.
4. Рост инвестиций – важнейшее условие технологического развития АПК на основе инновации//Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 70-летию д.э.н., проф., акад. НАН РК С.Б.Байзакова: КазНАУ, 2010.- С.25-29.

Түйін

Бұл мақалада ОҚО-ның аулишаруашылық машина жасау саласына талдау жасалып, осы саланы дамыту ұсыныстары берілген.

Summary

In this article the analysis of agricultural machine-building complex of the South Kazakhstan area is made and offers of development are given.

УДК 638.1

Илашева С.А., Бекманова Г.У., Ауезов С.А.
ЮКГУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПЧЕЛОВОДСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Пчеловодство - важная отрасль сельского хозяйства. Главный продукт пчеловодства - мед, характеризующийся лечебными и диетическими свойствами, а также высокими вкусовыми качествами. Другие важные продукты пчеловодства - маточное молочко, прополис, пчелиный яд, цветочная пыльца, воск широко используются во многих отраслях народного хозяйства (медицинской, химической, пищевой и др). Неоценимую пользу народному хозяйству приносят пчелы, как опылители многих сельскохозяйственных культур.

Ключевые слова: мед, медоносные ресурсы, медоносные угодья, пчелиные пастбища, медоносные растения, медоносная флора, пчеловодства.

По данным государственной статистической отчетности, пчеловодство относится к отрасли животноводства. Вместе с тем основой его существования и развития являются медоносные растения, в том числе энтомофильные сельскохозяйственные культуры, выращиваемые в отраслях растениеводства.

Несмотря на важное значение отрасли пчеловодства для общества, сегодня вопросам ее развития в РК уделяется недостаточно внимания и мало проводится научных исследований в этой области. Отсутствуют четкие определения и критерии эффективности, недостаточно изучена проблематика выявления и обоснования резервов производства продукции пчеловодства, высокорентабельного функционирования его в рыночных условиях.

Развитие пчеловодства невозможно без государственной поддержки, особенно на начальной стадии. В развитых странах, таких как США, Аргентина, Австралия, Канада, государство оказывает финансовую поддержку пчеловодам в виде инвестиционных программ, кредитов, субсидий и дотаций. В Польше государство берет на себя оплату лекарств, в США взимается плата за пчелоопыление.

В 90 годах Казахстан экспортировал до 50 000 тонн меда в год, в Германию, Японию, Южную Корею и Китай. В отрасли пчеловодства были заняты около 100 000 человек. Пчеловодство рассматривалось также как предмет досуга и источник дополнительного заработка.

После распада Союза отрасль пришла в упадок. Произошел резкий спад производства меда. В начале 2000 годов в Казахстане производилось менее 2 500 тонн меда в год, В 2008 году было произведено 2 780 тонн товарного меда за год. Ежегодное потребление меда на одного человека составило всего 40 гр. В отрасли остались работать около 10 000 человек.

Общие тенденции негативного развития экономики страны в свое время сказались и на состоянии пчеловодства. Отрасль не использовала богатейшие возможности как естественной, так и сельскохозяйственной медоносной растительности, не располагала достаточным для опыления и производства продукции числом пчелиных семей, имела низкую продуктивность семей, уступающую 2-3 раз продуктивности пчел в других странах с аналогичными природно-климатическими условиями.

Множество существующих проблем в отрасли заключается также в недостаточном внимании государственных структур на всех уровнях к вопросам развития отечественного пчеловодства, непонимание его значения для экономики страны и роли медоносной пчелы в сохранении флоры и фауны, экологии окружающей среды и влияния на здоровье нации.

Несмотря на слаборазвитость, пчеловодство в Казахстане является одним из стабильных отраслей сельскохозяйственного производства. Так, например, цены на мед и другие продукты пчеловодства за период перестройки возросли в 10 – 15 раз меньше, чем, например, на хлебные и мясные продукты. Следовательно, использование продуктов пчеловодства является не только необходимостью с учетом их профилактического, диетического и лечебного действия, но становится экономически выгодным.

Стабильность отрасли и возможности кормовой базы способствуют притоку в пчеловодстве новых кадров полностью или частично не нашедших своего благополучия в других производственных структурах.

Увеличивается спрос на мед как на внешнем, так и на внутреннем рынках. Ежегодно казахстанцы увеличивают потребление меда на 10-15%. Увеличение спроса на продукты пчеловодства будет

стимулировать их производство как за счет увеличения численности пчелиных семей, так и за счет роста продуктивности пчелиных семей.

В последние годы в стране стали уделять внимание развитию пчеловодства. В период реформирования агропромышленного комплекса для более эффективного развития пчеловодства в республике предпринимались меры государственной поддержки отрасли. В 2002 году в РК был принят Закон «О пчеловодстве». В нем заложены правовые основы развития пчеловодства как одной из важнейших отраслей сельского хозяйства республики, отражены вопросы сохранности генофонда медоносных пчел, охраны окружающей природной среды, государственного контроля за качеством продукции пчеловодства, соответствующего налогообложения. Также были приняты ряд законодательных нормативных правовых актов, регулирующих отрасль, таких как:

- Закон Республики Казахстан об охране, воспроизводстве и использовании животного мира;
- Об утверждении Технического регламента «Требования к безопасности меда и продуктов пчеловодства»;
- ГОСТы и стандарты в пчеловодстве;
- Правила ветеринарно - санитарной экспертизы меда при продаже на рынке;
- Указания о ветеринарно - санитарном надзоре и мероприятиях при заготовках, хранении и переработке воскосырья;
- Ветеринарно - санитарные правила для специализированных пчелохозяйств (ферм) и требования при их строительстве;
- Ветеринарно - санитарные правила содержания пчел.

В 2010 году был создан Национальный Союз пчеловодов Казахстана «Бал-Ара», существуют общественные объединения «Ассоциация пчеловодов Северного Казахстана», «Ассоциация пчеловодов Восточного Казахстана». Разработаны и реализуются Программы по развитию пчеловодства в Северо-Казахстанской и Восточно-Казахстанской областях.

Благодаря активной деятельности пчеловодов Казахстана ассоциация в 2010 была принята в ряды Федерации пчеловодов мира, именуемую *Апимондией*. *Апимондия* – это международная федерация пчеловодных объединений, и она была создана в 1949 году.

Разнообразие природных условий и обилие медоносной растительности в Казахстане позволяют почти повсеместно разводить пчел и получать от них товарную продукцию.

Общая площадь территории Республики Казахстан составляет 272,5 млн. га. Площадь медоносных угодий РК составляет 190,9 млн. га, из которых естественные угодья занимают 171,0 млн. га.

Решающим условием развития пчеловодства выступают территориальные (зональные) особенности размещения площадей медоносных угодий, их структура и временные сроки формирования медовой продуктивности.

Медоносные ресурсы можно оценивать размерами площадей медоносных угодий или создаваемыми медовыми запасами, что правильнее характеризует их пчеловодную значимость.

Медоносные угодья, или пчелиные пастбища, принято разделять на две категории: естественные и культурные (сельскохозяйственные). Естественные пчелиные пастбища — это леса, луга, болота, пастбища, сенокосы, овраги, лесные вырубки, гари, прогалины. Культурные пастбища — посевы медоносных растений, плодово-ягодные насаждения, медоносные залежи и т.п.

Общая площадь культурных или сельскохозяйственных угодий составляет - 130 млн. га, в том числе площади энтомофильных сельскохозяйственных культур 15,6 млн. га (таблица 1).

Таблица 1 - Общие данные о территории РК

Тип территории	Площадь
РК, млн.га	272,5
Медоносные угодья, млн.га	190,9
Лесные земли (Лесного фонда), тыс.га	27846,7
Покрытые лесом угодья, тыс. га	12274,2
Земли сельскохозяйственного назначения, тыс.га	130062,7
Посевы злаковых культур, тыс.га	21190,7
Энтомофильные сельскохозяйственные культуры, тыс.га	15607,5

Для определения потенциальных ресурсов нектара по территории республики нами использованы материалы геоботанических исследований, проведенных в прошлые годы и текущей хозяйственной деятельности на сельскохозяйственных землях. Проведенные расчеты с использованием метода минимального медового запаса показали, что общая площадь медоносных угодий в среднем составляет 190,9 млн. га, медовый запас которых равен 187 тыс. т. С учетом особенностей природно-климатических

и физико-географических условий Республики Казахстан нами определена потенциальная емкость медоносной кормовой базы пчеловодства, позволяющая иметь около 520 тыс. пчелосемей.

Каждой местности присуща своя медоносная флора, отличающаяся видовым и количественным составом. Так например, наиболее благоприятные условия для производства товарного меда сложились в Восточном Казахстане. Здесь в горно-лесных и предгорных районах Алтая большие площади заняты желтой акацией, дягилом сибирским, кипреем, душицей, соссюреей, серпухой, иссопом и другими медоносами, которые последовательно цветут с весны до осени и обильно выделяют нектар (таблица 2).

Таблица 2 - Пчеловодные зоны РК

Пчеловодные зоны	типы медоносных угодий	Период медового взятка
Восточная пчеловодная зона (ВКО)	горно-лесные	слабый взятok – май-июнь
	горно-степные	поддерживающий взятok – июнь-июль
	степные	поддерживающий взятok – апрель-август
Юго-восточная пчеловодная зона (Алма-Атинская область)	горные	ранний взятok слабый и неустойчивый - май; устойчивый поддерживающий взятok - июнь; главный взятok - август
	предгорные	устойчивый поддерживающий взятok -апрель – сентябрь
	тугайно-барханные	Поддерживающий - июль – август
	высокогорные	главный взятok - с 15 июля по 15 августа
Центральная пчеловодная зона (Джезказганская и Карагандинская области)	мелкосопочные	поддерживающий взятok - май – июнь
	лугово-солончаковые	взятok позднелетний - июль- сентябрь
Южная пчеловодная зона (Джамбулская, Кзыл-Ординская и Южно-Казахстанская области)	горный	взятok поддерживающий и прерывающийся - до конца июня
	предгорные	поддерживающий - май-июль
	оазисные	поздний взятok
	псоралейное	поддерживающий - май-июнь
	тугайные	ранний слабый и неустойчивый - апрель-октябрь
Западная пчеловодная зона Казахстана (Актюбинская, Гурьевская, Уральская области)	Северопойменные медоносные	поддерживающий взятok – май, июнь слабый - июль
	Южнопойменные медоносные	поддерживающий взятok - апрель-август
	Лугово-солончаковые медоносные	поддерживающий взятok – июль-сентябрь

В Северо-Казахстанской, Восточно-Казахстанской и Юго-Восточной областях сосредоточено свыше 82% запасов нектара страны. Здесь большие площади природных медоносов, преимущественно лиловых, удачно сочетаются с посевами культивируемых медоносов: гречихи, подсолнечника, донника и других. Оптимальное сочетание в них разновременной цветущей медоносной растительности позволяет иметь по существу непрерывный медовый конвейер с высокой продуктивностью одного гектара медоносной площади. Средняя продуктивность 1 га здесь варьирует от 172 кг.

Изучение пчеловодческих зон позволили установить относительно потенциальные запасы меда каждого региона Казахстана. Результаты расчетов показаны на графике 1(см. приложение 1).

Регионы на графике расположены в порядке убывания общих запасов меда. Максимальные запасы меда сосредоточены в Восточно-Казахстанской области - 700т ежегодно, что составляет 72% от общих потенциальных запасов Республики Казахстан. Минимальные запасы меда 2,7 т (0,4% от общих запасов) продуцируют медоносные растения Западно - Казахстанской области, не считая города Астана и Алматы.

В целом производство меда по регионам Казахстана представлено в таблице 3.

Таблица 3 - Производство меда в РК в 2012 году

	ТОНН			
	Все категории хозяйств	Сельхозпредприятия	Крестьянские или фермерские хозяйства	Хозяйства населения
Республика Казахстан	1399,3	66,7	174,7	1157,9
Акмолинская область	18,3	-	-	18,3
Алматинская область	98,1	0,2	32,7	65,2
Западно-Казахстанская область	2,7	-	1,3	1,4
Жамбылская область	34,0	-	-	34,0
Карагандинская область	4,5	-	-	4,5
Костанайская область	24,6	13,6	0,2	10,8
Кызыл-Ординская область	4,7	-	-	4,7
Южно-Казахстанская область	124,7	-	-	124,7
Павлодарская область	33,6	-	-	33,6
Северо-Казахстанская область	51,2	-	-	51,2
Восточно-Казахстанская область	985,9	40,0	140,5	805,4
г. Астана	0,3	0,3	-	-
Г. Алматы	16,7	12,6	-	4,1

Выполненные исследования позволили установить зональное распределение растительных медоносных ресурсов и запасов меда.

По уровню развития пчеловодства особо выделяется Горно-лесная зона. Она, располагая огромной территорией, более половины площади которой представлено природными медоносными угодьями, из-за слабой освоенности и меньшей населенности, имеет малочисленное пчеловодство. Здесь на сопоставимую площадь территории приходится в 15 раз меньше пчелосемей, чем в Северной лесостепи, отчего огромное количество запаса нектара остается неиспользованным пчелами хозяйствующих субъектов. Между тем наличные в этой зоне медоносные ресурсы при рациональном их использовании позволяют содержать почти в 20 раз больше пчелосемей, чем имеется в настоящее время.

Количественная и качественная неоднородность использования медоносных угодий пчелосемьями в зональном разрезе обуславливают различия в специализации пчеловодческих хозяйств по производству конечной продукции отрасли. Биологическая особенность пчелиной семьи позволяет выделить их способность производить наряду с прямой продукцией (к которым относится мед, воск, прополис, пыльца цветочная и другие продукты медицинского назначения) и косвенную. К последней относится опылительная деятельность медоносных пчел. Как показывают исследования, зональные особенности в размещении медоносных угодий тесно связаны с характером производственной деятельности пчелохозяйств, определяющих их продуктивность по конечной продукции. По соотношению прямой и косвенной продуктивностиTM пчелосемей в республике принято различать их специализацию как медовую (товарную) и медово-опылительную. При изучении характера специализации пчеловодства нами принято, что во всех условиях хозяйствования основным продуктом пчеловодства является мед и сопряженная с ним пчеловодческая продукция. Опылительная деятельность пчелосемей возникает при наличии в окружающей среде энтомофильных культур в составе сельскохозяйственного производства, так как она является важным условием достижения высокой урожайности сельскохозяйственных культур. По наличию площадей таких культур в зоне деятельности пчеловодческих хозяйств их специализация определяется как медово-опылительная.

Учет зональных особенностей медоносной растительности приобретает значимость при выборе специализации пчеловодческих хозяйств и технологий производства продуктов пчеловодства. Например, уникальные медосборные условия Южного региона позволяют пчелам с февраля месяца до января (практически круглогодично) находить нектар и выращивать расплод. В Восточном Казахстане сосредоточены большие медоносные угодья лесных, лесостепных, горных и предгорных зон (график 2, см. приложение 1).

Максимальные потенциальные запасы меда - 398,4 т принадлежат лесной зоне, далее следуют степи - 313,0 т и лесостепи - 236,2 т, горные и предгорные - 257,8 т районы, субтропики - 116,5 т, пустыни и полупустыни - 77,4 т.

Руководствуясь указанным принципом, специализация пчеловодства по сельскохозяйственным зонам определена по следующим направлениям:

- медово-товарная;
- медово-опылительная.

Как было выше отмечено, развитие крупномасштабного пчеловодства, являющегося важной отраслью сельского хозяйства, следует рассматривать как составную часть продовольственного комплекса. В социально-экономическом аспекте развитие пчеловодства имеет всеобщее народнохозяйственное значение, признанное полнее удовлетворить общественную потребность в весьма ценных и незаменимых пищевых продуктах, какими являются мед, пыльца, маточное молочко, прополис и другие, используемые также в лечебно-профилактической практике.

Вместе с тем пчелы, обладая специфической биологической способностью самозаготовки природно-кормового сырья, одновременно выполняют функцию опыления энтомофильных растений, что обеспечивает повышение урожайности растениеводства и высокую продуктивность в целом природной среды.

Медоносные пчелы являются главными опылителями сельскохозяйственных культур, так как дикие насекомые в природе выполняют опылительную работу лишь на 10-20%. Пчелы в сравнении с другими насекомыми имеют и ряд других преимуществ. Так, весной, когда еще нет диких опылителей, пчелы начинают посещать цветки раноцветущих сельскохозяйственных культур и являются практически единственными их опылителями. Значение пчел как опылителей огромно. Установлено, что одна пчела посещает в минуту около 10 цветков. При каждом вылете, который продолжается в среднем примерно 10 минут, она посещает 100 цветков. В течение дня рабочая пчела делает около 40 вылетов и таким образом посещает примерно 4000 цветков. В пчелиной семье вылетает на работу 15-20 тысяч пчел и больше, которые могут опылить в течение одного дня 60-80 млн. цветков. Следовательно, благодаря однодневной работе одной пчелиной семьи в растениях может завязаться несколько десятков миллионов семян.

Как велика роль пчел для опыления растений, говорят и такие подсчеты. Для сбора 1 кг меда пчелы делают около 125 тыс. вылетов и посещают до 4 200 000 цветков эспарцета, или 8 500 000 цветков белой акации, или 20 млн. цветков клевера.

Доказано, что многие растения, такие, как гречиха, эспарцет, подсолнечник, белый и розовый клевер и некоторые другие, завязывают много семян, а на плодовых деревьях созревает хороший урожай только в том случае, если во время их цветения стояла погода, благоприятствовавшая вылетам пчел. В тех местностях, где очень мало или вовсе нет пчел, насекомопопьяемые растения дают очень низкие урожаи семян и плодов.

С развитием сельскохозяйственного производства пчелоопыление растений становится неотъемлемой частью агротехнического комплекса. Значение медоносных пчел для повышения урожайности энтомофильных культур постоянно возрастает в связи с увеличением площадей под посевы этих культур и резким сокращением числа диких насекомых-опылителей.

В районах интенсивного земледелия пчеловодство является важным резервом повышения урожайности и улучшения качества плодов и семян многих зерновых, кормовых, технических, плодовых, эфиромасличных, лекарственных и других энтомофильных культур.

Для повышения эффективности использования пчел для опыления сельскохозяйственных культур необходимо:

- подвозить к посевам сильные пчелиные семьи в требуемом количестве к самому началу цветения и располагать пасеки в непосредственной близости от опыляемых культур;
- внедрять дрессировку пчел, приманочные посевы, широко применять пыльце уловители для отбора пыльцы и другие приемы для усиления летно-опылительной деятельности;
- соблюдать высокую агротехнику возделывания опыляемых культур, способствующую лучшему выделению нектара и привлечению пчел к цветкам. Приемы, обеспечивающие лучшее опыление посевов.

Однако в связи с усилением индустриализации народного хозяйства, особенно его химизации, возросшего потребления топливно-энергетических ресурсов, а также ослабления внимания к природопользованию резко ухудшилась экологическая безопасность, что нанесло огромный ущерб развитию пчеловодства. Вместе с тем, начатая с 90-х годов аграрная реформа внесла коренные изменения в организационно-экономическую структуру хозяйствования. Такая перестройка не привела к устойчивости пчеловодства, она сопровождалась дальнейшим уменьшением численности пчелосемей и спадом производства его продукции.

За анализируемый период наибольший урон нанесен пчеловодству в сельхозпредприятиях Казахстана, где количество пчелосемей сократилось с 220 тыс. до 70 тыс., или в 3 раза, при существенном снижении их медовой продуктивности. Сокращение численности пчелосемей отмечается и в хозяйствах населения, но в меньшей степени (на 33%). В связи с этим произошли существенные структурные перестройки: по численности пчелосемей удельный вес сельхозпредприятий снизился с 54 до 35%, а

хозяйств населения соответственно возрос с 46 до 65%. При этом относительно более высокая медовая продуктивность пчелосемей в хозяйствах населения сохраняется, она почти в 1,5 раза выше, чем в сельхозпредприятиях.

Как было выше отмечено, с ростом экономического развития, наблюдается тенденция развития пчеловодства. Не большое снижение произошло в период финансового кризиса. В настоящее время идет рост пчелосемей во всех хозяйствах, особенно в хозяйствах населения (таблица4).

Таблица 4-Количество пчелосемей во всех категориях хозяйств РК

Показатели	шт				
	2008	2009	2010	2011	2012
Всего	194,6	182,2	185,0	191,3	198,5
Сельхозпредприятия	9,4	6,7	5,8	5,2	5,5
Крестьянские или фермерские хозяйства	24,3	27,7	23,1	27,9	28,9
Хозяйства населения	160,9	150,6	152,9	158,2	164,1

Так, в целом по стране в 2012 году количество пчелосемей выросло по сравнению с 2009 годом на 8,2%. Из них, в крестьянских хозяйствах количество пчелосемей выросло на 4,5%, в хозяйствах населения на 8,2 %, в сельхозпредприятиях уменьшилось на 17,9 %. Наибольший рост наблюдается в хозяйствах населения. Это связано с ростом спроса на продукцию пчеловодства и увеличением государственной поддержки пчеловодов.

Устойчивое повышение доли личных (семейных) хозяйств в общей численности товарных пчелопасек свидетельствует также и росте предпринимательской активности населения.

В настоящее время в пчеловодстве Казахстана преобладает индивидуальное мелкое производство, основанное на примитивных технологиях и ориентированное на удовлетворение собственных потребностей. Пасеки большинства индивидуальных пчеловодов при сложившейся системе ведения пчеловодства не в состоянии обеспечить производство конкурентоспособной продукции, востребованной на внутреннем и внешнем рынке.

Пчеловодство как отрасль сельского хозяйства отличается от других средствами производства, технологией, организацией и конечным продуктом, имеет ряд особенностей, которые влияют на ее организацию и специализацию. Из них наиболее важными являются:

- природные условия, оказывающие большое влияние на устойчивость производства продукции, поскольку из-за их нестабильности не всегда может быть реализована потенциальная продуктивность семей;

- отсутствие собственных кормовых площадей (пчелы сами себе добывают корм); источники нектара сосредоточены на ограниченных участках, что вызывает потребность в подвозе семей к массивам цветущих фитоценозов;

- получение продукции в сжатые сроки, зависящие от погодных условий, сроков цветения медоносов и от умения пчеловода эффективно использовать условия для получения прибыли.

Таким образом, ни одна отрасль животноводства не связана так тесно с природными условиями и спецификой кормовой базы, как пчеловодство. Поэтому учет зональных особенностей климата для правильного выбора направления хозяйств, их специализации и технологии производства продукции приобретает особенно важное значение.

Медоносные пчелы как опылители имеют большое преимущество перед дикими насекомыми. Пчелы живут крупными семьями, способны собирать большое количество нектара и пыльцы, посещая для этого множество цветков. При посещении цветков пчела несет на своем теле до 3-5 млн пыльцевых зерен и успешно переопыляет растения.

Литература

1. Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013-2020 годы (агробизнес - 2020). - http://www.agro.vko.gov.kz/ru/files/program_04.doc
2. Пономарева О. В СКО разработана программа развития пчеловодства на 2010 - 2012 годы Информагентство «Казахстан сегодня». 6 октября 2006 год
3. Кулаков В.Н. Размещение пчеловодства в Российской Федерации. // Основные направления развития пчеловодства на современном этапе. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. — Рыбное, 2009. – С.86-88.
4. Торженова Т.В. Организационно-экономические аспекты эффективного производства перги (на материалах Рязанской области). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. - Мичуринск - наукоград РФ, 2010

Түйін

Мақалада Қазақстан Республикасындағы ара шаруашылығының қазіргі жағдайы қарастырылған және осы саланы дамыту ұсыныстары берілген

Summary

In this article the current state of beekeeping in the Republic of Kazakhstan and offers development of this branch are given.

УДК 621(574)

Илашева С.А., Бекманова Г.У., Курманбеков М.
ЮКГУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

РОЛЬ И МЕСТО МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ В СТРУКТУРЕ ЭКОНОМИКИ ЮКО

Аннотация

Машиностроение является одной из важнейших составляющих экономики любой страны. Роль машиностроения Казахстана как отрасли отечественной промышленности для экономики государства пока не столь значительна, как в экономиках отдельных стран. Если же говорить о машиностроении как отрасли глобальной, то значение его для нашей экономики сложно переоценить. Более 40% казахстанского импорта составляет продукция машиностроения, и данный факт является подтверждением того, что существует более чем серьезная зависимость от импортных поставок машин и оборудования, которую необходимо снижать за счет развития собственного производства.

Ключевые слова: машиностроение, машиностроительный комплекс, машиностроительные предприятия, машиностроительная продукция

Машиностроительный комплекс Южно-Казахстанской области в структуре промышленности занимает 5% (рис.1). Отрасль имеет слабые конкурентные позиции, как на внутреннем, так и на внешнем рынках. Однако, наличие мощностей по производству широкого перечня машиностроительной продукции, высокий спрос на машины и оборудование внутри страны, свидетельствует о перспективности данной отрасли.

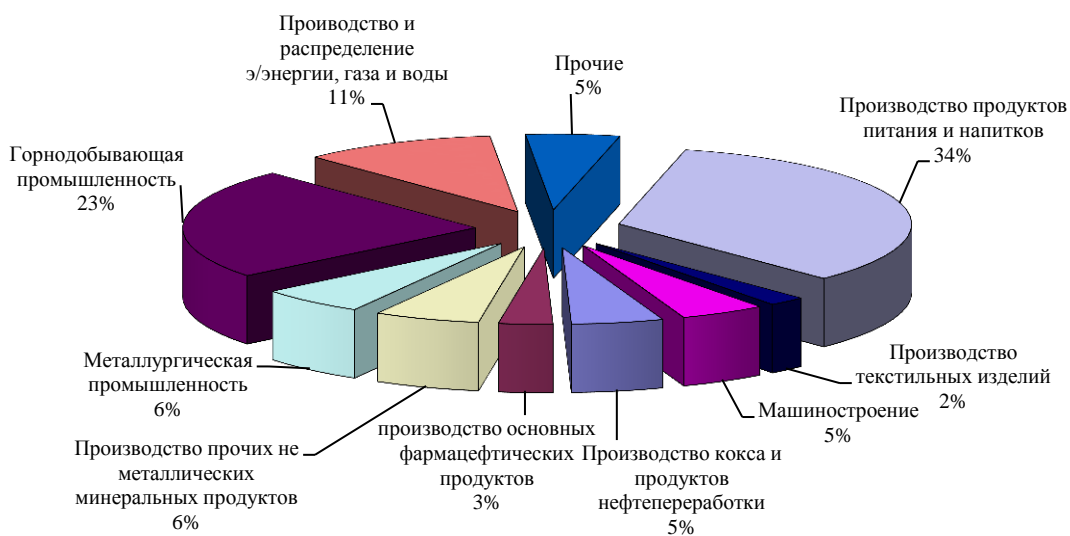

Рисунок 1. Структура промышленности Южно-Казахстанской области

Сегодня машиностроение области представлено крупными предприятиями («Кентауский трансформаторный завод», ТОО «Коныр ат», ТОО «Ак Берен», ТОО «Шымкентремсервис») по производству отдельных видов технологического и электротехнического оборудования, изготовлении

М.Әуезов атындағы ОКМУ зылыми еңбектері

емкостей, металлоконструкций, а также по реставрации и выпуску запчастей для ремонта подвижного железнодорожного состава. Средними предприятиями (АО «Карданвал», АО «Экскаватор», АО «ЮКМЗ», Шымкентский завод ЭМИ филиала АО «ЭЛМО», ТОО «Завод Электроаппарат», ШФ АО «Югсантехмонтаж», ШФ АО «Автоматика», ТОО «Нефтереммаш», ТОО «Электроремонтно-наладочное управление»), производящими автотракторные карданные валы, экскаваторы, выпуск и монтаж электротехнического оборудования и рядом мелкосерийных предприятий по обработке металлов, выпуску запасных частей для сельхозпроизводителей (ТОО «Перфосистема», АО «Шымкентский механический завод», ТОО ШЗ «Эталон», ТОО «Туркестан насос», ТОО «Ленгерский машиностроительный завод») и другие.

Производство машиностроительной продукции по ЮКО увеличилось с 2010 года по 2012 год на 35,8 %, а за январь-июнь 2013 года отраслью произведено продукции на 9921,8 тыс.тенге (таблица 1).

Таблица 1-Производство промышленной продукции по видам экономической деятельности (тыс.тенге)

	2010	2011	2012	2013
Промышленность всего	316 357,7	377 179,5	496 768,0	447 908, 9
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	72 776,2	81 339,6	140 238,1	118 824, 6
Обрабатывающая промышленность	211 872,2	257 396,6	312 900,6	291 563, 5
Производство продуктов питания	81 454,1	102 883,7	108 472,1	109 504, 8
Производство текстильных изделий	9 312,7	6 748,6	8 951,8	14 938, 0
Производство кокса и продуктов нефтепереработки	17 819,1	20 855,3	24 279,9	26 064, 732
Производство продуктов химической промышленности	2 041,9	2 851,1	3 860,8	2 137, 9
Производство прочей не металлической минеральной продукции	19 653,3	23 529,6	27 715,0	29 353, 5
Металлургическая промышленность	23 482,9	34 344,5	61 321,0	35 210, 1
Производство готовых металлических изделий, кроме машин и оборудования	2 622,1	3 496,2	4 277,0	4 906, 1
Машиностроение	16 376,6	22 401,7	25 546,1	992 1,8
Производство электрического оборудования	10 095,9	14 274,2	15 969,5	16 651,5

Объем импорта в 2012 году составил 15 288,7 тысяч долларов США или 46,09% от общего объема импорта промышленной продукции области. Объем экспорта машин, оборудования, транспортных средств, приборов и аппаратов составил 15 288,7 тысяч долларов США или 0,99% соответственно.

Машиностроительные предприятия области являются единственными в Республике производителями строительно-дорожной техники и трансформаторов. Однако недостаток собственных оборотных средств и сокращение заказов стали причиной падения производства, в частности, экскаваторов. Стартовая возможность машиностроительного комплекса в настоящий период чрезвычайно противоречива. Мощности загружены на 25-40 %. Основные фонды физически изношены и морально устарели (на 50-65 %), продукция оказалась неконкурентоспособна по конструктивным, техническим и ценовым параметрам. У предприятий нет финансовых возможностей по содержанию конструкторских бюро с опытно-экспериментальной базой, для разработки новых машин и оборудования.

Для вывода отрасли из кризисной ситуации в области разработана и реализуется Программа развития промышленности ЮКО до 2016 года. Согласно Программе годовой темп роста объема продукции промышленности региона в среднем должен составить 131,2%. Этот темп развития промышленности будет достигнут, как за счет наиболее полного использования производственных мощностей, резкого сокращения потерь рабочего времени, простоев оборудования, так и реализаций новых инвестиционных проектов, создания новых предприятий,

До 2015 года прогнозируется увеличение ВДС в машиностроении области на 87,0% по отношению к 2009 году, производительность труда – на 52,4% тыс. доллар США на человека в год (таблица 2).

Таблица 2-Увеличение объемов производства продукции в машиностроении

Показатели	Оценка 2010г	2013 г	2014 г	2015 г
Прирост ВДС к уровню 2009 года, млн.тенге	9898,0	11080,0	12500,0	12790,0
Увеличение ВДС в машиностроении к 2009 году, в %	45,0	62,0	83,0	87,0
Увеличение производительности труда в машиностроительной отрасли, тыс.доллар США на человека в год	38,8	45,0	52,0	52,4
Увеличение производительности труда в машиностроительной отрасли, тыс.тг. на человека в год (по курсу – 146,0 тг за 1 доллар США)	5664,8	6570,0	7592,0	7650,4
Объем инвестиции в основной капитал машиностроительной отрасли, млн.тг.	450,0	480,0	490,0	500,0
Примечание: составлено автором				

В настоящее время в области реализуются следующие инвестиционные проекты по производству машиностроительной продукции:

- «Производство противопожарного прицепа УПП-3» АО «ЮКМЗ» (Сайрамский район), срок ввода в эксплуатацию запланирован - 2014 году, мощность – 350,0 млн.тенге;
- «Производство модернизированного передвижного насоса» АО «ЮКМЗ» (Сайрамский район) срок ввода в эксплуатацию запланирован - 2014 году, мощность – 693,0 млн.тенге;
- «Цех по изготовлению ленточных насосов» АО «ЮКМЗ» (Сайрамский район) срок ввода в эксплуатацию запланирован - 2014 году, мощность – 60,0 млн.тенге;
- «Производство модернизированного водораспределителя» АО «ЮКМЗ» (Сайрамский район), срок ввода в эксплуатацию запланирован - 2014 году, мощность – 185,5 млн.тенге;
- «Строительство 2-й очереди аккумуляторного завода» АО «ПК «Южполиметалл» (г.Шымкент) срок ввода в эксплуатацию запланирован - 2014 году, мощность – мощностью 1,5 млн.штук аккумуляторов в год;
- «Производство экскаваторов и прочей модифицированной техники» АО «Экскаватор» (г.Кентау) срок ввода в эксплуатацию запланирован - 2015 году, мощность – 800,0 млн.тенге.

Для интенсивного развития машиностроения в ЮКО необходимо финансовое, научное и научно-техническое сопровождение отрасли. Этому должна предшествовать работа по определению тех перспективных научных направлений, где ЮКО имеет возможность создать научно-технические разработки, коммерциализация которых позволит усовершенствовать существующие технологии и оборудование и создать совершенно новые образцы.

В интересах развития отечественного машиностроительного производства и повышения его научно-технического уровня государство должно взять на себя все расходы по оформлению и правовой защите патентной документации, ввести эффективные меры стимулирования изобретательской деятельности, расширение сети патентных организаций с оснащением их современной материально-технической базой.

Таким образом, в целях развития научного и научно-технического обеспечения развития машиностроения необходимо освоить механизм технологического предвидения:

- определить первоочередные этапы перепрофилирования производств, оснащение гибкими технологическими линиями, легко перестраиваемыми на выпуск мелкосерийных и штучных изделий. Разработать рекомендации по оптимальному использованию потенциала машиностроительных предприятий;
- организовать проектирование механических устройств и систем, начиная от создания концепции и до выпуска подробных чертежей. Кроме того, для решения задач механического проектирования изделий из листового металла и создание литьевых заготовок благодаря наличию специализированных приложений;
- создать конструкторскую школу машиностроения;
- оказать инновационную поддержку развития машиностроительной отрасли путем использования ресурсов созданной инновационной инфраструктуры.

Литература

1. Стратегия индустриально-инновационного развития Казахстана до 2015 года.
2. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее, Астана 17 января 2014
3. Программа по развитию машиностроения в Республике Казахстан на 2010-2014 годы - Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 сентября 2010 года № 1002
4. Машиностроительный комплекс: состояние и варианты развития в 2008г. // Экономист №1, 2008 г.

Түйін

Бұл мақалада Оңтүстік Қазақстан облысындағы машина жасау кешеніне талдау жүргізілген және машина жасау саласын ғылыми және ғылыми-техникалық қамтамасыз ету мақсатында технологиялық көрініс тетігі ұсынылды.

Summary

In this article the analysis of a machine-building complex of the South Kazakhstan area is made and the mechanism of technological anticipation for development of scientific and scientific - technical providing mechanical engineering is offered.

УДК 385.45.02

Ж. Искакова, К.Б.Сатымбекова
ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются основные аспекты становления и развития малого и среднего бизнеса в Казахстане, проделан анализ основных индикаторов данного рыночного сегмента, дана оценка государственной поддержке предпринимательства, а также сделан акцент на новые подходы по регулированию деятельности различных субъектов.

Ключевые слова: предпринимательство, индустрия, малый бизнес, средний бизнес, Дорожная карта, субсидирование, кредитование

Создание благоприятных условий для развития предпринимательства является одной из приоритетных задач государственной политики, определенных в основных программных документах государства: Стратегическом плане развития Казахстана до 2020 года, Государственной программе по форсированному индустриально-инновационному развитию Казахстана на 2010-2014 годы.

В последние годы малое предпринимательство в Казахстане стало явлением динамичным. За 2012—2013 годы количество активных субъектов малого предпринимательства по сравнению с 2010г. увеличилось на 4,1% и по итогам 2013 года составило более 669,7 тыс.

Выпуск продукции субъектами малого предпринимательства вырос на 12,2% и составил 1136,3 млрд тенге. Наиболее заметное улучшение показателей развития предпринимательства отмечается в городах Астана и Алматы, в Западно-Казахстанской и Алматинской областях. Доля МСП в ВВП страны за 2012 год составила 20,4% и за 2013 год - 20,2%.

По данным Агентства Республики Казахстан по статистике, на 1 ноября 2013 года наблюдается рост индикаторов, характеризующих состояние малого и среднего бизнеса в Казахстане, таких как число активно действующих субъектов и выпуск продукции (товаров и услуг). За указанный период число зарегистрированных субъектов МСП составило 1,243 млн, в том числе - 227263 юридического лица (18,3% общего количества), 825550 - индивидуальных предпринимателей (66,4%) и 190472 крестьянских (фермерских) хозяйства (15,3%).

Число активно действующих субъектов МСП в республике увеличилось на 4,4% по сравнению с аналогичным периодом прошлого года и составило 697104, в том числе - 64818 юридических лиц малого (9,3% общего количества) и 8186 юридических лиц среднего предпринимательства (1,2%), 451594 индивидуальных предпринимателя (64,8%) и 172506 крестьянских (фермерских) хозяйств (24,7%). Доля

активных действующих субъектов МСП в общем количестве зарегистрированных субъектов МСП составляет 56,1%.

В январе-октябре 2013 года по сравнению с соответствующим периодом 2012 года наблюдалось увеличение выпуска продукции (в сопоставимых ценах) субъектами МСП во всех областях. Так, этот индикатор увеличился на 2,6% и составил 6755,1 млрд. тенге, в том числе юридическими лицами малого предпринимательства - 1443,5 млрд. тенге (21,4%), юридическими лицами среднего предпринимательства - 4325,2 млрд. тенге (64%), индивидуальными предпринимателями - 474,5 млрд. тенге (7%) и крестьянскими (фермерскими) хозяйствами - 511,7 млрд. тенге (7,6%).

В отраслевом разрезе распределение доли в общем объеме продукции, выпущенной субъектами МСП за январь-октябрь 2013 года, выглядит следующим образом: промышленность - 24,4%, оптовая и розничная торговля, ремонт автомобилей и мотоциклов - 21,3%, строительство - 14,6%, сельское, лесное и рыбное хозяйство - 11%, операции с недвижимым имуществом - 2,9%, другие отрасли - 25,8%.

Правительством Республики Казахстан в соответствии с Посланием Главы государства народу Казахстана в рамках бюджетной Программы «Дорожная карта бизнеса-2020» ведется работа по стимулированию приоритетных отраслей экономики, что в посткризисный период позволяет усилить казахстанскую экономику.

Программа является одним из механизмов реализации Госпрограммы форсированного индустриально-инновационного развития Казахстана до 2014г. и логическим продолжением реализации дорожных карт 2009 и 2010 годов. При этом акцент смещается на посткризисное развитие, сохранение и создание новых постоянных рабочих мест.

«Дорожная карта бизнеса-2020» реализуется по четырем направлениям, включающим поддержку новых бизнес-инициатив, оздоровление предпринимательского сектора, снижение валютных рисков предпринимателей и усиление предпринимательского потенциал. Последнее введено с учетом рекомендаций бизнес-сообщества [1].

По состоянию на ноябрь 2013 года всего по трем направлениям Программы к субсидированию одобрено 782 заявки общей стоимостью кредитов 238,6 млрд. тенге.

По всем направлениям Программы оказывается поддержка более 600 предприятиям с общей численностью работающих более 67 тыс. человек. Кроме того, планируется создать более 14 тыс. рабочих мест на этих предприятиях.

Немаловажным направлением государственной поддержки является развитие инфраструктуры поддержки МСП.

Государством выполняются функции по обеспечению финансовой, информационно-аналитической и материально-технической поддержки через специально созданные для этого организации. В целях усиления государственной поддержки и активизации развития малого предпринимательства действуют институты развития, оказывающие сервисную, финансовую и поддержку в сфере инноваций.

Для устойчивого развития конкурентоспособной экономики страны на основе эффективного использования интеллектуального потенциала, распространения новых знаний осуществляют свою деятельность семь региональных технологических парков: в г. Алматы, Караганда, Уральск, Шымкент, Усть-Каменогорск, Актобе, Павлодар.

Также действующим инструментом поддержки малого предпринимательства являются бизнес-инкубаторы.

В целях улучшения бизнес-климата в республике за последние годы проведены реформы в таких сферах, как открытие предприятия, налогообложение, защита инвесторов. В частности, за прошедший период внесены поправки в стандарты государственной услуги по государственной регистрации и перерегистрации юридических лиц, оптимизированы формы налоговой отчетности.

В целом в позиции Казахстана в рейтинге «Doing Business») наблюдается устойчивая положительная динамика: впервые в 2010 году Казахстан стал лидером в десятке ведущих реформаторов по проведению реформ в сфере регулирования частного предпринимательства.

Как отмечалось в последнем послании Президента согласно отчету Всемирного банка (<http://russian.doingbusiness.org>) Казахстан в рейтинге «Doing Business» поднялся на 11 позиций и занял 47-е место (в 2011г. по методике расчета 2012г. Казахстан занимал 58-е место, опередив Польшу (62-е место), Беларусь (69-е место), Турцию (71-е место), Кыргызстан (77-е место), Китай (91-е место), Россию (120-е место) [2].

Работа по повышению позиции в рейтинге «Doing Business» ведется в рамках Комплексного плана мер по улучшению индикаторов рейтинга «Doing Business» Всемирного банка на 2011 год, в котором отражены все реформы и мероприятия по улучшению бизнес-климата в Казахстане.

В целях снижения административных барьеров в реализацию Концепции совершенствования разрешительной системы в Казахстане 15 июля 2011г. принят Закон, которым сокращаются 348 разрешительных документов(процедур) из 1015 выявленных, а также упрощаются разрешительные

процедуры путем сокращения временных затрат и издержек бизнеса. Помимо сокращения разрешений предусматривается упрощение разрешительных процедур через:

распространение принципа «одного окна» на согласования со всеми государственными органами при получении лицензий;

распространение принципа «молчание - знак согласия» на все разрешения;

установление единого срока выдачи лицензий - 15 рабочих дней;

проверки представленного пакета документов на полноту в двухдневный срок;

исключение обязательного нотариального заверения документов.

Ожидается, что указанные меры приведут к сокращению лицензионно-разрешительного документооборота более чем на 800 тыс. единиц в год. Повысится ответственность государственных органов при выдаче разрешений.

АО «Инвестиционный фонд Казахстана» осуществляет финансовую поддержку путем инвестирования в уставный капитал предприятий, производящих углубленную переработку сырья и материалов, с использованием современных и передовых технологий.

АО «ФРП «Даму» содействует качественному развитию малого и среднего бизнеса, а также микрофинансовых организаций Казахстана в роли интегратора и оператора предоставления финансовых, консалтинговых услуг.

Основная задача АО «Kazyna Capital Management») - финансовая поддержка путем участия в акционерном капитале отечественных и зарубежных инвестиционных фондов и проектных компаний.

АО «Аграрная кредитная корпорация» было создано для кредитования сельхозтоваропроизводителей через сети кредитных товариществ.

АО «КазАгроФинанс» обеспечивает доступ сельскохозяйственных товаропроизводителей к финансовым средствам, а также сельскохозяйственной технике и технологическому оборудованию на лизинговой основе. Осуществляется финансирование инвестиционных проектов.

АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства» осуществляет деятельность по микрокредитованию сельского населения и субъектов малого предпринимательства на селе, развитию финансовой инфраструктуры на селе через поддержку микрокредитных организаций. Региональная сеть Фонда представлена 14 подразделениями, которые расположены в городах областного значения по всему Казахстану.

Технопарки, бизнес-инкубаторы, социально-предпринимательские корпорации (далее - СПК) оказывают материально-техническую поддержку МСП на этапе их становления и развития.

Согласно официальным статистическим данным в настоящее время зарегистрировано более 50 бизнес-инкубаторов и инновационных центров.

Причинами неэффективной отдачи бизнес-инкубаторов является то, что арендуемые помещения не освобождаются предприятиями, перешедшими из этапа начинающего на этап развития и расширения. Кроме того, основную долю клиентов инкубаторов составляют компании, занимающиеся производством (продукты питания, пошив одежды, производство мебели, ремесло и производство сувениров) и работающие в сфере услуг (обучение, консалтинг, строительно-ремонтные работы) и только 2% клиентов бизнес-инкубаторов занимаются технологическим бизнесом [3].

К региональным институтам развития, созданным на основе принципов государственно-частного партнерства, можно отнести СПК. Они с момента образования не оправдали своего назначения и стали убыточными. Одна из причин заключается в том, что акиматами были переданы им при образовании неликвидные и нерентабельные активы. Другой причиной убыточности СПК является их слабое взаимодействие с местными исполнительными органами. 19 февраля 2010 года постановлением Правительства Республики Казахстан СПК преобразованы в региональные корпорации развития и переданы акиматам.

В целях лоббирования корпоративных интересов во властных структурах различных уровней, поиска источников финансирования для нужд предпринимательства и предоставления сервисной поддержки создаются общественные организации и отраслевые объединения (бизнес-ассоциации). По данным официальной статистики, число неправительственных организаций в Казахстане достигло почти 20 тыс., причем более 40% общественных организаций было зарегистрировано в течение последних пяти лет.

Дальнейшая работа по реформированию разрешительной системы будет проходить в несколько этапов. На первом этапе в соответствии с поручением Президента Казахстана предполагается сокращение на 30% лицензий и разрешений и перевод отдельных видов разрешений на уведомительный порядок. Далее будет определен исчерпывающий перечень разрешений в едином законе с их категоризацией по степени опасности и установлены единые требования к процедурам их выдачи. На третьем этапе будет осуществлен полный перевод предоставления всех разрешений в электронный формат.

Ключевую роль в реализации Программы играют местные исполнительные органы, которые, получая трансферт из республиканского бюджета, будут распределять средства по двум направлениям Программы по согласованию с Министерством экономического развития и торговли (МЭРТ) Казахстана. Общий трансферт будет доводиться до акиматов областей, г.Астана и Алматы а также МЭРТ, которое будет осуществлять общую координацию Программы. «Дорожная карта бизнеса-2020» имеет четыре направления: поддержка новых бизнес-инициатив; оздоровление предпринимательского сектора; снижение валютных рисков предпринимателей; усиление предпринимательского потенциала.

Государственная поддержка в рамках первого направления реализации Программы заключается в субсидировании ставки вознаграждения, частичном гарантировании по кредитам банков, развитии производственной (индустриальной) инфраструктуры.

В рамках оздоровления предприятий может оказываться следующая поддержка:

субсидирование предприятию-должнику процентной ставки по уже имеющимся кредитам банков (на момент одобрения) и на новую задолженность в рамках одной кредитной линии, которая возникает после одобрения проекта;

рассмотрение вопроса предоставления должнику отсрочки по выплате налогов и других обязательных платежей в бюджет (кроме индивидуального подоходного налога, удерживаемого у источника выплаты) без начисления пени, которое будет предусмотрено в установленном порядке Налоговом кодексе;

другие меры по оздоровлению предприятий в рамках Плана финансово-экономического оздоровления, в том числе по задолженности перед внутренними кредиторами по облигациям, размещенным на Казахстанской фондовой бирже.

Поддержка будет оказана предпринимателям, имеющих валютную выручку (участники - предприниматели, имеющие валютную выручку в размере не менее 10% общего объема денежной выручки за соответствующий финансовый год, за исключением предприятий горнодобывающей, металлургической промышленности, осуществляющих переработку минерального сырья и включенных в Перечень крупных налогоплательщиков, подлежащих мониторингу).

По состоянию на декабрь 2013г. всего по трем направлениям Программы к субсидированию одобрено 782 заявки общей стоимостью кредитов 238,6 млрд. тенге, из них [4, 5]:

по первому направлению - 584 проекта на сумму 99,6 млрд. тенге. Наибольшее количество одобрено в Актыбинской области - 69 проектов на общую сумму кредитов 13,9 млрд.тенге, Карагандинской области -69 проектов на 11,8 млрд.тенге, Павлодарской области - 78 проектов на 5,1 млрд.тенге, Южно-Казахстанской области - 44 проекта на 17,4 млрд.тенге, Западно-Казахстанской области - 38 проектов на 7,8 млрд.тенге, Алматинской области - 43 проекта на 11,2 млрд. тенге;

по второму направлению - 142 проекта на общую сумму кредитов 98,2 млрд. тенге. Наибольшее количество в г. Алматы - 20 проектов на сумму 16,5 млрд.тенге, Алматинской области - 17 проектов на 28,5 млрд.тенге, Жамбылской области - 11 проектов на 2,9 млрд.тенге, Актыбинской области -10 проектов на 608,2 млн.тенге, Южно-Казахстанской области - 7 проектов на 6,1 млрд. тенге;

по третьему направлению - 56 проектов на общую сумму кредитов 40,7 млрд. тенге. Наибольшее количество в Восточно-Казахстанской области - 12 проектов (13,5 млрд. тенге), Карагандинской области - 10 проектов (4,1 млрд. тенге), Южно-Казахстанской области - 8 проектов (5,6 млрд. тенге).

Для предоставления гарантий по кредитам одобрено 25 проектов на общую сумму кредитов 4,9 млрд. тенге. Наибольшее количество в Актыбинской области - 5 проектов (785,3 млн. тенге), в г.Астане - 3 проекта 381 млн. тенге), в Южно-Казахстанской области - 2 проекта (92,4 млн. тенге).

Реализация перечисленных нововведений приведет к оптимальному функционированию государственных органов, усилению общественного контроля в данной сфере, стимулированию добровольной законопослушности предпринимателей, создаст условия для стабильного ведения бизнеса и будет способствовать дальнейшей активизации предпринимателей.

На протяжении становления, а также последних нескольких лет основными направлениями проводимой в Казахстане налоговой политики являлись снижение налоговой нагрузки, устранение административных барьеров, совершенствование налогового администрирования во всех сферах деятельности налогоплательщиков.

Литература

1. Дорожная карта бизнеса -2020. Государственная программа. Астана,2012
2. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А. Назарбаева Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» Астана, 14 декабря 2012 г.
3. Предпринимательство: учеб. для студентов вузов/ под. ред. В.Я. Горфинкеля. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 687 с.

4. <http://www.stat.kz/index.php>
5. <http://www.ontustik.stat.kz/index.php>

Түйін

Мақалада Қазақстанда шағын және орта бизнестің қалыптасуы мен дамуының негізгі мәселелері қарастырылып, осы сегменттің негізгі индикаторларына талдау жасалынып, кәсіпкерікті мемлекеттік қолдауына баға беріліп, сонымен қатар түрлі субъекттердің іс-әрекетін реттеу бойынша ұсыныстар дайындалды.

Summary

In the article the basic aspects of becoming and development of small and midsize businesses are examined in Kazakhstan, the analysis of basic indicators of this market segment is done, an estimation is given to state support of entrepreneurship, and also an accent is done on new approaches on adjusting of activity of different subjects.

ӨОЖ 330.34 : 637. 1/3

Куттыбаева Д.А., Лештаева Б.А.
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

**ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДА СҮТ ӨНІМДЕРІНІҢ ҚАЗІРГІ
ЖАҒДАЙДАҒЫ СҰРАНЫСЫ МЕН ҰСЫНЫСЫН ТАЛДАУ**

Аңдатпа

Бұл мақалада сүт және сүт өнімдерін өндіру мен тұтыну, республикадағы сүт өнеркәсібін дамытудың негізгі мәселелері қарастырылған. Сүтті өндіру мен қайта өңдеу, ауылшаруашылығы кәсіпорындарының негізгі көрсеткіштеріне талдау жасалынған.

Кілттік сөздер: Мал шаруашылығы, сүт өнімдері, сиыр сүті, сүт көлемі, ірі қара мал, асыл тұқымды мал, өнімділік, тиімділік, өнім сапасы, жеке үй шаруашылықтар, шаруа және фермер қожалықтар.

Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша аграрлық сектордағы реформаларды жүзеге асыру, агроөнеркәсіп саласын бәсекелестікке төтеп беру жағдай жасау және жедел экономикалық өсу, агроөнеркәсіп кешенін тұрақты дамыту және ауылдық аумақтарды дамыту жөніндегі саясаттың негізгі бағыттары мен тетіктеріне байланысты. Салаларының өнімділігі мен табыстылығын арттыру және отандық өнімдердің ұлттық бәсекелестік артықшылықтарын дамыту негізінде агроөнеркәсіп кешенінің тұрақтылығын қамтамасыз ету - бұл ауыл шаруашылығының экономикалық тиімділігінің негізгі көрсеткіштері болып табылады.

Жыл өткен сайын тұтынушының талғамы мен сұранысы өсуде, бұл табиғи заңдылық. Отандық сүт өндірісінің бүгінгі жағдайы тұтынушы нарығын алдағы уақытта да толықтыруы үшін сүт индустриясын дамытуды қажет етеді. Облыста соңғы жылдары мал саны өсіп оның өнімі мен өнімділігі артып келеді. Мал шаруашылығы халықты азық – түлікпен (сүт, май, ет және т.б.) жеңіл және тамақ өнеркәсіптерін шикізатпен (жүн, тері, ет өнімдері қалдықтары, т.б.) қамтамасыз етеді.

Ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру бойынша облыс республикада бірінші орынды алады. Шаруашылықтың жаңа түрлерінің құрылуы, олардың нарық жағдайларына бейімделуі, ауылдық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдау мал шаруашылығы саласының тұрақтануына ықпал етті. ОҚО ауыл шаруашылығы саласының үлесі республикалық көрсеткіштері бойынша 12,2 пайызды құрайды.

Оңтүстік Қазақстан облысы сүт өндіру көлемінің үлес салмағы бойынша республикада екінші орынды алады, ал сиыр санының үлесі бойынша бірінші орында. Сапалық деңгейі, малдың асыл тұқымдылығы жағын алатын болсақ «Сыбаға» бағдарламасы бойынша облысымызда бұл бағытта үлкен іс-шаралар жүргізіліп жатыр, қаржы – қаражат бөлініп отыр. Ауыл шаруашылығы саласына 2013 жылы мемлекеттен 14,2 млрд. теңге көлемінде субсидия, оның ішінде республикалық бюджеттен – 4,8 млрд. теңге, облыстық бюджеттен – 9,3 млрд. теңге (2012 ж. – 14,0 млрд. теңге) бөлінді.

Бір сиырдан орташа жылдық сауылған сүт көлемі негізгі сүт өндірісі тиімділігінің көрсеткіші келтірілген. ОҚО – да бұл көрсеткіш орташа есеппен 2013 жылы 2191 кг құрап отыр, яғни сауылған сүт көлемінің төмендегенін көрсетіп отыр (кестел). Өйткені әлемдегі тәжірибе бойынша, мысалы Голландияда 1 сиыр жылына 10 мың литрден астам сүт береді.

Ал шаруашылықтың барлық санаттары бойынша қарастыратын болсақ, жұртшылық, жеке қосалқы шаруашылықтарда бір сиырдан орташа жылдық сауылған сүт көлемі артып отыр. Мысалы, 2013 жылы

М.Әуезов атындағы ОҚМУ ғылыми еңбектері

2194 кг болса, шаруа немесе фермер қожалықтарда бұл көрсеткіш төмен. Себебі жеке шаруа үшін бұл көрсеткіш өте маңызды. Олар тиімділігін арттыру үшін сиырлардың селекциясына, өнімділігіне көп көңіл бөледі. Демек, бұл ретте жеке шаруалардың қолындағы малдың тұқымдылық табының төмендігі, жем-шөп базасының әлсіздігі мен қажетті инфрақұрылымның дамымауы сияқты мәселелер белең алып отыр. Сонымен өнімділігі жоғары сиыр түрін өсіруді және оның жем-шөп базасын кеңейту бағытында мақсатты жұмыстар жүргізілуі тиіс.

Кесте 1

ОҚО-да 2008-2013жж.шаруашылықтың барлық санаттары бойынша бір сиырдан орташа жылдық сауылған сүт көлемі,кг

	Аудан мен қалалар	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013/ 2008
	Облыс бойынша	2084	2088	2103	2127	2123	2191	105,1
	Шымкент қ.	1636	1629	1639	1652	1661	1692	103,4
	Арыс қ.	1974	1974	1990	2057	2079	2094	106,1
	Кентау қ.	1539	1491	1489	1561	1488	1517	98,5
	Түркістан қ.	2167	2177	2188	2190	2249	2284	105,4
	Бәйдібек	1648	1725	1745	1762	1790	1893	114,8
	Қазығұрт	2030	2035	2071	2120	2087	2124	104,6
	Мақтарал	2298	2284	2288	2282	2269	2285	99,4
	Ордабасы	1886	1888	1900	1929	1923	1934	102,5
	Отырар	1555	1550	1560	1561	1550	1608	103,4
0	Сайрам	2294	2390	2412	2544	2506	2579	112,4
1	Сарыағаш	2014	1989	2005	1986	2038	2034	100,9
2	Созақ	1469	1479	1484	1571	1529	1607	109,4
3	Төлеби	2359	2270	2289	2210	2165	2352	99,7
4	Түлкібас	2560	2555	2550	2532	2497	2586	101,0
5	Шардара	1927	1932	1933	2016	1959	1968	102,1
	Шаруа немесе фермер қожалықтары	1744	1687	1867	1932	1901	1995	114,3
	Жұртшылық, жеке қосалқы шаруашылықтар	2096	2100	2105	2129	2126	2194	104,7

Ескерту - ОҚО Статистика департаментінің мәліметтері.

Облыста сүт беру өнімділігі бойынша ең жоғарғы көрсеткішке Сайрам (2579кг), Түлкібас (2586 кг) аудандары ие болып отыр. Себебі бұл аудандарда бұрыннан келе жатқан тәжірибеге байланысты, ол табиғи - климаттық жағдайы, аудан жерінің құнарлығы мен жем- шөбінің шұрайлылығы әсерін тигізіп отыр. Әрине табиғат қолайлылығымен қоса ежелден келе жатқан ұйымдық-технологиялық жағы мен мал ұстаудың тәжірибелі тәсілдері де жетілдірілген. Кеңес дәуірінде әр сиырдан 2500-3000 кг сүт алып, көзге түсіп жүрген аудан еңбеккерлері әлі күнге дейін өз орнын жоғалта қоймаған. Сиырлардың сүттілігі облыстың 13 өңірінде жоғарылады. Сүт бағытындағы сиырдың ең жоғарғы өнімділігі ауыл шаруашылық кәсіпорындарында байқалды. онда бір сиырдан сауылған сүт 2889 кг-ды құрады немесе орташа облыстық көрсеткіштен 1,4 есеге жоғары.

Шаруашылықтың барлық санаттарында өндірілетін сүттің түрлері 2 кестеде көрсетілген,оның ішінде ең үлкен үлесін 98,8 пайызын сиыр сүті құрайды. Әрине тек қана сиыр сүті қайта өңдеу өндірісінде қолданады, қалған өнімдер ешкі, бие және түйе сүттері табиғи күйінде пайдаланады.

Кесте 2

ОҚО-да 2008-2013жж. шаруашылықтың барлық санаттарында өндірілетін сүттің түрлері

Сүт түрлері	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2012 / 2008	2013/ 2012
Сүт, тонна	608310	617701	636085	662109	660673	-	108,6	-
оның ішінде:								
Сиыр сүті	597406	607002	625196	650898	653014	671609	109,3	112,4
Ешкі сүті	907	966	1056	1144	653	-	71,9	-

М.Әуезов атындағы ОҚМУ ғылыми еңбектері

Бие сүті	7910	7575	7649	7771	5687	-	71,8	-
Түйе сүті	1992	2081	2103	2224	1319	-	66,2	-

Ескерту - ОҚО Статистика департаментінің мәліметтері.

Оңтүстік Қазақстан облысының аудандары мен қалалары бойынша жалпы сүт көлемінің ең жоғары көрсеткіші Сайрам ауданында (120634кг) көрсетіп отыр, одан кейін Сарыағаш (81211кг), Мақтаарал (80307кг) аудандары құрап отыр (3 кесте). Бұл аймақтар сиыр сүті өндірісіне бейімді болып келеді. Жылдан – жылға сиыр сүтінің көлемі өсіп отыр, мысалы 2013жылы 2008 жылмен салыстырғанда 12,4% - ға артқанын көруге болады. Ал сиыр сүті өндірісінің шаруашылық санаттары бойынша қарастырсақ, оның 96,8% жұртшылық, жеке қосалқы шаруашылықтар өндіреді.

Бұл тенденция ірі қара мал санына және одан орташа жылдық сауылған сүт көлеміне байланысты. 2008-2012 жылдарды салыстырғанда сүт көлемінің жалпы өндірісі тұрақты өсіп, 2012жылды 2008жылмен салыстырғанда 8,6 % - ға артты. Сүт көлемінің ең үлкен үлесін 96,9% - н жұртшылық, жеке қосалқы шаруашылықтар құрайды. Әрине сүт өндірісі шаруа немесе фермер қожалықтары және ауылшаруашылық кәсіпорындарына тиімді емес.

Кесте 3

ОҚО-да 2008-2012жж.шаруашылықтың барлық санаттары бойынша сүт көлемі

Аудан мен қалалар	2008	2009	2010	2011	2012	2012/ 2011	2012/ 2008
Облыс бойынша	608310	617701	636085	662109	660673	99,8	108,6
Шымкент қ.	10707	10649	10811	10947	10958	100,1	102,3
Арыс қ.	12497	12580	12718	13008	12994	99,8	103,9
Кентау қ.	3882	3898	4058	4279	4131	96,5	106,4
Түркістан қ.	52056	52296	53330	54108	54939	101,5	105,5
Бәйдібек	24042	25229	25875	27430	27119	98,8	112,7
Қазығұрт	55081	54487	56418	57539	56194	97,6	102,0
Мақтарал	77722	78051	79386	80239	80307	100,1	103,3,
Ордабасы	41767	42836	43772	47983	47926	99,8	114,7
Отырар	19459	19856	21742	21168	20545	97,1	105,6
0 Сайрам	101936	102782	108885	118148	120634	102,1	118,3
1 Сарыағаш	74542	77129	78644	80941	81211	100,3	108,9
2 Созақ	17575	18191	18792	19576	18041	92,1	102,6
3 Төлеби	56242	58554	60428	63869	62305	97,6	110,7
4 Түлкібас	44871	45224	46055	46226	46535	100,7	103,7
5 Шардара	15931	15939	16171	16648	16834	101,1	105,6
Шаруа немесе фермер қожалықтары	17065	16433	13340	14635	15512	105,9	90,8
Жұртшылық, жеке қосалқы шаруашылықтар	588330	598013	618688	643060	640779	99,6	108,9

Ескерту - ОҚО Статистика департаментінің мәліметтері.

2005 жылдан бастап ауыл шаруашылығы малдарының санының тұрақты өсуі және мал өнімдері өндірісінің тұрақты өсімі байқалуда. Өндіріс көлемінің өсімі, малдардың өнімділігінің артуынан емес, өйткені өнімділігі төмен малдардың басым түсуінен, негізінен мал басының артуымен болып отыр. Мал шаруашылығы мал басының жеке қораларда шоғырлануымен, сонымен қатар мал өнімдері өндірісінің аз тауарлы және маусымды болуымен сипатталады.

ОҚО бойынша 2008-2013жж. шаруашылықтың барлық санаттарында ірі қара малдың саны 2013 жыл бойынша өткен 2008 жылмен салыстырғанда жалпы ірі қара мал саны – 14,6%-ға (105,057 мың бас) артты. Аудандар бойынша қарастыратын болсақ, ірі қара мал санының ең үлкен үлесі (182,642 мың бас) Сайрам ауданында, (85,660 мың бас) Мақтарал, (85,588мың бас) Сарыағаш, (71,491мыңбас) Түркістан қаласының жеке үй шаруашылықтарында құрап отыр.

Ал шаруашылықтың барлық санаттары бойынша қарастырсақ, 2013 жылды 2012 жылмен

М.Әуезов атындағы ОҚМУ ғылыми еңбектері

салыстырғанда ірі қара мал санының 95,8%-ға азайғанын көруге болады. Оның ішінде: тек қана сиыр санының өзгермегендігін байқауға болады, ал сәйкесінше қой (94,9%-ға), ешкі (91,7%-ға), жылқы (95,5%-ға), түйе (99,7%-ға), шошқа (71,9%-ға), құстардың саны (97,3%-ға) төмендеген. Мұндай жағдай селекция жетістіктерін, оларды бағу мен азықтандырудың прогрессивті технологияларын қолдануды қиындатады.

Сонымен қатар бұл жағдайға, орта және ірі тауар өндірісімен мамандандырылған дамыған шаруашылықтардың жеткіліксіздігі, малдарды бағудың ескірген технологиясы, әлсіз азықтық база, малды семірту мүмкіндіктерінің толық қолданыс таппауы, толық рационды комбикормдардың жеткіліксіздігі және оның құнының жоғарылығы малдар мен құстардың өнімділігінің төмендігі әсер етеді.

Себебі экономика салалары құрылымының өзгеруіне байланысты ауыл шаруашылығының үлесі төмендеп жатыр.

Нәтижесінде ет өнімдерін қайта өңдеу үлесі 17,0%, сүт өңдеу 23%, жеміс-көкөніс өнімдерін өңдеу 12,4% жетіп, қайта өңдеу көлемі 131,6 млрд.тг құрап, өткен жылмен салыстырғанда 21% артты.

Еттің, сүттің және жүннің негізгі өндірушілері жұртшылық шаруашылықтары болып қалуда.

Облыста ауыл шаруашылығы өнімін қайта өңдеу көлемі жылдан жылға артып, 2012 жылы 52 млрд. теңгені құраса, 2008 жылдың 77 млрд. теңгеге жетті. Шығарылған өнім сапасы жақсартылуда, кәсіпорындардың халықаралық стандарттарға өтуі жүзеге асырылуда. Халықаралық ИСО және ХАССП стандарттарына негізделген сапа менеджменті жүйесін 19 кәсіпорын енгізді.

ОҚО бойынша 2008-2013жж. шаруашылықтың барлық санаттарында ірі қара мал санының ішінде, сиырлар санын қарастырайық.

4 кестеде көріп отырғанымыздай 2013 жыл бойынша өткен 2008 жылмен салыстырғанда сиырлар саны – 15,4%-ға немесе 47,918 мың басқа артты. Аудандар бойынша қарастыратын болсақ, сиырлар санының ең үлкен үлесі (57,232 мың бас) Сайрам ауданы көш бастап тұр, Мақтарал (39,966 мың бас), Сарыағаш (53,193 мың бас), Төлеби (32,503мың бас) аудандарының жеке үй шаруашылықтарында.

Кесте 4

ОҚО-да 2008-2013жж. шаруашылықтың барлық санаттары бойынша сиыр саны, мың бас

	Аудан мен қалалар	Оның ішінде: сиырлар					2013/ 2008	2013/ 2012	
		2008	2009	2010	2011	2012			2013
	Облыс бойынша	309,415	320,548	336,106	344,231	357,347	357,333	115,4	99,9
	Шымкент қ.	7,407	7,421	7,422	7,698	7,396	7,380	99,6	99,7
	Арыс қ.	6,397	6,402	6,557	6,140	6,641	6,586	102,9	99,2
	Кентау қ.	3,549	3,660	3,694	3,794	2,834	2,891	81,4	102,0
	Түркістан қ.	23,926	24,113	24,117	26,173	27,700	27,874	116,5	100,6
	Бәйдібек	14,697	15,496	16,504	15,456	16,534	16,945	115,2	102,4
	Қазығұрт	26,119	26,034	26,085	26,292	27,246	28,593	109,4	104,9
	Мақтарал	34,153	34,765	34,996	37,581	37,891	39,966	117,0	105,4
	Ордабасы	26,239	26,257	25,900	26,741	26,236	25,955	98,9	98,9
	Отырар	15,925	16,950	18,206	18,494	18,735	17,123	107,5	91,4
0	Сайрам	42,950	46,943	51,767	55,029	59,768	57,232	133,2	95,7
1	Сарыағаш	41,473	44,033	49,696	50,627	53,106	53,193	128,2	100,2
2	Созақ	11,665	11,894	12,469	13,354	13,151	11,051	94,7	84,0
3	Төлеби	28,253	29,973	31,532	29,528	31,039	32,503	115,0	104,7
4	Түлкібас	17,727	17,621	17,984	17,835	18,905	19,850	111,9	104,9
5	Шардара	8,935	8,986	9,177	9,489	10,165	10,191	114,1	100,3
	Шаруа немесе фермер қожалықтары	14,689	9,794	10,018	10,909	12,965	13,471	91,7	103,9
	Жұртшылық, жеке қосалқы шаруашылықтар	291,574	307,191	323,095	329,558	339,361	338,366	116,0	99,7

Ескерту - ОҚО Статистика департаментінің мәліметтері.

Қазіргі уақытта барлық сиырдың 94,6%-ы жұртшылық, жеке қосалқы шаруашылықтарда, 3,76%-ы шаруа немесе фермер қожалықтарында, 1,64%-ы мемлекеттік ауылшаруашылық кәсіпорындарда шоғырланған. 2000 жылдан бастап жеке және шаруа қожалықтарында орынсыз мал шығынына жол берілмеуі нәтижесінде соңғы 4-5 жылда сиыр санының орташа өсімі тұрақты артып келеді. Бұл құрылымдар мемлекет тарапынан техника-технологиялық жаңартуға, асыл тұқымды малдар сатып алу үшін қаржылай қолдауды талап етеді. Сондай-ақ, мал азығын жақсартып оның құнарлылығын ғылыми негіздегі нормаға сәйкестендірілуі тиіс. Мал тұқымын асылдандыруда селекциялық-генетикалық мүмкіндіктерін сақтап және оны арттыру арқылы жергілікті табиғи жағдайға бейімдеу.

Қазіргі таңда облысымыздың нарығын сүт өнімдерімен қамтамасыз етіп отырған ірі өңдеуші өңірлік кәсіпорындардың негізгілері, өндірістік қуаттылығы жоғары кәсіпорындарға ЖШС «Фуд – Мастер Шымкент», ЖШС «Шымкент сүт», ЖШС «Сайрам сүт» жатады. Олар республикада белгілі кәсіпорындардың бірі. Сауда маркасы танымал және өнімдері жоғары сұранысқа ие. Сонымен қатар, облыс нарығын сүт өнімдерімен өңірлік кәсіпорындармен қатар, басым көлемде «ЖШС Балмұздақ», «Эм-нұр» ЖШС, «Алтын Дән» ЖШС, «Атамекен корпорациясы» ЖШС сияқты кәсіпорындарда өз өнімдерін ұсынып тұтынушыларды жаулап алуда.

2013 жылы «Сыбаға» бағдарламасы бойынша 10541 басқа немесе тапсырма 123,0% орындалғанымен (меже 8600), ағымдағы жылы межені (4 200 бас) 2 есеге артық белгілеп 8300 бас аналық ірі қара мал сатып алу жоспарланып отыр.

Нәтижесінде жыл қорытындысымен ет өнімдерін қайта өңдеу үлесі 17 %, сүт өңдеу 23,3 %-ға жетіп, ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу көлемі 131,6 млрд.тг құрап, өткен жылмен салыстырғанда 21 % ұлғайды.

АӨК несие қаржыларын тарту:

2013 жылы қаржы институттары арқылы ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне 14,4 млрд.тг жуық несие қаржылары 3817 ірі, орташағын жобаларға берілді.

Оның ішінде:

- «ҚазАгро»ҰБХ»АҚ еншілес мекемелері арқылы 7,3 млрд.тг;
- «Максимум»АИО»ЖШС арқылы 3,7 млрд.тг;
- «Несие серіктестіктері арқылы 3,4 млрд.тг;

Мал шаруашылығындағы малдың басын көбейтіп, одан алатын өнімділікті арттыру керек. Мысалы, қазір бір сиырдан күніне 12 литр, жылына орта есеппен 2800 литр сүт сауылады. Енді мұны 6 мың литрге арттыру қажет. Малды асылдандыру арқылы іске асыруды жоспарланып отыр. Егер, шаруаға етті мал керек болса, Зеңгі баба тұқымын етті бағыттағы бұқаның ұрығымен асылдандыруға болады. Сүтті малдың да қажеттігі осындай. Соңғы жылдары ірі қараларды асылдандыруды аймақта тегін жасалуда. Биыл 2013жылы асылдандыру жұмыстарын Сайрам, Төлеби, Түлкібас аудандарында іске асыру жоспарланып отыр.

Оңтүстік Қазақстан облысында мал шаруашылығын дамытудың 2014-2016 жылдарға арналған іс-шараны жүзеге асыру үшін бюджет және қаржы институттарынан 21,2 миллиард теңге бағытталатын болады.

Талдау нәтижелері Оңтүстік Қазақстан облысы агроөнеркәсіп кешенінің дамуының төмендегідей негізгі мәселелерін анықтауға мүмкіндік берді:

- инженерлік инфрақұрылым мен коммуникацияның төменгі деңгейі;
- мал шаруашылығы өнімдерінің өнімділігі мен сапасын арттыруды субсидияларды жүзеге асыру;
- асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуды субсидиялауды жүзеге асыру;
- жергілікті деңгейде эпизоотияға қарсы іс-шаралар жүргізу;
- ауыл шаруашылық жануарларын бірдейлендіру рәсімдерін жүргізу;
- жергілікті атқарушы органдар ветеринариялық пункттерімен құрған ветеринариялық ұйымдарды елді мекендерді кәдеге жарату кондырғыларымен (инсинераторлармен) қамтамасыз ете отырып, материалдық-техникалық қамтамасыз ету.

Әдебиеттер

1. «Агробизнес-2020» бағдарламасы. Астана. 2012.
2. Оңтүстік Қазақстан облысының қысқаша статистикалық жылнамасы. Шымкент, 2013

Резюме

В данной статье рассмотрены проблемы развития молочной промышленности республики, производство и потребление молока и молочных продуктов. Проведен анализ производства и переработки молока, основных показателей сельскохозяйственных предприятий.

Summary

In this article there are problems of development of milk industry of the Republic. Also there is problem of

Д.А.Куттыбаева, Д.М.Жантасова, Б.А.Лештаева
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

СҮТ ӨНІМДЕРІ НАРЫҒЫН БАСҚАРУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ

Аңдатпа

Мақалада сүт және сүт өнімдерін өндіру мен тұтыну, республикадағы сүт өнеркәсібін дамытудың негізгі мәселелері қарастырылған. Сүт өңдеу саласының тиімді басқарудың экономикалық механизмі және сүт өнімдері өндірісін ұйымдастыру кластері келтірілген.

Кілттік сөздер: Сүт өнімдері, сүт кластері, бәсекеге қабілеттілік, тиімділік, өнім сапасы, экономикалық механизм, сүт өндірушілер, инфрақұрылым, жеке үй шаруашылықтар, шаруа және фермер қожалықтар.

Сүт өнеркәсібі кәсіпорындары үшін тиімді стратегиялар бірі тұтыну қасиеттерін жақсарту стратегиясы, баға стратегиясы, инновативті стратегиялар болып табылады. Ал одан кейінгі тиімді стратегия – ол сату үлесін ұлғайту.

Сүт өнеркәсібі кәсіпорындарын стратегиялық дамуы өсу стратегиясын негізделді және елеулі дәрежеде сүт өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін экономикалық механизмге тәуелді. Бұл кәсіпорындарды өндірген өнімнің бәсекеге қабілеттілігіне үнемі мониторингті жүргізуге мәжбүрлейді. Экономикалық механизм- құқықтық немесе заңнамалық актілер кешеніне, отандық тауар өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін құқықтық қамтамасыз етуге бағытталған бағдарламаларға негізделуі қажет.

Экономикалық механизм басқару үдерісінде пайда болатын сүт өнімдері нарығы субъектілері арасындағы қатынастар мен байланыстарды қалыптастыруға бағытталады.

Бәсекелестік стратегияны дайындау және іске асыру үшін бәсекелік қатынастардың әр түрлі деңгейлерінде бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету керек, бұл ерекше механизмді құруды талап етеді. Сүт өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің экономикалық механизмінің негізгі элементтері 1 суретте ұсынылған.

Бұл механизм сүт және сүт өнімдері нарығының дамуы мен жетілдіруді қарастырады, сонымен қатар сүт өнімдері нарығы субъектілері арасындағы байланыс жүйесін қалыптастыру мен өткізуді ұйымдастырады.

Экономикалық механизм- өнімнің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге бағытталған басқарудың әдістері мен экономикалық ынталандыру жүйесі. Оған болжау, жоспарлау, қаржыландыру, салықсалу, несиелеу мен сақтандыруды элементтері кіреді.

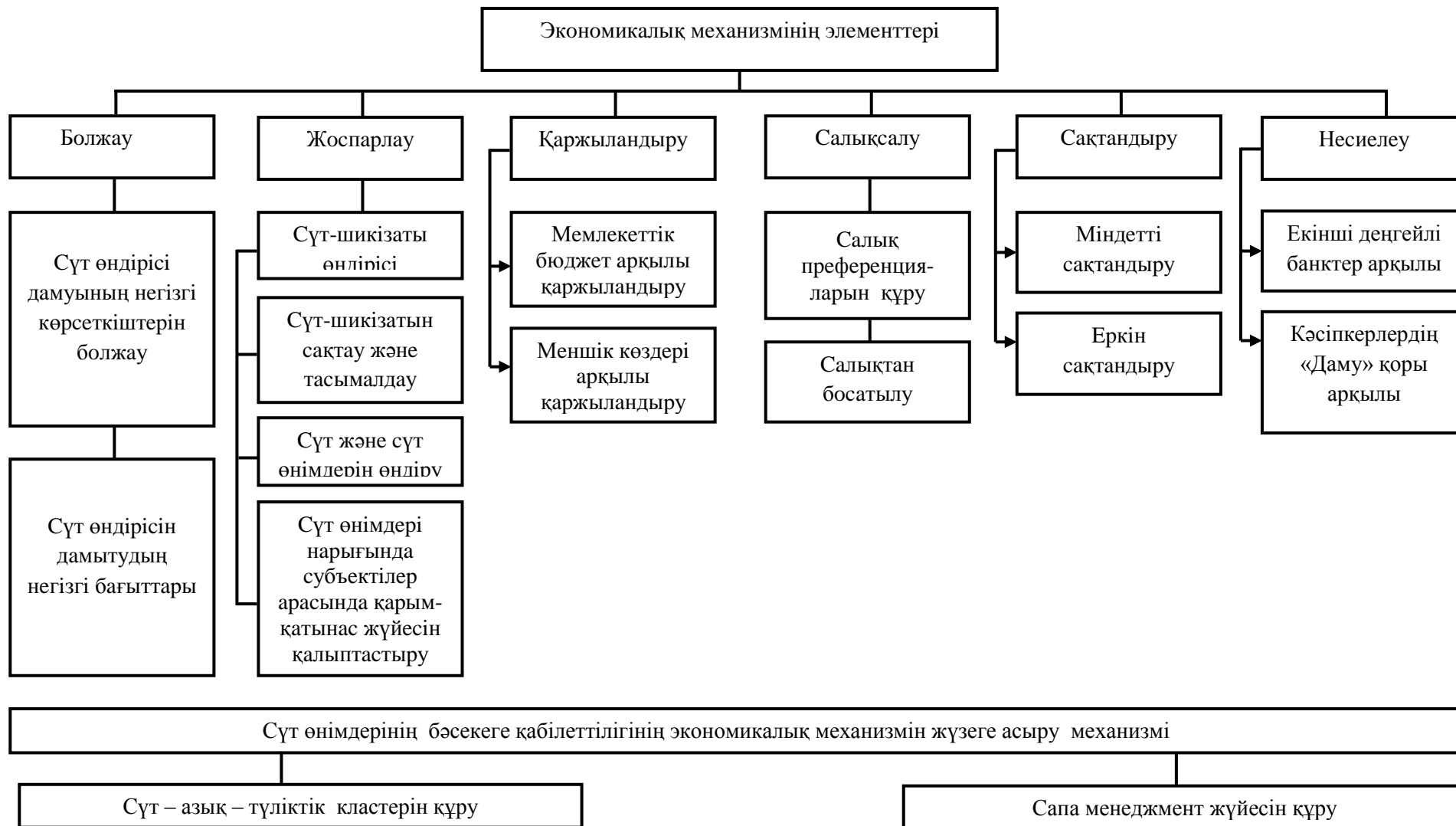
Сүт өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін экономикалық механизм – бұл өндірушілердің бәсекелік артықшылықтарына және тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған өндіргіш күштер мен кластерді ұйымдастыру, экономикалық әдістер мен құралдардың, құқықтық немесе заңнамалық актілердің өзара байланыстардың жиынтығы.

1998 жылдан бастап Әлемдік экономикалық форум (ӘЭФ) әлем елдерінің көпшілігінің бәсеке қабілеттілігінің өсу рейтингісінің мониторингін жүргізіп келеді. Бәсеке қабілеттілік деңгейі бойынша Қазақстан әлемдік рейтингте әзірше 50-60 арасындағы орындардың бірінде.

Бәсекеге қабілеттіліктерін күшейтуде табыстарға жеткен алдыңғы қатарлы елдер тәжірибесі көрсеткендей, бәсекелестік артықшылықтарға негізінен жоғары инновациялық өндірістер және кластерлер көмегімен қол жеткізіледі.

Сондай-ақ, бірқатар Азия елдерінде (Малайзия, Сингапур, Оңтүстік Корея, Жапония, Үндістан), сонымен бірге Орталық Еуропа мен Латын Америка елдерінде кластерлік үлгіні өндіруге негізделген аймақтық экономика мен өнеркәсіптік саясаттың табысты дамуын айта кету керек.

Қазақстанның экономикасының кластерлік дамуы мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған. Сүт кластері - бұл технологиялық және экономикалық қосылған құн тізбегімен байланысты біріккен өндірушілер, жеткізушілер мен тұтынушылар, кәсіпорындар, инфрақұрылымды ұйымдастыру, әкімшілік-территориялық білім негізінде қалыптасқан ұйымдар мен фирмалар кешені.

Сурет 1. Сүт өнімдері нарығының экономикалық механизмін қалыптастыру

Кластерлік технологияларды даярлау және енгізу тәжірибесін қарастырайық. XX ғасырдың 90-шы жылдары мемлекеттер арасында бәсеке қабілеттіліктерін жоғарылату үшін күрестің ұдайы күшеюімен сипатталады.

Кластерге қатысушылар желі ішінде, одан тысқарыға қарағанда, транзакциялық шығындардың едәуір төмен болатындығына іс жүзінде көз жеткізеді. Сондай-ақ, кластер ішінде өндірістік факторларды бірлесіп оңтайлы пайдалану артықшылықтарына байланысты желіден ақпарат жоғалтулар едәуір аз болатындығын да ескеру қажет.

Фирмалар арасындағы кооперация мәселесін қарастырайық. Дамымаған және жетілмеген нарық жағдайындағы трансформация кезеңіндегі елдерде бәсекелестер өздерін бір-біріне қас жаулардай ұстайды. Бәсекелестер арасындағы қастандықтан оларды кластерге біріктіру серіктестер ету өте қиын немесе кейде тіпті мүмкін емес, әсіресе кластерге қатысушылар, кластерге қатыспайтын компаниялармен жақындық сферада байланысты болса, солай болса да олар үшін де келешекте қолайлы жағдайлар жасалады.

Кластерге қатыса отырып, компанияның өзінің өндірістік құпияларын бәсекелестерге ашу қаупі артады, бірақ кластер үшін, егер олар бәсекелестерден алда болса, бұл көрсеткіштер онша мәнді емес. Экономикалық дағдарыс кезеңінде кластердегі компаниялар арасындағы қарым-қатынастардың ұшығу үрдісі орын алады, өйткені көп фирмалар-кластерге қатысушылар, ортақ мақсатты елемей, өздерін қалай да амал алып қалу жолдарын қарастырады.

Шын мәнінде, шетелдік тәжірибесі көрсеткендей, дағдарыс кезінде кластерге қатысушылардың қиындықтарды бірге жеңу және кластердің нарықтағы орнын нығайту жөнінде жаңа бастамаларды бірге іске асыру үшін көп мүмкіндіктері пайда болады.

Бұл үшін не қажет екендігінен бастайық: компанияның кластерге қатысуы, бір жағынан, бірігуден белгілі бір артықшылықтар алуға үміттенетіндігімен байланысты, екінші жағынан – болашақта пайда табу ұзақ мерзімді сипатқа ие, ал шығындар мен тәуекелдер кластерге енген уақыттан бастап пайда болады, - бұл факторды да ескеру керек.

Егер кооперация кластерге қатысушылардың нарықтық күшін арттыруға мүмкіндік беретін болса, онда бірігу идеясын көптеген фирмалар қолдайды. Серіктестер арасында бәсекелестік емес орта болса, басқа қатысушылардың ымыраласуы орын алса, онда кластерді құруда компания үшін елеулі қауіп-қатер туындайды.

Әрбір фирма, кластерге ене отырып, монополияға қарсы заңнаманы бұзған жағдайда қандай шығындарға ұшырайтындығын анық білуі тиіс. ОҚО сүт өнімдері өндірісінің кластері 2 суретте көрсетілген.

Инвестициялық шығындардың көп бөлігі, әдетте, кластерге қатысушы фирмалардың қызметкерлерінің әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктеріне бағытталады. Сондықтан көптеген дамыған елдерде кластерлік құрылымдарды қалыптастырғанда аймақтық шығындардың елеулі бөлігін жергілікті және аймақтық өкілдіктер өз мойнына алады.

Кластерлерді қалыптастырғанда фирмалардың қолдау көрсететін және институционалдық құрылымдармен (ғылыми орталықтар, қоғамдық ұйымдар, ассоциациялар және т.б.) қалыптасатын өзара қарым-қатынастары аймақтардың кәсіпкерлік ортасын дамытуға елеулі әсер етеді.

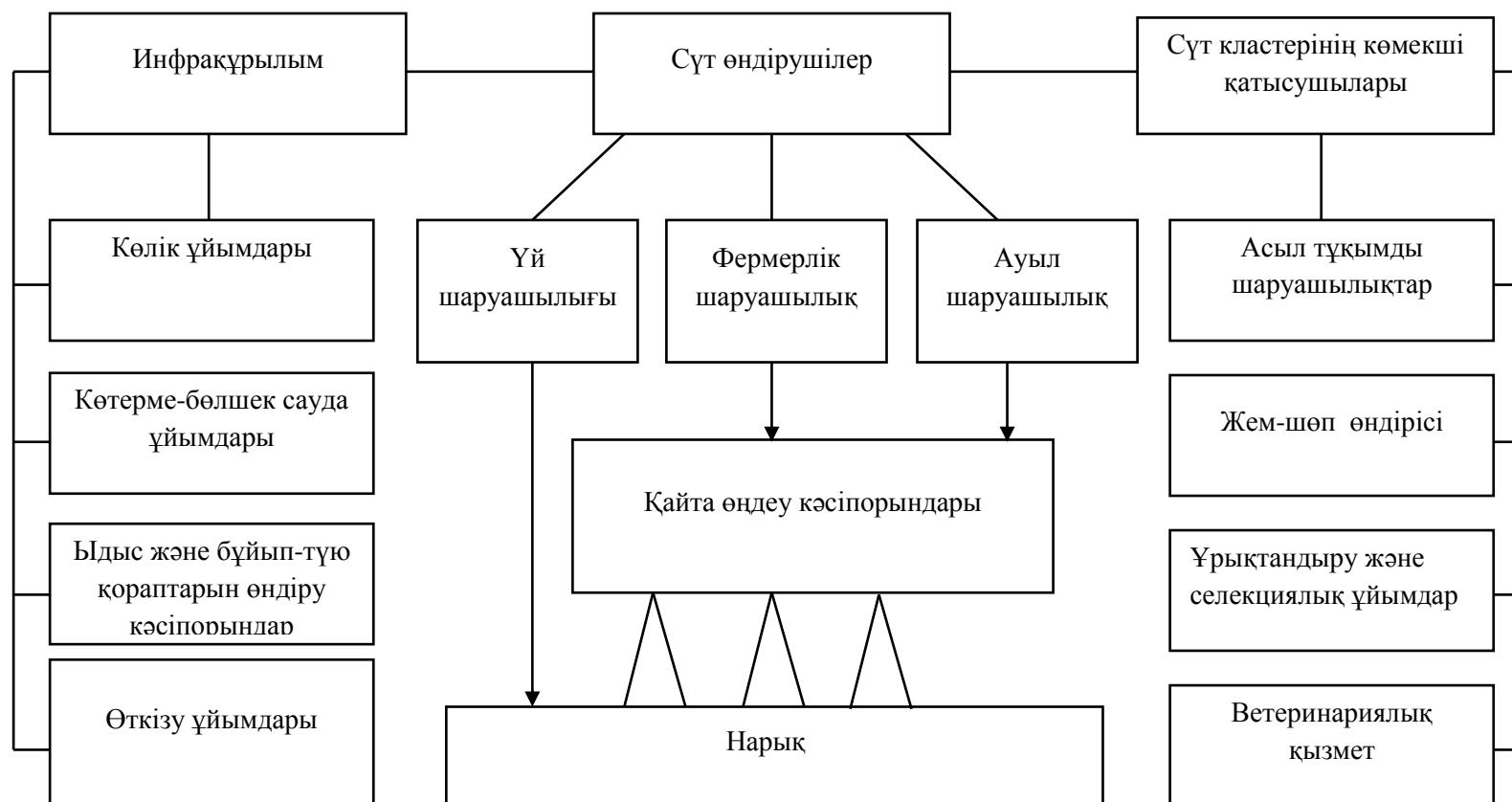
Кластерге қатысушы компаниялардың оларды қолдайтын институттармен мұндай ынтымақтастығының қиындықтарының себебі, бастапқыдан көптеген қолдау көрсетуші институттар ірі компаниялармен жұмыс істеуге бағдарлануында. Кластерге қатысушылардың барлығының олардың қызметіне ақы төлеуге мүмкіндіктері болмауы мүмкін.

Өндірістік компаниялармен тікелей байланыстарды дамытуға ынтымақсыздық жоқ оқу және ғылыми орталықтармен ынтымақтастықта да қиындықтар пайда болады.

Өндірістік кластерлерді құру және дамытуда ең әлсіз буындар жеке фирмалардың мемлекеттік институттармен өзара байланысы және мемлекеттік сектордың кластерлерді дамытуға ынтымақсыздығы болып тұр.

Жергілікті және аймақтық деңгейлерде мемлекеттік құрылымдардың қолдауынсыз өндірістік кластерлердің құрылуы және табысты дамуы әрине екіталай.

Бірінші орында шенеуніктердің билігін шектейтін (әрі ынталандыру және бұл үдеріске олардың белсенді қатысуларын марапаттау шараларын көздейтін), сондай-ақ жергілікті және аймақтық деңгейлерде өндірістік кластерлер құру үшін қолайлы, тең құқықты жағдайлар қалыптастыратын тиісті заңнаманы әзірлеуден тұрады. Үкімет ел экономикасын кластерлеудің мемлекеттік бағдарламасын әзірлеп және іске асыра бастаса өте жақсы болар еді.

Сурет 2. Сүт өнімдері өндірісінің кластері

Жалпы кәсіпкерліктің дамуы, инвестицияларды тарту, аймақтар мен жергілікті жерлердің экономикалық өсуі, бәсекеге қабелеттілік пен кәсіпкерліктің жоғарылауы және олардың сыртқы нарыққа жаппай шығуы.

ОҚО орташа республикалық деңгейден әлдеқайда озып, әлеуметтік-экономикалық дамудың барлық негізгі өлшемдері бойынша тұрақты өсу үрдісімен сипатталады. Осы жетістіктер – ҚР индустриалды-инновациялық даму Стратегиясына бағытталған еліміздің Президенті тандаған курсының дұрыстығының дәлелі. Оны іске асыру барысында өнеркәсіптік сектордың дамуының нақты өлшемдерін белгілеп, басымдықтар мен міндеттерді нақты анықтау қажет. Сүт өнеркәсібіне инвестициялар үшін тауарлы өнім көлемінің динамикасын, өнеркәсіптік жұмысбастандықты, тартымдылықты бірнеше критериймен бағалайтын көрсеткіштерді шартты түрде 3 топқа бөлеміз: озып келе жатқан (дамушы), әлеуетті және мәселелі.

Кластердің қалыптасуы келесі кезеңдерден тұрады:

1 кезең - өндірушілердің кластерді құруға ынталануы;
2 кезең – кластердің өзегін, орталығын қалыптастыру, жоспарлау және әлеуетті қатысушыларды анықтау;

3 кезең – жағдайды талдау, кластер өнімін өндіруге және өткізуге кететін шығын сомасын нақты анықтау;

4 кезең – шығындарды төмендету жолдарын анықтау, жабдықтаушы, серіктестер компанияларын, яғни кластерді құрайтын қатысушыларды анықтау;

5 кезең – кластерді құру және дамыту үдерісіне мемлекеттік органдардың қатысу дәрежесін анықтау.

Облыстың ғылыми-техникалық Кеңесі кластерді құру үдерісінің өзекті қатысушыларының бірі болуы тиіс, оның мақсаты ғылыми-техникалық және инновациялық қызметті үйлестіру, сондай-ақ компаниялардың зерттеу орталықтарымен және ғылыми мекемелермен ынтымақтастығына ықпал ету болуы тиіс.

Кластерлік үлгілер мен технологияларды ендіруден төменде көрсетілген нәтижелерді күтуге болады:

1) экономикаға кластерлерді ендіруден басты күтілетін нәтиже – ол экономиканың өсуін жеделдетуі;

2) жергілікті және аймақтық деңгейде кластерлік бірлестіктердің санының өсуі;

3) кәсіпкерлік құрылымдардың іскерлік белсенділіктерінің өсуі;

4) аймақтардың инвестициялық ахуалы және инвестициялық тартымдылығының жақсаруы.

Әдебиеттер

1. Алимбаев А.А. Проблемы формирования среднего класса и развитие кластерной модели в Казахстане / А.А. Алимбаев.- Избранное в трех томах, том третий. Караганда . – 2005.
2. Соловьева А. Проблемы развития молочной отрасли Казахстана и перспективы их преодоления в условиях вступления в ВТО//АгроИнформ. – Астана, 2003. -№8. – С.16-17.
3. Кундиус В.А. Инновационно – кластерное развитие агропромышленного комплекса региона // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. 2008. – №3. – С.58-65.

Резюме

В статье рассмотрены проблемы развития молочной промышленности республики, производство и потребление молока и молочных продуктов. Представлен экономический механизм эффективного управления переработки молочной отрасли, а также организация кластера по производству молочной продукции.

Summary

In this article there is development of marketing of stock – breeding sphere. There is swot analysis of meat production which is made separately. Also there are main ways of increasing of role of meat and milk production.

Е.А. Нысанбекова, А.А. Альжанова, П.Т. Байнешева
ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ ТРАНСГРАНИЧНЫХ РЕК

Аннотация

В статье исследуется понятие водные ресурсы трансграничных рек, на основе чего представлены теоретические основы управления водными ресурсами трансграничных рек Республики Казахстан. Описаны проблемы касательно в целом дефицита водных ресурсов и зависимости от объемов их поступления по трансграничным рекам. В статье приводятся компоненты, являющиеся составляющими механизма управления водными ресурсами, а также меры по снижению вододефицита в обозримом будущем. Установлено, что водные ресурсы трансграничных рек являются одновременно важным и имеющим негативные стороны для эколого-экономической безопасности Казахстана.

Ключевые слова: водные ресурсы, трансграничные реки, механизм управления, Республика Казахстан

Водные ресурсы являются неотъемлемой частью природно-ресурсного потенциала страны, который определяется совокупной способностью наличных природных ресурсов с учетом их объема, состояния, месторасположения, условий залегания и других факторов обеспечивать (на данном уровне развития производительных сил) собственное воспроизводство и восстановление, производство продуктов и услуг, условия жизни и деятельности населения [1].

«Трансграничные воды» означают любые поверхностные или подземные воды, которые обозначают, пересекают границы между двумя и более государствами или расположены в таких границах [2]. Трансграничные водные интересы Республики Казахстан входят в число приоритетных для обеспечения водной безопасности, где ключевой проблемой остается сохраняющаяся неопределенность статуса трансграничных рек. Так, немаловажная роль в управлении водными ресурсами отводится учету и использованию трансграничных ресурсов, поступающих на территорию Казахстана из-за ее пределов. Республика Казахстан, значительную часть которой занимают пустыни и полупустыни, относится к странам со слабой обеспеченностью водными ресурсами, характеризующаяся большой разреженностью сети рек с постоянным стоком воды и значительной густотой временных водотоков. Около 44 % ресурсов поверхностных вод страны поступает из государств Центрально-азиатского региона (ЦАР), Российской Федерации и Китая, образуя трансграничные водные бассейны (табл.1) [3,4].

Если раньше эти реки рассматривались как общий ресурс развития, чье разграничение было проведено для удобства административного управления, теперь же интересы государств разнятся и состоят в развитии гидроэнергетики, ирригации, источника питьевой воды, транспортных коммуникаций и т.д. Решение вопросов совместного пользования водными ресурсами трансграничных рек осуществляется на межгосударственном уровне, предусматривающем сотрудничество государств бассейна по рациональному использованию и охране водных ресурсов [3].

Актуальность проблемы управления водными ресурсами трансграничных рек становится все более значимой в связи с их переоценкой. Казахстану, как вододефицитному государству ЦАР необходимо искать свои пути улучшения водного баланса, так как проблему снижения объемов водных ресурсов, отражающуюся на экономических показателях, на решении вопросов охраны экосистем, гарантии социального водообеспечения, связывают в большей степени с несогласованностью интересов приграничных государств, различием в подходах и методах управления водными ресурсами трансграничных рек.

В результате быстро растущей потребности в воде и сокращения устойчивых запасов воды к 2030 году ожидается дефицит воды в размере 14 млрд. м³, к 2050 году дефицит составит 20 млрд. м³ (70% от потребности в водных ресурсах), если не будут приняты радикальные меры и развитие пойдет по текущей траектории.

Бассейн реки	Среднегодовой объем притока вод из трансграничных рек в Казахстан, млрд.м ³				Характеристика экономической деятельности
	2010	2020	2030	2050	
Бассейн Иртыша (река Иртыш)	5	3	0	-100%	Китай, с которым соглашение о разделе запасов речных вод фактически не подписано □ активно расширяет экономическую деятельность в регионе, в особенности Карамайского нефтепромысла, в связи с чем сокращение притока ухудшает экологическое состояние реки
Балхаш-Алакольский бассейн (река Или)	12	11	9	7 (39%)	Китай активно увеличивает объемы водозабора, планирует расширение орошаемых площадей под влаголюбивые растения, строительство ГЭС и плотин; создание городских поселений, что негативно сказывается на качественно-количественном составе водных ресурсов
Арало-Сырдарьинский бассейн (река Сырдарья)	15	14	13 (-21%)	12	Конфликт между использованием гидроэнергетики, ведением сельского хозяйства и сохранением естественного режима рек ведет к дефициту воды, ухудшению состояния окружающей среды и риску наводнений □; проблема сохранения Арала остается нерешенной
Урало-Каспийский бассейн (река Урал)	7	5	4 (-80%)	1	Низкий приток воды в маловодные годы значительно сокращается и может падать до 0, что ведет к катастрофическим последствиям для сельского хозяйства, рыболовства и экологии

В условиях отсутствия упреждающих действий, такой дефицит воды может привести к снижению природоохранных поступлений воды с последующей деградацией озерной и речной экосистем и рыболовного промысла, особенно на озере Балхаш, в дельте реки Или, болотных систем Центрального Казахстана, Северного Арала и т.д.; нормированию потребления воды в экономических целях, особенно в сельском хозяйстве, а также в гидроэнергетической отрасли, в промышленности, возможны перебои с водоснабжением населенных пунктов; повышению издержек на водообеспечение из-за необходимости введения в эксплуатацию новых источников водоснабжения (вторичное использование, десалинационные заводы, магистральные трубопроводы) и переброски водных ресурсов между бассейнами [4].

Таким образом, водные ресурсы, являющиеся основой экономического роста государства, уже нельзя считать неограниченными. Сохранение негативных тенденций приведут к необратимым последствиям, которые скажутся на экономической и экологической безопасности государства. Для представления реальной ценности водных ресурсов и их сохранения необходим такой механизм управления (табл.2), который должен состоять из следующих компонентов и быть дополненным и конкретизированным как в экономическом, правовом, так и социальном аспектах.

Таблица 2 – Составляющие механизма управления водными ресурсами

Составляющие компоненты	Описание компонентов
Водный баланс	Методы и инструменты расчета водного баланса речного бассейна, включая гидрологическую и гидрогеологическую оценки водных ресурсов
Инженерный	Оценка обеспечения необходимой инфраструктурой, ее технико-экономическое описание, наличия водохозяйственных сооружений, их мощности и размеров
Институциональный и юридический	Оценка организационной структуры управления водными ресурсами, ее правовая разработка и совершенствование и юридической закрепление
Социальный и	Оценка социальной структуры общества, демографических процессов,

Здравоохранительный	обеспеченности качественной питьевой водой, антропогенной нагрузки и уровня ресурсной обеспеченности
Окружающая среда и качество воды	Оценка окружающей среды и методов снижения негативного воздействия, контроль соответствия качества воды стандарту и уровень его достижения
Экономический и финансовый	Внедрение рыночного механизма управления водными ресурсами, методов их стоимостной оценки, формирование предложения адекватного спросу, развитие рынка услуг и др.
Зарубежный опыт	Изучение и использование лучших образцов национального и международного управления водными ресурсами применительно к условиям отдельных регионов

По описанию приводимых в таблице компонентов можно охватить перечень проблемных вопросов, эффективность решений которых наблюдается при одновременном взаимодействии национального (внутреннего) и международного (трансграничного, регионального) уровней управления. Реализация механизма потребует использования широкого набора экономических, организационных и правовых мер, что представляется возможным при опережающей разработке законодательного и нормативно-правового обеспечения.

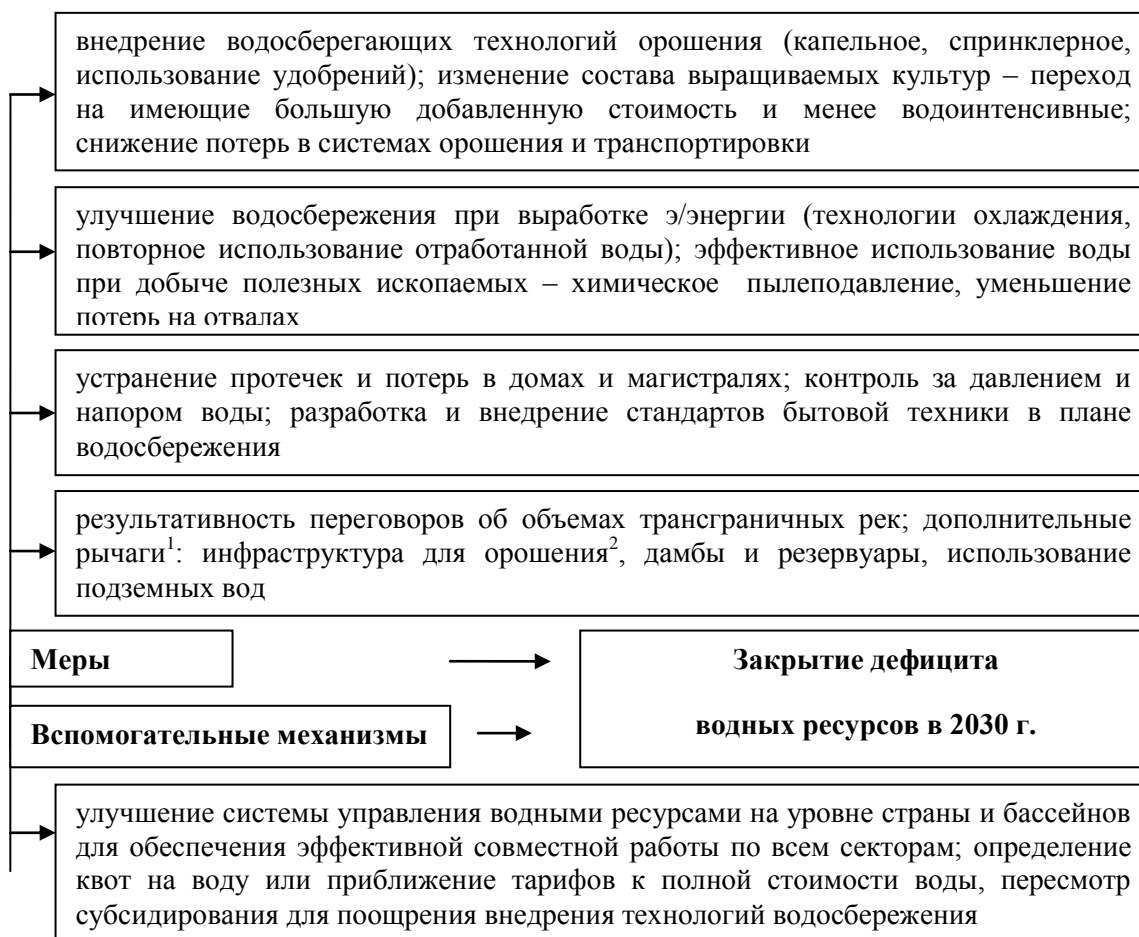

Рисунок 3. Меры и механизмы по сокращению дефицита водных ресурсов

1 Эффект и затраты требуют проведения подробного анализа

2 Не включает капитальные затраты на внедрение энергосберегающих технологий (~40% эффекта)

Для достижения экономии воды в *сельском хозяйстве* в объеме 6,5-7 млрд. м³ к 2030 году необходима реализация инициатив по 3 направлениям: внедрение современных методов орошения и других современных водосберегающих технологий, что позволит сэкономить 1,5 млрд. м³ на 15% посевных площадей к 2030 году, уменьшение полива напуском с 80% до 5% поливных площадей;

увеличение площадей закрытого грунта до 1700 га в 2030 году; переход к культурам с более высокой добавленной стоимостью и менее водоинтенсивным, что позволит сэкономить 3,5 млрд. м³ к 2030 году; сокращение посевных площадей риса и хлопка на 20-30% с заменой их на менее требовательные с точки зрения водных ресурсов овощные, масличные и кормовые культуры к 2030 году; снижение потерь воды при транспортировке в три раза, что позволит сэкономить 1,8 млрд. м³ к 2030 году; восстановление крупных инфраструктурных объектов, определение прав собственности и ответственности за их поддержание; измерение водозабора и сбор данных от всех конечных и промежуточных водопользователей. Наличие счетчиков необходимо сделать обязательным условием для предоставления любой государственной поддержки в сельском хозяйстве.

Повышение эффективности водопользования в промышленности на 25% позволит сэкономить 1,5-2 млрд. м³ к 2030 году: снижение потребления воды на действующих предприятиях за счет внедрения технологий энергоэффективности и водосбережения в энергетической, добывающей и металлургической отраслях позволят сократить потребление на 20%; повторного использования сточных вод и оборотного водоснабжения (ожидается их рост на 4% в ближайшие 17 лет); повышение стандартов забора и очистки воды для промышленных предприятий; Повышение эффективности водопользования в коммунальном хозяйстве на 10% позволит сэкономить до 0,1 млрд. м³: устранение протечек в домах и коммунальных сетях; контроль давления воды в распределительных сетях; повышение стандартов водосбережения для бытовой техники и сантехники; повышение доступности и надежности водных ресурсов в объеме 4,5-5 млрд. м³.

Наиболее остро стоит проблема деления трансграничных рек, поэтому Казахстан должен достигнуть соглашения по всем водным объектам в результате переговоров и подписания/обновления соглашений с соседними странами [4].

Следующий комплекс мероприятий необходимо реализовать в любом случае в целях обеспечения национальной безопасности и закрытия будущего дефицита: строительство водохранилищ и резервуаров для сдерживания стоков воды при паводках и компенсации вариативности в течение года; проработка устойчивого использования грунтовых вод (разведка, картографирование и разработка); ремонт и перестройка магистральных оросительных каналов, крупной инфраструктуры; строительство станций очистки сточных вод и установок очистки соленой и солоноватой воды; комплексный подход к восстановлению бассейновых систем, включая посадку леса, восстановление дельт, очистка от иловых осадков.

Также существует потенциал переброски значительных объемов воды в густонаселенные и промышленные районы. Неравномерное распределение водных ресурсов по территории Казахстана создает локальный профицит водных ресурсов (например, Иртыш, Кигач в Урал-Каспийском бассейне), строительство водоводов и каналов может обеспечить дефицитные территории. По оценкам Комитета по водным ресурсам, дополнительный потенциал перевода недоступных водных ресурсов составляет от 10 до 14 млрд. м³.

Кроме того, потребуются совершенствование политики управления водными ресурсами: улучшение системы управления водными ресурсами на национальном уровне и уровне бассейнов для обеспечения эффективного взаимодействия с водопользователями во всех секторах и на всех уровнях; определение лимитов на воду тарифов, отражающих полную стоимость воды, пересмотр субсидий и стимулов для поощрения водосбережения.

Таким образом, водные ресурсы являются не только компонентом окружающей среды, но и главной составляющей механизма управления, реализация которого возможна при долгосрочном сотрудничестве трансграничных государств в целях сближения интересов, совместного регулирования вопросов водопользования и водопотребления, разработки их правовой основы, ее законодательного закрепления, прямого воздействия, соответствующего уровня технического и технологического обеспечения.

Предпосылками развития приграничного сотрудничества должны стать стабилизация региональных систем международных отношений и повышение значимости долгосрочных стратегических интересов по отношению к краткосрочным. Компромисс, который необходимо найти посредством разработки механизма управления водными ресурсами трансграничных рек, есть основа для дальнейшей интеграции интересов. Но, как и прежде, важными являются наличие достоверных знаний об имеющихся и перспективных запасах водных ресурсов, поиск путей их эффективного и рационального использования, техническое содействие в восстановительных работах и обновлении производственных фондов.

Казахстану, географически расположенному в самом сердце Азии, являющемуся одним из вододефицитных государств, в связи с тем, что потребность в воде будет только увеличиваться, необходимо реально видеть будущее. Управление водными ресурсами должно проводиться в двух

направлениях: во-первых, налаживании и стабильном поддержании отношений по поводу водных ресурсов с соседними государствами, а во-вторых, в разработке своей водной политики, основанной на рациональном использовании и охране внутренних водных ресурсов.

Литература

1. Кулагина Г.Д. Статистика окружающей среды: Учебное пособие для ВУЗов. Международный независимый эколого-политологический ун-т. – Москва: Изд-во МНЭПУ, 1999. – 100 с.
2. Закон Республики Казахстан о присоединении к Конвенции об охране и использовании трансграничных водотоков и международных озер (Хельсинки, 17 марта 1992 г.)
3. ПРООН в Казахстане «Водные ресурсы Казахстана в новом тысячелетии». Публикация в поддержку Целей развития на пороге тысячелетия. Цель 7: Обеспечение экологической неустойчивости. – Алматы, 2004. – 132 с.
4. Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике». Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577. - Астана, 2013.

Түйін

Мақалада траншекаралық өзендердің су ресурстарының түсінігіне зерттеу жүргізіліп, оның негізінде Қазақстан Республикасының траншекаралық өзендерінің су ресурстарын басқарудың теориялық негіздері көрсетілген. Су ресурстары тапшылығына байланысты және траншекаралық өзендерге олардың құйылатын көлемдеріне байланысты мәселелері қарастырылған. Мақалада су ресурстарын басқару механизмінің құрамдас компоненттері, сонымен қатар жақын болашақта су тапшылығын төмендету бойынша шаралар келтірілді. Траншекаралық өзендердің су ресурстары Қазақстанның экологиялық-экономикалық қауіпсіздігі үшін маңызды әрі теріс жақтарының бар екендігі анықталды.

Summary

This article examines the concept of water resources of transboundary rivers, on the basis of which are presented theoretical bases of management of transboundary water resources of the Republic of Kazakhstan. It describes the problems concerning the whole water scarcity and depending on the amount of their income from transboundary rivers. The paper presents the components of the mechanism of water resources management, as well as measures to reduce water deficit in the foreseeable future. Found that the water resources of transboundary rivers are both important and having a negative side to ecological and economic security of Kazakhstan.

УДК 338.45

Сариева Ж.А.

ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ПЕРСПЕКТИВЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КОЖЕВЕННО – МЕХОВОГО ПРОИЗВОДСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Легкая промышленность любой страны - это важнейший многопрофильный и инновационно привлекательный сектор экономики. Учитывая значительную роль легкой промышленности в обеспечении экономической и стратегической безопасности, занятости трудоспособного населения и повышении его жизненного уровня в новых геополитических условиях, ведущие мировые страны уделяют особое внимание развитию отрасли и оказывают ей существенную экономическую и инвестиционную поддержку.

Ключевые слова: легкая промышленность, индустриально-инновационная политика, агропромышленный комплекс, экономическая безопасность, кожевенно-меховое производство, кожевенно-обувная промышленность, кожевенное сырье, конкурентоспособность продукции, SWOT – анализ, производственный потенциал.

Глава государства объявил новую стратегию развития страны до 2020 года. Устойчивое и сбалансированное развитие в ближайшее десятилетие будет обеспечено за счет ускоренной диверсификации и повышения конкурентоспособности национальной экономики.

Принятая Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию на 2010-2014 годы является первым 5-летним индустриальным планом реализации 10-летней

стратегии развития нашей страны, основной целью которой является повышение технологического уровня и конкурентоспособности производства, обеспечение выхода инновационной продукции на внутренний и внешний рынки, замещение импортной продукции на внутреннем рынке и перевод на этой основе промышленного производства в стадию устойчивого экономического роста.

Легкая промышленность имеет большое значение в экономике и агропромышленном комплексах развитых и многих развивающихся стран, поскольку от развития отраслей легкой промышленности сегодня во многом зависит общее экономическое здоровье страны. Технологический цикл легкой промышленности предусматривает работу сельского хозяйства, химической и машиностроительной промышленности, т.е. дает возможность развиваться и другим отраслям, которым так необходим сегодня рынок сбыта как на внутреннем, так и на внешних рынках.

Предприятия кожевенной и обувной отрасли казахстанской экономики занимаются переработкой сельскохозяйственного сырья – шкур сельскохозяйственных животных. Производимая ими продукция имеет огромное значение для государства.

В то же время на сегодняшний день обувные предприятия Казахстана своей продукцией покрывают менее 1% потребностей населения, что намного ниже уровня экономической безопасности. Слабость отечественного обувного производства привела к захвату внутреннего обувного рынка иностранными импортерами.

Независимые маркетинговые исследования показывают, что наш внутренний рынок обуви на 75% заполнен китайской продукцией, 10% обуви завозится из России, более 14% поставляют Турция, Германия, Италия, Нидерланды и другие страны.

Для развития кожевенно – меховой промышленности Казахстан обладает достаточным потенциалом, при этом в республике имеются благоприятные факторы и предпосылки - ежегодно собирается более 7,5 млн. штук кожевенного сырья в год.

Для проведения анализа и выявления сильных и слабых сторон кожевенно – меховой промышленности необходимо провести SWOT – анализ.

SWOT — метод анализа в стратегическом планировании, заключающийся в разделении факторов и явлений на четыре категории: strengths (сильные стороны), weaknesses (слабые стороны), opportunities (возможности) и threats (угрозы).

Акроним SWOT был впервые введен в 1963 году в Гарварде на конференции по проблемам бизнес-политики профессором Кеннетом Эндрюсом (англ. Kenneth Andrews). Первоначально SWOT-анализ был основан на озвучивании и структурировании знаний о текущей ситуации.

В 1965 году четыре профессора Гарвардского университета, Леранед, Кристенсен, Эндрюс и Гут (Leraned, Christensen, Andrews, Guth), предложили технологию использования SWOT-модели для разработки стратегии поведения фирмы. Была предложена схема LCAG (по начальным буквам фамилий авторов), которая основана на последовательности шагов, приводящих к выбору стратегии.

Поскольку SWOT-анализ в общем виде не содержит экономических категорий, его можно применять к любым организациям, отдельным людям и странам для построения стратегий в самых различных областях деятельности.

Любое сегментирование начинается со всестороннего изучения рыночной ситуации, в которой работает компания, и оценки типов возможностей и угроз, с которыми она может столкнуться. Отправной точкой для подобного обзора служит SWOT-анализ, один из самых распространенных видов анализа в маркетинге. Проще говоря, SWOT-анализ позволяет выявить и структурировать сильные и слабые стороны фирмы, отрасли, а также потенциальные возможности и угрозы. Достигается это за счет того, что менеджеры должны сравнивать внутренние силы и слабости своей компании с возможностями, которые дает им рынок. Исходя из качества соответствия делается вывод о том, в каком направлении организация должна развивать свой бизнес и в конечном итоге определяется распределение ресурсов по сегментам.

Как показывает практика, многие аналитики и экономисты-менеджеры, работающие в режиме недопущения предприятия до кризисного состояния, используют именно этот вариант, недопонимая исследовательского предназначения SWOT-анализа. Другие специалисты прекрасно понимают возможности SWOT-анализа, но в условиях кризиса, когда ощущается резкий дефицит времени для принятия решения по его урегулированию и давление заинтересованных сторон, вынуждены проводить анализ в поверхностном варианте. Как правило, и в первом и во втором случаях исследование просто обрывается на середине, ограничившись лишь простым описанием внутренней и внешней среды предприятия, хотя именно на этом этапе самое интересное только и начинается. Только на первый взгляд SWOT-анализ может освоить любой начинающий аналитик (не требуется знаний математики, теории вероятности, статистики и т.д.). На самом деле здесь нужны системные экономические знания, опыт и интуиция. В научной литературе содержание SWOT-анализа предполагает в дополнение к двум

вышеназванным моментам (внутренняя, внешняя среда) и составление матрицы SWOT-анализа. Имеются и другие модификации. Развитие теории анализа и антикризисного управления требует совершенствования SWOT-анализа.

В исследовании SWOT - анализ состояния отрасли позволил выявить ее сильные и слабые стороны, возможности и угрозы.

Сильные стороны:

- Наличие сырьевых ресурсов.
- Выгодное географическое положение - близость к крупнейшим рынкам-импортерам продукции легкой промышленности (Россия, Китай, Индия);
- Растущий спрос на внутреннем и мировом рынках на такие виды товаров, как кожаная обувь, ремни, перчатки, сумки;
- Наличие транспортной и энергетической инфраструктуры;
- Наличие производственного потенциала;
- Сравнительно дешевая рабочая сила

Слабые стороны:

- Низкое качество кожевенного сырья;
- Относительно небольшой объем внутреннего рынка;
- Ограниченность доступа к квалифицированным кадрам;
- Отсутствие полного цикла производства, используемых в производстве готовых изделий;
- Низкий уровень конкурентоспособности продукции легкой промышленности Казахстана;
- Высокая конкуренция со стороны мировых лидеров;
- Отсутствие капиталовложений в НИОКР;
- Ориентация на производство продукции по тендерам, осуществляющим государственными органами и национальными компаниями;
- Практически полное отсутствие зарегистрированных торговых марок;
- Неравное положение отечественных производителей с зарубежными предприятиями, имеющими более выгодные условия приобретения сырья;
- Отсутствие эффективной государственной поддержки отрасли.

Возможности:

- Вступление в Единый Таможенный Союз приведет к появлению новых возможностей за счет расширения рынка;
- Трансферт технологий путем создания СП, являющихся технологическими лидерами в определенных сегментах;
- Развитие контрактного производства;
- Производство продукции из давальческого сырья;
- Развитие приграничной международной кооперации путем использования географической близости с Россией и Китаем.

Угрозы:

- Уровень производства отечественной продукции кожевенно - обувной промышленности составляет ниже экономической безопасности.
- Экономический кризис затрудняет привлечение инвестиций в отрасль;
- Усиление экспансии контрабандной и контрафактной продукции;
- Конкуренция со стороны производителей стран Юго-Восточной Азии, Китая и стран участников Единого Таможенного Союза.

Анализ сильных и слабых сторон по различным условиям приведем в таблицу.

ТАБЛИЦА 1 – АНАЛИЗ СИЛЬНЫХ И СЛАБЫХ СТОРОН

	Сильные стороны	Слабые стороны
--	------------------------	-----------------------

Условия спроса	- Высокий потенциал роста доходов населения - Относительно высокий уровень сбережений населения	- Невысокая доля в расходах населения непродовольственных товаров - Высокая доля теневого экспорта продукции нижних пределов (кож)
Факторные условия	- Низкие издержки на рабочую силу - Благоприятные условия для разведения скота	- Высокий уровень износа оборудования - Отсутствие торговых марок - Низкое качество сырья
Стратегия конкуренция	- Наличие государственной поддержки отрасли	- Доминирование в секторе низкотратных иностранных производителей

Как видно из таблицы, в отрасли имеются все возможности и предпосылки.

Теперь составляем итоговую таблицу SWOT – анализа.

ТАБЛИЦА 2 – SWOT – АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ

Сильные стороны	Слабые стороны
<ul style="list-style-type: none"> ● Наличие сырьевых ресурсов ● Выгодное географическое положение - близость к крупнейшим рынкам - импортерам продукции отрасли (Россия, Китай, Индия) ● Растущий спрос на внутреннем и мировом рынках на такие виды товаров, как кожаная обувь, ремни, перчатки, сумки ● Наличие транспортной и энергетической инфраструктуры ● Наличие производственного потенциала ● Сравнительно дешевая рабочая сила 	<ul style="list-style-type: none"> ● Низкое качество кожевенного сырья ● Относительно небольшой объем внутреннего рынка ● Ограниченность доступа к квалифицированным кадрам ● Низкий уровень конкурентоспособности продукции данной отрасли ● Высокая конкуренция со стороны мировых лидеров ● Отсутствие капиталовложений в НИОКР; ● Практически полное отсутствие торговых марок
Возможности	Угрозы
<ul style="list-style-type: none"> ● Вступление в Единый Таможенный Союз привело к появлению новых возможностей за счет расширения рынка ● Трансферт технологий путем создания СП, являющихся технологическими лидерами в определенных сегментах ● Развитие контрактного производства ● Производство продукции из давальческого сырья ● Развитие приграничной международной кооперации путем использования географической близости с Россией и Китаем 	<ul style="list-style-type: none"> ● Уровень производства отечественной продукции кожевенно - обувной промышленности составляет ниже экономической безопасности ● Экономический кризис затрудняет привлечение инвестиций в отрасль ● Усиление экспансии контрабандной и контрафактной продукции ● Конкуренция со стороны производителей стран Юго-Восточной Азии, Китая и стран участников Единого Таможенного Союза

Как видно, отрасль имея натуральное отечественное сырье и потенциал для развития собственного производства продукции, отрасль из года в год сокращает производство продукции, удовлетворяя потребности обуви на 1%, что никак нельзя признать нормальным.

Далее приведем стратегические инициативы развития промышленности по критериям привлекательности и реализуемости. Привлекательность стратегических инициатив оценивается исходя из следующих групп факторов: возможность привлечения финансирования, стоимости программы, риска реализации (наличия международного и казахстанского опыта). Показатель реализуемости получается исходя из влияния стратегической инициативы на рост занятости, влияние на среднюю заработную плату, а также влияние на ВВП.

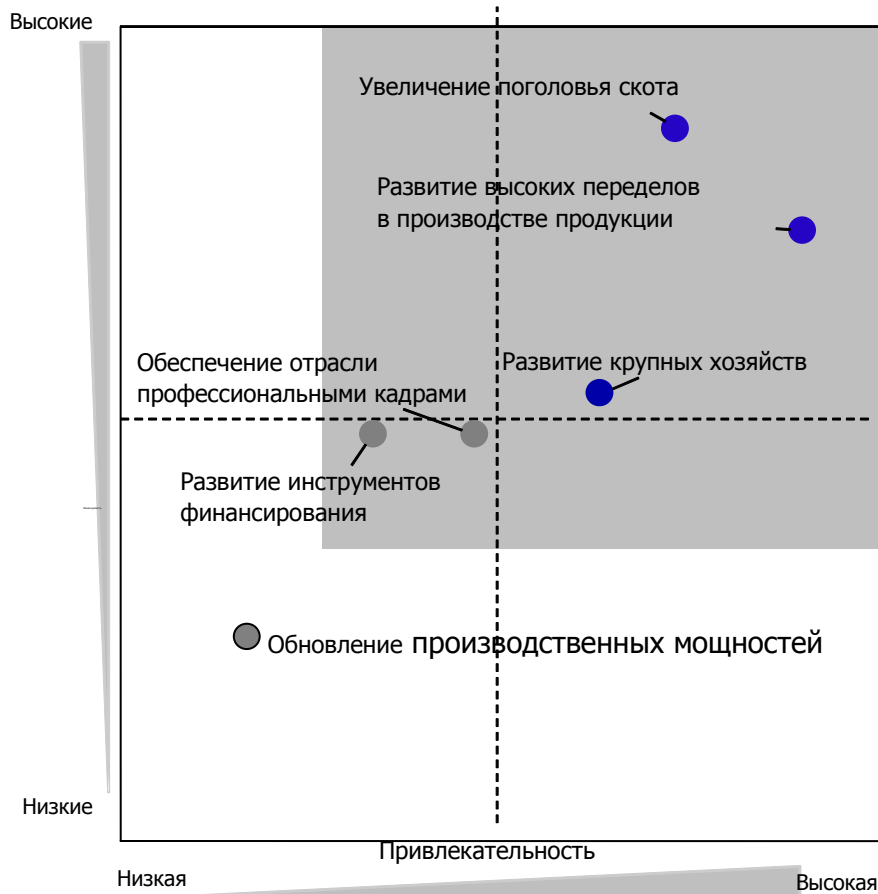

Рисунок 1 - Портфель стратегических инициатив развития кожевенно – обувной промышленности

К стратегическим инициативам развития отрасли первого приоритета относятся развитие высоких переделов в производстве изделий, увеличение поголовья скота, а также развитие крупных хозяйств. Приоритеты второго уровня – обеспечение отрасли профессиональными кадрами, развитие инструментов финансирования и обновление производственных мощностей. Развитие высоких переделов направлено на развитие производства товаров с высокой добавленной стоимостью из сырья, производимого в регионе.

Исходя из этого можно представить стратегическое видение развития легкой промышленности в перспективе.

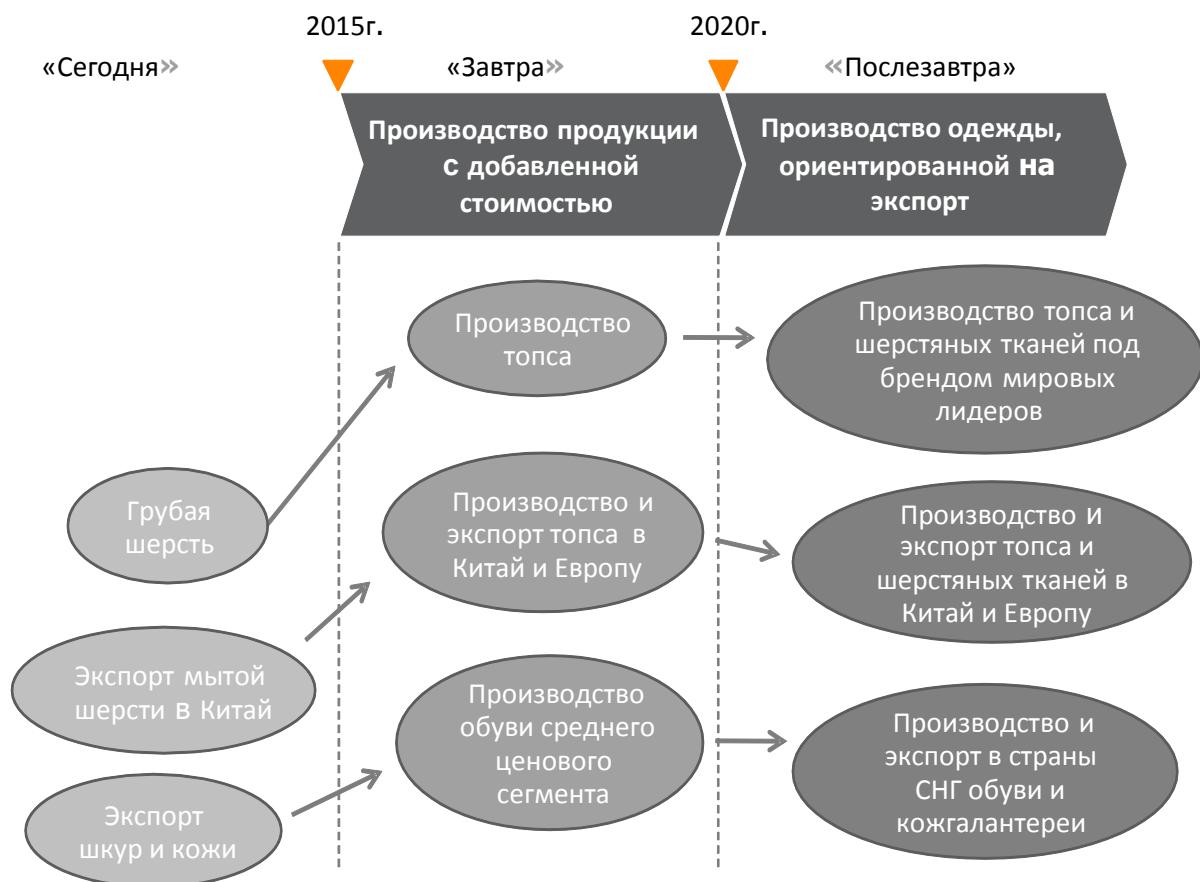

Рисунок - 2 Стратегическое видение развития лёгкой промышленности РК

Изучив все проблемы отрасли можно вывести причины низкой конкурентоспособности отрасли:

- неравные условия для производителей на рынке
- нелегальный импорт товаров
- высокая налоговая нагрузка и недостаточный уровень льгот
- отсутствие современного оборудования
- недостаточно проработанная система рекламы и брендинга
- недостаток инвестиций, проистекающий из плачевной статистики относительно прибыльности предприятий

предприятий

- ограниченность ассортимента
- низкий уровень менеджмента

Все эти факторы требуют современных методов организации производства продукции в данной отрасли.

В связи с этим необходимо решить важные первостепенные проблемы и задачи развития кожевенно – меховой и обувной отрасли за счет собственных сырьевых ресурсов, использования транспортной и энергетической инфраструктуры, усиления производственного потенциала. Выгодное географическое положение - близость к крупнейшим рынкам-импортерам продукции легкой промышленности (Россия, Китай, Индия) и растущий спрос на внутреннем и мировом рынках на такие виды товаров, как кожаная обувь и изделия из кожи создадут оптимальные условия для развития кожевенно-меховой и обувной отрасли легкой промышленности. Кроме того, на основе проведенных исследований необходимо реализовать такие мероприятия как установление вывозных таможенных пошлин на необработанные шкуры сельскохозяйственных животных в размере не менее 500 евро за тонну, усиление контроля за ввозом и оборотом импортных товаров.

Литература

1. Назарбаев Н.А. **Стратегия «Казахстан-2050»** Новый политический курс состоявшегося государства» Послание Президента страны народу Казахстана, Казахстанская правда, 14 декабря 2012г.
2. Программа по развитию легкой промышленности в Республике Казахстан на 2010 - 2014 годы, Казахстанская правда, 30 сентября 2010г.
3. Указ Президента Республики Казахстан от 17 мая 2003 года N 1096 «О Стратегии индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015 годы»
4. Отчет USAID - «Исследование проблем малого и среднего бизнеса в секторе легкой промышленности Республики Казахстан», 2010г.
5. izvestiya@ktu.aknet.kg
6. www.stat.kz - сайт Агентства РК по статистике.

Түйін

Кез келген елдің жеңіл өнеркәсібі – бұл өте маңызды көпсалалы және экономиканың инновациялық тартымды секторы. Жеңіл өнеркәсіптің экономикалық және стратегиялық қауіпсіздікті, еңбекке қабілетті халықтың жұмысбастандығын қамтамасыз етудегі айрықша ролін ескере отырып, жетекші елдер саланың дамуына ерекше назар аударып, қомақты экономикалық және инвестициялық қолдау көрсетеді. Қазақстан Республикасының тері – былғары өнеркәсібі ішкі нарықты толық қамтамасыз етуге өнеркәсіптік қуаттылығы бар. Болашақта экономика мен ауыл шаруашылығы салаларының тиімді пайдалану үшін қажетті деңгейде ғылыми-өндірістік әлуемі сақталған, шикізат қоры бар.

Summary

Light industry of any country - is the most important and innovative and attractive multi- sector economy. Given the significant role of light industry in providing economic and strategic security , full employment and improving its living standards in the new geopolitical environment , the world's leading countries have paid special attention to the development of the industry , and provide substantial economic and investment support . Leather and fur industry in Kazakhstan has the capacity to complete saturation of the domestic market . To a certain extent preserved scientific and production potential , there is a solid resource base , which in the future can be used with high efficiency in the agricultural sector as well as for the processing industry.

УДК 330.835

А.Умбиталиев, А. Максут, Б.Кайшыбеков
Шымкентский университеті, Шымкент, Казахстан

ТЕОРИЯ ПОНЯТИЯ ИННОВАЦИИ

Аннотация

В статье исследуется понятие инновации в свете различных подходов к его трактовке, чем объясняется их множество, в то же время единые по смыслу. Описаны классификационные признаки инновации, их влияние на качественные и количественные изменения предмета или процесса в целом.

Ключевые слова: инновации, нововведение, классификация инноваций

Нововведения (лат. innovations) с 20-х гг. прошлого столетия (XX в.) трактуется как инновация. Понятие «нововведение» является русским вариантом английского слова innovation. Буквальный перевод с английского языка означает «введение новаций» или «введение новшеств». Под *новшеством* понимается новый порядок, новый обычай, новый метод, изобретение, новое явление. С момента принятия к распространению новшество приобретает новое качество – становится *нововведением* (инновацией).

В процессе изучения теоретических основ понятия инновация мы ознакомились с различными ее трактовками. Основной интерес вызывает комплексный характер, а именно различные подходы к толкованию понятия инновации (рис.1) – от предмета изучения до целого процесса видоизменений, т.е. это может быть *новый продукт*, предназначенный для удовлетворения конечного спроса населения

(появление на рынке сотовой связи, кабельного телевидения, беспроводного интернета и т.д.). Но нововведением может быть и *процесс* (например, новая технология изготовления ценных лекарственных препаратов, позволяющая увеличить их выпуск или снизить себестоимость их производства).

Другой характерной чертой является то, что нововведение, в отличие от идеи, не может «случиться вдруг». Необходим целенаправленный труд, деятельность коллектива специалистов для того, чтобы идея, новшество стало материализованным продуктом, стало реализованным нововведением. Так, период между появлением новшества и воплощением его в нововведение (инновацию) называется *инновационным лагом*.

Известный экономист П. Друкер утверждал, что бизнес имеет только две основные функции: *маркетинг и инновации*. Маркетинг и инновации производят результат – все остальное затраты. Но инновации в области маркетинга также важны. Поэтому можно считать, что бизнес имеет только одну базовую функцию – инновации. В конечном счете, цель бизнеса – инновации, которые, будучи правильно нацеленными, создают благосостояние в широком смысле этого слова, а процесс введения новшества на рынок принято называть *процессом коммерциализации*.

Так, на рисунке 1 приводится свод существующих вариантов трактовки понятия «инновация», которые соответственно приводят к различным определениям данного понятия, в свою очередь, имеющие некоторые погрешности (в зависимости от точки зрения трактующего) инноваций, в результате дается общее определение понятия «инновация».

Таким образом, в настоящее время не сложилось единой трактовки понятия инновации, поэтому можно встретить в словарях различные определения, но единые по смыслу. В зависимости от объекта и предмета исследования инновации можно рассматривать как:

- *процесс* (Б. Твисс, А. Койре, В. Раппопорт, Б. Санта, В. Кабаков, Г. Гвишиани, В. Макаров и др.);
- *систему* (Н. Лапин, Й. Шумпетер);
- *изменение* (Ф. Валента, Ю. Яковец, Л. Водачек и др.);
- *результат* (А. Левинсон, С. Бешелев, Ф. Гурвич).

Рисунок 1. Варианты подходов к трактовке и определению понятия «инновации»

Существенный сдвиг в понимании роли нововведений в экономике и предпринимателя как субъекта инновационного процесса произошел благодаря работам одного из самых влиятельных экономистов XX столетия И. Шумпетера «Теория экономического развития» и «Деловые циклы». Шумпетер обращает внимание на следующий принципиальный момент. Новая комбинация может возникнуть только дискретным путем, т.е. в результате изменения состояния чего-либо от базисного, отличающегося своими уникальными свойствами и измененной структурой. Если же такая комбинация

получается постепенно из старой, за счет постоянных небольших приспособлений, то она тоже может привести к экономическому росту, но это уже будет развитием в его понимании.

Наиболее часто *источниками инноваций* являются: результаты фундаментальных и/или прикладных исследований; необходимое решение из банка инноваций; трансфер из других предметных областей; результат завершенного инновационного проекта как начало другого.

Идея Шумпетера о нарушении сложившегося на рынке равновесия в результате осуществления новых комбинаций как основном механизме экономического развития оказалась плодотворной и нашла продолжение в работах многих современных исследователей.

Связь нововведений с предпринимательской деятельностью неявно отмечалось уже в начале XX в. Около 1800 г. французский экономист Ж.Б. Сэй сформулировал положение, которое не потеряло своего значения до настоящего времени: «Предприниматель перемещает экономические ресурсы из области с более низкой в область с более высокой производительностью и большей результативностью».

Лаконичное, но очень емкое, по сути, определение экспертов Организации экономического сотрудничества и развития гласит, что научно-техническое нововведение это «новое приложение научных и технических знаний, приводящее к успеху на рынке». Именно рынок дает экономическую оценку идее практического использования нового знания и определяет ее последующую судьбу: быстрое внедрение в производство или забвение на долгие годы.

Всякая область знания стремится к упорядочению и классификации. В классификации нововведений в литературных источниках пока нет единства, однако, соединив некоторые попытки, можно получить примерную типологию нововведений в зависимости от признаков и по видам (рисунок 2).

Рисунок 2. Типология нововведений

В экономической литературе приводится также следующая классификация инноваций, ограничивающаяся двумя группами классификационных признаков (рисунок 3): *категорией* и *классом*. Категория определяет где, в какой части жизненного цикла продукции реализуется инновация. Класс инноваций характеризует, как велики изменения, производимые той или иной инновацией.

Также как и область применения, категория и класс инновации может варьироваться в зависимости от отрасли индустрии, компании или значимости того или иного отдела фирмы.

В практической деятельности большинство инноваций включают в себя несколько компонентов и несут в себе комплексный характер. Например, социально-экономические, организационно-технические, экономико-организационные и т.д. В экономической литературе, несмотря на разнообразие видов, утвердилось деление инноваций на базисные и улучшающие.

Рисунок 3. Признаки инноваций

Базисные технологические нововведения ведут к образованию новых отраслей промышленности и новых рынков; *улучшающие нововведения* появляются в ходе практической реализации тех новых возможностей, которые закладываются базисными инновациями. Между ними есть и другие характерные различия. Так, улучшающие инновации осуществляются силами одной или нескольких промышленных фирм (предприятий) и не ведут к заметному изменению показателей отрасли или экономики государства, в целом. Как правило, они базируются на конкретных научно-технических идеях, разработках, изобретениях и ориентируются на определенную рыночную нишу. Поэтому их рассматривают по существу как микроэкономические.

Базисные инновации по своей природе являются макроэкономическими. Их осуществление отражается на макропоказателях развития целых отраслей промышленности или сферы услуг (долю продукции отрасли в валовом и внутреннем продукте, объеме национального экспорта, в снижении объема национального импорта, распределении занятости населения по отраслям и прочих показателях

такого уровня). Эти нововведения обычно имеют в своей основе крупные научно-технические достижения, открывающие качественно иные возможности для улучшения или создания принципиально новой товарной продукции или технологии. В процессе реализации базисных нововведений происходят заметные изменения в сложившейся структуре рынка, а в наиболее значительных случаях – структурные сдвиги на уровне одной или нескольких отраслей производства. Следует отметить, что на ранних этапах инновационного процесса в ряде случаев граница между микроэкономическими и макроэкономическими инновациями может быть условной. Более того, одна и та же инновация может расцениваться сначала как микроэкономическая, а затем, по мере роста масштабов распространения, как макроэкономическая.

Принципиальное различие заключается, главным образом, в том, что микроэкономические инновации определяют плавный путь эволюции производства или сферы услуг и не отвечают в этой связи понятию развития в трактовке Шумпетера, в то время как макроэкономические инновации ведут в конечном итоге к явному нарушению непрерывности в форме разнообразных динамических скачков и структурных сдвигов. Далеко не каждая микроэкономическая инновация может со временем стать макроэкономической, зато каждая макроэкономическая инновация порождает десятки, сотни, даже тысячи микроэкономических, т.е. улучшающих инноваций.

Таким образом, разработка инноваций является современным требованием развития экономики. Инновационный продукт с учетом всех вышеназванных характеристик может, как кардинально поменять условия, уровень развития фирмы, государства, его цели и дальнейшие приоритеты, так и задержаться на периферии производства.

Литература

1. Качество инновационного продукта / Е.Л. Пархоменко, Б.И. Герасимов, Л.В. Пархоменко. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2005. – 116 с.
2. Инновационное развитие: международный опыт и стратегия России: сб. статей. – Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России. – М.: МГИМО-Университет, 2009. – 208 с.
3. Экономика инноваций: Учебник / Под ред. проф. В.Я. Горфинкеля. – М.: Вузовский учебник, 2009. – 416 с.
4. Управление нововведениями на высокотехнологичных предприятиях: Учебник. – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2007. – 256 с.

Түйін

Бұл мақалада инновация түсінігі әртүрлі ыңғайлармен қаралған, бұл олардың көптігімен және мағынасы жағынан бірыңғай болуымен түсіндіріледі. Инновацияның жіктелік белгілері және олардың үдерістің сапалық және сандық өзгерістеріне ықпалы суреттелген.

Summary

This article examines the concept of innovation in the light of various approaches to its interpretations. At the same time they are common in meaning. The article describes the classification criteria of innovations, their impact on the qualitative and quantitative changes of an object or process in general.

ӘОЖ 541.22

Шильмирзаева Л.П.

№ 1 обл. Дарын-интернаты, Шымкент, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ КӨЛП АҒЫНДАРЫҢ ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ТИГІЗЕТІН ЫҚПАЛЫ

Аңдатпа

Қазақстан экономикасы үшін өткен ғасырдың соңғы он жылдығы күрделі кезең болды, осы қиындықтар Кеңес Одағындағы республикалардың ыдырауының, көп жылдық орныққан шаруашылық байланыстардың бөлінген мемлекеттік шекаралардың салдарынан үзілуінің, қоғамның барлық құрылымдарын түбегейлі өзгертуді талап еткен шаруашылық жүргізудің жаңа экономикалық жүйесіне көшудің себебінен туындады.

Кілттік сөздер: Экономика, жүйе, республика, дағдарыс, салық.

Көліктің маңызын айқындайтын Қазақстандағы аса маңызды ерекшелік оның кең-байтақ аумағы (2,7 млн. км²) болып табылады, ол батыстан шығысқа қарай 3 мың км-ге жуық, солтүстіктен оңтүстікке қарай 2 мың км

ұзақтыққа созылып жатыр және осы аумақ климаттық, физикалық-географиялық жағдайлар мен табиғи ресурстар бойынша елеулі өзгешеленетін аймақтарды қамтиды.

Республиканың жер қойнаулары пайдалы қазбаларға: мұнай мен газға, жоғары сапалы темір рудасына, көмірге, хромиттерге, мысқа, қорғасынға, фосфориттерге, асбестке және сан алуан құрылыс материалдарына бай. Әлемдегі хром қосалқы қорларының жартысынан астамы Қазақстанда. Республикамыз вольфрамның қосалқы қоры бойынша - бірінші, қорғасын мен молибден қосалқы қоры бойынша - екінші, темір рудаларының қосалқы қорлары бойынша сегізінші орын алады.

Біршама қолайлы табиғи климаттық жағдайлар және еңбек ресурстарының болуы кезіндегі бай жер қойнаулары Қазақстанда ірі кен өнеркәсібінің кешенімен және өңдеуші өнеркәсіп өндірісінің айтарлықтай кең спектрмен аталанатын көп салалы экономиканы жасау мен дамыту үшін база болып табылды. Мұнай өңдеуден, қара және түсті металлургиядан машина жасау, химия, жеңіл және тамақ өнеркәсібі салаларына дейін. Алайда жалпыодақтық еңбек бөлу жағдайларындағы даму, бұл ретте өңдеуші өндірістердің негізгі кешені бұрынғы КСРО-ның еуропалық бөлігінде шоғырланды, отын- энергетикалық, минералды және ауылшаруашылық шикізатты өндіру мен бастапқы қайта өңдеуге негізделген жалпы республика экономикасының негізінен шикізаттық бағыттылығын алдын ала белгіледі.

Қазақстан экономикасы үшін өткен ғасырдың соңғы онжылдығы күрделі кезең болды, осы қиындықтар Кеңес Одағындағы республикалардың ыдырауының, көп жылдық орныққан шаруашылық байланыстардың бөлінген мемлекеттік шекаралардың салдарынан үзілуінің, қоғамның барлық құрылымдарын түбегейлі өзгертуді талап еткен шаруашылық жүргізудің жаңа экономикалық жүйесіне көшудің себебінен туындады.

Өткен жылдардың ішінде өнеркәсіптің барлық салаларында дерлік әр түрлі дәрежеде өндіріс көлемдері төмендеді. Мұнай өндіретін сала ғана мұндай күйді кешкен жоқ, осы сала үшін бұл кезең елдің батысындағы жаңа мұнай кен орындарын игерудің нәтижесінде қарқынды даму үрдісімен сипатталды.

Экономикалық дағдарыс жағдайларында өңдеуші сектордың құлдырауы республика экономикалық кешенінің шикізаттық бағыттылығын одан бетер күшейте түсті де, соның нәтижесінде оның әлемдік рынок жағдаятына кіріптарлығы да ұлғайды.

Осы заманғы кезеңде қазақстандық экономиканың негізін ірі кен өндіру кешенімен өнеркәсіптік өндіріс құрайды, оның үлесіне бағамен тұлғалағанда 2013 жылы өндірілген өнеркәсіп өнімінің жартысынан көбі келеді. Оның құрамында отын-энергетикалық ресурстарды, әсіресе көмір мен мұнайды өндіру басым.

Қазақстан экономикасының даму стратегиясы келешекте оны әртараптандыру мен ғылымды қажетсінетін және жоғары технологиялық өндірістер жасау арқылы шикізаттық бағыттылықтан өңдеуші бағыттылыққа өту бойынша түбегейлі құрылымдық өзгерістерге нысаналанады. Бұл мемлекеттік өнеркәсіп саясатының бағдарындағы кен өндіру кешенінің ролін сақтай отырып, табиғи және ауылшаруашылық шикізатты өңдеудің тереңдігі мен кешенділігін арттыруды ынталандыруды, одан әрі пайдалану мен тұтыну үшін жоғары дәрежелі дайындықтағы өнімнің үлесін ұлғайтуды ұйғарады. Осы негізгі мақсатқа жету кең ауқымдағы міндеттер кешенін шешуді талап етеді, сол міндеттердің негізгілері нормативтік және құқықтық базаны жетілдіруді, өндірістік базаны түбегейлі техникалық және технологиялық қайта жаратандыруды, қажетті кадрлық элеует жасауды талап етеді.

Осы аталған бағытта алғашқы батыл қадамдар жасалды да. Еліміздің бәсекеге қабілетті экономикасының тұрлаулы дамуы үшін қажет жағдайларды қамтамасыз ететін Ұлттық инновациялық жүйе құру мен оны дамытуға қатысты мемлекеттік бағдарлама әзірленді. «Салық салу мәселелері бойынша ҚР кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң қабылданды, ол көбіне экономиканың өңдеуші секторындағы бәсекеге қабілетті экспортқа бағдарланған өндірістерді дамыту саласында кәсіпкерлердің инвестициялық белсенділігін ынталандыруға және негізгі құралдарды жаңартуға бағытталған.

Соған қарамастан, қойылған міндеттердің көлемділігі мен күрделілігін ескергенде, оларды шешу үшін уақыт қажет. Экономикалық ведомстволардың есептері бойынша осы саладағы елеулі сапалы ілгерілеулер 2015 жылдан кейін нақты туындауы мүмкін.

Соңғы екі-үш жылдың ішінде өнеркәсіпте тұрақтану және өндіріс көлемдерінің ұлғаю үрдістері барған сайын айқынырақ көріне бастады. Осы үрдістер салалар бойынша өсу қарқындарымен өзгешеленеді, бірақ жалпы алғанда олар біршама тұрақты сипат алады және таяу болашақта қол жеткен оң серпінді. сақтауға сенім артуға мүмкіндік береді.

Өнеркәсіптің барлық жетекші сапаларында дерлік елеулі дамудың нақты мүмкіндіктері пайда болды, оның деңгейі негізінен ішкі және сыртқы рыноктардың қажеттіліктерімен анықталатын болады.

Республикадағы аймақаралық тауар алмасудың жеткілікті дәрежедегі дұрыстық деңгейі мен ерекшеліктері туралы осыны ескергенде ведомстволық темір жол статистикасының деректері бойынша пайымдауға болады.

Республика ішіндегі тауар алмасудың соңғы он жылдағы серпіні осы кезең ішіндегі экономикалық үдерістер дамуының ерекшеліктерін көрсетеді - күрт экономикалық құлдырау, тұрақтану және экономика өрлеуінің басталуы.

Қаралып отырған кезең аралығында республика ішіндегі тауар алмасудың көлемі екі есе дерлік қысқарды. Бұған өнеркәсіп өндірісі деңгейінің төмендеуі ғана емес, сонымен бірге шаруашылық айналымға жергілікті ресурстарды тартудың салдарынан өндірістік байланыстарды ішінара оңтайландыру да себеп болды. Бұл аймақ ішіндегі қатынастағы тасымалдардың жалпы көлеміндегі үлесін біршама ұлғайту кезінде аймақаралық байланыстардың үлесті салмағын соған сәйкес төмендетуден көрініс тапты.

Соңғы жылдарда республика ішіндегі тасымалдардың, әзірше жоғары болмаса да, бірақ орнықты қарқынмен өсуі белгіленді (орта есеппен 2008-2013 жж. жылына 20 %). Осы кезеңдегі тасымалдардың негізгі өсуі Солтүстік (көмір, темір рудасы) және Батыс (хром рудасы, құрылыс материалдары) аймақтардың есебінен болды.

Әдебиеттер

1. Бюллетень Агенства Республики Казахстан по статистике «Экономика и связь РК за 2005-2013 гг».
2. План развития Республиканского Государственного предприятия на 2005-2013 гг., утвержден Постановлением Правительства РК от 25.01.05 г. № 210.
3. Назаренко В.М., Назаренко К.С. Транспортное обеспечение внешнеэкономической деятельности. – М.: Центр эконмики и маркетинга, 2002.

Резюме

Казахстан экономика для прохожу век последний десятилетие сложный пора есть, этот трудность Кенес союз рогоза наличие структура основательно изменяю требую хозяйство вожу только что экономический система ғы республика распозаюсь, много годовщина обосновываюсь хозяйство связь разделился государственный граница плот реу, переэзжаю причина зарождаюсь.

Summary

Kazakhstan economy for passes century last decade difficult pore is, this the difficulty Consult union societies presence structure changes thoroughly requires economy leads only what economic system ғы republic comes unravelled, much anniversary is grounded economy connection divided state border raft tears, move reason be conceived.

А.Б. Жолаева

КазГЮУ, Астана, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЛИКВИДНОСТИ И ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РК

Аннотация

Под ликвидностью банка подразумевают его способность мобильно конвертировать свои активы в денежные средства с наименьшими потерями их стоимости с целью исполнить свои обязательства. Источниками средств выполнения обязательств банка являются банковские наличные (денежные средства в кассе и средства на корреспондентских счетах), активы, которые могут быть быстро конвертированы в денежные средства, межбанковские кредиты, которые при необходимости могут быть получены из межбанковского рынка или в Центральном банке [1].

Ключевые слова: ликвидность, финансовый рычаг, банк, рентабельность, налоговая инспекция, кредит, финансовая устойчивость, кризис, инвестиция, дефицит

Финансовая стабильность в экономическом анализе традиционно определяется через систему количественных и качественных показателей, характеризующих структуру капитала коммерческой организации, степень концентрации ее собственного и заемного капитала, финансового рычага, адекватности финансирования активов с различными источниками ликвидности разной длительности и степени постоянства. Таким образом, категория устойчивости коммерческого банка включает в себя два аспекта: объективные, которые способны выполнять свои конкретные обязательства банка и субъективные, которые способны внушать доверие в выполнении своих обязательств[2].

Основной текст доклада

Успех в решении проблемы обеспечения ликвидности зависит от стратегии управления активных и пассивных операций банка. Эта зависимость имеет следующий вид:

- осуществлять активные операции с целью получения прибыли;

- привлечения банком денежных средств путем осуществления пассивных операций, банк должен в определенные периоды рассчитать по своим долговым обязательствам, то есть возврат привлеченных средств, и с определенным процентом клиентов для вкладчиков;
- осуществлять платежи по своим долговым обязательствам, банк должен быть прибыльным и платежеспособным одновременно. В противном случае теряется экономический и физический смысл банковского качества[3].

Мировой экономический и финансовый кризис конца нулевых годов заставил с особым вниманием отнестись к стабильности и устойчивости финансовых институтов[4]. Оказалось, что те оценки, которые давались ведущими рейтинговыми агентствами мира, либо не учитывают существенные факторы рыночного риска, либо представляются излишне агрегированными при попытке сравнения двух и более банков или иных компаний финансового сектора. Банк с нестабильной ситуацией может быть целесообразным, чтобы улучшить организационную структуру банка, если обратить внимание на развитие управления, в частности, на службу внутреннего аудита, которая позволит сократить нарушения в банке[5]. Банк должен оценить ликвидность баланса путем расчета коэффициентов ликвидности. При анализе баланса ликвидность может быть идентифицирована уклоном в сторону снижения минимальных допустимых значений и в значительном превышении. В первом случае коммерческих банков нужно в месячный срок довести ликвидность в соответствии с нормативными значениями[6]. Это возможно за счет сокращения, прежде всего межбанковских кредитов, кредиторской задолженности и прочих заемных средств, а также за счет увеличения собственных средств банка. Тем не менее, следует иметь в виду, что привлечение дополнительного выпуска акций приведет к снижению дивидендов и акционеров неодоления[7].

Банк должен определять потребность в ликвидных средствах, по крайней мере, в краткосрочной перспективе. Как уже отмечалось, этот прогноз потребности может быть определен двумя методами. Один из них предполагает анализ потребностей заемщиков и ожидаемый уровень вкладов каждого из клиентов, а другой - прогнозирование объема кредитов и депозитов. Оба метода считаются недостатком: они описывают срок в среднем, а не максимальный уровень ликвидности. Это может быть достаточно, чтобы оценить ликвидность банковской системы в целом, но он не достаточен для оценки отдельного банка, каковы должны быть его денежные средства в кассе на следующей неделе, чтобы покрыть изъятие вкладов и кредитной заявки. Только анализ счетов отдельных клиентов банка позволят ему определить потребности в наличных деньгах на данный момент[8].

Содержание на требуемом уровне ликвидности обеспечивается с помощью определенной политики банка пассивных и активных операций, генерируемого с учетом конкретных условий денежного рынка и особенно компьютерных операций. То есть, банк должен разработать грамотную политику управления активными и пассивными операциями.

В международной практике менеджеры по управлению ликвидности банков разработали ряд практических рекомендаций по совершенствованию этого вида деятельности[9]. Во-первых, для управления ликвидностью менеджеры должны контролировать деятельность всех отделов банка, назначить ответственного за использование и сбора средств, и координировать свою деятельность с работой этих отделов.

Вторая рекомендация, что руководство должны предвидеть, когда крупнейшие инвесторы и пользователи кредитов банка планируют снять средства со счета или увеличить вклады. Это позволяет руководству планировать свои действия в случае дефицита или избытка ликвидности.

В соответствии с третьей рекомендацией, управление ликвидностью в сотрудничестве с высшим руководством и руководителями отделов должны быть уверены, что приоритеты и цели управления ликвидностью очевидны. В недавнем прошлом при размещении средств ликвидность банка часто имела высший приоритет. Сегодня управление ликвидностью в целом играет роль механизма поддержки по сравнению с приоритетом номер один банка - предоставление кредитов для всех категорий клиентов. Банк должен предоставлять любые выгодные займы, устанавливая управление проблемой ликвидности достаточности средств, чтобы обеспечить кредиты.

Суть четвертой рекомендации состоит в том, что потребности банка в ликвидных средствах и решение относительно их размещения должны всегда быть проанализированы, чтобы избежать излишков и дефицита ликвидности. Избыточные ликвидные активы, которые не реинвестируются в тот же день, приводит к потере доходов банка, в то время как их дефицит должен быть быстро удален, чтобы избежать негативных последствий поспешных займов.

Таким образом, каждый коммерческий банк должен обеспечивать поддержание собственной ликвидности на заданном уровне на основе его анализа, как государство, вплоть до конкретных периодов времени, и предсказать производительность и последующую политику в формировании

уставного капитала, фондов специального назначения и резервов, по займам сторонних организаций, реализации активных кредитных операций.

Стабильность банка является его способностью без задержек и в любой ситуации на рынке выполнить свои обязательства. Поддержание стабильности банков требует комплексного изучения их деятельности с использованием широкого спектра аналитических методов [10].

Анализ финансового состояния банка базируется на двух компонентах: внешней отчетности, которая представлена в виде баланса и прибылях и убытках; и внутреннее представление из фактических проводок для отдельных счетов, а также всего комплекса финансовой отчетности, передаваемых НБК и налоговую инспекцию [11].

Таким образом, мы можем сформулировать основные направления анализа финансового состояния банка:

- Оценка состояния и результатов банка на момент анализа ;
- Сравнение состояния и производительности банка в течение определенного периода времени;
- Анализ финансовой отчетности банка;
- Краткое изложение результатов анализа и рекомендаций для принятия управленческих решений, направленных на улучшение деятельности банка.

Литература

1. Парасий - Вергуненко. Анализ банковской деятельности (2003)
2. Андрюшин, С.А. Банковская система России: особенности эволюции и концепция развития / С.А. Андрюшин. – М.: Институт экономики РАН, 2002.
3. Банковское дело / Под ред. Г.Н. Белоглазовой, Л.П. Кроливецкой. – СПб.: Питер, 2005.
4. Банковское дело / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 2005.
5. Батракова, Л.Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка / Л.Г. Батракова. – М.: Логос, 2007.
6. Ильясов, С.М. Устойчивость банковской системы: механизмы управления, региональные особенности / С.М. Ильясов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001.
7. Тарханова, Е.А. Устойчивость коммерческих банков / Е.А. Тарханова. – Тюмень: Вектор Бук, 2003.
8. Андрюшин С.А. Банковская система России: особенности эволюции и концепция развития. – М.: Институт экономики РАН, 2002.
9. Лаптырев Д.А. «Планирование финансовой деятельности банка: необходимость, возможность, эффективность», 2002 – 194 с.
10. Банковское дело / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 2005.
11. Шарыгин Е. Повышение ликвидности активов банков путем секьюритизации их кредитных портфелей // Рынок ценных бумаг Казахстана. - 2006. - №5. - С. 40-41.

Түйін

Банктің табысы мен шығынының салыстырмалы мінездесі банк қызметінің қаржылық нәтижелерінің негізі болып табылады. Банк тиімділігі оның табыстылығының деңгейімен сипатталады және экономикалық, қаржылық және коммерциялық қызметтің барлық аясында банктің жағымды жиынтық нәтижесін көрсетеді. Банк рентабельділігі банк балансының осы бағыттағы банк қызметкерлерінің активтері мен міндеттемелерінің бөлігінің оңтайлы құрылымының нәтижесі болып табылады. Сонымен қоса, банк рентабельділігі табыс пен шығындарды рационалдау болып саналады. Осылайша, әрбір коммерциялық банк өз өтімділігін талдауға негіздеде отырып, мемлекет сияқты талап етілетін деңгейде ұстап тұруы қажет. Нақты уақыт аралығын, табыстылық болжамдарын, белсенді несиелік операцияларды жүзеге асыруды ескеру керек және жарғылық капитал мен арнайы қорлар мен резервтерді құруда дәлелдік саясатты ұстану қажет.

Summary

The comparative characteristics of income and the expenses of the bank is the basis for assessing the overall financial results of the bank . Bank efficiency is expressed by the level of its profitability and reflects positive, cumulative effect of the bank in all areas of economic, financial and commercial activities . Bank profitability is the result of an optimal structure of its balance as part of the assets and liabilities of the bank staff in this direction. Another important prerequisite for profitability of the bank is the rationalization of expenditure and income . Thus, each commercial bank must ensure the maintenance of their own liquidity at a given level on the basis of its analysis, including specific periods of time , and the prediction of performance and subsequent evidence in policy formation of capital , funds of special purpose and reserves, borrowings from third parties , the implementation of active lending operations.

**ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ**

УДК 94(574): 930.2

Б.О. Айлауова, Ф. Избаева

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университет, Қызылорда, Қазақстан

**АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ЖАЛПЫҒА БІРДЕЙ ДЕКЛАРАЦИЯСЫ ӘДІЛДІКТІҢ ЖӘНЕ
ЖАЛПЫҒА БІРДЕЙ БЕЙБІТШІЛІК НЫШАНЫ**

Андатпа

Адам құқығы- конституциялық құқықтың маңызды институты. Мемлекет ішіндегі құқық, сондай-ақ халықаралық құқық саласында ол XX- ғасырдың II жартысында ерекше дамып, бұл адамзат құқығының дамуындағы елеулі қорытындылардың бірі болып табылады. Қазіргі заманғы халықаралық стандарттарға мемлекеттің саяси және құқықтық жүйесінің сәйкес екендігінің көрсеткіші ретінде ол қазіргі қоғамның күрделі жағдайында адамның лайықты және қауіпсіз өмір сүруін қамтамасыз етуге арналған. Адам құқығының мәселесі- қазіргі заманның маңызды және өзекті мәселелерінің бірі. Оның ұлттық және ғаламдық сипаты бар.

Кілт сөздер: Адам құқығы, конституциялық құқық, мәдени құқықтар, сайлау, ұлттық ,ғаламдық.

БҰҰ – ның Бас ассамблеясы 1948 жылы 10 желтоқсанда «Адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясын» қабылдаған болатын. Қазір бұл құжат өркениетті адамзат түгел мойындаған, адам атаулының бәріне бірдей, дүние жүзінің прогресшіл күштері түгел таныған, адам құқықтары туралы негізгі құжат болып табылады. 80-нен астам халықаралық келісімдер мен декларациялар жасалынды.

Декларация мәтінінен орын алған адам құқықтарын сипатына қарай үш топқа жіктеуге болады. Бірінші топқа адамдардың табиғи және айырғысыз құқықтары жатады. Адамның өмір сүру құқығы, оның жеке басының бостандығы, құлдықтан азат болу құқықтары осының мысалдары. Әр адам туылғаннан кейін пешенесіне жазылған, қасиетті және қастерлі құқықтарына ешкімнің қол сұғуға қақысы жоқ. Адамды азапқа салуға, оған өрескел қаталдық көрсетуге немесе оның намысын қорлайтын шаралар қолдануға, оның жеке өміріне қол сұғуға тыйым салынады. Адамның арына, абыройына тиетін әрекеттерге, оның тұрғын орнына басып кіруге, мүлкіне қол сұғуға жол берілмеуі тиіс.

Екінші топқа азаматтыққа байланысты құқықтар мен бостандықтар жатады. Бұлар-адамның азаматтық алу, еркін жүру, тұрғылықты жерін таңдап алу, некеге отыру, отбасын құру, баспана иесі болу, ұждан бостандығы; шерулерге қатысу; мемлекет істерін басқаруға қатысу құқықтары.

Үшінші топқа- экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жатады. Бұлар- адамның еңбек ету, өз қалауы бойынша жұмыс таңдау, еңбегіне сый ақы алу, меншік иесі болу, кәсіптік одақтарға бірігу, қоғамдық бірлестіктердің жұмысына қатысу, демалу, білім алу, адамға лайық тұрмыс құру құқықтары.

Қоғам адамдарды жынысына, тегіне, нанымына, лауазымына, ұлтына, материалдық жағдайына, жасына, өзге де әлеуметтік белгілеріне қарап алаламауы керек. Заң алдында жұрттың бәрі тең.

Адамдар алған білімдері арқылы тек өздеріне ғана емес, қағамға да пайда келтіреді. Еңбек ету бостандығына ие азаматтар тек өздері үшін ғана емес, қоғам үшін де материалдық және рухани игіліктер жасайды.

Адам құқығы- конституциялық құқықтың маңызды институты. Мемлекет ішіндегі құқық, сондай-ақ халықаралық құқық саласында ол XX- ғасырдың II жартысында ерекше дамып, бұл адамзат құқығының дамуындағы елеулі қорытындылардың бірі болып табылады. Қазіргі заманғы халықаралық стандарттарға мемлекеттің саяси және құқықтық жүйесінің сәйкес екендігінің көрсеткіші ретінде ол қазіргі қоғамның күрделі жағдайында адамның лайықты және қауіпсіз өмір сүруін қамтамасыз етуге арналған. Адам құқығының мәселесі- қазіргі заманның маңызды және өзекті мәселелерінің бірі. Оның ұлттық және ғаламдық сипаты бар.

Адам құқығы мәселелерінің қазіргі заманда алдыңғы қатарға шығуы- рухани байлық пен адамгершіліктің қайта түлеуінің жарқын куәсі деуімізге болады. Адам құқығы оның мемлекет ішіндегі, сондай-ақ ғаламдық көлемдегі саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени мәселелерге нақты қатысуын қамтамасыз етуге арналған.

Адам құқығы мен бостандығын тану және оны сақтау жеке елдерде, сондай-ақ бүкіл әлемде қауіпсіздікті нығайтып, қарым-қатынастардың тұрақтылығын арттырады. Халықаралық құқық мойындаған адам құқығына кепілдік беретін нормалар ұлттық заңдарда негізгі ретінде конституциялық деңгейге жатады.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының ережелері көптеген адам құқықтары жөніндегі аймақтық конвенцияларға, адам құқықтары туралы ұлттық заңдар мен мемлекеттер конституцияларына негіз болды.

1995 жылы Қазақстан Республикасының Конституциясын қабылдаудың алдында қоғамдық құрылыс жаңарып, экономика нарықтық жүйеге көше бастап, әртүрлі меншік нысандарына рұқсат берілді, плюрализм дамып, халық билігінің тікелей жүзеге аса бастады, әдемдік қоғамдастық пен ынтымақтасу және қауіпсіздік кеңейе түсті; ғылымда марксистік тұғырнамадан жалпы адамзаттық адам құқығы тұғырнамасына көшуі орын алды. 1995 жылғы Конституция- біздің қоғамымыздың даму бағыты бекітілген түбегейлі жаңа құжат. Мұнда адамға және жалпы адамзаттық құндылықтарға басымдық берілген. Бұл қасиеті мемлекеттік мүдделердің адам мүдделерінен басым болған социалистік теорияға тән тұғырнамадан бас тартып, жаңа адам құқығының тұғырнамасына көшкенін көрсетеді.

Конституция мен декларацияны салыстырып қарағанда екі заңда да әрбір жеке адамның құқықтарының қорланбауы, жеке бас құқығының жоғары қойылуы басты ұқсастық болып келеді. Мысалы, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 7 бабында «Заң алдында жұрттың бәрі тең және де заң арқылы алаланбай, бірдей тең қорғалуға құқылы. Барлық адам осы Декларацияның ережелерін бұзатын кемсітуден және кемсітуге арандатушылықтың барлық түрынен тең қорғаруға құқылы». Ал Ата заңымыздың 14- бабының бірінші тармағында «Заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең» деп айтылған.

Адамның азаматтық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мен қорғау құқықтық мемлекетті қалыптастыру жолындағы маңызды мәселе. Жалпы Адам құқығы жеке тұлғаға нақты бостандықтармен әлеуметтік игіліктерге кепілдік беретін саяси қатынастар жүйесінде бекітілген ережелер мен принциптер жиынтығы. Адам құқығын қорғау ұлттық құқықтық тәртіптің маңызды міндеттерінің бірі. Ең алғаш адам құқығы АҚШ конституциясымен «Адаммен азамат құқығы туралы» Француз Декларациясында заңдастырылды. Бүгінгі күні Адам құқықтары БҰҰ-ның негізгі бес құқықтық құжаттарында анықтаып, оларға кепілдік берілген. Олар: «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы» (1948 ж.), «Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Пакт» (1966.), «Азаматтық және саяси құқықтар туралы Пакт» (1966ж.) және соңғысына қарасты екі факультативті хаттама.

Қазақстан өзін құқықтық мемлекет ретінде жариялай отырып адамның құқықтары мен бостандықтарына кепілдік береді. Яғни, мемлекет пен Адам қарым- қатынасы мәселесінде Адам мен оның құқығы пайдасына шешілуі тиіс. Себебі, Қазақстан Республикасының Конституциясында Адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең қымбат қазына деп жарияланған.

Азаматтық құқық жеке тұлғаның азаматтық қоғам мүшесі ретінде оның бостандығы мен дербестігін қамтамасыз етуді білдіреді. Конституцияға сәйкес мойындалып, әрі оған кепілдік беріледі. Кеңестік жүйе мен салыстырғанда тәуелсіз Қазақстан Конституциясында адамның құқығы мен бостандығы орталық ұғымдарға айналды. Біздің ата заңымыздың екінші бөлімі толығымен Адам мен азаматтың құқықтар мен бостандықтарына арналған. Қазақстан Конституциясында Адам құқығы тұжырымының негізі қаланған.

Ата Заңымызда адамның келесі негізгі құқықтары мен бостандықтары жарияланған: әркімнің өмір сүруге құқығы бар, әркім өзінің жеке басының бостандығына құқығы бар; заң мен сот алдында бәрі тең; ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадыр-қасиетін қол сұғылмайды; әркімнің жеке өміріне, өзінің және отбасының құпиясына қол сұғылмайды; әркімнің жеке өміріне, абыройымен ар- намысының қорғалу құқығы т.б.

Әркімнің өмір сүруге құқығы басқадай құқықтар мен бостандықтардың негізін құрайды. Әлемдік өркениеттегі ең басты құндылық деуімізге негіз бар, себебі адам қаза болған жағдайда басқадай құқықтар өздерінің мәні мен мағынасын жояды. Сондықтан мақсатымыз құқықтық мемлекет құру болғандықтан 2003 ж. 17 желтоқсанда қабылданған «Қазақстан Республикасында өлім жазасына мораторий енгізуге туралы» Президент Жарлығының мағызы зор. Бұл жарлық еліміздегі құқықтық саясат тұжырымында қарастырылған қылмыстық заңнаманы гуманизациялауды жүзеге асыруға бағытталған.

Дегенмен, Конституция бойынша Адам және азамат құқықтары мен бостандықтары мойындалғанмен, олар кейбір жағдайларда іс-жүзінде орындалмай отыр. Мәселен, Конституцияның 21 бабына сәйкес әрбір Адам еркін жүріп тұруға және тұрғылықты мекенді өз қалауынша таңдауға

құқылы. Бірақ, заңдық шектеудің болмауына қарамастан, тәжірибеде ішкі істер органдарының қызметкерлері мен азаматтардың еркін жүріп тұру құқығын шектеу жиі кездеседі. Полици қызметкерлері мұны тергеу істеріне дәлелдер табу мақсатында қолданады. Сонымен бірге азаматтардың конституциялық құқықтары тергеу барысында да бұзылуы жиі кездеседі. Тіптен, тергеудің рұқсат етілмеген азаптау құралдарын қолдануда жиі кездесетін жәйіт. Конституциямыздың 22 бабаына сәйкес әркімнің ар-ұждан бостандығына құқығы бар. Қандай дінді қалау немесе қаламау әрбір азаматтың жеке ісі, сондықтан мемлекет оған араласпайды. Мұның дәлелі бүгінгі күні Қазақстанда 40-тан аса конференциялар қатар өмір сүруде. Ал ар-ұждан және дәни нанымды таңдау құқығына кедергі келтіру қылмыстық Кодекс пен жазаланады.

Саяси құқықтар мен бостандықтар азаматтың субъективті құқықтары мен бостандықтарының маңызды бөлігі. Олар тек азаматтарға қатысты айтылады, яғни саяси құқықтарға ие болу адамның нақты бір мемлекет азаматы болуына байланысты. Қазақстан Республикасы азаматтарының саяси құқықтарын мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың орындап отыруына Қазақстан Конституциясында және басқа заң актілерінде кепілдік берілген.

Енді Қазақстан азаматтарының саяси құқықтары мен бостандықтарына келетін болсақ, онда олардың қатарында азаматтардың бірлесу бостандығын, бейбіт әрі қарусыз жиналуға, жиналыстар, минитгілер мен шерулер өткізуге құқығын, сайлауға және сайлануға құқығын айтуымызға болады. Сонымен бірге, азаматтардың саяси құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету жаңа деңгейге көтерілді. Бұл Қазақстанның халықаралық конвенцияларды мойындай бастауымен байланысты.

Әдебиеттер

1. Kk.wikipedia.org/wiki Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы — Уикипедия, Қазақша...
2. Kk.convdokk.convdocs.org/docs/index Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы
3. Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007

Резюме

Право человека-важный институт конституционного права. Особенно она получила развитие во II половине XX века в отраслях международного также внутри государства и явилось значимым заключением развития права всего человечества. В настоящее время проблема прав человека являются важным и актуальным вопросом. Она имеет национальные и всемирное значение.

Summary

The right of the person - important institute of a constitutional law. Especially it gained development in II to a XX century half in branches international also in the state and was the significant conclusion of development of the right of all mankind. In the presents time a human rights issue to be important and topical issue. It has national and the world value.

Атамкулов А.А.

Әлуметтік гуманитарлық университеті, Шымкент, Қазақстан

ТЕГІН ЗАҢГЕРЛІК КӨМЕК – СЫБАЙЛАСТЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕСУДІҢ БІР ЖОЛЫ

Соңғы уақытта мемлекеттік кәсіпорындардағы шенеунектердің сыбайластыққа жол беріп, халықтан пара алулары туралы мәліметтер жиі кездеседі. Мұндай келеңсіз жағдайлар қарапайым халықтың наразылығын тудырып, билік өкілдеріне деген сенімдерін азайтатыны сөзсіз.

Қарапайым халық барлық заңдарды біле бермейді. Адамдар, мейлі пенсия мәселесі туралы болсын, жер участкесін алу туралы болсын, қажетті құжаттарды реттеу жөнінде болсын, салық төлеу туралы болсын - ең алғашқыда сол халыққа қызмет көрсететін мекемеден өзінің келген мәселесі туралы мән-жайды сұрайды. Осы уақытта, пара алғысы келген шенеунектер жүре сөйлесіп, мән-жайды айтпай, жөнді жауап бермей, келген адамдардың мәселесін шешпек түгіл олардың өздерімен жөнді сөйлеспей қоятын кездер де кездеседі. Осындай жағдайлар орын алған кезінде белгілі бір мәселемен келген адамдар, амалсыздан қалталарына қолын салып, пара берудің амалын қарастырады. Бұл – сыбайластықтың көп тараған түрлерінің бірі. Жай адамдардың ішінде «мен заңды бұзамын», «мен заңды айналып өтем» деушілер өте сирек кездеседі. Қарапайым халықтың басым көпшілігі – заңды жолмен жүрушілер. Мысалы, қазіргі таңда еліміздің көптеген қалаларында су, газ, свет жөнінен

ондаған, жүздеген мың теңге қарызы бар адамдар анықталып отыр. Зерттей келгенде олардың басым көпшілігі шенеунектер, басшы қызметтегі адамдар, лауазымы өте жоғары қызметкерлер болып шыққан. Ал, қарапайым жұмысшылардың, зейнеткерлердің қарыздары жоқ екені анықталған. Салық төлеу мәселесі де сол сияқты. Осыдан бірнеше жыл бұрын Астана қаласының салық комитеті қазынаға миллиондаған теңге салық қарызы бар қызмет лауазымдары өте жоғары басшылардың тізімі баспасөзге жарияланды. Тікелей Ел Басымыздың өзі осы басшыларды сынап, өзі араласқаннан соң ғана олар салық төлеуге кірісті. Ал, қарапайым халықтың арасында салық төлемейтіндер өте аз болып шыққан.

Осының бәрінен қарапайым халықтың басым көпшілігі заңды сыйлайтын азаматтар екені көрінеді. Халыққа жетпейтін жалғыз мәселе – олардың барлық заңдарды, заңдарға етілген өзгертулерді естіп, біле білмейтіндіктері. Егер кез-келген адамдар өздерінің мәселелеріне тиісті заңдарды білетін болса – онда ол адамдар пара беруге асықпайды, онда кез-келген адам өзінің дұрыстығын, өзінің құқығын оп-оңай дәлелдей алады.

2013 жылғы шілде айында Ел Басымыз «Мемлекет тарапынан кепілдендірілген заңгерлік көмек» атты заңға, сонымен қатар, заңгерлік актілердің көмек беру жүйесіне өзгертулерге қол қойды. Бұл құжат - барлық мемлекеттік кәсіпорындарды жеке мәселемен келген кез-келген тұлғаға тегін заңгерлік көмек беруді міндеттейді. Яғни, бұл заң - мемлекеттік кәсіпорынның кейбір қызметкерлерінің жұмысында орын алатын, мәселемен келген адамдарға «кейін келіңіз», «қиын, бірақ әрекет жасап көруге болады», «керекті адамдарға айтып көрейін» - деген сияқты ақша дәм ететін уәж айтып, түлкі бұлаңға салатын әрекеттеріне тосқауыл қоюға мүмкіншілік беретін заң. Бұл заңды барлық мемлекеттік органдар, өздерінің құқықтық мүмкіншілігінде орындауға міндетті. Сонымен қатар, бұл заң бюджет қорын үнемдеп жұмсауға және тегін заңгерлік көмек беретін субъектілердің тәуелсіздігін қамтамасыз ету арқылы жалпы жүйені жетілдіре түсетіні сөзсіз. «Мемлекет тарапынан кепілдендірілген заңгерлік көмек» атты заңға байланысты, республикалық бюджеттен қаржыландыру арқылы халыққа тегін заңгерлік көмек беруді тезірек енгізіп, жақсарту үшін қажетті заңгерлік актілерге түзету жасау да қарастырылған.

Заң жобасы, сонымен қатар, әкімшілік заң бұзушылық, азаматтық және қылмыстық істерге адвокаттарды іріктеп алуды да көздейді. Кодекстің 72 бапында қылмыстық істі жүргізетін органның құқығын міндетіне ауыстыру қарастырылған. Сонымен қатар, бұрын келісілген, немесе тағайындалған қорғаушының, әр-түрлі себептермен ұзақ уақыт бойы іске араласа алмай қалған жағдайда, адвокаттар алқасы арқылы оны ауыстыру да көзделіп отыр. 80 бап мемлекеттік тегін заңгерлік көмек беру жүйесінде істейтін адвокаттарға төлем ақы тағайындау жөнінде үкіметтің жарлықтарымен толықтырылады. Азаматтық-процессуалдық кодекске де өзгерістер енгізілуде.

Резюме

В статье приведены комментарий на закон «О гарантированной государством юридической помощи», а также на сопутствующие ему поправки в законодательные акты по вопросам совершенствования системы предоставления юридической помощи

Атамқұлов А.А.

Әлеуметтік гуманитарлық университеті, Шымкент, Қазақстан

КЕЙБІР ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ ТҮРІ ТУРАЛЫ

Қылмыс – кеше немесе бүгін пайда болған құбылыс емес. Қылмыс – сонау үнгірде өмір сүрген алғашқы адамдарда да болған жәйт. Қылмысты бүгін-ертең жою мүмкін емес. Сондықтан, қылмысты мейлінше азайтуға әрекеттер жасау – қоғамның да, құқық қорғау орындарының да алдында тұрған үлкен мақсат пен міндет. Еліміз егемендік алғаннан кейін Ел Басымыз да Үкіметіміз де құқық қорғау саласына көп көңіл бөліп, қазіргі таңда Қазақстанның құқық қорғау саласы ТМД мемлекеттерінің (тәуелсіз мемлекеттер достастығы) арасында ең жоғары, алдыңғы қатардағы орындарының бірінде.

Қылмысты тек экономикалық, немесе әлеуметтік жағдайлармен ұштастыруға болмайды. Себебі, дүние жүзі бойынша ең экономикалық тұрғыдан дамыған АҚШ, Англия, Германия, Жапония сияқты елдерде де қылмыс толық жойылған емес. Керісінше, бұл ұлы мемлекеттерде көп адам қырылған жан түршігерлік қылмыстардың болғаны бұқаралық ақпарат құралдарынан белгілі. Мысалы, АҚШ-та, Норвегияда себепсізден-себепсіз еш кінәсі жоқ танымайтын адамдарға автоматты қарудан оқ жаудырған жеке қылмыскерлердің ісі, америкадағы мектептерде қару апарып көптеген оқушыларды қырып салған маньяктар, Токиодағы метрода «зарин» - нерв-паралитикалық газды қолданып көп

адамдарды қырған «Аум-сёнрико» дін ағымының өкілдерінің қылмыстары бұған дәлел бола алады. Сонымен, менімше, «қылмыстың болу салдары тек мынадай факторға байланысты» - деп кесіп айту қиын.

Қылмыскерлер алдын-ала «мен қылмыс істеймін» - деп жар салмайды. Сондықтан, қай адамның потенциалды қылмыскер екенін алдын-ала біліп анықтау өте қиын, тіпті қазіргі таңда мүмкін емес шаруа. Адамның ағзасы (организмі) – әлі толық зерттелмеген өте күрделі дүние. Жеке адамның көңіл күйін, оның миына қандай ойлар келіп, қандай ойлар кетіп жатқанын, басқа адамдардың алдын-ала болжап білуі мүмкін емес. Францияда, Парижде «Адам институты» атты ғылыми зерттеу орталығы шамамен өткен ғасырдың 60-70 жылдарынан бастап жұмыс істеп жатыр. Бұл ғылыми орталықта атакты медицина қызметкерлері, физиологтар, химиктер, биологтар, физиктер, математиктер адамның миының жұмыс істеу принциптарын білу үшін ғылыми ізденіс-зерттеулер жасауда. Бірақ осы күнге дейін олардың қол жеткізген елеулі ғылыми нәтижелері ойдағыдай емес. Осының барлығын айта келе, потенциалды қылмыскердің ойлаған жаман ниетін жүзеге асыруына тосқауыл қою өте қиын шаруа. Осы орайда осындай қылмыскерлерді алдын-ала құрықтап, қылмысты болдырмауға қоғамның берер көмегі көп. Мәселен, ондай адам ішімдік ішіп отырғанда, немесе қатты ашуланғанда өзінің не ойлап жүргенін білдіріп қоюы әбден ықтимал. Осы кезде ондай адамның жаман ниетін естіген көршілері, таныстары, тіпті жақын туыстары участкелік инспекторларға дер кезінде хабарласа, көп қылмысты болдырмауға мүмкіншілік туар еді.

Соңғы кезде көп тараған қылмыстарды негізгі үш топқа бөлуге болады:

- біріншіден, кейбір адамдардың басқалардан артық жақсы өмір сүргісі келіп, біреуге зорлық жасап ақша, зат, дүние, мал-мүлкін тонап тартып алуы. Бұл жағдайда, көбінесе, жәбірленушіге әртүрлі дене жарақаты жасалынып, тіпті адам өліміне де апаратын жағдайлар кездеседі. Бұл жағдайда жәбірленушінің денесіне жарақат түсірмейтін қылмыстың түрі де болады – ол қарапайым ұрлық. Қоғам өзгерген кезде қылмыс та соған бейімделіп өзгеріп отырады. Мәселен, 1986 жылы Совет Одағының Коммунистік партиясының Бас секретары М.С.Горбачев «Қайта құру» (Перестройка) үндеуін жариялағаннан соң, көптеген кооперативтер құрылып, цехтар ашылып кооператорлар мен жеке кәсіпкерлер тауар-өнім шығара бастаған кезде, бұрын болмаған қылмыс түрі - «рэккет» шыққан. Нарық экономикасының жағдайында бұрын болмаған экономикалық еркіндік алған кәсіпкерлер тауар шығарып-сатып, қоғамда алғаш «миллионерлер» пайда болған сәтте, түрмеде отырып келген адамдардан, спортшылардан, жұмыссыз қалған «спецназ» өкілдерінен және оларға ерген басқа адамдардан ұйымдасқан қылмыстық топтар құрылып олар кооператорлар, кәсіпкерлерді қорқытып, ұрып-соғып, қинап (кейде көнбегендерді өлтіріп) олардың табыстарын тартып алып отырған. Рэккет құбылысы көрші Ресейде және кейбір ТМД мемлекеттерінде көп орын алған. Қазақстанда құрылған бірлі-жарымды рэккет ұйымдасқан қылмыстық топтарды құқық қорғау органдары дер кезінде құрықтап, біздің елімізде қылмыстың бұл түрі көп жайылған жоқ. Рэккетирлер – әдетте білімдері төмен, тек қара күш, қатыгездік пен қаруға сүйенген қылмыскерлер болатын. Олардың істеген қылмыстары (жұртты ұрып-соғып, тіпті өлтіріп) көпшілікке тез жария болып, атакты рэккетирлердің аттары көпшілікке мәлім болатын жағдайлар да кездесетін. Кооператив қозғалысы кейін фирма, ТОО сияқты заңды тұлғаларға айналып, іріленіп, күшейіп, ол заңды тұлғалар қаруланған күзетшілер (охрана) мен оққағарларды (телохранители) жұмысқа алып – ондай кәсіпкерлерге рэккетирлердің тістері батпай қалған. Сонымен қатар, қаруланған әр-түрлі күзет мекемелері (мәселен «Арлан», «Қалқан» және т.б.) құрылып – олар өзара түзілген келісім-шарт бойынша заңды тұлғалы кәсіпкерлерді қорғай бастаған. Осының нәтижесінде және құқық қорғау органдарының нәтижелі жұмысының арқасында біздің елімізде рэккетирлік қылмыс жойылды – деп айтуға толық негіз бар.

Жоғарыда көрсеткендей, қоғам өзгерген сайын қылмыстың да түрі өзгеріп отырады. Дубинка, бейсбол таяғымен, мылтықпен қаруланған сауатсыз, дөрекі рэккетирлерден кейін мәдениетті, сыпайы, жақсы костюм киіп, галстук тағынған ұйымдасқан қылмыстық топтың өкілдері пайда болды. Оларды «рейдерлер»-дер атап кеткен. Рейдерлерлік топтардың құрамына әдетте заңгерлер, экологтар, өрт қауыпсыздығын сақтауды жақсы білетіндер, салық кодекстерін жақсы білетін мамандар, экономисттер, мықты инженерлер, т.б. мамандар кіреді. Олар бірнеше ай бойы жақсы істеп тұрған зауыт немесе фабриканың жұмысын сырттай, білдірмей бақылап зерттейді. Содан соң, оның жұмысындағы заң, экология, немесе салық төлеу жөнінен және т.б. кемшілікті тауып, тиісті орындармен бірлесіп, істеп тұрған кәсіпорынды банкротқа ұшыратып, тоқтатып, ақыры сол кәсіпорынды иеленіп алады. Бұл қылмыс - «мәдениетті қылмыс», одан көп айқай-шу шыға қоймайды, сондықтан рейдерлік тартып алу орын алған кезде көпшілік оны білмей де қалады. Мұндай қылмысты дәлелдеп, ашу өте қиынға түседі. Өкінішке орай, рейдерлік әдіспен тартып алынған мекемелер кейін жұмысын қайта жүргізе алмай (жаңа қожайындардың кәсіптік-білімдік қабілеттері жетпей), бара-бара бұзылып металл сынықтары (металлом) ретінде сатылып кетін кездері де болады.

Мұндай қылмыстың қоғамға тигізетін әлеуметтік зиянды жақтары да болады. Себебі, үлкен кәсіпорын (зауыт, фабрика) тоқтағаннан соң көп адам жұмыссыз қалады. Экономикада мынадай заңдылық бар: «Негізгі кәсіпорындағы бір жұмыс орны – қосалқы өндіріс салаларында 10-15 жұмыс орнын тудырады». Мәселен, бір шахтер, металлург, немесе мұнайшы жұмысты болса – онда оны жұмысқа апаратын шопырға, тамақ дайындайтын аспазға, шаштаразыға, ауыл-шаруашылық өнімді сататын бағбанға, оның үйін ремонттайтын құрылыс бригадасына және т.б. кәсіп өкілдеріне жұмыс табылады. Сонымен, көп адам істейтін, көптонналы өнім шығаратын үлкен кәсіпорындардың тоқтауы қоғамға зиянды болатыны даусыз. Осы орайда, істеп тұрған ірі кәсіпорынның бюджетке де қомақты кіріс кіргізетінін айта кеткен жөн. Ал, бюджеттен мұғалімдерге, дәрігерлерге айлық жалақы, оқушы-студенттерге стипендия, зейнеткерлерге пенсия, көп балалы аналарға, инвалидтерге пособие төленетінін ескерсек – онда рейдерлік қылмыстың қоғамға үлкен келеңсіз жағдай туғызатыны белгілі болады. Қылмыстың бұл түрі көршілес Ресейде көп кездесетіні бұқаралық ақпарат құралдарынан белгілі, бір қуанарлығы - біздің елімізде мұндай қылмыс жоқтың қасы.

- екіншіден, ішімдік ішіп, наша тарту кезінде жасалатын қылмыс. Мұндай қылмыстардың 90%-ы алдын-ала жоспарланбайды. Көбінесе, алдымен жолдас болып жүрген азаматтар бірге ішімдік ішу кезінде бір нәрсеге ілінісіп қалып, ерегістің арқасы жанжалға ұласып, мастықтың арқасында Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің (ҚР ҚК) бабына сәйкес келетін ауыр қылмыстарға әкеліп соғуы мүмкін. жалпы ішімдіктің көптеген қылмыстардың ұйытқысы болатыны бұрыннан белгілі.

- үшіншіден, соңғы кезде көп тараған қылмыстардың бірі - ауыл жастарының жасайтын қылмыстары. Мектеп бітірген ауыл жастары ауылда дайын тұрған жұмыс болмағандықтан әкешесін «... қаладағы жолдасым жұмысқа тұрғызамын – деп шақырып жатыр ...» деген уәжбен сендіріп, қалаға жол тартатыны көп орын алуда. Қалаға барғаннан кейін, мамандықтары жоқ, еш нәрсе қолынан келмейтін жастар үйден алып шыққан қаражаттары түгесілген соң, ұрлық, қарақшылыққа баратын кездері орын алуда. Мұндай жастар қара жұмыс істегісі келмейді. Мамандықты керек ететін жұмыстарға жарамайды, сондықтан олар алдымен сотқаларды, әмияндарды, қыздардың зергерлік бұйымдарын тартып алып, кейіннен ұйымдасқан қылмыстық топтарға да кіріп кетулері ықтимал. Жұмыс істемейтін, өзінің орнын таба алмаған жастарды үгіттеп теріс жолдарға түсіру қиын шаруа емес. Осы үлкен мәселені шешу кезінде ата-аналармен мектеп бірігіп жұмыс атқару қажет. Көптеген ата-аналар қалаға кеткен балаларына телефон шалған кезде «.. жағдайым жақсы, жұмыс істеп жатырмын ...» - деген өтірікке көңілдері толып, балаларын іздемейді. Ауылдағы ата-аналар қалаға кеткен балаларының артынан іздеп барып, жұмыс істейтіндігін, немесе істемейтіндігін, тұратын жерлерін, жолдастарын өз көздерімен көріп танысулары қажет. Балалары жұмыс істемей жүрген болса үйіне қайтарулары керек. Осы орайда ауылдағы және қаладағы мектептер де тиісті тәрбие жұмыстарын күшейту керек.

Сонымен, жастарды тәрбиелеу жөнінде, мектеп және басқа оқу орындары, сонымен қатар ата-ана, тәртіпті күшейтулері дұрыс болады.

Резюме

В статье приведены наиболее часто встречающиеся виды преступлений и мотивы побуждающие их. Затронуты проблемы занятости молодежи, приехавших из сельских районов

Байдибекова Л. А.

М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ГЕОСАЯСАТ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

XX ғасырдың соңында геосаяси ғылымына деген қызығушылық арта түсіп, ғылыми зерттеулерде геосаяси әдістері белсенді қолданылуда. Дегенмен, геосаясаттың отандық ғылымда толыққанды зерттелмеуі, геосаяси ой – пікірлерді кешенді қарастыруды қажет етеді.

Геосаясат адамдардың белгілі бір мақсатқа жету үшін билікті қалайша тудырып оны сақтауын бейнелеу үшін қолданылатын әдіс болып табылады. Мемлекет деңгейінде бұл әдіс мемлекеттің мүдделеріне жету және қызметін атқаруда саясат, экономика және әскери күшті қалайша қолданатынын көрсетеді. Бұл пікірлер алғашында аймақтың жалпы географиялық және тарихи жағдайын қарастырады, және сонымен қатар бес мемлекеттің саяси, экономикалық және әлеуметтік дамуын жеке-жеке қарастырады.

Геосаясат – мемлекеттің стратегиялық қарқынына ықпал ететін географиялық, тарихи, саяси және басқа да өзара байланысты факторлардың бірлігі.

Геосаясат – бұл саяси ғылымдар теориясының іргелі ұғымдарының бірі, ол мемлекеттердің немесе мемлекеттер блоктарының аумақтық – кеңістікте орналасу ерекшелікті жағдайының негізінде локальдық, аймақтық, құрылықтық және жаһандық халықаралық үрдістерге нақты тарихи ықпал етудің формасы мен орнын сипаттайды [1].

Кеңес дәуірінде геосаясат ғылымы буржуазиялық ретінде қарастырылып, қоғамда аталған ғылымға деген кереғар көзқарастар болды.

Алғаш рет 1898 жылы Кеңестік энциклопедиялық сөздікте, геосаясатты батыстық саяси тұжырымдама ретінде қарастырыла отыра, «мемлекеттер саясатына, әсіресе сыртқы саясатқа географиялық факторлардың қатысы», деп анықтама берілген [2].

Белгілі ағылшын ғалымы Д. Паркер, геосаяси процесстер туралы түсінікті адамзат тарихының алуан түрлілігімен ерекшеленетін геосаяси кеңістіктің қалыптасуының объективті заңдылықтарымен негізделуі деп қарастырды [3].

Жалпы, геосаясат түсінігін 2 аспектіде қарастыруға болады:

◆ біріншіден, ол халықаралық саясаттағы кспансионистік немесе қорғау бағыттарын дәйектейтін дүниетанымдық, идеологиялық доктрина ретінде сипатталады.

◆ екіншіден, ол халықаралық қатынастардың нақты-тарихи түрлерін сипаттайды.

Геосаяси ой пікірлердің алғышарттарын тудырған ойшылдар қатарына

Геосаясаттың тарихи дамуын қарастыра отыра, үш кезеңді ерекшелеуге болады.

Бірінші кезең, ежелгі дәуір кезеңінен б.э.д. YI ғ бастау алады. Бұл кезеңде геосаясат дербес ғылым ретінде алып қарастырылмағанымен: құрлық және теңіз, Азия және Еуропа қайшылықтары, мәжбүрлеу мен еркіндік (Геродот), олигархия мен демократия, гегемонияға деген ұмтылыс соғыстың басты себебі туралы (Фукидид), жаулап алған территорияларды ұстап тұру туралы, саясаттағы армияның маңызы туралы (Макиавелли), тірі организм туралы, жер туралы жекелеген геосаяси идеялар пайда болды.

Екінші кезең, классикалық геосаясаттың пайда болу кезеңі (XIX ғ соңы –XX ғ II жартысы). Бұл кезеңде геосаясаттың түсінігі, пәні, терминологиясы және әдіснамасы қалыптасты. Геосаяси еңбектер жарияланып, геосаяси журналдар жарық көрді.

Үшінші кезең, қазіргі кезеңдегі геосаясат, ол екінші дүниежүзілік соғыстан кейін басталып, геосаяси мектептердің (американдық, еуропалық, ресейлік, қытайлық, үнділік) пайда болуы мен геосаяси теориялардың негізделуіне байланысты.

Көптеген авторлар геосаясат Фридрих Ратцельден (1844-1904) басталады деп дұрыс есептейді. А. Ратцельдің саяси география бойынша басты еңбектеріне: «Мемлекеттің кеңістіктік өсуінің Заңдары» (1896ж); «Саяси география» (1897ж); «Теңіз халық күшінің көзі ретінде» (1900ж) жатады.

Ратцель өзінің «Халықтану» («Народоведение») атты еңбегінде географиялық ортаның халықтардың экономикалық дамуына, олардың саны мен мәдениетіне тигізетін ықпалы жайында былай деді: «Адамдардың саны олардың ішкі дамуына, таралуына және өзара қатынастарына үлкен әсерін тигізетін топырағымен тығыз байланыста болады».

«Мемлекеттің кеңістіктік өсу заңдылықтары туралы» (1901) еңбегінде Ратцель мемлекеттің кеңістіктік өсу принциптерін дәйектеді:

- Мемлекет кеңістігі оның мәдениетімен қатар өседі;
 - Мемлекеттің өркендеуі идеялардың, сауданың дамуын білдіреді;
 - Мемлекеттің өсуі кіші мемлекеттерді қосып алу арқылы жүреді;
 - Шекара-бұл мемлекеттің перифериялық органы, оның өсуінің, күшінің немесе әлсіздігінің, оның организміндегі өзгерістердің сипаты;
 - өзінің өсуінде мемлекет, физикалық қоршаған ортаның құнды элементтерін; жағалау сызықтары, өзендер, жер қойнауы бай аудандар алуға тырысады;
 - дамымаған мемлекеттерге территориялық даму дамыған өркениетті елдерден келеді;
 - әлсіз халықтардың күшті мемлекеттермен қосылып жойылып кетуі мемлекетке тән сипат,
- ол өзгере отыра күш алады [4].

Геосаясат терминін ғылыми айналымға 1899 ж. швед мемлекет қайраткері Рудольф Челлен (1864-1922) енгізді. 1900 жылы швед ғалымы Р. Челлен (1864-1922) мемлекетті ерекше географиялық организм ретінде қарастырып, «геосаясат» терминін енгізіп, оны өзінің саяси іс-әрекетінің бағыттарының бірі деп сипаттады.

Р.Челлен өзінің ғылыми ізденістерінде «геосаясат» пен «өмір кеңістігі» деген түсініктердің мәнін ашумен айналысты. Неміс ғалымы Фридрих Ратцельдің «организм кейпіндегі мемлекет»

тұжырымдамасын пайдалана отырып, Р.Челлен бұл концепцияны «мемлекет географиялық организм кейпінде» дегенге дейін дамытады.

Челлен пікірінше, мемлекет организмнің өсуі соғыстармен қатар жүреді және адамдар тарихтың осы факторының алдында әлсіз болады.

Челлен автаркия заңын сипаттай отыра, мемлекеттік экономика бейбіт өмірге және соғысқа дайын түрде аралас болуы қажет - аграрлық-индустриялық, деп түсіндіреді.

Жағдайға қарай бейімделу екі түрдің біреуін таңдауды болжамдайды:

- «ашық есік» (еркін сауда)
- «ерекше мүдделер саласы» (оқшаулану).

Челлен Ратцельдің жер құнары және мемлекет – ортақ деген көзқарасын жақтаушының бірі. Челлен «Мемлекет өмір сүру түрі ретінде» еңбегінде, күш анатомиясын және оның географиялық негіздеріне талдау жасай отыра, саясаттың өзара байланысты бес элементтерін ұштастыру қажет деп түсіндіреді. Жүйе ретінде мемлекет төмендегідей маңызды өмірлік салалардан тұрады:

- географиялық кеңістік ретіндегі мемлекет;
- халық ретіндегі мемлекет;
- шаруашылық ретіндегі мемлекет;
- қоғам ретіндегі мемлекет;
- басқару ретіндегі мемлекет.

Физикалық-географиялық сипатынан басқа, мемлекет, Челлен пікірі бойынша, өз сипатын басқа да төрт түрде көрсетеді:

- шаруашылық түрінде — экосаясат;
- өзіндік ұлттық және этникалық сипаттары бар халық ретінде — демосаясат;
- түрлі таптар мен кәсіптердің әлеуметтік қауымдастығы ретінде — социосаясат;
- өзіндік конституциялық және әкімшілік құрылымы бар мемлекеттік басқару түрінде — кратосаясат [5].

Теңіз құдыреті туралы геосаяси ойдың негізін қалаушы – американдық тарихшы және теңіз флотының адмиралы А.Т. Мэхэн теңіз және құрлықтық державалардың роліне нақты талдау жасаған ғалым. Оның негізгі ұстанымдары мен көзқарастары: «Теңіз күшінің тарихқа ықпала (1660-1783)» (1890ж) және Американың теңіз күшіне деген мүдделілігі (1897 ж) еңбектерінде баяндалған.

А.Т. Мэхэн мемлекеттің планеталық мәртебесінің алты межесін төмендегі түрде белгілеген:

- Мемлекеттің географиялық жағдайы, оның теңіз жолдарына шығуы,

басқа елдермен теңіз коммуникациясын жүргізу мүмкіндігі. Құрлықтық шекара ұзындығы, стратегиялық маңызды аймақтарды бақылау мүмкіндігі. Теңіз флотының қорғаныс және қарсыласпен соғыс жүргізу қабылеті;

- теңіз жағалауларының конфигурациясы және порттар саны;
- жағалау сызығының ұзақтығы;
- мемлекеттің флотты құру және оны қамтамасыз ету қабылетін бағалау үшін маңызды халық саны;
- халықтың саудамен айналысуынан көрінетін ұлттық сипат;
- теңіз күшін құруға бағытталған табиғи және адам қорларынан көрініс табатын саяси билік жүйесі [6].

Британ ғалымы Хэлфорд Маккиндер идеялары да қызығушылық тудырады. Маккиндер дүниежүзінің геосаяси тарихын үш кезеңге бөліп көрсетеді:

- Колумбқа дейінгі кезең;
- Колумб кезең;
- Колумбтан кейінгі кезең.

Маккиндер, әлемдік тарихты құрлықтық және теңіз державаларының арасындағы қайшылық деп түсінді. Егер Ратцель өз теорияларында негізгі ойларын Германияның геосаясатына арнаса, Маккиндер геосаясатында сол кезеңдегі геосаяси карта толықтай қарастырылды десек те болады.

1904 жылы «Тарихтың географиялық негізі» еңбегін жариялаған Маккиндер, «Хартленд» терминін қолданды. Бұл баяндамада фундаменталды геосаясаттың негізгі түсініктері - «хартленд», «осьтік (негізгі) аймақ», «сыртқы жарты ай» елдері және т.б. ерекше идеялар көріністер тапты.

Маккиндердің геосаяси теориясында «дүниежүзілік арал» деген ұғым бар. Ол Еуразия мен Африка құрылықтарын қамтиды. Осы аралдың теңіз күштеріне бағынбас, қол жетпес аймағын Маккиндер хартленд (Жердің жүрегі) деп атады.

Өзінің кеңістіктік – құрылымдық көзқарастарын үш түрге бөліп қарастырған:

- Кім де кім Шығыс Еуропаны билесе, ол хартленді басқарады;
- Кім хартленді билесе, сол Әлемдік аралды бақылайды;

- Кім әлемдік аралды бақыоауында ұстаса, ол дүние жүзіне билік жүргізеді.

Қазіргі таңдағы ірі державалардың Еуразия кеңістігіндегі геосаяси мүдделерінің қайшылықтары да әрине осы Маккиндер теорияларының жалғасы деп түсінуімізге болады.

Маккиндер бойынша, географияға толық шолу және философиялық синтез жасау қажет. Маккиндер, адамзат тарихын, әлемдік тірі организмнің бөлігі ретінде көрсете отыра, «Бастаманы табиғат емес, адамзат көтереді, тек табиғат оны реттеп отырады. Мен негізінен, жалпы тарихтың себебін қарастыру саласына қарағанда жалпы күштік реттеуді зерттеуді жөн көремін», деп жазды. [7].

Ратцельдің ұлт тарихы «лебенераумға» - өмір сүру кеңістігіне қарай қалыптасады дейтін идеясын кейін доктор Карл Хаусхофер дамытып, осы негізде Мюнхен университеті жанынан Геосаясат институтын құрған (институт «Туле ложасының» жариядағы ресми бүркемесі, ал Хаусхофер ложаның көрнекті мүшесі еді). Доктор герман жастарын бағзыда арий нәсілі мекендеген Азияға баруға үндеді. Хаусхофер тевтондық «Дранг нах Остен» (Шығысты, славян жерін басып алу) ұранын көтерді.

Молотов – Риббентроп пактісіне қол қойылғаннан кейін, Хаусхофер өз еңбектерінде «Ostorientierung» (құрлықтық блок) сызығын жүргізе отыра, Германияны Шығысқа бағыттаған. [8].

Ол Берлин – Москва – Токио бірлігі идесын ұсына отыра Германия мәдениетін азиялық дәстүрдің жалғасы ретінде қарастырды. Жалпы Хаусхофер Германияның КСРО мен соғысына қарсы болды, дегенмен әлемдік күштердің араласуымен Хаусхофер ұсынған Берлин- Москва-Токио осының орнына, Берлин – Токио –Рим үштігі құрылған. Егер де ғалымның идеясы жүзеге асқан күнде қазіргі таңдағы әлемнің саяси картасы да өзгеше болмауына кім кепілдік бере алады.

Фашистік басшылардың бірі Гесспен достығына қатысты Хаусхофердің ілімдері кейіннен фашистік бағыт деп айыпталған болатын. Дегенмен, Хаусхофер өмірі мен шығармашылығын зерттеп жүрген ғалым Ф. Эбелинг пікірінше, Хаусхофер өзін ғылымға арнаған шынайы ғалым және ол өз білімін жаулап алуға, соғыс және империализм үшін пайдалануға еш уақытта ұмтылған емес. Бірақ та геосаясаттың зерттеу нысаны саясат элементтері, билік үшін күрес болып табылатындықтан, Хаусхофер нацистік билік өкілдерімен қатынаста қажетті ара қашықтықты ұстап тұра алмаған» [9].

Француз геосаяси мектебінің өкілі Видаль де ла Бланш (1845-1918), Ф. Ратцель геосаяси тұжырымдары негізінде өз геосаяси көзқарастарын анықтады.

Егер де, Ратцельдің кеңістік категориялары теориясының өзегі (Raum), мемлекеттердің географиялық жағдайы (Lage), «территорияға деген қажеттілік», «кеңістік сеземі» (Raumsinn), болса, ал Видаль де ла Бланш теориясының өзегінде адам тұрады. Ол пессибилизм теориясының негізін салған ғалым.

Неміс геосаясатынан өзгешелігі, Бланш көзқарастарында жетекші орынды, географиялық детерменизм алмайды, оның пікірінше, адамның бастамалары және күш жігері құрайды. Оның теориясының негізгі элементі – өркениеттің дамуының локальдық категориясы.

Жалпы, неміс, ағылшын және француз геосаяси мектеп өкілдерінің идеяларына жалпы шолу жасау арқылы, біз аталмыш ғылымның қазіргі таңдағы қажетті ғылым саласы екендігіне көз жеткіземіз.

Біріншіден, қазіргі таңдағы ірі державалардың жүргізіп отырған сыртқы саясатында, геостратегияларында осы ғалымдардың салып кеткен ілімдерінің жалғасын табатындығын байқаймыз. Сондықтан да бұл геосаяси идеяларды жан-жақты қарастыру арқылы біз біздің кеңістігімізге қатысты көзқарастарды ұғынуға мүмкіндік аламыз.

Екіншіден, өзіндік мүддемізге сай геосаяси терминдерді сезімталдықпен байыптап, жаңаша көзқараспен қарайтын күн жеткенін де ескергеніміз жөн. Сыртқы саясатқа, геосаяси ойларға ұлттық мүдде тұрғысынан қарастыру уақыт талабынан туындаған дүние деп ойлаймын.

Әдебиеттер

1. Р.Б. Әбсаттаров. Посткеңестік кеңістіктегі геосаясат.// республикалық апталық газет Экономика. <http://economkaz.kz>
2. Советский энциклопедический словарь. М., 1989. – С. 198
3. Parker G. Geopolitics. Past, Present and Future. London and Washington, 1998., p. 155-167
4. В.А.Колосов, Н.С.Мироненко. Геополитика и политическая география. М., Аспент-Пресс. 2001.- С. 18-20
5. Ден В. Э. Учение Рудольфа Челлена о предмете и задачах геополитики//Известия Русского географического общества. 1997. Т. 129. Вып. 1; 1997. Вып. 2.
6. Мэхэн А.Т. Влияние морской силы на историю, 1660–1783. – М.: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 2002. – С. 705
7. Маккиндер Х. Географическая ось истории//Полис. 1995. № 4. Маккиндер, 1995, с. 162
8. Хаусхофер К. О геополитике. М. 2001.- С. 125

- 9 Ebeling F. Geopolitik. Karl Haushofer und seine Raumwissenschaft. 1919—1945. Akademie Verlag, 1997. S. 243—244

Резюме

В статье рассматривается история формирования геополитической мысли, анализируется сущность и современное понимание геополитики, освящаются основные идеи представителей западной геополитики.

Summary

The paper examines the history of the formation of geopolitical thought, examines the nature and the modern understanding of geopolitics, sanctified the basic ideas of the Western geopolitics.

ӘОЖ 172.15

Байқонысов Е.Р., Бахашбаева А.Р.

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМ – ЕЛІМІЗДІҢ ДАМУЫНЫҢ КЕПШІ

«Ел болу үшін ұлттық рух,
ұлттық қасиет және ұлтқа,
деген сенім болуы керек».
Н.Ә.Назарбаев.

Патриотизмді қалыптастыру жағдайын зерттеу қоғамның және қоғамдық қатынастардың дамуы үшін, теориялық және тәжірибелік маңызды екеніне ешқандай күмән келтіруге болмайды. Себебі патриотизм қоғамның құндылығы, бүгінгісі мен келешегін анықтайтын фактор болып есептеледі. Патриотизммен тамырлас, құрамдас ұғымдар Отан, ана тілі, ел, жер, ұлттық мәдениет, ұлттық идея, ар-намыс, ұлттық мүдделер, рәміздер және т.б. екені белгілі. Қазіргі сәтте қоғамдық, саяси-экономикалық жағдайдың адами факторынан, рухани қалыптасып дамуымыздың маңыздылыққа ие болып тұрған актуальды мәселелердің бірі – қоғамда патриотизмді қалыптастыру бірінші кезекте тұрғандығы анық. Әр азаматты отансүйгіштік, патриоттық рухта тәрбиелеу, өз тілімізді - қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде ауқымды дамытып, ана тіліміздің одан әрі жандануына және оны көзіміздің қарашығындай етіп сақтау, елдің тұтастығы мен бірлігін нығайту негізгі мәселелердің біріне жататындығын білеміз. Еліміздің адами факторлары мен рухын көтеру, ұлттық мақтаныш сезімін жоғары дәрежеде оята білу, отансүйгіштік, ұлтжандылық сынды қасиеттерді азаматтарымыздың бойында қалыптастыру – біздің тәуелсіз мемлекетіміздің қалыптасып дамуы үшін ерекше маңызды мәселеге айналып отыр.

Қай дәуірде де, қай заманда да көптеген мемлекеттерді жетістікке жеткізіп дамудың шыңына алып шыққан – азаматтар арасындағы отанға деген ізеттілік пен құрмет Отансүйгіштік - патриотизм екендігіне тарихи оқиғалар айғақты дәлел бола алады. Сондықтан қазақ елінің абыройын асқақтатып, жетістіктерге жетелейтін негізгі ұғым – патриотизм екендігіне күмән келтіруге болмайды. Бұл «Патриотизм» ұғымы – гректің *patre* – Отан деген сөзін білдіреді [1]. Патриотизм – адамға мінездеме беретін қасиеттердің бірі болып есептеледі. Патриотизм азаматтардың ұлттық сипаттағы сана сезімінің жалпы және ажырамас бөлігі ретінде, қоғамның мәдени және рухани құндылықтарының қалыптасып әрекет етуіне негіз бола алады. *Патриотизм* – көпжақты күрделі түсінік десек қателеспейміз. Біз ата-бабалардан қалған мәдени-тарихи, рухани құндылықтарды сақтап қорғауымыз тиіс. Әр азамат заманауи талаптарға сай бейімделіп, өзінің туған жері мен елінің, Отанының қарыштап гүлденуіне барынша күш-жігерін жұмсап, ұлтының ана тілін, мемлекеттік төл нышандарын, ділін құрметтеп қастерлеуі қажет. Сондықтан патриотизм - бұл Отанына, туған елі мен жеріне деген шынайы махаббаты мен сүйіспеншілігі деп ұғынуымыз керек. Аталмыш ұғымның арқасында ата-бабаларымыз көптеген ұлы жеңістер мен жетістіктердің себепшісі болғандығын тарих айғақтайды. Найзаның ұшымен, білектің күшімен, елдің татулығының мызғымастығының нәтижесі көптеген теке-тірестерді пайдалы етіп шешіп отырды. Бұл ата-бабаларымыздың Отанға деген сүйіспеншілігі мен мәңгілік махаббатының жемісі. Сондықтан патриотизмді адам құндылықтарының ең жоғары сатысы деп түсінеміз.

Отан сүйгіштік идеялар бұқара халықтың санасына ықпал жасаған сәтте көптеген ұлы дамуларға қол жеткізген. Патриотизм мемлекетті дағдарыстан және ыдыраудан алып шығатын негізгі ұғым деп қарастырамыз. Себебі саяси аренада халықтарды шашырап кетпеуінің дәлелі ретінде көрініс беруде.

Сонымен қатар қазіргі ғаламдық жаһандану үрдісінде патриотизм мәні бүкіл әлемде күн сайын артып келе жатқандығына куәміз.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасының жаңа жалпыұлттық мүдделерін табу мақсаты алға қойылып, олардың бірі ретінде жалпықазақстандық патриотизмді дамыту көзделіп отыр. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев: - «Біздің бұл бағыттағы басты мақсатымыз қарапайым және түсінікті: біз қоғамдық келісімді сақтауға және нығайтуға тиіспіз. Бұл - біздің мемлекет ретінде, қоғам ретінде, ұлт ретінде өмір сүруіміздің айнымас шарты. Қазақстан патриотизмінің іргетасы - барлық азаматтардың тең құқылығы және олардың Отан намысы алдындағы жалпы жауапкершілігі. Болашаққа деген сенім болмаса, толыққанды мемлекет құруға болмайды. Мемлекет пен азаматтың мақсаттары барлық бағыттар бойынша сәйкес келуі өмірлік тұрғыдан маңызды. Мемлекеттің басты міндеті де осы. Азаматтар мемлекетке болашақ бар болса, даму үшін, жеке және кәсіби тұрғыдан өсу үшін мүмкіндіктер болса ғана сенім артады. Мемлекет және халық мұны сезініп, бірлесіп жұмыс істеуге тиіс. Өз бойымызда және балаларымыздың бойында жаңа қазақстандық патриотизмді тәрбиелеуіміз керек. Бұл ең алдымен елге және оның игіліктеріне деген мақтаныш сезімін ұялатады. Бірақ бүгінде қалыптасқан мемлекеттің жаңа даму кезеңінде бұл түсініктің өзі жеткіліксіз. Біз бұл мәселеге прагматикалық тұрғыдан қарауымыз керек. Егер мемлекет әр азаматтың өмір сапасына, қауіпсіздігіне, тең мүмкіндіктеріне және болашағына кепілдік беретін болса, біз елімізді сүйеміз, онымен мақтанамыз. Осындай тәсіл ғана патриотизмді және оны тәрбиелеу мәселесіне прагматикалық және шынайы көзқарасты оятады. 2050 жылға қарай біз Қазақстанның кез келген азаматы ертеңгі күнге, болашаққа өте сенімді болатындай саяси жүйе құруымыз керек. Біздің балаларымыз бен немерелеріміз сырт елден гөрі Отанында өмір сүргенді артық көретіндей, өйткені, өз жерінде өзін жақсы сезінетіндей болуға тиіс. Біздің еліміздің әрбір азаматы өзін өз жерінің қожасы ретінде сезінуге тиіс» [2].

Сондықтан жалпықазақстандық патриотизм – ол тек қазақтардың ғана өз отанына деген сүйіспеншілігі ғана емес, онда мекендеген барлық ұлт пен ұлыстардың бәріне қатысты құбылыс және елін сүю – әрбір азаматтың рухани қасиетінің ішкі көрінісі екені белгілі жәйт.

Жалпыұлттық патриотизм – бұл өзін республика халқының органикалық бөлігі деп қабылдау, халықтың және елдің мүддесін әскери қорғанысқа дейін қорғайтын Қазақстанға тұтас Отанға деген сезіммен қарау, азамат ретінде борыштық намысын қалыптастыру. Ал, жалпықазақстандық патриотизм болса, басқа халықтардың құрмет сезіміне, адамзаттың адамгершілігіне қарсы емес. Толық патриотизм бірінші кезекте мемлекеттің негізі болатын консолидация, ұлттың бірігуі болған жағдайда ғана мүмкін. Еліміздің егемендігі мен тәуелсіздігі Қазақстанда тұратын халықтардың өзінің мәдениетімен және тілінен басқа өз Отанына деген махаббат қалыптасады, жалпықазақстандық ұлттық мақтаныш орын алады³.

Еліміздегі демократиялық реформалар жағдайында жаңа идеялар мен құндылықтарды қалыптастыру - саяси тұрақтылыққа қатысты болып отыр. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің салиқалы да сарабдал саясаты мен бүкіл күш-жігерін елдегі саяси тұрақтылық пен ұлтаралық татулықты сақтай отырып, әлеуметтік-саяси мәселелерді байыппен шешуге бағыттап отыр. Мұның көптеген оң нәтижелеріне куә болып жүрміз. Мемлекетімізде жаңа тұрпатты мемлекеттік басқару жүйесі, әлеуметтік құрылымдар қалыптасып, жаңа қоғамдық сананы, жаңа ұлттық идеяны қалыптастыруға атсалысып отыр. Ұлттық идеяны қалыптастыру мақсатында көптеген іс-шаралар бекітіліп атқарылып келеді. Ұлттық идеяның қозғаушы күші – жастар. Сондықтан, біздің ең кезек күттірмейтін мәселелеріміздің бірі - ол қазақ жастары арасында кең көлемде ана тілін арындай қастерлетіп, ар-намысын ояту аясында тәрбиелік іс-шараларын қолға алуымыз керек. Сондықтан қазіргі жаһандану уақытында ұлт болып одан әрі қалыптасу үшін, мемлекеттік тілді қастерлеу әр саналы азаматтың қағидасына айналуы тиіс. Мемлекеттік тіл – бұл Отан бастау алатын ту, елтаңба, Гимн секілді нышан. Бұл мемлекеттің барлық азаматтарын жұмылдыруы қажет.

Еліміздің патриоты, ең әуелі Қазақстан Республикасының Конституциясын, мемлекеттік рәміздерін, төлқұжатын, теңгесін, мемлекеттік тілін ерекше құрметтеп, басқа да мемлекеттік нышандарды шын жүрегімен, ниетімен қадір тұтып, өзгелерден де осыны талап етуі тиіс. Жалпы мемлекеттік рәміздер мен заңға деген құрмет қазіргі өркениетті қоғамның өмір салты мен дәстүріне айналып отыр. Өйткені, өз тілін, ділін, дінін, елін, халқын қастерлеп, құрметтейтін тұлғалар патриот деп аталады. Ал, еліміздің осындай азаматтары жыл сайын уақыт өте күннен-күнге саны артатынына сенімдімін.

Әдебиеттер

1. Слукин С.В. Патриотизм в социокультурном развитии личности: дис. канд. филос. наук – Екатеринбург, 2005. – 194 с.

2. ҚР Президенті Н.Назарбаев. «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы, Астана, Ақорда, 2012 жыл
3. Елубай С.Біткен іс бір тоғыз, бітпегені - тоқсан тоғыз // Ана тілі. - 2007. - 2 қаңтар.

Резюме

В данной статье рассматриваются вопросы казахстанского патриотизма, как основы развития страны.

Summary

The questions of Kazakhstan patriotism, as bases of development of country, are examined in this article.

ӘОЖ 005.574

Байқонысов Е.Р.

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

МЕМЛЕКЕТТІҢ ҚАЛЫПТАСАТЫН ҚАУІП-ҚАТЕРЛЕРДІ АЛДЫН АЛУДАҒЫ САЯСИ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚЫЗМЕТІ

Бүгінгі проблемалар және біздің оларды қалай шешіп жатқанымыз - кемелдіктің және біздің қоғамымыз бен мемлекетіміздің тұрақтылығының сынағы [1, с. 1].

Адамзат қоғамында қатерлер қатқыл да, жұмсақ та болып кездеседі. Қатқыл қатерлер деп отырғанымыз - қайсыбір мемлекеттің ядролық қаруға қолы жеткелі тұрғаны, лаңкестік, өңірлік соғыстармен сипатталса, жұмсақ қатерлер - адам құқығын бұзушылық, экологиялық зардаптар, демократиялық қағидаттардың сақталып орындалмауымен көрініс береді. Қандай қоғам болмасын қауіп-қатерге ұрынары анық. Осы қатерлердің алдын-алып, тиімді шешу жолдарын ұсыну мемлекеттің негізгі міндеті болып есептеледі. Мемлекет азаматтардың қажеттіліктерін қанағаттандырып отырмайтын болса, елде қауіп-қатерлердің өршуінен шиеленістің белгілері мен көріністері белең ала бастайды. Қатерлерді анықтап, шиеленістерді алдын алып, шешімін табуда мемлекеттің атқаратын қызметі зор. Өйткені мемлекет өзінің тұрақты қызметтерін іске асыруда қоғамға төніп тұрған **«жағымсыз»** қауіп-қатерлерден сақтанып, қорғану тәсілдерін қолданады.

Қазіргі кезеңде Қазақстан өзінің мемлекеттілігін барынша нығайту үстінде. Өтпелі кезеңдегі көптеген қиыншылықтар әрбір қазақстандықтың өмірінде елеулі із қалдырғанымен, болашаққа деген үміт, жақсылыққа деген сенім күннен-күнге молая түсуде. Мемлекеттің дамуы мен жетістіктерге жетуі оның ішкі және сыртқы саясаттарының тұрақты түрде қалыптасуымен анықталады. Өйткені мемлекеттің ішкі саясаты сыртқы қатынастарды айқындап беретіні белгілі. Соның әсерінен елдің ішкі қатынасында шиеленістерді тудыратын қауіп-қатерлер жабық және ашық түрлерде кездесіп, нәтижесінде шиеленістер адамзаттың өзінен бастау алып, халықаралық деңгейге дейін орын алатыны мәлім. Мұндай шиеленістер қалыптасып асқынған жағдайда мемлекеттің рөлі арта түседі. Себебі мемлекет саяси институт ретінде әсер етуші бүліндіргіш күштерден сақтанып, дұрыс шешімді қабылдау мен тиімді жолды іздестіруге көшеді.

Мемлекет - саяси жүйенің басты элементі, негізгі ұйымы. Өзіне қауіп төнгенде арнаулы күштеу органдарын пайдалана отырып, аумағында тұратын халықтың мүддесін қорғап, олардың арасындағы ара-қатынастарды құқықтық ережелер мен қағидалар арқылы реттейтін қоғамдық механизм [2, с. 84]. Мемлекет қауіпті сыртқы **«бүліндіргіш»** күштерден қорғану кезінде күштеу органдары мен мемлекеттік билік аппараттарына сүйенеді. Кейбір жағдайларда қатерлердің ушығуы және шиеленіске ұласуы, қоғамдық қатынастардағы топтардың көздеген максаттарының орындалуы **«жағымды»** күйдің көріністері қалыптаса бастайды. Мемлекетті әлсіретуші қатерлер әртүрлі салаларда көрініс береді: саяси, діни, экономикалық, әлеуметтік мәдени-рухани, тілдік, идеологиялық т.б. Мемлекет аталған қауіп-қатерлерді анықтап, тиімді шараларды жүзеге асыруы тиіс. Себебі, қауіпті жағдайлардың өршуі мен қатерлердің асқинуы қоғамда әлеуметтік топтардан бастап, халықаралық деңгейге дейінгі шиеленістерді тудырып, қажетті ресурстардың жоғалуына әкеп соғады. Қоғамда зиянын тигізіп, дамуына кедергі жасайтын қатерлердің алдын-алып, оңтайлы қатынастарды орнату кезінде мемлекет саяси жүйенің шешім қабылдау әрекетіне сүйенеді. Саяси жүйе мемлекеттің ағзасы ретінде қалыптасып, қызмет атқарғандықтан **«зиянкес»** факторларды меңгеріп, одан сол сәтте құтылуды алға қояды. Осыған байланысты **«саяси жүйе»** ұғымын әдебиетке енгізуші американ саясаттанушысы Д.Истон мемлекеттің тұрақты түрде қызмет атқаруы үшін сыртқы әсер етуші факторларға жауап

қайтаруы «*талап*» пен «*қолдауға*» тәуелді екендігін атап көрсеткен. Мемлекет қауіп-қатерлерге ұрынар шағында саяси жүйеге талаптар мен ұсыныстар қоя бастайды. Нақты ұсыныстар басшылыққа алынып дұрыс шешімдер қабылданбайтын болса, мемлекетте шиеленістердің орын алатындығы белгілі [3, с. 47].

Мемлекет қатерлерді жоюдың негізгі құралы ретінде қарастырылады. Сондықтан қауіпсіздікті қамтамасыз ету - қоғамдағы мемлекетті басқарушы тұлғаның іс-әрекетіне байланысты болады. Қоғамды қатерге ұрындырмас үшін мемлекеттегі лидерлер аймақтық, әлемдік елдермен келісімдер жасауға ұмтылады. Осы орайда қауіп- қатерлерге тосқауыл жасап, алдын алуда халықаралық ұйымдардың атқаратын рөлін атап өткеніміз жөн. Қазіргі кезде дүниежүзінде басқарушы тұлғалардың сұранысынан туындаған тұрақтылық пен дамуды, бейбітшілік пен дипломатиялық қатынастарды, қауіп-қатерлерге төтеп беруді, интеграциялық одақтарды қамтамасыз ететін 4 мың (олардың ішінде 300-ден астамы үкіметаралық ұйымдар) ұйым қызмет етеді [4, с. 316].

Мемлекеттің стратегиялық мақсаттары - саяси элиталардың ротациясы, әскери кыпгерді иелену, ішкі экономикалық, ұлттық қауіпсіздік, бәсекелестікке қабілеттілік болып табылады.

Қауіп-қатерлердің мемлекет қауіпсіздігіне, тұтастығы мен мызғымастығына тигізер зияны көп. Кез-келген мемлекет үшін ұлттық қауіпсіздік басты орында тұратыны белгілі. Соған орай мемлекет үшін ұлттық қауіпсіздік төмендегідей белгілермен сипатталады:

1. Қоғамдағы қауіп қатерлермен олардың салдарын болдырмауға дайынды екендігі;
2. Орын алатын қауіп-қатерлерге деген жауап қайтару құралдары мен стратегиясын жасақтау;
3. Ақпаратты жинақтау мен бағалаудың жүйесімен қауіпсіздік стратегиясын жасау;
4. Қауіп деңгейлерін төмендетумен қатерлерді болдырмайтын оптималды стратегияны айқындау;
5. Қоғамның тіршілік ету қабілетін арттыру [5, с. 337].

Бүгінгі таңда ұлттық қауіпсіздік мәселелерінің шешілуі саяси сипаттағы шиеленістермен соқтығысуына алып келеді. Қандай да мемлекеттердің тарихына көз жүгіртетін болсақ, ұлт мәселесіне байланысты шиеленістер мен соғыстардың орын алғандығын кездестіреміз.

Мемлекет ішкі қатынасында қауіп-қатерлермен күресіп, алдын- алуда жаһандық мемлекетаралық интеграцияға сүйенеді. Себебі жалғыз мемлекет орын алған қауіп-қатерлерге төтеп беруі мүмкін емес. Бір мемлекеттің қауіп-қатерлерге бой ұруы көрші мемлекеттерді де әлсірететіні белгілі. Өйткені бұл - жаһандық жүйенің заңдылығы.

Қазақстан мемлекеттілігінің орнатуда жаһандық процестерге байланысты мынадай бағыттарын жүзеге асырып анықтады:

1. Экономикалық, қаржылық шеңбердегі мемлекеттік саясаттың ұлттық экономикасын жаһандық нарықтың талабына сәйкес бейімдеп жүзеге асырды;
2. Қазақстанның өзінің саяси жүйесі мен демократиялық құрылысының модельдерін әлемдік интеграция мен жаһандық кеңістіктің талаптарына сәйкестендірді;
3. Мемлекеттің білім беру мен мәдениет саясатының әлемдік білім беру стандарттарына сәйкестендіріп жүзеге асырды;
4. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде саяси, діни, халықаралық терроризм және экстремизм қауіп-қатерлерімен күресу, наркотрафиктік тасымалдауға бөгет жасау барысында т.с.с. Қазақстан аумақтық және жаһандық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін институттармен одақтардың жүйесіне сүйенеді;
5. Қазақстанның саяси конституциясының бүкіл заңы мен құқықтық жүйесі халықаралық ережелер мен құжаттарға сәйкес жасалынды [6, с. 252].

Осы аталған қағидаттарға байланысты еліміздің саяси жүйесі мен конституциялық заңдары ішкі және сыртқы саяси тұрақтылықты барынша нығайтуға бағытталып, өз қызметтерін жүзеге асырып келеді.

Әдебиеттер

- 1 Назарбаев Н.Ә. «Дағдарыстан жаңару мен дамуға» Қазақстан халқына жолдауы. 06.03.2009ж.
- 2 Жамбылов Д.Ә. Саясаттану. Алматы. Жеті Жарғы, 2003. - С,-54.
- 3 Нысанбаев А.Н., Машан М., т.б. Эволюция политической системы Казахстана. Ит. Казак энциклопедиясы, 2001. С.-47.
- 4 Нысанбаев А.Н. Политология. Алматы. Ақыл кітабы, 1998. - С. -316.
- 5 Сонда. С. -337.
- 6 Нысанбаев А.Н. Казахстан в условиях глобализации: философско-политологический анализ. Алматы, 2006. - С. -252.

В данной статье рассматривается теория политической системы РК и проблемы разрешения политических угроз.

Summary

This article is devoted to the consideration of the theory of the political system of the Republic of Kazakhstan and the problems of political conflicts overcoming.

ӘОЖ 541.2

Жанысбеков М.

М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

**МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДЫҢ ҚЫЗМЕТТЕРІНДЕГІ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ,
САҚТАУ МЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ҚЫЗМЕТТЕРІ**

Қазіргі кезде адамның құқықтары мен бостандықтарын құқықтық қорғаудың әрекетті, әсерлі механизмін құру аса маңызды мәселеге айналып отыр. Қандай органдар адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау механизмін құрайды? «Тәжірибе мен қызметтеріне арналған, жан-жақты қамтушы құжаттардың бар екендігіне қарамастан, БҰҰ жүйесінің ішінде де, одан тыс жерлерде де жұмыстарды талдау «Адам құқықтары жөніндегі ұлттық мекеме» деген терминнің келісілген анықтамасының жоқ екендігін көрсетті. БҰҰ-ның бұл саладағы бастапқы қызметінің тұжырымдамалық негізі жеткілікті дәрежеде икемді болды және адам құқықтарын қорғауға тікелей немесе жанама қатыстары бар ұлттық деңгейдегі кез келген мекемені қамтыған болатын. Сот билігіне, әкімшілік трибуналдарына, заң шығарушы органдарға, үкіметтік емес ұйымдарға, заң кеңселеріне және әлеуметтік қамсыздандыру бағдарламаларына ұлттық комиссияларға, омбудсмен институтына қажетті құрылымдар сияқты тиісті көңіл бөлінді» [37, 27-49 бб].

Кейінірек бұл ұғымның мазмұны тарылды: конституцияға немесе заңға сәйкес немесе декретпен құрылған және қызметтері адам құқықтарын қолдау және қорғау болып белгіленген орган. Біздер зерттеп отырған проблеманың маңыздылығына қарамастан, адам мен азамат құқықтарын қорғау механизмін құрайтын ұғымдарға байланысты шатасу, қарама-қайшылық, ұқсастық орын алып келеді. Адам құқықтарын қорғау механизмін зерттеуде теоретиктер «сақтау», «қорғау», «кепілділік», «қамтамасыз ету» терминдерін жиірек қолданады. Терминдер мен ұғымдарды түсінуде бір ортақ пікірге келмейінше, бұл проблеманы объективтік зерттеу мүмкін емес. Заң шығарушылық деңгейдің өзінде де олардың қолданылуы бірмағыналы емес әрі қарама-қайшылықты. Заң ғылымында «сақтау» және «қорғау» ұғымдары не ұқсас ретінде қолданылды, не оларға дербес мағыналар беріледі. Терминдердің бірмағыналығы, терминологияны реттеу, олардың синонимдігін, көпмағыналығын жою заңдарды қолданудың анық біркелкілігіне көмектескен болар еді. Ұғымдарды араластыру конституция және басқа да нормативтік актілер деңгейлерінде де кездеседі. Заң шығарушылықта бұл идеяларды іске асыру аса қиын, өйткені бұл Қазақстан Республикасының Конституциясынан бастап, барлық нормативтік актілерге редакциялық өзгерістер енгізуді қажет еткен болар еді. Сайып келгенде, ұғымдардың әртүрлі түсіндірулеріне тап болып, біз олардың шын мағыналарын анықтау қажет екендігін, ол үшін бізге олардың әрқайсысының мәні мен мазмұнын анықтауға көзқарастарды талдаудың қажет екендігін анықтадық.

В. Даль, С. Ожегов, А.В. Стремоухов «қорғау» мен «сақтау» ұқсас ұғымдар деп санайды [38, 24 б]. Бұл көзқарасты ММУ авторлары да қолдайды: «аталған ұғымдардың араларындағы айырма заңдылықты күзету (қорғау) оның бұзылуымен байланысты, ал қамтамасыз ету – мұндай бұзылушылықтардың алдын алумен және заңды нығайтумен байланысты. Заңдылықты сақтау жүйесі заң шығарушылық пен заң қолданушылықта құқық пен заңды бұзушылықты ашуды, оларға дереу тыйым салуды, құқық пен заңды қорғау құралдарын іске қосуды және құқық пен құқықтық тәртіпті қалпына келтіруді, құқықпен заңды бұзуға кінәлі лауазымдық тұлғаларды жауапкершілікке тартуды қамтиды» [39, 510 б].

В.Д. Ардашкин: «Құқық қорғау дегеніміз – бұл ең алдымен: 1) жауапкершілік институты; 2) қорғау институты; 3) алдын алу институты; 4) процессуалдық қамтамасыз ету институты сияқты «көтеруші құрылымдарды» біріктіретін мемлекеттік мәжбүрлеу» деп санайды [40, 9 б].

В.И. Бутылин: «Құқықтарды сақтау деп мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың құқықтарды бұзушылықты болдырмауға, оларды тудыратын себептерді жоюға бағытталған және тұлғаға өзінің құқықтары мен бостандықтарын іске асыру процесінің қалыпты өтуіне жәрдемдесуші

іске асырылып отырған өзара байланысты шараларын түсінеді [41, 12-16 бб].

Мемлекеттік қорғау механизмі мынандай элементтерді: мемлекетті қорғау институтын реттеуші құқық нормаларын; мемлекеттік қорғау органдарының жүйесін; мемлекеттік қорғау құралдарын біріктіреді.

В.А. Лебедев Ресейдегі адам құқықтарын қорғаудың түрлеріне мыналарды жатқызады. Азаматтардың құқықтарын мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қорғауы; азаматтардың құқықтарын қоғамдық бірлестіктердің қорғауы; өзіне мына төмендегілерді біріктіретін адамның өз құқықтарын өзінің қорғауы: 1) мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына арыздану; б) азаматтардың құқықтарын бұзатын лауазымдық тұлғалардың әрекеттеріне (әрекетсіздіктеріне) шағымдану; в) бұқаралық ақпарат құралдары мен құқық қорғау ұйымдарына, қоғамдық бірлестіктерге шағымдану; 2) азаматтардың өз құқықтарын көпшілік алдында қорғаулары; д) адам құқықтарын қорғау жөніндегі халықаралық ұйымдарға арыздану [42, 143 б].

Азаматтардың мемлекеттік билік жүйесіндегі арыздануларының құқықтық тегі сан қырлы. Бұл мемлекет органдары мен азаматтардың араларындағы қоғамдық қатынастарды іске асырудың бір түрі болып табылатын әркімнің субъективтік құқығы. Азаматтың әрбір қанағаттандырылған арызы (шағымы, өтініші) – бұл оның бұзылған құқығы мен заңды мүддесін қорғау ғана емес, сонымен бірге кемшіліктерді түзету, бұзушылықтарға тыйым салу, яғни әрбір азаматтың пікірін іс жүзінде ескеру, оның облыстың, аймақтың істеріне араласуының түрі. Бұл құқық конституциялық болып табылады. Ол тікелей демократияның көрінісі. Бұл адамның оның құқықтарына байланысты мәселелерін қарау және шешім қабылдауға жедел және әсерлі қатысу мүмкіндігі. РФ азаматтардың шағымдарын мағынасын, мазмұнын қарау тәртібін қамтитын принциптердің қатарына Л.А. Нудненко мен Н.Ю. Хаменова мыналарды жатқызады:

1. адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғау;
2. азаматтардың шағымдарын қараудың міндеттілігі, деркезділігі мен әділдігі;
3. жариялылық;
4. арыз-шағымдарды тудыратын себептерді жою;
5. азаматтардың шағымдарының қаралуы мен шешілуінің деркезділігі және сапасын бақылау

[42, 44 б].

В.И. Абрамов құқықтық шындықта адам құқықтарын «сақтау» және «қорғауды» екі ұғымның өзара байланысты, бүтін мен бөлік сияқты өзара қатыстылығына қарамастан, теңестіруге болмайды деп санайды [93, 64-69 бб]. Құқықтар мен мүдделер үнемі сақталады, ал олар бұзылғанда қорғалынады. Қорғау- сақтаудың бір сәті, оның түрлерінің бірі.

М.С. Башимов: «Адам құқықтары мен бостандықтарын қорғауда Парламенттің заңшығарушылық қызметінің үлкен маңызы бар» дейді. Ол одан әрі қарай: «Қазақстан Республикасы Парламентінің адам құқықтарын қорғау саласындағы өкілеттіліктері туралы айтқанда билік тепе-теңдігін сақтаудың құқықтық рәсімдерінің әлсіз екендігін, осының нәтижесінде Қазақстан Республикасы Парламентінің атқарушы бақылау функциялары жеткілікті дәрежеде еместігін атап көрсету қажет»,–дейді [43, 27 б].

М.С. Башимовтың көзқарасын қолдай келіп, В.А. Лебедев «Құқықтар мен бостандықтарды мемлекеттік қорғауды іске асырушы органдардың жүйесінде заң шығарушы органдардың қызметін атап өту керек. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына заң кепілдігінің негізін салушылар нақ солар болулары тиіс» – деп жазды [41, 250 б]. Бұл авторлар адам құқықтарын қорғайтын механизмге Парламентті енгізеді.

Қамтамасыз ету, сақтау, бақылау, қадағалау, адам құқықтарына кепілдік ұғымдарына байланысты айтылған пікірлерді талдай келе, біз ұғымдық аппаратты анықтап алуымыз керек. Құқықтар мен бостандықтарды сақтау, реттестіруді статистикалық қызмет орындайды, яғни статистикалық тұрғыдан қамтамасыз ету болып табылады [44, 69 б].

Кең мағынада сақтау – бұл құқықты іске асыру үшін жағдай туғызу, ал бұзылған құқықтарды қорғау – оларды сақтаудың құрамдық, тар бөлімі; құқықтарды заңсыз бұзушылық пен шектеулерге қарсы тұру, егер бұзушылықтар мен шектеулердің алдын алу, сонымен бірге олардың алдын алуға немесе тойтартуға мүмкіндік болмаған жағдайда келтірілген зиянның орынын толтыру. Н.И. Матузовтың пікірінше, заңмен күзетілуші мүдделердің субъективтік құқықтардан айырмасы – ең алдымен оларға тиісті тұлғалардың тікелей заңды міндеттері қарсы тұрмайтындығында, олардың нақтылы тізімі мен заңды кепілдіктерінің жоқ екендігінде [45, 112-113 бб]. «Сақтау – бұл субстанциялық, институттық құбылыс та, қорғау – қызметтік, аспаптық құбылыс» [43, 69 б].

Құқықтық сақтау механизмі реттестірушілік және қорғаушылық құқықтық нормалардың көмегімен іске асырылады. Қорғау болса, тек қана қорғаушылық құқықтық нормаларға негізделінеді. Құқықтық күзеттің мән-мәнісі, біріншіден, құқықтық реттестіруден, екіншіден, құқықтар бұзылған

жағдайда арнайы органдардың оларды қорғау әрекеттерінен тұрады. Демек, құқықтарды күзету өз бастауын субъективтік құқықтың пайда болған кезінен алатын және құқықтық қорғауды қоса қамтамасыз етуді қажет ететін саты болып табылады. [45, 80 б].

Қорғау болса, күзіретті органдардың немесе адамның өздігінен (өзін-өзі қорғау) бұзылған құқығын қалпына келтіру мақсатында заңда белгіленген тәртіппен құқығын іске асырудың (міндеті тұлғаға байланысты) мәжбүрлі тәсілі. Нақ осы қорғау сатысында бұзушылық жойылуға, құқық қалпына келтірілуге тиіс. Сөйтіп, қорғауға реттестірушілік-динамикалық қызмет жүктелген, ол динамикалық тұрғыдан құқықтар мен бостандықтарды қамтамасыз ету ретінде көрініс табады [46, 11 б].

Е.А. Лукашева қорғаудың осылайша түсіндірілуіне қосылады: «Жалпы мағынада қорғау тұлғаның құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін заңсыз бұзушылық пен шектеуге қарсы тұру, бұл бұзушылықтар мен шектеулердің алдын алу, сонымен бірге мұндай бұзушылықтар мен шектеулердің алдын алуға немесе тойтарыс беруге мүмкіндік болмаған жайдайда, келтірілген зиянның орынын толтыру» [35, 508 б].

Құқықтарды қорғау құқықтарды заңсыз шектеу мен (немесе) айырудың алдын алуға және (немесе) тыйым салуға бағытталған әрекет немесе әрекеттер жиынтығы [47, 11 бб].

Қорғау – бұл субъективтік құқықтарды, сот қорғауын, заң шығарушылық, экономикалық, ұйымдық-техникалық және басқа да тәсілдер мен іс-шараларды, сонымен бірге азаматтық құқықтарды өзі қорғауды қоса, еркін және лайықты іске асыруды қамтамасыз ету үшін қолданылатын шаралардың кешенді жүйесі. Құқықтарды қорғау құқықтарынан заңсыз айырудың немесе оларды заңсыз шектеудің алдын алуға және (немесе) тыйым салуға бағытталған әрекет немесе әрекеттердің жиынтығы.

Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау туралы айтқанда біз тек олардың бұзылған жағдайларына ғана көңіл аударып отырмыз. Қорғау – бұл сот қорғауын, азаматтардың құқықтарын қорғаудың заңдық, экономикалық, ұйымдық-техникалық және басқа да құралдары мен шараларын, сонымен бірге оларды өзі қорғауды біріктіретін субъективтік құқықтардың еркін және лайықты іске асырылуларын қамтамасыз ету үшін қолданылатын кешенді шаралар жүйесі. Құқықтарды қорғау құқықтарды заңсыз шектеу және (немесе) олардан заңсыз айырудың алдын алу және (немесе) тыйым салуға бағытталған әрекет немесе әрекеттер жиынтығы.

Осындай ұстанымдарға сүйене отырып, Парламентті адам құқықтарын қорғайтын органдар қатарына жатқызуға болмайды, өйткені құқықтар тек оларды бұзған кезде ғана қорғалынады. Парламент мұндай жағдайларды кездестірмейді және мұндай форматта жұмыс істемейді. Ол азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін тиісті негіз қалайды. Ол құқық аясында жұмыс істейді, оның міндеті құқықтар мен бостандықтарды және оларды күзету мен қорғау жолдарын белгілейтін заңдарды жетілдіруге келіп тіреледі.

Қазақстан Республикасының Парламенті адам құқықтарын белгілеуші басты орган. Қазақстан Республикасы Конституциясының 61-бабына сәйкес Парламент жеке және заңды тұлғалардың құқық субъектілеріне, азаматтық құқықтар мен бостандықтар, заңды тұлғалардың міндеттері мен жауапкершілігіне байланысты маңызды қоғамдық қатынастарды реттестіруші, негізгі принциптер мен нормаларды белгілейтін заңдар қабылдауға құқылы.

Парламент заң шығарушылық қызмет атқарады және адам мен азамат құқықтарын сақтау мен қорғауды қамтамасыз етуші мемлекеттік институттар жүйесінде басты роль атқарады.

Негізгі құқықтар мен бостандықтарды конституциялық бекіту осы құқықтардың одан әрі қарай дамуын қамтамасыз етеді. Қазақстан Республикасының Парламенті заңдар қабылдау арқылы азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының іске асырылуын қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен бірге оларға Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленбеген басқа да құқықтар береді.

Парламент нақтылы адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаумен айналыспайды және Парламентке тікелей жүгіну құқығына тек заңшығарушылық бастама құқығының субъектілері ғана иелік етеді. М.С. Бейбітов тұлғаның құқықтары мен бостандықтарының басымдылығының конституциялық қағитдасынан Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің негізгі заңға сәйкес егерде сот қолданылуға тиісті заң немесе құқықтық актіні Конституцияда бекітілген адам мен азамат құқықтарына қысым жасайды деп тапқан жағдайда, оларды Конституцияға қайшы келеді деп табу туралы өтінішін қарау жөніндегі құқық қорғаушылық қызметі туындайды деп жазады [48, 225 б]. Оның пікірінше, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау қызметі нақтылы норма бақылау түрінде – Конституциялық Кеңестің соттардың егерде, біріншіден, заң азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарына тиетін болса, екіншіден, заң сотта қаралған немесе басталған нақтылы іске байланысты қолданылған немесе қолданылуға тиіс болса, қолданылуы негізгі конституциялық заңдар бойынша өтініштерін қараған жағдайларда әсерлі іске асырылады [48, 226 б].

Кейбір ғалымдар адам құқықтарын қорғау механизміне бақылау жүйесін жатқызады. В.Е. Чиркин көптеген мемлекеттерде нақтылы әрекет етіп отырған төртінші билік идеясын дамытады. «Мемлекеттік биліктің ерекше тармағы: 1) бақылау қызметін іске асырушы және мұны іске асыруда ешқандай басқа билікке немесе органға бағынбайтын бөлек мемлекеттік органдардың болуын; 2) биліктің әрбір тармағы мемлекеттік биліктің белгілі қызметінің белгілі ұйымдастырушылық-құқықтық трансформациясымен байланысты; 3) бұл тармақтың органдарының жүйесі сатылы және (немесе) бөлуге болатындай, бірақ олар әруақытта жалпы қызметтері бойынша біріктірілген; биліктің кез-келген тармағының қызметінде қызметтік тұтастық бар; 4) биліктің кез келген тармағының органдарының жүйесінің қызметі, ведомстволық емес, жалпы мемлекеттік сипатты болуын қарастырады. Бақылау билігі мемлекеттің бақылаушылық қызметіне байланысты, бірақ бұл билікті түрліше органдар іске асырады. Соған байланысты ол жиынтық, шоғырланушылық сипатта [49, 348 б]. Бақылау органдары мамандандырылған және мамандандырылмаған болып жіктелінеді. Бақылау нысандары тұрғысынан алғанда конституциялықты, заңдылықты бақылау органдары және мемлекеттік органдардың, кәсіпорындар мен мекемелердің қызметінің тиімділігін, қажеттілігін және адалдығын тексеруші органдар болып бөлінеді. Жұмыс әдістеріне қарай өз өкілеттіліктерін сот процесі арқылы іске асыратын және тексерулер мен тергеулер жүргізетін органдарға бөлінеді. М.С. Башимов атқарушы биліктің азаматтардың арыз-шағымдары және мәлімдемелерімен жұмыс істеуші органдарқатарына Үкіметті, бюджеттің орындалуы жөніндегі Есеп комитетін, Премьер-Министрдің кеңсесін жатқызады, – олар бақылаушылық қызмет атқарды. «Баяндалынған ұстанымдар атқарушы билік органдарының азаматтардың құқығын қорғау аясындағы бақылау қызметтері көп қырлы сипатты, жеке адамның құқықтарын қорғау механизмдерінің арасында жеткілікті орын алады. Бақылау азаматтардың өздерінің өтініштерін қарауға міндетті органдарға арыздану жолымен де, тиісті нормативтік және жеке актілер қабылдау, түрліше бақылау – қадағалау шараларын өткізу, тәртіптік, кейде әкімгершілік жазалау шараларын қолдану жолымен де іске асырылады [44, 27-28 бб]. Содан соң ол прокуратура органдарының, үкіметтік емес ұйымдар түріндегі қоғамдық бақылаудың қызметтерін белгілейді. Сөйтіп, адам құқықтарын қорғау механизміне тағы да бір тәсіл – адам құқықтарының сақтауын бақылау қосылды. Пікірінің дұрыстығын дәлелдей отырып, М.С.Башимов былай деп жазады: «Бақылау – бұл әлеуметтік басқарудың маңызды элементі, және оның тек тексерушілік, кейбір бұзушылықтар табылған кезде мүмкін болатын санкциялары бар бақылау әрекеттеріне жатқызуға болмайды. Конституция нормаларының, заңдардың, басқа да нормативтік актілердің орындалуын бақылау – мемлекеттік және қоғамдық органдардың жалпы және әмбебап қызметі [44, 39 б].

Құқық қорғаушылық қызметтің әдісі ретінде бақылау үш элементті біріктіреді:

1. Заңның, басқа нормативтік актінің немесе жеке тапсырманың, өкімнің т.б. іс жүзінде орындалуын тексеруді бақылаудың ерекшелігі сол, тексеру қабылданған шешімдер мен әрекеттердің қажеттілігі тұрғысынан жүргізілетіндігінде емес. Мұндай өкілеттіліктер бақылаушы органдарға берілген.

2. Заңның, құқықтық ұйғарымның, тапсырманың, өкімнің орындалуының жолдары мен құралдарын тексеруді. Бұл элементтің маңыздылығы сол, бақылаудың бұл тұсы нәтижелерге жету мен заңдылықты сақтаудың жолдарын бағалауға мүмкінді береді.

3. Бақылау нәтижесінде шаралар қабылдау. Қабылданатын шаралар әртүрлі болулары мүмкін. Материалдық-техникалық, қаржылық, ұйымдастырушылық, тәртіптік, әкімшілік және басқа да ықпал жасау шаралары.

Қадағалау – құқық қорғаушылық қызметтің басқа әдісі. Оның бақылау элементтерінен ерекше, бақылаудың төл мазмұнын құрайтын құрамдас бөліктері бар:

Заңның, басқа құқықтық актінің, өкімнің, ұйғарымның орындалуын және органның әрекетін олардың заңға сәйкестілігі тұрғысынан тексеру. Бұл арада қажеттілігі туралы әңгіме болуы мүмкін емес.

Ж.Д. Бусурманов қызметтің бұл түрлерін былайша шектейді: «Конституциялық Кеңес қадағалау емес, бақылау органы. Ал бұлар әртүрлі заттар. Ерекшелігі сол, қадағалау – бұл барлық құқық субъектілерінің заңдылықты сақтауларын үнемі бақылап отыру қызметі, оның нәтижелері үшін тиісті органдар есеп беріп отырады және жауапкершілік тартады. Конституция бойынша бұл қызмет прокуратура органдарына жүктелген. Заңдылықты бақылау – оның тек тиісті сауал түскенде ғана іске асырылатындығын білдіреді» [23, 240 б].

Сөйтіп, адам құқықтарын сақтау адам құқықтарын қорғауға қарағанда мағынасы кеңдеу ұғым, соңғысы тек оларды бұзған жағдайда орын алады. Ал адам құқықтарын күзету мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың құқық бұзушылықтың алдын алуға, оларды тудырушы себептерді жоюға бағытталған және тұлғаның өз құқықтары мен бостандықтарын іске асырудың қалыпты процесіне көмектесуге бағытталынған өзара байланысты шараларын біріктіреді.

Адамның құқықтарын әртүрлі мемлекеттік органдар жариялайды, қорғайды, кепілдік береді, қамтамасыз етеді. Адам құқықтарының барлық элементтері мен регламенттеу жолдарын біріктіретін және оларды іске асыру үшін жағдайлар туғызушы категория адам құқықтарын қорғау ұғымы болып табылады.

Тұлғаның егеменді бастауларын, оның құқықтары мен бостандықтарын ең жоғарғы құндылық ретінде тану құрайды. Атап айтқанда:

- әлеуметтік дамудың бүіл қоғамның және оның жеке әрбір мүшесінің жақсы өмір сүруіне қол жеткізуге, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етуге, тұлғаның шығармашылықпен дамуына жағдай туғызуға бағытталғандығы;
- қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді.
- «азаматқа тиым салынбағанның бәріне рұқсат етіледі, ал мемлекетке рұқсат етілмегеннің бәріне тиым салынады», - деген қағиданың үстемдік етуі;
- бір-бірімен өзара әрекеттесуші субъектілер және оларды құрушылардың заң жүзіндегі теңдігі мен тәуелсіздігі [50, 47 б].
- адам құқықтары бұзылған кезде адам құқықтарын сақтау мемлекеттік реттестірудің түрліше формаларын біріктіреді. Бұл бақылау, қадағалау, бұзылған құқықты қалпына келтіру, заңдық жауапкершілік тарту.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Юрист, 2008. – 39 б.
- 2 Исакова Г. Права и свободы человека в странах СНГ и Казахстане: состояние, тенденции, перспективы // Правовая реформа в Казахстане. - 2002. - № 2 (15). - С. 30-34.
- 3 Баймаханов М.Т. // Сочетание международно-правовых и внутригосударственных форм обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина. - Астана, 2007. – С. 360-367.
- 4 Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре // Трактаты. – М.: Канон-Пресс-Ц, 1998. – С. 110-215.
- 5 Утебаева Н. Долг государства перед гражданами // Мысль. – 2005. – № 11. – С. 53-55.
- 6 Жовтис Е. Права человека и правозащитные организации: Методическое пособие. – Алматы: Казахстанское Международное Бюро по правам человека и соблюдения законности, фонд «XXI-век», 2002. – 36 с.

Резюме

В этой статье рассматриваются конституционные права человека и граждан и проблемы их осуществления

Summary

Constitutional rights of people and citizens and problems of their realizing are considered in this article

ӘОЖ 378.147

БОЛАШАҚ ИНФОРМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІН ДАЙЫНДАУДАҒЫ КОМПЬЮТЕРЛІК ГРАФИКАНЫҢ РОЛІ

Жумашова Т.У., Міндетбаева А.А., Мауленов С.С., Аймешов Ж.А.

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қаласы

Қазіргі ақпараттық технологиялардың қарқынды даму кезеңінде жоғары білім беретін оқу орындарының оқу үдерісінің тиімділігі болашақ мұғалімнің кәсіби дайындығына тікелей қатысты. Сол себепті компьютерлік технологияларды кеңінен қолдана білу іскерліктерінің жоғары деңгейде қалыптасуы мектеп мұғалімдерінің кәсіби дайындығына қойылатын талаптар қатарына енеді. Осы орайда, жоғары оқу орындарында болашақ информатика мұғалімдерін педагогикалық үдерісте ақпараттық технологиялар мен бағдарламалық оқулықтарды қолдануға ғана емес, осы оқулықтарды жасауға дайындау өзекті мәселе болып табылады.

Сонымен қатар, келешек қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени, ғылыми өресі озық азамат етіп тәрбиелеу білім беру жүйесінің басты мақсаты болып табылса, осы ҚР білім беру жүйесін жанашыл оқыту нәтижелеріне негізделген талаптарды ескере отырып жаңарту кезек күттірмейтін мәселенің бірі. Сол себепті білім берудің жаңа мәселелерін шешу ҚР мемлекеттік білім беру стандарты негізінде оқытудың мазмұнын өзгертуді көздейді.

Осы орайда, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауында атап айтқандай, бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Осы жолдаудың төртінші бағыты «Білім және кәсіби машық - заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдары» деп аталады. Мұнда елбасы қазіргі әлемде жай ғана жаппай сауаттылық жеткіліксіз екендігін, біздің азаматтарымыз үнемі ең озық жабдықтармен және ең заманауи өндірістерде жұмыс жасау машығын меңгеруге дайын болуы керектігін, сондай-ақ балаларымыздың, жалпы барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажеттілігін басты назарға алды [1].

Осыған байланысты, информатика мамандығы бойынша пәндердің мазмұнының өзгеруін информатика мұғалімін даярлау моделінде лайықты көрсету қажет.

Қазіргі қоғамда АКТ-құзыреттілік мұғалім қызметінің негізін құрушы модель болып табылады. Бір жағынан бұл білім беруде АКТ құралдар рөлінің артуында болса, екінші жағынан білім беруде педагогикалық құзыреттілігін дұрыс пайдалануға негізделеді [2].

ЭЕМ нің жылдам дамуының негізінде зерттеулердің кең ауқымы және практикалық қолданысы ретінде компьютерлік графика пайда болды. Графикалық объектілерді компьютерге енгізу, көрсету, өңдеуді автоматтандыру әдістері мен құралдары және нәтижелік графикалық ақпаратты компьютерден көрсету құрылғыларына шығару компьютерлік графиканы оқып үйрену мәселесі болып табылады. Компьютерлік графиканың көп мәнді, ерекше символикалық және кейбір мағынаның жасырып көрсететін астарлы формамен берілген қасиеттері дидактика тұрғысынан құндылығы жоғары болып табылады.

Компьютерлік графиканы білім берудің компьютерлік жүйелерінде қолдану ақпаратты тарату жылдамдығының артқандығында ғана емес, оны қабылдау деңгейінің артуына мүмкіндік беріп бейнелік ойлаудың дамуына септігін тигізеді. Компьютерлік графикалық бейненің түсі ой, сезім және елестету түйсіктерін дамытуға мүмкіндік береді. Түстердің тереңдігі, қанықтығы адамның психологиясына үлкен әсер етеді. Компьютерлік графика шығармашылықтың басқа да формалары сияқты, адамның дамуына, тынығуына, күйзелістерден арылу және ойлау қабілетін шығармашылық бағытқа қалыптастыруына септігін тигізеді. Осылайша компьютерлік графика бір жағынан бұл білім беруде АКТ артуында болса екінші жағынан білім беруде педагогикалық құзыреттілігін дұрыс пайдалануға негізделеді. Компьютерлік графика мультимедия және жоғары деңгейлі көркемдік ақпараттық технологиялар құралдарымен байланыса отырып білім алушылардың шығармашылық қызметі үшін ерекше графикалық ақпараттық ортаны қалыптастыруға мүмкіндік береді. Компьютерлік графиканы оқып үйренудің дидактикалық ерекшеліктеріне сай білім алушылардың кеңістікті қабылдау тұтастығы, зейін, ықылас, қызмет етуде мұқияттылық және т.б жеке адами қасиеттерінің дамуының бірден бір әдісі болып табылады. Мұнымен қатар, компьютерлік графиканы оқып үйрену визуальды бейнені вербальды үлгіге кодтау дағдысын қалыптастырады. Компьютерлік графика көркемдік және графикалық шығармашылықтың негізінде жатқан заңдылықтарды модельдеу мен демонстрациялауға арналған маңызды құрал болып табылатындығын атап айту керек. Мұнымен қатар технология сипаттамаларына түстік әсердің кеңдігіне, кеңістікте орналасқан объектілерді көркем бейнелеу әдістеріне байланысты компьютерлік графика жалпы білім беру мағынасында ғана емес, кәсіби білім беруге де әсер етеді. Сондықтан компьютерлік графика саласының құзыреттілігі АКТ құзыреттілігінің негізгі құраушылары болып табылады.

Компьютерлік графика пәнін оқытудың мақсаты инженерлік графика және анимация негізінде бағдарламалық – ақпараттық есептеу кешендерінің көмегімен бейнелерді құру мен өңдеудің теориясы мен практикасы жайлы түсінікті қалыптастыру болып табылады. Осыған байланысты студенттерді кәсіби графикалық редакторлармен жұмыс істеудің негізгі құралдары мен практикалық тәсілдерімен қаруландыру, компьютерлік графика, графикалық редакторлар жайлы жалпы түсініктерді жетілдіру және тереңдету қажет.

Компьютерлік графика пәнін оқытудың негізгі мәселелері:

- компьютерлік графиканың теориялық негіздері жайлы түсініктерді қалыптастыру;
- компьютерлік графика алгоритмдерінің негізгі принциптерімен және жұмыс істеу әдістерімен танысу; танымал графикалық бағдарламалармен баспалық жүйелерді үйрену;
- бейнені жариялауға дайындау дағдыларын алу, оның ішінде электрондық түрде баспаға жариялауға дайындау, оның ішінде электронды түрде дағдыларды меңгеру;
- компьютерлік дизайн негіздерін игеру; қазіргі қоғамда компьютерлік графиканың әдістері мен құралдарының қолданылуының түрлі орталарымен танысу.

Компьютерлік графика пәнін оқыту нәтижесінде студенттің төмендегілерді игеруі керек [3]:

- қолданушы интерфейсін қалпына келтіру; графиканы қолдану және оның концентуальды, баптай білу қолданбалы моделін құра білу есебін сауатты тұжырымдау; алынған модельдердің бағдарламалық іске асыру құралдарын тиімді таңдай білу;

- интерактивті компьютерлік графиканың қолданбалы есептерін шешуде есептеу техникасы, бағдарламалық қамтамасыздандыру және математикалық аппараттардың мүмкіндіктерін тиімді пайдалану; көпқатпарлы кескіндерді құру, объектілерді ретке келтіру;

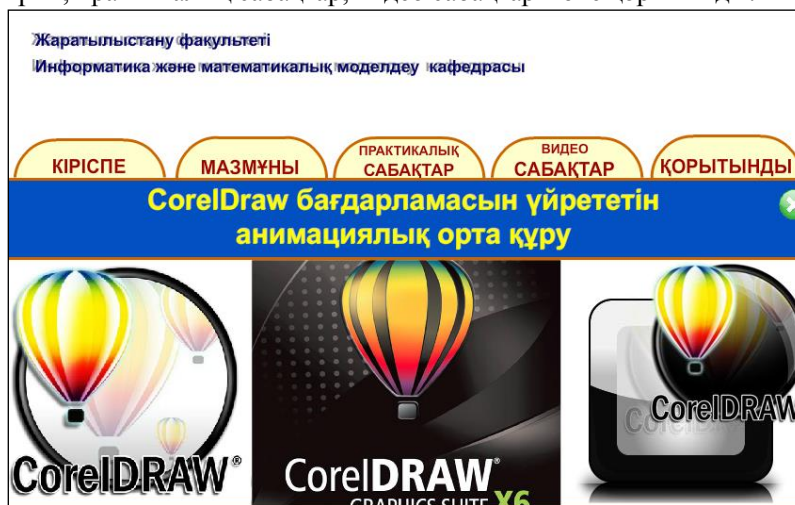
- сурет салуға арналған құралдармен жұмыс кескінінің контурларын сызу, кесіп алу, бейнелердің жеке бөліктерін бөліктеп және өңдеп алу; мәтінмен жұмыс жасауға арналған құрал-саймандарды қолдану; сүзгіні және арнайы эффектілерді қолдану; бейнелерді байланыстыру, текстуралармен жұмыс жасау.

Бұл сатыда білім алушылардың қазіргі заманғы векторлық графика және анимацияның мүмкіндіктері туралы түсінігі қалыптасады. Олар векторлық графикалық редакторлар өзіндік шығармашылық жұмыстарды орындауда барынша жоғары қызмет атқарады [3].

Компьютерлік графиканың аумағында болашақ мұғалімнің құзыреттілігін қалыптастыру әдістемесі болашақ кәсіби қызметте білім мен қабілеттің дамуында тек компьютерлік графиканың жаңашыл бағдарламалық құралдарын қолданып қана қоймай және де олардың нақты жағдайда пайдалану тиімділігін бағалайды. Мұнымен қатар мұғалімнің жүргізетін пәнінің әдістемелік жүйесінде нақты ақпараттық технологиялардың орны мен ролін анықтау қабілеті дамиды.

Мектеп оқушыларына компьютерлік графиканы пән ретінде енгізу арқылы оқушылардың қызығушылық қабілеттерін ояту мақсатында, Corel Draw, Photoshop, Flash және т.б. графикалық редакторларымен жұмыс жасау ерекшеліктерін салыстырмалы түрде қарастыра отырып оқитудың ерекшеліктерін тереңірек зерттеу жасау қарастырылуда.

Сонымен қатар аталған бағдарламаларды оқып-үйренуге арналған электронды анимациялық бағдарламалар әзірленді. Енді осы бағдарламаларға тоқтала кетейік. Алғашқы анимациялық орта Corel Draw бағдарламасын үйренушілерге арналды. Бұл 1-ші суретте көрініп тұрғандай 5 бөлімге бөлінген. Олар: кіріспе, мазмұны, практикалық сабақтар, видео сабақтар және қорытынды.

Сурет 1. Corel Draw бағдарламасы

Келесі бағдарлама Flash бағдарламасының мүмкіндіктерін үйренуге бағытталған. Бұл 4 бөлімнен тұрады (2-ші суретке сәйкес). Олар: бағдарлама интерфейсі, негізгі мүмкіндіктер, интерактивті анимация және сценариймен жұмыс.

Сурет 2. Flash бағдарламасы

Жоғарыда келтірілген анимациялық бағдарламалар көмегімен кез келген үйренуші өзіне қажетті мағлұматты алады деп сенеміз.

Қазіргі таңда интернет технологияларының қарқынды түрде дамуына байланысты білім алушылар заман талабына сай графикамен жұмыс, анимация құру, интерактивті эффекттер құра білу жолында жеткілікті сауатты болуы қажет деп ойлаймыз. Сол себепті компьютерлік графиканың болашақ информатика мұғалімін дайындауда маңызы зор.

Әдебиеттер

1. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауы, Астана, 14.12.2012ж.
2. Кузнецов А.А., Хеннер К.К., Имакаев В.Р. и др. Информационно-коммуникационная компетентность современного учителя // Информатика и образование. 2010. №4. С. 3-11.
3. Под редакцией Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие / - М.Академия. 2001. -272 с.
4. Петров М. Компьютерная графика / М. Петров, К. Молочков. СПб.: Питер, 2002.

Резюме

В этой статье рассматриваются особенности компьютерной графики в профессиональной подготовке студентов информатиков.

Summary

This article discusses the features of computer graphics in the professional training of students of computer science.

ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

РАСШИРЕНИЕ СИСТЕМЫ ПОДДЕРЖКИ МАТЕРИНСТВА В РК

Аннотация

На сегодня огромное значение имеет научное обоснование расширения системы поддержки материнства на основе дополнительных мер государственного участия, внедрения новых схем социального страхования и иных действенных форм обеспечения условий достойной жизни в рамках социальной модернизации.

В связи с чем статья посвящена к поиску путей социальной защиты интересов матерей.

Ключевые слова: материнство, защита, самозанятое население, пенсионные отчисления

В Послании народу «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» Президент Республики Казахстан озвучил новую стратегию развития республики, определив семь основных направлений, одним из которых является социальная политика. Важнейшей составной частью социальной политики на новом этапе Глава государства объявил защиту материнства и детства. Охрана материнства и детства - система государственных и общественных мероприятий, направленных на обеспечение здоровья матери и ребенка, укрепление семьи, поощрение материнства, создание наиболее благоприятных условий для воспитания детей, их физического, интеллектуального и нравственного развития. Как определено Конституцией, материнство и детство находятся под защитой государства.

В этой связи имеет огромное значение научное обоснование расширения системы поддержки материнства на основе дополнительных мер государственного участия, внедрения новых схем социального страхования и иных действенных форм обеспечения условий достойной жизни в рамках социальной модернизации.

Сущность социальной защищенности состоит в законодательном обеспечении экономических, политических, социальных и иных прав, свобод и интересов женщин. Для чего, наше общество должно постоянно заботиться о женщине-матери, женщине-труженице, для чего необходим целый комплекс социально-экономических, научно-технических и духовно-нравственных мер, что, в свою очередь, даст возможность нашим женщинам обрести всеобъемлющее чувство социальной защищенности и всемерно проявлять свою деловую, творческую активность.

Для этого необходимо рассматривать материнство не только как обеспечение условий для развития ребенка, но и материнство как часть личностной сферы женщин. Во многих странах мирового сообщества отмечается кардинальное переосмысление социальной роли женщины в обществе. Определяются приоритетные меры по обеспечению ее прав и реализации возможностей. Равноправное участие женщины в политической и экономической жизни страны рассматривается демократической общественностью как необходимые условия для достижения прогресса в социально-экономическом развитии, в решении актуальных политических, социально-культурных, расовых, этнических и других проблем.

В то же время в последнее время появилось немало публикаций, суть которых сводится к тому, что ослабление семейных уз, снижение рождаемости, ухудшение здоровья женщин и детей связываются лишь с широким вовлечением женщин в трудовую и общественную деятельность. Радикальный выход из создавшегося положения авторы видят в том, чтобы вернуть женщине ее «истинное» предназначение - быть хранительницей домашнего очага, вести хозяйство и воспитывать детей. Но это лишь слова, которые невозможно внедрить в жизнь: с одной стороны, жить на заработную плату одного супруга для многих семей стало не только затруднительно, но и рискованно – нет былой уверенности в том, что единственный кормилец не лишится рабочего места, не задержат зарплату, а иногда мужчина в одиночку просто не в состоянии содержать семью. С другой стороны, растет число женщин, не желающих полностью зависеть от мужа и стремящихся работать вне дома, пусть даже неполный день. Более того, появились женщины, способные обеспечить высокий уровень жизни и мужу, и детям.

При этом надо признать, что чрезмерная загруженность женщин привело к ухудшению здоровья самих женщин и новых поколений, к увеличению числа разводов и росту безнадзорности детей.

Конечно, для этого не ставится цель вытеснение женщин с рынка труда, которые неизбежно ведет к многочисленным негативным последствиям: подрыву возможностей для самореализации личности, снижению доходов и, соответственно, обеднению семей, а в долгосрочной перспективе - к

утере значительной части образовательного и квалификационного потенциала, накопленного населением страны.

Но, мы должны понимать, что природное назначение женщины - быть матерью, продолжательницей рода. Выносить, родить, выкормить потомство - еще не все. На женщину возложено и воспитание и забота о своих детях. Это самая, важная и ответственная функция женщины. Ведь от того, каким она сможет вырастить своего ребенка, зависит благополучие общества в целом. Но, создаем ли мы условие, чтобы женщины могли исправно выполняли семейные обязанности. Сможем ли мы сказать, что государство на сегодня сможет обеспечить достойную старость матерям, посвятивших свою жизнь к самой главной своей работе - рождению и воспитанию детей.

При этом, проблемы имеются и у женщин, занятых в производстве, т.е. у работающих женщин, которые наравне с мужчинами несут обязанности по содержанию семьи, сюда относятся и матери-одиночки и другие женщины которые по тем или иным причинам являются единственными кормильцами семьи. При этом рождение детей и уход за ними нередко заставляет их оставить работу, т.е. в течение жизни несколько раз прерывается трудовой стаж, затем им шанс найти новую работу взамен утраченной весьма невелики, также им трудно приспособиться к новым требованиям.

В связи с этим одним из резонансных вопросов в 2013 году, которые вызвали бурную, неоднозначную реакцию и множества различных мнений стал вопросы, связанные с модернизацией пенсионной системы, в частности вопрос повышения пенсионного возраста женщин.

Пенсионное обеспечение в Республике Казахстан занимает ведущее место в системе социальной защиты населения, и затрагивает интересы более 1,6 миллионов пенсионеров и около восьми миллионов участников накопительной пенсионной системы страны. И сегодня в связи глобальной тенденцией, которое переживает все страны мира, с процессом старения населения, вызванное увеличением продолжительности жизни населения и уменьшением численности трудоспособного населения, вызванное уменьшением рождаемости перед государством возникает необходимость проведения реформ, призванных адаптировать национальные пенсионные системы к меняющимся экономическим условиям. Казахстан в этом отношении не является исключением.

В связи с этим Правительством Республики Казахстан был разработан проект закона, предусматривающий повышение пенсионного возраста женщин, т.е. унификацию пенсионного возраста мужчин и женщин. Основным аргументом в пользу повышения пенсионного возраста женщин стал прогнозируемый дефицит средств по выплате пенсий, которое объяснялся не только старением населения страны и увеличением продолжительности жизни, но и тем, что 70% пенсионеров будут составлять женщины. Расходы бюджета на выплату пенсий без поэтапного повышения возраста женщин за период 2014-2024 годов вырастут на 3 триллиона тенге. В связи с этим Правительство Казахстана заблаговременно предложило осуществить плавный переход к повышенной планке пенсионного возраста для женщин.

Но, в связи с недостаточностью, и как отметил в своем обращении к народу Казахстана по вопросам пенсионной реформы Глава государства от 8 июня 2013 года, неудовлетворительной работе Правительства и Национального банка по разъяснению населению нового пенсионного законодательства, данный законопроект вызвал в обществе неоднозначную реакцию. В связи с этим Президент страны вернул законопроект в Парламент для повторного обсуждения, и поручил Правительству РК доработать все аспекты реформирования пенсионной системы.

Предложения Президента о повышении пенсионного возраста не с 1 января 2014 года, а с 1 января 2018 года, о дифференцированном подходе к установлению пенсионного возраста в зависимости от условий труда и профессии, об обеспечении за счет госбюджета дополнительной выплаты обязательных пенсионных взносов для работающих женщин в период нахождения в декретных отпусках было принято с большим одобрением соотечественниками.

Заявление Президента подтверждает его верность и приверженность конституционным ценностям, поскольку Республика Казахстан утверждает себя социальным государством. В Казахстане идея социального государства имеет очень конкретное юридическое выражение с помощью указания на его цели и нормативное содержание данного конституционного принципа, закрепленного непосредственно в Конституции страны. Политика нашей страны направлена на создание условий, обеспечивающих достойную жизнь каждого человека и гражданина, который гарантирован Конституцией страны.

Резонанс, который поступил сегодня, показал, что необходимо заранее предпринимать все меры. Здесь вопрос касается не только женщин, но и населения, которые сегодня относятся к категории самозанятых. 30% экономически активных казахстанцев относится к категории самозанятых, работают на себя, не делая существенных отчислений и не оплачивая налогов. По приведенным Министерством труда и социальной защиты населения РК данным, из самозанятого части населения в 2,7 миллиона

человек пенсионные отчисления совершают немногим более 930 тысяч человек, и то не всегда регулярно.

В связи с этим необходимо исследовать проблемы пенсионного обеспечения для слоев самозанятого населения, чтобы избежать экономических рисков, последствие которых могут сказаться через 20 лет, когда наступит пенсионный возраст для населения, не имеющего трудового стажа до 1998 года и не накопившего достаточных пенсионных отложений, станут глобальной проблемой для государства. Здесь основная часть будет касаться женщин, которые в несколько раз в течение жизни становятся матерями, и которым сложно накопить достаточные пенсионные накопления, чтобы обеспечить себе достойный уровень жизни в старости.

В связи с чем необходимо принять меры, которые должны активизировать эту часть населения в процесс пенсионного накопления путем заинтересованности, повышения гражданского самосознания.

Мера, предлагаемые удержать дополнительно 5% обязательных отчислений с работодателей для государственных органов решается за счет средств государства, для крупных предпринимателей тоже вполне приемлема, т.к. эти расходы могут покрываться за счет вычетов по налогам. Но, на сегодня многие частные фирмы в сфере малого и среднего бизнеса официально указывают минимальный размер заработной платы, чтобы меньше платить налоги. Зарплата в конвертах - очень популярный метод оплаты труда. Соответственно, отчислений при этом очень мало. Дополнительные расходы на 5% для пенсионного отчисления, помимо подоходного налога, удерживаемого с работодателя, может частного предпринимателя, который еще не добился стабильного уровня для своего бизнеса, отказаться от дополнительных расходов, путем незаконных мер (отказ от заключения трудового договора). Для решения этого вопроса нельзя подойти однобоко путем наказания этих предпринимателей. Потому что может привести к нежелательным последствиям вплоть до регрессии малого бизнеса в стране.

С учетом вышеуказанного считаю необходимым, рассмотреть следующие предложения по улучшению пенсионной реформы в Казахстане:

1) Желательно необходимо пересмотреть вопрос объединения действующих пенсионных фондов в один фонд. При этом необходимо оставить те пенсионные фонды, которые смогут гарантировать инвестиционный доход не менее 3% в год, помимо коэффициента инфляций в стране на текущий год. Например, если уровень инфляций на текущий год составляет 7,4%, тогда +3% дохода, в общей сложности инвестиционный доход на этот год должен составлять 10,4%. При этом, каким финансовым инструментом будут пользоваться (умеренный или агрессивный) должен решать самостоятельно каждый фонд, потому что фонд должен иметь еще больше дохода, чтобы содержать свой аппарат и иметь прибыль. Фонд может предлагать и больший процент с целью привлечения вкладчиков.

Предложение о том, что каждый вкладчик должен самостоятельно определять каким финансовым инструментом будет пользоваться неправильно, потому что этим вопросом должны заниматься финансово грамотные люди.

Также каждый фонд должен из своих средств обеспечить страхование накоплений каждого вкладчика отдельно в страховой компании с пролонгацией на каждый год, при этом государство должен гарантировать сохранность пенсионного накопления каждого вкладчика на сумму до 3 миллионов тенге в случае банкротства или других непредвиденных случаях с фондом.

Чтобы накопить 3 миллиона тенге необходимо при стаже 50 лет (начиная с 25 лет до пенсионного возраста в 63 года) ежемесячно отчислять не менее 5 тысяч тенге (10% при заработной плате 50 тысяч тенге). Если разделить этих трех миллионов на 11 лет (с 63 года до 73 лет, с учетом среднего возраста женщин в РК) ежемесячно выйдет сумма в 22 727 тенге. К этой сумме можно было добавить еще 50% (дополнительные 5% пенсионных отчисления от работодателей) и минимум 50% инвестиционных доходов от пенсионных фондов (при обеспечении 3%-ного ежегодного вознаграждения с накапливаемой суммы).

2) Также необходимо рассмотреть возможность предоставления кредита для развития бизнеса без процента их накопленных пенсионных отчислений в сумме до 30% на срок до одного года, но в этом случае инвестиционный доход в размере 3% за этот год не начисляется. Расходы фонда по обслуживанию кредита будут покрываться за счет этих 3%. Это даст толчок к активизации населения в процесс накопления пенсионных средств, когда они увидят, что деньги действительно находятся в обороте, а не сядет завтра в чей-то карман и через 20 лет они не найдут конца. Потому что недоверчивое отношение к накоплению средств в банках у народа сохранилось после горького опыта с отечественными банками. При этом для получения кредита на счет пенсионных отчислений должны ставиться условие, чтобы начисление проводилось регулярно. Также для большей заинтересованности, при условии, что кредит будет погашаться без просрочек, можно будет оформлять кредит на

следующий срок уже в размере 35% и т.д. Но, максимум 5 раз сможет воспользоваться кредитом на сумму не более 50% от накопленной суммы.

Это, во-первых подтолкнет самозанятое население делать регулярные отчисления, ведь чем больше накопишь, тем больше может взять деньги для расширения своего бизнеса, при этом не будет платить проценты. Также будет заинтересован в возврате, т.к. это его деньги. Это окажет положительное влияние для развития частного бизнеса в стране. Ведь многие государственные программы, рассчитанные для оказания финансовой поддержки частными предпринимателям финансируются через банки второго уровня, микрокредитные организации и др. финансовые организации. Но, юридическая служба этих финансовых структур обязаны минимизировать все риски, поэтому требуют залоговое обеспечение для получения льготных займов. Однако начинающим предпринимателям, особенно представителям малого бизнеса, которым требуются небольшие суммы до 200-300 тысяч тенге для начинания своего дела ставить под залог недвижимость и пройти, связанные с этим процедуры обременительны. Поэтому многие не участвуют в этих программах. При этом у нас огромная масса женщин, которые имеют желание заняться дома небольшим бизнесом, это пошив несложных изделий (напр. постельного белья), выпечка, лепка пельменей и много других малых проектов. Это женщины, которые находятся в декретных отпусках, женщины после 50 лет, которым трудно найти работу. Сегодня много объявлений о работе пестрят предложениями о работе в сетевых проектах. Но, проведенный мною опрос среди женщин показал, что их интересует более реальные работы, которыми они могли бы заниматься сидя дома, но отсутствие первоначального капитала не дает возможность начать свое дело.

Түйін

Бүгінгі күнге мемлекеттік қатысудың қосымша шаралары, әлеуметтік сақтандырудың жаңа пішіндерін және басқа да әлеуметтік жетілдіру шеңберінде абзал өмір жағдайын қамтамасыз ету пәрменді нысандарын ендіру негізінде ананы қорғау жүйесін ұлғайтуды ғылыми негіздеудің маңызы өте зор.

Сондықтан бұл мақала ана мүдделерін әлеуметтік қорғау жолдарын іздеуге арналған.

Summary

For today an enormous value has a scientific ground of expansion of the system of support maternity on the basis of additional measures of state participation, introduction of new charts of social security and another effective forms of providing of terms of deserving life within the framework of social modernisation. In this connection the article is devoted to the search of ways of social defence of interests of mothers.

ӘӨЖ 342.5;351/354

Б.Б. Калтаев

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

МЕМЛЕКЕТТІК АППАРАТТЫ ЖЕТІЛДІРУДЕГІ ШЕТЕЛ ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа

Ғылыми жұмыста мемлекеттік аппаратты жетілдірудегі шетелдік тәжірибенің жетістіктерін мысалға алынып отыр. Мемлекеттік аппаратты жетілдіруде шетелдік тәжірибе ретінде АҚШ, Ресей, Скандинавия елдерінің және тағы басқа мемлекеттердің осы салада жеткен жетістіктері баяндалды.

Кілттік сөз: Мемлекеттік аппарат – заңнамада бекітілген бірыңғай қағидалар мен билік бөлінісі негізінде құрылған және қажетті материалдық құндылықтармен қамтамасыз етілген мемлекеттік органдар жүйесі.

Мемлекеттік қызмет туралы сұрақтың түсінікті себептермен Аристотель, Платон, Аврелия, Кофуциядан Монтескье, Макиавелли, Ришелье, Бисмарк сияқты ежелгі уақыттан адамгершіліктің интеллектуалды басшыларының назарын аударды және басқа көптеген бізге жақын ойшылдарды толғандырды. Ол осы тарихтың өн бойында өз мағынасын жоғалтқан жоқ. Әр елде мемлекеттік теория әртүрлі орнады. Құдайға деген сүйеніштен қоғамдық келісімдер мен ұлттық дәстүрлерге, ранг туралы табельден қызметтегі эмтиханға дейін. Егер нәтижені бір ғана аффоризммен құрайтын болсақ, онда Бисмарттың сөздерін келтіруге болады: "Мемлекетті жұмақ жасау үшін жасамайды, оны өмірді тозаққа

айналдырмау үшін жасайды." Атап айтсақ, тура осы философиялық негізге демократиялық адамзаттық мемлекеттік аппараттың жұмысының тиімділігі мен қажеттілігіне арқа сүйейді. Шетелдік тәжірибелерден бүгінгі ресейлік іс-тәжірибелерде жүзеге асырылағн немесе жүзеге асырылатыны бағдарламалардың тек бөліктері немесе олардың үзінділері қолданылады. Масштабтың және масштабты және мәдени параметрлерді салыстырғанда ресей "ірі бөлікпен" тәжірибе ала алатын үш ел ғана бар – қазіргі Австралия, Канада және АҚШ. ол жақта да осындай жағымды тәжірибе бар.

Ресейдің ерекшелігі болып елдегі заңдар жүйесінің өте дамыған жағдайында бұл заңдар көп жағдайда мемлекеттің құрылымымен, адамдармен де, ұйымдармен де бұзылады. Теріс дөңгелек пайда болады: мемлекеттік қызмет тиімді емес – адамдары заңды тыңдамайды – шенеуліктер өз дегенін істейді – мемлекеттік қызмет тиімді емес.

Бұл жердегі басты мәселе, заңды тыңдамаушылық көпшілік сипатты алады. Осындай теріс дөңгелектің айырылуы және бұзушылықтың массасының қысқарылуы әдетте күнделікті тез табыспен және сирек болатын қатал қатты сөзді жазалардың тактикасымен шешіледі. Бұл үшін ең алдымен маңыздылық деңгейі, өзектілік, даму бетбұрысы және қоғамның қазіргі қабілеттері бойынша жүйелеу және саралау керек және қоғамның жаңа қабілеттер мен мемлекеттік қызметті жетілдірудің мәселелерін шешу керек. Бұл жерде әртүрлі мемлекеттік құрылымдар ерекшелігі қызметтерді атқарады, олардың бұзылу технологиясымен жетілдіру тәсілдері де ерекшеленеді. Мемлекеттік қызметті жетілдіру тәжірибесі негізінде арнайы әдебиеттерде берілген осы мәселелерді талқылаудың сараптамасы көрсеткендей келесі саясиландырылған аксиомалар жатады.

Бірінші аксиома - мемлекеттік қызметтің кез – келген реформасында осы мәселенің түпкілікті шешілуі (яғни идеалды мемлекеттік қызмет) мүмкін емес, бұл саладағы жетілдіру - бұл тұрақты өмірлік маңызды үрдіс, ол кез – келген мемлекеттің "денсаулығын" сақтау үшін қажетті, ол ұлттық ерекшеліктердің күшті әсерленген жалпы базаның негіздерінде жүзеге асырылады. Осы жерден тез арада қазіргі ресей жағдайында мәселелер болып мемлекеттік қызметтің өздігінің жетілмегенінен емес, осы жетіспеушіліктегі қанша шектен тыс сипаттың барлығы бар екендігі.

Екінші аксиома – шенеуліктер салмақты және тұрақтылықты қажет етеді. Олар асықпайтын реформаларда болса да, одан келеңсіз жағдайды жасау дұрыс емес және саяси жауапсыз және әділетті емес және тиімсіз. Бұл мағынада сыбайластықты жеке жемқорларға қарсы қуғын жолымен жасалған қазіргі әрекеттер мүмкін бе? Мүмкін, бірақ егер жеке қызметтің позициядағы сипатын, позициялар жиынтығын және осы позицияларды жалғастыратын үдерістерді өзгертпесе, онда осы позицияға келетін тамаша және адал жандар ер мінезді айдаһарлармен айдаһарлар - жемқор керемет айналып кетуі – бұл тек уақыт сұрағы.

Үшінші аксиома: мемлекеттік аппарат арзан болмайды, бірақ, мемлекеттік қызмет артық қаржыландыруда ешбір ел орындай алмайды. мемлекеттік қызметтің шығысының ыңғайлы сипаты – бұл бөлек және өте күрделі мәселе. Бұл жерде тек қана жоғарғы еңбекақылармен мемлекеттік қызметтің тиімділік мәселесін шешу мүмкін емес.

Төртінші аксиома көптеген мемлекеттердің ғасырлық тәжірибесімен өңделген – мемлекеттік орындаушы аппаратының тұрақты қызметкерлері, әскерлерге қатысты саясаттан тыс болуы керек, яғни ләжі болса, кәсіби шенеуліктер тиімді қоғамдық бақылауда саяси партияларға қатысудан саналы және ашық бастартысын. "Аппараттық қор" термині ресейлік саяси лексикадан бәріне қатысты қылмыстық – құқықтық соның ішінде өкіметте, саяси ұйымдарда және тұлғаларда. Бұл қазіргі уақыттағы төтенше міндеттердің бірі.

Бесінші аксиома – ешкі мен күзетшіге сенуге болмайды және қырыққабаттың әділ түрде бөлінуіне сенуге болмайды, яғни мемлекеттік қызметті жетілдіруде толығымен осы қызметке тапсыру. Бірақ оны қоғамда кім жүзеге асырады. алғашқы қарағанда бұл сұраққа тығырыққа тірейді. Бірақ әлемде нақты сыбайласқан және тиісті мемлекеттік қызметтер жеткілікті, оларда жетіспеушіліктен айырылмаған, бірақ бұл жетіспеушілік Австралия, Канада, АҚШ, Ұлы Британия, Жапония, Скандинавия және басқа елдердің деңгейінен төмен. Бұл тығырықтан шығу жолы – мемлекеттік қызметтің жетілдіруіне қоғамның барлық компоненттерін іске қосу керек, атап айтқанда топтың үш базалық қызметтік топтарды: жұмысшыларды, капиталистерді және шенеуліктерді. Бұл конониндік бөлу іргетастың роліне арқа сүйейді. Онда ойнайтын күш топтар экономикалық бастаманы (капиталды) құрайды, шын мәнінде еңбек етеді (жұмысшылар) және әлеуметтік экономикалық басқарудың ережелері басшылық жасайды (шенеуліктер).

Джон Адамсқа жалпы игілік ойлайтын және партияда тұратын, Конституцияның кепілдемесі ретінде сол жерде анықталатын әлеуметтік теңдік туралы айтатын президент туралы ой тиесілі. Сондықтан, қоғамдық үштік (шенеулік- капиталист - жұмысшы) пирамидаға айналады, оның әр қыры мемлекеттің тиімділігіне әсер етеді. осы жерден мемлекеттік қызметті жетілдіруді тұрақты негізде

қоғамның қызықтыратын компоненттері айналысу керек, президенттің беделін сақтаумен, олар үшін бұл бағыт ең басты болып табылады.

Бұл жерде бастамашының ролі тікелей президент бағынатын құрылымда жатыр: бақылаушы және жинақтаушы ролдері – арнайы қоғамдық ұйымдарда, ал атқарушы қызметтер мемлекеттік құрылымның өзінен құралатын тетіктерде мақсатталған қызметте бөлінеді. Бұдан бөлек, бастамасында барлық автономды мемлекетті құрылымдардан типтік схемалар негізінде жетілдіру шараларының жоспарын өңдеуді талап ету керек, ол орталықтан бөлінеді (ең басты түрде қосымша мәселелер бойынша). Бұл жоспарларда бәрінен бұрын мемлекеттік шенеуліктерді жалдаудағы тәртіпте орнын басатын және қайырымдылықты қамтамасыз етуге ерекше назар аудару керек. мынадай ережелердің де алынуы мүмкін, ол бойынша тұтқалы орындарға шенеуліктерді сақтайлау мерзімдері төртке бөлінбеуі керек, яғни бұл позиция өмірдің динамикасын президенттің мерзімімен келісімді болу керек.

Осы көзқарас тарапынан қолайлы деп саналған елдерде өкілеттілікті жүзеге асыратын тетіктер, (яғни мемлекеттік қызмет) аталған пирамиданың барлық бөліктерінің тұтастығына сүйенеді және ғасырлық ұлттық тәсілдер. Ресейдегі бұл мәселенің ең басты ерекшелігі болып шенеуліктердің шығатын маңызды байланыстар пирамиданың қалған қырларынан қоғамдық сенімсіздіктен сынды түрде әлсізденген. Сенімсізділік жоқ болған жағдайда аппаратты жетілдіру бойынша ешқандай шаралар тұрақты тиімділікке әкелмейді. Осыған сәйкес, іс – шаралардың маңызды алдыңғы тобы болып мемлекетке деген сенімділікті арттыру саясаты болуы керек, ал осы сенімділікке мемлекеттік қызметкерлерден жасалған бүлдірушілік өте қылмысты жаза деп хабарлануы керек, ал мемлекеттік аппараттың жақсы жұмыстарын белсенді түрде насихаттау керек. бұл шаралар осы бағыттағы басқа да қимылдарды қабылдау үшін қолайлы ортаны жасау керек.

Қандай да бір қолайлы орта болса да, барлық мүдделі тараптардың белсенді келісілген қималдары талап етіледі: капиталдың, президенттің, жұмысшылардың және шенеуліктердің өздерінің. Кәзіргі ресейдің ерекшелігі болып бұл мәселелердің жалпы және бөліктерде шектеуден тыс сипат алатындығы: элиталар жас және өздерінің стратегиялық мүдделерін терең көрсетуге әлі үйренбеген. Қызметкерлер социалистік кәсіподақтар мен сыбайластықтық қирауынан және жаңа кәсіподақтардың нарық экономикасы жағдайындағы тәжірибесінің жоқтығымен байланыспаған; президенттің институты жас және орыс дәстүрінде бәрінен бұрын сыңайлы – монархия деп қабылданады, ал ол теңдіктің, сенімділіктің, теңгерімділіктің кепілі ретінде және заң аясында және қоғамдық бақылауға сүйену керек, және ең соңында шенеуліктердің карьералық болашағы жоқ, сондықтан олар уақытша деп жұмыс істейді.

Өкінішке олай, бұл ерекшеліктер қысқа мерзімде байланысты түрде игерілмейді. Бірақ, мемлекеттік қызметті сауықтыру үшін бұндай байланыс қажет етілмейді.

Міндетті түрде екі – үш жылға стратегиялық Доктрина мен Бағдарлама жасау керек, ол атап айтқанда мемлекеттік қызмет мәселелерін шектен тыс тәртібінен толығымен қалыпты жағдайға келтіруге бағытталады, мемлекеттік аппараттың жұмыс істеу қабілетін қамтамасыз етуге кепілдеме беретін кемшіліктер бола берсін, ал бұзушылық болмайды. Бұл бағдарламада барлық мәселелерге бірден майдандық шабуылға орын жоқ – тұтқалы қауіптілікті міндетті түрде анықтау керек және шеттік радикалды жою қажет. Осы тектегі доктрина әртүрлі мамандықтағы және жастағы ғалымдар мен саяхатшылардың арнайы тобымен өте тез жазылуы мүмкін. Доктринаның беделі президенттің қол қоюымен артуы мүмкін.

Доктринаның мазмұны құндылықтарды қысқаша бейнелеу керек, елімізде айнымайтын тұрақты және Конституциялық болатын мемлекеттік қызметті жетілдірудің стратегиялық мақсаттарын бейнелеу керек.

Егер мемлекеттік қызметті ұйымдастырудың көкейтесті мәселесі туралы айтатын болсақ, онда келесі шешімдер міндетті түрде болу керек:

1. Азамат орындалатын өкіметке тек қана өз муниципалитетінде (бір терезенің нақты қағидасы) арқылы ғана хабарласуы керек.

2. Азамат өзі тұратын мекен – жайда ғана салықты төлеу керек – сонда ол өзінің муниципалитеттің жұмысына шынымен әсерін тигізе алады. (сәйкес ой Қазаннан "мемлекетті қайта құру керек немесе "өкімет" түсінігін өзгерту керек" – М.Рахманов)

Минимум бағдарламасы қоғамда хабарлану үшін және тез жүзеге асырылуы үшін толық жан – жақты негізде (саяси доктрина) және қоғамдық қолдауды талап етеді. қоғамдық қолдауды АҚШ президенті Б.Клинтон қолданғандарға сәйкес іс – шаралармен қамтамасыз етуге болады. АҚШ-тағы мемлекеттік басқарудағы реформасы тиімді және өте қысқа мерзімде өтті. Ол 1992-1993 жылдары басталды және Б.Клинтон мен А.Гор мемлекеттік басқару реформаларындағы қозғалысты қорғады. Олар "Жаңа Халықтық Басқарма" атты әйгілі әлемдік қозғалыстың бөлігі болып табылады (New Public Management, NPM). Бұл қозғалыстың АҚШ-тағы нұсқасы "қайта бейнеленген өкімет" деп аталады

(Reinventing government), ал реформаның ресми аты – "Өндірудің Ұлттық Шолуы" (National Performance Review, NPR). Клинтонның президенттік құжатына жауап ретінде 400 өкіметтік қызметкерлер АҚШ мықты коммерциялық компанияларының 40 атқарушы директорлармен кездесін мемлекетті басқарудың оң қағидаларын өңдеді.

Вице – президент А. Гор орындалған инновациялық бастамаларға арнайы сыйақы қолданды. Арнайы сыйлық – Hummer Award 10 000 қызметкерлерді қамтитын 900-ден астам топқа берілді.

Шын мәнінде NPR әнгіме басқарудың әкімшілікті қызметтерін қайта құру туралы жүреді. Бұл қайта құрудың саяси қызметтері (егер саясат ретінде стратегиялық мақсаттарға жетудің технологиясын түсінсек) қозғалған жоқ. АҚШ-тағы мемлекеттік қозғалысты қайта ұйымдастыруды басқарудың парадигмдерін ауыстыру деген ұранмен өтті. Қайта ұйымдастырудың нәтижесі болып әкімшілікті – мемлекеттік жүйенің жоғарғы ұйымдастырушылығы болып табылады, ол халықтарға қызмет көрсетуде экономиканың коммерциялық және коммерциялық емес секторларымен өзара іс – әрекеттерді қалыптастырылған болды.

Тұтқалы ой – "мемлекетті" аппаратты және атаулықтардың орнына халықтық, азаматтық қызметті құру. Бізде мемлекеттік қызмет деп аталатын барлық өркениетті әлемде қоғамдық (public administration) деп аталады. мемлекеттік қызмет ағылшын тілінде азаматтық (civil service) деп аталады. Маңызды сөздер: публикалық және мемлекеттік – демократиялық елдерде бұл әртүрлі заттар.

Минимум бағдарламасында азаматтардың және ұйымдардың бақылау және арбитраж органдарына баруына барынша оңайлатылған жағдай жасау керек және қауіпсіздігіне кепілдеме жасау керек. мынадай ережені кіргізуге де болады "мемлекеттік шенеулікке барған азаматтың мәселесі заңды бұзушылыққа соқтығысты", бұл бұзушылықтың түп тамырын тексеру мақсатында жеңілдетілген тәртіппен шешіледі. Халықтың санасына заңды бұзушылық пен заңды теріс мақсаттарда қолдануды жеткізудің сөзтасушылық емес, оның азаматтық патриоттық ардың ісі екенін міндетті түрде енгізу керек. Ресейде өкіметтің жұмысына деген бақылауды Қоғамдық палата қорғаушылары жүзеге асырылады. Швеция елінің тәжірибесіне сәйкес бұл бағытта омбудсмен қызметінің кеңею мүмкіндігі.

Ең күшті қоғамдық бақылаудың өзінде де тиімді мемлекеттік қызмет кәсіби шенеуліктерсіз мүмкін емес. Шенеуліктердің кәсіптілігі мемлекеттік қызметтің мамандарын дайындауда және қайта дайындауда мақсатты бағытталған жүйені талап етеді. ерекше назар – жастарды және мемлекетті қызметке алғаш келген жас адамдарды оқыту, тек солар ғана "ауысудың агенті" бола алады. Шенеуліктердің кәсіптілігінің екі аспектісі бар: операциялық және этикалық. Кадрды қайта дайындауда ұйымдастырылған жобаларды (құжаттың айналымы және контор технологиясының жетілуі) және жобаларды басқаруда оның тақырыптарына назар аударуы тиіс. Қызметкерлерді таныту және кәсіби дайындау үшін қашықтықта оқытудың көптеген құралдарын, жұмыс орнында оқытуды, қызметкерлердің оқудағы белсенділігін компьютермен хаттамаландыру тәсілдері, сонымен бірге оқудың дәлелдігі және сыйақы жүйелерін жапсарлаған өмірлік оқудың кезеңдік жинақталу кезеңдері. Өкіметтің атқарушы бұтағындағы қызметкерлердің этикалық жүріс – тұрыс стандарттарына тағы бір акцентті қосуға болады: олар өте толық және анық болу керек. бұл стандарттарда мемлекеттік қызметкерлерді полиэтиленді ортадағы ұйымдастыру мен қалыптасуы ерекше қабылдануы керек. Қоғамдық өмірдің талқыланған саласындағы жетілдіру жолындағы барлық іс- шаралар мақсатты бағытталған насихаттау мен білімнен қолдау табулары керек. Азаматтарға егер шенеулік тарапынан бұзушылық болған жағдайда не істеу керектігіне нұсқау беретін кітаптар мен журналдарды шығаруы мүмкін.

Берілген еңбек мемлекеттік қызметті жетілдіру туралы жалпы түсінік береді. Ең бастысы – реформа емес, жаңа жан – жақты, тұрақты әрекет жасайтын қоғамдық үдерістің қазіргі талаптары мен мүмкіндіктеріне сәйкес келетін жаңа қызметкерді құру, мемлекеттің қызметкерлері экономикалық және әлеуметтік тиімділікке және мемлекет қызметті өзін – өзі жетілдіруге айналдыру.

1. Негізінде қазіргі ресейдің президентінің осы жағдайы толығымен қолжетімді сияқты.

2. Мысалы, кез – келген мемлекеттік шенеуліктердің қызметі нысан мен құжаттарын қылмыс жасау үшін қолданып сотта өте маңызды ауыр жағдай ретінде қаралады.

3. Бұл құжаттың мазмұны мен өңдеу тәртібі – стандартты басқару жобасы деп басқарған мемлекеттік ерекшелігі бар жәй жинақты бағдарлама. Бұл жерде тұтқалы сұрақ болып елдің жоғарғы басшысының жеткілікті энергиясы мен саяси еріктілігінің іскерлігі, ал оның осындай көлемдегі басқарушы бағдарламаның ешқандай келешегі жоқ.

4. "Жаман заңдар, бірақ жақсы басқарушы шенеуліктер әлі де болады, бірақ жаман шенеуліктермен ешқандай заң көмектесе алмайды" Отто фон Бисмарк.

5. Үлгі ретінде АҚШ-та қолданған, кейіннен ресейдегі көпұлтты мәдениетке көшіріп алынған Standart of Ethical Conduct for Employees of the Executive Branch алуға болады.

Қорытындылай келгенде, жоғарыда айтылған ойлар еліміздің мемлекеттік аппаратының өзекті мәселелерін шешуге үлкен көмегін тигізеді. Алайда, біз осы мысалдарды Қазақстанға қаншалықты сәйкес келетінін білуіміз керек. Себебі, әрбір мемлекеттің мемлекеттік аппаратынан бөлек оның халқының мемлекеттік менталитетінде үлкен айырмашылықтар бар. Осы айырмашылықтар мемлекеттік билікті құруда үлкен рөл ойнайтынын ұмытпауымыз керек.

Әдебиеттер

1. К.ю.н. В.А.Гамза, Проблемы современного государственного управления в России. Материалы научного семинара. Выпуск 3 (8), 2007.
2. Вишневский А.Ф. Общая теория государства и права: курс лекций/ А.Ф. Вишневский.-2-е изд., испр. и доп.- Минск: Тесей, 2007.-352 с.
3. <https://sites.google.com/site/tgpotvety/home/gosudarstvennyj-apparat-ponatie-struktura-principy-organizacii-i-deatelnosti>

УДК 327.7

С.Калыбеков

ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ

Аннотация

В статье поднимаются некоторые проблемы обеспечения деятельности дипломатических представительств с точки зрения дипломатического права. Дается характеристика средств (иммунитетов и привилегий) дипломатической защиты помещений представительств, их архивов, документов, почты, личного багажа, личности сотрудников.

Ключевые слова: право; защита; средства; иммунитет; неприкосновенность.

Прежде всего необходимо обратить внимание на определение дипломатии, как таковой. В литературе имеется много разных определений понятия «дипломатия». Известный английский теоретик дипломатической службы Г.Никольсон дает такое толкование: «Дипломатия – это ведение международных отношений посредством переговоров, метод, при помощи которого эти отношения регулируются и ведутся послами и посланниками, работа или искусство дипломата». Не менее известный автор книг по дипломатии Э.Стоу предложил следующее определение: «Дипломатия есть применение ума и такта к ведению официальных сношений между правительствами независимых государств, а еще короче – ведение дел между государствами с помощью мирных средств». Видный российский дипломат и ученый В.И.Попов применил собственную формулировку: «Дипломатия – это наука международных отношений и искусство ведения переговоров руководителями государств и правительств и специальными органами внешних сношений: министерствами иностранных дел, дипломатическими представительствами, участие дипломатов в определении курса внешней политики страны и ее проведении в жизнь мирными средствами. Главная ее цель и задача – защита интересов государства и его граждан». В то же время другой известный российский дипломат Ю.В.Дубинин определил дипломатию как «многотрудную, кропотливую работу по созданию как можно более благоприятных условий участия страны в жизни международного сообщества». Английский дипломат и политик Д.Купер указал, что «дело дипломатии – в реализации политики, тогда как искусство дипломатии – в способе ее реализации».

Официальное представительство государств на международной арене осуществляется через их официальные органы внешних сношений. Дипломатическое право в широком значении – это отрасль международного права, представляющая собой совокупность норм, регламентирующих статус и функции официальных, т.е. выступающих от имени всего государства как такового органов внешних сношений. Система дипломатического права соответствует основным формам современной дипломатии: двусторонней дипломатии, осуществляемой через дипломатические представительства или через специальные миссии, и многосторонней дипломатии, осуществляемой делегациями на международных конференциях и сессиях органов международных организаций, а также постоянными представительствами государств при международных организациях.

Одной из задач системы дипломатического права является обеспечение нормальной деятельности официальных представительств государств, в том числе через средства дипломатической защиты. К таким средствам относятся предусмотренные иммунитеты дипломатического представительства и его сотрудников.

В соответствии с Венской конвенцией 1961 года иммунитеты предоставляются не для выгод отдельных лиц, а для обеспечения эффективного осуществления функций дипломатических представительств как органов, представляющих государства.

Помещения представительств, их архивы, документы неприкосновенны. Власти государства пребывания не могут вступить в эти помещения иначе, как с согласия главы представительства, и обязаны принимать все надлежащие меры для их защиты от всякого вторжения или нанесения ущерба. Они пользуются иммунитетом от обыска, реквизиции и исполнительных действий. Аналогичным иммунитетом пользуются их средства передвижения.

Одним из наиболее распространенных видов связи дипломатического представительства со своим центром и другими представительствами своего государства является дипломатическая почта. Венская конвенция 1961 года предусматривает доставку дипломатической почты дипломатическими курьерами (штатными) и бескурьерную (с помощью командира воздушного судна, который правами дипломатического курьера не пользуется). На практике бескурьерная доставка осуществляется также с помощью капитана морского судна и на основании соглашений между заинтересованными государствами через обычные каналы связи (почтовые ведомства). Во всех случаях, кроме последнего, дипломатическая почта пользуется абсолютной неприкосновенностью и не ограничена весом или количеством мест.

Личный багаж дипломатического работника или члена его семьи пользуется неприкосновенностью. Правда, Венская конвенция 1961 года предусматривает, что он может быть досмотрен в присутствии заинтересованного лица или его представителя, если есть серьезные основания полагать, что он содержит предметы, запрещенные к ввозу или вывозу. Практика уточнила это положение: если принято решение о досмотре, но ничего запрещенного к ввозу или вывозу не обнаружено, у дипломата появляются основания для принесения протеста по поводу нарушения неприкосновенности его личного багажа, так как власти, производившие досмотр, не смогли доказать, что у них были для этого серьезные основания.

В настоящее время в аэропортах большинства стран со ссылкой на мероприятия по борьбе с терроризмом и необходимость обеспечения безопасности гражданской авиации производится досмотр багажа дипломатов и членов их семей и даже личный досмотр, что выпадает из сферы регулирования Венской конвенции 1961 года, и, фактически, представляет собой пробел в данной области права внешних сношений.

Необходимо отметить, что член семьи дипломата, являющийся гражданином государства пребывания, дипломатическими иммунитетами и привилегиями не пользуется.

Что касается иммунитетов и привилегий сотрудников представительств, то их объем различен для членов дипломатического персонала, административно-технического персонала и обслуживающего персонала представительства.

Члены дипломатического персонала представительства пользуются привилегиями и иммунитетом в полном объеме. Личность дипломатического агента неприкосновенна. Он не подлежит аресту или задержанию в какой бы то ни было форме. Государство пребывания обязано относиться к нему с должным уважением и принимать все надлежащие меры для предупреждения каких-либо посягательств на его личную свободу или достоинство.

В ст.21 указанной Конвенции предусматривается, что глава государства, возглавляющий специальную миссию, а также глава правительства, министр иностранных дел и другие лица высокого ранга, участвующие в специальной миссии, пользуются в принимающем государстве или третьем государстве привилегиями и иммунитетами, которые признаются за ними международным правом. Практически Конвенция оставляет регулирование международных отношений, возникающих в связи с выездом указанных лиц в составе специальных миссий, за международным обычаем.

Четких границ иммунитетов и привилегий глав государств и иных лиц высокого ранга, входящих в состав специальных миссий или возглавляющих их, международный обычай не устанавливает. Конкретизация соответствующих вопросов, особенно в протокольной области, осуществляется путем согласования между заинтересованными сторонами.

Можно констатировать, что указанные лица в подобных ситуациях обладают практически полным иммунитетом не только от уголовной, но также от гражданской и административной юрисдикции.

Таможенные привилегии тоже, судя по практике, предоставляются указанным лицам в полном объеме, хотя до настоящего времени спорным остается вопрос о том, делается ли это на основании международного обычая или из вежливости.

В тех случаях, когда в составе специальных миссий дипломатического характера лица высокого ранга не присутствуют, статус этих миссий в принципе аналогичен статусу соответствующих категорий персонала дипломатического представительства.

Функции специальной миссии, ее состав, иммунитеты и привилегии связаны с задачами, которые перед ней поставлены. Указанные вопросы обычно согласовываются между заинтересованными государствами. Эта практика и получила отражение в Конвенции о специальных миссиях 1969 года.

Вместе с тем в Конвенции закреплены отдельные неоправданные ограничения иммунитетов и привилегий специальных миссий. В частности, ст.25, предусматривающей неприкосновенность помещений, занимаемых специальной миссией, допускается вступление в эти помещения представителей местных властей в случае пожара или иного стихийного бедствия по существу без согласия главы миссии или главы соответствующего постоянного дипломатического представительства. Именно это положение явилось одной из основных причин, по которым Советский Союз в свое время не подписал эту Конвенцию.

Для того чтобы международная организация могла нормально функционировать, она должна пользоваться определенными привилегиями и иммунитетами. Представители государств – членов международной организации и ее должностные лица также должны пользоваться привилегиями и иммунитетами, необходимыми для выполнения ими своих функций.

Эти положения, нашедшие отражение в ст.104 и 105 Устава ООН, а также в учредительных документах ряда других международных организаций, считаются в настоящее время общепризнанными.

Иммунитет представителей государств в международных организациях значительно шире, полнее, чем иммунитет должностных лиц организаций. По существу он аналогичен дипломатическому, что имеет под собой серьезные основания. Главным здесь является то, что, как и в случае с дипломатическими представителями, в основе иммунитетов и привилегий представителей государств в международных организациях и в органах этих организаций находится прежде всего право государств на международное представительство. Отсюда и необходимость обладания этой категорией представителей максимально возможными привилегиями и иммунитетами, приближающимися к дипломатическим или аналогичным им.

Литература

1. Блищенко И.П. Дипломатическое право – М., 1990.
2. Курс международного права. В семи томах . Т.4. – М., 1990.
3. Демин Ю.Г. Статус дипломатических представительств и их персонала. Учебное пособие – М., 1995.
4. Международное право: Учебник / Под ред. А.А.Ковалева, С.В.Черниченко – М.: Изд-во Омега – Л. 2006.

Summary

In the article some problems of providing functions of diplomatic missions in terms of diplomatic law are raised. The characteristic means (privileges and immunities) of diplomatic protection missions, their archives, documents, mail, personal baggage, individual employees is given.
Keywords: right, protection, means, immunity, integrity.

Касенов Н.М.

Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет

АДАМ МЕН АЗАМАТТЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ, БОСТАНДЫҚТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ ЖҮЙЕСІ

Аңдатпа:

Бұл мақалады құқықтық мемлекет құрудағы адам құқықтарының конституциялық негіздері қарастырылған

Кілттік сөзер: конституция, құқық, адам, азамат, заң, бостандық

Жеке адамның Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясында орнықтырылған құқықтық мәртебесі адамдар мен азаматтардың құқықтары тұжырымдамасына негізделген және халықаралық-құқықтық құжаттардың негізгі қағидаларынан туындайды.

Қазіргі заманғы халықаралық құқықта адам құқына қатысты тұтастай құқықтық актілер кешені қалыптасты. Халықаралық құқық нормалары нақты мемлекеттегі адам құқын тікелей реттемейді. БҰҰ Жарғысы (1-баптың 3-тармағы) мемлекеттерді олардың аумағында тұратын барлық адамдардың, қандай да болсын кемсітуге жол берместен негізгі құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге міндеттейді. БҰҰ шеңберінде осы мәселе бойынша: «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы» (1948 ж.), «Адамдардың экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтары туралы», «Адамдардың азаматтық және саяси құқықтары туралы» (1966), «Балалар құқы декларациясы» (1959 ж.), «Әйелдердің саяси құқы туралы конвенция» (1954 ж.), және басқа бірқатар құжаттар қабылданды.

Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясы (1995ж.) азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын нығайта отырып, халықаралық актілердің нормалары мен принциптеріне сүйенеді. Аталған және басқа халықаралық актілер мынадай негізгі құқықтар мен бостандықтарды жариялайды: кез келген адам өмір сүруге, бостандыққа және жеке басына қол сұғылмауына құқылы; ешкім де азапталмауы, қадір-қасиетін кемсітетіндей көз алартушылыққа және жазаға ұшырамауы тиіс; барлық адамдар заң алдында тең, заңмен тең дәрежеде қорғалуға құқылы; кез келген адам тұратын орнын мемлекет шегінде еркін алмастыруға және таңдауға құқылы; кез келген адам өзінің, отбасының және басқаларының денсаулығын және тұрмыс жағдайын қолдауға қажетті өмірлік деңгейде еңбек етуге, білім алуға, дем алуға құқылы. Халықаралық-құқықтық құжаттар адам құқы мен бостандығын ең жоғары құндылық деп таниды.

Қазақстан Республикасының Конституциясы адам құқы туралы халықаралық құжаттардың негізгі идеялары мен қағидаларын қабылдады және оны мемлекеттің өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып нығайтты. Конституцияда мемлекеттің адамға және азаматқа қатынасы туралы қағида орнықтырылды. «Адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған орай анықталады» (12-бап, 2-тармақ). Бұл адамның табиғи құқын мемлекеттің тануы және бастау алар қайнар көзі болып табылады және Конституцияның «Адам және азамат» деген II тарауының мазмұнын белгілейді. Мұнда адам құқымен бірге азаматтың да құқы мен міндеті туралы айтылады. «Республиканың азаматы өзінің азаматтығына орай құқықтарға ие болып, міндеттер атқарады» (12-бап, 3-тармақ). Сөйтіп, аталған бөлімде Қазақстанның конституциялық заң тарихында бірінші рет азаматтардың құқықтары мен міндеттерімен бірге «адам құқы» ұғымы бірінші рет танылды. Сөз жоқ, «адам құқы» мен «азамат құқы» ұғымы бір-біріне жақын және табиғи түрде ұштасқан ұғымдар. Азамат деген – адам. Сондықтан, адамға қатыстының бәрі де азаматқа да қатысты. Адамға тумысынан жазылған, абсолютті деп танылған және олардан ешкім айыра алмайтын құқық пен бостандық Қазақстан Республикасының азаматына да тән. Сонымен бірге табиғи құқықтар мен бостандықтар шетел азаматтарына және азаматтығы жоқтарға да берілген.

Алайда «азаматтық құқығы» азаматтың құқынан ерекшеленеді, өйткені мемлекет азаматқа мейлінше кең құқықтар мен бостандықтар беріп, мемлекеттің өз азаматтарына деген ерекше қатынастарына орай оған айрықша міндет жүктейді. Міне, осы негізде Қазақстан Республикасының Конституциясы жеке тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын қалыптастырады. Егер құқықтар, бостандықтар мен міндеттер баршаға қатысты болса, онда «барлығы», «адам», «әркім», «ешкім де емес» деген терминдер қолданылады. Егер де құқықтар, бостандықтар мен міндеттер тек Қазақстан Республикасы азаматтарына қатысты болса, онда ол тура көрсетіледі. 13-бапта: «Әркімнің құқық субъектісі ретінде танылуына құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын, қажетті

қорғанысты қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға хақылы» делінген. 14-бапта: «Заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең» екендігі айтылады. 17-бапты былай жазылған: «Ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды». Сонымен бірге, әңгіме тек азаматтардың құқықтары мен бостандықтары туралы болса, онда бұған айрықша мән беріледі. Өйткені Қазақстан Республикасының азаматын ешқандай жағдайда азаматтығынан, өзінің азаматтығын өзгерту құқынан айыруға, сондай-ақ оны Қазақстаннан тыс жерлерге аластауға болмайды (10-баптың 2-тармағы). Конституцияда республика азаматының әскери қызметті өтеудегі міндеті айрықша атап көрсетілді (36-бап) және т.б. қазақстан Республикасының Конституциясы бойынша, шетел азаматтары және азаматтығы жоқ адамдар – адамдардың арнаулы мәртебені иеленген ерекше тобы. Айталық, Конституцияның 12-бабында айтылғандай, Конституцияда, заңдарда және халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар үшін белгіленген құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ міндеттер атқарады.

Қазақстан Республикасының Конституциясы адам және азамат құқығын негіздеріне оларды нығайтатын және олардың құқықтық мәртебесінің жүзеге асырылуына ықпал ететіндей негіз боларлық принциптерді жинақтайды. Мұндай принциптердің қатарына мыналар жатады:

Адам құқы мен бостандығының айнымастығы. Табиғи танылған құқық мемлекеттің сыйы емес. Ол оны тек таниды, атайды және олардың жүзеге асырылуына, сақталуына кепілдік жасайды. Не мемлекеттің, не оның органдарының, не лауазымды адамдарының, заңмен көзделгеннен өзге жағдайда, одан айыруына, шектеулі құқы жоқ!

Конституция құқықтар мен бостандықтарды теріс пайдалануға тыйым салады. Адамның және азаматтың бірінің құқықтары мен бостандықтарының жүзеге асырылуы екіншісінің құқықтары мен бостандықтарын бұзбауы, конституциялық құрылысқа және қоғамдық ізгілікке нұқсан келтірмеуі тиіс екендігі Конституцияда анық жазылған. Әр адам мен азаматтың құқы мен бостандығының теңдігі бұған олардың бәрінің де иелігін білдіреді. Әрине, адам құқы мен бостандығын екінші біреу (біреулер) бұзған жағдайда заңды қорғау, басқа адамдардың құқын, бостандығын, ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеу жөніндегі міндеттеме бұзылғандықтан, заң кепілдігі күшіне енеді.

Конституциялық құқық пен бостандықтың заңсыз шектелуіне тыйым салынады. Сонымен бірге Конституция шектеудің шегі мен негізін де көрсетеді. Біріншіден, адам мен азаматтың құқы мен бостандығын тек заң ғана шектеуі мүмкін. Бұл заңға сәйкес нормативтік-құқықтық актілер арқылы (Президенттің нормативтік жарлықтарымен, Үкіметтің қаулысымен, министрліктердің, мемлекеттік комитеттердің, жергілікті өкілетті және атқару органдарының нормативті актілерімен) адам мен азаматтың құқы мен бостандығын шектеуге болмайтындығын білдіреді. Екіншіден, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты сақтау, қоғамдық тәртіпті, адам құқы мен бостандығын, халықтардың денсаулығы мен ізеттілігін қорғау үшін қажеттілік деңгейінде шектелуі мүмкін. Бұл арада әңгіме, шын мәнінде адам мен азамат құқы мен бостандығы шектеуден гөрі, мемлекет пен адамның мүддесін жекелеген адамдар тарапынан болуы мүмкін қол сұғушылықтан қорғау туралы болып отыр. Үшіншіден, азамат саяси құқықтар мен бостандықтарды шексіз пайдалана алады. Конституция саяси себептер бойынша адамдардың құқы мен бостандығын қандай да бір шектеуге жол бермейтіндігін анық көрсеткен. Конституция қағидасының тағы да бір құндылығы осында. Демек, саяси тұрғыдағы себеппен азаматтың құқы мен бостандығын шектеуге болмайды. Әңгіме, бұл арада, адам мен азаматтың саяси, әлеуметтік, экономикалық жеке құқықтары мен бостандықтары туралы болып отыр. Конституцияда қайсысы екендігі нақты көрсетілді. Ол азаматтың тең бостандығынан азаматтықтың қандай негізде алынғанына қарамастан, азаматтығын айыруға болмайтын азаматтыққа қатысты (10-бап). Мемлекет өз шегінде өз азаматтарын қорғауға және қорғаушылыққа кепілдік береді және оны мұндай қорғаушылықтан ешкім айыра алмайды. Мұндай шектеусіз құқыққа құқықтық, субъектілік, сотарқылы қорғалу құқығы, заң және сот алдында теңдік, өмір сүру құқығы (13,14,15-баптар), адамның жеке басының бостандығы (16-баптың 1-тармағы), адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмаушылық (17-бап), ана тілін пайдалану құқығы (19-бап), ар-ождан бостандығы құқығы (22-бап), меншікке кепілдік құқығы (26-бап, 2-тармақ) жатады.

Адам мен азаматтың құқы мен бостандығының тікелей қолданылуы принцип ретінде онымен өзінің құқығы мен бостандығын пайдалану мүмкіндігі мен ақиқаттығын білдіреді. Мемлекеттік патернализм тұрғындардың қорғалуы төмен қабатымен қамқорлықты шектеген жағдайда қабілетті адамның өзі заңда көзделген ережелер мен кепілдікке сүйене отырып, өзінің құқы мен бостандығын жүзеге асыруға өзі қамқоршы болуы тиіс. Конституцияда әркімнің білікті заң көмегін алуға құқығы бар екендігі жазылған. Заңда көзделген жағдайларда, заң көмегі тегін көрсетіледі.

Олардың тең құқылығы адам мен азаматтың құқықтық мәртебесінің маңызды принципі болып табылады. Конституцияда осы принцип адам мен азаматтың қызмет өмірінің барлық салаларына орай

орнықтырылды. Айталық, заң мен сот алдында бәрі де тең. Бұл заң талабының баршаға бірдей міндеттілік екенін, заң ережелерін бұзғаны үшін бәрінің де бір деңгейде жауапты екендігін білдіреді. Сот алдында бәрі де тең. Ол адам мен азаматтың жағдайының қандайлығына (лауазымына, мүліктік жағдайына, ұлтына, жынысына, тағы басқаларына) қарамастан, сот бәріне де бірдей деңгейде қызмет етеді.

Сонымен бірге сот істі қараған кезде адамдардың жағдайларын, ерекшеліктерін емес, тек Конституцияны және заңды ғана басшылыққа алуы тиіс. Адам мен азаматтың теңдігі конституциялық құқық пен бостандықтың ешқандай кемсітушілікке жол берместен, барлығына бір деңгейде қолданылуы тиістігін танудан да көрінеді. Тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды (14-баптың, 2-тармағы).

Заңдар мен өзге де құқықтық нормативтік актілердің адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарының мазмұны мен қолданылуын қамтамасыз ету принципі. Бұл Конституцияда жарияланған адам құқығы мен бостандығы осы құқық пен бостандықты жүзеге асыру жағдайы мен тәртібін белгілейтін заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу және қабылдау кезінде еңбасты негізге алынатындығын білдіреді.

Құқықтың, бостандықтың және міндеттіліктің бірлігі, бөлінбестігі адам мен азаматтың құқықтық мәртебесінің басты принципі болып табылады. Әркім де Конституцияны және Қазақстан Республикасының заңдарын сақтауы тиіс. Әр адам мен азамат адамдардың қауымдастығында өмір сүреді. Адамдар құқықтар мен бостандықтарды тең иеленіп қана қоймайды, сондай-ақ бір-біріне, қоғамға, мемлекетке қатынастары бойынша оларға бірдей міндеттілік жүктеледі.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995ж., 2007жылғы 21 мамырдағы № 254-III Заңымен енгізілген өзгертулер
2. Назарбаев Н.А. Казахстан – 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента страны народу Казахстана. – Алматы, 1998. – 112 с.
3. Жетписбаев Б.А. Теоретические проблемы административно-правового принуждения в Республике Казахстан: дисс... д-ра юрид. наук: 12.00.02. – Алматы, 2006. – 282 с.

Резюме

В этой статье рассматриваются конституционные права человека и граждан и проблемы их осуществления

Summary

Constitutional rights of people and citizens and problems of their realizing are considered in this article

УДК 347.7

Кожамкулова Ж. А.

ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Аннотация: В статье раскрывается понятие международно-правовой ответственности; поднимаются проблемы ответственности международных организаций, в том числе историко-правовые аспекты. Показаны особенности политической и материальной ответственности, их основания, особенности возмещения различного вида ущерба.

Ключевые слова: ответственность; организация; государство; договор; нарушение; ущерб.

Сегодня аксиоматично возрастание роли международного права и международных организаций в решении многих проблем современности. Но также возрастает и их ответственность.

В этом контексте необходимо отметить, что международно – правовая ответственность понимается как юридическая обязанность правонарушителя ликвидировать последствия вреда, причиненного другому субъекту международного права в результате нарушения международно-

правового обязательства, или обязанность возместить вред, причиненный правомерными действиями, если это предусмотрено договором.

Международно-правовая ответственность является необходимым юридическим механизмом обеспечения соблюдения международно-правовых норм. Данный механизм является регулятором международно-правовых отношений.

Международно-правовая ответственность является общим институтом для международного права, нормы данного института обеспечивают соблюдение правопорядка во всех областях международных отношений. Статьи 39, 41 и 42 Устава ООН устанавливают процедуры реализации ответственности за совершение международных преступлений против международного мира и безопасности.

Международно-правовая ответственность наступает при наличии оснований ответственности. Основания международной ответственности подразделяются на юридические и фактические.

Юридические основания – это совокупность международно-правовых актов в соответствии с которыми определенные действия, поведение субъектов международного права квалифицируются как международное правонарушение. Фактические основания – это деяния, за которые наступает международно-правовая ответственность. Неправомерные деяния выступают в форме действия или бездействия. Элементами международно-правовой ответственности являются субъект и противоправное поведение.

Субъектами международно-правовой ответственности являются субъекты международного права. Ответственность за международно-противоправные деяния, совершенные органами государства, расценивается как ответственность за деяния государства независимо от того, какие функции выполняли эти органы. Государство также несет ответственность за непринятие мер против правонарушений, находящихся под его юрисдикцией.

Противоправность поведения понимается как возникшее противоречие между международно-правовой нормой и деянием государства. Противоправность выражается в нарушении любого международного обязательства государством в форме действия или бездействия.

В результате противоправного деяния государство причиняет ущерб кому-либо. Ущерб может быть материальным и нематериальным. При совершении международно-противоправного деяния государство проявляет свою волю, которая носит неправомерный, т.е. виновный характер.

Для наступления ответственности необходима причинная связь между противоправным деянием и причиненным ущербом.

Международно-правовая ответственность – один из старейших институтов международного права, сложившихся на базе обычно-правовых норм. Видами международно-правовой ответственности являются политическая и материальная ответственность.

Особую актуальность приобретают вопросы об ответственности международных (межправительственных) организаций. В принципе ответственность международная организация может нести, если она согласно ее учредительному документу обладает в тех или иных пределах правом выступать в межгосударственных отношениях от собственного имени, т.е. обладает определенной международной правоспособностью, являясь тем самым субъектом международного права. Если международная организация не обладает международной правосубъектностью и ее решения принимаются от имени государств – членов, то вопрос может ставиться только об ответственности этих государств в случае совершения ими международного правонарушения с использованием механизма данной организации. Очевидно, такой подход был бы оправдан в отношении бомбардировок Югославии в 1999 году силами государств – членов НАТО.

Впервые ответственность международных организаций была установлена Договором 1967 года о принципах деятельности государств по исследованию и использованию космического пространства, включая Луну и другие небесные тела. Статья 6 договора гласит: «В случае деятельности в космическом пространстве, включая Луну и другие небесные тела, международные организации ответственность за выполнение настоящего договора несут, наряду с международной организацией, и участвующие в ней государства – участники договора».

Об ответственности международной организации говорится и в статье 6 Соглашения о спасании космонавтов, возвращении космонавтов, возвращении объектов, запущенных в космическое пространство, от 22 апреля 1968 года: «...международная межправительственная организация ответственна за запуск..., при условии, что эта международная организация заявляет о принятии его прав и обязанностей, предусмотренных в настоящем Соглашении...».

Ответственность международных организаций может носить как материальный, так и политический характер.

Политическая ответственность субъекта международного права возникает в результате нарушения им какой-либо международно-правовой обязанности – принципа международного права, договорной нормы.

Материальная ответственность субъекта международного права возникает в двух случаях: когда правонарушение повлекло материальный ущерб и когда ущерб возник без нарушения нормы права, но его возмещение предусмотрено, тем не менее, специальным международным договором.

Ответственность международных организаций основывается на их правосубъектности и непосредственно из нее вытекает. Она не тождественна ответственности государств и имеет ряд особенностей. Вопрос об ответственности международных организаций получил отражение в некоторых международных договорах. Так, в договорах об исследовании и использовании космического пространства устанавливается ответственность международных организаций, осуществляющих космическую деятельность, за ущерб, причиненный этой деятельностью (Договор о принципах деятельности государств по исследованию и использованию космического пространства, включая Луну и другие небесные тела, 1967 года; Конвенция о международной ответственности за ущерб, причиненный космическими объектами, 1972 года).

Ответственность международных организаций устанавливается также в конвенциях об ответственности за ядерный ущерб в тех случаях, когда международные организации выступают в качестве операторов ядерных установок или операторов ядерных судов (Венская конвенция о гражданской ответственности за ядерный ущерб 1963 года; Брюссельская конвенция об ответственности операторов ядерных судов 1962 года).

Ответственность международных организаций возникает из нарушения ими международных обязательств, вытекающих из договоров и других источников международного права.

В юридической литературе приводятся конкретные примеры правонарушений, вызывающие ответственность международных организаций: нарушение международной организацией и ее должностными лицами положений учредительных актов; ущерб, причиненный ее действиями государствам, другим международным организациям, юридическим и физическим лицам, включая собственных служащих; нарушение внутренних законов страны, где размещается международная организация или осуществляется ее деятельность, и другие. Ответственность международной организации наступает при правонарушении независимо от того, нарушены ли ею (ее органами или должностными лицами) нормы международного права, нормы внутреннего права международных организаций или нормы внутригосударственного права.

Международные организации могут нести как материальную, так и политическую ответственность.

В случае материальной ответственности международных организаций следует исходить из того, что их средства складываются из взносов государств-членов. В практике существует тенденция сочетания материальной ответственности международной организации и государств. Здесь возможны два варианта: 1) установление солидарной ответственности организации и государств-членов; 2) установление ответственности самой организации. В первом случае претензии об ответственности могут быть предъявлены как государствам-членам, так и организации. Во втором случае претензии предъявляются только организации, которая сама решает вопрос о распределении бремени ответственности между своими членами.

Вопрос о политических формах ответственности международных организаций мало разработан. Существует точка зрения, что здесь допустимы любые формы, не противоречащие специфике международных организаций, начиная от лишения их некоторых прав и обязанностей и кончая их ликвидацией.

Международная организация несет ответственность за противоправные действия своих исполнительных органов и персонала. Так, в практике проведения операций по поддержанию мира ООН заключала соглашения с государствами, на территории которых проводились такие операции, о возмещении ущерба, причиненного гражданам этих государств и их имуществу действиями военного персонала и вооруженных сил ООН.

В проблеме ответственности международных организаций выделяются вопросы, относящиеся к возмещению ущерба лицам, состоящим на службе в международной организации. Международные организации несут ответственность за обеспечение условий труда и быта, которые оговорены в контрактах и определены в решениях, касающихся положения персонала.

Литература

1. Крылов Н.Б. Правотворческая деятельность международных организаций. – М., 1988.
2. Кривчикова Э.С. Основы теории права международных организаций. – М., 1986.

3. Международное право: Учебник / Под ред. А.А.Ковалева, С.В.Черниченко – М.: Изд-во Омега-Л., 2006.
4. Колосов Ю.М. Ответственность в международном праве. – М., 1975.
5. Ушаков Н.А. Основания международной ответственности. – М., 1983.

Summary

The article is devoted to the concept of international legal responsibility; it raises the problems of international organizations responsibility, including the historical and legal aspects. The features of the political and financial responsibility, their bases and compensation features of various damage types are discussed.

УДК215.3124

Кусаинова А.О., Бегалиев Т.
ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант РСИУ

**СООТНОШЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО И ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВА:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ**

Аннотация: Вопрос соотношения международного и внутригосударственного права долгое время не являлся ключевым в юриспруденции, поскольку изначально международное право («право народов») в течение столетий не воспринималось как особая система права, принципиально отличающаяся от иных источников права. Следует помнить, что в средневековье и новое время не только право народов регулировало международные отношения в Европе. Так, известный английский юрист У. Блэкстон в своих «Комментариях» помимо международного права выделял следующие отрасли права: естественное, божественное, римское, каноническое, торговое, морское, которые также регулировали международные отношения и дополняли английское общее, статутное право и право справедливости. [1] Правовое регулирование касалось прав и обязанностей индивидов, а не государств.

Ключевые слова: транснациональность, содружество, реализация.

Вопрос о соотношении международного и внутригосударственного права возникает при выборе между внутригосударственным и международно-правовым регулированием, когда имеются различия в международном и внутригосударственном регламентировании одних и тех же правоотношений. В настоящее время трудно назвать такие общественные отношения, которые входили бы исключительно в компетенцию государств. Границы сфер международного и внутригосударственного права, публичного и частного права становятся все менее и менее четкими, что является следствием транснациональности мирохозяйственных связей, взаимозависимости капитала и политической власти. Все чаще международное право непосредственно применяется физическими лицами, корпорациями, органами государственной власти (субъектами внутригосударственного права) в отношениях между собой. Проблема разрешения коллизий международного и внутригосударственного права имеет большое практическое значение.

Признание того, что международное, морское, торговое право и другие отрасли права устанавливали права и обязанности для индивидов, исключало теории о невозможности непосредственного действия их норм. Поэтому первой доктриной соотношения международного и внутригосударственного права, получившей распространение в XVIII в., стала доктрина инкорпорации (incorporatio — лат. «включение»), которую авторитетно поддерживали выдающиеся британские юристы Мэнсфилд и Блэкстон. В соответствии с данной теорией нормы международного права составляли часть права страны и непосредственно применялись субъектами национального права, обеспечивались национальными средствами правовой защиты и принуждением. Эта доктрина, несмотря на давность происхождения, и по сей день продолжает применяться в отношении международного обычного права в государствах Британского Содружества и Соединенных Штатах Америки.[2, с.4]

Теория трансформации. Появление и реализация на практике теории разделения властей привело к появлению в Великобритании в первой половине XIX в. теории трансформации. В Великобритании, как и в большинстве других стран Британского Содружества, заключение и ратификация

международных договоров составляет прерогативу монарха. Таким образом, монарх может создавать обязательства для государства без ведома на то парламента, что недопустимо с точки зрения принципа верховенства закона и принадлежности верховной власти парламенту. Решением этой проблемы на национальном уровне и стала теория трансформации, согласно которой международные соглашения не могут непосредственно действовать на территории государства. Для того чтобы положения международных актов были выполнены, необходимо, чтобы парламент издал специальный акт имплементации (enabling legislation), т. е. трансформировал содержание международного акта во внутреннее право.

Дуализм. В 1899 г. видный немецкий ученый Г. Трипель издал монографию «Международное и внутригосударственное право», в которой изложил теорию дуализма. Трипель писал:

Международное и внутригосударственное право суть не только различные отрасли права, но и различные правопорядки. Это два круга, которые тесно соприкасаются, но никогда не пересекаются.[3]

Ученый выделил два основных отличия между этими правопорядками: 1) субъектами внутригосударственного права являются индивиды, в то время как субъектами международного права являются только государства; 2) источником внутригосударственного права является сама воля государства, в то время как источником международного права — общая воля государств.

Поскольку международное право регулирует поведение не индивидов, а государств, оно не является самодостаточной правовой системой. Государства не имеют ни души, ни способности формировать и выражать самостоятельную волю; они являются «абстрактными» структурами, действующими через индивидов... Индивиды являются субъектами национальных правовых систем, самостоятельно определяющих процедуры избрания или назначения государственных чиновников и автономно устанавливающих круг их деятельности и полномочий. В этой сфере международное право должно подчиниться (must bow) внутренним властям. Поэтому... международное право не может функционировать без постоянной помощи, содействия и поддержки со стороны национальных правовых систем... В рамках системы государства (скажем, Великобритании) нормы другого правопорядка, такого как международное право, не могут применяться непосредственно, но могут быть только «трансформированы» в правовые нормы данной системы (т. е. в английские нормы). Пока эта трансформация не будет иметь места, международные стандарты будут просто иметь ценность «фактов».[5, с.67]

Доктрина дуализма подразумевает, что международное право не зависит от воли какого-то одного государства, поскольку оно выражает общую волю всех государств. Каждое государство обязано добросовестно выполнять свои международно-правовые обязательства. Однако государство вольно самостоятельно определять, каким образом оно будет реализовывать данные обязательства. В своей правовой системе оно может даже устанавливать приоритет своего законодательства по отношению к международному праву. Безусловно, это может повлечь ответственность, но эта ответственность будет носить исключительно международно-правовой характер и никоим образом не будет иметь юридического значения для внутригосударственной правовой системы.

Монизм. Наряду с теорией дуализма к концу XIX в. возникает монистическая теория соотношения международного и национального права. В 1899 г. немецкий исследователь В. Кауфманн опубликовал труд «Юридическая сила международного права и взаимосвязь законодательной власти (Staatgesetzgebung) и государственных органов». В данной работе

В. Кауфманн выдвинул основные принципы теории монизма, которая впоследствии была развита известным австрийским юристом и философом-неокантианцем Х. Кельзеном в его нормативистском учении о праве. Данная теория предполагает существование единой универсальной системы права, которая охватывает правопорядки различных уровней. Все право развивается в рамках так называемой «основной нормы», которая, по словам Кельзена, «определяет основной фактор правотворчества так, что ее можно назвать конституцией в смысле правовой логики, в отличие от конституции в смысле позитивного права».[6] Международное право имеет приоритетное значение по отношению к остальным нормам права. Оно занимает верхушку иерархической нормативной пирамиды и определяет юридическую действительность остальных правопорядков. Кельзен не разрывает государство и право. Для него государство — не политический институт, который впоследствии связывает себя своими же нормами права. Государство для Кельзена — изначально правовое образование. Оно может существовать только в своих юридических актах.

Государственный правопорядок может быть основан только на международном праве, которое составляет юридическую основу всех последующих актов государства.

Следует отметить, что монистический подход имеет большое практическое значение. Учение Кельзена оказало существенное влияние на формирование правовой системы Европейских сообществ.

Среди новых теорий соотношения международного и внутригосударственного права заслуживает внимания теория гармонизации, предложенная английским профессором в 1957 г., известная также как «компромисс Фицмориса». Профессор Фицморис попытался разрешить спор между монизмом и дуализмом, указав на отсутствие предмета спора. Он обвинил этот спор в искусственности и оторванности от реальности. Действительно, и монизм, и дуализм построены на практически недоказуемых заключениях-аксиомах, которые можно либо принять на веру, либо не принимать. Спор между монистами и дуалистами идет не о фактах, а о теоретических предпосылках. Он обратил внимание на то, что в некоторой степени схожим применению международного права в национальной правовой системе является применение иностранного законодательства в соответствии с коллизионным правом, когда иностранное законодательство применяется в той степени, в какой оно не противоречит национальному законодательству государства. Из теории Фицмориса следует, что национальные судьи не могут применять международное право, не имея на то санкции, установленной внутригосударственным правом. Так же и международные арбитры и судьи применяют нормы внутригосударственного права лишь в той степени, в какой они не противоречат международному праву. В общем и целом, полагает Фицморис, существует тенденция к гармонизации национальных правовых систем и международного права. Национальные юристы, например, толкуют и разрабатывают национально-правовые акты, принимая во внимание международные обязательства своего государства, а юристы-международники разрабатывают международно-правовые акты, принимая во внимание особенности национальных законодательств. Поэтому его теория также известна как «теория гармонизации».[7]

Похожую точку зрения имеет французский юрист Руссо, характеризующий международное право как координирующее право, которое автоматически не отменяет положения внутреннего права в случае конфликта обязательств в международной сфере. Данные авторы, а также британские ученые Я. Броунли, Р. Хиггинс, итальянец Л. Феррари-Браво, голландец Б. Баархорн отдают предпочтение практике, а не теории.[8]

Хотя монизм и дуализм считаются многими современными учеными устаревшими и не отражающими реальности теориями, именно они продолжают оставаться двумя основными источниками, формирующими позицию государств в отношении применения международного права в их правовых системах. И это неудивительно, ведь монизм — это теория о том, почему международное право необходимо применять во внутригосударственном праве, а дуализм — теория о том, почему такое применение невозможно. Государствам на практике как раз и нужны аргументы либо «за», либо «против» непосредственного применения международного права. Поскольку споры приводят нередко к компромиссам, в результате получается эклектическое правовое регулирование, созданное на основе теорий монизма и дуализма, но не укладывающееся ни в одну из этих концепций. Например, в Великобритании, известной своим традиционно дуалистическим подходом к международным договорам, которые не имеют в английском праве прямого действия, нормы общего международного права рассматриваются в монистическом ключе как часть common law, т. е. часть права страны, и применяются судами непосредственно. В Германии, где Конституцией признается приоритет и непосредственное действие норм международного обычного права, международные договоры, как общее правило, не могут применяться автоматически без специальной внутригосударственной санкции.

В Чехии признается приоритет и непосредственное действие лишь международных договоров, касающихся защиты прав человека.

Современные сторонники дуализма обычно ратуют за разделение международного и внутригосударственного права с целью укрепления государственного суверенитета. Так, например, российский профессор Е. Т. Усенко пишет:

Международное право может весьма позитивно воздействовать на развитие национального права и национальную государственность, если это воздействие осуществляется через и при посредстве самого национального права. Но международное право (его «стандарты») может использоваться и как идеологическое средство расшатывания, и даже разрушения государственно-правовой системы страны, чему новейшая история, в том числе история нашей страны, дает убедительные примеры.[9]

Монисты, напротив, находят целесообразным непосредственное применение международного права во имя эффективной реализации международных обязательств, ограничения государственного волюнтаризма и эгоизма, защиты прав человека, наказания международных преступлений, развития экономических и культурных процессов интеграции и глобализации. Голландский профессор Х. Схермерс объяснил монистическую приверженность Нидерландов международному праву следующим образом:

Применение договоров во внутригосударственном правопорядке является старинной голландской традицией. Сильная поддержка международного права, которую всегда оказывали Нидерланды, может быть объяснена тем фактом, что мы являемся законопослушным народом, хотя причиной здесь может быть и собственный интерес. Нидерланды — это торгующая держава с громадными интересами за рубежом. Мы не обладаем военной силой для защиты своих интересов. Единственная рациональная защита находится в общем применении норм права. Трудно требовать строгого выполнения правовых предписаний другими государствами, если сам же не выполняешь их.[10]

Теории монизма и дуализма абстрактны, но в научном отношении весьма важны. Выбор между монизмом и дуализмом влияет не только на понимание соотношения международного и внутригосударственного права, но также и на понимание природы международного права (является ли оно исключительно консенсуальным либо создающим общеобязательную основу для всех государственных правопорядков), характера государственного суверенитета (является ли он абсолютным либо ограниченным), сущности признания государств (является оно декларативным либо конститутивным), места индивида в международном праве (является он субъектом либо объектом международного права). Спор между монизмом и дуализмом происходит, на самом деле, не столько из-за доказательства реальности «непосредственного действия» международного права, сколько из-за интерпретации фундаментальных принципов международного права. Столь популярный на сегодняшний день прагматический подход, отвергающий монизм и дуализм и ограничивающийся себя исследованием существующего правового регулирования и юридической практики, в теоретическом плане весьма ограничен. Он хорош для практиков, желающих знать, как действует международное право в правовых системах государств в конкретную минуту. Законодатель же более заинтересован в том: как международное право могло бы действовать во внутригосударственной сфере, защиту каких ценностей и интересов могло бы такое действие обеспечить, как может повлиять непосредственное действие международного права на государство, граждан, международные отношения. Можно критиковать монизм и дуализм за их несовершенство и нереалистичность, но нельзя игнорировать ценности, которые они защищают и которые государства стремятся сбалансировать.

Чем более государство вовлечено в систему международных отношений, тем больше оно зависит от международного сообщества, тем более становится открытой правовая система данного государства для непосредственного действия международного права и тем больше вероятность того, что данное государство признает приоритет международного права. В связи с этим государства, которые ориентируют свою экономику на мировой рынок и имеют незначительный стратегический вес либо испытывают острый недостаток в инвестициях, тщательно согласуют свое национальное законодательство с международным правом или признают приоритет международного права и допускают его непосредственное действие во внутригосударственной сфере, чтобы вызвать к себе доверие и получить защиту мирового сообщества. Иначе дело обстоит со сверхдержавами. Последние во многих международных вопросах имеют решающий голос. Поэтому сверхдержавы ведут диалог с международным сообществом «на равных». Это в большой степени и определяет отношение таких стран к международному праву как к праву, которое игнорировать нельзя, но и полностью подчиняться которому и ориентировать на которое свои национальные правовые системы также не стоит. Профессор Х. Схермерс по данному вопросу высказал интересное замечание:

Данная страна (Нидерланды. — А. Б.) вынуждена полагаться на международное право. Более того, она является торговой державой, что означает, что в ней почти каждый имеет какие-то международные контакты. Вполне логично, что международное право играет доминирующую роль в юридическом образовании и что голландские суды в целом открыты для него. С другой стороны, возможно, что многие суды в Соединенных Штатах вообще никогда не столкнутся с международным правом. Интересы за рубежом могут быть защищены иными средствами. В большинстве правовых школ США международное право имеет второстепенное значение, если вообще и преподается.[10, с 34]

Безусловно, малые государства и сверхдержавы несопоставимы по мощи. Но когда небольшая страна строго выполняет свои международно-правовые обязательства, она тем самым идентифицирует себя с мировым сообществом. Так что даже сверхдержавы вынуждены считаться с ними, поскольку открыто нарушить право малого государства значит нарушить порядок мирового сообщества.

Вышеупомянутая зависимость является не юридической, а фактической. Юридически ни система международного права, ни система внутригосударственного права не обуславливают действительности друг друга как систем. Они могут лишь признавать либо не признавать в своих сферах отдельные нормы друг друга.

Авторитет международного права значительно возрастает после мировых потрясений, вызываемых межгосударственными столкновениями. В такие моменты истории спокойствие и стабильность остро необходимы человечеству. Естественно, что международное право, являясь фиксатором международных отношений, становится востребованным политическим инструментом, что доказывают события после Первой и Второй мировых войн, важнейшим правовым результатом которых явилось принятие Устава ООН, закрепившего общепризнанные принципы международного права. Однако с течением времени ужасы войны забываются и о приоритете международного права в международной политике перестают рассуждать как об аксиоме, не требующей доказательств. Отношение к международному праву становится все более прагматичным и расчетливым. Речь уже идет скорее о выгодном, нежели необходимом использовании в национальных правовых системах международного права, точнее — его отдельных источников (общепризнанных принципов, международных договоров).

Непосредственное применение международного права обеспечивает существенную административную экономию при интенсивном международном экономическом и гуманитарном сотрудничестве. Так, например, в 1985 г. три дела из пяти, рассмотренных Европейской комиссией и Европейским судом по правам человека, относились к Великобритании. Как отметил в свое время Председатель Европейского суда голландец Г. Й. Виарда, это объясняется тем, что в Великобритании Европейская конвенция о правах человека в отличие от большинства государств — членов Совета Европы не является прямо инкорпорированной в национальное право.

Непосредственное применение норм международного права в значительной мере избавляет государство от необходимости принятия дополнительных правовых актов, имплементирующих положения международных соглашений в национальную правовую систему. Данный способ согласования позволяет государству активно и оперативно участвовать в международном правотворческом процессе, поскольку имеется возможность заключать и присоединяться к многочисленным международным соглашениям без предварительного изменения национального законодательства.

Также следует отметить, что непосредственное применение норм международного права повышает вероятность того, что международные обязательства будут выполнены именно так, как это предусмотрено в данных нормах. Трансформация может в какой-то степени придавать национальный оттенок реализации соответствующих положений международного права, что не всегда является желательным.

Особенностью непосредственного применения норм международного права является то, что именно данная модель согласования международного и внутреннего права является наиболее приемлемой при крупномасштабной интеграции государств. Например, право ЕС как общее правило предусматривает свое непосредственное действие на территории государств-членов. Возможность непосредственного применения норм международного права также способствует лучшему соблюдению основных прав и свобод человека, поскольку индивиды не преминут использовать средства правовой защиты для обеспечения своих прав и свобод. Как отмечает профессор Х. Схермерс, бывший член Европейской комиссии по правам человека,

Непосредственное применение международного права в государствах является сильным инструментом повышения авторитета и эффективности международного права. Национальные суды, в отличие от международных судов и трибуналов, могут иметь неограниченную юрисдикцию для рассмотрения международных споров с участием частных лиц, а также государства форума.

Кроме того, следует учитывать, что ни один международный суд не в состоянии рассмотреть огромное количество потенциальных исков индивидов. Возникает объективная необходимость в обеспечении международно-правовых обязательств национальными средствами правовой защиты. Принцип исчерпания национальных средств правовой защиты является следствием такой необходимости. По тем же соображениям национальные суды государств — членов ЕС рассматриваются как суды первой инстанции в правовой системе Европейских сообществ. Европейский суд справедливости все более напоминает конституционный или верховный суд в данной системе. Его решения-толкования фактически носят нормативный, а не индивидуально-правовой характер и направлены на обеспечение единообразного применения норм европейского права тысячами национальных судов государств ЕС. Основную же работу по обеспечению эффективности права ЕС делают национальные суды государств-членов.

Казахстаном заключено множество международных договоров. В связи с приобретением суверенитета этот процесс будет развиваться еще более активно. Сейчас очень важно обеспечить обязательность и прямое действие международно-правовых норм. Необходимо также ликвидировать коллизии между ними и актами внутреннего законодательства²⁴.

Сильным аргументом в пользу непосредственного применения международного права является принцип добросовестного выполнения международных обязательств.

Несмотря на многочисленные преимущества, непосредственное применение международного права сопряжено с рядом трудностей. Прежде всего, это малоизвестность международного права. Немногие национальные судьи, чиновники и просто граждане хорошо разбираются в международном праве, чтобы применять его должным образом. Безусловно, некоторые справятся с задачей, однако вряд ли все.

Особенностью непосредственного применения международного права является также то, что дипломаты несут большой груз ответственности при заключении международных соглашений, поскольку любая их ошибка или слабость, допущенная на переговорах, может стать очевидной при непосредственном применении соглашения в национальной правовой системе. Это снижает объем участия государства в международных договорах, хотя и способствует более тщательной проработке проектов международных соглашений²⁵.

Опыт государств, которые используют данную модель национально-правовой имплементации, наглядно показал, что она создает множество проблем. Среди них: проблема самоисполнимости международных договоров, вопрос о соотношении норм международных договоров, заключенных от имени государства различными его органами (межгосударственные, межправительственные, межведомственные договоры Республики Казахстан), и национальными нормативно-правовыми актами различного уровня, проблема официального опубликования текстов международных договоров Республики Казахстан и др. Кроме того, национальные правоприменительные органы еще не готовы к прямому использованию в своей деятельности норм международного права, особенно это касается судебной системы.[10.с. 36]

Следует учитывать, что международное право не требует признания на внутригосударственном уровне своего примата и непосредственного действия. Выбор способа имплементации международных обязательств остается прерогативой государств. Международное право преимущественно является консенсуальным, а не императивным. Государство может уклониться от выполнения своего международного обязательства, когда это невыгодно для него, и погасить свою ответственность, предоставив компенсацию за совершенное правонарушение. Это, правда, не относится к нормам *jus cogens*. Но объем регулирования данных норм при всей своей исключительной важности является небольшим, поскольку эти нормы немногочисленны и имеют малую степень детализированности. В международном праве несравнимо больше норм, носящих диспозитивный характер. С одной стороны, это ограничивает влияние международного права, но с другой стороны, делает его более гибким и удобным для нахождения компромиссов и избежания конфликтов.

Опосредованное согласование национального права с международным не является столь же гибким способом согласования международного и внутреннего права, как непосредственное применение международного права. Этот способ согласования отнимает довольно много времени и труда у законодателя и у других правотворческих органов. Зато данный способ обеспечивает совершенствование самих национальных правовых актов с учетом особенностей национальной системы права, что наиболее удобно для национальных правоприменительных органов. Это позволяет устранить коллизии между внутренним и международным правом, сохранив целостность национальной системы права, а также донести требования международного права даже до тех, кто в нем совершенно не разбирается. Поэтому опосредованное согласование национального права с международным, как и непосредственное применение международного права, также является весьма полезным и желательным.

Для достижения наибольшего эффекта должны использоваться оба способа. Так, в первое время после заключения очередного международного договора, пока соответствующие национальные органы не осуществят имплементацию его положений во внутреннем законодательстве, договор будет применяться непосредственно. Когда же будут приняты все необходимые внутренние правовые акты, основным способом реализации обязательств данного соглашения автоматически станет применение национального законодательства.

Как представляется, все вышеупомянутые способы согласования внутригосударственного права с международным, как бы они не назывались, могут быть в определенных ситуациях эффективными. Поэтому наиболее целесообразным было бы их комплексное использование в национальных правовых системах.

Литература

1. Действующее международное право / Сост. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. М., 1996. Т. 1. С. 34—35.
2. Современные зарубежные конституции / Сост. В. В. Маклаков. М., 1992. С. 36.
3. Тексты конституций приводятся по GA..J. International Law and Comparative Law. Vol. 25. Annex I. P. 356—376.
4. Международное право: Современные теоретические проблемы. М., 1993. С. 132—141.
5. Павлова Л. В. Механизм имплементации норм вропейского права в национальное законодательство государств — членов ЕС // Европейский союз: история, политика, экономика, право: Сборник научных трудов. Мн., 1998. С. 196—200.
6. Зыбайло А. И. Проблема прямого действия общепризнанных норм международного права о правах и свободах человека в Республике Беларусь // Белорусский журнал международного права и международных отношений. 1999. № 1. С. 19.
7. Мюллерсон, Р. А. Соотношение международного и национального права. М., 1982. С. 10.
8. Stark's Introduction to International Public Law. 11th ed. London, 1994. P. 64.
9. Гинзбургс, Дж. Американская юриспруденция о взаимодействии международного и внутреннего права // Государство и право. 1994. № 11. С. 156.
10. Мещанова, М. В. Проблемы выполнения международных договоров в Республике Беларусь // Весці АН Беларусі. 1996. № 3. С. 35—36.

Summary

In this article, refers to the ratio of international and domestic law: Theoretical Aspects

УДК 541.18

Кусаинова А.О., Есенбаев Р.

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ СЫРТҚЫ САЯСАТ

2020 жылға дейінгі кезеңде Қазақстанның сыртқы саяси бағыты Сыртқы саясат тұжырымдамасының қағидатты ережелеріне негізделетін болады. Қазақстан ұлттық мүдделерді, елдің халықаралық беделін арттыруды және ұлттық, өңірлік және жаһандық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған алдын ала белсенді, кешенді және теңгерімді сыртқы саясатты жүргізуге ниеттеніп отыр.

Қазақстанның ұзақ мерзімді басымдықтары болып табылатындар: елдің дамуы мен оның осы заманғы әлемдегі бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін қолайлы сыртқы ортаны қалыптастыру және қолдау; Қазақстан Республикасының егемендігі мен аумақтық тұтастығын қорғау; Қазақстанның шетелдердегі азаматтары мен заңды тұлғаларының құқықтарын, мүдделерін қорғау; Қазақстан Республикасының жағымды бейнесін және әлемде осы заманғы нарықтық экономикасы, орнықты саяси жүйесі, ашық және төзімді қоғамы бар демократиялық құқықтық мемлекет ретінде қабылдауын қалыптастыру; халықаралық аренада елдің экономикалық мүддесін қорғау; бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі халықаралық ұйымдар мен форумдарға белсенді қатысу.

Халықаралық қатынастардың жаңа сәулетін және әлемдік сауда-қаржы жүйесінің негіздерін қалыптастыру кезінде Қазақстанның жаһандық шешімдерді қабылдау үдерістеріне қатысу үшін жағдайлар жасаудың ерекше мәні бар. Қазақстан Республикасы ұлттық резервтік валютаны қалыптастыру туралы мәселеде өз мүддесін тиянақты ілгерілететін және белсенді қорғайтын болады. Осы күш-жігердің нәтижелілігі көп жағдайларда Қазақстанның дағдарысқа қарсы шараларды табысты іске асыруына, ел экономикасының дағдарыстан кейінгі және орнықты даму бағытына шығу қарқынына, инновациялық және әртараптандырылған экономиканы құру саласындағы нақты жетістіктерге байланысты болады.

Қазақстан Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымының және Шанхай ынтымақтастық ұйымының ықпалды мүшесі және Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңестің бастамашысы Қазақстан ұжымдық қауіпсіздіктің қазіргі жүйелері арасында стратегиялық диалогты құруға белсенді қатысатын болады. Қазақстан жанталаса қарулануды болдырмау, халықаралық қауымдастықтың ядролық қарусыздану және Ядролық қарудан азат аймақ туралы шарт режимін нығайту саласындағы күш-жігерін қолдауға арналған өзін ақтаған бағытты жалғастырады. Бұл ретте Қазақстан Республикасының беделді халықаралық ұйымдардағы (Еуропадағы қауіпсіздік және

ынтымақтастық ұйымы, Ислам Конференциясы Ұйымы және басқалары) төрағалығы шеңберіндегі мүмкіндіктері барынша іске қосылатын болады.

Қазақстанның саясаты Шығыс пен Батыстың, Солтүстік пен Оңтүстіктің, ислам және христиан әлемдерімен көпір ретіндегі өз рөлін нығайтуға бағытталған өркениетаралық және конфессияаралық диалогты нығайту бойынша күш-жігерін жалғастыратын болады. Төзімділіктің қазақстандық үлгісі халықаралық аренада кеңінен танылатын болады және басқа да елдердің практикасында қолданылатын болады.

Қазақстан өзінің бірегей географиялық орналасуын және әлемдік және өңіраралық көлік коммуникациясы жүйесіндегі қайталанбайтын рөлін барынша тиімді пайдаланатын болады. Қазақстанның әлемдік энергетикалық, экологиялық және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі рөлі елеулі арта түседі. Қазақстан халықаралық еңбек бөлінісінде лайықты орнын алады және Бүкіләлемдік сауда ұйымының қатысушысы болады.

Қазақстан Орталық Азияда, Еуразия кеңістігінде әр жылдамдықтағы және көпдеңгейлі интеграциялауды күшейтуге арналған бағытын жалғастырады. Қазақстан Ресеймен қатар, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы, Еуразиялық экономикалық қоғамдастық және Кеден одағының орнықты өзегін құрайтын болады қолайлы халықаралық орта қалыптастырылады, барлық мемлекеттермен тең құқықты достық қатынастарға қолдау көрсетіледі ұлттық экономиканы әртараптандыру негізінде Қазақстанның халықаралық қоғамдастыққа және әлемдік шаруашылық байланыстарға интеграциялануының жоғары деңгейіне қол жеткізіледі өңір мемлекеттерінің саяси және экономикалық интеграциясы үшін жағдайлар мен алғышарттар қамтамасыз етіледі Қазақстан өңірлік қауіпсіздіктің және саяси-экономикалық ынтымақтастықтың тиімді жүйесінің шешуші қатысушысы болып табылады Қазақстан жетекші халықаралық және өңірлік қаржылық және саяси құрылымдардың басшы органдарында өкілдік етеді Қазақстан халықаралық қатынастардың белсенді қатысушысы болып табылады және әлемдік саясат үшін маңызды мәні бар шешімдерді қабылдауға қатысады. Қазақстанның 2020 жылға дейінгі дамуының бес шешуші бағытын іске асыру үшін тиімділігі жоғары мемлекеттік аппарат негіз болып табылады.

Стратегиялық жоспар-2010-ды іске асыру кезеңінде басталған мемлекеттік сектор реформаларына негізделі отырып мемлекет корпоративтік басқару, нәтижелілік, ашықтық пен қоғам алдындағы есептілік қағидаттары бойынша мемлекеттік басқарудың сапалы да жаңа үлгісін құрады. Аталған үлгі 2015 жылға қарай толыққанды іске асырылатын болады, ал оның негізгі элементтері Стратегиялық жоспар-2010-ды іске асырудың алғашқы жылдарында енгізілетін болады. Мемлекеттік секторды реформалау негізі бес бағыт бойынша жүзеге асырылады:

1) мемлекеттік органдардың, оның ішінде мемлекеттік басқарудың әр түрлі деңгейлерінде, өкілеттік пен жауапкершіліктің нақты шеңберін айқындау;

2) мемлекеттік қызметті тиімді көрсетуге жәрдемдесетін стандарттарды әзірлеу және үдерістерді жетілдіру арқылы мемлекеттік қызмет көрсету сапасын жақсарту;

3) мемлекеттік қызмет реформасын жеделдету, оның ішінде мемлекеттік қызметшілерді оқытуды жетілдіру;

4) нәтижеге бағдарланған мемлекеттік басқару жүйесінің толыққанды жұмыс істеуі үшін қажетті элементтерді енгізу;

5) әкімшілік реформаларды басқаруды жақсарту және мемлекеттік секторды реформалау үдерісі үшін жауапкершілікті күшейту.

Мемлекеттік сектордың тиімділігі мен нәтижелілігін арттыру үшін есептілік пен ынтымақдандыруды белгілеу мақсатында мемлекеттік басқару органдарының өкілеттіктері (рөлдері) мен жауапкершілігі нақты айқындалады.

2011 жылдан бастап жүйелі негізде мемлекеттік органдар қызметінің функционалдық шолулары жүргізіледі, оның мақсаты — мемлекеттік басқарудың тиісті салаларында (аясында) саясаттың тиімділігіне бағалау жүргізу болып табылады. Әрбір нақты мемлекеттік органда өкілеттіктердің оңтайлы көлемін айқындау тұтастай алғанда мемлекеттің жеке секторларда да, сондай-ақ мемлекеттік басқарудың әртүрлі деңгейлерінде де артық функцияларды жою, қайталайтын өкілеттіктерді алып тастау, жеткіліксіз функцияларды бекіту және нарықтық тетіктерді пайдалануды кеңейту арқылы тұтастай мемлекеттің баламалы рөлін белгілеуге мүмкіндік береді.

Осындай шолулар мемлекеттік аппараттың тұтастығын және іске асырылып жатқан саясаттың дәйектілігін қамтамасыз етуге жағдай жасайды.

Мемлекеттік аппарат жұмысының тиімділігі мемлекеттік қызмет көрсету сапасын жақсарту жолымен арттырылатын болады.

Мемлекеттік қызметті реформалау мемлекеттік қызметшілерді оқыту жүйесін жетілдіру, мемлекеттік қызметтің тартымдылығын арттыру және мемлекеттік қызметте адам ресурстарын басқаруды жетілдіру арқылы мемлекеттік қызметті кәсібилендіруге шоғырландырылатын болады.

Мемлекеттік қызметкерлер лауазымдарының жаңа жүйесі, мемлекеттік қызметке алудың тиімді рәсімдері және мемлекеттік басқарудың халықаралық іс-тәжірибесіне негізделген мемлекеттік қызметшілерді оқытудың сапалы бағдарламасы кәсіби мемлекеттік қызметті қалыптастыру үшін негіз болады.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Заңы Саяси партиялар туралы ҚР Парламент Жаршысы 2002 №16.
2. Баглай М.В. Конституционное право РФ. Учебник. М., 1998. 158-бет
3. Конституционное право. Под. ред. А.Е. Козлова. М., 1997. 57-бет
4. О.С. Иоффе, М.Д. Шагородский. Вопросы теории права. М., 1962. 318-бет
5. А.Б. Венгеров. Теория государства и права. Часть 2. Теория права. Т.1.

УДК 327.7

Тыныбекулы Бекзат

ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан,

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ КОЛЛЕКТИВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация

В статье поднимаются некоторые аспекты системы коллективной безопасности, дается ее определение, раскрываются характерные черты, в том числе ее универсальной и региональной разновидностей. Также ставятся некоторые проблемы организации деятельности Совета Безопасности ООН, обращается внимание на вызовы миру и безопасности в 21 веке.

Ключевые слова: мир; безопасность; концепция; система; ООН; сотрудничество.

Прежде всего необходимо отметить, что международно-правовые средства обеспечения мира и предотвращения войны – это правовые и иные способы и методы, направленные в соответствии с принципами международного права на обеспечение мира и предотвращение войны и применяемые в случае необходимости государствами на коллективной основе против актов агрессии, ситуаций военного характера, представляющих угрозу для мира и безопасности народов.

К важным направлениям обеспечения мира и международной безопасности относятся: а) создание системы безопасности как коллективной, так и региональной; б) принятие государствами коллективных мер по ограничению гонки вооружений; в) содействие в решении проблем всеобщего и полного разоружения под международным контролем.

Применение тех или иных мер зависит от конкретной обстановки и сложившихся условий. Оно должно соответствовать общепризнанным принципам международного права, а решение о применении принято большинством заинтересованных государств. Принуждение должно быть правомерным, вынужденным и осуществляться в рамках международной законности.

Коллективная безопасность представляет собой систему мер, применяемых государствами практически всей планеты ли какого-то географического региона с целью устранения угрозы миру, предотвращения или пресечения актов агрессии. В основе системы коллективной безопасности лежит принцип неделимости мира. Это означает, что всякий, даже самый малый конфликт должен рассматриваться не как территориально ограниченное действие, а как акт, угрожающий всеобщей безопасности, всеобщему миру. Такое утверждение тем более справедливо в условиях существования современного ядерного оружия (или, во всяком случае, попытками ряда стран им обладать), когда малый конфликт может довольно быстро обернуться глобальной катастрофой.

Проблема обеспечения всеобщего мира и международной безопасности по-прежнему является одной из центральных в современных международных отношениях. Ее основы заложены в Уставе ООН и получили развитие в концепции всеобъемлющей международной безопасности. Смысл этой концепции заключается в том, что должна быть обеспечена такая организация международных отношений, которая бы способствовала установлению устойчивого, безопасного и ненасильственного мира.

Система коллективной безопасности – одна из организационных форм коллективного обеспечения международной безопасности. Под коллективной безопасностью традиционно подразумевается такая система межгосударственного сотрудничества, при которой акт агрессии против одного из участников расценивается как агрессия против всего международного сообщества государств. В отличие от альянсов и коалиций, создающихся для защиты от потенциального внешнего агрессора, коллективная безопасность может быть направлена «вовнутрь», против того из участников системы, который может решить прибегнуть к агрессии. Более развитая форма коллективной безопасности может включать и обязательство, обращенное «вовне», – взаимопомощь участников в случае вооруженного нападения (в соответствии со ст.51 Устава ООН).

Для системы коллективной безопасности характерно организационное единство государств – участников системы. Это или организация (ООН), или иное выражение единства: учреждение консультативных или координационных органов, обеспечение систематических встреч, совещаний.

Система коллективной безопасности может быть универсальной и региональной, т.е. системой коллективной безопасности определенного географического района.

Правовой механизм системы коллективной безопасности универсального характера изложен в Уставе ООН. Сама ООН является универсальной организацией системы коллективной безопасности. Основной задачей ООН согласно ее Уставу является «поддержание международного мира и безопасности». В Уставе предусмотрены как предупредительные, так и принудительные меры по отношению к государствам – нарушителям мира.

Наряду с универсальной системой коллективной безопасности Устав ООН допускает возможность создания аналогичных систем регионального характера «для разрешения таких вопросов по поддержанию международного мира и безопасности, которые являются подходящими для региональных действий» (ст.52). При этом их действия не должны противоречить целям и принципам ООН.

Важнейшими элементами указанных систем являются следующие региональные организации коллективной безопасности: на Американском континенте – ОАГ; на Африканском континенте – АС; на Ближнем и Среднем Востоке – Лига арабских государств (ЛАГ); в Европе – ОБСЕ, СНГ; относительно новые организации – ШОС. Уставы указанных организаций содержат правовой механизм обеспечения безопасности на региональном уровне.

Чтобы исключить возможность подмены Совета Безопасности, Устав четко определяет положение региональных организаций безопасности по отношению к органу ООН, на который возлагается главная ответственность за поддержание международного мира. Совет Безопасности должен быть полностью информирован о действиях не только предпринятых, но и намечаемых в силу региональных соглашений для поддержания международного мира и безопасности. Кроме этого, последствия деятельности региональных организаций не должны затрагивать интересы как государств, принадлежащих к другим регионам, так и всего мирового сообщества в целом.

Одной из важнейших функций региональных организаций является обеспечение мирного разрешения споров между их членами до передачи споров в Совет Безопасности, который в свою очередь должен поощрять такой метод разрешения споров.

Принудительные меры с применением вооруженной силы могут предприниматься только для отражения уже совершенного нападения на одного из участников системы коллективной безопасности, т.е. в соответствии со ст.51 Устава ООН.

Начало формированию системы коллективной безопасности в Европе было положено на СБСЕ, состоявшемся в Хельсинки в 1975 году. В принятом на нем Заключительном акте содержится свод международно-правовых принципов, определены практические меры по обеспечению европейской безопасности. Положения Заключительного акта, касающиеся проблем безопасности, получили свое дальнейшее развитие в документах, принятых в ходе хельсинского процесса.

В ноябре 1999 года в Стамбуле на саммите ОБСЕ была принята Хартия европейской безопасности. В ней подчеркивается, что уважение прав человека и основных свобод, демократии и верховенства закона, разоружение, контроль над вооружениями и меры укрепления доверия и безопасности занимают центральное место в принятой ОБСЕ концепции всеобъемлющей безопасности.

Целям создания правовой основы системы коллективной безопасности СНГ служат Устав СНГ 1993 года, Договор о коллективной безопасности (ДКБ) 1992 года, а также ряд соглашений, принятых в его развитие.

Новое видение системы коллективной безопасности в 21 веке было изложено в декабре 2004 года в Докладе Группы высокого уровня по угрозам, вызовам и переменам, учрежденной Генеральным секретарем ООН (Доклад ООН А/59/59/).

В нем определены следующие шесть блоков угроз международному миру и безопасности, которыми необходимо заниматься сейчас и предстоящие десятилетия: войны между государствами; насилие внутри государств, включая гражданские войны, массовые нарушения прав человека и геноцид; нищета, инфекционные болезни и экологическая деградация; ядерное, радиологическое, химическое и биологическое оружие; терроризм; транснациональная организованная преступность.

В докладе содержатся четкое объяснение и подтверждение права на самооборону; руководящие принципы в отношении применения силы, которые должны помочь Совету безопасности в случае необходимости действовать более решительно и своевременно; единое мнение относительно определения терроризма; предложения, направленные на предотвращение лавинообразного ядерного распространения и на повышение уровня биологической безопасности. В нем также содержится ряд практических предложений по обновлению органов ООН и повышению эффективности этой организации в решении стоящих перед ней задач.

Литература

1. Всеобъемлющая международная безопасность. Международно-правовые принципы и нормы – М., 1990.
2. Александрова Э.С. ООН: объединенные действия по поддержанию мира. Международно-правовые проблемы – М., 1978.
3. Собакин Р.М. Равная безопасность. – М., 1984.
4. Тузмухамедов Б.Р. Некоторые правовые проблемы операций по поддержанию мира // Московский журнал международного права. 1999. №1.

Summary

Abstract: In the article some aspects of the collective security system are raised, its definition, features, including its universal and regional varieties, are given. Also some of organization problems of the Security Council of the UN are discussed and attention to the challenges of peace and security in the 21st century is given.

ӘӨЖ-343.533

Д.С.Улмаханова

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ЗИЯТКЕРЛІК МЕНШІКТІ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ҮЛГІСІ

Андатпа

Бұл мақалада жеке меншіктің бір түрі дәлірек айтқанда зияткерлік меншіктің түрі қылмыстық құқықты қорғау мәселелері және үрдістері қарастырылған. Автор өз алдына қоғамдағы зияткерлік меншікті қорғау мәселесінен туындаған сұрақтағы аса көңіл аударып оларды шешу жолын қарастыруда өз әдісін ұсынды. Бұл мәселені зерттеудің өзектілігі осы мақаланың оқыту актуалдығының көрінісі.

Кілтті сөздер: Зияткерлік құқық, қылмыстық құқық, авторлық құқық.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бастап, дүниежүзілік қауымдастықтың толыққанды мүшесі болды, сол арқылы халықаралық қатынастарда өзіне сәйкес құқықтар мен міндеттерді қабылдап отыр. Солардың бірі зияткерлік меншікті қорғау болып табылады. Қазақстан Дүниежүзілік зияткерлік меншік Ұйымының мүшесі, сондықтан да зияткерлік еңбек әрбір азаматтың жеке меншігі.

Авторлық және сабақтас құқықтар, өнеркәсіптік және зияткерлік меншіктің маңызды құрамасы бола келіп, келесі интеллектуалдық шығармашылық қызметтердің нәтижелеріне таралады: ғылым, әдебиет және өнер туындылары; эфирлік және кабельдік хабар тарату ұйымдарының орындалуы, қойылымдары, фонограммалары мен хабарларын жасауға және пайдалануға байланысты туындайтын қатынастарды реттейді. Сонымен бірге, азаматтық айналымға қатысушыларды, тауарларды, жұмыстарды немесе қызмет көрсетулерді дараландыру құралдарына: өнертабыс, пайдалы үлгілері, өндірістік үлгілері; селекциялық жетістіктер; интегралдық микросызба топологиялары; ашылмаған ақпарат, оның ішінде өніріс құпиялары; фирмалық атаулар; тауарлық белгілер; тауарлар шығарылатын жерлердің атаулары. Осы атап айтылғанның иегерлері жеке тұлғалар болып табылғанымен, жалпы

мемлекеттің зияткерлік ресурсы және адамзаттың мұрасы болып есептеледі. Дәлірек зият тұрақты дамудың бас қозғаушы күші болып есептеледі. Сондықтан, мемлекеттің міндеті – барынша зияткерлік шығармашылықты көтермелеу, сонымен қатар, тиімді авторлық құқықтық қорғау арқылы және қосаралас қалыптасуы мен индустрия мәдениеті дамуына, шығармалардың кең таратушылығына және авторлардың тіршілік етуге қажетті қаражаттарымен қамтамасыз етуге, жаңашыл өнертапқыштарды қолдауына мүмкіндік туғызады. Мұнсыз елдің зияткерлік әлеуетін қалыптастыруы мүмкін емес. Азаматтардың зияткерлік меншік объектісі Конституция бойынша сақталады, заң жүзінде қорғалады. Біздің елімізде Қазақстан азаматтары мен қатар шетел азаматтарының да зияткерлік меншік құқығы заң алдында бірдей қорғалады. Сонымен қатар, Қазақстан азаматтарының зияткерлік саласындағы жетістіктері ұйымға мүше елдердің бәрінде бірдей қорғалады.[2]

Азаматтардың зияткерлік меншігін қорғау арқылы мемлекет олардың шығармашылық өрісінің дамуын, сол арқылы ел экономикасының дамуына қолайлы жағдай жасайды. Зияткерлік меншік құқығын қорғау мәселесі тек қана өзінің шығармашылық қызметінде объектілерімен ие болып жатқан азаматтарды алаңдатпайды, олармен бірге қызметі авторлардың және өнертапқыштардың құқықтарын қорғауына бағытталған мемлекеттік органдары да зияткерлік меншікті шеттетпейді, өйткені осы бағытқа арналған мемлекеттік органдардың жұмысы жалпы Республиканың халықаралық шарттарына қосылуына және халықаралық ұйымдарға, ассоциацияларға және зияткерлік меншікті қорғау одақтарына кіруіне қажет. Әрбір кәсіпкер, өз жұмысында зияткерлік меншік объектілерін қолданып, пайда – табыс табу мақсатында лицензиясыз өнімдерді пайдалану немесе меншік иесінің рұқсатынсыз жұмыс жасау заң алдында жауапкершілікке тартылатындығын білуі қажет.[3]

Зияткерлік меншік құқығын қорғау тек құқықтық әрекет етуді ғана емес, мәселе түрлі мемлекеттік органдардың өзара әрекет етуінде болып отыр. Бірінші кезекте біз Әділет министрлігінің әділет органдарына қатысты айтатын боламыз. Әділет органдары құқық қорғау органдарымен бірлесіп тексерулерді тұрақты негізде жүзеге асырып отырады. Мәселен, өткен жылғы тексерулердің нәтижесінде 527 бұзушылық анықталды, 595 әкімшілік іс қозғалды. Тексерістермен түрлі нысандар, атап айтқанда, эфирлік және кабельдік тарату ұйымдары, театрлар мен т.б. қамтылуда. Контрафактілік өнімдер көптеп анықталуда. Өткен жылы заңсыз айналымнан жалпы сомасы 35 млн. теңгеге 68 мың дана контрафактілік өнім анықталды. Ағымдағы жылдың бірінші тоқсанында әділет органдары зияткерлік меншік нысандарын пайдаланатын субъектілерге 155 тексеріс жүргізілді, олардың нәтижесі бойынша 119 құқықбұзушылық анықталды, 147 әкімшілік іс қозғалды. Әкімшілік жауапкершілікке 101 тұлға тартылды және айыппұлдардың жалпы сомасы 6 млн. теңгеден астамды құрады. Бұл жерде зияткерлік меншік саласындағы бұзушылықтарға қарсы күресте өзге мемлекеттік органдармен өзара әрекеттестікті атап өткен жөн. Бізге үлкен көмекті ішкі істер органдары мен қаржы полициясы көрсетуде. Мысал үшін, ішкі істер органдарымен 2012 жылы заңнаманы бұзудың 1803 фактісі анықталып, 104 қылмыстық іс қозғалды. 2012 жылы 4 республикалық шұғыл-алдын алу іс-шарасы өткізілді, олардың бірі «Кибер қылмыстылық» және үшеуі «Контрафакті» деп аталды. Бұл іс-шаралардың барлығы ақпараттық технологияларды пайдалануға, соның ішінде интернет желісінде жасалатын қылмыстарды анықтауға, алдын алуға және ашуға бағытталған. Онымен қоса, әділет органдары қаржы полициясы органдарымен бірге 2151 рейдтік іс-шара өткізді, аудио және бейнеөнімдерді сатумен айналысатын 1235 орын, 677 компьютерлік клуб және интернет-кафелер тексерілді. Тексерістердің нәтижелері бойынша, 1192 қылмыс пен құқықбұзушылық анықталды, олардың арасында контрафактілік өнімдерді сатуға қатысты – 1058 факті. Қаржы полициясы органдарының күшімен зияткерлік меншік саласында 444 қылмыс анықталды, олардың 401-і ҚР Қылмыстық кодексінің 184-інші бабы («Авторлық немесе аралас құқықтарды бұзу») бойынша, 16-сы ҚК-нің 199-ыншы бабы («Тауарлық белгіні заңсыз қолдану») бойынша және т.с.с. Авторлық құқық заңнамасы саласындағы бұзушылықтарға қарсы күресте үлкен қолғабысты кеден органдары жасауда. Кеден органдары зияткерлік меншік нысандарының тізілімін жүргізеді және тауардың шығарылуын тоқтатуға құқығы бар, яғни егер тауар бұл кедендік тізілімге енген болса. Тауарларға 356 декларация бойынша зияткерлік меншік құқығын бұзу белгілерімен тауарлардың шығарылуы тоқтатылды. Бұл тауарлардың жаппы құны 6 млн. доллардан астамды құрады. Қылмыстық-құқықтық шаралардан бөлек, азаматтық-құқықтық, әкімшілік құқықбұзушылық кодексімен белгіленген шаралар бар. Кеден одағы аясында зияткерлік меншік құқығын қорғау бойынша атқарылатын жұмыстарды айтып өтетін болсақ. Біріншіден, Кеден одағы аясында 2010 жылдың 9 желтоқсанында қабылданған зияткерлік меншік құқығын сақтау және қорғау саласындағы бірыңғай принциптер жөніндегі келісім бүгінде жұмыс істеуде. Бұл келісімді жүзеге асыру үшін күнтізбелік жоспар, бірыңғай экономикалық кеңістікті қалыптастыратын құжаттардың әзірлемелері бекітілді. Және бұл күнтізбелік жоспарға сәйкес қазір халықаралық келісімдердің үш жобасын әзірлеу бойынша белсенді жұмыстар жүргізілуде. Бірінші жоба – бұл тауарлық белгілер туралы, Кеден одағы және Бірыңғай экономикалық кеңістіктегі

мемлекеттердің аумағында қызмет көрсететін және тауардың шыққан орны атауларының белгілері туралы келісім. Бұл келісімнің мақсаты тіркеумен, тауарлық белгілерді, қызмет көрсету белгілерін, тауардың шыққан орны атауының белгілерін құқықтық қорғаумен және пайдаланумен байланысты туындайтын қатынастарды реттеу болып табылады. Екінші жоба – авторлық және аралас құқықтарды ұжымдық негізде бірыңғай басқару туралы келісім. Әңгіме мүлтік құқықтарды ұжымдық негізде басқаратын ұйымдар туралы болып отыр. Бұл жобаның мақсаты құқықтарды ұжымдық басқару саласында, жеке мақсаттарда фонограммалар мен аудиобейне бағдарламаларды еркін пайдалануда құқықтарды жүзеге асыру саласында авторлық және аралас құқықтарды басқарудың бірыңғай тәртібін қалыптастыру болып табылады. Үшінші жоба – зияткерлік меншік нысандарының құқықтарын қорғау бойынша іс-әрекеттерді үйлестіру туралы келісім. Оның мақсаты Кеден одағы және Бірыңғай экономикалық кеңістік елдерінің зияткерлік меншік нысандарының құқықтарын қорғаудың бірыңғай жүйесін қалыптастыру болып табылады. Негізгі мақсаты – зияткерлік меншік нысандарының құқықтарын қорғау саласында үш мемлекеттің: Қазақстан, Ресей және Беларусьтың құзырлы органдарының іс-әрекеттерін үйлестіру. Жобалар бойынша бұл жұмыстар ағымдағы жылдың соңына дейін аяқталуы тиіс. [4]

«Кеңестік брендтер» деген түсінік бар. Олармен жағдай қалай қалыптасып отырғандығы туралы, біздің қазақстандық кәсіпкерлердің іс-әрекетін айтып өтсек. Мәселе Қазақстан үшін ғана емес, барлық посткеңестік кеңістік үшін проблемалы, себебі, кеңес уақытында «кеңестік брендтке» тауарлық белгілерді тіркеу жүргізілген жоқ. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін бірқатар елдер, соның ішінде Ресей Федерациясы тауарлық белгілерді тіркеуді жылдам жүзеге асырды. Тіркеу өзімізде – Қазақстанда да жүргізілді, бірақ Ресей мен Беларусьқа қарағанда әлдеқайда аз көлемде. Өнімдерді «кеңестік бренд» атауымен Ресейге және Беларусьқа кіргізумен проблемалар туындауда. Кеден одағы және Бірыңғай экономикалық кеңістік елдері үшін тауарлық белгілерді тіркеудің бірыңғай қағидаттары мен процедураларын әзірлеу қажет. КО және БЭК елдерінің зияткерлік меншік құқығына қатысты барлық құзырлы органдарының, соның ішінде ҚР ӘМ Зияткерлік меншік құқықтары жөніндегі комитеттің сайтында Қазақстан, Ресей және Беларусьтың тауарлық белгілерінің мемлекеттік тілізімдерін жариялап отыру қажет. Меніңше, бұл аталған мәселелерді шешуге септігін тигізер еді. [5]

Жоғарыда аталып өткен мәселелер, халықтың санасында рухани деңгейде жүзеге асырылу қажет. Сонда біз ел басы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында айтылғандай «2050 жылға қарай мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға ортақ еңбектің негізінде құрылған, берекелі қоғам боламыз», деген мақсаттарды барлығымыз қолдап, іспен жұмылсақ, мәңгілік елдің бейнесі көрінеді. Осы мақсатты түрде айтылған сөздермен мақаланы қорытындыласақ, сөзсіз қателеспейміз.

Әдебиеттер

1. 1998 жылғы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың халыққа жолдауы: Қазақстан-2030 стратегиялық даму планы.
2. Қазақстан Республикасының 2003-2015 жылдар аралығындағы индустриалды-инновациялық даму стратегиясы. ҚР Президенті № 1096 17 мамыр 2003 Жарлығы.
3. Қазақстан Республикасы Әділет Министрлігі, Зияткерлік меншік құқығы комитеті сайтынан.
4. Мадрид келісімінің Хаттамасына қосылу ҚР Үкіметінің 2006 жылғы 23 желтоқсандағы № 1243 қаулысымен бекітілген «Қазақстан Республикасының патенттік жүйесін дамытудың 2007-2011 жылдарға арналған бағдарламасы».
5. ҚР 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі ерекше бөлім.

Резюме

В данной статье, рассмотрены проблемы уголовно-правовой защиты интеллектуальной собственности. Автор уделил особое внимание вопросу по защите интеллектуальной собственности от себя лично предложил метод решения данной проблемы. Актуальность данной проблемы заставляет рассматривать совокупность вопросов связанных с интеллектуальной собственностью

Resume

This paper examines the problems of criminal law protection of intellectual property. The author pays particular attention to the protection of intellectual property and myself, I proposed a method to solve this problem. The urgency of this problem forces us to view the entire set of issues related to intellectual your own.

МАЗМҰНЫ/ СОДЕРЖАНИЕ

**ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ**

ПЕРЕХОДНЫЕ ПРОЦЕССЫ В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ПРИВОДАХ Абдыхалық Б.А., Манатбаев М. Ж., Гавриков В.В.	3
МОТОР ОТЫНДАРЫНЫҢ БАЛАМА ТҮРЛЕРІН ӨНДІРУ Адилбекова М.У., Еркебаева Г.Ш., Калдығозов Е.К., Пиртаева М., Альжанова Г. М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан Халықтар достығы инженерлі-педагогикалық университет, Шымкент, Қазақстан	7
INVESTIGATION OF USING CATTLE BLOOD IN THE TECHNOLOGY OF HYDROLYSATES Zh.E.Aimenova, A.A.Ospanova, S.T. Tastanbekova, M.Auezov SKSU,	10
INVESTIGATION OF DEPENDENCE OF THE BREAD "POTATO DISEASE" FROM THE PROTEOLYTIC ACTIVITY OF BACTERIA <i>BACILLUS SUBTILIS</i> Zh.E.Aimenova, Zh.Zh.Primkulova, L.Zh. Pernebaeva, M.Auezov SKSU	14
АВТОМАТИЗИРОВАННАЯ СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССА ОЧИСТКИ ПРОМЫШЛЕННЫХ СТОКОВ Асланов М.Т., Тапалов Т.Т. ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан	18
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ АВТОМАТИЗАЦИИ ДЛЯ ПОДДЕРЖКИ ПРОЕКТОВ ПО ОЧИСТКЕ СТОЧНЫХ ВОД Асланов М.Т., Исмаилов С.У., Мусабеков А.А. ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан	22
ПОЛУЧЕНИЕ ПОЛИМЕРСОДЕРЖАЩИХ ОРГАНОМИНЕРАЛЬНОГО УДОБРЕНИЯ – АММОФОСА НА ОСНОВЕ ФОСФОРНОГО ШЛАМА. Бейсенбаев О.К., Балыкбаева Ж.Н., Кыдыралиева А.Ш. ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан	27
ПРИМЕНЕНИЕ МОДЕЛИ АДАПТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ПРИ ОБЕСПЕЧЕНИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СЕТИ Бесбаев Г. А., Жайлаубаев Н.Н. ЮКГУ им. М. Аэзова, Шымкент, Казахстан	29
ПРИМЕНЕНИЕ ИНГИБИРУЮЩИХ БУРОВЫХ РАСТВОРОВ ДЛЯ БУРЕНИЯ СКВАЖИН НА ШЕЛЬФЕ Бондаренко В.П., Джусенов А.У., Туганова Ч.М. ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан	34
КРАТКИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР ТЕОРИЙ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ЛЕССОВЫХ ОСНОВАНИЙ Бровко И.С., Байболов К.С., Асубаева Г.А. ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан	38
ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ПРИГОТОВЛЕНИЯ ОГНЕЗАЩИТНОЙ ПРОПИТКИ ТКАНЕВЫХ МАТЕРИАЛОВ Дусметова Г.И., Джакипбекова Н.О., Сакибаева С.А., Толегенов С.Д. ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан	40

ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЕ БПЛА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ Ергешов А., Аскербек А. ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент,	43
ТҰҚЫМ ҚУАЛАУДЫҢ ГЕНЕТИКАЛЫҚ ФИЗИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІН АНЫҚТАУ Лесбекова С.Ж., Оспанова А.А., Сексенбаева Р.Н. М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан	47
ПРИМЕНЕНИЕ АППАРАТА МНОГОАГЕНТНЫХ СИСТЕМ ДЛЯ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ЛОКАЛЬНОЙ SMARTGRID С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВЭУ МАЛОЙ МОЩНОСТИ Морозов В.П., Баиров Н. ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент	52
КВАНТТЫҚ ФИЗИКАДАН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ВИРТУАЛЬДЫ ДЕМАНОСТРАЦИЯЛАР Атомдардың электрондарының құрылысы (бірінші бөлім) Мұсаев Ж. М., Турымбетова Б.Л., Сапарбай А.Д. М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент қ.	57
КВАНТТЫҚ ФИЗИКАДАН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ВИРТУАЛЬДЫ ДЕМАНОСТРАЦИЯЛАР Атомдардың электрондарының құрылысы (екінші бөлім) Мұсаев Ж. М. М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан Бегалиева Р. Ж., Калдықараева Л.Е. №7 мектеп-лицей, Шымкент, Қазақстан	61
КӨП АЙНЫМАЛЫ ФУНКЦИЯЛАРДЫҢ ШАРТТЫ ЭКСТРЕМУМДАРЫН МАТНСАД КОМПЬЮТЕРЛІК МАТЕМАТИКА ЖҮЙЕСІН ПАЙДАЛАНЫП ТАБУ Нысанов Е.А. М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан Искакова А.И., Мамиков С.А., Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті , Шымкент, Қазақстан	64
«ПРОЕКТИРОВАНИЕ ДОСТУПНЫХ ЖИЛЫХ ДОМОВ СРЕДНЕЙ ЭТАЖНОСТИ ДЛЯ МАЛЫХ ГОРОДОВ» Отызбаева З., Юсупов А. ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан	68
ҚҰРАМЫНДА ПАРАМЕТРІ БАР ЕСЕПТЕРДІ ТРИГОНОМЕТРИЯЛЫҚ АЛМАСТЫРУЛАРДЫ ҚОЛДАНЫП ШЕШУ Сабырханова П.Ш., Аширбаев Н.Қ. М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан	71
A HISTORICAL PERSPECTIVE OF TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN/SECOND LANGUAGE Sarzhanova D. Zh. Master student of IKTU named after Kh.A. Yasawi, Turkestan Khasanova U.A. Senior teacher of Foreign languages department of the SKSPA, Shymkent	74
ИЗНОС РЕЖУЩЕГО ИНСТРУМЕНТА НА РАЗЛИЧНЫХ МАСШТАБНЫХ УРОВНЯХ НАГРУЖЕНИЯ Сейтказенова К.К., Аринова Д.Б. ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан	78
ТҮТАС ҚҰЙМАЛЫ ҮЙ ҚҰРЫЛЫСТАРЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ	80

Ж.А. Үсенқұлов, И.О. Байділлә
М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ**

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАШАҒЫ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ Алимбетова Г.А. ЮКГУ имени М.Ауезова, Шымкент, Казахстан	83
ГЕОГРАФИЯ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРҒА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҮЙЕСІ Алметов Н.Ш., Бейсен Р. М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан	85
БОЛАШАҚ МУЗЫКА МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ Асембекова У.К. Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан	87
ОРТА АЗИЯ ХАНДЫҚТАРЫ ҮШІН РЕСЕЙ-АҒЫЛШЫН ТЕКЕТІРЕСІ Баиезитова А. С., Байжанова А. Ә.	92
ЯЗЫК И СТИЛЬ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Ч. ВАЛИХАНОВА Баймусаева Б., Демеуова К. ЮКГУ им.М. Ауэзова, СШ № 50 им. А.Байтурсынова, Шымкент, Казахстан	94
ҚАЗАҚТЫҢ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН САЛБУРЫННЫҢ МАҢЫЗЫ Джайлыбаева М.Т. № 1 обл.Дарын-интернатының химия пәнінің оқытушысы, Шымкент	97
МОДУЛЬМЕН БЕРІЛГЕН ТЕҢДЕУЛЕРДІ ШЕШУ ӘДІСТЕРІ Әбдрахметова М. М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан	99
АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТІН ДАМЫТУ. Егембердиева А.К. Ө.А.Жолдасбеков атындағы №9 лицей, Шымкент, Қазақстан	102
КАРТА МИРА НА СТОЛЕ Ибраева А. Х., Хан Анжелика лицей №9 им.О.А.Жолдасбекова, Шымкент, Казахстан	106
НЕФТЬ И ЕЁ РОЛЬ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА Ибраева А. Х., Жандарова Т. У. лицей №9 им.О.А. Жолдасбекова	109
КУЛЬТУРА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ У БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ Касенова Р.К., Козыбаев Е.Ш., Елгонова С.Д. ЮКГУ им.М.Ауезова, Шымкент, Казахстан	112
АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ СОТ АКТІЛЕРІНІҢ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ТҮРЛЕРІ Қырбас Ж.Д. М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан	115
МОДЕЛЬ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ И	118

ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ Марасулов А.Ф. КИПУДН, Шымкент, Қазақстан, Каримсаков К.Е., Сихынбаева Ж.С. ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан	
ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ Моминова С.М., Жапишева Г.К. ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент	126
АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ТУРАЛЫ РЕСЕЙ ОЙШЫЛДАРЫНЫҢ КӨЗҚАРАСТАРЫ (XIX-XX ғғ.) Мусирова Г.Ш. №64 Ж.Аймауытов атындағы мектеп гимназиясы, Шымкент, Қазақстан	128
ДЕВИАНТТЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҰМЫС Мырзаева Н. С. Оңтүстік Қазақстан облысы, Мақтарал ауданы, Қ.Дәрімбаев атындағы жалпы орта мектебі	130
ФОРМЫ И МЕТОДЫ РАБОТЫ СО СЛАБОУСПЕВАЮЩИМИ УЧАЩИМИСЯ Новикова А. Е. Школа – гимназия № 40 им. Алпамыс батыра, Шымкент, Қазақстан	135
МАТНСАД КОМПЬЮТЕРЛІК МАТЕМАТИКА ЖҮЙЕСІН ЕКІ АЙНЫМАЛЫ ФУНКЦИЯЛАРДЫҢ ГРАФИКТЕРІН САЛУДА ҚОЛДАНУ Нысанов Е.А., Алдешов С.Е. Бегалиев Д. М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан	138
ВНЕДРЕНИЕ КЕМБРИДЖСКОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНСКИХ ШКОЛАХ Рустемова Г., Чилингарова Г. Я. Лицей №9 имени О. А. Жолдасбекова, Шымкент, Қазақстан	141
12 ЖЫЛДЫҚ БІЛІМ - ЕРТЕҢГІ БОЛАШАҚ Суендыкова С.Б., Тажіман А. №49 Ш. Уалиханов атындағы жалпы орта мектебі, ОҚО, Қазақстан	146
JAVASCRIPT ТІЛІНІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ Ысмайлова А. Б., Оразов И. М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан	147
КОММУНИКАТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ А.Е.Тарахтиева Лицей №9 им. О.А.Жолдасбекова, Шымкент, Қазақстан	149
ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ТЕХНОЛОГИИ – НОВОМОДНОЕ ВЕЯНИЕ ИЛИ БЛАГО? Чилингарова Г. Я. лицей №9 имени О. А. Жолдасбекова, Шымкент, Қазақстан	153

**ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ, ТІРШІЛІК ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМ
ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ, НАУКИ О ЖИЗНИ**

BEGRIFF DER VETERINÄRMEDIZIN 158

Aitzhanova S.E., Turganbayeva A., Umarova M.

M. Auezov Süd-Kasachstanische Staatliche Universität, Schymkent

КРИПТОГРАФИЯ И ЗАЩИТА ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ 159

Баумуратова Д.Б., Аманова Ф.Ж.

ЮКГУ им. М.Ауэзова, Колледж новых технологий, Шымкент, Қазақстан

ОҚО ЖҮЗІМ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ДАМУЫ 162

Жумабаева Р.О., Сейітқазы Г.С.

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

УТИЛИЗАЦИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОТХОДОВ БИОТЕХНОЛОГИЧЕСКИМ
МЕТОДОМ 165

Лесбекова С.Ж., Мамырбаева С.С., Калдыбекова Г.М.

ЮКГУ имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ЗИЯНДЫ МИКРООРГАНИЗМДЕРМЕН БҮЛІНГЕН ТАҒАМ ӨНІМДЕРІНІҢ АДАМ
ОРГАНИЗМІНЕ ӘСЕРІ 168

Лесбекова С.Ж., Сарсенбаева А.Ж., Құдасова Д.Е

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ҚЫМЫЗДЫҢ ПАЙДАСЫ 172

Сейдинов Бақберсін, Исмаилова Феруза

Оңтүстік Қазақстан облысы, Мақтарал ауданы, Қ.Дәрімбаев атындағы жалпы орта мектебі

ТЕМІР ЖОЛ НЕГІЗГІ-ИНЖЕНЕРЛІК ҚҰРЫЛЫМ 174

Суендыкова К.Б.

М.Тынышбаев атындағы ҚККА, Шымкент көлік колледжі, Қазақстан

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ**

НАЛОГОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ
ПРОЦЕССОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН 176

Елубаева Д.М.

ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО МАШИНОСТРОЕНИЯ В ЮКО 179

Илашева С.А., Касымова З.К., Курманбеков М.

ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПЧЕЛОВОДСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН **Илашева** 183

С.А., Бекманова Г.У., Ауэзов С.А.

ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

РОЛЬ И МЕСТО МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ В СТРУКТУРЕ
ЭКОНОМИКИ ЮКО 189

Илашева С.А., Бекманова Г.У., Курманбеков М.

ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ
КАЗАХСТАН 192

Искакова Ж., Сатымбекова К.Б.

ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДА СҮТ ӨНІМДЕРІНІҢ ҚАЗІРГІ
ЖАҒДАЙДАҒЫ СҰРАНЫСЫ МЕН ҰСЫНЫСЫН ТАЛДАУ **196**

Қуттыбаева Д.А., Лештаева Б.А.

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

СҮТ ӨНІМДЕРІ НАРЫҒЫН БАСҚАРУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ **201**

Қуттыбаева Д.А., Жантасова Д.М., Лештаева Б.А.

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ ТРАНСГРАНИЧНЫХ РЕК **206**

Нысанбекова Е.А., Альжанова А.А., Байнеева П.Т.

ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

ПЕРСПЕКТИВЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КОЖЕВЕННО – МЕХОВОГО **210**

ПРОИЗВОДСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Сариева Ж.А.

ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

ТЕОРИЯ ПОНЯТИЯ ИННОВАЦИИ **216**

Умбиталиев А., Максут А., Кайшыбеков Б.

ШУ, Шымкент, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ **220**

ОЛАРДЫҢ КӨЛІК АҒЫНДАРЫҢ ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ТИГІЗЕТІН БҚПАЛЫ

Шильмирзаева Л.П.

№ 1 обл. Дарын-интернаты, Шымкент, Қазақстан

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЛИКВИДНОСТИ И ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ **222**

БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РК

Жолаева А.Б.

КазГЮУ, Астана

ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ЖАЛПЫҒА БІРДЕЙ ДЕКЛАРАЦИЯСЫ ӘДІЛДІКТІҢ ЖӘНЕ **225**

ЖАЛПЫҒА БІРДЕЙ БЕЙБІТШІЛІК НЫШАНЫ

Айлауова Б.О., Избаева Ф.

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университет, Қызылорда, Қазақстан

ТЕГІН ЗАҢГЕРЛІК КӨМЕК – СЫБАЙЛАСТЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕСУДІҢ БІР ЖОЛЫ **227**

Атамкулов А.А.

Әлуметтік гуманитарлық университеті, Шымкент, Қазақстан

КЕЙБІР ҚЫЛЫМЫСТАРДЫҢ ТҮРІ ТУРАЛЫ **228**

Атамкулов А.А.

Әлуметтік гуманитарлық университеті, Шымкент, Қазақстан

ГЕОСАЯСАТ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ **230**

МӘСЕЛЕЛЕРІ

Байдибекова Л. А.

М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМ – ЕЛІМІЗДІҢ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ Байқонысов Е.Р., Бахашбаева А.Р. М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан	234
МЕМЛЕКЕТТІҢ ҚАЛЫПТАСАТЫН ҚАУІП-ҚАТЕРЛЕРДІ АЛДЫН АЛУДАҒЫ САЯСИ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚЫЗМЕТІ Байқонысов Е.Р. М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан	236
МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДЫҢ ҚЫЗМЕТТЕРІНДЕГІ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ, САҚТАУ МЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ҚЫЗМЕТТЕРІ Жанысбеков Мақсат М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан	238
БОЛАШАҚ ИНФОРМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІН ДАЙЫНДАУДАҒЫ КОМПЬЮТЕРЛІК ГРАФИКАНЫҢ РОЛІ Жумашова Т.У., Міндетбаева А.А., Мауленов С.С., Аймешов Ж.А. Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қаласы	242
РАСШИРЕНИЕ СИСТЕМЫ ПОДДЕРЖКИ МАТЕРИНСТВА В РК Изтаева Г. К. ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан	246
МЕМЛЕКЕТТІК АППАРАТТЫ ЖЕТІЛДІРУДЕГІ ШЕТЕЛ ТӘЖІРИБЕСІ Калтаев Б.Б. М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан	249
НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ С.Калыбеков ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан	253
АДАМ МЕН АЗАМАТТЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ, БОСТАНДЫҚТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ ЖҮЙЕСІ Касенов Н.М. Аймақтық әлеуметтік инновациялық университет	256
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ Кожамкулова Ж.А. ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан	258
СООТНОШЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО И ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ Қусаинова А.О., Бегалиев Т. ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан, магистрант РСИУ	261
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ СЫРТҚЫ САЯСАТ Қусаинова А.О., Есенбаев Р. М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан	267
НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ КОЛЛЕКТИВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ Тыныбекулы Бекзат ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан,	269
ЗИЯТКЕРЛІК МЕНШІКТІ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ҮЛГІСІ Улмаханова Д.С. М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан	271

Ғылыми журнал

2001 жылдың тамызынан бастап шығарылуда
Жылына 4 нөмірі шығарылады

Редакторлары: Махашов Е.Ж., Наурызбаев Қ.К.

Журналды шығаруға жауапты: Наурызбаев Қ.К.

Техникалық редакторлар: Наурызбаев Қ.К., Усебаева Г.Л.

Меншік иесі: М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
Журнал Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде тіркелген №
10469 –ж (12.11.2009 ж.)

Алғашқы тіркелуі және нөмірі № 2226-ж (13.08.2001 ж.)

Научный журнал

Издается с августа 2001 года
Выпускаются 4 номера в год

Собственник: Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова

Регистрационное свидетельство журнала № 10469–ж (12.11.2009г.) выдано Министерством
культуры и информации Республики Казахстан

Номер и дата первичной постановки на учет № 2226-ж (13.08.2001 г.)

